

HÜSEYN İBRAHİMOV

**ƏSRİN
ONDA BİRİ**

“AVRASIYA PRESS”

BAKI-2005

*Bu kitab "Hüseyn İbrahimov. Əsrin onda biri" (Bakı, Yazıçı, 1987)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.*

Ön sözün müəllifi:

İsa Həbibbəyli

894.3613 - dc 21

AZE

İbrahimov Hüseyn. Əsrin onda biri.

Bakı, "Avrasiya Press", 2005, 384 səh.

Romandakı hadisələr XII əsrin sonu, XIII əsrin əvvəllərində Atabəy Cahan Pəhləvanın hakimiyyəti illərində Naxçıvanda və Həmədanda cərəyan edir. Müəllif dövrün mürəkkəb sosial-siyasi mənzərəsinin, eləcə də Azərbaycan atabəylərinin ədəbiyyat və incəsənətin inkişafındakı xidmətlərinin təsvirinə, xüsusən memar Əcəmi Naxçıvanının fəaliyyətinə geniş yer vermişdir.

ISBN 9952-421-31-X

© "AVRASIYA PRESS", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**
12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ŞƏXSİYYƏTİN VƏ SƏNƏTİN ZİRVƏSİ

Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov Azərbaycan yazıçılarının ağsaqqal nəslinə mənsub olan görkəmli sənətkardır. Yarım əsrdən artıq davam edən zəngin yaradıcılığı ilə o, ədəbiyyatımızın və ictimai fikrimizin inkişafında mühüm xidmətləri ilə seçilən, nəzərə çarpan məhsuldar yazıçı kimi xüsusi hörmət və nüfuz qazanmışdır. Maraqlı hekayələri, povestləri və romanları ilə o, Azərbaycan ədəbiyyatına sanballı töhfələr vermişdir. Bu gün də xalq yazıçısı ədəbi prosesdə və ictimai-mədəni mühitdə fəal nəzərə çarpır, yeni bədii əsərləri ilə diqqəti cəlb edir.

Hüseyn Məhəmmədli oğlu İbrahimov 23 may 1919-cu ildə Naxçıvan mahalının Şərur bölgəsindəki Şahtaxtı kəndində anadan olmuş, ilk təhsilini burada almışdır. Araz çayının sahilində yerləşən, böyük Mirzə Cəlilin “sahibi-mənsəb və ziyalılar vətəni” adlandırdığı, milli elm, ədəbiyyat, mətbuat və incəsənətimizə qüdrətli simalar bəxş etmiş bu kəndin özünəməxsus coğrafi mövqeyi və maarifçilik ənənələri Hüseyn İbrahimovun da mənəvi təkamülündə, dünyabaxışının formalaşmasında, gələcək sənət taleyində mühüm rol oynamışdır. Qədim Şahtaxtı kəndində keçirdiyi acılı-şirinli günlər, uşaqlıq yaddaşına həkk olunmuş zəngin həyat hadisələri, ilk gənclik illərindən tanıdığı müxtəlif xarakterli və keşməkeşli taleyə malik insanlar Hüseyn İbrahimovun sonralar yaradıcılıq prosesində daim istinad etdiyi tükənməz mənbələrdir. Şahtaxtı dövrü müşahidələri yazıçının əsas həyat məktəbidir.

Hüseyn İbrahimov 1940-cı ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirmişdir. Onun ilk qələm təcrübələri, gənclik şeirləri bu texnikumun mərhələsində meydana çıxmışdır. Şərur rayonunun Səderək kənd orta məktəbinə təyinat alması (1940), burada keçən qısa müddətli pedaqoji fəaliyyət dövrü isə Şahtaxtı məktəbinin şagirdi ikən başlanan, texnikumda genişlənən müşahidələrinin dərinləşməsinə və zənginləşməsinə şərait yaratmışdır. Əvvəlcə Nəraşen (indi Şərur) rayonunda (1941–1943), sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasında (1943–1947) Gənclər Təşkilatına rəhbərlik etməsi də Hüseyn İbrahimovun maarif işçilərinin, müəllimlərin, ziyalıların və gənclərin həyatına daha yaxından bələd olmasını şərtləndirmişdir. Buna görədir ki, xalq yazıçısının çoxillik yaradıcılığının bütün dövrlərində maarifçi ziyalıların və gənclərin taleyi ilə bağlı mövzular, süjetlər və obrazlar üstünlük təşkil edir.

Tərcümeyi-halının mətbuatda, kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı səhifələri Hüseyn İbrahimovun həyatı baxışlarını daha da konkretləşdirmiş və dərinləşdirmişdir. “Şərq qapısı” vilayət qəzetinin redaktor müavini (1947–1949) və Naxçıvan Nazirlər Soveti yanında Radio Verilişləri Komitəsinin sədri (1949–1954), “Şərq qapısı”nın baş redaktoru (1961–1965) vəzifələrindəki gərgin və fədakar iş təkəmətbuat inkişafı ilə bağlı olaraq qalmayıb, həm də onun cavan yazıçı kimi həyatın dərin qatlarını, xarakterlərin daxili mürəkkəbliyini və incəliklərini öyrənməsinə münasib şərait yaratmışdır. Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində keçən təhsil illəri gənc jurnalist və yazıçı üçün ideya-mənəvi təkamül və yaradıcılıq səriştəsi baxımından xüsusi məktəb kimi çox əhəmiyyətli olmuşdur.

Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun həyatında, tərcümeyi-halında, taleyində dövlətçilik fəaliyyəti xüsusi yer tutur. O, XX əsr Azərbaycan ədəbi-ictimai fikri tarixində dövlətçilik fəaliyyəti ilə yazıçılıq işini məharətlə uzlaşdırmağı bacaran sənətkarlardandır. Yazıçılıq-həyatı və insanları yaxından tanımaq və populyar olmaq dövlətçilik işində Hüseyn İbrahimovun köməyinə gəlmişdir. Müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmaq isə Hüseyn İbrahimova cəmiyyətin “hamı üçün görünməyən” tərəflərini də görməyə, öyrənməyə imkan vermişdir. Hər iki halda həm yazıçılıq, həm də dövlətçilik fəaliyyəti nəinki uduzmuş, əksinə çox şey qazanmışdır. Hüseyn müəllimin təmsalında yazıçılıqla dövlətçilik bir-birini tamamlamışdır. Hüseyn İbrahimovun Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsində mühazirəçilər qrupunun rəhbəri (1960–1961), Təbliğət və təşviqat şöbəsinin müdiri (1965–1970), Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mədəniyyət naziri (1970–1975) vəzifələrindəki fəaliyyəti, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri (1963–1970) kimi məsul dövlət işində təmsil olunması həm də onu özünəməxsus ictimai baxışlara malik olan cəmiyyətsünas yazıçı səviyyəsinə çatdırmışdır. Azərbaycan dövlətçilik tarixinin müxtəlif mərhələlərindən – Atabəylər dövründən, sovet hökumətinin qurulmasından, qaçaqçılıq hərəkatından, repressiya illərindən, müstəqillik uğrunda mübarizədən yazdığı əsərlərin, habelə əsərlərindəki raykom katibi, ispalkom sədri, istehsalat rəhbəri, komsomol katibi, məktəb direktoru və s. kimi obrazların uğurlu alınmasında dövlətçilik təcrübəsi öz “sözünü” demişdir.

Hüseyn İbrahimovun həyatı Yazıçılar Birliyi ilə üzvü surətdə bağlıdır. O, 1952-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. O, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Naxçıvan filialının sədri (1954–1960), Yazıçılar Birliyi Naxçıvan şöbəsinin məsul katibi (1980–1997) vəzifələrində regionda milli ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsi, yeni yazıçılar nəslinin formalaşdırılması sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Hüseyn İbrahimovun Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri kimi (1997–ci ildən) fəaliyyəti də müstəqillik dövründə Naxçıvanda yeni ədəbi mühitin canlandırılmasına xidmət edir. Azərbaycan Yazıçılar Təşkilatının əllinci illərdən sonra keçirilmiş bütün qurultay və plenumlarının iştirakçısı olan Hüseyn İbrahimov həmişə ədəbiyyatın milliliyi, xəlqiliyi, həyatiliyi, təbiiliyi uğrunda mübarizə hərəkatında fəal görünmüşdür. Naxçıvanda ədəbi mühitin və yeni yaradıcı nəslin qayğıları Hüseyn İbrahimovun məqsəd-yönlü fəaliyyəti sayəsində daim özünün müsbət həllini tapmışdır.

Naxçıvanda yaşayıb–yaradan yaradıcı qüvvələrin ilk ədəbi almanaxı olan “Səadət mahnıları” (1955) Hüseyn müəllimin təşəbbüsü ilə nəşr olunmuşdur. Səksəninci illərdə “Araz” almanaxının üç sayının və “Qoy tanışın dünya səni” adlı şeir toplusunun nəşri də onun səmərəli təşkilatçılıq işinin nəticəsidir. O, 1958-ci ildə özünün “Baharın hekayəsi” povesti ilə yanaşı, qələm dostlarından Müzəffər Nəsirlinin “Mənim muxtar respublikam”, Hüseyn Razinin “Kəndimizin səhəri” adlı ilk şeir kitablarını, habelə Hüseyn Cavidin anadan olmasının yüzilliyi ilə əlaqədar kiçik şeir toplusunu da vaxtilə (1982) Naxçıvanda daxili imkanlar hesabına nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Hüseyn İbrahimov bu gün də qədim diyarın ədəbi mühitinə ağısaqqallıq edir. O, yaradıcı gəncliyin müdrik müəllimi və etibarlı bələdçisidir. Bu diyarda yazıb–yaradan yeni yaradıcı nəslin bir çox nümayəndələri məhz Hüseyn İbrahimovun zəmanəti ilə Yazıçılar Birliyinin üzvlüyünə daxil olmuşdur. Onun işlədiyi dövrdə Naxçıvanda Yazıçılar Birliyinin üzvləri 16 nəfərdən 48 nəfərə çatdırılmışdır. Hüseyn müəllim Naxçıvan ədəbi mühitində təmsil olunan istedadlı yaradıcı gənclərin bir çoxu haqqında mətbuatda “uğurlu yol” xarakterli məqalələr yazmış, onlara xeyir–dua vermişdir. Onlarla kitabın ön sözü xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimova məxsusdur. Nəhayət, 1999–cu ildə İran Respublikasında iki dildə nəşr olunmuş iri həcmli “Səhər nəğmələri” ədəbi almanaxı ümumən ədəbi əlaqələrimizin daha da genişlənməsinə, Naxçıvan ədəbi mühitinin inkişafına xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun sanballı töhfəsidir. Hazırda

Hüseyn müəllimin Türkiyədə nəşr olunmaq üçün tərtib etdiyi Naxçıvanda yaşayan yazıçıların əsərlərindən ibarət toplu da həmin istiqamətdə atılan faydalı addımlardan biridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir. O, müstəqil Azərbaycanın “Şöhrət” ordenini (1994) və “Xalq yazıçısı” (1998) fəxri adını halallıq və qürurla daşıyır.

Hüseyn İbrahimovun anadan olmasının 50 və 75 illik yubileyləri respublika miqyasında, dövlət səviyyəsində geniş qeyd olunmuşdur. Əsərləri bir çox xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə edilmişdir.

Müxtəlif illərdə o, xalqımızı və yazıçılarımızı Finlandiya və Danimarkada (1967), İtaliya və Əlcəzairdə (1975), İran İslam Respublikasında (1992, 1998) və Türkiyədə (2001) ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Bir neçə çağırış Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Ali Sovetinin deputatı olmuş Hüseyn İbrahimov bu gün də təcrübəli millət vəkili kimi milli–mədəni inkişafa, dirçəliş və tərəqqiyə köməyini əsirgəmir.

Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov zəngin və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinə malikdir. Ədəbi fəaliyyətə 1944–cü ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunan “O, düşməndə qoymadı anasının qanını” adlı şeirlə başlayan cavan yazıçının yaradıcılığında sonralar poeziya xətti inkişaf tapmışdır. Bununla belə, şer yaradıcılığı onun üçün ədəbiyyat aləmində “ilk məşqlər” kimi müəyyən əhəmiyyət daşıyır.

Bu şeir nümunələrində ədəbiyyat qaydalarına, düşüncələrini bədii şəkildə ifadə etmək bacarığına yiyələnmək meylləri özünü aşkar şəkildə nəzərə çarpdırır. Hətta keçən əsrin təxminən 40–cı illərinin ortalarında qəzəl janrında yazılmış “Özüməm” rədifli aşağıdakı şeir Hüseyn İbrahimovun ədəbi savadı, mütaliəsi haqqında da aydın təsəvvür yaratmaqla bərabər, lirik qəhrəmanın bənzərsiz obrazını da dolğun surətdə canlandırır:

Xaliqa, söylə ona qəlbine soltan özüməm
Çeşminə eşq–nuru, canına həmcən özüməm.

Qəsdinə dursa Fələk, çəksə də gər dara onu
Qətlinə hökm verən aqili–Xaqan özüməm.

Təşnəkaman dər eşqin, bəlağı-səlsəm görək,
Karvani-məhəbbətin önündə sarban özüməm.

Çəksələr məşhər ayağına onu, bir də onu
Hər kərə mən gedərəm, bilsin ki, qurban özüməm.

Soyarlarsa bu yolda dərimi Kəbr Mənsurtək
Bir üsyan dərsi mənəm, bir də ki, üsyan özüməm.

İstərəm bir inayət, bəs deyilmi xunavət?
Məcnunlar səhrasında da ilk sərgərdan özüməm.

Hüseyn İbrahimin son qərarı bil belədir:
Hisləgahi-Ədəmə köçsə də dərman özüməm.

Bəzi kiçik qüsurlarına baxmayaraq, xeyli dərəcədə yetkin şeir nümunəsi olan bu qəzəl eşq aləmində Hüseyn İbrahimovun qəti qərarını bəyan etsə də onun ədəbiyyat dünyasındakı son qərarına çevrilə bilmədi. Az sonra o, “karvani-məhəbbətin” deyil, “karvani-nəsrin önündə sarban” kimi fəaliyyətini davam etdirməli oldu. Lakin, şeir yaradıcılığı Hüseyn İbrahimov üçün təsirsiz qalmadı. Belə ki, o, bədii nəsrindəki obrazlılıq, emosional ovqat, hətta bəzi məqamlardakı lirizmi özünün qida mənbəyi ilk şeir məşqlərindən aldı. Bundan başqa, bir sıra əsərlərində yaratdığı ədib-mütəfəkkir, yaxud şair obrazlarının bənzərsiz dolğun görkəmi də fikrimizcə onun şeir yaradıcılığından gəlir.

Hüseyn İbrahimov təbiəti etibarilə təmkinli, ağır, sabit və nəzakətli adamdır. Yaradıcı şəxsiyyətin xarakterinin bu cəhəti şeirdən çox, ədəbiyyatda epik növün, nəsr qolunun xüsusiyyətləri ilə üst-üstə düşür. Yalnız XX əsr Azərbaycan bədii nəsrinin əsas yaradıcılarından biri olan Süleyman Rəhimovla müqayisə edilə bilən şax, vüqarlı qamətli, yarlı-yaraşlıq, naziranə təmkinli və ağır təbiətli Hüseyn İbrahimovun taleyini həmişəlik olaraq epik ədəbiyyata bağlamağa sövq etmişdir. O, cəmiyyətimizdə yaşanmış bir çox ideoloji mərhələlərdə yazıb-yaratsa da, hətta Vilayət Partiya Komitəsinin İdeologiya şöbəsinə rəhbərlik etsə də yaradıcılığı etibarilə əsasən ideologiyalara uymayan, həmişə mənəvi və maarifçi mühitin problemlərini ön mövqeyə çəkən yazıçıdır. “Günəş doğan yerdə” romanını nəzərə almasaq, yaradıcılığının 40 ildən artıq dövrünü əhatə edən sovet hakimiyyətinin heç bir

ələmətdar hadisəsi, tarixi günü və ya siyasi şəxsiyyəti haqqında onun bədii əsəri yoxdur. Hətta sovet hakimiyyətinin qurulması uğrunda mübarizəyə həsr olunmuş “Günəş doğan yerdə” romanında da müqayisədə həyat materialı ideologiyanın payından çoxdur. Əsərdəki keşməkeşli taleyə malik olan igid, məğrur, keçid dövrünün çətinliklərini yaşayan, “bir igid bir eli saxlar” əqidəsinə sadıq olan Qüdrət obrazı və süjetdə geniş yer tutan qaçaqçılıq hərəkatının təsviri romana geniş və təbii həyat nəfəsi gətirir. Beləliklə, bədii nəsrimizin sərt rejim çərçivəsində ideoloji tələblərin mənəsinədən çıxıb həyata, insanlara, mənəviyətə yönəlməsi, yaxınlaşması və dirçəlişində Hüseyn İbrahimovun da özünəməxsus xidməti və zəhməti vardır.

Müxtəlif nəsr janrlarında yazıb-yaratsa da, hekayə janrına Hüseyn müəllim bütün yaradıcılığı boyu müraciət etmişdir. “Ədəbiyyatımızın mirvarisi” adlandırılan hekayə janrında onun da öz mirvariləri vardır. “Şirin xatirə”, “Qumralın məktubları”, “Təmiz adam”, “Kənd adamı”, “Kənd həsrəti”, “Arxayın Məmməd”, “Madam Herita” “Vicdan səsi” “Qadın nəfəsi”, “Köhnə onluq”, “Aləmzər” Azərbaycan ədəbiyyatının hekayələrdən düzəldilmiş nəhəng boyunbağına məhz onun bəxş etdiyi mirvarilərdir. Yazıcının hekayələri müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş, Türkiyədə nəşr olunmuşdur. O, indiyədək öz oxucuları ilə 8 dəfə hekayə kitabları ilə görüşmüşdür. “Azərbaycan hekayəsi antologiyası” kimi seçmələr toplusuna da Hüseyn müəllimin hekayəsi daxil edilmişdir.

Çoxillik yaradıcılıq təcrübəsinə malik olan Hüseyn İbrahimovun bəzi hekayə və novellalarının formasını təyin edərkən həmin janrların əvvəlinə “kiçik” ifadəsini artırmaq lazım gəlir. Bir-iki hekayə istisna olmaqla “Kənd həsrəti”, “Nazbalış”, digər əksər nümunələr maksimum yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu cəhət yazıcının satirik novellalarına daha çox aiddir. Deməli, Hüseyn İbrahimov keçən əsrin əvvəllərindən başlanan kiçik hekayə janrı ənənəsinin uğurlu davamçısıdır. Onun kiçik formalarda yazılmış hekayələrində həyatın böyük və ciddi məsələləri özünün bədii əksini tapmışdır. Yazıcının qələmə aldığı çoxcəhətli əhvalat və obrazların mərkəzində, əsasən, bir meyar dayanır: Ləyaqət! Müəllif təsvir etdiyi hadisə və personajları qiymətləndirmə barometrinə çevirdiyi bu yüksək mənəvi keyfiyyəti aşkarlamaq niyyəti ilə hər dəfə yeni hadisəyə müraciət etmiş, aralarında müəyyən bənzəyiş olsa da, bir-birini təkrar etməyən vəziyyətlər yaratmışdır. O, “özünü

balaca, işi böyük olan” hərbi xəstəxananın ibrətamiz qaydalarını (“İnam”), bütün yuxularını doğma kəndi Kosalarda görən qocaman alimin xəyal dünyasını (“Kənd həsrəti”), ezamiyyətdən qayıdan köhnə tanışların kupədə təsadüfən “təmiz adam”ın natəmiz əməllərini (“Təmiz adam”), əlçatmaz bir eşqin hekayətindən söz açan köhnə onluqla bağlı təsirli xatirələri (“Köhnə onluq”) qələmə almaqla hekayə üçün zəruri olan detalların konkretlik və emosionallığına müvəffəq olmuşdur. Bunlar isə yazıçının maraq dairəsini, onun nüfuz etdiyi səciyyəvi hadisələri ümumiləşdirməsini sərirləşdirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, məktəbli uşaqların quş yuvalarını uçurtmaları (“Kərim əmi”), atası cəbhəyə gedəndən sonra doğulan ovqatda ad qoyulmaması (“Səfər müəllimin qızı”), qoca nənənin illərdən bəri toplayıb balıncın içində saxladığı pulla alınan “Jiquli”nin “Nazbalış” adlandırılması (“Nazbalış”), nişanlısının arxasınca könüllü cəbhəyə yolu düşən və həlak olan Yazgüldən yadigar qalmış şəkli (“Şirin xatirə”) kimi ilk baxışda adi görünən detallar da hekayələrdə insan ləyaqətinin məharətlə üzə çıxarılmasına, bunun əksinə olan naqis meyllərə kəskin münasibət bəslənməsinə səbəb olmuşdur.

Hüseyn İbrahimovun hekayələrindəki həqiqi insani ləyaqət axtarırları onun fərdi ləyaqəti ilə səciyyələnən obrazlar yaratması ilə nəticələnmişdir. “Döyüşdə aldığı” ağır yaradan ölən oğlunu dəfn edən” kimi dərhal hərbi xəstəxanaya qayıdaraq yenidən gətirilmiş əsgəri çətin cərrahiyyə əməliyyatı sayəsində həyata qayıtaran tibb elmləri doktoru Şalva İrakliyəviç, inamı özünə deviz seçən Yelmar Zörgərli, uşaq ikən ata-anasını itirsə də, mənliliyini uca tutan məsum Sabirə, Vətən elminin dünya şöhrəti qazanması yollarında can-başla xidmət göstərən professor Qoşqar Çinarlı, “işini də ürəyi kimi təmiz olan” taksidürücüsü Sabir, ömrü boyu şərəfli əməyə bel bağlayan neftçi Fərrux kişi, iradə və sədaqəti ilə xəstə həyat yoldaşı üçün əvəzedilməz məlhəmə çevrilən Şadiyyə kimi hekayə qəhrəmanları ləyaqətin ucalığını, əvəzedilməz bütün təbiiliyi ilə mənalıdır. Yazıçı öz növbəsində pis niyyətli, köhnə fikirli, cəmiyyətə fayda verməyən adamları oxucunun mühakiməsinə verməklə də estetik idealın bütöv, inandırıcı təqdiminə səy göstərir. Bu isə onun epik üslubuna satirik notlar daxil edir. Hekayələrindəki satira elementləri onları yazıçının satirik novellaları ilə doğmalaşdırır. Azərbaycan satirik nəsrinin ənənələrindən yaradıcılıqla faydalanan Hüseyn İbrahimov indiki həyatımızda klassik novella “qəhrəmanları”

ilə qarşılaşarkən “Sənə min rəhmət” Mirzə Cəlil”, yaxud “Heyf, Mirzə Cəlil sağ deyil” kimi yerinə düşən, cəlbədicə epifrafların gur işığı altında ənənəvi gülüş obyektinin müasir vəziyyətini bacarıqla açıb göstərir. Müəllifin təqdimatında Cəlil Məmmədquluzadənin məşhur Usta Zeynalına bənzəyən Arxayın Məmməd, Mirzə Qurbanqulunun əziz xələfi olan Əvəz Məmişoviç, obrazları özlərinin inkişafı ayaqlaşmayan adət və əməlləri ilə bir daha gülüş hədəfinə çevirirlər. “Arxayın Məmməd”, “Day lazım olmadı”, “Yeddinci meyid”, “Zırrama”, “Müdirin naziri”, “Barıt”, “Nörd”, “Eyvazovun salamı”, “Yersiz vahimə”, “Çaybaz Nəcəf”, “Menzurka” – satirik novella janrının tələblərinə tam cavab verən uğurlu nümunələrdir. Həmin nümunələrdə hadisələr klassik novellalarda olduğu kimi qısa zaman intervalında sürətlə cərəyan edir, ənənəyə uyğun olaraq adı deyil, qəribə hadisələr hərəkətverici qüvvə funksiyasını daşıyır. Qoca məzarçı Şirinoğlunun Mirzə Səidə ərizə yazdırıb haqqını ödəməməsi ilə Mirzənin ona qışın şaxtasında yalandan anasının ölüm xəbərini çatdıraraq qəbir qazdırmasının və vaxtı ilə cavabı (“Day lazım olmadı”) özünə qaytarmasının, yaxud dəllək Sərxanın qonşuların nəzərində peşəsini pərdələmək niyyəti ilə simsiz tarda maqnitafona yazılmış musiqinin müşayiəti ilə bağlamalarını gəzdirməsi nəticəsində “Sinxron əmi” ləqəbini qazanmasının təsviri gülüş doğuran qəribəliyin orijinal bədii ifadəsidir.

Hüseyn İbrahimovun epik təhlükəsində nəzərə çarpan sakit, təmkinli təsvir hekayədən povestə keçidi bədii baxımdan əsaslandırır. Bu maraqlı sənətkarlıq körpüsü həm də yazıçının povestlərinin yaranmasında hekayəçilik məşqinin rolunu da aydınlaşdırır. Beləliklə, povest sahəsində də Hüseyn İbrahimovun özünəməxsusluğu, orijinal dəstxətti aşkar nəzərə çarpar. Mənəviyyət, ailə-məişət məsələlərinin ön mövqeyə çəkilməsi, yalnız sevinc və fərəhi, xoşbəxtliyi deyil, təbii insan kədəri və ağrıların da bədii ədəbiyyatın materiallarına çevirməsi hekayələrində olduğu kimi, xalq yazıçısının povestlərində də əsas aparıcı xətti təşkil edir. “Göyərçinin məhəbbəti”, “Səhv edəndə”, “Qu quşları öləndə oxuyurlar” və s. povestlərdə həyatı bütün təbiiliyi ilə yaşayan, düşünən, səhv edən, bürəyən, aldanan, lakin çətin məqamda ayağa qalxmağı bacaran sırayı adamların həyatı, zəngin mənəviyyəti öz əksini tapmışdır. Bütün bunlar müəllifin hətta çətin dövrlərdə də ideoloji sxem və tələblərdən uzaqda dayanmasına, uzun ömürlü əsərlər yazmasına şərait yaratmışdır.

“Göyərçinin məhəbbəti” povestinin əsas konfliktini ömür yoldaşının təmiz sevgini qiymətləndirməyi bacarmayan Yusifin səhvlərinin təsvirindən ibarətdir. Yazıçı qəhrəmanın taleyinə ictimai mənə verərək onu ləyaqət meyarı ətrafında süzgəcdən keçirir. “Səhv edəndə” povestinin mərkəzi obrazı olan Qızların səhvi də böyükdür. O, rayonda dövlətin on minlərlə pulunu mənimsəyən, cavan arvadın bir uşaqla atıb qaçan, Bakıda Həcər arvad kimi fırıldaqçı ilə əlbir olub kassanı yaran, hətta öz əsl adını və peşəsini belə gizlədən Sabirin girdabına düşmüşdür. “Kamalin ad günü”ndə isə meşşan, harın bir ailənin başdan-başa səhvlər üzərində kökləndiyi göstərilmişdir. Anbardar Hacıağa, onun meşşan arvadı Mələk xanım, erköyün qızı Toma, mənəviyyatsız əlaltısı Əsəd əxlaq normalarına zidd olan cinayət xarakterli səhvlərə yol vermişlər. Ailənin yeganə zəhmətkeş nümayəndəsi olan Kamalin “haman səhvləri” islah etməsi mümkün deyildir. Buna görə də müəllif birinci iki povestdə konfliktli hekayə və novellalardan tanıdığımız təcrübəli və ləyaqətli Vahid müəllim obrazının köməyi ilə həll etdiyi halda, “Kamalin ad günü”ndə vəziyyəti yalnız istintaq orqanlarının qüvvəsi ilə aradan qaldırmasının zəruriliyi qənaətinə gəlmişdir. Beləliklə nəinki konkret bir povest, bütünlükdə böyük bir kitab tamamlanmışdır. Müxtəlif şərqili səhvləri əl içi kimi aydınlaşmışdır, onların təzahür formalarını göz önünə gətirmiş, oxucuya həqiqi, doğru çıxış yolu göstərmişdir. Bu mənada bir povestin ünvanı kimi “İrəliyə çəkiliş” “Səhv edəndə” adı bütünlükdə Hüseyn İbrahimovun povestlərinin başlıca leytmotivini, təsvir etdiyi vəziyyət və imkanları müvəffəqiyyətlə əks etdirir. Və yazıçı öz qəhrəmanlarını da, oxucularını da səhv etməməyə çağırır.

Hüseyn İbrahimovun hələ 1958-ci ildə kitab halında nəşr etdirdiyi “Baharın hekayəsi” povesti oxucuların bir neçə nəslinin yaddaşında dərin iz salmış dəyərli sənət nümunəsidir. Əslində bədii yaradıcılığa hekayə ilə başlayan, 1952-ci ildə hekayələrinə görə Yazıçılar Birliyinə üzv qəbul edilən Hüseyn İbrahimov ədəbi aləmdə bir yazıçı kimi özünü məhz “Baharın hekayəsi” povesti ilə təsdiqlədi. Ailə-məişət məsələlərindən bəhs edən bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında povest janrının həmişəyaşar nümunələrindən biridir. “Baharın hekayəsi” həm də Hüseyn İbrahimovun hekayə yaradıcılığının yekunu, nəsrin iri formalarına keçidinin başlanğıcıdır. Yazıçının romançılığa meyli də ilk dəfə “Baharın hekayəsi”ndə müşahidə olunmuşdur. Fikrimizcə,

bütünlükdə Hüseyn İbrahimov bir yazıçı kimi “Baharın hekayəsi”ndən doğulmuşdur. Bu povest təcrübəsizlik ucbatından ötrə meyllərə uymuş və yanılmış, peşman olmuş zavallı Baharın hekayəti, əsərin müəllifi Hüseyn İbrahimovun isə yazıçı kimi layiqli təqdimatıdır.

Təsadüfi deyildir ki, vaxtilə xalq şairi Rəsul Rza bu povestdən bəhs edərək yazmışdır: “Hüseyn İbrahimovun “Baharın hekayəsi” povesti ciddi yaradıcılıq işinin məhsuludur. Buradakı hadisələrin həyatiliyi ayrı-ayrı obrazların inandırıcı, məqsəd aydınlığı və əsərin ümumi ruhundan çıxan tərbiyəvi mənası bizə bu əsəri... nəsr əsərlərimizin yaxşı nümunələri sırasına qoymağa haqq qazandırır”.

Yarım əsr bundan əvvəl yazılmasına baxmayaraq, Hüseyn İbrahimovun “Baharın hekayəsi” povesti indi – müstəqillik dövründə də Azərbaycan nəsrinin layiqli nümunəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

Hüseyn İbrahimov ədəbiyyatın çoxfıqurlu şahmat taxtasında uğurlu roman gedişi edən sənətkardır. O, roman janrının ağır çəkisini 40 ildən artıqdır ki, şərəflə daşımaqdadır. Hələ 50-ci illərdə yazdığı “Sabahın sorağında” romanı ilə o, özünün həm də mahir romançı imkanlarını büruzə vermişdi. “Sabahın sorağında” məişət, mənəviyyat romanıdır. Əsər istehsalat romanlarının dəbdə olduğu bir dövrdə yazılmışdı. Bu, kəndi yalnız təsərrüfat, əmək yarışı, yaxud sinfi çəkişmələr meydanı kimi təqdim edən, özündən əvvəlki romanların uzun illər ərzində yaratdığı, formalaşdığı qəlibləşmiş ideoloji təsəvvürləri yıxıb uçuran yeni romandır. Bu, kənd ziyahılarının keşməkeşli taleyini geniş miqyasda ədəbiyyatımıza gətirən əsərlərin birinci dəstəsinə mənsubdur. Aradan illər keçməsinə baxmayaraq, “Sabahın sorağında” bu gün də yaxşı bir romanın sorağında olan oxucu və tənqidçilərin maraqla oxuduğu əsərlərdəndir.

“Sabahın sorağında” romanındakı qocaman nümunəvi kənd ziyahısı, əsl xalq müəllimi Mirzə Mahmud, pak əqidəyə mənsub olan Zeynal Günəşli, Firəngül müəllimə kimi insanlar kənddə sinfi mübarizə qəhrəmanlarını, yaxud sosializm yarışı qaliblərini təqdim etməyə köklənmiş həmin dövr nəsrimiz üçün yeni insanlar idilər. Yazıçı yeni insanın simasını müəyyən edərək onun mənəvi saflığını, xalqa bağlılığını, bir sözlə, ictimai münasibətləri deyil, şəxsiyyət amilini ön mövqeyə çəkmiş və öz qəhrəmanlarının daxilindəki böyük sabahları yaratmaq imkanlarını məharətlə açib göstərə bilmişdir. Buna görə ki, ədəbi tənqid “Sabahın sorağında” romanına yüksək qiymət vermişdir. Akademik

Məmməd Arif hələ 1967-ci ildə “Sabahın sorağında” romanını nəzərdə tutaraq yazırdı: “Müəllifin müsbət qəhrəman uğrundakı axtarışları, mənəvi – intellektual keyfiyyətlərə malik surətlər yaratmaq təcrübəsi qiymətlidir. Yazıçı cəmiyyətdə təsvir etdiyi təmiz insanları – qəhrəmanları oxucusuna sevdire bilir”.

Hüseyn İbrahimovun “Bahar yağışı” adlı romanının mövzusunun “yandım” deyib haray çəkən çöllərimizə su gətirmək, əsrlərlə istifadəsiz qalmış düzlərimizə əbədi bahar bəxş etməklə əlaqədar maraqlı hadisələr təşkil edir. Əsərdə epik konfliktin xarakterli tikinti rəisi Osman Məlikzadə kimi mühafizəkar, iş görməkdən çox gözə kül üfürməyə çalışan adamlarla öz işini sevən, ürəyi qurub-yaratmaq eşqi ilə döyünən Yalçın İbrahimbəyli arasındakı təzadla deyil, həm də müxtəlif rəngli təbiət təsvirləri ilə müəyyənləşir. Biz Yalçını, Seyfəddin müəllimi, Maral xala və Əbdülkərim kimi adamları həmişə baharın əlvan rənglərinin əhatəsində görürük. Mənfi xislətli Osman Məlikzadələri isə bahar ətrinin qaynar həyatdan, ana təbiətin özündən yox, yalnız “bir yerə qonaq dəvət ediləndə” ezamiyyətə gedəndə oğruncasına istifadə etdikləri “İnci çiçəyi” odekolonundan aldığıın şahidi oluruq. Konfliktin mənfi qütbü hər addımda özünün fəlsəfi, ixtiyari, imkanı, “ad-san” gücü ilə öyünür. Əks tərəf, müsbət qüvvələr isə ilk növbədə mənəvi paklığa, düzliyə, halal zəhmətə, alın tərinə, xeyirxahlığa söykənirlər. Raykom katibi Bəbir Ağayev, tikinti rəisi Osman Məlikzadə və onların orbitində fırlanan mestkom Məşədi Yolçiyev, planovik Alagöz, prərab İsmayıl, xörəkpaylayan Rübabə, ticarət işçisi Dobn Rəhim kimilər hadisələr irəliyə doğru inkişaf etdikcə acizləşir, gücsüzləşir, miskin görkəm alırlar.

Zəhmətkeş adamlara arxalanmaq niyyəti ilə, quruculuq əzmi ilə üz-üzə gələn bədxahlıq, şəxsi mənfəət hissi, eqoizm, nəhayət, bahar yağışının axarında, yaz günəşinin işığında “əriyib” gedir. Hüseyn İbrahimov bu mübarizənin gedişatını ənənəvi xeyir-şər, mənfi-müsbət vuruşlarından, çəkişmələrindən xilas etmiş, hadisələrin təbii məntiqinə, həyatı əsaslarına meydan vermişdir.

Qəhrəmanların xarakterinin açılışında yazıçı əsərin adından, ruhundan gələn arqumentlərdən – yaz fəslinin rəng çalarlarından bacarıqla bəhrələnməmişdir. Ədib əsərin qəhrəmanı – cavan mühəndis Yalçın İbrahimbəylinin Arançay deryaçasına işləməyə gəlməsini hələ təbiətdə baharın əlamətlərinin tamamilə çəkilib gətmədiyini bir vaxta tabe etdirmişdir.

O, hünər meydanı olan Arançay deryaçasının tikintisinə ilk dəfə yaşılığa qərqlənmiş Güllücə zirvəsindən baxır. Roman boyu onun və digər müsbət obrazların ayrı-ayrılıqda bahar çalarlarını ifadə edən “Ərikli kəndi”, “Nənəli kəhriz”, “Yarpızlı”, “Ballı”, “Çiçəkli” bulaqları əhatə edir. Hadisənin sonrakı gedişəndən öyrənirik ki, Yalçın hətta vəfali ömür yoldaşı Nəsimə ilə də ilk dəfə onun əynindəki yaşıl paltara görə tanış olmuşdur. Beləliklə, təbiəti dəyişdirən, yeniləşdirən bahar ovqatlı qəhrəmanın könül dünyasını, şəxsi keyfiyyətlərini fərqləndirir. Baharın əlamətlərindən biri olan suya, selə, yağışa heyrətamiz maraq isə təkə Yalçın İbrahimbəylinin peşəsindən – su mühəndisliyindən irəli gəlmir. Vaxtı ilə Kürün qoynunda həyat sürmüş müdrik atasının su haqqında söylədiyi hikmətlər onun da ömür yolunun, dünya baxışının, romantikasının əsas meyarına çevrilmişdir. O, suyu bərəkət, sərvət hesab etdiyi üçündür ki, bütün maneələrə baxmayaraq, Arançay deryaçasının tikintisini hər vasitə ilə sürətləndirmək istəyir. Onun həyatın mənasını halal zəhmətdə axtaran adamlara – deryaçanın partiya komitəsi katibi Seyfəddin Əlizadəyə, əmək veteranı Əbdülkərim kişiyyə, ekskavatorçu Nadirə məhəbbətinin mühüm səbəblərindən biri də onların su kimi aydın, duru və müqəddəs niyyətə, pak əməyə malik olmalarıdır. Bütün bunlara görə də su – əsər qəhrəmanının nəzərlərində aydınlıq və xoşbəxtlik, həya və ismət mənasını daşıyır. Dirilik suyu haqqındakı düşüncələri, “Dörd ünsürdən” biri barəsindəki mühakimələri suyun sosial-fəlsəfi mənadə cavan mühəndisin varlığında həyatın özü qədər yer tutduğunu göstərir. Onun suya işarə ilə deyilmiş aşağıdakı sözləri də buna sübutdur: “Əslində sən həyat üçün zəruri sən demək azdır, axı sən həyatın özüsən...”

“Bahar yağışı” romanı istehsalat mövzusunda yazılmışdır. Lakin, müəllif öz qəhrəmanlarını yalnız işdə-gücdə, tikinti meydançasında, sükan arxasında göstərmək kimi birtərəfli yolla gətməmişdir. Burada Yalçın İbrahimbəyli – Nəsimə – Səidə xətti mərkəzi obrazın ailə, övlad münasibətlərini, əxlaq və mənəviyyatını aydınlaşdıran hadisələri özündə cəmləşdirir. Hətta müəllif əsərdə Məşədi Yolçuyevin ailəsinə məxsus pozğunluq, tamahkarlıq, yaltaqlıq, ikiüzlülük kimi qeyri-insani keyfiyyətləri də bütün reallığı ilə göz qabağına gətirmiş, özünü “evli ikən subay” adlandıran Alagözün mənəvi faciəsini qabarıq şəkildə əks etdirmişdir. Bütün bunlar isə ailələr arasındakı fərqi təmsalında mənəviyyatların, dünyagörüşlərin, vicdanların fərqi açmağa səbəb olur.

Roman qəhrəmanlarının şeir, musiqi, kino, mahnı ilə ülfəti, gənclərin sevgi macəraları, dostluğu, hətta yeri gəldikcə dünya hadisələri ilə maraqlanmaları əsərdəki istehsalat motivlərinə canlı, həyati keyfiyyətlər əlavə etmişdir.

Bütün bunlar romanın kompozisiyasının bütövlüyünə, xarakterlərin canlılığına, kolliziyaların aydınlığına mühüm zəmin yaratmış, əsərin sosial əhəmiyyəti ilə bir sırada bədii səviyyəsini də qüvvətləndirmişdir. Bu mənada romanın “Epiloq əvəzi”ndə məhərrətlə qələmə alınan Aranabad baharı da təkəcə dəryaçanın tikintisinin qaydaya düşməsinin, aran-şoran düzlərin abadlığa, yaşıllığa dönməsinin yaxınlaşmaqda olduğunu bildirməklə qalmır. Yerində düşünülmüş bu detal romanın ana xəttini müəyyən edən əsas mətləblərin estetik nəticəsini müvəffəqiyyətlə aşkara çıxarır. Quruculuq əzminin, yüksək əxlaqi mənəvi keyfiyyətlərin pozğunluq, yaltaqlıq, ikiüzlülük, paxıllıq ürəyindəki qələbəsi yazıcının öz sözləri ilə desək, qısa qalib gələn “allı-güllü Aranabad baharının simasında ümumiləşdirilmişdir. Bu mənada əsərin lap axırındakı “Eşikdə bahar yağışı başladı” cümləsi romanın adını doğrultmaq xatirinə işlədilmiş ənənəvi ifadədən çox, roman qəhrəmanlarının yeni həyatının aydınlığını çox dolğun şəkildə mənalandırır və əsəri tamamlayır.

“Bahar yağışı” romanı Hüseyn İbrahimovun “Baharın hekayəsi” povestindən başlayıb, təxminən iyirmi beş il davam edən yaradıcılıq axtarışlarına həm müvəffəqiyyətlə yekun vurur, həm də öz müəllifinin yeni, orijinal sənətkarlıq imkanlarını nümayiş etdirir.

Hüseyn İbrahimovun “Bahar yağışı”, “Günəş doğan yerdə”, “Əsrin onda biri”, “Böhtan” romanlarında epik təsvirin genişliyi, çoxşaxəliyi, mövzunun dərinlik və əhatəliyi, millilik və xəlqilik, tarixilik və müasirlik ön mövqeyə çəkilmişdir. Bu əsərlər yalnız həcminə görə deyil, qaldırdığı problemin dəyərinə, siqlətinə, insan talelərinin çoxsaylı süxurlarından bir neçə qatı açıb sökə bilməsinə, zəngin surətlər aləminə görə romandır. Böyük memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaniyə həsr olunmuş “Əsrin onda biri” romanında sənətkar taleyi, zaman və şəxsiyyət problemləri bacarıqla əks etdirilmişdir. Əsərin yazılmasına yetmişinci illərin əvvəllərində başlanmışdır. Hətta romandan bir parça hələ 1972-ci ildə mətbuatda dərc olunmuşdur. On il ərzində yazılmış “Əsrin onda biri” romanı tam halda 1987-ci ildə çapdan çıxmışdır. Bu əsər yeni dövr Azərbaycan tarixi romanının dəyərli nümunəsidir.

Məhz bu əsərlə ədəbiyyat tariximizdə ilk dəfə olaraq Şərq memarlıq məktəbinin banisi, məşhur memar Əcəmi Naxçıvaninin bədii obrazı yaradılmışdır. Bununla belə, romanda Cahən Pəhləvanın hakimiyyəti dövrünün siyasi-tarixi hadisələri bədii sözün gücü, imkanları vasitəsilə dəyərləndirilmişdir. Müəllif əsərdəki Əli Şimşək obrazı ilə sənətkar və xalq, həmçinin hakimiyyət və xalq münasibətlərini mənalandırmağa müvəffəq olmuşdur. “Əsrin onda biri” tarixi romanı Əcəmi Naxçıvaninin dövrü, mühiti və müasirləri haqqında əyani təsəvvür yarada bilir. Əsərdə tarixiliklə müasirlik vəhdətdədir. Hüseyn İbrahimov Əcəmi dövründən alınmış mövzu və ideyalar, habelə obrazlar vasitəsilə yeni dövrün insanlarına ibrət və sənət dərsləri aşılayır.

Eyni mövqə Hüseyn İbrahimovun “Böhtan” romanında da nəzəri cəlb edir. “Böhtan” romanında yaxın dövr tariximizin qarantlıq səhifələri işıqlandırılmışdır. Hüseyn İbrahimov nəsrimizə ilk dəfə olaraq Azərbaycan romantizminin banisi Hüseyn Cavidin bədii obrazını gətirmişdir. Yazıcının hələ 1988-ci ildə bitirdiyi bu əsər 1998-ci ildə Bakıda kitab halında nəşr olunmuşdur. Romanda keşməkeşli taleyə malik olan Hüseyn Cavidin həyatının müxtəlif məqamları öz əksini tapmışdır. Hüseyn İbrahimov Cavid Əfəndinin bütöv tərcümeyi-halını yox, tərcümeyi-hallardan seçilmiş təsirli məqamları ön mövqeyə çəkmişdir. Hüseyn Cavidin həyatının Naxçıvan, Təbriz, İstanbul, Tiflis, Bakı və Sibir dövrləri geniş mənada şəxsiyyət fonunda epoxanın bədii təqdimi təəssüratı yaradır. Müəllif bu mərhələləri bədii cəhətdən əks etdirərkən təxəyyüllə yanaşı, elmin son nailiyyətlərindən də yaradıcı şəkildə faydalanmışdır. Bundan başqa, Hüseyn Cavidin dövrünü dolğun və gerçək təqdim etmək məqsədilə müəllif onun müəllimi Məhəmməd Tağı Sidqi, müasirlərindən Məhəmmədəğa Şaxtaxlı, Əliqulu Qəmküsar, Rza Təhmasib kimi şəxsiyyətlərlə münasibətlərini, habelə qanlı “troyka”-nı təmsil edən “qarayaxalı” şəxslərin faciəsini də diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Həmçinin “Böhtan” romanında yazıcının digər əsərlərindən fərqli olaraq romantik üslubdan cizgiləri və notları da müşahidə edilir. Bu da heç şübhəsiz romanın əsasını təşkil edən Hüseyn Cavidin yaradıcılığının xarakteri ilə münasib uyğunluq yaratmaq niyyətindən irəli gəlir.

Nəticə etibarilə, Hüseyn İbrahimov “çəşməkli məhbusun” görkəmli şair Hüseyn Cavidin timsalında böhtanın, şərin, şantajın ağır, acı nəticələrini, törətdiyi məşəqqətləri düşünülmüş gerçək vasitələrlə göz önünə gətirmişdir. Daha qiymətli bundan ibarətdir ki, müəllif böhtanın

mahiyyətini açıqlamaqla yanaşı, böhtançılıq fəlsəfəsinə ümumiləşmiş yazıçı qiyməti vermişdir. Romanın bir yerində Cavid məhbus yoldaşına deyir: “Heç bilirsən böhtan nədir?.. Böhtan – Mefistofeldir, Demondur... Böhtan – İblisdir”.

“Böhtan” əsəri Azərbaycan tarixi romanının dəyərli nümunəsidir. Bu, Cavid əfəndi haqqında ilk roman kimi də qiymətlidir.

Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığında dramaturgiya da müəyyən yer tutur. O, görkəmli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının “Aslan və Fərhad” hekayəsi əsasında “Qardaş ürəyi” faciəsini, “İtirilən sağlıq” və “Torpağın övladları” pyeslərini qələmə almışdır. “İtirilən sağlıq” pyesi Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram teatrında uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Bununla belə, Hüseyn İbrahimov xalis nasirdir. Hətta onun dramlarında da epik əlamətlər dramaturji vasitələrdən daha qabarıqdır.

Hüseyn İbrahimovun maraqlı bir hekayəsi “Nəciblik” adlanır. Sonralar o, hekayə kitablarının da birini “Nəciblik” adlandırmışdır. Bizcə, nəciblik Hüseyn müəllimin şəxsiyyəti, xasiyyəti, əməl və rəftarı üçün də qabarıq görünən cəhətlərdən biridir. Bundan başqa, yazıcının yaradıcılığının estetik idealını, ideya-mənəvi qayəsini də, ləyaqət, nəciblik təşkil edir. O, şəxsi nümunəsi, qələmi və əsərləri ilə bütövlükdə nəcibliyin keşiyində dayanmışdır. Hazırkı şəraitdə nəciblik fəlsəfəsini sərtləndirən, daxili saflıq, müdriklilik, əxlaqi kamillik və bütövlük kimi mənəvi dəyərlərə çağırmaq ciddi yazıçılıq və vətəndaşlıq işidir.

İsa Həbibbəyli

SARAY DƏBİRİNİN ÖN YAZISI

Şahların, padşahların sarayları başqa bir aləmdir. Gərək o saraylara düşsən ki, görəsən orada nələr olur, nə sirlər gizlənir, hansı möcüzələr baş verir.

Saraylarda adamlar da müxtəlifdir. Müxtəlifdir xasiyyətlər də, əməllər də. Müxtəlifdir iştahlar da, axlaqlar da. Bu saraylar görəsən nə vaxt, nədən ötrü peyda olublar əzəl-axır məkanımız Xak üzərində, onlara kim daşıyıb şəffaf-şəffaf Abı, ocaqlarında kim yandırıb qızmar-qızmar Atəşi, kim gətirib onların işıqlı-qaranlıqlı küçələrinə həzin-gur Badı?.. Bu saraylarda adamlar öz mənliliklərini, öz izzəti-nəfslərini itirdikləri kimi adlarını da itirirlər. Birinə hökmdar deyirlər, birinə vəzir; birinə mələkə deyirlər, birinə cariyə; birinə aş-şeyx ər-rəis deyirlər, birinə qazi; birinə münadi deyirlər, birinə nədim; birinə məşşatə deyirlər, birinə kəviz; birinə mühafiz deyirlər, birinə dərbən; birinə qulam deyirlər, birinə pərdədar...

Məni isə hamı dəbir kimi tanıyır. Neçə illərdi əsl adımla bir dəfə çağırın, bir dəfə dilinə gətirən olmayıb. Az qalır adım öz yadımdan da çıxa, əslini axtarsanız çıxıb da!.. Belədi sarayların işləri, əməlləri əzəli gündən. Mənim işim isə bura düşən gündən hökmdar Nüsrətəddin ibn Şəmsəddinin – Cahən Pəhləvanın əmrlərini, hökmlərini, fərmanlarını tərtib edib yazmaqdır, cüng bağlamaqdır, şəcərə düzəltməkdir... Boş vaxtlarımda sarayda görüb şahidi olduğum hadisələri, orda-burda eşitdiyim xəbərləri, sənətinə həmişə pərəstiş etdiyim Əcəmi ibn Əbubəkrin arasına nəql etdiklərini səliqəylə qələmə alıb bəyaz Səmərqənd kağızından düzəltdiyim dəftərlərimə köçürməyə də vaxt tapmışam.

Beynimə qan, gözlərimə işıq, qollarıma güc, ürəyimə hərarət verənə həmişə sidq ilə ibadət etmişəm. Günəş hər dəfə Məşriqdən doğanda da, Məğribdə batanda da mərhum anamın bir kəlamını təkrar edib demişəm: “Xudaya biləndi və pəsti tui...”¹

Ey məndən sonra Yər üzünə, bizim bu işıqlı dünyamıza gələcək həmvətənim, səndən bir rıcam var: mənim yazdıqlarımı da sən bir az saf-çürük eləyib, bir az da bəzək-düzək verib özündən sonra gələn nəvələrimizə, nəticələrimizə, kötükçələrimizə... çatdır.

¹ Ey Allah, göydə də yerdə də sənsən (fars.)

YOLLAR, YOLLAR...

Pəncşənbə günü idi. Səhər yenicə açılırdı.

Tutqun üfünün boz yanağına təzə-təzə narıncı xal düşür, qədim Həmədanın üzərinə sallanan qatı bulud karvanı şəhərin söykəndiyi Əlvənd dağlarına tərəf sürünür, sonra göy qübbəsinin ətəklərində çin-çin olur bir-birinin üstünə qalanırdı. Məğribin zülmət örpəyi çoxdan pardaxlanmışdı...

Bu vaxt saray elanlarını yayan atlı qulamların kobud səsləri küçələri ağzına aldı: “Həmədanlılar!” Bilin və agah olun ki, mərhum Atabəy-özəmdən sonra taxta öyləşən həşəmətli hökmdarımız Cahan Pəhləvan...”

Bir az keçmədi ki, həmədanlılar axışıb böyükdən-küçiyə kimi şəhərin küçələrinə töküldülər.

...Sarayın əsas darvazası açıldı. Əyinlərində zireh geyim, başlarında məxrəfin¹, əllərində nizə gəzdirən gözətçi əsgərlər sarayın qala darvazasının sağ-sol cəhəngində quruyub qaldılar. Həyətdən xüsusi qoşun dəstəsinin döyüşçüləri qaça-qaça gəlib divarın dibində sıralandılar. Əyninə qızılla işlənən çuxa geyib başına vəzirlərə məxsus yaşıl mahud çalma qoyan Sədəddin Əsəd boz aygırın üstündə göründü. Hamı pıçıldını kəsib fərəğat dayandı.

Elə bu vaxt günəşin ilkin şüaları Güleyn qalasının üstündən aşıb sarayın meydanına səpələndi. Bayraqdarlar elə bil buna bələd idilər. Əvvəlcə bir dəstə döyüşçü tuğları² gətirib darvaza ağzına başaşağı endirdilər. Sonra Azərbaycanın qırmızı Təbriz ipəyindən hazırlanan qılınc nişanlı dövlət bayrağı çıxarıldı. Onun ardınca isə Qatıfdən³ alınmış ağ kürənin üstündə şahənə bir tərzdə öyləşən Cahan Pəhləvan göründü. Eldəgizlər xanədanın ikinci hakimi başına qızıl sərkerdə tacı qoymuş, belinə daş-qaşlı kəmərlər bağlamışdı. Əynindəki nadir naxışlarla bəzənmiş geyimi, kəmərinə asılmış qızıl dəstəkli qılıncı təzə hökmdarı daha özəmətli göstərirdi.

Birdən təbil və gərəmayı səsləri bir-birinə qarışdı. Sıralanan əsgərlərin qılıncı qınından çıxıb çiynlərinə söykəndi. İxtiyar vəzir Sədəddin Əsəd atını irəli sürüb hökmdarın qənsərində dayandı. Sağ əlini döşünə qoyub başını azacıq sinəsinə endirdi. Təbillər və gərəmaylar susdu.

¹ Dəmir papaq

² At tükündən toxunan xüsusi bayraq

³ Xüsusi cinsdən olan orab atı

– Sabahınız xeyir, adil və mənsur...

Cahan Pəhləvan sağ əlini yuxarı qaldırdı. Bu o demək idi ki, danışan deyiləm, sözünü tamamla. Vəzir axşam sarayda Şəmsəddin Eldəgəzdən sonra kimin varis olması məsələsi müzakirə olunanda dediyi sözlərdən bəzilərini təkrar etməyə başladı:

– Bu gün səhər namazı vaxtı bütün məscidlərdə şəninizə xütbə oxunmuşdur. Və hər şey fərmanınızda necə sadıq edilibsə, onun müqabilində də icra olunmuşdur. Şəhərdə sakitlikdir, yollar təhlükəsizdir. Keçidlərdə xüsusi sırayı dəstələr keşik çəkirlər. Arxanızca gələcək qoşuna yola düşməsi barədə dediyiniz vaxt əmr veriləcəkdir. Başqa buyruqlarınız da öz iştirakımla yerbəyer icra olunacaqdır. Qafilə yola rəvan ola bilər. Allah-təala səfərinizi uğurlu etsin, adil və mənsur hökmdar!..

Cahan Pəhləvan fikrli idi. Sədəddin Əsəd uzun gedəcəyini kəsdirən hökmdar yenə sağ əlini yuxarı qaldırdı və kəskin bir hərəkətlə havanı yarıdı. Bu, o demək idi ki, bəsdir, kiri...

Vəzir dayandı, boz aygırın yüyənini sola dartıb hökmdarın qənsərindən çəkildi. Cahan Pəhləvan ağ kürənin yüyənini buraxdı. Sahibinin geyiminə oxşar bər-bözəkli tərliyin, qızıl qaşlı yəhərin, gümüş üzənginin altındakı kürən irəli atıldı. Sədəddin Əsəd atını ağ kürənin dalınca söyürtdi.

Qafilə hərəkətə gəldi.

Hökmdarın dilxorluğuna məliklərin, minbaşılardan hərəsi bir mənə verməyə başladı: “Yəqin atabəy-özəmin qəfil ölümü Pəhləvana bərk yer eləyib..”, “Yəqin gürcü çarı Georgi ilə necə yola gedəcəyi barədə götür-qoy edir... Demetre törəməsi bunun çaldığını oynamasa anasını ağlar qoyacaq”, “Əlincə ətrafındakı kəndlərdə camaatın vergilərdən boyun qaçırmasını təzə hökmdar, deyərsən, həzm edə bilmir...”, “Təbrizi ağsüngərilərin əlindən alıb Eldəgəzlər dövlətinə daxil etməyincə rahat olmayacaq...”.

“Dünən əmir-hacib idi, bu gün hökmdar, görəsən, daha nəyi çatdırır?”, “Bəlkə yavaş-yavaş itib gedən cavanlılığına heyfslənirdi? Axı şahlar, rəyasət sahibləri qocalıqdan qorxan kimi heç nədən qorxmurlar...”

Cahan Pəhləvanın isə bütün fikri-zikri Naxçıvanda idi. İstirahət etmək üçün ağ kürənin belindən düşüb bər-bözəkli, rahat taxt-rəvana keçəndən sonra da düşünürdü: “Görəsən, atabəy-özəmdən sonra şəhər əhlinin, saray ərkanının əhval-ruhiyyəsi necədir?.. Görəsən, inadkar

naxçıvanlılar mənim vəzirliyimə necə baxacaqlar?.. Payitəxti Naxçıvandan Həmədana köçürmək təklifim etiraza səbəb olunmayacaq ki?.. O ki, qaldı Möminə xatun anaya sərdabə tikdirməyə...”

Bölkə də axşam Sədəddin Əsəd: “Adil və mənsur hökmdarımız Cahan Pəhləvan Eldəgəzə ərz edim ki, aldığımız məlumat əsasən Naxçıvan əhli Eldəgəzlər xanədanının ikinci hökmdarının yolunu səbirsizliklə gözləyir. Hamı intizar içərisindədir. Naxçıvan əhli onunla fəxr edir ki, Eldəgəzlər sülaləsi hakimiyyəti ilkin olaraq onların şəhərində ələ keçirib. Və bu hakimiyyəti atabəy-əzəmin vəfatından sonra onun ilkin varisi və bəni-Eldəgəzlərin ən nüfuzlu şəxsiyyəti öz əlinə alıbdir...” deməşydi Cahan Pəhləvanın sərt sifəti bütün yol boyu açılan deyildi.

Birdən qarşıdan Fərivar bağları, Nəvvar çəmənliyi göründü, sonra Qasımabad düzənliyi qarşıda arranlıların halal süfrəsi kimi geniş açıldı. Onu yola salan vəzire, yaxın mülklərə qayıtmalarını işarə elədi. Vəzir və mülklər də halallaşmış, sağollaşmış geriyyə çapdılar.

Bu vaxt qafilə yol ayrıcına çatmışdı. Bu yolların biri Təbrizə, biri Urmiyaya, biri də Naxçıvana gedirdi. Uzaqda isə zirvəsi buludlara söykənən Savalan görünürdü. Hökmdar “Atabəy rəbati”¹nin salındığı meşəliyə, ova çıxdığı yaylalara baxanda gənclik illərinin buralarda keçən ən xoş çağlarını yadına saldı. Ağ kürenin yüyənini çəkib dayandı, yəhərdən dikəlib yollara baxdı, əlini alına qoyub arxaya göz gözdirdi.

Qafilədən xeyli aralıda gələn qoşunun qaldırdığı toz lay-lay olub göyö dirənmişdi. Atabəylər xanədanının mühafizəsini çəkən xüsusi süvari hissələri, onlardan arxada ehtiyat dəvələri – ox, nizə, şeşpər, kaman, qılınc, dəmir kərpic yüklənmiş qatır və dəvələr, ərusek və mən-cəniq gətirən arabalar tənbel-tənbel irəliləyirdilər.

Gün keçdi, həftə ötdü...

Qafilə Urmiya gölünün sahilinə çatdı. Hökmdar Naxçıvandan gələn Təbrizə gedən yola diqqətlə baxdı, həm sevindi, həm də kədər-ləndi: “Eh, yollar, yollar!..”

Cahan Pəhləvan bu ara atasını xatırlamışdı. Axı bu həmin yollar idi ki, atası bir zaman onları qul kimi getmişdi, indi isə özü həmin yolu bir hökmdar kimi qayıdırdı. Belə vaxtlarda səfərə çıxanda atabəy-əzəmin haçansa ona danışdığı bir əhvalatı xatırlardı...

İndi də xatırladı:

...Yaşına görə çox cəld hərəkətlər edən çalsaqal qulsatan dedi:

– Buyurun, cənab. Mən də qaydanı pozmayaraq qırxıncı qulu sizə müftə bağışlayıram. Amma bircə şey var ki, aldığınız otuz doqquz qulun hamısı bərkə-boşa düşmüş, hər cür əzab-əziyyətə öyrəmiş məxluqdu. Adam demirəm, çünki mal kimi işləkdilər, at kimi yüyürək... Amma bu qırxıncı hamısından cavandı, özü də xalis od parçasıdır. Dəyirmanın boğazına ölü salı, novdandan diri çıxırsın...

Qulalan qulsatanın təriflədiyi oğlana diqqətlə baxdı. Onun qarşısında gödəkboy, sifətdən çirkin, iri burunu, qalın dodaqları olan bir cavan dayanmışdı. Ancaq onun günəşdən qaralmış gümrəh bədəni, yekə əlləri, ətli çiyinləri, enli sinəsi qulalanın nəzərindən qaçmadı. Oğlanın gözləri də çox diri idi, elə bil od tutub yanırdı. Baxışları da iti idi, qılınc kimi kəsirdi.

Qulalan niyəsə soruşdu:

– Hansı qəbilədən?

– Eldəgəzlərdən.

– Bu necə qəbilə adıdır?

– Ata-babadan peşəməz bu yurdda, o yurdda, bu eldə, o eldə gəzməkdi ürbanlar¹ kimi...

– Bəs ismin nədi?

– Şəmsəddin...

...Havalər isti olduğundan karvan gündüz dincəlik, gecələr ay işığında yol gedirdi.

Neçə illərdi qul alveri ilə məşğul olan karvan sahibi, ucu-bucağı görünməyən qum səhrası ilə üfün birləşdiyi yerdə sübh şəfəqinin ilk işartısını görəndə kimi, əyləşdiyi arvanın üstündəki kəcavənin balaca pərdəsini qaldırdı, birinci dəvənin ovsarını çəkən cavan sarbana karvanı dayandırdığı əmr etdi:

– Ey şütürban², karvanı dayandır!

(Cavan sarban karvan sahibinə düşmənçilik edən bir İran tacir ilə adaş olduğu üçün onu adı ilə çağırmazdı).

Karvan dayandı. Narın, ayaq altından balıq kimi sivişib çıxan qumların yorub əldən saldığı dilsiz-ağızsız qullar yorğun ayaqlarını zorla

¹ Yay istirahət yeri

¹ Köçəri ərəblər

² Dəvəçi

sürüyüb bir yerə toplaşdılar, çiyin-çiyinə verib karvan sahibinin üzünə baxdılar. Bu nisgilli, nakam və müti baxışlarda insan ləyaqətinin qəsdinə duran müəmmal əndişənin cizgilərini karvan sahibi çox görmüşdü. O, bu dəfə də bu baxışların fərqi varmadan köməkçisinə ağızucu dedi:

– Onlara səhər yeməyi ver, amma suya qənaət elə... Deyəsən, hava bu gün daha isti keçəcək... Allahın qəzəbinə gəlməsək yaxşıdı, hər tərəf zəbanə çəkib sir-sifətimizə od-alov püskürür... Dəvələrə navala¹ vermək də yaddan çıxmasın!..

Köməkçi karvan sahibinin son sözlərinə əhəmiyyət vermədən dəvələri bir-bir hıxladı. Dəvələrin üstündəki yükləri qullardan bir-kisinin köməyiylə yerə endirdi və işarə elədi ki, qalan yükləri də boşaltsınlar, sonra yemək almaq üçün sıraya dayansınlar. Qullar tapşırığı icra edib, bir-birini itələyə-itələyə növbəyə düzüldülər.

– Adam kimi aparın özünüzü! Yoxsa sahibkar qəzəblənib hamımızı səhər yeməyindən məhrum edər. Bütün günü heç birinizə bir üskük su da verməz. – Köməkçi səsinə alçaldıb əlavə etdi: – Tanımırızsız bu qoca kaftarı?.. Əzazilin biridi... Bir də sizdə adamlıq qalıb?.. Hardan da qalsın, ay zavallılar! Siz, yaxud çölün dilsiz-ağızsız heyvanı.. İldə bir bazarda qoyun-keçi qiymətinə satılan, bir nadürüstün əlindən başqa nadürüstün əlinə keçən sürüdə adamlıq nə gözür! Köməkçi gah onların xeyrinə, gah bədinə donquldana-donquldana, özü dediyi kimi, “tula payını” bir-bir payladı. Biri əlində qalanda ucadan qışqırdı: – “Almayan kimdi?”... Soruşuram: kim yemək almadı? – Heç kimdən səs çıxmadı. Əlacsız qalıb, gecədən azacıq sərinləyən, qumların üstünə sərələniş “tula payını” yeyən qulları saydı: – Bir, iki, üç.. beş, on... otuz doqquz..”

Bir də saydı, sağdan sola, soldan sağa bir də hesabladı. Kimsə yox idi. Birdən yadına düşdü. Karvan sahibi soruşanda adını öyrəndiyi Şəmsəddin qulların içində görünmürdü. Tez kəcavəyə tərəf qaçdı:

– Ya sahibkar! – deyə tövşüyə-tövşüyə məlumat verdi: – Qullardan biri çatmır. Yəqin axşam yola düşəndə yatıb yuxuya qalıb... Karvan sahibi üz-gözünü turşudub qeyzlə dedi:

– Bəs sən axmaq harda idin?.. Naxırçının borcudu ki, malı səhər örüşə çıxaranda da saysın, axşam kövşəndən qayıdanda da. Səninsə gecələr...

Köməkçi karvan sahibinin deyəcəyi ədəbsiz söyüşü eşitməmək üçün tez qabağa düşüb izahat verdi:

– Ya sahibkar, yoxa çıxan qul, sizə müftə bağışlandı. Eldəgəzlər tayfasından olan, qəhvə ağacına bənzəyən o heyvərə...

Karvan sahibi bir az sakitləşdi, sürünün axsağını itirən çoban kimi köks ötürdü.

– Cəhənnəmə ki! – dedi. İt oğlu lap ayı balasına oxşayırdı. Savalan ayısına. Atalar deyib, ucuz ətin şorbası olmaz... Görünür, tacir Seyfəddin ibn Mənsurun özü də ondan bezmişdi, yoxsa onu mənə müftə bağışlamazdı... Karvan sahibi süfrəsini qatlayıb бүkdü, əllərinin yağını çuxasının ətəyinə sildi, yanındakı kuzədən su süzüb içdi. – Hə, daha bəsdir, qaldır karvanı, hava hələ sərin, gün günorta yerinə qalxana kimi yol getmək olar. Urmıyanı keçək, bir də dinclik verərik onlara. Yoxsa o uzun-drazdan gözüm su içmir, həmişə dala qalır. Birdən istiyə düşüb ölər, mayam batar. Becit tərpen, cəld ol!.. Şəmsəddin idi, Fəxrəddin idi, nəydi, ona qədri-mütəal¹ rəhmət eləsin. Düzdü, qula rəhmət düşmür, amma hər halda cavan idi, bəni-Adəm idi. Dörd ayaqlı ki deyildi... Gərək itməyəydi, onsuz da yolu yarı eləmişik, Həmədandan çıxandan dörd mənzil gəlmişik...

Karvan sahibi danışa-danışa arvanın üstündəki kəcavədə yerini rahatladı. Köməkçi daha heç nə soruşmadı. Bu, o demək idi ki, yola varid olmaq vaxtıdı.

Bir azdan sonra nərin boynundan asılmış kələng zəngi səsləndi. Karvan yenidən öz yoluna rəvan oldu. Qarşıda isə sonu görünməyən qum deryası, bu deryanın üstündən keçən dəvələrin ləpirləri, yalın insan ayağının izləri...

Yollar, yollar...

Ancaq qaş qaralana yaxın uzaq qumsallıqda kiçik bir kölgə göründü. Onların hamısını heyrət götürdü. Cavan sarban nərin ovsarını çəkdi. Karvan dayandı. Gələn Şəmsəddin idi. Qulsatanın sözü karvan sahibinin yadına düşdü: “Dəyirmanın boğazına ölü sal, novdandan diri çıxsın..”

Uzun yol gəlib yorğun düşən, gecələr narahat yatdığı üçün əsəbiyyəliyi bir az da artan karvan sahibi karvanı qumlu səhralardan keçirib, birbaşa hündür tağlı Suquləbr² bazarına sürdü. Köməkçi dəvələri hasar boyu cərgələnen xurma ağaclarının altında hıxladı. Karvan sahibi

¹ Allah

² Bağdadda qul bazarı

¹ Undan hazırlanmış küt

yükləri boşaltmağı köməkçisinə əmr etdi. Ağlı kəsəndən qul və mal alverilə məşğul olan karvan sahibi Naxçıvandan Bağdada heç vaxt yalnız “adam alıb satmaq” üçün ayaq basmamışdı. O, Naxçıvanın sənətkarlarının hazırladıqları mallardan, Gəncənin, Təbrizin, Beyləqanın, Xorasanın, Şəkinin, Şamaxının natifindən, ipəyindən, xalçasından, yun parçasından geri qalmayan mallardan dəfələrlə dəvə yükləri tutmuş, uzun-uzun yollar keçib gələrək böyük mənfəət götürmüşdü. Naxçıvan ustalarının mahir əllərilə toxunan xalçalar, parçalar, qaytan məmulatları isə Bağdad bazarlarında özünə daha çox müştəri tapmışdı. Ancaq bu dəfə Suquləbrdəki ilk müştərisi məşhur vəzir Əbuhamid oldu. Vəzir karvan sahibinin gətirdiyi qulları özü bir-bir yoxladı, kimin əlindən nə gəldiyini, nəyə qabil olduğunu öyrəndi və pulunu sayıb hamısını götürdü, təkcə “qəhvə ağasına” oxşayan Şəmsəddindən başqa.

Karvan sahibi dedi:

– Möhtərəm Əbuhamid, bu qulu Həmədanda mənə müftə bağışlayıblar, mən də onu sizə müftə verirəm. Götürün, peşiman olmazsınız. – Bir az fikrə gedib əlavə etdi: – Mən də əvvəlcə siz olan fikirdə idim, amma bu ki, karvandan ayrı düşəndən sonra, qumlu səhralarda gecə üç mənzili tək-tənha qət edib özünü bizə çatdırdı, onun barəsində fikrimi tamam dəyişdim. Buradan qayıdanda Təbrizə səfərim olmasaydı, onu heç sizə bağışlamazdım, özüm saxlardım.. Görəkli cavana oxşayırsınız, qul olanda nə olar... İnsan südü əmib... bəni-Adəmdi...

– Cənab tacir, dil tökməyin, mənə iqtalarımı¹ becərən möhkəm əllər lazımdır, uşaq-muşaq nəyimə görə? Səfərin var Təbrizə?.. Yaxşı yol. Bunu da ötür getsin dilənsin, yolçuluq eləsin.

“Dilənsin”, “Yolçuluq eləsin” sözləri cavan qulun qəlbinə dəydi, üroyinə toxundu. Axı o vəba xəstəliyinə tutulan igid atasını, mehriban anasını vaxtsız itirəndən sonra min ozab-əziyyəyə qatlaşıb bir parça çörək qazanmışdı. Ac, susuz, çılpaq qalan günləri də olmuşdu, yayda küçələrdə, qışda zirzəmilərdə yatan vaxtları da. Ancaq heç kimə əl açıb “kömək edin” deməmişdi. O, Əbuhamidə yaxınlaşdı, bic-bic baxıb, bic-bic də yalvardı:

– Cənab, Allah eləməsin mən yolçuluq edəm! Lilləhil-Həmid², iki əlim, iki ayağım, iki gözüm... Məni də alın, səhərdən axşama qul kimi

¹ Torpaq sahəsi

² Allaha şükür

işlərim sizə, – deddi – mən dilənə bilmərəm, heç kimə əl açma bilmərəm. – Qəhərləndi, ancaq özünü tez ələ aldı: – Qulluğunuzda duraram qul kimi... Başımı da istəseniz əsirgəməyəm sizə... Mən öz əllərimlə qazandığımı yemək istəyirəm!

Əbuhamidin çiyinləri silkələndi, istehza ilə gülümsədi, kələ-götür oğlanın sözlərini təkrar etdi:

– Qul kimi, qul kimi... Bəs, qul deyilsən, nəsen? Yoxsa əmir, vəzir, xəlifə olmaq keçir könlündən, küçük?

Şəmsəddin vəzirin qarşısında dik dayanıb cavab gözlədi: Gözlədi ki, vəzir bircə kəlmə xoş söz desin.

Axı kasıbların, məzlumların taleyi həmişə bircə kəlmədən asılı olub, hakimlərin ya bəd, ya xoş niyyətlə dedikləri həmin bircə kəlmə yer üzünə artıq məxluq kimi gələnlərin yaşamaq, yaxud yaşatmaq məsələsini həll edib...

Vəzirin fikrə getdiyini görən karvan sahibi əyilib onun qulağına pıçıldadı:

– Cavandı, yazıqdı... Rəhmə gəlin!

Vəzir bu dəfə cavan qula bir də diqqətlə baxdı. Şəmsəddin onun baxışlarındakı rəhm cizgilərini görən kimi sındı, yumşaldı:

– La yəciu minəl-məlihi illəl-məlih¹ – deddi.

Cavan qulun ağıllı sözləri bu dəfə vəzirin qəlbində azacıq da olsa rəhm qılgıcını közərttdi. Nəhayət, başını tərpedib razılıq verdi. Cavan qulun iri qara gözlərində ümid işığı yandı...

Günlər ötdü, həftələr dolandı, aylar illərə qovuşdu. Kələ-kötür oğlan böyüdü, gərləndi, mənzildən-mənzilə köçdü... Ancaq qul kimi yox, sahibkarın hörmətini, etimadını qazanan bir adam kimi. İşgüzarlığına, qabiliyyətinə, cəldliyinə, ağılına, zəkasına, kamalına görə vəzirin sevimlisi oldu.

Bir gün Əbuhamidə qəsd etdilər. Şəmsəddin vəzirin mal-dövləti ilə birlikdə sultan Mahmudun ixtiyarına keçdi. Sarayda böyük hörmət qazanan Şəmsəddini sultan Mahmud dünyadan köçəndə oğlu ikinci Toğrula tapşırırdı. Təzə sultanın uşaqları at minməyi, ox atmağı, qılınc vurmağı ondan öyrəndilər. Bir gün də gəldi ki, Toğrul bu dünyadan köçməli oldu. Onun yerinə keçən sultan Məsud isə Şəmsəddinə yeni bir qayğı göstərdi:

¹ Yaxşı adam yaxşı da iş görür (ərəb.)

– Bilirsən nə var, dostum? – dedi, – illər zaman tez gəlib gedir. Fikir verirəm, görürəm ki, saraya, sultanlara xidmət etməkdən başqa səni ayrı qayğı düşündürmür. Amma sənə ev-çəşik lazımdı. Nə vaxta qədər tək-tənha yaşayacaqsan? Gəl səni evləndirirəm... Mən istəyirəm ki, Toğrulun dul övrəti Möminə xatunu alasan. Mən bu ümiddəyəm ki, onun özü də buna etiraz eləməz.. Dul olmasına baxma, ləyaqəti qabil övrətdi.

...Şəmsəddin Arrana əmir təyin olundu.

Arranda dünyaya göz açan ilk övladlarını Nüsrətəddin çağırtdılar. Ancaq nə ananın, nə atanın ağına belə gəlməzdi ki, bu gümrah və şiltə oğlan uşağı gələcəkdə böyüyəndə atasından da çox-çox irəli gedəcək, sərtliyi və cəsarətilə hamıdan fərqlənəcək, Azərbaycanda Atabəylər dövlətinin məşhur hökmdarı Məhəmməd Cahən Pəhləvan kimi ad-san çıxaracaq...

Cahən Pəhləvan atasının bir vaxt söylədiyi bu xatirələri yenə yadına salmışdı, əslində, bunu onun yadına qarşıda uzanıb bir-birini kəsən yollar salmışdı – ibtidası, intəhası bəlli olmayan yollar...

XUFDƏN SÖHBƏTİ

Naxçıvan şəhərinin rəisi içəri girəndə baş şeyx Hatib ibn Mübarək başdan-ayağa xalı döşənmiş otağın ortasında əyləşib, qarşısındakı rəhilin¹ üstünə qoyulan qalın kitabın növbəti vərəqini əlfəcincə çevirdi, onu öpüb gözlərinin üstünə qoydu, sonra öz-özünə “Əşhədü ənna lailahə illəllah, əşədü ənna Muhəmmədən rəsul Allah” deyib pıçıldadı. O, rəisə özünü elə göstərmək istədi ki, guya Quran oxuyur. Əslində rəhilin üstündəki “Vis və Ramin”² idi.

Rəis başını tərpedib salamladı, baş şeyx mane olmasın deyər ehtiyatla keçib yuxarı başda, pəncərənin önünə qoyulan və üstünə kiçik güllü xalça salınan dibacədə³ əyləşdi.

Baş şeyx də salavat çevirib, yerdən qalxdı və başqa dibacədə roislə üz-üzə ötürdü:

– Demək biz belə anlayaq ki, sən biz deyəni eləmədin! – dedi və cübbəsinin¹ cibindən şəvə kimi qara səddanəsini² çıxarıb asta-asta çevirməyə başladı.

Rəis çox soyuqqanlı cavab verdi:

– İxtiyar sahibisiniz, necə anlayırımsız, eləcə də anlayın..

Hatib ibn Mübarək alındı, fikirləşdi: “Görəsən ilkin kimin ağına gəlib ki, rəisliyi bu bivecə etibar edək?..” Bu qəvvad ki balıq kimi soyuq-qanlıdı, dostluğu ilə düşmənçiliyini ayırd etmək olmur. İlandı deyim, əqrəbdə deyim? Zəhəri bilmirsən dişinin altındadı, yoxsa quyruğunda... İstədiyi vaxt sancar, istəməsə heç yadına düşmür ki, zəhəri var...”

Baş şeyx: – Bərəkallah! – deyib, nəhayət, dilləndi: – Bilirsən Qureyş³ aqilləri burada nə deyiblər? – Hatib ibn Mübarək sualına elə oradaca özü də cavab verdi: – Deyirlər: “Həl yurtəca matar bilə sihab...”⁴ Biz dedik havaya bulud gətirək, sonra da bu yağış yağsın... Sənsə nə buluda məhəl qoydun, nə də istədin ki, yağış yağsın... Sənə ilk gündən apaşkar bəyandı ki, mən oxunu atıb, kamanımı gizlədən ovçulardan deyiləm. Hatibin oxu da, kamanı da, üstəlik, sadağı⁵ da aşkardadır, göz qabağındadır. Daha özün bilirsən bundan sonra, qohum! – Səddanəsini sol ovcunun içərisinə yığdı.

– Nə yatdıq ki, nə də yuxu görək?.. Həmədan gündə bir çapar göndərdi... Hər çapar da on-on sifariş, tapşırıq gətirdi... Pəhləvan da göz açmağa macal verdi ki?..

– Bəs sən nə fikirdəydin? – Hatib ibn Mübarək oturduğu dibacədə yanını dəyişdi: – Gözləyirdin ki, Pəhləvan əlavə bir çapar da göndərsin? Sifariş eləsin ki, bizdən oralara gələn olmadı, buyur, sən özün sahib ol taxt-taca?..

Baş şeyx bu dəfə kinayə ilə gülümsədi, həmsöhbətinə açıq-aşkar rişxənd elədi.

Rəis başını qaldırıb ona baxdı. Göy gözlərində, dəyirmi və qarabağ-dayı sifətində tez-tez min bir biclik peyda olan və bunu öz həmsöhbətindən məhərətlə gizləməyi bacaran Hatib ibn Mübarək elə bil birinci dəfəydi ki, görürdü.

¹ Yaşlı kişi geyimi

² Yüz denəli təsbeh

³ Ərəb tayfası. Məhəmməd peyğəmbər bu tayfadandır

⁴ Bulud olmasa yağış yağmaz (ərəb.)

⁵ Ox qoyulan qab

¹ Kitab üçün altlıq

² Fəxri Gürganinin əsəri

³ Kiçik divan

Ev sahibi rəisin dinmədiyini görüb yenə oyalandı:

– Sən mənə buyurduqlarıma məhəl qoysaydın, Şəhur məlikini öz tərəfinə çəkseydin, hər halda, öz nəfinə bir iş icra etmiş olardın... Bütün xanədana məlumdur və saray ərkanına agahdır ki, məlik Oğuzla Pəhləvanın hələ cavan vaxtlarından araları sərindi... Yaxud sən bir him-cim eləseydin, mən Bağdada gedib əmirəlmöminin əl-Müstədinin özü ilə danışardım, yolüstü hələ sultan Toğrulla da dilləşə bilərdim...

– Bunlardan heç nə hasil olmazdı. – Rəis, Hatib ibn Mübarəkin az qala ağzının üstündən vurdu. – Təzə hökmdarı xəlifənin özü də çox yaxşı tanıyır... Dabbaxda gönünə bələddi. Deyirlər atabəy-əzəmin¹ hələ üçü çıxmamış xilafət elçisinə deyib ki, xəlifəyə deyən dövlətin işinə qarışmasın. Qoy gündə üç dəfə namazını qılsın, bir dəfə də Allaha şükr eləsin. Çünki Muhəmməd peyğəmbərin öz xəlifələrinə vəsiyyəti belədi. Xəlifə isə sələfin buyurduqlarını icra etməyə borcludur.

Baş şeyx səddanəsini ovcunun içərisində bir yerə yığandan sonra cibinə qoydu.

– Əvvəl, Pəhləvan dünən – bir, bu gün – iki, elə cürəti, daha doğrusu, elə qələti edə bilməz. Saniyə, ərz edim bil ki, din dövlətin işinə qarışmasa, dövlət qılıncının kəsəri olmaz. Ona görə ki, sonradan yaranan və dövlətin əlinə verilən bütün qılıncılar İslamın qılıncının davamıdır. O ki, qaldı xəlifə əl-Müstədinə, Allahın yer üzündə elçisidir, onun nəzarətçisi və vəkildir.

– Bu sözləri çox eşitmişik.

– Sözü mü kəsmə! – Baş şeyx səddanəsini yenə cübbəsinin cibindən çıxarıb hirsle çevirməyə başladı. – Şahların, padşahların Allahdan, xilafətdən qorxusu olmasa qan su yerinə axar, bütün məmləkət dönüb olar eys-ışrət məclisi, fəş² ayaq tutub yerişər. O ki, qaldı Pəhləvanın düşüdüklərinə... Səhvdir, tamamilə səhvdir!

– Xəlifənin özü Cahan Pəhləvandan ehtiyat etsə necə?..

Hatib ibn Mübarək birdən cavab verməyib fikrə getdi.

Sonra diqqətlə rəisə baxdı. Baş şeyxə də elə gəldi ki, çoxdan tanıdığı, qapısını öz evinin qapısı kimi istədiyi vaxt açıb-örtüyü rəisi birinci dəfədi ki, görür. Neçə-neçə il bundan əvvəl Diyarbəkrdə tacir dostunun qızı Nəsrin xatuna “dalı ağır kişi” kimi təqdim etdiyi bu heyvərənin

əvvəlcə ölü qoyun gözlərinə oxşayan gözlərinə baxdı, sonra onun ortası seyrək, ucları xeyli qalın qara bağına, azacıq sağa meyl edən iri burnuna nəzər yetirdi. Və ürəyində dönə-dönə heyfşiləndi ki, belə bir vücut bir qayda olaraq qatlamaburun uzunboğaz süvari çökməsi geyir? Əynində də həmişə qızıl baftalı bəhlul çuxası, sərmə boğazlı, ağ yaxalıqlı atlas köynəyi... Hələ üstəlik belinə də mavi mina və qiymətli daşlarla naxışlanan xəncər bağlayır? Bəh-bəh!..

Baş şeyxin içindən bir səs gəldi: “Sən o xəncərə dəyərsən? Bir dəfə kişilik edib onu qınından çıxaran vaxtın olub, ay heyvərə? Haram olsun sənə bu geyim-keçim də, canlara dəyən o cavanəzən Nəsrin xatun da!..”

– Xəlifə heç kimdən ehtiyat etmir, bircə başı üstəki böyük Allahdan başqa...

– Edir, inan ki, edir! – Rəis fikrini qəti bildirdi.

– İnanmıram... Siyasətdi.

– Siyasətə qalsa heç kim Cahan Pəhləvana badalaq gələ bilməz.

.. Niyə?

– Ona görə ki, Şəmsəddin Eldəgəz kimi siyasətçil bir kişinin belindən gəlib, Möminə xatun kimi çoxbilmiş, ağıllı bir övrətin döşlərindən süd əmib... onun igidliyi də, siyasətçilliyi də vergidi... Allah vergisi!..

– İnanmıram!

– İnan! Bütün məliklər atabəy-əzəm hələ ölüm yatağında olan Cahan Pəhləvana əl çaldılar.

– Şəhur məliki Oğuz çoxdandır ki, onun qanına yerikləyir.

.. Oğuz da olsa belə özünü yandırmaz.

– Xilafətə, xəlifəyə arxalansa necə? – Hatib ibn Mübarək yenə əvvəlki söhbətinə qayıtdı.

– Sən mənə məcbur edirsən ki, xilafət barədə bir tutarlı söz deyim, eləmi? – Rəis gözlərin qıyıb diqqətlə baş şeyxə baxdı. – Buyur, bu da mənə fikrim: bunların hamısına bəis elə xilafətdi, təqsir elə xəlifənin özündədir!.. Sənin dediyin əmirəlmöminin başı qarışıb eys-ışrətə, səhər namazını bir cariyəsinin sinəsində qılır, günorta namazını bir cariyəsinin göbündə, xüfdən namazını da..

Hatib ibn Mübarək rəisin uzun gedəcəyini görüb qabağını kəsmək istədi:

– Haşa səndən!

¹ Şəmsəddin Eldəgiz

² Fahişəlik

– Özünü niyə demirsən, ey qüdsi-barigah¹ – Bu dəfə rəisin səsində açıq-aşkar kinayə var idi. – İki günün biri Becanlı məhəlləsindəki mehrabda² nə edirsən? Başqa məhəllədə mehrab yoxdur, cənab əş-şeyx ər-rəis³?

Hatib ibn Mübarək hirsələnib özündən çıxmaq istədi. İstədi deyər: “Ay arxası üzündən qırmızı, güdükçülərinə, onların başçıları heyvərə Həsənə de, məni güdməkdənsə, Nəsrin xatunun oynaşlarını güdsünlər”, ancaq deyə bilmədi, çünki bildirdi ki, şəhər rəisinin bir etibarsız damarı var və o damarına düşsə hülqumunu tamam yadından çıxaracaq, ağına gələni, ağına-bozuna baxmadan, yumaq kimi gözləyib tökəcək eşiyyət. Bu sözbaz, milçəyi qaldırıb altından fil çıxaran şəhərin camaatına, ələlxusus, qeybət üçün zülü gedən övrətlərinə də rəisin ağzından qaçırdığı hədyan-hədyan sözlər lazımdı... Lazımdı ki, İran saqqızı kimi səhər-axşam çeynəsinlər.

Baş şeyx nə fikirləşdisə dinmədi, ayağa qalxdı, şövə kimi qara səddənəsinə cübbəsinin cibinə qoyub içəri otağa keçdi və əlində, üstünə mavi mina çəkilməmiş balaca kuzə ilə qayıtdı. Kuzəni otağın baş tərəfindəki dəyirmi mizin üstünə qoydu, yenə həmin otağa qayıtdı. Bu dəfə üstünə ağ mina çəkilməmiş iki balaca piyalə gətirdi, hər ikisinə şərbət süzdü və rəisi indi yuxarı başa keçməyə dəvət etdi.

– Yaxın otur... gözünü elə döymə... Şərab deyil, nanə şərbətidir. Nahardan qabaq içmək faydalıdır. Adamı iştaha gətirir. – Hatib ibn Mübarək nanə və şərbət barədə əlavə izahat versə də, rəis onun bir sözünü özünə qaytardı:

Sizin iştəhanız onsuz da yaxşıdır...

Baş şeyx dinmədi. Rəisin isə gözləri, dediyi ikibaşlı sözlərin ev sahibinə necə təsir etdiyini bilmək qəsdilə xeyli müddət onun sifətinə qaldı. Sonra dibacədən durub dəyirmi mizin yanındakı kətillərdən birində oturdu və oturan kimi piyaləni götürüb şərbəti içdi.

– İkibaşlı danışma mənən! – Hatib ibn Mübarək özü də kətilə əyləşəndən sonra rəisə irad tutdu. – Mən sənə üçün tolaş keçirirəm, yoxsa... Eldəgəzlər xanədanın mənə nə istisi, nə də soyuğu... Beş barmağın kimi bilirsən ki, mən arxamı hara söykəmişəm...

¹ Bizim şeyx

² Məhəllədəki balaca məscid

³ Baş şeyx

Rəis dərhal bildi ki, başını qaldıraraq otağın tavanına baxan Hatib ibn Mübarək hara işarə edir... Söhbətinin yönünü dəyişmək istədi. Hatib ibn Mübarək isə bu arada kuzədən onun piyaləsinə şərbət süzdü.

– Zəhmət çəkməyin. – Rəis o tərəf-bu tərəfə boylandı. – Bəs hamı qızlar?..

– Dəryanur ibadətə gedib... Məsciddədi. Elə özüm də hazırlaşırıdım gedim.

Hatib ibn Mübarək bununla da şəhər rəisinə anlatmaq istədi ki, nə yemək olacaq, nə də sənə xidmətində duran... Nanə şərbətindən bir-iki piyalə iç və izal ol başımdan.

Rəis əl çəkmədi.

– Bəs cariyə qız? - deyər yenə soruşdu.

Nadürüstün qızı dəli keçi kimidi, bir yerdə qərar tutur ki... Gedib “Qızlar bulağına” paltar suya çəkməyə. Gəlib çıxır ki, çıxır. Bağladın qapıma, nə qova bilirəm nə də...

– Niyə, yaxşı canandı Zəhra! – Rəis onun sözünü kəsib göz vurdu. – Gözəl elə gərəkdir ağbədən ola? Bu da qara gözəldi. Cibdə həmişə qara kişmiş gəzdirirlər?

– Başına dəysin onun gözəlliyi! – Hatib ibn Mübarək öz kəninin qarəsınca deyib qarğış eləməyə də vaxt tapdı və birdən nə fikirləşdisə əvvəlinci söhbətinə qayıtdı: – Sənə danışdığımdan biz belə qanaq ki, Pəhləvan sabah buyurur?

– Bəli.

– Harda qarşılamaq niyyətindəsən?

– İki yerdə: Bir Arazı keçən yerdə, bir də şəhərə varid olan yerdə... Şahab meydanında.

– Mübarək olsun... – Baş şeyxin səsində bu dəfə əvvəlki kinayə yox idi. – Şəhər əhli bilir?

– Bilir... Qulamlara göstəriş verilib ki, bütün şəhər əhlini, bütün əsnaf¹ əhlini, bütün əhli-ürfanı² Şahab meydanına dəvət etsinlər... daha doğrusu, ora toplansınlar.

– Mədhyyə deyənə var? – Bu dəfə də baş şeyxin səsində kinayə var idi.

– O, sonra, – rəis özünü dartdı. – İstəyirsən şair Kəmaləddinə hökm edim gecə bir şer yazıb orada oxusun.

¹ Sənətkarlar

² Ziyalılar

– Lazım bilmirəm.
– Yaxşı, lazım bilmirsən, lazım deyil... Hə bəs niyə soruşmursan ki, niyə gəlmisən?

– Nə soruşacağam? – Hatib ibn Mübarək göy əmmaməsini çıxarıb ağ darayı əmmamə qoydu, cübbəsini soyunub əbasını geyinməyə başladı.

– Şair əşəri¹ lazım olmasa da, şeyx xütbəsi² lazım olacaq. Sifariş göndərüb şəhərin bütün şeyxlərini, mehrablardakı bütün mollaları Camə məscidinə dəvət elə. Tapşır ki, gecə xüsusi xidmətlər tərtib etsinlər. İçərisində Eldəgöz sülaləsinin ünvanına, onun adlı-sanlı şəxsiyyətlərinin şəninə yaxşı-yaxşı sözlər də olsun, təriflər də. Və sabah sübhdən bütün məscid və mehrablarda fatehə səsləri ucaltmamış, sultan Toğrulla yanaşı, Atabəylər xanədanının ikinci hakimi Cahan Pəhləvanın adına da oxusunlar.

– Bu ricadı, yoxsa hökm?

– Nə ricadı, nə də hökm, qüdsi-barigah! – Rəisin səsində yenə kinayə var idi bu dəfə. – Çaparların gətirdiyi fərmandı, saray fərmanı!.. Mən sadəcə olaraq onu icra edirəm... Cahan Pəhləvan öz qoşunu ilə dünən Təbrizin höndəvərindən keçib, sabah Naxçıvana varid olur.

Hatib ibn Mübarək kətildən durub dibacədə əyloşdi.

– Bəs mənim o birisi ricam?

– Hansı? Rəis töəcəblə xəbər aldı.

– Memar Məsudun işi... Məsud ibn Əbutahirin. – Baş şeyx nədənsə çox ehtiyatla soruşdu. Rəisin dodaqlarından anlaşılmaz bir kinayənin izləri göründü. Və fikirləşdi: “Ay qoca Bağdad tülküsi, kimdən ki, bir xeyir gördün, onun dağarcığını mütləq ya çuvalın, ya da xaralın yanına sürükləyirsən. Məsud ibn Əbutahirin cavanca dul bacısını ənginin altına salandan sonra gör nə canıyananlıq edirsən?.. Başını soxmusan kola, deyirsən bəs..”

– Baş tutan iş deyil. – Rəis fikrini qəti bildirdi.

– Niyə? Elə elə ki, baş tutsun... Bizə yaxın adamdı... Nə desək yeganə cavabı “baş üstə”dir.

– Çaparların gətirdiyi tapşırığa görə mən Əcəmiyə hökm etmişəm ki, heç yerə getməsin, şəhərdən də kənara çıxmasın. Çünki Cahan Pəhləvan Mömünə xatuna tikiləcək sərdabəni ona həvalə etmək niyyətindədir.

¹ Şeir.

² Böyük şəxsiyyətlərin ünvanına oxunan xüsusi xeyir-dua

– Pəhləvanı niyyətindən döndərə bilməzsən?

– Bacarmaram. – Rəis kətildən qalxdı.

– Onda çalış Mərvdən Məhəmməd Atsız oğlunu¹ dəvət etsin. Axı həmin atsız oğluna bir vaxtı Sultan Səncər² kimi mötəbər bir şəxsin məzarı üstündə sərdabə tikmək etibar edilib.

– Çalışa bilmərəm... Tələşim yersiz olar.

– Niyə?

– Cahan Pəhləvan istəyir ki, Arrana heç bir əcnəbi usta dəvət olunmasın. Öz millətinin sənətkarları olsun.

– Pəhləvan hansı millətə mənsubdur ki?

Rəis tutuldu, bilmədi nə cavab versin, ancaq baş şeyxin qabağında sınımaq da istəmədi.

– İstəyir ki, memar naxçıvanlı olsun... Daha doğrusu, şair kimi, alim kimi “Naxçıvan” olsun.

– Şəhər əhli bu fikirlə razılaşar?

– Arxasında beş minlik süvaridən ibarət xas alaylar dayanan bir hökmdara kim sürət edib deyə bilər ki, gözün üstə qaşın var?..

– Beş min?! – Baş şeyx töəcəblə etdi.

– Bəli, beş min!

– İş təkçə qoşunla bitmir... Mənim qandığıma görə hakim olan gərək həm dərrakəli ola, həm igid, həm də...

Rəis söhbətə yekun vurmaq məqsədilə Hatib ibn Mübarəkin son sözünü deməyə macal vermədi:

– Özünüz min dəfə minbərdən demisiz ki, insaf dinin yarısıdır... Gəl indi insafla götür-qoy edək, cənab əş-şeyx ər-rəis. Məyər siz deyilənlərin hamısı Cahan Pəhləvanda yoxdu?..

Rəis Hatib ibn Mübarəkin süzdüyü şərbəti içmədi, öz piyaləsini götürüb onun piyaləsinin yanına qoydu və necə gəlmişdisə, eləcə də çıxıb getdi.

Hatib ibn Mübarək onun arxasınca xeyli baxandan sonra öz-özünə dedi:

– Mən düz qanmışam... Bilmək olmur bu qəvvadın³ zəhəri ilan kimi dişinin altındadı, yaxud əqrəb kimi quyruğunda...

¹ Məşhur türkmən memarı

² Məşhur Səlcuq Sultan

³ Oğraş

BU XATİRƏ ƏCƏMİ DİLİNDƏNDİR

Gecə pis yatmışdım. Son vaxtlar belə hallarım tez-tez olurdu. Bəlkə də buna görəydi ki, tək-tənha ömür sürürdüm. Anam sağlığında dönə-dönə çitdirsə də, evlənmək istəməirdim. Bir də fikirləşirdim ki, adamlar bəzən özüne peşə seçən günü daim subay qalacaqlarını da qət edirlər. Bu gün burada, sabah orda işləyəne hansı qız ərə gəlib övrət olar? Mənim peşəm də belə idi. İlk məhəbbətim üzüdünlük çıxandan sonra isə adamlardan uzaq gozməyə, qadın xeylağından birdəfəlik kənar qaçmağa çalışırdım. İki-üç il olardı ki, rəhmətlik atam Əbubəkr kişi kimi dulusçuluğu atıb bənnalığa başlamışdım. Amma qarşıma məqsəd qoymuşdum ki, axıra kimi bənnalıq olub qalmayam. Axı oğullar atalardan, atalar babalardan irəli getməsələr, millət tərəqqi etməz... İnsan övladı da qəribə məxluqdur. Hərəsi bir şeyin vurğununu əzəli gündən. Biri gülün, biri çiçəyin, biri də ömür-gün sirdaşı bir göyçəyin, bir mələyin... Mən də ağılim kəsəndən kərpicə, daşa vuruldum, meyylim onlara saldı. Axı daş bizim ulu babalarımızın, nənələrimizin ilk evi, ilk silahı olub. Adəm Həvvaya rast gələndə, yəqinimdir ki, dünyanın ilk kişisi kimi gəlin otağını daşdan hörüb, palçıqdan çatıb. Arvad qeydinə qalanda, övlad qayğısı çəkəndə əlinə daş alıb ov dalınca gedib. Sonra daşdan dəstər, yemək qab-qacaq düzəldib, ocaq çatmaq üçün çaxmaq itiləyib. Bəlkə elə bu işıqlı aləmin ilk övreti Həvva üçün ilk bəzək şeylərini də daşdan yonub bizim min-min yaşlı, min-min dərddi-sərli babamız Adəm... Demək, bəşər övladının ürəyində ilk məhəbbət elə torpağa, daşa oyanıb. Daş olmasaydı biz ulu-ulu əcdadımızdan da, qədim-qədim sələflərimizdən də xəbər tuta bilməzdik, onların əməlindən agah ola bilməzdik. Daşdan tikdikləri kar qalalara, kor bürclərə baxıb onların ürəyindən keçənlərdən xəbər tuturuq, yaxşılıarı yamanlardan, mərdləri namərdlərdən, igidləri qorxaqlardan ayırd edirik həmişə. Axı xeyir-xahlar daşdan, palçıqdan öz bildikləri kimi, namərdlər də öz tikdikləri kimi istifadə ediblər. Bəziləri gözoşşayan saraylar, qəsrlər tikiblər, bəziləri qan çanağı, ölüm testi olan zindanlar, həbsxanalar... Lal daşlar bəzən insan övladına bərli-bəzəkli gəlin otağı olub, bəzən də qaranlıq sərdabə... Belədi yaşlı bəlli olmayan bu qoca dünyanın gərdisi ilk yaranışdan, ilk binadan. Nə eybi, qoy ədiblər gördüklərini, şahidi olduqlarını, sevdiklərini, nifrət etdiklərini əsərə çevirib nəzmə çəksinlər, alimlər təbiəti gizli-gizli öyrənsinlər, mənə ürəyimdən keçənləri daş

kitabələrə köçürtdüm, dilsiz daşlara həkk etdim – bir çoxuna imarətlər inşa etdim, qəbirlər üzərində sordabələr tikdim, axırda isə şəhərimizin ən mötəbər şəxsi, böyük şeyx Yusifə öz borcunu ödədim...

...Elalının arxasında Günəş şefəq atan kimi durub geyindim, həyəətə endim. Səhərə yaxın azacıq yağış çiləmişdi. Havada mülayim bir sərinlik var idi. Darvazadan çıxdım, dar küçə ilə üzüyuxarı qalxıb, Pir Osman meydanına gəldim. Saraydan əlavə məscid-minarələrin, qala divarlarının üzərində də ipək bayraqlar dalğalanırdı. Amma dəmirçi-xanalardan, misgər, nalbənd, xarrat dükanlarından çəkiç-zindan səsləri gəlmirdi, dulus emalatxanalarının bacalarından tüstü çıxmırdı, küçələrdə halva, saqqız, göyerti satanların cır səsləri qulaqlara dolub beyinlərə işləmirdi... Şəhərin üzərinə çökmüş sükutu az sonra məscidlərin minarələrinə qalxıb camaatı səhər namazına dəvət edən müəzzinlərin “Allahu əkbər” sədaları pozmağa başladı... Məscidlərdə isə öz işlərində idi mollalar. Onlar əş-şeyx ər-rəis Hatib ibn Mübarəkin tapşırıqına əməl edərək Eldəgəzlər sülaləsinin ayrı-ayrı şəxslərinin ünvanlarına təriflər deyir, nimdaş xirgə geymiş, əli kəşküllü, təbərzinli dərvişlər küçələrdə qəsidələr söyləyir, təsbehi, göy qurşaqlı seyidlər atabəy-özəmdən sonra taxta əyləşən Cahan Pəhləvanı bir hökmdar kimi, bir sərkerdə kimi, bir insan kimi tərifləyib göyə qaldırırdılar...

Nə edəsən? Rəiyyətin borcu sinə döyməkdi, hakimin şəninə deyilən xoş sözlərə əl çalmaqdı!

Camaat dinməsə də, etiraz etməsə də, onların çoxuna agah idi ki, namaz qılanda atası Şəmsəddin Eldəgizin döyüş bayrağını canamaz əvəzinə, Atabəylər xanədanının gümüşü sikkəsini möhür əvəzinə işlədən Cahan Pəhləvan Naxçıvana havayı gəlmir, gəlir ki, yeni hökmdarlığımı bərqərar etsin, Georgi onun təkliflərini qəbul etməsə beş minlik qoşunu Gürcüstan üzərinə yeritsin. Saray ərkanından danışanlar olub ki, bundan əvvəlki gürcü çarının gözəl Bərdəni dağıtması, qədim Gəncənin beş yüz minlik əhalisinə divan tutub, qiymətli darvaza qapılarını çıxarması, onları bir qənimət kimi kelat monastırına aparması hələ əmir-hacib olanda belə Cahan Pəhləvana bərk yer eləyib... “Mən bu hayıfı Georgidən almasam, atabəy-özəmin haqqı-sayı məni tutsun...” Bir də Cahan Pəhləvan özü ilə gətirdiyi qoşunu bu vilayətdə artırmaq niyyətində idi. Çünki qoşun etibarsızlıq edəndə gərək sərvaxt olasan, qəfil hücumları dəf etmək üçün kifayət qədər qoşunun, silahın ola. Bu sözlər də sarayın ikinci sahibinin idi...

Atlı qulamaların küçələri başına götürən səs-küyü ötən günləri mənim yadıma saldı.

– Hicrətin 580-ci iliydi. Atabəy Şəmsəddin Eldəgəz gürcü çarı Demetrenin qoşununu Ani düzlərində darmadağın edib pərən-pərən salmışdı. Çar canını qurtarmaq üçün qaçıb Kaxetiya meşələrində gizlənmişdi. Qasidlər xəbər gətirmişdilər ki, Eldəgəzlər xanədanının ilk hakimi qoşununa dincəlmək üçün bir həftə istirahət verib, özü isə dövlət işləri ilə məşğuldur... Qasidlər saraya onu da çatdırmışdılar ki, bir həftədən sonra hökmdarı qalib bir sərkərdə kimi qarşılamaq gərəkdi. Paytaxtda qızğın hazırlıq işləri gedirdi: “küçələr bəzənir, binaların üstünə bayraqlar vurulur, hədiyyələr hazırlanırdı...

...Beləcə bir payız səhəri idi. Tezdən durub emalatxanaya gəldim. Uşaqlıq dostum, iş yoldaşım Cəmil eşikdə qab-qacağı sahmana sala-sala yenə zümzümə edirdi. Məni görcək səsinə kəsdi, salamladıq. İçəri keçdim. Əlimdəki balaca səndəl ağacını divardakı kiçik rəfə qoydum. (Bu səndəl ağacını mənə anam bağışlamışdı, nənəmin yadigarı idi. Öləndə vəsiyyəət etmişdi ki, mən onu həmişə yanımda gəzdirim. Onda şər qüvvələr məndən uzaq olar. Anam and vermişdi ki, nənəmin vəsiyyətinə əməl edim, mən də əməl edirdim. Səndəl ağacı həmişə yanımda olurdu: bekar vaxtı əlimdə, iş vaxtı belimdə–qurşağım). Soyunub iş paltarımı təzəcə geyinmişdim ki, bayırda at kişnərtisi, sonra zınqırov səsləri eşidildi. Balaca pəncərədən boylandım. Həyətdə ağ atlar qoşulmuş bir kəcavə dayandı. Gələnləri ilk dəfə qarşılayan Cəmil oldu. O, cəld qaçıb atların yüyənindən tutdu. Mən gələnlərin kimliyini bilmək üçün qulaq kəsdim. Cəmil kəcavədən enən qızlara dedi: “Xanımlar xoş gəlib, səfa gətiriblər”. Geyimindən kənizə oxşayan bir qız əlindən yapışıb düşməsinə kömək etdiyi bərli-bəzəkli xanımı nişan verdi: “Xanım budu, oğlan. Mən cariyəyəm... adım Zəhradı”. Cəmil bic-bic qımışdı: “Mənim üçün bütün gözəllər xanımdı” dedi. Bərli-bəzəkli xanım cariyədən aralanıb irəli çıxdı və maraqla xəbər aldı: “Sən kimsən, oğlan?” Cəmil qəh-qəhə çəkib güldü, hisdən qaralmış sifətində ağ dişlərindən süzülən qərribə bir parıltı alışıb söndü: “Adamam”. Cariyə qız söhbətə qarışdı: “Adam olmağına adamsan, amma xanım bilmək istəyir ki, burada işin, sənətin nədi?” Cəmil özünü düzəldib belə cavab verdi: “Mənə Cəmil ibn Səlman deyirlər. Ustadım Əcəminin atası, bu yerlərin mahir bənnası rəhmətlik Əbubəkr dayı məni də özünə doğma oğul bilirdi. Buna görə də öz ustadıma canla-başla qulluq edirəm...”

Bərli-bəzəkli xanım ucadan güldü: “Oğlan, deyəsən dildən çox pərgarsan?” Cəmil gülə-gülə dedi: “Hə, bu bərədə Allahımdan razıyam, xanım. Dildən yaman qoçaq yaradıb məni”. Cariyə qız araya girdi: “Yaxşı, yaxşı az çərəncilik elə, bizi ustanın yanına apar!..” Cəmil əlini sağ gözünün üstünə qoydu və başını sinəsinə endirdi: “Baş üstə deyib işlədiyim otağı göstərdi və yenə dili dinc durmadı: “Ayıb olmasın, bilmək olar mənim ustamı görmək istəyən xanım kimdi?” Cariyə qız dedi: “Əş-şeyxin ər-rəisin qızıdı”. Cəmil xəbər aldı: “Yəni baş şeyxin?! Cariyə qız ucadan dedi: “Bəli... Dəryanur xanımdı”. Cəmil öz-özünü danışdı: “Dəryanur?! Deyirəm axı, aləm nura qərq oldu bir anda...”

Cəmil düz deyirdi, əş-şeyx ər-rəisin qızı üzünü Təbriz ipəyindən hazırlanan tülbənd niqabın altında gizlətsə də, onun mütənasib əndamı bərli-bəzəkli geyiminin içərisində çox gözəl görünürdü. Cəmil bir də baş endirdi, qızları içəri dəvət etdi. Məni xəbərdar etməyi də yadından çıxartmadı: “Ey dust, çi vəqti xabidənəsət, afəti miayəd!”¹

Əş-şeyx ər-rəisin qızı Təbrizin ən gözəl xatay atlasından tikilmiş paltarlarının ətəklərini yığışdırıb astanadan içəri adladı.

Mən bir ay olardı ki, beş-altı qarış boyda xüsusi güldən hazırlamışdım. Onu kürədə bişirib üstünə ağ rəngli mina çəkmişdim. Otağın ortasında bərq vuran güldən, onun üzərindəki naxışlar, müxtəlif bər-bəzək Dəryanuru birdən elə aludə etdi ki, mənimlə salamlaşmağı da unutdu. Yaxına gəlib baş endirdim və təmkinlə dedim: “Möhtərəm şeyxin gözəl qızı Dəryanur xanıma ehtiram və salamlar olsun”. Dəryanur diksindi, cəld mənə tərəf döndü, diqqətli üzümə baxdı. Niqabın altından alışıb yanan iri, qara gözlərini üzümə zillədi: “Əcəmi, Əcəmi ki, deyirlər... ustad, ustad ki, deyirlər, sən sən?” Dedim: “bəli, mənəm... Sabahınız xeyir, xanım... Xoş gəldiniz..” Dəryanuru elə bil huş aparmışdı... Cariyə qızın dirşeyi çox ehmalca onun böyrünə toxundu: “Usta sizə salam verdi, xoş gəldin elədi”. Dəryanurun dili topuq vurdu: “Hə... nə dedin?” Bağışlayın... Çox razıyam, sağ olsun!” – Tez əlini atıb niqabı çıxarmaq istədi və birdən hər şeyi başa düşdüyü üçün fikrindən daşındı: “Bilirsən, – dedi – Hə, hə, onu demək istəyirəm ki, şeyx... atam bir az nasazdı... Mən gəldim... biz gəldik görək sifarişimiz hazırıdı?.. Axı şeyx onu bu günlərdə döyüşdən qalib çıxıb şəhərimizə qayıdan atabəy-özəmə, hökmdar Şəmsəddin Eldəgəzə hədiyyə aparacaq.”

¹ Ey dost, ayıl gör necə gözəl gəlir! (fars.)

Deryanurun tumbul olləri güldanın üzərində gozdi. Ürəyim elə bil qopub ayaqlarımın altına düşdü. Mənə elə gəldi ki, o yaraşlıq əllərlə sinəmi oxşayır. Özüm də: “Bəli, xatun!” Sizin atanızın sifərişi ycrinə yetirilmişdir” – Güldanı göstərdim, onun başına hərləndim. – “Mən gecəni gündüzə qatıb az vaxt içərisində onu minalarla bəzəmişəm, ona bacardığım naxışları vurmuşam. İstəmişəm ki, əla Kəşan xalçaları, gözəl Təbriz xalıları, zərif Herat cecimləri ilə bəzənən Şəmsəddin Eldəgöz sarayında sizin kimi gözəlin atasının hədiyyəsi xanların, naiblərin götdiyi hədiyyələr içərisində seçilsin. Buyurun, yaxından baxın”. Deryanur: “Şeyx babamın... hə, hə atamın...” deyə kəsik-kəsik danışdı və güldanın başına dolandı. O, oyuncaqlara baxan bir uşaq hərisliyi ilə hədiyyənin hər tərəfinə tamaşa etdi. Onun ağ barmaqları güldanın zərif nəbati naxışları üzərində gozdikcə mən də təsvir etdiyim güllər, quşlar barədə məlumat verirdim, işlətdiyim rənglərdən, vurduğum naxışlardan danışdım. Onun səsinə, gülüşünü eşitmək qəsdilə hərdən bir incə zarafatı da unutmurdu: “ Bu qərənfil, bu da nərgiz... Məsum qızlar kimi boynu bükük qərənfil... dağların qarından özünə don tikən nərgiz...” Deryanur söhbəti dəyişmək istədi...”Əllərin qızıldı, oğlan. Hədiyyən nadir tapılan hind güldanlarına bənzəyir... birdən inci yərsən, bənzəmir, ondan da gözəldir.. Mən belə güldanları Təbrizdə görmüşəm”.

Elə bu vaxt Cəmil qapıda göründü, şəhadət barmağı ilə işarə edib cariyyə qızı bayıra çağırırdı. Zəhra əvvəlcə çiyinlərini çəkdi. Ancaq şeyxin qızının dönüb baxması ilə onun otağı tərk etməsi bir oldu. İçəridə ikimiz qaldıq. Deryanur yenidən uşaq marağı ilə güldanın başına hərləndi. Nədənə nitqim qurmuşdu, ona nə deyəcəyimi kəsdirə bilmirdim. Birdən gözlənilməz bir hadisə baş verdi: Yüzd-Kürd¹ tərəfdən tozanaq qopdu, külək açıq pəncərədən içəri dolub şeyx qızının niqabını arxaya atdı. Qız nə qədər çalışdısa da küroyinə yapışan niqabı sahmana salıb üzünə qaytara bilmədi. Mənə elə gəldi ki, otaqda ay doğdu, ətraf nura qər q oldu, güldanın əlvanlığı da itib getdi. Deryanurun duru sifəti, al yanaqları, sol yanağındakı xalı, incə dodaqları mənə bihuş etdi, ixtiyarımı əlimdən aldı. Ürəyimdən bir səs qopdu: ”Xaliqinə əhsən” ...Axı mən iki il olardı ki, belə bir fürsətin həsrətində idim. Harada bağdadlı əş-şeyx ər-rəisin qızından söhbət düşürdüsə, ürəyim yerindən oynayırdı. Bircə dəfə “Qızlar bulağı”nda üzünü ötürü

gördüyüm, amma adını bilmədiyim bu gözəlin həsrəti mənə rahat buraxmırdı. Şəhərimizdə qofil peyda olan, hələ heç kimin gözüne əməlli-başlı görünməyən bu ürkək ceyran bu gün haradan gəlib mənə “ovlağıma” çıxmışdı? Yoxsa bu müəmmalı sirr idi, yaxud gözlənilməz möcüzə?.. Hər halda bəxtim gətirmişdi... Özüm də hiss etmədən başımı sinəmə endirdim, sağ əlimi gözümün üstünə qoydum. Deryanur mənə qarşısında səcdə edən görür kimi niqabımı üzünə endirdi: “Sən nə etmək fikrindəsən? Dilim topuq vurdu: “Heç nə... mən... gözəllik aşiqi olduğum üçün sizə səcdə etmək istədim.” Deryanur maraqlandı: “Nə üçün? Niyə?” Mən izahat verdim: “Ona görə ki... ona görə ki, sizin kimi gözəl yetirən bu torpağa on dəfə səcdə etsən yenə azdı, sizə süd verib ərsəyə çatdıran ananın başına gündə yüz dəfə dolansan yenə bəs eləməz!..” Deryanur soyuqqanlı bir tərzdə soruşdu: ”Elə bu?” Mən bir az da cüşa gəlib dedim: “Niqabda şəms hüsnünü bizdən gizləyən afət istəsə meşələr ney, dəryalar mey olsun, olar! Sizə ad qoyana da alqış! Özü də on kərə əhsən, yüz dəfə mərhəbə!.. Gözəl ad tapıblar: Deryanur! Mən ananızın yerinə olsaydım sizə Deryanur yox, lap Cahannur adı qoyardım...” Deryanur dedi: “Cahannur kiçik bacımın adıdır”. Mən bu sözə o qədər əhəmiyyət vermədim, öz sözümü dedim: “Atabəy-əzəmin oğlu Cahan Pəhləvan gücü ilə cahanı fəth etdiyi kimi, əş-şeyx ər-rəisin qızı da öz gözəlliyi ilə, işıqlı gül-camalı ilə bütün cahanı valeh etməyə qadirdir...”

Baş şeyxin qızı da bacısı barədə dediyini unudub soruşdu: “Adımı hardan öyrənibsən?” Güldüm: “İndicə cariyyəni içəri girəndə həyətə deyəndə eşitdim.” Deryanur da güldü: “Belə deyir!” Mən yenə dilimi işə saldım: “Bir də ki, Günəşin, Ayın adını korlar da bilir, karlar da, xatun”. Deryanur müti bir vəziyyət aldı: “Mənə xatun demə, xatunlar saraylarda olurlar”. Dedim: “Sizin onlardan nəyiniz əskikdi?.. Mənə qalsa bizim şəhərimizdə bircə xatun var, o da əş-şeyx ər-rəisin qızıdır”. Deryanur nazlandı: “Çox ağ olmadı ki?” Tez düzəliş verdim onun danışığına: “Xeyir!” Hələ səsiniz, ud çalıb oxumağınız! Deryanurun sifəti təzədən ciddiləşdi: “Bəs bunlar sənə haradan aghadı?” – “Xatun şeyxin babasının güllü-çiçəkli, fəvvarəli hovuzunun ətrafında oyləşib gözəl səsinə cariyyənin çaldığı udun naləsinə qatıb Məhsəti xanımın rübailərini, mənəim şair dostum gəncəli İlyasın qəzəllərini oxuyanda divarın gündoğana baxan tərəfindən nərbənd ağacının altında dayanan yazıq bir ustanın sinəsinə dağlar çəkdiyi barədə heç nə fikirləşmir?..

¹ Naxçıvan ətrafında qədim qala (VII əsr)

Qırqovul qırqovuldu, o da sərvi ağacını çox sevdiyi üçün öləndə onun yanına uçar və orada ömrünü başa vurur. O ki, qaldı günaha... Allah-təala pis niyyətləri bəndəsinin ayağına günah yazır”. – Niyəsə özümdən asılı olmayaraq filosofluq etməyə həvəsim gəldi: “Allah Günəşi yaradı ki, bəndələri onun hərarətilə isinsinlər, Allah Ayı yaradı ki, zülmət gecələrdə adamlar onun ziyasını tutub getsinlər, yolu azmasınlar. Allah Bəyləqan narını, Səlmaz almasını yaradı ki, kimsəsizlər ac qalmasınlar. Allah mənim kimiləri də xəlv edib ki, gözəllərin cəfasını çəksin, onların eşqinə Fərhad kimi dağlar çapsın...” Dəryanur maraqla soruşdu: “Yoxsa... yoxsa mənə eşq edirsən, oğlan?” Bu sözlər haradan ağıma gəldi, heç özüm də bilmədim: “Günəş hərarətsiz, səma buludsuz, dağ dumansız, gül şəbnəmsiz olmadığı kimi insan da eşqsiz, məhəbbətsiz..” Kaş cariyyə qız otağa qayıtmayırdı! Dəryanur mənim sözlərimdən ağıllı-başlı məst olub getmişdi. Deyəsən, evlərində atasından həmişə Quranın surə və ayələrini eşidən bir qızın belə sözlərə qulaq asması lap ürəyindən idi! Cariyyə qız həm mənim danışığımı yarımçıq qoydu, həm də onu şirin xəyallardan ayırdı: “Xanım, yubanırıq... gün əyilib, şər qarışır. Şeyx babanızın həb qəbul etməsi vaxtına az qalır!. Dəryanur tez sərəncam verdi: “De, hədiyyəni kəcavəyə qoysunlar”. İrəli çıxdım: “Əziyyət çəkməyin... Hədiyyə sabah sübhün carçısı quşlar oxumağa başlayanda sizdə olar...” Dəryanur təəccüblə soruşdu: “Sabah niyə?” Dedim: “İndi ona əlavə bir naxış da lazımdı...” Dərindən köks ötürdü: “Havayı əziyyət çəkmə, onsuz da...” Dəryanur bu müəmmalı sözləri, nəse deməyə cürətinin çatmaması ürəyimi sındırdı. Necə yəni “havayı əziyyət çəkmə...” Bu nə deməkdir? Bu nə xəbərdarlıqdı? Bu hansı bədbəxtliyin başlanğıcıdı?..Ürəyindən keçənləri sifətinin dərhal dəyişən cizgilərindən oxudum: “O nə sözdü, xatun?” – dedim. Dəryanur tutuldu, handan-hana əlavə etdi: “Heç... elə belə... Sağlıqla qal...”

Başım sinəmə doğru əyildi, dodaqlarımdan ikicə söz qopdu: “Allah amanında!..”

Əş-şeyx ər-rəisin qızı başını qaldırıb diqqətlə üzümə baxdı, sinə dolusu ah çəkdi. Cəld bayıra çıxdı və cariyyə qızın köməyi ilə kəcavəyə qalxdı. Atlar yerindən tərpəndi. Cəmil kəcavənin arxasınca çox baxdığı kimi görüb yanıma gəldi, bic-bic qımışıb, yenə zarafatından qalmadı: “Bəli... şəhərimizdə şəm oduna yanan pərvanələrin biri də artdı”. Sonra mənə göz vurub pəstdən, özü də şirin bir ləhcə ilə oxudu: “Aya baxdım, ay bəyaz. Qıza baxdım, qız bəyaz...Yazı yazan, insaf et, bu gözəli mənə yaz...”

...Başımın üstündən bir dəstə sərçə uçub getdi. Səs-küyləri şirin xəyallarımı alt-üst elədi. Xasiyyətim idi, belə yuxusuz, əzgin vaxtlarımda çay kənarına getməyə adət etmişdim. Xasiyyətimə xilaf olmayaraq şəhərin quzeyindəki dikdirə qalxdım, nəzərlərim Arazın bulanıq sularına zilləndi. Bir neçə gün bundan əvvəl dupduru olan suları payız yağışları boz rəngə boyamışdı. Qərībədir, uşaq yaşlarımdan bulanıq sulara çox baxa bilmirəm, dərhal qəmlənirəm. Bu dəfə də belə oldu, kədərəndim, fikrə getdim: “Gör bu qədim çayın sahillərində kimlər məskən salıb, kimlər ömür-gün sürüb... Buralara kimlər gəlib, kimlər gedib?.. Sular axdıqca bir nəsil digər nəslə yola salıb, bir nəslə digər nəsil övəz edib bu çayın sahillərində... Heç adları da, izləri də qalmayıb bu sahillərdə, itib-batıblar bu sahillərdəki qumların üstünə qoyulan ayaq izləri kimi... Eh, Araz, Araz! Sənin nə vecinə, öz işindəsən, elə axırsan... Gah lillənirsen, gah durulursan... Sonra yenə axırsan, axırsan... Amma insan belə deyil, bir dəfə gəlir, bir dəfə də gedir... Ömrümüz yaman gödəkdə, arzularımızın çoxunu özümüzə aparırıq... Hara aparırıq? Məlum deyil... İstifadə olunmayan qılnc kimi divardan asılı qalır istəklərimizin, arzularımızın çoxu...”

Çiynimə bir öl toxundu, geri döndüm... Cəmil idi. Amma indicə xatırladığım zarafətli cavan Cəmil deyildi. Bu Cəmilin də saçlarına yavaş-yavaş dən düşürdü mənim kimi... Yaşı artırdı, zarafatı, deyib-gülməyi azalardı mənim kimi...

– Yenə nə fikirləşirsən? – Soruşdu Cəmil.

– Dünyanın qərībə-qərībə işlərini.

– Təzə bir şey tapdın barı?

– Yox.

– Onda gedək Şahab meydanına.

– Niyə?

– Eşitmirsen qulamların haray-həşirini!..

– Hə eşitdim... Bura bax, heç fikir verməmişəm.

– Cahan Pəhləvan bir azdan sonra şəhərimizə varid olur...

Bütün camaat təzə hökmdarın pişvazına çıxıb.

– Tamam unutmuşdum, ay Cəmil, – dedim. – Yaxşı ki, gəlib çıxdın...

Gedək.

ŞAHAB MEYDANINDA

Bütün şəhər əhli Şahab meydanına cəm olmuşdu. Adam əlindən küçələrdən keçmək mümkün deyildi. Burada varlı da var idi, yoxsul da; qoca da var idi, cavan da; anasının qucağında mışıl-mışıl yatan körpə də... Bütün şəhər əhli, bütün əsnaf əhli, bütün əhli-ürfan burada idi.

Hərənin də ağzından bir avaz gəlirdi, üstəlik, ağız deyoni də qulaq eşitmirdi...

Saray mühafizləri adamları qayda-qanunu gözləməyə, hökmdar, onu müşayiət edən saray ərkanı keçəcək yolun kənarlarından aralı dayanmağa məcbur edirdilər.

Heyvərə Həsənin xəbərçiləri, güdükçüləri, qulaqçıları isə adda-budda adamların içərisinə soxulmuşdular ki, xanədan əleyhinə, hökmdarın, şəhər rəisinin bədinə deyilən sözləri çitsinlər, üstünə beş-onunu da əlavə edib lazımı yerinə çatdırsınlar, özlərini gözə soxsunlar və saraydan, əlavə bir “tula payı” da alsınlar...

Belədi dünyanın gərdişi: yaman yaxşını güdür, çirkin göyçəyə ağız büzür, bərc qazancı üstələyir, qorxaq igidə tənə edir... Görünür, xəbərçi, güdükçü, qulaqçı olmadan nə iş aşar, nə də gərdişi-dövrən olar...

Əcəmi ilə Cəmil meydanın yuxarı tərəfindən təzəcə tikilən, sahibinə hörmət əlaməti olaraq “Atababa” türbəsi adlandırılan böyük Şeyx Yusifin məqbərəsi yanındakı tənha çinarın altında dayanıb fikrə getmişdilər. Çinardan bir neçə addımlıqda isə suyunun şəffaflığına, təmizliyinə görə camaat tərəfindən “Şahab” adlandırılan bulaq axırdı. Əcəminin nəzərləri gah çinarın gümüşü rəngə çalan yarpaqlarına, gah da nimdəş qiyafəli, solğun sifətli kasıb-kusuba, payızın sazağından qorunmaq üçün böyüklərin yanına, qoltuğunun altına qısılib daldalanan ayaqyalın, başa açıq uşaqların üzünə dikilib qalırdı. Səs-küyün içərisində bulağın həzin-həzin zümzüməsi onun qulaqlarına çatırdı. Axı Əcəmi üçün bulaq zümzüməsi, çay şırıltısı ən gözəl mahından da gözəl idi... Səhərdən axşama bu zümzüməyə, bu şırıltıya qulaq assaydı, yoruldu deməzdi...

Cəmil isə camaatdan çox, dostu Əcəminin mahir əllərindən çıxan əsrarəngiz türbəyə baxır, ürəyində ona dönə-dönə minnətdarlıq edir, gözlərinə işıq, qulaqlarına güc, qüvvət arzulayırdı. Şeyx Yusifin türbəsinə tikdikləri günlər, bir yerdə işlədikləri çağlar yadına düşürdü...

Birdən körpə gülüşü eşidildi və gülüş get-gedə artıb çoxaldı, meydanı bütün səs-küyü üstələdi.

Əcəmi yan-yörəsinə boylandı, heç nə görmədi, birdən arxaya çevrildi. Hər şey aydın oldu: boy-buxunlu, gözəl-göyçək bir gəlin ondan bir az aralıda dayanmışdı, iri, qara gözlərini uzaqlara dikib durmuşdu. Elə bil bu aləmdən tamam təcrid olunmuşdu... Qucağındakı totuq uşaq isə heç nəyin fərqinə varmadan qığıldanır, əl-qol atır, hörden bir də şovə kimi qara gözlərini çinarın xışıldayan gümüşü yarpaqlarına dikib gülür, sonra həvəso gələrek uğunub gedirdi.

Əcəmi əlindəki səndəl ağacını quşağına taxıb əvvəlcə uşağa baxdı, sonra nəzərləri gəlinin duru sifətində cəm oldu. Bu, Cəmilin nəzərindən yayınmadı.

– Niyə elə baxırsan? Yoxsa tanıyırsan?

– Xeyr.

– Gəlin mənə tanış gəlir, amma araşdırma bilmirəm.

Cəmil bir az fikrə gedir.

– Eh, nə ola həmişə eləcə körpə olub qalasan!.. Bir də nə vecinə, üçdə alacağı yox, beşdə verəcəyi. Mənim də elə gözəl bir anam olsaydı, ömrüm boyu güldürdüm, bir dəfə də ağlamazdım. – Əcəminin qoluna toxundu. – Niyə dinmirsən?

– Mane olma!

– Nəyə?

– Qoy doyunca baxım.

– Kimə? Uşağa... ya anasına?

– Hər ikisinə. – Əcəmi sözünü bir də təkrar etdi: – Hər ikisinə!..

Bilirsən uşaq qığıltısını, uşaq gülüşünü necə xoşlayıram!.. Özü də lap cavanlıqdan! Körpənin dodağında təbəssüm, gülüş görəndə mənim üçün cənnətə dönür. İnan ki, bütün dərdi-sərimi unuduram Cəmil! Nigarançılığım da, narahatçılığım da yadımdan çıxır. Bu anda ürəyimdən qərribə bir hiss keçir: “Görəsən ana bilir ki, bu saat yer üzündə ondan xoşbəxt, ondan bəxtəvər bir məxluq yoxdur?.. Axı onun ciyər parası şondi, şaddı. – Əcəmi üzünü göyə tutub dua elədi: – Ey bizi yaradan, sən körpələrin üzündən təbəssümü, gülüşü heç vaxt əskik eləmə!..

Əcəmi həmişə səliqəli geyinirdi. Gödək çuxa tikdirər, ətəklərinə gözəl naxışlı köbə işlədər. Ağ parçadan əmmamə qoyardı. Saqqalını çox uzatmazdı. Sifəti həmişə qayğılı görünərdi, ilk görüşdən ağıl və

zəka sahibi olduğu özünü dərhal bürüzə verərdi. Əsəbi deyildi, təmkinli və səbirli idi. Həmsöhbətini axıra kimi dinlərdi, ağına batan söz deyilməsəydi, dözməzdi, dərhal cavab verib nəyin düz, nəyin əyri olduğunu söylərdi..

Əcəmi bu gün Cəmilin gözünə elə bil daha ağıllı, daha da səliqəli göründü – gödək saqqalı hələ cavanlıq tərəvətini hifz edib saxlayan duru sifətinə bir az da yaraşlıq vermişdi, iri gözləri par-par yanırdı. Əcəmi onun üçün birdən neçə il əvvəlki dulusçuya çevrildi, Dəryanuru ilk dəfə görəndə az qala özünü itirən oğlana döndü...

– İnciməzsən ki, bir söz deyəm?

– Xeyr.

– Axı özümüz hiss etmədən yaşımızın üstünə yaş gəlir...

– Açıq danışsana.

– Açığı budur ki, dediklərinə inanmıram.

– Niyə?!

– Körpə gülüşünü xoşlayan kişi tək-tənha yaşamaz!

Əcəmi dinmədi, əli ilə gödək saqqalına tumar çəkdi.

– Yenə yaralı yerimə toxundun?

– Neçə dəfə demişəm, yenə deyirəm: kəs, at o yaranı! Nə çox yer üzündə Dəryanurlar... Amma mən inanıram ki bir gün bu inadkarlığın üçün özün özünü danlayacaqsan, peşiman olacaqsan, necə də olursan...

– Nə bildin? – Əcəmi sondəl ağacını qurşağından çəkib bir ucu ilə gödək saqqalını qaşdı.

– Görmədim körpənin anasına necə marağnan baxırdın?..

– Ürəyinə ayrı şey gəlməsin. – Əcəmi gülümsədi. – İstoyirdim gəlinin gül camalı hafizəmə həkk olunub qalsın...

– Niyə?

– Özüm də bilmirəm! ☹– Çiyinlərini çəkdi.

– Gördün!.. Mən deyəndi, vallah! – Cəmil ucadan güldü.

Birdən elə bil meydanın üzərindən güclü bir haray dalğası ötüb keçdi. Adamlar bir-birini bacaraq irəli soxulmağa, qabağa getməyə başladılar. Bir-birinin dalınca təbillər döyüldü, tez-tez car çəkildi. Haray-həşir də birdən xırp kəsildi. Elə bu vaxt Eldəgəzlər xanədanının ikinci hakimi Cahan Pəhləvanın mindiyi ağ kürən şəhərin dəmir darvazasında göründü, yoxuşdan qalxıb dikdirə çıxdı... Azərbaycan Atabəylərinin ünvanına, atabəy-əzəmin ilkinin şəninə mədhiyyə deyənlər bu dəfə daha ucadan qışqırmağa başladılar...

Cahan Pəhləvan Şahab meydanına bir hökmdar kimi qədəm basdı, əlini yuxarı qaldırıb şəhər əhlini salamladı, sonra meydanın xüsusi bölməsində dayanan saray ərkanına, ədiblərə, sənətkarlara, varlılara razılıq etdi.

Hökmdarın sifəti çox sət idi. Gündüzlər gah taxti-rəvanda, gah da ağ kürənin belində yol gələn Cahan Pəhləvan çox yorğun görünürdü. Onu şəhər valisi və xüsusi atlılar müşayiət edirdilər. Onlar hava işıqlanmamış atlanıb yola düşmüşdülər və hökmdarı Ziyaülmülk cisrinin¹ daş qapıları önündə qarşılaşmışdılar və indi də onunla birlikdə şəhərə daxil olurdular.

Elə bu vaxt körpənin gülüş səsi kəsildi. Kənarında adamların içəri-sindən ortayaşlı bir qadın Əcəmigilə tərəf boylanaraq körpəni qucağına alan cavan gəlinə xəbərdarlıq etdi:

– Ay qız, Şəhdigil, bu yana adlayıb gəlsənə! Bəcid ol, bu xarabadan izal olaq... Axı yol gedəcəyik... Görmürsən gün əyilib?..

– Ha budu, goldim... Bir səbrin olsun! – Gəlin adamların axınına qoşulub gözdən itdi.

Əcəmi bu sözləri səs-küyün içində elə bil göydə alıb qolbino həkk elədi! “Şəhdigül?... Şəhdi... gül...” Dəryanura dediyi sözlər yadına düşdü: “Sizə ad qoyana alqış! On kərə əhsən, yüz dəfə mərhəbə!” “Gözəl tapıblar: Şəhdigül!.. gülün şəhdi...”

– Bu təşrifdən ağlın nə kəsir?

Gözlənilməz suah Cəmil verdi. Gözlərilə hələ də körpənin anasını axtaran Əcəmi birdən cavab vermədi. Ürəyində harasa yol gedəcək gəlinə “Allah amanında” deyə-deyə dostunun qolundan tutub adamların seyrək olan yerinə çəkdi. Elə bu vaxt şəhər rəisi atını ehtiyatla sürüb Cahan Pəhləvanın ağ kürəni ilə qoşalaşdırdı və yəhərdən azacıq qalxıb onun qulağına nəsə pıçıldadı.

Hökmdar qılçalarını ağ kürənin böyürlərinə döyəcədi, uzaq yol gəlməsinə baxmayaraq at özünü yığışdırıb irəli atıldı və Atabəylər meydanına gedən yolun kənarında kəsilib bir-birinin yanına düzülən çoxlu qurbanlıq qoyunun qanına boyanan yerdən sıçrayıb irəli şütüdü.

Hökmdarı müşayiət edənlərin atlarının nallarından qopan toz-torpaq qatı çən kimi adamların üstünü aldı. Meydandakı səs-küy də, uğultu da azaldı... Elə bil qurbağa gölünə daş atdılar...

¹ Araz üzərində körpü (XI əsr)

– Ağlım nə kəsəcək, – Əcəmi yenə çiyinlərini çəkdi. – Rəhmətlik atam deyirdi: “Xobər gətirdilər ki, əzrayıl uşaq paylayır.” Ata-analar dedilər: Bizimkinə dəyməsin, onununu istəmirik...”

– Haqlısan, qardaş!

– Rəhmətlik anam onu da deyirdi ki, şahların ayağı dəyon yerdo yeddi il ot bitməz. – Əcəmi bir an fikrə gedib əlavə etdi: – Yenə günahsız qanlar axmasa yaxşıdı... Yenə qapılar bağlanmasa yaxşıdı, yenə kəndlər yandırılmasa yaxşıdı... Yenə bu əllərimizlə tikilib-qurduqlarımız sökülüb-dağılmasa, viran qalmasa yaxşıdı!

...Qafilə artıq Şahab meydanından uzaqlaşmışdı, adamlar da dağılıb getmişdilər. Əcəmilə Cəmil bir müddət dinib-danışmadılar. Sakit-sakit addımlayıb Şahab bulağının başında ayaq saxladılar.

– Əyilib bir doyunca bir içəkmi, cavanlıqda olduğu kimi? – Cəmil dostunun kədərlənəcəyindən və cvə pərt dönəcəyindən ehtiyat etdi.

Əcəmi elə bil birdən həvəsə gəldi, əlindəki söndəl ağacını Cəmilə uzatdı:

– Cavanlıqda olduğu kimi niyə? Məyər qocalmışıq? – Ayağındakı gödəkboğaz məsti çıxarıb yerə tulladı, bulağın gözüne oyıldı, doyunca içdi. – Buyur, növbə sənindi.

Söndəl ağacını sahibinə qaytaran Cəmil də bu qayda ilə bulaqdan su içdi, üstəlik, bir-iki ovuc da üzünə vurdu. Sonra Atababa türbəsinin yanından sola buruldular və kürdlər¹ məhəlləsinə döndülər...

Cəmil nə fikirləşdisə:

– Gedək bizə, – dedi.

– Niyə? – Əcəmi soruşdu.

– Zəhra qovurmalsı, oləyözli yarma çəkməsi bişirib.

Əcəmi başını qaldırıb dostuna baxdı, Cəmil qımıışdı. Bu o demək idi ki, yenə onun boş damarından tuta bilib.

Əcəmi heç nə deməyib tabe oldu.

DÜŞƏNBƏ GÜNÜ

Cahan Pəhləvan anası Möminə xatunun xüsusi kərpicdən hörülmüş hasarın içərisindəki məzarını ziyarət etdikdən sonra saraya təşrif gətirdi və yuyunub dincəldi. İlk sərəncamı bu oldu ki, Naxçıvan əhli gərək atabəy-əzəmə tozədən üç gün matəm saxlasın. O, bunu bir

hökmdar kimi deyil, bir oğul kimi özünə borc bildi. Və şəhər rəisindən, saray ərkanından hökmdar kimi deyil, bir Eldəgəz övladı kimi, dünənki hakimin vəliəhdi kimi rica edir ki, bunu şəhər əhlinə başa salmaq, onlara izah etmək üçün lazımı adamlara tapşırıq versin. Qoy şəhər camaatından bilməyənlər də bilsinlər və agah olsunlar ki, Şəmsəddin Eldəgəz qəflətən vəfat edəndə onun böyük oğlu Reydə olub, dövlətin mühüm tapşırığını yerinə yetirməyi yarımçıq qoyub Naxçıvana qayıda bilməyib.

Eldəgəzlər xanədanını ikinci hakiminin ricası da hökm kimi yerinə yetirildi...

Şəhər əhalisi axşam agah edildiyi üçün sübh tezdən sarayın, məscidlərin üzərində qara bayraqlar göründü, dəmirçixanaların körükləri yandırılmadı, çəkiç-zindandan səslər eşidilmədi, zərgər, bəzzaz, xarrat dükanlarında, xırdavat köşklərində qapıların qıfılları açılmadı, xalçaçılar, boyaqçılar, dabbaxlar, qəssablar üç gün evlərində oturub öllərini ağdan qaraya vurmədilər...

Səhər də, günorta da, axşam da şəhərdəki məscidlərin minarələrindən müəzzinlərin ozan səslərini minacət əvəz etdi. Naxçıvan əhli Azərbaycan Atabəylər dövlətinin ilk hökmdarına ikinci hakimin istəyinə görə ikinci yas tutdu, ikinci matəm saxladı.

Cahan Pəhləvan bir neçə gün bəzi dövlət işləri barədə verilən məlumatları dinlədi, beytülmalın¹ vəziyyətilə maraqlandı... Bəzi kəndlərdə baş verən özbaşınalıqlar barədə təkliflər hazırlamaq üçün tapşırıq verəndən sonra düşənbə günü şəhər valisi ilə birlikdə üstü açıq xüsusi gəcavədə paytaxtı gəzməyə çıxdı. Dəbirə də tapşırıldı ki, onları müşayiət etsin və hökmdar nəyi işarə etsə onu da dəftərə yazsın, saf-çürük eləyəndən sonra bu gün-sabah Həmədandan təşrif gətirəcək vəzir Sədəddin Əsədə çatdırsın.

Hökmdar əvvəlcə şəhristana, sonra rəbatlara baxdı. Şəhristandakı imarətlər, onların yaraşığıl eyvanları, iki-üç mərtəbəli köşklər, kərpicdən tikilən dükanlar hökmdarın xoşuna gəldi, atabəy-əzəmin qayğısı ilə abadlaşan, yaşıllığa qərç olan küçələrdən, döngələrdən razı qaldı. Hər məhəllədə çağlayan bulaqlar, yolların kənarlarındakı səliqəli arxlardan axan sular onun ovqatını təzələdi... Şəhərin kənarında kasıb-kusubun, əlsiz-ayaqsızların yaşadıkları yastı-yapalaq cvləri, uçulub-tökülən möhrə daxmaları görəndə isə əhval-ruhiyyəsi xeyli dəyişdi.

¹ Naxçıvanda indi Qurdlar məhəlləsi kimi tanınır.

¹ Xəzinə

Əvvəlcə atabəy-əzəmə qədər “Naxçıvan şahlığı”na başçılıq edənlərin qarasında deyindi, axırıncı səlcuq əmiri Yıxarmışı əməlli-başlı yamanladı...

Cahan Pəhləvan dediklərini, iradlarını diqqətlə dinləyən rəisi də çox ciddi məzəmmət etdi. Başını qaldırıb ara-bir dəbərə də baxdı, dəbir də öz növbəsində işini bilib öz qeydiyyatını apardı...

Hökmdarın məqsədi Eldəgəzlər dövlətinin paytaxtını daha yaxından görüb tanımaq, onun abadlaşdırılması barədə saray ərkanı ilə, əhli-ürfanla götür-qoy etmək idi. Saraya qayıdanda onun yolu gözəl tikintisi ilə, üzünə vurulan naxışları ilə göz oxşayan bir darvazanın önündən düşdü.

– Bu kimin höyətidir? – Cahan Pəhləvan maraqlandı.

– Əbubəkri. Dədə-babadan bənnadırlar...

Dəbir söhbətə qarışdı:

– Bənnə yox, memardırlar.

– Həmin nəsilədən qalan çoxdu? – Hökmdar bu dəfə dəbirdən soruşdu.

Mərhum atabəy-əzəmin xoşladığı hədiyyəni hazırlayan ustanın atası çoxdan rəhmətə gedib. İndi qalan bircə oğludu. – Əcəmi. Özü də həddindən artıq ağıllı şəxsdir. Fələyin gərdisindən, dünyanın işlərindən çox yaxşı baş çıxaran bir zətt. Zənnimcə, hökmdar onu tanımalıdı... Möhtərəm Şeyx Yusifin türbəsini tikən elə odur.

– Ona görə deyiblər də, xatun qız xalasına, qoç igid dayısına oxşayar. Elə deyil? – Bu dəfə nədənsə rəisə baxdı.

– Bu bir az da irəli gedib... qabağa qaçıb. Uşaqlıqdan gözəl bənnə olub. İndi kamil memardı. Təkcə memar deyil, dünyəvi elmlərin, demək olar ki, hamısından xəbərdardı. Amma... bir eybi var. – Bu sözləri də dəbir dedi.

– Nədir eybi, dəbir?

– İnadkardır.

– Naxçıvanlıların çoxu inadkar olur... Ərkək üçün inadkarlıq yaxşı sifətdir. Bunu görə rəis bizdən də yaxşı bilə... Yəqinimdir ki, bu nəslin əsl elə “Naxçıvani”dir?

Rəisin bir neçə gün bundan əvvəl baş şeyxə dediyi sözlər yadına düşdü. Ancaq onda özü dediklərinə indi cavab tapa bilmədi.

– Bu da mənim eybimdir, hökmdar... Onu öyrənməmişəm... Deyə bilmərəm. – Rəisin səsindəki qəbahət özünü biruzə verdi.

– Pis, çox pis! – Cahan Pəhləvan işarə elədi ki, gəcəvəni dayan-dırınsınlar.

Atların yüyəni çəkildi. Arxadan gələn mühafizlər sıçrayıb atlardan düşdülər.

– Biz sənətkarların, o cümlədən, ən yaxşı bənnələrin belə qayğısını çəkməliyik... Onların başqa-başqa yerlərə, lap elə Herat, Bağdad, İsfahan şəhərlərinə gedib orada iş tapmalarına dözə bilmərik! Onların ayağını həmin şəhərlərdən kəsmək gərəkdir!

Rəis dinmədi. Dəbir dedi: – Onları bir parça çörək dördidi, oğul-uşaq qayğısıdı didərgin edib çöllərə salan, hökmdar.

Dəbirin sözləri saray sahibinin bu dəfə deyəsən xoşuna gəlmədi.

– Çörək qazanmağı bacaran kişi harda istəsə qazanar. Onlara anlatmaq gərəkdirdi ki, Eldəgəzlər xanədanına arxa çevirən kəsin süfrəsi çörək görməz! Özü də nəsilbənəsil!..

Bu dəfə nə rəis dindi, nə də dəbir söz dedi.

Bu vaxt onlar şəhərin cənubundakı dikdirin üstündə dayanmışdılar. Cahan Pəhləvan yavaş-yavaş dikdirin lap kənarına gəldi, diqqətlə irəli baxdı...

Bu dəm hökmdar nə fikirləşdi, özü bildi. Amma dəbirin yadına atabəy-əzəmin iki il əvvəl həmin bu yerdə ikinci oğlu Arslana dediyi sözlər düşdü: “Arazın sahilindən uzanıb gedən bu torpaqlar Eldəgəzlər dövlətinin qılinc nişanlı qırmızı bayrağı altında olmalıdır. Sən də, böyük qardaşın da yadınızda saxlayın ki, bu yerləri parçalamaq yox, bir-birinə ilhaq etmək gərəkdirdi. Tarix bu vəzifəni mənim nəslimə həvalə edib. İlk Azərbaycan dövlətini biz Eldəgəzlər yaradıb bərqərar etməliyik!..”

Cahan Pəhləvan elə bil atasının bu sözlərini bir and kimi ürəyində təkrar edəndən sonra dedi:

– Naxçıvan sənətkarları həm bacarığına, həm də sayına görə Bağdadı da ötüb keçməlidir...

Rəis saray sahibinin səsindəki ötkəmlikdən ehtiyat etdiyi üçün başını aşağı dikdi:

– Düz buyurursunuz...

– Mən bu höyətdə də baxmaq istəyirəm.

Rəis bu dəfə təəccübünü gizlədə bilmədi:

– Siz... hökmdar... rəiyyətin höyətinə baxmaq istəyirsiniz?

– Bəli... başa düşürəm, mənim bu niyyətimə niyə təəccüb edirsiniz... Yoxsa rəiyyətin höyətinə baxmağı qəbahət bilir rəis?

Dəbir irəli yeriyib darvazanın çaxçaxını döyəclədi. İçəridən səs gəldi.

– Kimsən?.. Buyur... Qapı açıqdı...

Cahan Pəhləvan darvazadan içəri adladı. Onun dalınca rəis, sonra da dəbir həyətə girdi.

Əcəmi tut ağacının altındakı kötüyün üstündə oturub şəbəkə düzəlirdi. O, gözləmədiyi bu qeyri-adi gəlişdən az qala özünü itirdi, əlindəki balaca bıçaq yero düşdü, birdən cəld ayağa durdu, irəli gəlib qonaqpərvərlik göstərdi:

– Gözlərimə... inana bilmirəm, hökmdar! Bu, həqiqətən sizsiniz?..

– Bəli, mənəm, Əbubəkr oğlu. – Cahan Pəhləvan həyətdəki daşdan yonulan balaca at, qoç fiqurlarına, müxtəlif şəbəkələrə baxa-baxa olavə etdi: “Mən bu darvazanı görəndə yan keçə bilmədim... Səliqə-sahman, gözəl naxışlar məni yolumdan elədi... Atabəy-əzəm tez-tez deyərdi: hər bir hökmdarın əsas və ümdə borclarından biri də elmi, mədəniyyəti himayə etməkdir, onların qaygısını çəkməkdir, alimi, ədibi dəyərləndirməkdir, onlara həyan olmaqdır... Bunlarsız həqiqi tərəqqi müşküldür, imkan xaricindədir... O ki, qaldı Əbubəkr oğluna... Səni mən cavanlıqdan tanıyıram... Hələ, səhv etmərsən, səni bir dəfə mərhum atabəy-əzəmin yanında da görmüşəm.

Əcəmi sol əlini sinəsinə qoyub razılıq etdi və birdən yadına düşdü ki, xoş gəldin eləmək lazımdı:

– Əfv edərsiniz, hökmdar... Bağışlayın... Siz mənim bu fəqir hücrəmə xoş gəlibsiniz...

– Fəqir demə! – Cahan Pəhləvan buna irad tutdu. – Hücrəniz balaca da olsa onda qəsr əlaməti var... Amma mənə deyiblər ki, sən tək-tənha yaşayırsan, düzdür?

Əcəmi dinmədi. Cahan Pəhləvan əvvəlcə rəisə, sonra dəbirə baxdı. Rəis nə cavab verəcəyini bilmədi. Dəbir hökmdarın sualını cavabsız qoya bilmədi və onu da bildirdi ki, Əcəmi bu barədə bir kəlmə də kəsən deyil.

– Siz buyurandı, hökmdar.

– Niyə?

– Bu uzun əhvalatdı...

Cahan Pəhləvan dəbirin cavabından, daha doğrusu, eyhamından nə başa düşsə cavab almaq üçün israr etmədi.

Bu söhbətin davam etdirilməsinə Əcəminin özü də, bir növ, imkan vermədi.

– Hökmdar razılıq versin, gələnlərin qulluğunda durum. – Dəbirə baxdı. Dəbir isə dostunun arzusunu yerinə yetirməyə hazır olduğunu dərhal biruzə verdi.

– Yox, Əbubəkr oğlu. – Cahan Pəhləvanın şəhərə varid olan gündən birinci dəfəydi ki, üzündə ötori təbəssüm göründü. – Qonaq olası halımız yoxdu. – Rəisə tərəf döndü. – Şənbə gününə toyin olunan məsləhətloşmə məclisinə Əbubəkr oğlunu da dəvət elə... Və qayıdan kimi bu barədə lazımı tapşırıq da ver.

– Baş üstə. – Rəis az qala fərəğət dayandı.

Əcəmi elə bil birdən ayıldı:

– Hökmdar bir şeyi də, ricam budu, mənə əfv etsin... Atabəy-əzəmin qəfil vəfatı bizim cavan dövlətimiz üçün çox böyük, ağır itki oldu. Onun möhtəşəm adı, böyük xidmətləri bizim dilimizdən uzun illər düşməyəcək. Biz onunla da təskinlik tapırıq ki, atabəy-əzəmin taxtacı sahibsiz qalmadı. Onun yerini ləyaqətli bir varisi tutdu. Mən sizə böyük ürok ağrısı ilə başsağlığı verirəm... Və mərhum atanıza yüz-yüz, min-min rəhmət oxuyuram...

Hökmdar da, rəis də, dəbir də salavat çevirdilər, dua elədilər, rəhmət oxudular...

– Çox razıyam, Əbubəkr oğlu...

Cahan Pəhləvan darvazadan həyətə necə girmişdisə, eləcə də çıxdı. Əcəmi onları yolun qurtaracağına kimi müşayiət etdi... Dəbir həm sevinirdi, həm də qəmləndi. Sevinirdi ki, Əcəmi sənəti hökmdarın onun ayağına gətirmişdi, qəmləndi ki, bu gəlişin arxasında bədən bir niyyət də gizlənə bilər...

...Əcəmi onlardan ayrıldıktan sonra darvazanı kilidləyib bazara endi... İlk rastına çıxan isə cavan bir oğlan oldu. O, dulmuşluq məmurlatı satırdı:

– Ey cavan, bunları haradan gətirib satırsan?

– Şabrandan.

– Şabrandan?

– Bəli, dayı. Şabrandan... İndi Şabranda kuzə, çıraq, qab-qacaq ustaları çoxdu. Özü də hamısı mahir ustalardı. Usta olma, olursan gərək həqiqi usta olasan. Böyük Nizami demişkən, bacarıqsız usta olunca, papaqçı olmaq əfzəldi.

Əcəmi bir an fikrə getdi. “Böyük Nizami... Gör xalq sənətkarlarına necə yüksək qiymət verir... Bu sadə şəhərli balasının dediyi sözə bax: “Böyük...”

– Yəni belə mahir sənətkar var Şabranda? – Soruşdu yenə Əcəmi.

– Niyə yoxdu ki, dayı!.. İnanmırsız, bizim şəhərə gəlin... Dərbənd yaxınlığındadı şəhərimiz. Həm şəhərimizi görərsiz, həm də ustalarımızı tanıyarsız. Şəhərləri hər yerdə ustaları ilə tanıyırlar. Hindistanda da, Çində də ustalarımızın hazırladıqlarını çox böyük həvəslə alırlar. Bizim şəhərimiz nəfis kuzəsi ilə, gözəl qab-qacağı ilə tanınır. Sizin şəhəriniz isə ustad Əcəminin tikdiyi şeyx Yusif türbəsilə...

Cavan, şad-xürrəm oğlanın danışdığı Əcəminin xoşuna gəldi, onun öz şəhərinin ustalarını ürəkdən tərifləməsi isə Əcəmiyə xüsusi ləzzət verdi. İstədi özünü tanıy və, ancaq fikrindən daşındı. Cavan oğlana üreyində razılıq etdi: “Bərəkallah zatına, eloğlu!”...

BAŞ ŞƏHƏR

Cahan Pəhləvan Eldəgəzlər xanədanına tabe olan bütün şəhərlərdən ən çox Naxçıvanı xoşlayırdı. Doğrudur, onun üçün Təbriz də doğma idi, Gəncə də, Bəyləqan da əziz idi, Həmədan da, Ərdəbil də gözəl idi, Şabran da... ancaq Naxçıvana xüsusi diqqət yetirirdi.

Böyüyəndən sonra onu da bilmişdi ki, bu yerlər çox-çox qədimdən insan məskəni olub. Bəzi din xadimlərinin fikrincə Nuh peyğəmbər bir vaxtı buranı özünə dayanacaq edib, hələ deyirlər ki, buralara Zərdüştün ayağı dəyib, Dədə Qorqudun buralarda ayaq izləri qalır... Onu da öyrənmişdi ki, Naxçıvanı Sasani hökmdarı Xosrov Əlişirəvan bina edib, şah Bəhram Gur abadlaşdırıb, Turan hakimi Əfrasiyab isə onu şəhərlər cərgəsinə qoşub. Bundan sonra Naxçıvan “Beşinci iqlim şəhəri” kimi tanınıb, yunanlar ona Naksuana, ərəblər Nəxcəvan deyiblər. Bəhram Sasani isə bu yerləri “Şikargah”¹ adlandırıb.

Bunu görə Alan və Hun köçəri dəstələri də dəfələrlə Naxçıvana soxulmuş, sürüləri, naxırları, ilxıları olə keçirmiş, adamlarını soyub talamışlar.

¹ Bəzi mülahizələrə görə ov edilən yerlərə “Naxçıvan” deyərmişlər.

Ədiblər, alimlər ona danışmışdılar ki, Naxçıvan üzərində yüz illər boyu gah romalılar, gah iranlılar, gah sacilər, gah salarilər qoşun yeritmişlər və onu dönə-dönə talayıb viran qoymuşlar...

Hökmdara atası atabəy-əzəm hələ sağlığında demişdi ki, bu yerlərin sakinləri çox başibəlalı məxluq olmuşlar. Şah Şapur, Xəlifə Osman, sərkərdə Ömər, vali Xişəm onlara dəfələrlə divan tutmuşlar; ən qədim karvan yollarını əllərinə keçirmişlər, qabil sənətkarların hazırladıqları göz oxşayan xalı-xalçaları, gözəl parçaları, zərif naxışlı zinət əşyalarını, zəhmətkeş əkinçilərin becərdikləri pambığı, buğdanı karvan-karvan dövələrlə, qatar-qatar qatırlarla öz vilayətlərinə daşımışlar; səlcuq sultanları kasıb-kusub, əlil-zölili hədələyərək, bənnalara, dulusçulara, toxuculara, bəzzazlara, həkkaklara, zərgörlərə, dəmirçilərə, dabbaqlara barmaq silkələyərək onlardan gör nəçə-nəçə vergilər almışlar: xərac, cizyə, nozulə, mal üs-silah, şərab-bəha, şir-bəha, nəl-bəha...

Hökmdar atası Şəmsəddin Eldəgəzdən onu da eşitmişdi ki, Naxçıvan da ta qədimdən zərəbxanalar olub. Burada nəçə-nəçə hökmdarın adına sikkələr kəsilib: Xosrov, Hörmüzd, Bəhram, Ərdəşir, Yezdəkürd...

Əlbəttə, bütün bunları Cahan Pəhləvana demişdilər, kitablardan oxumuşdular, ancaq hökmdarın öz gözlərilə gördükləri, şahidi olduqları hafizəsində elə həkk olunmuşdu ki, onları bir an belə xatirindən çıxara bilmirdi. O, belə qərara gəlmişdi ki, bu yerlərin ulu sahibləri elə naxçıvanlıların özləridi. Bu yerlərin ən qabil hakimi isə onun mərhum atası oldu. Əsasını onun atası qəyan, təşəkkül tapıb bərqərar olan ilk Azərbaycan dövləti bu dağınıq ərəziləri öz əlində möhkəm saxlaya bilərdi. İndi isə tale bu dövlətin gələcəyini ona həvalə edibdi. Atabəy Şəmsəddin qəflətən vəfat edəndə öz oğulları yanında olmasa da, vəsiyyəti edib ki, varisi böyük oğlu Nüsrətəddindir. Bu yurd ona ata-baba amanatı, bu dövlət də ona ata-baba amanatı...

Hal-hazırda isə Azərbaycan Atabəylər dövlətinin hakimi odur. Cahan Pəhləvan; bir az da dəqiq deyilsə: Əbu Səfər Nüsrətəddin Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan ibn Şəmsəddin Eldəgəz.

Bəlkə də buna görə ki, Cahan Pəhləvan Naxçıvana gələndən təxminən bir həftə sonra saray xəlvətiyyəsinə mənsub olanları yanına dəvət etdi.

...Hökmdar salona daxil olan kimi hamı ayağa qalxdı. İkiqat öyilən də, kiçilib qısılan da oldu. Təkcə Əcəmi ilk gün əvvəl həyətinə olduğu kimi başını sinəsinə endirməklə hökmdarı salamladı və öz yerində

əyləşən kimi də əlindəki kağıza etdiyi qeydləri diqqətlə nəzərdən keçirməyə başladı. Axı hökmdar ola bilsin ki, ilkin onun fikrini öyrənməyə marağ göstərə bilərdi.

Hatib ibn Mübarək isə otağın Ədilağa gölünə tərəf baxan pəncərəsinin qabağındakı alçaq dibaçənin üstünə salınan balaca Herat xalçasının ortasında ayaqlarını qırt yatan toyuq kimi teyləsanısının¹ altına çəkib oturmuşdu. Əlindəki qara səddanəni tənbel-tənbel çevirirdi. Elə bil dünyanın bütün dərç-sərinin haqq-hesabını çəkirdi...

Əlbəttə, onun özünü hökmdarın yanında tox aparmasının səbəbi hamıya aydın idi. Baş şeyx arxasını, bir neçə gün əvvəl şəhər rəisinə eyhamla dediyi kimi, gözə görünməyən, əlçatmaz ünyetməz bir ulu qüvvəyə dayanırdı. O, neçə il olardı ki, xaliqi-ləməyzəlin² kölgəsi altında heç kimdən çəkinmədən, ehtiyat etmədən belə arxayincasına ömür sürürdü...

Cahan Pəhləvan yerini rahatlayan kimi adəti üzrə sağ tərəfdə əyləşən rəisə baxdı. Sarayın yeni sahibinin adəti idi: kişi qisminə sağ çiyini üstədən, qadın qisminə sol çiyini üstədən baxardı. Buna görə də rəsmi mərasimlərdə hökmdarın sol tərəfində baş ülya-mələkə – Rey hakiminin qızı İnanç xatunun oyləşməsinə razılıq verərdi. Qərribə idi ki, sağa baxanda hökmdarın sifəti qəzəbli, sola baxanda mülayim görünərdi...

Şəhərin rəisi hökmdarın ürəyindən keçənləri onun baxışından oxudu, təzəcə əyləşməsinə, hələ yerini rahatlamasına baxmayaraq, məclisi arəstə görüb ayağa durdu.

– Hökmdar, arzu etdiyiniz şəxslərin hamısı hüzuruna təşrif gətiriblər... O cümlədən, hörmətli Hatib ibn Mübarək cənabları da, Əbubəkr oğlu da... – dedi və əyləşdi.

Cahan Pəhləvan heç nə demədi, nədənsə rəisin danışığının fərqi varmıd. İkinci dəfə dönüb sağ çiyini üstündən ona baxdı. Rəis yenidən ayağa durmaq istəyəndə ona əyləşməsinə işarə elədi. Rəis baş şeyxə baxıb oturdu.

– Mənim Naxçıvana, bu qədim, ulu məkana məhəbbətimdən, bu yerlərin sakinlərinə hörmətimdən xəbərsiz deyilsiniz... Mərhum atabəy-əzəməndən sonra qoşun çəkib bura təşrif gətirməkdə isə məramım var. Özü də məramım bir deyil, bir neçədir... Bu gündən, sizinlə məsləhət-

¹ Din xadimlərinin üst paltarı

² Əbədî yarıdan

ləşib, həmin işlərin icrasına başlamaq niyyətindəyəm... O da mənə yəqindir ki, mənim fərmanımı... – hökmdar dayandı, səsinin ahəngini dəyişib, əlavə etdi: – “daha dürüstü, tapşırığını sizə çatdırıblar...” Vaxtı bilə-bilə uzatdım ki, yaxşı-yaxşı fikirləşəsiniz, ağıllı, dərrakəli, danışasız. Sonra da əməlli-başlı ölçüb-biçək, son, qəti qərara gələk, niyyətimiz bəyan olsun hamıya...

Hökmdarın “ağıllı, dərrakəli danışasız” sözləri məclisə bir süstlük gətirdi. Hamının ürəyindən bir fikir keçdi: “Görəsən, Atabəyə hansı, ağıllı, dərrakəli danışmaq gərəkdə?”, “Bəlkə mən dediyim onun xoşuna gəlmədi”, “Bəlkə mən yaxşı bildiyimi o pis anladı”, “Bəlkə mən ağıllı sandığımı o səfeh qəbul etdi”, “Hökmdarlara etibar yoxdu. Onların ürəyindən keçəni çox vaxt heç rəbbül-ələmeyn¹ özü də bilmir...”

Əcəmi də çənəsinin altındakı balaca səndəl ağacına söykəyib özü bildiyi kimi fikirləşirdi: “Ay sarayın təzə hakimi, deyəsən, adamları hələ tanımırısan, bunların çoxunda sən dediyin ağıllı, dərrakə yoxdu... Allah-təalə xeyirxahlıq üçün bunlara az qabiliyyət verib. Bunların çoxunun əlindən bədxahlıqdan başqa heç nə gəlmir... Bunların eybini saraylar ört-basdır eləyib... Çoxu hazırkı ki, bu saat Səhl Sumbat² xəyanəti eləsin... Təki, bir azca da olsa, qazancı olsun, özünü gözə soxsun, rütbəsi artsın. Bunların içərisində eləsi də var ki, desən ev yıx, yıxsın, bir mərdi güdəza ver, versin, bir məsum gəlinin namusuna toxun, toxunsun, bir igidin kürəyini nişan al, alsın, bir düz danışanın dilin kəs, kəssin, bir ananı oğulsuz qoy, qoysun!.. Firon kimi namərd, Zöhhak kimi qaniçən olur sarayların bezi adamları. Bunların çoxu “qıl verəndi”, xəlbirçinin qıl verəni... Özlərində bir qabiliyyət yoxdu. Saraydan bu gün çıxarıb at bayıra bəzilərinə, səhax paxırları açılsın... Sən də belələrindən ağıllı umursan, dərrakə gözləyirsən. Bunların çoxu ancaq təzim eləməyi, rəyasət sahiblərinə boyun əyməyi, quyruq bulamağı bacarırlar. Gördün, heç kimdən səs çıxmır?.. Axı öz dərrakələrinə yaxşı bələddirlər...”

Rəis dayana bilmədi.

– Hökmdar həzrətlərinə ehtiram hamımız üçün çox şərəfdi, amma gərək çox da susmayaq...

Cahan Pəhləvan əyləşənlərin susmasını birinci, özünə ehtiram olaməti kimi, ikincisi hökmdar qarşısında ilkin danışmağa cürət etməmək

¹ Allah

² Babəko xəyanət edib onu ələ verən erməni

kimi, üçüncüsü də, özünü bir hökmdar təkli özəmətli və həşəmətli olması kimi qiymətləndirirdi. Buna görə də güzəştə gedib səsinin ahəngini dəyişdi, sifətindəki kədər qarışıq sərtliyi azaltmağa cəhd göstərdi:

– Mən qədim Naxçıvanı daha müstəhkəm, daha abad görmək istəyirəm, – dedi. Buyurun danışın, ürəyinizdən keçənləri deyin. Mənim “ağıllı”, “dərrəkəli” ifadəm sizi hürkətməsin. Ən ağıllılarını seçəcəyik. Gərək fikir çox ola ki, Azərbaycan Atabəylər dövlətinin ərazisi indi də böyükdür–İran xəlicindən¹ Qafqaz dağlarına qədər uzanır bu torpaqlar... Bu ərazi gələcəkdə daha da böyüyəcək, – əllərini yanlara gərərək havada böyük bir sahə çəkdi, – Əmirlərimizin, mülklərimizin sayı da artacaqdır. Amma Naxçıvanın xüsusi yeri Atabəylər dövlətinin tərkibində həmişə hifz olunub qorunacaqdır. Naxçıvan həmişə bizim baş şəhərimiz olaraq qalacaqdır – Cahan Pəhləvan məqsədinin birini cyhamla da olsa bildirməyi qət etdi. – Baş şəhər ona görə deyirəm ki, bəlkə xanədanın paytəxtini Həmədana köçürdük...

Cahan Pəhləvan bilə-bilə öz danışığına bir az ara verdi. Oturanlar arasında pıçhapıç başlandı. Şərur mülki Oğuz ayağa qalxanda pıçılıtlar kəsildi.

– Paytəxtin Naxçıvandan köçürülməsini necə başa düşək?.. Və məhz Həmədana niyə? – Mülkin səsinə həm etiraz, həm də tələb var idi.

– Atabəy-özəmin vəsiyyətidir, həm də mərhum hökmdarın məzarı Həmədandır... Onu da yadınıza salım ki, dünya fatehi İsgəndər padşah yay istirahətini həmişə qədim Əkbətanda² keçirərmiş. Məncə, niyyət ayındır! – Cahan Pəhləvan öz sözlərini çox sort dedi.

Şərur mülki əyləşdi.

– Hə... şəhərimizin ən gözəl yerində, daha dürüstü, ən uca guşə-sində Atabəylər meydanı da yaratmaq məsləhətdir. Bu meydan bir külliyyə şəklində olmalıdır... İndi buyurun, deyin görək bu külliyyə necə olsa yaxşıdır?

Hamı bir-birinə baxdı, gizli-gizli pıçıldışan da oldu. Ancaq heç kimdən yenə səs çıxmadı. Bu sükut Cahan Pəhləvanın xoşuna gəlmədi, onun sifətindəki mülayimlik yenə sərtliklə əvəz olundu.

Rəis işi belə görüb ayağa qalxdı:

– Hökmdar, istərdim ki, ərz etdiyiniz Atabəylər meydanındakı külliyyənin ilk möhtəşəm binası dövlətxana binası olsun... Üstəlik bu bina...

Baş şeyx şövə kimi qara səddənəsini cəld ovcuna yığıb cibinə qoydu və rəisin sözünü yarımçıq kəsdi:

– Mən hörmətli rəisin fikrinə heç vöchlə şərik ola bilmərəm, mənim qandığıma görə...

-- Nə səbəbə, möhtərəm şeyx? – Cahan Pəhləvan da onun sözünü kəsib, təəccüblə xəbər aldı və çənəsini ovcunun içərisinə qoyub baş şeyxə sərt-sərt baxdı.

“Danışdı bivec oğlu, bivec! Bilmək olmur zəhəri ilan kimi dişinin altındadı, yoxsa əqrəb kimi quyruğunda”...Hatib ibn Mübarək içərisində rəisi yamanlıya-yamanlıya qəddini düzəldib dedi:

– Bu saat öz etirazımın səbəbini əsaslandıraram... Onda hökmdar həzrətləri görür ki, rəis haqlıdır, ya mən? Bilirsiniz ki, mən Şərqi, yəni Asiyanın bir çox şəhərlərinə səfərlər etmişəm. Götürək bu tərəfdən Şirazi, o tərəfdən Bağdadi... Sonra Qahirəni, Məkkəni, Qüdsü və başqa-başqa müsəlman şəhərlərini. Bunların hamısında siz dediyiniz külliyyələri ilk binası Allahın evi olub, indi də odur. Bu binalar ibarət olsunlar məscidlərdən. Bu, həmişə belə olub, indi də belə olmalıdır. Əvvələn, Qurani-şərifdə deyilir, saniyə, mənim qandığım budur ki, şah-Allahın yerdəki kölgəsidir. Biriminci Allahın evi, ikiminci şahın evi... Gəlin unutmayaq ki, rəbbül-ələmeyn təkdi, o heç kimlə heç nəyə şərik ola bilməz. Bu həmişə belə olub, indi də belə olmalıdır. Qeyri belə ola bilməz... Onda külliyyənin külü göyə sovrular. O ki, qaldı məscidə... Şeyx “külü göyə sovrular ifadəsinin sərt olduğunu dərhal götür-qoy edib fikrini yumşaltmağa cəhd etdi: – Əvvəllər atanız, mərhum atabəy-özəm, indi də özünüz kimi həşəmətli şəxsiyyətlərin hökmdar olduqları ölkənin paytəxtində xanədana layiq mərkəzi məscid olmalıdır. Doğrudur ki, şəhərimizdə məscidlərin sayı çoxdu, amma di gəl ki, Came məscidinin inşası atabəy-özəmin vəfatından sonra yarımçıq qalıb... Halbuki məscid paytəxtimizin ən gözəl, ən hündür binası olmalıdır. Özü də mənim qandığım budur ki, çox özəmətli, çox möhtəşəm olmalıdır. Lap elə “Məscid-ül-həram”¹ kimi, Qübbət əs-səhra² kimi... Allahın adına layiq. Bunun özü, sizə xeyir-duadı, hökmdar! Mərhum atanıza, atabəy-özəmə bir rəhmətdi, hakimiyyətinizə bir olan Allahın yeni köməyidir, dayağıdır. Ya Allah!

¹ Həmədanın köhnə adı

² Körfəz

¹ Məkkədə tikilən ən böyük məscid (VII əsr)

² Qüdsdə tikilən ən böyük məscid (VII əsr)

Hatib ibn Mübarək öz fikrini tamamlayan kimi teyləsanısının cibindən səddənəsini təzədən çıxartdı və öz aləminə çəkilib yenə “dünyanın gəlir-çıxarını hesablamağa başladı...”

Salonda bir sakitlik yarandı. Cahan Pəhləvan bir an fikrə getdi, sonra başını qaldırıb əyləşənləri bir-bir nəzərdən keçirdi. Əyləşənlər zənn etdilər ki, nə rəisin təklifi, nə də baş şeyxin arzusu hökmdarı o qədər də razı salmadı. Çünki həm rəisin təklifindən, həm də baş şeyxin arzusundan şəxsi rahatlığa meyl duyulurdu və yaltaqlığa oxşar bir sonluqla tamamlanırdı. Bir də hökmdara külliyyə barədə ümumi bir fikir lazım idi ki, əyləşib gəlirinə-çıxarına baxsın, beytülmalı əməlli-başlı nəzərdən keçirsin. Və sonra “atabəy-əzəmin pəyitəxti üçün xeyirli bir iş görmək” xatirinə xüsusi fərman yazdırsın, sonra münadiləri”¹ şəhərlərin küçələrinə töküüb camaata bəyan elətdirsin...

Cahan Pəhləvan oturanları bir-bir nəzərdən keçirdi. Heç kimin gözləri onun gözlərinə sataşmadı. Elə bil hamısına əmr edilmişdi ki, başınızı sinənizə endirin.

Təkcə Əcəmi öz qeyd kağızından ayrılıb hökmdara baxırdı, qəsdı onun suallarına cavab verməyə müntəzir olduğunu bildirmək idi.

Cahan Pəhləvan özü də, deyəsən, bu ara Əbubəkr oğluna qulaq asmağa ehtiyac duydu:

– Bəlkə Əbubəkr oğlu söz demək, fikir söyləmək niyyətindədir? – Nəhayət, dilləndi hökmdar. Elə bil hamı buna bənd imiş... Sinələrə enən başlar qorxa-qorxa yuxarı qalxdı, əyilmiş qamətlər yavaş-yavaş düzəldi.

Əcəmi ayağa qalxdı, qeydləri olan vərəqi dördqat büküb cibinə qoydu, səndəl ağacını bir əlindən o biri əlinə keçirə-keçirə qayğılı gözlərilə pəncərədən uzaqlara baxdı, nədənsə çiyin-çiyinə verən dağları nəzərdən keçirdi... Buna, bir növ adətəkar olmuşdu. Fikrini bir yerə cəm etmək istəyəndə, ağıllı bir söz demək niyyətində olanda belə edərdi.

– Məni belə bir mühüm məclisə dəvət etdiyiniz üçün əvvəldən Sizə öz minnətdarlığımı bildirirəm, hökmdar. – dedi. – Belə xeyirxah, savab iş üçün, mənə inandığınız üçün Sizə razılıq edirəm.

Buyur, Əbubəkr oğlu, buyur. – Cahan Pəhləvana Əcəminin sözləri, deyəsən, xoş gəlmişdi. Hökmdar yerini rahatladı, geri çəkilib kürəyini taxtın yumşaq dayanacağına söykədi.

¹ Carçı

– Hökmdar, – Əcəmi Cahan Pəhləvanın başı üstə vurulmuş qılıncı baxa-baxa dedi: – başınızın üstündəki o səfər dəstəkli qılıncı Azərbaycan Atabəylər dövlətinin rəmzidir. Mən belə başa düşürəm ki, bu qılıncı onu nümayiş etdirir ki, Naxçıvan, Gəncə, Həmədan, Şabran, Bərdə üzərinə kim qılınc çəksə, bu qılıncı məhv olacaq... Məhv olmamaq üçün isə hər bir ölkəyə ən əvvəl elm lazımdı. Tarixdə təkcə gücünə, qılıncına arxayın olanlar sonra peşimançılıq çəkiblər. Buna görə də hökmdar ilk növbədə millətinin təhsili və təlimi barədə fikirləşməli idi. Allah-təala da öz bəndələrini yaradanda onların başını bədənələrindən yuxarıda xalq edibdir.

Baş şeyx “Allah-təala” sözünü eşidən kimi qəddini düzəltdi, ilk dəfə görür kimi Əcəmini başdan-ayağa süzdü. Ancaq heç nə demədi, yay kimi necə açılmışdısa, eləcə də qıvrılıb əvvəlki görkəminə düşdü.

Əcəmi davam etdi:

– Heç bir millət, onun övladları təhsilsiz, təlimsiz, elmsiz uzağa gedə bilməz. Hər bir ölkə, böyük də olsa, kiçik də olsa, əvvəlcə alimləri ilə, odibləri ilə məşhurlaşar, məlum olub tanınar...

– Əvvələn, hökmdarı ilə... – Əyləşənlərdən kimsə söz atdı. Əcəmi yan-yörəsinə baxsa da, söz deyən kim olduğunu bilmədi. Çünki Cahan Pəhləvan əlinin kəskin hərəkətilə hamıya qulaq asmağı işarə etdi. Ancaq özü siyasət işlədib Əcəminin danışığına qüvvət verdi:

– Bir də sənətkarı ilə, daha dürüstü, memarı ilə...

Əcəmi hökmdarın eyhamını başa düşdüyü üçün bir an fikrə getdi və söz atana cavab vermək üçün əvvəlki söhbətinin üstünə qayıtdı:

– Hər ölkənin bir hökmdarı olur... Söhbət o şəxslərdən gedir ki, onlar nə qədər çox olsalar, ölkəyə, saraya xeyirləri bir o qədər çox deyər... Bütün saray ərkanına, bura toplaşan əyanlara da agah olsun ki, alimi olmayan bir ölkənin padşahının da dili gödək olar başqa ölkələr içərisində, qeyri-millətlər yanında. Buna görə də biz Atabəylər meydanında ilk bina mədrəsəni nəzərdə tutmalıyıq. Elə bir mədrəsə ki, orada dünyəvi elmlər – hüquq, nücum, təbabət tədris olunsun... Dövlətxana isə Eldəgəzlər xanədanına layiq görünməlidir...

Əcəmi danışanda qulaqlarına qəfil səslər də gəlirdi, bu səslər “Atabəy təbabəti” tikilən zaman əldən düşüb, ürəyi üzülən və bir daha öz evinə, ailəsinə qayıtmayan yüzlərlə həmyerlilərinin fəryadı idi...

Ancaq Əcəmi danışdı, axı hökmdar hüzurunda idi...

– Möhtorəm əş-şeyx ər-rəis cənablarının tələşi də yerindəydi. Biz Came məscidini tikib başa çatdırmalıyıq, amma... onu tək cə dua etmək üçün nəzərdə tutmamalıyıq. Bu bina elə bina olmalıdır ki, gələcəkdə nəvələrimiz, nəticələrimiz ona baxıb desinlər: bax, bu həqiqi tikilidi, bu ulu binadı... Came məscidi nə qədər böyük olsa bir o qədər əlverişli olar. Sabah gərək olanda orda dörd-beş min adam yığıla bilsin. Lazım gəlsə vəzir, rəis hökmdarın fərmanını oraya sığışa bilən bütün şəhər əhlinə çatdıra bilsin. – Əcəmi bir an fikrə gedib sözünə davam etdi: – Külliyyə daxil olmasa da, şəhər üçün ən vacib tikililərdən biri də qeysəriyyədir¹.

Bizim şəhərimizdə Təbrizdəkindən də, Ərdəbildəkindən də yaxşı bir qeysəriyyənin inşası barədə əməlli-başlı fikirləşməliyik. Əgər fikrim hökmdara xoş gəlsə və belə bir qeysəriyyə tikməli olsaq, onu elə tikək ki, onun tamaşasına gəlsinlər. Bu qeysəriyyə bizim sənətkarların ustalıq barədə xoş söz-söhbəti bir az da uzaqlara yaysın...

Əcəmi dayandı, Cahən Pəhləvan əvvəlki sözünü təkrar etdi:

– Buyur, Əbubəkr oğlu, buyur.

Elə bil Əcəmiyə memarlıq, vəhyi gəldi birdən. Xəyalı qanadlanıb şəhərin üstündən uçdu. Arazın sahilinə səpələnən palçıq cvlərin cansızlığı görkəmi onu darıxdırdı. Ata-baba yurdunu daha abad, daha gözəl görmək istədi. “Bura Şərqi hansı şəhərdən əskikdi, buranın sakinləri hansı şəhərin sakinlərindən bacarıqsızdı, istedadsızdı? Niyə bu şəhəri hər yerdə tərif eləməsinlər, niyə onu görməyə tələsməsinlər?.. Karvan yolları üzərində yerləşən bu qədim insan məskəni niyə başqa şəhərlərə nümunə olmasın?.. Mənim doğma şəhərimə “Naxçıvani-müqəddəs”, “Naxçıvani-müəlla” deməsinlər!..

Əcəmi fürsətdən istifadə edib ürəyindən keçənləri dilinə gətirdi:

– Buna görə də şəhərimizin ümumi görkəmi barədə də fikirləşmək gərəkdi. Naxçıvanda sakinlərin həyət-bacası, ev-eşiyi ürək açan deyil. Əlbəttə, bunları birdən, bir-iki ilin içərisində düzəltmək imkan xaricindədi. Ancaq bu gün imkan xaricində olan arzuşokillə hər şeyi insan əli ilə, insan zəkası ilə, insan gücü ilə sabah imkan daxilində olan şəkllə salmaq mümkündür. Mən bir memar kimi şəhərimizi necə görmək istədim?..

– Necə görmək istədin? – hökmdar maraqlandı.

– Görmək istədim ki, bütün yaşayış binaları bişmiş kərpicdən tikilsin, palçıq əvəzinə əhəng, gəc işlədilsin. Binaların yaxşı həyətləri olsun, yerdən aynabəndlərə tənəklər, sarmaşıqlar uzansın, balaxanaların pəncərələri Əbilağa gölünə, Eləlni dağına baxsın. Özü də belə binalar tək cə şəhristanda, qala divarlarının içərisində yox, rəbatlarda da olsun... Şəhərin qəbiristanlığı da abad gərək. Bir əcnəbi qəbiristanlığa baxanda fikirləşməli ki, bunların axirət evi belə olanda, gör sağlıqlarında necə firavan yaşayıblar.

– Peyğəmbər buyurub ki, qəbir itməlidir. – Baş şeyx etiraz etdi.

– Peyğəmbər tənbəl ümmətinə bəraət qazandırmaq üçün ələcsiz qalib deyib o sözü. – Bunu da Əcəmi deyib əvvəlki sözünə qayıtdı: – Həyətlərdə hovuzlar, yeraltı çeşmələr, novdanlar düzəlsin. Yayın qızmar günlərində mənim həmyerlilərim də sərin sudan, söyüd kölgəsindən məhrum olmasınlar...

Kimse yenə söz atdı:

– Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz...

– Düzdü, gərək halvanı bişirənsən ki, yeyəndə da ağız şirin ola.

– Əcəmi dərhal cavab qaytardı. – Bunların hamısı asılıdı xanəndandan, hökmdar həzrətlərindən. Fərman verildəndən sonra kimin hünəridir ki, ona əməl etməyə, onu yerinə yetirməyə?.. Mən öz tərəfimdən bəyan edirəm: Əbubəkr oğlu Əcəmi Atabəylər xanədanının payitəxti, yaxud indi siz buyuran kimi, baş şəhəri Naxçıvanın abadlığı və təzədən qurulması üçün gecəni-gündüzə qatmağa hazırdır.

Əcəmi sözünü tamam eləyib əyləşdi. Salonda bir anlıq sakitlik oldu. Hamı həsəd apardı ki, Əbubəkr oğlu sözün axırında usta tərənib Cahən Pəhləvanın boş damarından tuta bildi. Hamıya elə oradaca aydın oldu ki, onun dedikləri sarayın növbəti fərmanının məzmununu təşkil edəcəkdir...

Hatib ibn Mübarək də özünü saxlaya bilmədi. Nəyisə ürəyində tutub Əcəmiyə badalaq atmaq üçün çox uzaqdan başladı və eyhamla dedi:

– Əbubəkr oğlu bir cəhəti unutmamaladı ki, Şərqi aləmi bütövlükdə, o cümlədən, memarlığın tərəqqisində də xilafətə və islamıyyəyə borcludu... Çünki Şərqi ən adlı-sanlı memarları məscidlərin tikintisində tanınıb, məşhur olublar... Allah evlərinin tikilməsi bir tərəfdən onların məsuliyyətini artırıb, digər tərəfdən də onlara kömək edib. Həm də təzə-təzə fikirlərə, tapıntılara sövq edib onları. Qureyşi aqilləri deyiblər: “Qaddir fil əməl tuncu münəzzələ”¹.

¹ Örtülü bazar

¹ İşini cətiyatlı gör ki, səhv etməyəsən (arab.).

Baş şeyxin bu dəfəki söhbətində həqiqət olduğunu məmnuniyyətlə qəbul edən Əcəmi fürsəti fəvta verməyib deddi:

– Mən bu ümiddəyəm ki, hökmdar həzrətlərinin yeni fərmanı da şəhərimizin memarlarının, ustalarının məsuliyyətini artıracaq, həm də bizi təzə-təzə fikirlərə, tapıntılara sövq edəcək. Biz də işimizi səhv etmədən, səliqəli görürük...

Hatib ibn Mübarək də hökmdarların boş damarını tutmağa çalışdı:

– Şahlar fərman verəndə təkcə Allahla məsləhətləşirlər... Onda hökm də, fərman da rəvan olur...

Daha heç kim danışmadı.

Cahan Pəhləvan fikrindən ayrılıb sükutu pozdu:

– Atabəylər meydanındakı külliyyədə ilk bina məscid olmalıdı... Came məscidi!..

Hökmdarın səsində bir ötkəmlik var idi. Əslində bu ötkəmlik deyildi, hökm idi, fərman idi. Lakin bu ötkəmlikdən, hökm-fərmandan bir siyasət iyi gəlirdi. Bunu Əcəmi də başa düşürdü. Hələ atabəy-əzəmin sağlığında bir məclisdə Cahan Pəhləvanın dediyini xatırladı: “Atam həmişə deyirdi ki, din də, etiqaad da siyasətə tabe edilməlidir, ona xidmət göstərməlidir. Belə olmasa dövləti idarə etmək müşkül olar. Biz islam dinindən bir addım da uzaqlaşma bilmərik. Belə hərəkət etsəm, rəiyyət bizi başa düşməz. Biz islama bir dirsək göstərsək, camaat bizə on dirsək göstərər...”

Cahan Pəhləvanın “ilk bina məscid olmalıdı” sözləri baş şeyxin bədənində yağ kimi yayıldı.

– Yəqinimdir ki, hökmdar cənablarının qayğısı sayəsində Eldəgəzlər xanədanının ilk pəyitəxti Naxçıvan yaxın illərdə “müqəddəs”, “müəla” olmasa da, dünyəvi bir şəhər olacaq...

Rəisin ikibaşlı sözləri Cahan Pəhləvana xoş gəlməsə də, son fikrini bildirdi:

– Baş şəhərdə olmalıdı: qırx məscid və məhrab. Hər məhəllə üçün biri... Öyrənin, neçəsi çatmırsa, tikməliyik.

Kimsə yerindən məlumat verdi:

– Hazırda otuzu var.

– Onunu da tikməliyik. – Hökmdar dilləndi: – Yeddi karvansara, qırx...

Oturanlar bir-birinin üzünə baxdılar. Elə bil hamının üroyində bir sual baş qaldırdı: “Görəsən, Cahan Pəhləvan bu rəqəmləri hansı haqq-hesaba görə deyir?...”

Üzünü rəisə tərəf tutub əlavə etdi:

– Müdafiə tikililəri barədə təkliflər hazırlayın, onlara ayrıca baxıb götür-qoy edəcəyik, Naxçıvan həm də qala şəhəri olmalıdır. – Bir an fikrə gedib əlavə yenə etdi: – Hamı gedə bilər... Qalsın rəis, Əbubəkr oğlu, bir də dəbir...

Salon boşaldı.

Cahan Pəhləvan taxtdan durub pəncərənin qabağına gəldi. Sonra nə fikirləşdisə yerinə qayıtdı.

– Biz atabəy-əzəmin bir arzusunu da icra etməliyik. – dedi. – Bu da Möminə xatun ananın qəbri üstündə tikiləcək abidədir... bu işi atabəy-əzəm özü görmək istəyirdi, amma fələk aman vermədi. Özünün də belə bir istəyi var idi ki, bu abidəni Əbubəkr oğlu tiksinsin... O, bu qənaətə böyük Şeyx Yusifin sərdabəsinə baxandan sonra gəlmişdi... Mənə demişdi ki, mərhum anan Möminə xatunun türbəsi imam Dəvəzdəhin Yezddə tikilən məqberəsindən gərək gözəl ola, Reydə, Vəramində, Səvədə tikilən sərdabələrdən gərək həşmətli ola. – Cahan Pəhləvanın qayğılı nəzərləri əvvəlcə rəisin, sonra Əcəminin sifətində dikilib qaldı. Sözlərinə cavab almadığı üçün daha ötkəm səslə əlavə etdi: – Mən isə əlavə edib deyirəm ki, sərdabədən çox qəsrə oxşaya gərək, lap Bağdaddakı qəsr Əminə!.. Mən hələ cavan vaxtı Bağdada gedəndə bu qəsrə dönə-dönə baxmışam. Həmin sərdabə-qəsrin müzayiqələrinə tamaşa etməkdən doymaq olmur. Sərdabə-qəsr zərinəyə bürünmüş gəlinə bənzəyir. Bax, mən Möminə xatun ana üçün belə bir abidənin, daha dürüstü, sərdabə-qəsrin tikilməsini arzu edirəm... Həm gözəl olsun, həm əzəmətli. Elə əzəmətli ki, bir günlük məsafədən qorunsun!..

Araya sükut çökdü. Bir azdan sonra nə fikirləşdisə, səsində bir mülayimlik verib elə bil öz-özünə danışmağa başladı:

– Deyirlər ki, dünyada üç böyük filosof olub: biri Yunanı, ikisi müsəlman. Yunan Ərəstudu, müsəlmanın biri Fəryabidi, biri də Hüseyn Əbuəli ibn Sina... Mənim istəyim budur ki, bizdən sonra gələn nəsillər desinlər: dünyada həm də üç böyük memar olub: biri filankəsdi, biri filankəs, biri də Əcəmi. İkisinin haralı olması mənim üçün o qədər də əfzəl deyil, amma birinin naxçıvanlı olması mənim üçün çox vacibdi... Yəni “Əcəmi Naxçıvani”...

Hökmdar diqqətlə Əcəmiyə baxdı, başı ilə işarə elədi ki, fikrini bildir, cavabı yubatma.

Elə Əcəminin özü də hökmdarın son sözündən sonra bu qənaətə gəlmişdi:

– Mən istərdim ki, – Əcəmi əlindəki səndəl ağacı ilə yanağını qaşayıb dedi: – hökmdar cənabları mənə möhlət versinlər... Axı siz mənim boynuma elə bir vəzifə qoyursuz, mənə elə bir iş həvalə edirsiniz ki, buna az qala bir insan ömrü gərəkdi... Mən istərəm ki, hər şeyi ağılla, təmkinlə ölçüb-biçəm, götür-qoy edəm, sonra fikrimi bildirmək üçün hökmdarın hüzuruna dəvət olunam. Ricam budur...

Cahan Pəhləvan söhbəti uzatmadı:

– Yaxşı, hər şeyi təmkinlə ölç biç!

– Baş üstə.

– Mürəxxəssən.

...Əcəmi elə yol boyu təxmini olaraq Cahan Pəhləvanın şəhərdə aparılacaq tikililər barədə işlətdiyi siyasətin mənasını öz-özlüyündə götür-qoy edib doğru nəticə çıxarmağa başlayırdı.

Saray fərmanında isə bu rəqəmlərin miqdarı çox aydın bir şəkildə Quranın bəzi ayə və surələrinə əsaslanaraq şəhər əhlinə geniş şərh olunurdu...

Möminə xatun abidəsinin inşası birbaşa Əcəmiyə həvalə edilmişdi...

SÖZ SÖZÜ GƏTİRƏR...

Əcəmi evə çox yorğun gəlmişdi. Müəzzinlər şəhər camaatını məscidlərə günorta namazına dəvət edəndə o da evə qayıtmışdı.

Bir az keçməmiş dəbir darvazanı açıb həyəətə girdi. Salamlaşdılar. Ev sahibi yanındakı qamış kətli dəbirə tərəf itələdi, o da əyləşdi.

Əcəmi dəbiri hələ Şəmsəddin Eldəgəz ölümündən bir neçə ay əvvəl Xorasandan saraya gətirdiyi vaxtdan tanıyıb xoşlamışdı. Əvvəlcə tanış olmuşdular, sonra bu tanışlıq dostluğa çevrilmişdi. Əcəmi ona “mirzə”, dəbir də ona “qardaş” deyər müraciət edirdilər.

– Yorulmadın bu daşlarla əlləşməkdən?.. Bilmirəm bu daşlarda nə görmüsən? Özü də lap guşənişin olub getmişən, – deyər dəbir ona qayğı göstərməyə cəhd etdi.

– Mənim nəzərimdə mərmər, daş, kərpic dəyərinədə... Daş isə ölkənin yaraşığıdır, mirzə. Daş varsa yurd abaddı, kənd, şəhər abaddı. Özün çox yaxşı bilirsən ki, daş olmasaydı intibah dövrü çoxdan unudulub

getmişdi. Dünya mədəniyyətinin ulu babaları hetlər tarix səhnəsindən bir millət kimi silinib getsələr də, onları bu günə kimi yaşadan daşlardı. Hər şey solur, amma daş solmur. Qədim Qobustana, Ordubadın Gəmiqayasına baxanda, onların üstündəki yazılara, şəkillərə nəzər yetirəndə biz də ulu babalarımızı yada salırıq. Sərkərdələr, igidlər, daşa dönüb, ehramlara çevrilib əsrlərdən əsrlərə adlayırlar, zamanlardan zamanlara köçürlər, elə bil təzədən cana gəlib gözümüzün qabağında ucalırlar. Yaranışın ən ufacıq heyvanları – ceyran, cüyür, əlik, ən nazlı quşları – kəklik, turac bir təhlükə hiss edən kimi daşa pənah götürürlər. Daş güclüdür, uludur. Amma insan ondan da güclüdür... Fərhad daşa qalib gəldi, Şirin eşqinə azman qayaları çapıb sübuta yetirdi ki, həqiqi məhəbbətin, təmiz eşqin qarşısında daş da gücsüzdür, qaya da acizdir. – Əcəmi əqiq daşından yonduğu balaca yaraşlıq bir at fiqurunu dəbirə uzatdı. Qoyma, qabartma üsulu ilə ona yüyən, quşqun, tapqır, üzengi işləmişdi. Yəhəri dərhal tərlıkdən seçilirdi. Elə bil zərgər işiydi...

Alıb heyran-heyran baxırdı dəbir:

– Xüsusi həvəslə yonmusan!

– İgidlik rəmzidi at... Bir də qonşu uşağa söz vermişəm, xoşuna gələ gərək...

At haqqında ulu babaların dedikləri yadına düşdü dəbirin:

– Açıq-açıq meydana bənzər sənın alınışın...

Gözləyirdi ki, indicə Əcəmi maraq göstərüb soruşacaq:

– “Mirzə bu əşar kimindi?” Soruşmadı, şerin ardını dedi:

– İki şəbçırağa bənzər sənın gözcüyəzin...

Dəbir davam etdi:

– İki qoşa qardaşa bənzər sənın qulancığın...

Əcəmi cavab verdi:

– Əri muradına yetirər sənın arxacığın...

– At deməzəm cana, qardaş derəm, qardaşımdan yey!

Cavab aldı:

– Başıma gəldi, yoldaş derəm, yoldaşımdan yey!

Bir-birlərinə baxdılar, şeir söyləməkləri hər ikisinin xoşuna gəlmişdi. Aralığa ani bir sükut çökdü. Əcəmi:

– Qorqud babaya rəhmət, – dedi və “atı” dəbirdən alıb yerinə qoydu.

– Mən heç bilməzdim ki, sən daş haqqında bu qədər söz deyər bilərsən. – Dəbir onun çiyinə vurub güldü. – Adətən sənət adamları güldən, çiçəkdən belə ürəklə danışırlar...

– Sən dediyin şairlərdir.
– Elə sən də şairsən, qardaş! Buna indi daha çox inandım.
– Əfsus ki, yox. Mən özümə görə bənnayam, saraya görə memar.
– Saraya görə niyə? Sən sözün əsl mənasında memarsan.
– Əfsus ki, biz daşı daşın, kərpic kərpicin üstünə qoyub evlər tikirik, imarətlər inşa edirik, abidələr ucaldırıq, özümüz isə günü-gündən sökülüb tökülürük. – Əcəmi söhbətin yönünü dəyişmək istədi. – Çünki ömür sarayımızdan hər gün bir kərpic düşür... – Bu gün niyə sə gözümə bikiş deyirsən, qardaş?

Əcəmi isə işində idi, deyəsən, ürəyini boşaltmaq istəyirdi:

– Fərz edək ki, hər birimizin ömrü bir abidədir, ötən günlər isə əzilib oxvarlanmış kərpiclər. Bu qoca dünyanın əzəli gündən qanunu belədi... Zəhməti yaradana min alqış. Zəhmət olmasaydı bəşər övladı bu torpaq üstündə bir gün və ayaq tutub duruş gətirə bilməzdi, mirzə!

Bu dəfə onun sözünə qüvvət verdi dəbir:

– Zəhmət əmin-amanlıq olanda çiçək açır... – Əlbəttə, zəhmət xeyirxahlığa güvənməlidir. – Əcəmi də onun dediklərini təsdiq etdi: – Amma nə edək ki, həmişə belə olmur... Quruluları, tikililəri şahlar, hökmdarlar bəzən vurub uçururlar, dağıdırlar, viran qoyurlar... Od vurub yandırır. Lənətə gəlsin dava-dalaş da, onlara hərislik göstərən şahlar da! Silah gərək ağılların, zəkalarının əlində ola. Bir vaxt gələcək ki, dəlisov hökmdarları, aqlısız qoşun başçıları, qana həris sərkərdələri lənətlə yad edəcəklər. Bizim bu gözəl məkanımız yer üzünə əmin-amanlıq lazımdı, qan-qada yox!

– Axı indi silah iş görür. Ağıl, zəka yox. İndi elə bir zamanədi ki, ən hörmətli adamlar qoşun başçıları, sərkərdələrdi... Şan-şöhrət hərisliyi, var-dövlət tamahkarlığı kor edib şahları, hökmdarları.

Əcəmi nəşə fikirləşib onu sakitləşdirmək istədi:

– Analar şah doğmurlar, mirzə, – dedi. – Zülmkarları həyat yetişdirir, həyat yaradır. Həyatla da çiling- ağac oynamaq olmaz. O, zarafatı sevmir. Onun sevinci də çox olur, kədəri də. Dünya həm quzu kimi mülayimdi, həm də canavar kimi yırtıcı. – Əcəmi bu dəfə uzaqlara baxıb dərin fikrə getdi.

– Deyəsən, yenə bədbinləşdik axı, qardaş? – Əcəmiyə təskinlik vermək istədi dəbir: Yer üzünə bir nəsil gələcək... Bilmirəm yüz ildən, bəlkə də min ildən sonra... Onda tarixi şahlarla, hökmdarla deyil, sənət adamları ilə yaxşıya-yamana ayıracaqlar. İntibaha da, durğunluğa da

onların işi, əməli ilə qiymət verəklər... Deyəcəklər Nizami dövrü... Əcəmi zamanəsi...

Əcəmi bilirdi ki, dəbirin onunla söhbətlər etməyə xüsusi həvəsi var. Buna baxmayaraq söhbəti dəyişdi:

– Filosofluq elədik, bəsdı... – Xəyallarından uzaqlaşdı. – Yeməyə sənə nə hazırlayım?

– Yeyib gəlmişəm, heç nəyə meylim yoxdur. – Dəbir razılıq etdi.

– Yaxşı kəklikotu çayı dəmləyə bilərəm. Xanəgah kəndindən göndəriblər... Əlincənin ətrafındakı dağların döşündən yığılıb. Heç bilirsən həmin dağların gül-çiçəyinin necə gözəl ətri olur... Kəklikotunun bir ətri, çobanyastığının bir ətri, yarpızın bir ətri, qantəpərin bir ətri... – Bilirəm, qardaş. – Dəbir gülümsədi. – Mənə də xalam hər il Savalanın ətəklərindən yığıb göndərir...

Hər ikisi susdu. Əcəmi durub içəri keçdi, əlində qara çaydan və iki kiçik piyalə qayıtdı. Çay süzüb birini dəbirə verdi, birini də öz qabağına qoydu. Piyaləni götürüb burmuna yaxınlaşdırdı, bir neçə dəfə dərinləndirib içdi.

– Bilirsən nədən ötrü gəlmişəm?.. Hökmdarın təklifinə cavabın nədi?

– Hələlik bir qərara gəlməmişəm.

– Sən bilirsən ki, Cəmil məndən də çox narahatdı?

– Bilirəm.

– Bir şeyi unutma ki, şahlar rica etmirlər, hökm edirlər, fərman verirlər... Hökmdarın fərmanı ata-babadan bəllidir ki, dürüst də olsa, səhv də olsa yerinə yetirilməlidir. Eldəgəzlər sülaləsinin isə ərköyü də, dişisi də süründürməçiliyi xoşlamır...

Əcəmi bir müddət dinmədi. Dəbir bundan istifadə edib ürəyini boşaltdı:

– Sən işə başla, özün də fikirləşmə ki, hökmdarın anası üçün sordabə tikirsən. Sən fikirləş ki, bir sənət əsəri yaradırsan... Qoy yaxşı bir yadigar qalsın dünyada səndən. Axı biz gəlib gedirik, dünya qalır. – Əcəmi dinmirdi, dostunun sözlərinə diqqətlə qulaq asırdı. Dəbir isə elə bil bu vəziyyətdən daha da həvəyə gəlirdi. – Mən gecələr Aya baxmağı xoşlayıram. Baxanda da öz-özümə fikirləşirəm: “Ay neçə-neçə yüz illərdi, min illərdi doğur da, batır da, batır da, doğur da... Onun gözəl camalına bir vaxtı babamın babası baxıb, sonra babam baxıb, sonra atam baxıb, indi də mən baxıram... Aya bizdən sonra gələnlər də baxacaqlar neçə-neçə yüz illər, min illər... Bilirsən niyə? Ona görə ki, işıqlıdı, nurludu,

aydındı, təmizdi... İnsanın əməli də işıqlı, nurlu olanda, niyyəti təmiz, pak olanda sənət də işıqlı olur, ölməz olur, əbədi olur... Bilirsən bu sözləri kim deyib?

– Yox, bilmirəm.

– Sən demisən... Böyük şeyx Yusif ibn Küseyr sərdabə tikəndə. Sənətkar sancı çəkən qadına bənzər. Yükünü yerə qoyandan sonra azad nəfəs alır, özünü xoşbəxt bilər. İndi öz sözünü özünə qaytarıram. Əlini-qolunu çırmalayıb işə başla. Ürəyimə damıb ki, sənətin əlindən bu dəfə gözəl bir sənət əsəri çıxacaq... Ürəyimə o da damıb ki, tikəcəyin abidə əzəmətli olduğu qədər də gözəl, gözoşşayan, qəlbləri rıqqətə gətirən olacaq. Sən də onu xeyirxah bir ananın məzarı üstə ucaldırsan. O, ana qədər əzəmətli, qadın kimi təravətli olsun gerek! O ki qaldı Cahən Pəhləvana... Bilirsən ki, dediyindən dönmən deyil. Sən onun anasına layiq bir abidə ucaltmalısan, yaxandan əl çəkən deyil.

– Bilirəm, mirzə... Amma yenə də götür-qoy edirəm. – Əcəmi ani fikrə getdi, sonra əlavə edib dedi: – Bilirsən ki, memarlıq həndəsəsiz, riyaziyyatsız keçinə bilməz. Memar gerek riyazi risalələri çox kamil bilər. Rəsmxətti də ondan kamil... Bunları niyə deyirəm, məqsədim var. Mənim fikrimcə, memar da alimdir. O, özündən sonra bir məktəb qoyub getməlidir. Elə bir məktəb ki, elə bir sənət ocağı ki, onsuz da danışsın, onsuz da, yol göstərsin... Bu ocaq da isinənələr, bu məktəbdə kamil-ləşib yetişənlər özlərini çox arxayınasına, çox qürurla, Cahən Pəhləvan deyən kimi, “naxçıvani” adlandırsınlar. Onları gələcəkdə Maradağda, Səlməsda, Təbrizdə... lap elə Bağdadda əsl sənətkarlar kimi tanınsınlar. Qoy naxçıvanlı sənətkarların şan-şöhrəti bütün Şərqi, bütün Asiyaya yayılsın. Şüəra dili ilə desək, memara da gerek nəzirə yazanlar olsun... Mən gələcəkdən gələn bu səs-ləri indidən eşidirəm, mirzə!

– Mən belə yəqin etmişəm ki, dostum, qardaşım Əbubəkr oğlu Əcəmi elə özü dediyi böyük sənətkardır. Onun özü də tikdiyi abidələr kimi getdikcə, zaman keçdikcə daha çox parlayacaq, sehirlənəcək, Məşriqdə də, Məğribdə də məşhurlaşacaq... – Sənətin dediyin alimlərdi, şairlərdi, mirzə...

– Yox! Bir əşar bu gün yazılıbsa, cırıb atsalar sabah işıq üzü görməz. Yaxud xəttat itirə bilər, yandıra bilərlər... Sənə elə gəlir ki, Məsud ibn Nəmdardan, Qətran Təbrizdən əvvəl şair olmayıb... Yəqinimdir ki, olub, amma əşarları gəlib bizə çatmayıb... Üləmanın kəşfini, tapıntısını, aşkarlığını dəyişə bilərlər. Amma qəsr, abidə, sərdabə dağ kimidi. Əlbəttə, mən əsl sənət əsərləri olan qəsr-ləri, abidələri, sərdabələri nəzərdə tu-

turam, əzəmətlə dayanır, torpağın üstündə də, nə uçur, nə dağılır, nə də məhv olur. Bu şərtlə ki, onlara şahlar, padşahlar də etməsinlər... Bir də belə tikililərin sahibi bütün millətdi, bütün el-əbadı. Heç bir namuslu, qeyrətli ərək istəməz ki, şəhərləri bəzəyən belə nadir incilərə bir xələl gəlsin, bir xəta toxunsun.

Dəbirin sözləri, deyəsən, Əcəminin ağına batırdı. Xasiyyətinə xilaf olmayaraq qurşağına taxdığı səndəl ağacını çıxarıb bir əlindən digər əlinə ötürə-ötürə ona diqqətlə qulaq asırdı. Dəbir cusa gəlib onun sənə-tini tərif edəndə, sənətkarların ünvanına xoş sözlər deyəndə Əcəminin dodaqlarında xəfif bir təbəssüm göründü... Bu da dəbirin ürəyincə idi: qoy bilsin ki, xorasanlı balası da bir şey bilir; sarayda xidmət etsəm də ürəyim saraydan kənardadı, öz əllərinə güvənənlərə, öz halal çörəyini yeyənlərə hüsn-rəğbətə sonsuzdu həmişə...

Buna baxmayaraq dəbir dediyi sözlərin təsirini bilmək üçün Əcəmini başdan-ayağa diqqətlə süzdü.

Əcəmi isə fikrə getmişdi, birdən dedi:

– Hökmdar arvadına, hökmdar anasına elə əzəmətli bir abidənin inşa olunması şəhər əhlinin ürəyincə olmayacaq. Şəmsəddin Eldəgəzin məzarı üstündə tikilsəydi belə bir sərdabə, yenə dörd yarı idi, bağışla-maq olardı... Ona görə ki, təzə bir xanədanın əsasını qoyub. Fikirləşmək olardı ki, saray da onun müqabilində atabəy-əzəmə yaxşılıq edir. Gör-düyü işlərə görə, Azərbaycan Atabəylər dövlətinin hüdudlarını geniş-ləndirdiyinə görə qədr-qiyəti özünə qaytarılır. – Mən istərdim ki, əzəmətli bir sərdabəni əvvəl-əvvəl Kəniseyi-Babəkde¹ tikim. Babəkin qəbrinin üstündə... Yaxud Bərumənd xatunun² qəbri üstündə...

Əcəmiyə çox diqqətlə qulaq asırdı dəbir, ancaq söhbət bura çatanda özünü saxlaya bilməyib etirazını bildirdi:

– Bu, mümkün deyil... Sən mümkün olan işdən yapış, qardaş... Xilə-fətin hələ qılıncının dalı da kəsir, qabağı da...

– Bu gün mümkün olmasa, sabah mümkün olacaq... Bizdən sonra gələn nəsillər bizim səhvimizi islah edəcəklər... Mütəlak islah edəcəklər! Sən buna inan, mirzə!..

Bu vaxt Cəmil qapını açıb içəri girdi. Salamlaşdılar. Söhbətin ciddi olduğunu görüb heç nə demədi, yanını “daş qoçun” üstünə qoyub əyləşdi. Əcəmi ona da kəklükotu çayı süzdü.

¹ Babək edam olunan yer

² Babəkin anası

– Hər nəslin boynuna tarix bir vəzifə qoyur... Gələcək nəslin vəzi-fəsini gələcək özü müəyyən edəcək... Mənim hazırkı istəyim, arzum odur ki, dostum, daha doğrusu dostumuz, qardaşımız, – dəbir Cəmilə baxıb söhbətini davam etdirdi: – Möminə xatun ananın sərdabəsini gərək elə tiksin ki, adamlar baxanda şad-xürrəm olsunlar, dünyanın heçliyini, onun fani olmasını yadlarına da salmasınlar. Ağıllarına belə gətirmə-sinlər ki, bu qəbirdi, dünyadan köçən bir məxluq burada əbədi uyuyur, həmişəlik yatır... Yoxsa ölüm vahiməsi, axirət qorxusu ona baxanları, ona tamaşa edənləri ruhdan salar, onları acizləşdirər... Ömrünü sənətə həsr edənlərin ilkin borcu öz əməllərilə adamları bu dünyada yaşa-mağa, qurub yaratmağa həvəsləndirməkdir, alışıdırmaqdır. Bəlkə mən haqlı deyiləm, qardaş?

Əcəmi dəbirin dediklərini başı ilə təsdiq etdi:

– Haqlısan, mirzə... Yüz dəfə, min dəfə haqlısan... Amma hamımı-zın axır evi qəbirdi. Saraylar da, qəsrlər də, imarətlər də, hətta daxmalar da ancaq bu dünyada mövcuddu... İnsan torpaqdan yaranıb, torpağa da getməlidir.

Əcəmi özünü saxlaya bilməyib söhbətə müdaxilə etdi:

– Məsləhət görülübse, lazım bilinibse, boyun qaçırma, hökmdar fər-manıdır. Unutma ki, hökmdarlar nə kimi kinli-küdurətli olurlar...

– Bir də bu işi yubatmaq olmaz... – dəbir əlavə etdi.

Əcəmi əvvəlcə Cəmili, sonra da dəbiri diqqətlə süzdü.

– Bilmirəm nə üçün belə təlaş keçirirsiniz?..

Dəbir Cəmilə baxdı, işarə etdi ki, sən agah elə dostumuzu.

– Bilirsən niyə təlaş keçiririk?.. Eşitmişik ki, Məsud ibn Əbutahirin ürəyindən keçir ki, Cahan Pəhləvan bu işi ona həvalə eləsin... Məqsə-di də budur ki, xanədana elə bir xidmət göstərsin ki, hökmdar ona iqtidar eləsin. Özü də bu işi əş-şeyx ər-rəisin əlilə görmək niyyətin-dədir. Əş-şeyx ər-rois araya girse, bunun axırı bizim xeyrimizə qurtar-maz. Məsud ibn Əbutahir dındardır, sən kimi asi deyil. Az qalır “salam” əvəzinə “xəlifə” “Allah” yerinə “xilafət” deyər. Bəni-Eldəgəzlər də ki, tanıyırsan, din xidmətlərinə böyük ehtiram göstərirlər... Sən bunları nəzərə almısan, Əcəmi...

Əcəmi Cəmildən birinci dəfəydi ki, belə ciddi sözlər eşidirdi... Mən kiməm ki, nəyəm ki, mənim də düşmənim olsun?

– Bu dünyada düşməni olmayan yoxdu... Diləncinin də düşməni var... camadarın da... Eyni peşə sahibləri isə bir-birini sidq-ürəklə istəməzlər.

Üzdə bir-birinə mehriban olsalar da, ürəklərinin bir gözündə mütləq kin-küdurət gəzdirirlər. Hamını özünlə bir ölçmə, qardaş. Sənin kimi-sini, üzünə demirəm, Allah-Təala yüz ildə bir dəfə yaradır ki, and yeri olsun, misal ünvanı olsun, nümunə çəkilsin. Cəmilin sözünü qəribçi-liyə salma. Düz deyir, hələ öz düşmənləri bir yana, – dəbir Cəmilin sözlərini təkrar etdi: – hökmdarlar nə kimi kinli-küdurətli olurlar... Cəmil yerində dedi bu sözləri...

– Qoy olsunlar, hakimiyyət daimi deyil... Səlcuqun süqutu Eldəgəz-lərin parlamaşı nəticələndi. Bir gün də başqa sülalənin parlamaşı, şan-şöhrətə çatması üçün Eldəgəzlər sülaləsi süqut etməli idi. – Əcəmi əvvəlki söhbətinə qayıtdı: – Bir məmləkəti həmişə, ömürlük bir sülalə ilə idarə edə bilməz. Hər bir xanədanın bir gün parladağı kimi, bir gün də uçub dağılması mütləqdir, labüddür... O ki, qaldı sənətkarlara, mirzə, unutma ki, sənətkarları da hər hakim istəməz... Belə hakimlər onda bir olur...

– Millet ki, istər. Belələrinin söz-söhbəti nəsil-dən-nəsilə keçər, eldən-elə yayılar, bir ər-məğan kimi, bir vəsiyyət kimi... Orlar and yeri. – Əvvəlki sözünü təkrar etdi dəbir: – Bax, budur, ən böyük səadət, budur böyüklük, budur ululuq! Biz də istəyirik ki, qardaşımız bu ululu-ğun binasını elə sağlığında qoysun. – Bu dəfə Cəmilə mənalı-mənalı baxdı. Elə bil deyirdi ki, indi sən mənim sözümə qüvvət ver..

– Qoyacaq, mən ustadıma belədem... – Cəmil də dəbiri başa düşüb fikrini ötkəm-ötkəm bildirdi. – Biz də ona baxıb şadlanacayıq, şad-xürrəm olacayıq.

– Həmişə şad-xürrəm yaşayanlar bir insan kimi naqis olurlar, Cəmil. Ay Aydı, onun da beş günü işıq olur, on beş günü qaranlıq... Bunu qayğısız yaşayanlar, yağ içində böyrək kimi ömür sürən nadanlar bilməzlər...

Əcəmi yenə onları əsas məqsədlərindən uzaqlaşdırmaq istədi:

– Gəl bu söhbətlərə ara verək, qardaş... Sən nə deyirsən, Cəmil?

Cəmil çiyinlərini çəksə də, sözünü də dedi:

– Əlbəttə, dünyanın qayğıları, sarayın dərd-səri bizə qalıb?..dəbirə göz vurdu. – Öz dərd-sərimizi çəksək bəsimizdi.

Bəli, bəli, – dəbir Cəmilin eyhamını başa düşdü. – Mən bu fikirdə-yəm ki, bizim qardaşımıza tək-tənhalıq daha əl vermir. Gör iş o yere çatıb ki, məsələ hökmdarın da marağına səbəb oldu.

– Eşitmisən.

– Demək, birlikdə sözləşibsiz... sonra ayrı-ayrı gəlibsiniz ki, mən başa düşməyim məramınızı? – Əcəmi səndəl ağacı ilə Cəmilə hədələdi...

Aralığa sükut çökdü. Bir müddət heç biri danışmadı. Ancaq Əcəmi yəqin etmişdi ki, dostları onu gözləyirlər.

– Bir də axı kişi niyə subay olur? – Cəmil səbr etmədi.

– Hə, sözündə həqiqət var. – Əcəmi onun dediklərini təsdiq etdi: – Müdrik bir qoca deyib ki, ən böyük dərdlərdən biri də tənhalıqdır... Amma bu dərdi çəkməyə öyrənmişəm... Daha doğrusu, adət etmişəm. Bir də gecdir... Artıq saçlarıma dən düşür...

– Ürək cavan olsun! Cəmil yenə özünü saxlaya bilmədi.

– Gec deyil, inan mənə! Həyat eşqi olandan sonra nə yaş yada düşür, nə də saçlardakı dən gözə deyir. – Dəbir yadına düşən bir hadisəni tez götür-qoy edib dedi: – Mənim yadımdadı, babam doxsan yaşında Ərdəbildən xanım-xatın bir övrəti siğə eləyib gətirdi. Onun ehtiramını elə saxlayırdı, onun qayğısına elə qalırdı ki, deyərdin bəs otuz-otuz beş yaşındadır. Mən hələ o vaxt qət elədim ki, babamda həyat eşqi güclüdü... Babamın bir sözü də yadımdadır. O deyirdi: “İnsanı bu fani dünyaya bağlayan yalnız həyat eşqidi. O olmasa insan özünü tanıyan günü intihar edər...” Onu da deyim ki, babam həmin övrotlə düz birco il yaşayıb rəhmətə getdi.

– Allah rəhmət eləsin.

– Qəbri nurla olsun.

– Məhəbbət zoru sevmir... Məhəbbət, eşq qala deyil, qoşun çəkib alasan. Ac çörək üçün, torpaq su üçün necə darıxırsa ürək də ürək üçün gərək elə darıxa...

– Haqlısan, tamamilə haqlısan – dedi dəbir. – Amma rica edirəm ki, eş-şeyx ər-rəisin qızından sonra neçə illərdi qapıldığıın əbədiyyə, tərki-dünyalığa meyl göstərmək niyyətinə son qoyasan. Həyat eşqi, həyat nəşəsi hamıya lazımdır.

Əcəmi dəbirin səsindəki qətiyyəti hiss etdiyi üçün həm narazı, həm də razı vəziyyətdə baxıb dedi:

– Deyəsən, birləşib hücumə keçirsiniz?

– Sən bilirsən ki, dünyada hələ heç kim üç şeyin sirrindən xəbər tuta bilməyib?

– Nədi o üç şey? – Əcəmi güldü.

– Ölüm, səma... bir də məhəbbət...

– Belə de!.. Demək istəyirsiniz ki, mən də təzədən eşq, məhəbbət dəlisi olum, hə? Ürək darvaza deyil ki, hər buyuran gəlib keçə...

Cəmil işi belə görüb bir başa əsas məsələyə keçdi:

– Qonşuluğumuzda gözəl bir gəlin var, gəl alım onu sənə üçün. O günü Şabah meydanında körpəsinə marağ göstərən gəlinə oxşayır... Gözəl-göyçək... ağıllı, ifallı...

– O da ötəri bir marağ idi... Baxdım, xoşuma gəldi, vəssalam! – Əcəmi güldü və birdən şairlik etdi: – bir quş idi, budağa qonmuş idi... uçdu getdi, vəssalam!

– Körpəyə marağ göstərirdin, ya gəlinə?

– Cəmil də sayıqlayır...Əcəmi üzünü dəbirə tutdu: – Amma yaman gözəl idi!..

– Hökmdarı qarşılamağa çıxanların içindəydi!.. Özü də şəhərli deyildi.

– Guya şəhərli olsa nə olacaqdı! – Əcəmi yenə güldü. Görmədin qucağında körpəsi vardı...

– Körpə başqasının da ola bilər...

– Axır sözün, qardaş!

– Evləndiririk, vəssalam! Çox qətiyyətlə dedi Cəmil.

Əcəmi onları sakitləşdirmək istədi:

– İcazə verin bir də fikirləşim.

Cəmil, dəbir bir-birinin üzünə baxıb razılaşırdılar.

– İstərdim sənə bir söz deyəm, qardaş... Nəzərə al ki, Cahan Pəhləvan Naxçıvanda çox qalmaqacaq, bu yaxınlarda Həmədana qayıdacaq... Sən şəhər rəisi ilə işləməli olacaqsan... O da ki, sənə bədxahlarından biridi. Əş-şeyx ər-rəisin sözünü qoyub heç vaxt sənə nəfəsinə danışmaz.

– Düzdü... mirzə haqlıdı, Əcəmi, – Cəmil də təsdiq etdi...

...Əcəmi onları darvazadan ötürüb qayıtdı, otağa keçdi, pəncərənin artırmasında əyləşib dərin fikrə getdi. Qayğılı gözlərini Araza tərəf uzanan düzənliyə, oradan da pillə-pillə dağlara dirənən təpələrə dikdi. Bir az sonra boz-boz buludlar bir-birinin üstünə qapandı. Göy qübbəsi elə bil bir az da aşağı endi.

Birdən leysan başladı. Yağışın səs-küyü, göyün qurultusu, bir-birinə dəyib şaqqıldayan buludların səsi, tutqun səmada qıvrılıb açılan şimşəklərin çaxması Əcəminin əhvalında heç bir dəyişiklik əmələ gətirmədi. O, səndəl ağacının uclarını ovuclarının içərisinə alaraq çənəsini onun ortasına söykədi və gah düzlərə, gah dağlara, gah da səmaya, bir-birinin ətəyindən sallanıb az qala torpağa dəyən buludlara tamaşa etdi...

Təbiətin növbəti şıltaqlığı uzun çəkmədi. Birdən elə bil möcüzə baş verdi: yağış xırp kəsdi, buludlar dağıldı, şimşəklər yoxa çəkildi. Elə bil kimsə bütün səs-küyü nəhəng bir xaralın içərisinə doldurub dağların arxasına tulladı. Göy üzünə mavi, lacivərd bir örtük çəkildilər...

Elə bu vaxt haradansa həmişə eşitdiyi udun hüzn dolu səsi yenə onun qulaqlarına gəldi. Udun səsi gah enir, gah qalxırdı. Bu səs ona elə bil nakam bir məhəbbətin qəmli hekayətini danışdı. Udu vaxtı ilə Əcəminin qonşusu olan tanışlarından biri çalırdı: kor Əhsən.

...Udun pərdələrində mahir bir ustanın barmaqları gəzirdi. Bu barmaqlardan həzin-həzin səslər süzülüb axırdı. Elə bil göz yaşıt kimi duran bir bulağın suyudu bu həzin səslər, elə bil şirin bir ana laylasıdı bu həzin səslər, elə bil qənirsiz bir körpənin gülüşüydü bu həzin səslər... Eyni zamanda, bir gəlin qəhqəhəsi, bir çay coşğunluğu, bir igid nəşəsi var idi bu həzin səslərdə... Kor Əhsən muğam çalırdı, qədim bir muğam...

Havanın birdən tutulub, birdən də açılması, udun naləsi Əcəminin fikrini yenə ötən günlərə qaytardı. Neçə-neçə illər gəlib ötsə də, hər şey olduğu kimi gəlib onun gözləri önündən keçdi, elə bil əhvalat dünən-sırağün baş vermişdi.

Yaxşı deyiblər: xatirə heç vaxt qocalmır, həmişə təzə-tər qalır...

BU XATİRƏ DƏ ƏCƏMİ DİLİNDƏNDİR

Darvazanın çaxçaxını üç dəfə döydüm, əhəmiyyət verən olmadı. Bu həyətdə də ud çalırdılar... Bir də döydüm. Udun səsi birdən kəsildi. Qapının arxasında ayaq səsləri eşidildi: “Kimdir?” Sualı verən Zəhra idi, cingiltili səsindən tanıdım. “Mənəm... Özgə adam deyil... Qapını aç Zəhra”. Cariyə qız adını eşidən kimi qapının cəftəsini yuxarı qaldırdı. Qapı açılan kimi özümü içəri saldım. Zəhra qəsdimi bilib məni arxayın etdi: “Şeyx evdə yoxdu...” Xəbər xoşuma gəldi: “Bu ki oldu nurələnnur...” Başa salmaq üçün dedim: “Bir gün sənə “nurələnnur” barədə danışaram...” Zəhra zarafata keçdi: “Kişisiz evlərə gəlməyi haçandan öyrənmisiz, usta?” Söz məni tutdu: “Mən səni kişi qeyrətli qız bilib gəlmişəm... Şeyx evdə olmasa, qız ki, evdədi... Sözüüm var... Sözüüm var deyəndə ki...”

Bu anlarda elə bil tamam başqa bir aləmə düşmüşdüm. Hökmdar üçün hazırladığım hədiyyəni gətirəndə darvazada əş-şeyx ər-rəislə qarşılaşdıma görə onun həyətini görməmişdim. Hatib ibn Mübarəkin verdiyi haqqı könülsüz alıb kor-peşiman geri qayıtmışdım... Zəhmət haqqımı bir həftə cibimdə gəzdirəndən sonra bir bəhanə tapıb yenidən bu həyətin darvazası qabağında peyda olmuşdum... Bu dəfə heç bir təklif gözləmədən astanadan adlayıb içəri girmişdim. Əş-şeyx ər-rəisin nə gözəl həyəti var idi! Burada gül-gülü çağırırdı, bülbül bülbülü... həyətdə elə bil üstünə buta, zanbaq, nilufər, qərənfil işlənmiş xalı salınmışdı. Üzüm tənəkləri talvarın üstünə sərilib həyəti çətir kimi tutmuşdu. Talvarlardan sallanan qəfəslərdəki bülbüllərin, kəkliklərin, qumruların səsləri bir-birinə qarışmışdı, həyətin ortasındakı böyük tut ağacının altında səliqəli bir bənnanın işi olan fəvvarəli hovuzdakı ayna kimi duran suda balaca balıqlar üzürdü. Bir ucu tut ağacına, başqa ucu cavan söyüdə bağlanmış kəndirdən asılan yelləncəkdə Dəryanur rahat-rahət uzanıb mürgü vururdu. O, məni hövuzun başında görən kimi: “Zəhra, Zəhra!”-deyərək özünü yığışdırmaq istədi. Cariyə qız cəld onun yanına qaçdı, kömək edib onu yelləncəkdən düşürdü. Başım hərləndi, həyətdəki güllər də, çiçəklər də elə bil əriyib bir anın içərisində yox oldu, quşlar səsinə kəsdi, fəvvarələrin suyu qurudu...

İndi mən yaşıl Təbriz ipəyindən tikilən dar donun içərisində ancaq Dəryanuru gördüm. Gur qara saçları topuğunu döyən bir qənirsiz gözəlin sifəti də, iri qara gözləri də elə bil od tutub yanırdı.

Dəryanur cariyə qızın əlindən qurtulub pillələri tez-tez yuxarı qalxdı, özünü pəncərələri gündoğana baxan otağına saldı. Pillekənləri qalxanda mənə elə gəldi ki, böyük bir balığı kimsə dəryadan çıxarıb quruya atıb, balıq da özünü ora-bura vurub su axtarıb, çay, dəniz gəzir. “Balıq” yoxa çıxıb qapı örtülən kimi həyətin işığı da azaldı...

Zəhra mənə baxıb bic-bic qımışdı, üstəlik də göz vurdu. Səndəl ağacı əlimdən yerə düşdü, öyilib götürdüm... Zəhra zarafatla soruşdu: “Hə, kəfiniz necədi, usta?” Dilim topuq vurdu: “Nə dedin?” Zəhra güldü: “Eşitmədiniz?” Dedim “Yox”. Cariyə qız öyilib qulağıma pıçıldadı: “Deyirəm kefiniz necədi, usta?” Suala sualla cavab verdim: “Kefim?” Zəhra səsinə uzatdı: “Hə...” Dedim: “Yaxşı deyil”. Zəhra qoluma toxundu: “Gəlin öyləşin... Yaxşı kətildi, qamışdan toxunub, çox rahatdı... Gördünüz... indicə su sonası da gələr...” Xəbər aldım: “Kimdi elə su sonası?” Zəhra göz qaşını süzdürdü: “Əş-şeyx ər-rəisin qızı... Hatib ibn Mübarəkin ceyran balası”...

Yadımda deyil hansısa şeirdən bir beyt dedim. Sonra dönüb cariyə qıza baxdım, o çiynlərini çəkdi. Soruşdum: “Bilirsən şair nə deyib?” Zəhra yenə çiynlərini çəkdi: “Yox bilmirəm”. İzahat verdim: “Şair deyib ki, qüdrətinə alqış, ey yaradan! Gör sən necə qadirsən ki, bir damladan belə bir gözəl xəlx eləmişən, belə ilahi vücud yaratmışan!..” Zəhra sözü mü kəsdi: “Gəldi gözəl vücud!..”

Dəryanur pillələri yavaş-yavaş endi. O, indi ayrı paltarda idi. Yasəmənin rəngində Xorasan şalından oyma geymişdi, nazik belinə yaşıl məxmərdən tikilmiş kəmərlə bağlayıb, üzünə niqab salmışdı. Axırncı pillədən düşən kimi soruşdu: “Bilmək olar, usta cariyə qıza qoşulub nəyə gülmür?” Sözü azdırdım. “Bu gün ən gözəl gündü”. Dəryanur maraqlandı: “Niyə” Haradansa ağıma gəldi: “Gecəynən gündüz tən yarı olur...” Dəryanur güldü: “Hardan bilirsiz?” Dedim: “Münəccimlər belə müəyyən ediblər”. “Amma onun bu həyəətə dəxli-zadı yoxdu”. Bu sözləri deyən Zəhra idi. Bu dəfə mən maraqlandım: “Niyə?” Zəhra bic-bic göz vurub dedi: “Çünki bu həyətin öz Ayı var, gecələr onun işığı bu həyəti nura qərqr edir”... Özümü saxlaya bilmədim: “Mərhəba, Mərhəba!..”

Dəryanur söhbətin səmtini dəyişmək istədi: “Ustanın gəlməkdə məqsədi nədir?” Bir az duruxandan sonra dedim: “Mən evdə xeyli fikirləşəndən sonra belə qənaətə gəlmişəm ki, hökmdar Atabəy Şəmsəddin Eldəgəz üçün hazırladığım hədiyyəyə görə atanız... Hatib ibn Mübərək cənabları mənə zəhmət haqqını çox veribdir... Gətirmişəm onun yarısını geri qaytarım...” Dəryanur güldü: “Elə buna görə usta təşrif gətirib?.. O artığı şagirdinizə verə bilməzdiniz, gətirsin?” Dedim: “Niyə verə bilməzdim, əlbəttə, verə bilərdim... Diribaş oğlandı mənə şagirdim Cəmil”. Bu dəfə sözlərimi Zəhra təsdiq etdi: “Bilirik...” Dedim: “Amma özüm istədim ki...” Sözlərimin ardını demədim. Dəryanur nə başa düşsə Zəhraya dedi: “Yeri şərbət gətir... Meyvə də şirniyyat da...”

Cariyə qız əlilə sağ gözünü qapayıb, o birisilə göz vurdu, qaça-qaça pillələri qalxıb otağa keçdi. Dəryanurla üz-üzə dayandım: “Xatun, mənə indi nə gecəm var, nə gündüzüm...” Dinmədi. İstədim əlimi atıb onun niqabını qaldırım, ay üzünə doyunca tamaşa edim. Mane oldu, niqabı özü geri atıb iri gözlərini mənə zillədi. Heyran-heyran baxıb nə edəcəyimi bilmədim, əllərimi ona tərəf uzatdım. Bir an keçməmiş onun yaraşlıq əllərimi ovucularımın içərisində gördüm. Özümü saxlaya bilməyib onları dodaqlarıma sıxdım. Dəryanur geri çəkildi:

“Lazım deyil!” Dedim: “Lazımdı...” Demədim nə gecəm, var nə gündüzüm?..” Baş şeyxin qızı dedi: “Bundan sonra olar”. Başa düşmədim Dəryanuru. Soruşdum: “Necə yəni bundan sonra?”... Sözü mü azdırdı: “Özünüz demədiniz ki, bu gün... gecə ilə gündüz yarı olur?..”

Hovuzun kənarından fırlanıb tut ağacın altına keçdik. Əlimi atıb budaqlardan birini aşağı əydim, iki dənə tut dərdim, birini Dəryanura verdim, birini də ağıma atdım: “Tut mənə ən çox sevdiyim meyvədi... Gördüm... nəfsimi öldürmək üçün gerek heç olmasa birini dərib yeyəm”. Dəryanur yenə ikibaşlı danışdı: “Kişilərin nəfsi güclü olur?! Etiraz etdim: “Yox xatun... Mən nəfsi bütöv kişilərdənəm... Hər meyvə üçün sinov gedən deyiləm. Xoşuma gələn meyvəni yeməmiş rahat ola bilmərəm...” Dəryanur özünü bilməməzliyə vurdu: “Onda alın... Mən öz payımı sizə bağışlayıram.”. Aldım: “Bu da şirindi...” Dəryanur güldü: “Niyə?” Dedim: “Çünki şeyx qızının öz şirinliyi ona qarışdı...”

Səndəl ağacını qurşağıma keçirdim, cibimdən qələm, kağız çıxardım. “Gəl öyləş rəsmi çəkim.” “Etiraz etdi: “Yox, yox... şəriət buna yol vermir... Şeyx hə, hə atam deyir ki, insan surətini kağıza köçürmək Quranı başqa dilə çevirmək kimi günahı-əzimidir. Allah-Təala bunu yasaq edib. Mənə başqa rəsm çəkin...” Soruşdum: “Məsələ nə?” Fikirləşib dedi: “Məsələ, əbhər¹, vərđi², zanbaq... Məsələ, quş... göyərçin, qumru... lap elə ceyran...” Dedim: Nə çəksəm sənə oxşayacaq. Soruşdu: “Niyə?” Cavab gözlənilməz oldu: “Ona görə ki, ürəyimdə təkə sənsən, gözlərimdə təkə sənə surətində... çəkimmi?..” Əvvəlki kimi dedi: “Yox, yox!” Qələmi də, kağızı da qaytarıb cibimə qoydum, səndəl ağacını qurşağımdan çıxarıb ucu ilə yanağıma qaşdım: “Ürəyinizcə deyilsə, israr etmirəm... Mən istərəm ki, hər şey Dəryanurun öz ürəyincə olsun... Onun ürəyincə olmayan hər bir istək, arzu mənə də ürəyimdə özünə yer tapa bilməz...”

Dəryanur başını aşağı dikdi, sonra boynunu sol çiyni üstünə əyib mayıl-mayıl mənə baxdı: irəli yeridim, istədim onu qucaqlayıb bağrıma basım. Dəryanur aşağı əyildi, qolumun altından keçib tut ağacın arxasında gizləndi və soruşdu: “Şeyx bizi belə görse ona nə deyərsiz?” Güldüm: “Deyərəm ki, deyərəm ki, mən sizin qızınıza vurulmuşam... Onun dərindən olmuşam Məcnun... əlim işdən soyuyub..” Şeyxin qızı dedi: “Sevənlərin əli işdən soyumamalıdı, usta! Sevənlərdə Fərhad

¹ Nərgiz çiçəyi

² Qızılgül

dəyanəti olmalıdı. Onlar gecələri gündüzə qatıb Şirin yolunda dağ çapmalıdırlar...” Sözlər ürəyimə yatdı: “Deyirlər ki, iki gözəllik bir yerdə olmaz. Amma bu səhv imiş. Əş-şeyx ər-rəisin qızı gözəl olduğu qədər də ağıllıymış!.. Getməyəcəm, qoy atanız gəlib məni burada görsün”. Dəryanur başını sol çiyinə əyib dedi: “Birdən xəbər alsan ki, ey cavan burda nə işiniz?.. Onda nə deyirsiniz? Yəqin ki, heç bir söz tapa bilməz usta.”. Dedim: “Taparam... hələ üstəlik deyərəm ki, deyərəm ki, elçiliyə gəlmişəm, qızın Dəryanurdan ötrü...”

Zəhra əlində gümüş sini səkidə görüdü, ona gizli işarə elədim ki, götürmə, özün də gəlmə... Başını aşağı dikib fikirli-fikirli niqabının uclarını eşən Dəryanur bunu görsə də üstünü vurmadi. Zəhra tabe olub geri qayıtdı. Dəryanur ah çəkdi, əllərilə qulaqlarını qapadı: “Axı bu mümkün olan iş deyil...” Mən təəccüblə soruşdum: “Niyə?!” Şeyxin qızı üzünü yana çevirib elə bil başqasına dedi: “Birini bilirsiniz, birini yox...”

Marağım artdı:

– “Başa düşmədim!”

Dəryanurun sinəsindən bu dəfə daha dərin “ah” çıxdı: “Uzun söhbətdi. Nağıl kimi çox uzun...”

– Təəccüblə xəbər aldım:

– “Nə?” Dəryanur bir az fikrə gedəndən sonra mənə yaxın gəlib əlimdən tutdu: – “Heç... Bilirsiniz nə var?.. Şeyx burada deyil, bu gün səhər çağı Təbrizə getdi. İki həftə burada olmayacaq... Axşam Ay doğanda gələrsiniz... Mən özümü sizə tanış verərəm... Sonrasına baxarıq. Razısız?.. İndi dərzi gələcək, təzə çələbiyyə tikdirirəm, sizinən görüşəndə geyəcəyəm. Zəhranı göndərəcəyəm məscidə, xatir axşamıdı, qalsın orda, dua cləsin özünə, mənə... Ay doğanda həyətdə tək cə mən olacağam. Darvazanı Ay doğan kimi açıq qoyacağam...”

Dəryanurun bu sözlərindən nə qədər sevinmişdimsə, əş-şeyx ər-rəisin qızının “özümü sizə tanış verəcəyəm” sözündən bir o qədər narahat oldum, nigarançılıq keçirdim... Elə bil Dəryanur bunu başa düşdü, o biri əlini də mənə uzatdı. Onun ipək kimi yumşaq əllərini iki ovcum içərisinə aldım, istədim dodaqlarıma yaxınlaşdıram, başımı qaldıranda əş-şeyx ər-rəisin qızının pərişan olduğunu görüb fikrimdən çəkildim. Dəryanurun sifətinə müəmmalı bir kölgə enmişdi, həmişə cıraç kimi yanan iri qara gözlərinə bir pərdə çəkilmişdi. Dəryanur əllərini ovuclarımın içindən çəkdi, geri dönüb pillələri qalxdı.

Daha heç nə soruşmadım, darvazanın balaca qapısını açıb çıxdım. Ancaq mənə agah idi ki, Dəryanur özümü saxlaya bilməyəcək, otağa girən kimi göz yaşları tökəcək, yanaqlarını xeyli vaxt ovucları içəri-sində gizlədib ağlayacaq...

...Onun dediği vaxt gəldim. Darvaza həqiqətən açıq idi. Amma Dəryanur dediği yerdə deyildi. Pillələri sakit-sakit çıxıb eyvanı bir çətir kimi tutan tənəyin altında dayandım. Nəfəsimi dərdim. Ömrümdə ilk dəfəydi ki, gecə vaxtı başqasının həyətinə ayaq basırdım.

İlk addım həmişə çətin olur, ilk addımda həmişə qorxu, həyəcan var, hom də, cürət, igidlik, arzuya çatmaq məramı... Keçilən yolu keçməyə nə var ki!

Tənəyin arasından on dörd gecəlik Ay işığı eyvana səpildi. Yuxarı baxdım. Səma aydın idi. Ay bütün nurlu sifətilə özünü buludların arasından yerdəki aşıqlərinə göstərirdi. Onun süd kimi şəfəqləri cyvanın küncünə də süzülürdü. Dəryanur açıq çəhrayı Təbriz ipəyindən tikilən çələbiyyəsində¹ küncə qoyulan təxti-xabun² üstündə uzanmışdı. Yaraşılıq sifəti, balıncın üzərinə tökülən şəvə saçları ona nağıllarda təsvir olunan mələklərə məxsus ilahi bir görkəm vermişdi...

Pəncələrim üstə yaxın gəldim, qamışdan toxunan kətilə əyləşdim, Dəryanura baxdım... Nitqim qurudu, nə çağıra bildim oyansın, nə toxuna bildim diksinsin. Bir də ürəyimdən gəlmədi ki, ulu təbiətin bu gözəl növrəqini pozum, ona kiçik də olsa, bir xələl götürüm...

Kətli bir az yaxına sürüdüüm, dinməz-söyləməz maddım-maddım baxdım. Ürəyimdən qərribə bir hiss keçdi: “Ey ulu qüdrət! Amandı, Aya hökm elə dayansın, buludun arxasına girməsin... İşığımı bu balaca cyvana çox göndərsin... mən baxmaq istəyirəm təbiətin bu möcüzəsinə, dönə-dönə tamaşa etmək istəyirəm...”

Yox, ilahi öz ilahiliyini, qüdrət və ululuğunu göstərmədi. Ay buludda gizlənilib öz şüalarını eyvanın küncündən çəkdi. İstədim ayağa durub Ayın şüalarını dəstələyib ovuclarıma yığam, çəkilib getməyə qoymayam. Bacarmadım, qüdrətim çatmadı. Nağıl bitdi, möcüzə də qeyb oldu... Elə bu vaxt Dəryanur çarpayıda böyrü üstə döndü, nəşə pıçıldadı. Cəld irəli çıxıb yavaşca dedim: “Mənəm, Dəryanur... Gəlmişəm...” Dəryanur gözlərini açdı: “Oy qorxdum!...” Kətli çarpayıya

¹ Qadın geyimi

² Yatmaq üçün çarpay

yaxın çəkdim, diz çökdüm: “Qorxma, Deryanur, mənəm...” Birdən göz-ləmədiyim halda məni qucaqladı. Qollarımız bir-birimizin boynuna dolandı, dodaqlarımız bir-birinə yapışdı...

Bir az sonra eyvanda yanaşı oturmuşduq. Ay göy qübbəsindən xeyli aralanıb məğribə enmişdi. Özü də kiçilmişdi, nuru azalmışdı. Deyərdin boz-qara buludlar bu saat onu bürələyib üfün dalına ata-caqlar... Deryanur ah çəkdi: “Ay batdı, Əcəmi...” Dedim: “Nur lazımdı...” Deryanur eyhamımı başa düşdü: “Sənin Deryanın nuru da gündən-günə azalır...” Əlimi çiyinə qoydum: Elə danışma, Nur... Sən elə da-nışanda mənə elə gəldi ki, bulaqlar qurudu, çaylar dayandı, güllər soldu, bülbüllər susdu... Mən sənə yaman öyrəşmişəm, Nur... Sənsiz gündə min dəfə gedib-gələn nəfəsimdə bir nalə olar. Gündə min dəfə dünyaya baxan gözlərim də sənsiz heç nəyi görməz... Sənin kimi bir gözəlin əli ilə Suquləbr bazarında qul kimi satılmağa aparılsam da boyun qaçırarmam...” Deryanurun könlünü almaq istədim və zarafata keçib dedim: “Amma bir şərtlə...” Dedi: “Nə şərti o?” Dedim: “Həmin bazarda məni qul kimi görək özün alasan... Həmişə qulluğunda durmaq üçün... Mən indi bilirəm ki, sevgi, məhəbbət nə olan işdi bu dünyada, birinə vurulmaq nədi, birini sevmək nədi bu aləmdə. Sən nə gözəl imişsən, həyat! Var ol məhəbbət!” Deryanur birdən dedi: “Bəlkə dedim ki, sevmirəm səni...” İnanmadım: “Bu ona bənzəyir ki, yağışa deyəsən yağma, Günəşə deyəsən, doğma! Mümkün deyil! Və mənə deyəsən sevmə... bu heç mümkün deyil!” Dedi: “Mümkündü...” Dedim: “Necə mümkündü?..” Gözümü bir təhər dəyirsən?” Dedi: “Nə təhər?” Dedim: “Necə deyim, qəmgin, fikirli... bir az da...” Dedi: “Bir az da müəmmalı, anlaşılmaz... başa düşülməz...” Dedim: “Yenə nəse qaldı”. Dedi: “Bir az da utanmaz... bihəya” Ayağa durdum: “Sən nə danışsən?..”

Deryanuru qəhər boğdu, əli ilə göz yaşlarını sildi, özünə bir az toxtaqlıq verib dedi: “Görmürsən... dəyişmişəm... Əvvəlki deyiləm?.. Niyə dinmirsən?” Sualına cavab vermədin, özüm sual verdim: “Niyə qəmlisən Nur?” Bir müddət üzümə baxdı: “Birini bilirsən, birini yox...” Dedim: “De, ikisini də bilim...”

Əş-şeyx ər-rəisin qızı əvvəlki deyildi, həqiqətən xeyli dəyiş-mişdi... Bu gün onun xətti-xabdakı yatışı, mənimlə birdən-birə yaxın-lıq etməsi də bundan xəbər verirdi. Bəs nə olmuşdu? Bu dəyişikliyə səbəb nə idi?.. Bəlkə mən də iradəsiz cavanlardan olaydım, nəfəsim

güc gələydi, özümü ələ almağa iradəm çatmayaydı... Yaxşı ki, hər şey yaxşı qurtardı. Ürəyimdə bir neçə dəfə öz-özümə sual verdim: “Görə-sən Deryanur birdən-birə niyə məni özünə yaxın qoydu?” Amma cavab tapa bilmədim. Ürəyimdən keçən sualı bilə-bilə qəsdən dilimə gətirmədim. “Qoy nə varsa özü açıb desin. Bilirəm ki, qadınlar sirri uzun zaman özlərində saxlaya bilməzlər. Zəif məxluqdu qadınlar, bədəcə də zəif olurlar, iradəcə də... Tez inanırlar, tez küsürlər, tez də barışırlar. Bu, onların həm yaxşı cəhəti, həm də pis. Bu xasiyyət onlara gah xeyir verir, gah da ziyan gətirir...” Fikirləşdiklərim düz çıxdı. Deryanur dedi: “Şeyx təzə eşqə düşüb...” Soruşdum: “Nə eşq, Deryanur?! Yoxsa atan evlənmək istəyir?..” Deryanur ayrı cavab verdi: “Bizim möhtərəm şeyx, adamları tez-tez xəbərdar edib deyər: Quran-da yazılıb ki, zalım olmaq günahdı...” Sözüne qüvvət verdim: “Günah yox, cinayətdi!” Dediklərimi elə bil təsdiq etdi: “Daha bilmir ki, zalımlardan biri də özüdü!..” Təəccübləndim: “Bu nə sözdü, dəli ol-musan?.. Adam atası barədə elə danışmaz. Ələlxüsus qızlar”. Deryanur ağladı: “Eh, Əcəmi, birini bilirsən, birini bilmirsən”. Ürəyim sıxıldı: “Ağlama Nur... Mən sənin göz yaşlarını görəndə sarsılıram... Açıq danış görüm nə olub? Deryanur göz yaşını silə-silə dedi: “Bizim se-vincimiz də, kədərimiz də göz yaşlarımızdı. Ürəyimizdən qalxıb didələrimizə toplaşır, oradan da kirpiklərimizə, yanaqlarımıza axır... Yastığımızı, yorğanımızı isladır... Allah Təalaya inayət qılıb heç biri-mizi axıra kimi xoşbəxt etmir, öz əlsiz-ayaqsız kəsiklərinə ilk qisməti ahu-zardı, dərd-sərdi...” Bu dəfə hönküdü. Dedim: “Bir toxta, bir danış görüm axı...” Sözümlə kəsdi: “Danışa bilmirəm... Bilmirəm de-yəndə ki... Axı səni necə başa salım, axı necə danışım?.. Bilirsən şeyx... şeyx mənim atam deyil!” Özümü itirdim: “Sən nə danışsən?!” Dedi: “Biz iki bacıydıq. Atam kasıb bir kişiydi. Anamız tez ölmüşdü. Atam kiçik bacım Cahannurla məni Təbrizdən götürüb Xorasana gəldi. Bir koma tapıb yaşamağa başladıq. Hatib ibn Mübarək də bizə qonşu idi... Atamı mücövür götürdü. Bir azdan sonra atam sətəlcəmdən öldü. Qaldıq kimsəsiz. Bir gün şeyx bizi yanına çağırırdı. Cahannura dedi: “Hazırlaş, səni özümə aparacağam Təbrizə. Bir dostum var, ona xidmət edərsən. Tapşıracağam səndən muğayat olsun. Deryanuru isə özüm saxlayacağam, qızım kimi. Yekə qızsız, sizə demək olar... Mən evlənmə-mişəm və evlənen də deyiləm. Mənə xidmət edən görəkdi. Mən bu fikir-dəyəm ki, Deryanur mənə yaxşı xidmət edir.” Biz ağladıq. Cahannur

dedi: “Yalvarıram, mənı bacımdan ayırma”. Mən də istəyirdim ki, ağzımı açam, şeyx hırsılenib özündən çıxdı: “Yaxşı, onda verərəm ikinizi də qul kimi satarlar bazarda. Atanızın mənə xeyli borcu var... Vəssalam!..” Dəryanur dayandı. “Bəs sonra?” Sualıma cavab belə oldu: “Sonra şeyx, bacımı apardı Təbrizə, mənı də gətirdi bura. Beləliklə, neçə illərdi ki, bir-birimizdən xəbərsizik... Ölüsün-qaldısını bilmirəm. İndi də mənı Bağdada aparmaq istəyir”. Soruşdum: “Nədən ötrü?” Dəryanurun cavabı qısa oldu: “Allah bilir...” Soruşdum: “Sən də getmək istəyirsən?” Cavab əvəzinə sual verdi Dəryanur: “Dalımca gələcəksən?” Dedim: “Yox! Məyus oldu: “Niyə?” Bir xeyli fikirləşəndən sonra cavab vermişdim: “Əvvəlki Dəryanur olsaydın gələrdim... Amma sənın dalınca gəlmərəm... dedi: “Niyə” Cavabım bütöv olmadı: “Ona görə ki...” Soruşdu: “Niyə dayandın?” Tərəddüd etdim: qəlbınə dəymək istəmədim. İsrar etdi: “Danış, Əcəmi... Sözlü adama oxşayırsan”. Fikrimi açıq dedim: “Mənim də iki-üç ay olar ki, ürəyimə dammışdı... Səndən belə bəd xəbəri gözləyirdim... Onu da yəqin etmişdim ki sən xeyli dəyişmişən!” Dəryanur əl çəkmədi: “Nədən yəqin etmişdin?” İzah elədim fikrimi: Baxışlarından, davranışından...” Dəryanur fikrə getdi, mənə məlul-məlul baxdı: “Mən səni ləyaqətli bir cavan kimi həmişə yad edəcəyəm, Əcəmi...” Dəryanur eyvanın məhəccərinə söykəndi, mahnıdan daha çox ağıya bənzər bir səslə dedi: “Bu fani dünya kuzəyə bənzər, suyu gah şirindi, gah da zəhər...”

Daha dayana bilmədim, pillələri də enmədim, səndəl ağacını quraqıma taxıb eyvanın məhəccəri üstündən düşdüm və sübhün alatorasında qeyb oldum...

Yol gələ-gələ fikirləşdim: “İnsafı itirmək olmaz. Dəryanur təbiətin yaz fəsli kimi, bahar səması kimi gözəl idi. Guruldadı, səs-küy saldı. Sonra da yaz fəsli bitdi, yay keçdi, hərərət azaldı, payız gəldi, təmiz bir eşqin sədaları da xırp kəsildi... Axı qadın da səma kimidi, gah gülür, gah ağlayır. Haray o gündən ki, ürəyinə kin-küdurət dola. Onda üzünü görmə bu yarımışların, bu yarımamışların...” Evə qayıtdım. Darvazanı açıb həyətə girəndə yağış başladı, sonra külək əsdi. Həyətədəki bütün ağacları silkələdi, yarpaqlarını yolub yerə tökdü...

QƏBULLAR

BİRİNCİ QƏBUL

Şəhər rəisi Eldəgəzlər dövlətinin ikinci hökmdarı şərəfinə böyük bir ziyafət düzəltmişdi. Cahan Pəhləvan cənublulara məxsus qanıqaynar naxçıvanlılardan arxayın olandan, atabəy-özəm üçün elan etdiyi matəm günləri başa çatandan və Həmədandan Naxçıvana qədər uzanan yolların yorğunluğu yavaş-yavaş canından çıxandan sonra bu fikrə gəlmişdi. Bir də rəyasəti ələ keçirəndən, cavan bir dövlətin bütün qayğılarını, məmləkətin dörd-sərinı çəkməyi boynuna götürəndən, iki ay içərisində iki öziz adamına – Anası Möminə xatuna və atası Atabəy Şəmsəddinə saxladığı matəm günlərindən ürəyinə dolan kədəri özündən uzaqlaşdırmaq üçün ova çıxmağa, dağ havası almağa, öylənməyə, kef etməyə nəso bir ehtiyac duyurdu...

Bu, adi adamın ehtiyacı deyildi, hökmdar ehtiyacı idi, saray sahibinin idi. Rəyasət sahiblərinin isə əzəl gündən sevgisi də böyük olur, nifrəti də, qayğısı da böyük olur, ehtiyacı da...

Cahan Pəhləvan Naxçıvanda olacağı vaxtda öz istirahətli günlərinə əsasən ziyafətdən başlamışdı.

Salona bütün saray ərkanı də dəvət olunmuşdu. Mərhum atabəy-özəmə yaxın olan bəzi məliklər də, ədiblər də, alimlər də yaddan çıxarılmamışdı.

Məclis uzun çəkmədi, hökmdarın hələlik yaşlı olması, atabəy-özəmin hələ qırxının çıxmaması nəzərə alınaraq məclisə nə xanəndə çağırılmışdı, nə də rəqqasələr dəvət olunmuşdu. Buna görə də təriflərə, mədhiyələrə geniş yer verilmişdi. Həronin də ağzından bir avaz gəlirdi. Rəis deyirdi: “Eldəgəzlər xanədanının yeni hökmdarı Cahan Pəhləvan bütün əmirlərin günəşidir. Onun qılıncı qarşısında polad da ipəkdən yumşaqdı. Heç bir qəza bunun qılıncından boyun qaçıra bilməz...”

Tahir deyirdi: “Yenə dövlət və xoşbəxtlik karvamı bizə yön gətirdi, əzab və ağı yerinə bizə şadlıq və sağlamlıq bəxş etdi...”

Ədib deyirdi: “Sən istədiyin qədər ney və rud ilə, arzu etdiyin qədər cəlal və kamranlıqla yaşa, ey bizim həşəmətli hökmdar...”

Şair isə hökmdardan əvvəl yaşamış bir şahın şəninə deyilən əsara öz əlavələrinə də edib, onu Cahan Pəhləvanın ünvanına yamayır: “Ay üzlü saqilərdən günəştək badələr al, Zöhrə üzlü mütriblə sübhə kimi oyaq qal”...

Cahan Pəhləvan gizli-gizli arabir Şəhur məlikinə göz qoyurdu. Məlik Oğuz ağzına su alıb bir kənardə öyləmişdi, nə yeyib-içir, nə bir kəlmə kəsirdi. Saray sahibi fikirləşirdi: “Deyəsən, bizimki tutmaya-çaq, Salur törəməsi... Ürəyimə damıb ki, sənə bel bağlamaq olmaz...”

Elə bu vaxt küncdə özünü dartıb şəstlə öyləşən və tez-tez tavana baxan ortaboylu, bədəcə arıq bir adam ayağa qalxdı. Onun dazlaşmış başı, alnundakı çin-çin qırışlar saray sahibinin xoşuna gəlmədi, buna baxmayaraq, onu yerində oturtmaq istəyən rəisə işarə elədi ki, qoy danışsın. Bu, şair Kəmaləddin Naxçıvani idi. Şair öyləşdiyi kürsüdən uzaqlaşdı ördək yerişilə otağın ortasına gəldi, uzun boğazını uzadıb dedi:

– Gərəkdir Suheyl ulduzu kimi şölə saçasan ki, başqa ulduzlar da ətrafında fırlana... Gərəkdir dağ kimi qəlbi olasan ki, təpələr də sənə sığına... Gərəkdir dəryalar kimi geniş, dərin olasan ki, nəhrlər də baş götürüb sən səmtə axa... Siz suheylsiz, siz dağsız, siz dəryasız, bizim həşəmətli hökmdarımız. Mən sizə böyük bir mədhiyyə yazacağam. İndi isə həmin mədhiyyənin bir beytini burda deyim: “Qoy daima var olsun bu möhtəşəm xanədan, yüksəlsin ərş-fələyə bizim şahı-cahan...”

Şair keçib yerində öyləşəndə rəis fikirləşdi: “Bu köpək oğlu adam kimi danışmış ki!.. Az qala ürək-göbəyimi yemişdim!..”

Cahan Pəhləvan isə məclisin əvvəlindən dinib-danışmadı, qulaq asdı. Ancaq şəhər rəisi məclisin başa çatdığını hökmdara istirahət verməyin lazım olduğunu bildirmək istəyəndə hökmdar sağ əlini yuxarı qaldırdı. Bu o demək idi ki, dayan, kiri.

– Bəlkə, şəhərimizin baş memarı Əcəmi Əbubəkr oğlunun da sözü var. – Sualı verən Cahan Pəhləvan idi.

Salonda pıçhapıç başladı. Çünki hökmdar Əcəminin sarayda yeni rütbəsini elan etmişdi. Bu qəfil elanı eşidəndə şəhər rəisi qulaqlarına inanmadı. Axı ikicə gün bundan əvvəl hökmdara eşitdirmişdi ki, memar Məsud ibn Əbutahiri şəhərin memarı təyin etmək niyyətindədi. Ancaq gec imiş. Əş-şeyx ər-rəis, özü demişkən gönü vermişdi suya.

Əcəmi fikirləşdi: “Siyasətdə, deyəsən, atandan heç də geri qalan deyilsən, ay Atabəy..” və ayağa qalxıb, əlini sinəsinə qoyub azacıq baş endirdi.

– İndicə bəyan etdiyiniz böyük etimada... böyük etibara görə mənə Eldəgəzlər xanədanına... özünüzə ömrlük borclu saldınız, hökmdar... Mən bu yadda qalan gününüzdə sizə nə arzulaya bilərəm? – danışığına bir an ara verib əlavə etdi: – saray ərkanı bilir ki, mən bənnayam...

– Sən memarsan, Əbubəkr oğlu!

– Qoyun siz deyən olsun hökmdar. – Əcəmi yenə ehtiramla baş endirdi: – Mənim gözlərim əzəli gündən, ağlım kəsəndən hər yeri abad görməyə alışıb. İstərəm Eldəgəzlər xanədanına baxan bütün kəndlər, şəhərlər abad olsun. Nə bir ev dağılsın, nə bir koma uçulsun, nə də bir malikanə yandırılınsın. – Əlindəki səndəl ağacını qurşağına taxıb əllərini sinəsində çarpzaladı: – Əkinlərimizi düşmənlər qoşunlarının atları ayaqlamasın, bağ-bağçamızın meyvələrini yağlar dərməsin. Azərbaycan Atabəylərinin yurduna əli silahlı əcnəbilər pis niyyətlə ayaq basmasınlar. Sizə də atabəy-özəmin böyük işini, xeyirxah əməllərini sağ-salamat davam etdirəsiniz, padşahı olduğunuz dövlətin nüfuzunu daha da artırasınız, bayrağını daha uca tutasınız!..

Cahan Pəhləvan fikirləşdi ki, onun üçün bundan gözəl, bundan ağıllı xeyir-dua ola bilməz...

İKİNCİ QƏBUL

Cahan Pəhləvanın həddi-buluğa çatan gündən qadın barəsində fikirləri çox dumanlı idi: Bəzi kişilər fərsizlik üzündən qul olsalar da, övrətlər ana bətnindən qul doğulurlar... Onlar qul kimi böyüyür, qul kimi də ərəşəyə çatırlar. Bazardan alınan hər şey sənənin malın, əmlakın olduğu kimi, ərəşəyə çatan bir qızı da, istər ata evindən alıb özünə övrət elə, istər qul bazarından alıb hərəmlərinin içərisinə ötür, fərqi yoxdu, o da quldu. Daha doğrusu sənə məxsusdu, bazardan alınan əşya kimi, əmlak kimi. Bircə fərqi var ki, canlıdı, istədiyən vaxt sənə həyan olur, səni öyləndirir. Çünki sənə məxsusdu, sən onun sahibsən... Sahibsən, demək onunla istədiyən kimi rəftar da edə bilərsən. Çünki küllü-ixtiyarsan... Sevə də bilərsən, nifrət də edə bilərsən. Bu gün əzizləyib özünə dildar saya da bilərsən, sabah yağ hesab edib ölümünə fərmən də verə bilərsən. Allah-Təala övrəti özü belə qarğıyıb, cənnəti Adəmə tapşırıran gündən onun taleyini alnına beləcə yazıb...”

Vəzir Sədəddin Əsədin bir dəfə cürət edib onun bu fikirlərinin əleyhinə dediyi bir-iki kəlməsinin əvəzində hökmdar onu düz bir ay adam yerinə qoymadı... nə məclislərdə dəvət olundu, nə də ziyafətlərdə süfrələrə düzülən ləziz nemətlərdən daddı. Hətta vəzir istəmişdi ki, bir gün içəri girib hökmdara ağzından çıxanı desin və oradan nizəli

mühafizlərin qabağına düşüb birbaşa edam olunacağı yerə getsin, nətimə¹ desin: get, cəllada de ki, gəlsin... Amma xeyli götür-qoydan sonra sözlər boğazında tıxanıb qalmışdı.

...Darüleys bu payız xüsusi zövqlə bəzədilmişdi. Böyük otaq atabəy-əzəmin vəfatından sonra ağardılmış, divarları arı pətəyinə oxşar cizgilərlə, naxışlarla qızıl, gümüş suyuna tutulmuşdu. Pəncərələr firuzəyi rəngə boyanmışdı, dəstəkləri gümüş halqalardan düzəldilmişdi. Pəncərəarası divarlara nəfis toxunmuş, üstünə müxtəlif heyvan rəsmləri işlənmiş ipək xalçalar vurulmuşdu. Yuxarı başda misli-bərabəri olmayan gözəl Təbriz xalçası divar boyu aşağı sallanmışdı. Xalçanın üstündə mahir bir qadın əli qərribə bir mənərə işləmişdi: qızmış bir pələng məsum bir ceyranı gül-çiçəklərin içərisində yerə sərrib sol pəncəsini onun sinəsi üstünə qoymuşdu. Qərribə burası idi ki, pələngin sifətində Cahan Pəhləvana nəyso bir oxşarlıq var idi. Elə hökmdara da ilk baxışdan xoş gələn bu oldu...

Pəncərələrdən təzə açıq mavi Şəki ipəyindən çin-çin pərdələr asılmışdı. Salonun sağ-sol divarları boyu üstünə müxtəlif rəngli Türküstan qanovuzundan tikilən örtüklər salınan kürsülər, kürsülərin arasına əlvan gülləri olan şəffaf minalı dibçəklər qoyulmuşdu. Aşağı başda çalğıçılar üçün xüsusi dibaçə qoymaq da yaddan çıxmamışdı.

Tavanın ortasından asılan gözəl Ordubad avizəsinin şamdanlarında hərəsi bir rəngdə olan yeddi Naxçıvan şamı yandırılmışdı. Bu, o demək idi ki, hökmdar bu axşam yeddi “səyyarəyə” tamaşa edəcək, hökmdarı bu axşam yeddi gözəl əyləndirəcək... Özü də ən seçmələri: hərəsi bir işvə-nazlı, hərəsi bir avazlı, hərəsi bir ürəkli, hərəsi bir dirəkli, hərəsi bir sözlü, hərəsi bir qaş-gözlü. Buyursun təzə hökmdar seçsin, ürəyinə hansı yatsa, hansı batsa... Bu mülahizələr hərəmxana işlərinə baxan pişxidmət Xacə Xəlilin kəşfi idi. Onun bir kəşfi də bu idi ki, “hökmdar hər fəslin birinci həftəsində özünə məxsus belə bir qaydada istirahətlə məşğul olmalıdı ki, qarşıdakı üç ay üçün qüvvə toplaya bilsin, rəiyyət başçılıq edə bilsin. Yağılara barmaq silkələyə bilsin, saraya bəd nəzərlə baxanlara divan tuta bilsin... Həftə içərisində o, yerdəki mələklərdən yeddisilə əylənməlidir ki, onun əməllərini qeydə alan mələk də razı qalsın, bəd əməlləri onun ayağına yazıb Allah-Təalaya çatdırmasınlar...”

Hökmdar hər şeyi diqqətlə nəzərdən keçirdi və hər şey də xoşuna gəldi, ürəyinə yatdı. Döşəməyə rəqqasələrin rahat rəqs etməsi üçün təzə, nəfis toxunmuş kilimlər döşənmişdi. Otağın qapılarına bir neçə rənglə boyanmış nazik qamışlardan toxunan pərdə asılmışdı. Baş tərəfdəki, Təbriz xalçasının qabağına isə Cahan Pəhləvan üçün yanları fil sümüyü ilə haşiyələnmiş qızıl payəli hərım kürsü, onun qabağına eyni ustanın hazırladığı masa dururdu. Masanın üstünü payızda çətin tapılan müxtəlif meyvələr, ləvin-ləvin fındıq, qoz, badam, fisdıq içləri, səbzə, kişmiş və qırmızı minalı ibriqlərdəki tərşun, nanə şərbətləri bəzəmişdi.

Cahan Pəhləvanın sərt sifətində öteri bir təbəssüm gəzdi. Xəlil bunu saray sahibi ayağını astanadan içəri qoyan kimi hiss edib rahat olmuşdu. Bu, o demək idi ki, hökmdar bu dövətdən, təzə səliqə-səhmandan razıdı. Xəlil cəld qızıl payəli hərım kürsünü çəkib əlahəzrətin əyləşməsinə kömək etdi. Cahan Pəhləvan oturan kimi tez büllur ibriqdən qızıl piyalələrin birinə nəbiz¹ süzdü, hökmdar bir-iki qurtum içdi, badam içindən götürüb ağzına atdı. İkinci qədəhə şərab süzmək barədə bir kəlmə söz demədiyini görən Xəlilin işırtığı içində qaldı, ibriqi qaytarıb yerinə qoydu.

– Matahanı göstər görək, İsfahan lotusu... Neçə vaxtdı qulağımı dəng eləyibsen...

Xəlil saray sahibinin sifətindəki öteri təbəssümü görüb seyrək dişlərin ağartdı, qadın səsinə oxşar səslə:

– Baş üstə, əlahəzrət – deyib çıxdı. Onun çıxması ilə xüsusi geyimləri olan çalğıçıların içəri girməsi və baş endirib yerlərini tutması bir oldu. Həzin musiqinin ilk sədaları otaqda nə vardısıa hamısını elə bil ehtizaza gətirdi.

Bəlağətli səsi olan cavan müğənninin oxuduğu mahnı, həzin-həzin axan bulaq suyu kimi get-gədə çoxaldı, çağlayıb daşdı: “Hicran qəlbi sovuşanlar bəxtiyardır. Vüsal çağı yovuşanlar bəxtiyardır. Diri-diri soyulsa da yar yolunda öz yarına qovuşanlar bəxtiyardır...”²

Cavan müğənninin oxuması hökmdarın xoşuna gəlsə də, əlini qaldırıb onu dayandırdı, hiss etdi ki, “hicrandan”, “vüsaldan” söhbət açan, “yar yolunda diri-diri soyulanların” müsibətini sadalayan cavan müğənni atabəy-əzəmin qırxından sonra təzə-təzə durulan nəşəsinə soğan doğraya bilər, əhval-ruhiyyəsini korlaya bilər.

¹ Xurma şərbəti

² Şeir Qətran Təbrizinindir.

¹ Edam kötüyünün yanında oturan xidmətçi

– Mən rəqsə baxmaq istəyirəm...

– Baş usta, əlahəzrətə! – Xəlil baş endirib çıxdı, çıxanda işarə eləyib cavan müğənnini də özü ilə apardı. Otağa açılan ikinci qapıdan rəqqasə qızlar bir anın içərisində durna kimi qatarlanıb süzə-süzə bir-bir çıxdılar. Kilimlərin üstü ilə narın-narın süzən gözəllərin gəlişi, bərbəzəyi, paltarlarının üstünə səpilən Rey ətri otağın havasını dəyişdi.

Xəlil yenə oğrun-oğrun hökmdara baxdı, sifətindəki təbəssümün sevinclə əvəz olunduğunu, xoş əhval-ruhiyyəsini görüb ürəkləndi, pəncələri üstə özünə Cahan Pəhləvanın sol tərəfində yer elədi. Hökmdar qızıl qədəhdəki son qurtumunu içdi. Pişxidmət fəvri olaraq qədəhi doldurdu. Cahan Pəhləvan başını qaldırıb onun üzünə baxdı, razı halda başını tərpətdi. Xəlil daha da ürəkləndi, qarnı maneçilik etdiyi üçün azacıq əyilib təzə rəqqasə cariyələri sarayın yeni sahibinə təqdim etməyə başladı:

– Bu gördüyünüz birinci və əndamlı gözəl bəzzaz¹ qızıdır. Mərənlidir. Bəşuşdu², qaranquş qanadına bənzər kirpikləri var. Əli də, ürəyi də açıqdır...

Cahan Pəhləvan sol əlini yuxarı qaldırdı. Bu, o demək idi ki, kifayətli, adla o birisinə.

– O mavi rəngli geyimi olan cariyyə vəzzan³ qızıdır... Qazançı kəndindəndi. Qəmzəkardı, işvəkardı. Belə məxluqu xaliq həmişə xəlx eləmir... Belə mələiknümuru⁴ inanmıram bir də doğan ana tapılar... Bu mənim qəti fikrimdir... Sinəsinə isə söz ola bilməz, elə bir cüt Beyləqan narını oğurlayıb orada gizlədib...

Cahan Pəhləvan qədəhi qaldırıb yarisına kimi içdi, ağızına yenə bir-iki səbzə atdı. Büllur qabdan alma götürüb o tərəf-bu tərəfinə baxdı, *amma fikrə getdi... Bağdadda cavan vaxtı ona bağlı olan Rum gözəli Bəhriyyə yadına düşdü...*

Xəlil isə öz işində idi, fürsəti fəvtə vermək istəmirdi:

– O üçüncü cariyyə Şəhur məlikinin hədiyyəsidir... Nəccar qızıdır. Əsfər⁵ rəngli ipəyi xoşlayır... Ləşəkər kafurvəş⁶ qızlardan biridir... Söz-söhbətindən doymaq olmur. Bədihəguluğu⁷ da var. – Lap arvad

¹ Arşınmalı satan

² Güllər üzli

³ Qapançı

⁴ Mələk simalı

⁵ Sarı

⁶ Ağappaq

⁷ Bədəhotən şeir deyən

kimi and içdi. – Yalan deyirəmsə, öləndə Məkkəyi-mükərrəməyə həsrət qalım...

Cahan Pəhləvan fikrə getdi: “Oğuz Şoruri yoxsa siyasətə əl atıb?.. Ağzına su alıb susması hara, mənə hədiyyə göndərməsi hara? Özü də qızıl yox, daş-qaş yox... cariyyə?”

– Məlik Oğuz bunu çoxdan göndərüb?..

– Xeyr, əlahəzrət... İki həftə olar...

Cahan Pəhləvan dinmədi, sol əlini yuxarı qaldırdı. Çalğıçılar nə başa düşdülərsə, rəqsi birdən dayandırdılar. Xəlilin qəti işarəsi dərhal səhvələrini düzəltdilər. Bir az keçəndən sonra təkə təbilin sədası eşidildi. Son günlərdə xüsusi təlim keçən qızlar üst paltarlarını bir-biri soyunub qanovuz örtüklü kürsülərin üstünə qoydular, təkə zümrüd məmədanlarına, üçbucaq örtüklərinə və topuqlarındakı xal-xallara dəymədilər. Bütün bacardıqlarını toplayıb bədənlərinin ayrı-ayrı əzalarını oynatmağa başladılar: biri çiyinlərini silkələdi, biri məmələrini titrətdi, biri ombalarını atıb-tutdu, biri yabızını burcutdu...

Xəlil öndə dayanan qızı göstərüb dedi:

– Bu nəmənazik ceyranı Ordubad tərəflərindən qovub saraya gətiriblər. Dəllək¹ qızıdır. Deyərlər: Şərq gözəllərinin çoxu Bağdaddadır. Mən də buna inanmışdım. Amma son günlərdə belə bir oqidəyə gəlmişəm ki, Ordubad qızlarından, bu şəhərin gözəllərindən heç yerdə olmaz... Xudavənedi-ələm elə bil ilk qələmi özü bu Ordubadlı gözələ çəkib. – Xəlil barmağını irəli uzatdı: – Bir baxın hökmdar... Görün necə dupduru gözləri var! Elə bil Zəməzəm² suyudu... Kəhhallə³ əli dəymərsə də, gözlərinə elə bil qeybdən sürmə çəkiblər...

Hökmdar dinmirdi, xumarlına-xumarlına gah çalğıçılara, gah da rəqqasələrə baxırdı, xəyalı ötən günlərə, gənclik illərinə uçuş, birçə anda da geri qayırdı. Qəsd isə sadə idi: Xəlilin deyəcəyi yeni gözləri eşitmək, həzz almaq.

– Bu müənberə⁴ gözəlin çiyinlərinə, arxasına söz ola bilməz... Kəffas⁵ qızıdır. Dübül kəndindəndi. Anası elə bil onu hökmdar üçün doğub, bəsləyib... Belələri mum kimi olurlar... İstədiyini şəkllə sala bilirsən...

¹ Kise çəkən

² Dini əfsanəyə görə cənnətdə müqəddəs bulaq

³ Gözə sürmə çəkən qadın

⁴ Xoş iyli

⁵ Çəkməçi

Cahan Pəhləvan da özünü pişxidmətə oxşadaraq onun sözlərilə xəbər aldı:

– Bəs bu zibasənəm?¹

– Təkcə zibasənəm deyil, həm də zövqəfzadı²... Qəffal³ qızıdı. Xorasandandı, həmyerlidi... Öpülməli yanaqları var, buxağından xoş boynundan xoş vəri iyi əskik olmur. Dodaqları temr⁴ kimi şirindir. Siz onun bir qövsü qaşlarına, ceyran gözlərinə, təzə tər sinəsinə tamaşa edin. Yanağına elə bil anadan gəlmə İsfahan qımızı sürtüblər. Belələrini Allah-Təala yüz ildən bir xəlq edir. Yaraşlıq göbəyi dələmədir ki, durub... Əbülfəzil Allah haqqı, üstündə xüfdən namazı qılmaq olar... Özü də canamazsız, möhürsüz...

Cahan Pəhləvanın nəzərləri Xəlilin xeyli tərif etdiyi qızın əvvəlcə gözlərində, sonra isə yaraşlıq göbündə ilişib qaldı... Nə fikirləşdisə əlindəki qədəhi yerə qoyub xəyala getdi. Həmədan sarayında zəhər içib özünü öldürən “Bağdad gözəli” Mədinəni xatırladı... Və nədənsə köks ötürdü... Demə, hökmdarların da köks ötürən vaxtları olurmuş..! – Bəs bu kimdi? – Cahan Pəhləvan qəmli görünən, könlüsüz rəqs edən qızı göstərüb nədənsə hirsə soruşdu:

– Əllaf⁵ qızıdı. Əlincə ətrafındakı kəndlərin hansındansa gətiriblər.

Cahan Pəhləvan payəli kürsüdən durdu.

– Niyə mükəddərdir?⁶

– Saraya bir həftə olar ki, gətiriblər... Haralı olduğunu bilmirəm. Amma deyirlər ki, atası vergi verməyib, darğalar onun əvəzində qızını sürüyüb kənddən çıxarıblar... Dünən axşam qaçmaq istəyirmiş, dərban⁷ tutub geri qaytarıb... Ceyran kimi ürkəkdi... Bir gözlərinə baxın... Elə bil Əlincik ceyranın gözləridir... (Xəlil onu da bilirdi ki, Cahan Pəhləvan cavan vaxtından ceyran gözlərinin vurgunudur) Məmədanı da, xalxalı ilk dəfədir görür... Zoran geyindirmişəm... Qəribə də adı var: Cahannur..

Sarayın yeni sahibi elə bil pişxidmətin bir-birinə oxşar tərəflərindən, yeknəsəq mədhiyyələrindən darıxdı və işarə etdi ki, çalğıçılar da rəqqasələr də rədd olub gedə bilirlər...

¹ Göyçək dilbər

² Kef verən

³ Qıfıl qayıran

⁴ Dəymiş xurma

⁵ Ot satan

⁶ Kəderli

⁷ Saray darvazasının qapıçısı

Xəlilin ovqatı pozulsa da, əmri yerinə yetirdi. Əllafın qızı qapıdan çıxmaq istəyəndə Cahan əlini atıb onun qolundan tutdu. Cahan əvvəlcə dinmədi, sonra birdən kənara sıçradı və ara vermədən üyüdüb tökdü:

– Rəiyyətin namusun qorumaq padşahın borcudur. – dedi. Mənim qardaşım kəndimizin, qızlarının, gəlinlərinin namusunu qoruduğuna görə qaçaq olub dağa-daşa düşüb... Mən Əli Şimşəyin bacısıyam. Buraxın məni, buraxın! – Cahannur geydiyi paltarın sinəsini cırdı, üstündəki bər-bəzəyi, başındakı səkinəyi çalmanı çıxarıb yerə tulladı. Xəlil onun qolundan tutub bayıra atmaq istəyəndə, Cahan Pəhləvan əlini qaldırıb işarə etdi ki, ona toxunmasınlar. Saray sahibi bu anda tez götür-qoy edib fikirləşdi: “Elə igidin bacısını saraya gətirmək namərdlikdir. Rəiyyət deyər ki, özünə gücləri çatmadı, bacısına əl atdılar. Bunu haradan qansın bizim qanmaz rəis!.. Dəyyus, qəvvad bilmir ki, qardaşın hayıfını bacıdan almazlar...”

– Sakit ol, qızım.

Necə qızım?!

– Əli Şimşək kimi bir igidin bacısına qızım demək mənim üçün xoşdur. – Hökmdar siyasət işlədib ürəyindən keçənləri dilinə gətirdi.

– Bağışlayın, padşah...

Cahannur özünü saxlaya bilməyib hönkür-hönkür ağladı...

Cahan Pəhləvan keçib əyləşdi, fikrə getdi... Vaxtilə anası Möminə xatunun danışdığı bir əhvalat yadına düşdü: “Bərk xəstələnmişdim. Təbiblər nə qədər çalışsalar da istiliyim yenmirdi. Neçə gün idi ki, bədənim od tutub yanırdı. Bir gün təbibi-xünkar¹ dedi ki, Möminə xatun anaya ceyran südü lazımdır. Atabəy-əzəm neçə dəfə ova adamlar göndərdi, əliboş qayıtdılar... Bir gün öz otağımda tək yatmışdım, Atabəy-əzəm də şahərdə yox idi. Demetre ilə Ani düzlərində vuruşurdu... Bir də gördüm qapı açıldı, içəri cavan, şüvərək bir oğlan girdi. Boynunda da diri bir ceyran, çiyində xurcun. Dedim bə yuxu görürəm. Oğlan bunu duyan kimi dedi: “Qorxmayın, Möminə xatun ana, mən eşitdim ki, təbiblər sizə ceyran dərman buyurublar. Hökmdarın adamları neçə dəfə Əlincəyə gəlib əliboş qayıdıblar... Sizi hamı bir xeyirxah ana kimi tanıyır...Tərifiniz mahal-mahal yayılıb... dedim necə olur-olsun gərək Möminə xatun anaya təzəcə doğan ceyran tutub aparam. – Bunu deyib ceyranı çiyindən yerə qoydu, xurcunu açıb balasını da çıxartdı,

¹ Sarayın baş həkimi

anasının yanına ötürüb dedi: – Yaxşı cinsdi, südü boldu, sizə də bəs edər, balasına da...” Soruşdum: “Bəs sən kimsən, oğlan?” Dedi: “Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdu...” Dedim: “Yenə olsun?” Dedi: “Bir çoban oğluyam”. Dedim: “Bəs səni saraya kim buraxıb, bura necə gələ bilmişən?” Dedi: “Divar aşmaq, çay keçmək, yoxuş qalxmaq, eniş enmək mənim üçün su içmək kimi asan işdi... Yastığın yüngül olsun, Möminə xatun ana..” Gördüm getmək istəyir oğlan. Dedim: “Al, sən bu qayğın gərək lazımınca qiymətləndirilə”. Ona bir neçə qızıl vermək istədim... Dedi: “Atam Eldar Bəhmən bizə elə öyrətməyib... Biz etdiyimiz yaxşılıq üçün əvəz almırıq”. Əvvəlki sözünü bir də təkrar etdi: “Yastığın yüngül olsun, Möminə xatun ana...”. Oğlan xurcunu atıb bir göz qırpımında qeyb oldu. Mən tez kənizi çağırdım, hirsələndim: “Yad adamı gecə vaxtı mənim otağıma niyə buraxmışan?..” Qız ayaq üstə dayana bilmirdi, uçunub gedirdi, dili söz tutmurdu. Handan-hana dedi: “Mən qorxurdum xatun... Özümdə deyildim...” Soruşdum: “Niyə qorxurdun?” Dedi: “Heç bilirsiniz o oğlan kim idi?” Dedim: “Kim idi?” Dedi: “Çoban Bəhmənin oğlu Əli Şimşək...”

Cahannur ağlayıb ürəyini boşaldandan sonra kiridi, özündən düzəltdiyi yalanın nə ilə qurtaracağını gözlədi. Cahan Pəhləvan bunu görcək az qala üzrxahlıq istədi:

– Yəqin səni tanımayıblar, – dönüb əyri-əyri Xəlilə baxdı. – Yoxsa bura gətirməzdilər, – əmr etdi: Şəhər rəisinə de ki, Cahannur qızı haradan, necə gətiriblərsə, oraya da eləcə aparıb valideynlərinə təhvil versinlər...

– Baş üstə... göz üstə.

– Mən buna inanmıram padşah. – Cahannur pişxidməti göstərdi, mənə indi azad edin, qoyun elə bax indicə çıxıb gedim...

– Bu gecə vaxtı sən hara çıxıb gedə bilərsən?

Cahannur əllərilə yanaqlarına axan göz yaşını sildi və ikinci bir yalan uydurdu:

– Qohumumuz var. – dedi. – Evləri də Şahab meydanına yaxındı... Adına da Əbubəkr oğlu Əcəmi deyirlər...

– Necə?! Əcəmi qohumundu?

– Bəli padşah!.. anamın doğmaca dayısı oğludu...

– Belə de! O bilir ki, səni bura gətiriblər?

– Xeyr... Heç qardaşım da bilmir.

– Bəs niyə?

– Bu dağılmışda namusumu qoruya biləcəyimə ümidim yox idi, ona görə də vergini verə bilməyən bir kəndlinin qızı olduğumu dedim. Kimliyimi gizli saxladım. İstəmərdim ki, nə Əlini, nə də Əcəmini namussuz qızın qardaşı kimi, qohumu kimi tanınsınlar. Atam çoban Bəhmən deyirdi: “Dünyada qızıldan da, daş-qaşdan da qiymətli olan bir şey var: onun biri kişi qeyrətidi, biri də qadın namusu...”

Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Sən mənə böyük bir dərs verdin, ey kəndli qızı!.. Biz necə olursa-olsun, xəlifəyə qız hədiyyələri göndər-məkdən imtina etməliyik...”

– Get, qızım! – Pişxidmətə sərəncam verdi: – Cahannur qızı mənar Əcəmigilə ötür. Əbubəkr oğluga.

– Lazım deyil, özüm gedərəm... Elə tapşırırsın, dərban darvazanı açsın...

– Axı gecədi.

– Mənə gecə gündüz birdir...

Xəlil yerində quruyub qalmışdı, nitqi də kəsilmişdi. Heç nə deyə bilmədi, ancaq başını sinəsinə əyib təzim etdi.

Cahan Pəhləvan keçib yenə kürsüyə əyləşdi, fikrə getdi..

Dəbir bir-iki ağız öskürüb içəri keçdi. Hökmdar gözlərini açanda onu hüsurunda görüb soruşdu:

– Nə var, dəbir?

– Gürcü çarı Georginin elçisi təşrif gətirib.

– Mən bunu gözləyirdim, dəbir..

ÜÇÜNCÜ QƏBUL

Cahan Pəhləvan gürcü çarı Georginin elçisini zöhr namazından sonra pişgahda qəbul etdi. Qəbula elə həmin gün Həmədandan Naxçıvana gələn Sədəddin Əsəd də dəvət olunmuşdu. Dəbir küncə qoyulmuş dəyirmi mizin arxasında əyləşib leylək qələmi də əlində hazır saxlamışdı ki, hökmdar ona işarə edəndə söhbətini rəsmi sənəd kimi ağ Səmərqənd kağızına qeyd etsin və şəcərədə saxlamaq üçün sarayın arxivinə versin.

Belə bir qayda hələ Şəmsəddin Eldəgəzin sağlığında müəyyən edilmişdi və indi də mövcud idi. Mütərcim çağırılmamışdı, çünki dəbir gürcü dilini də mükəmməl bilirdi. Buna görə də ona ikinci bir qulluq

da tapşırılmışdı. Tapşırılmışdı ki, elçinin dediklərini hökmdara dərhal tərcümə etsin və söhbət qurtarana kimi vəzifəsini dəqiq, səliqəli yerinə yetirsin.

...Elçi ucaboy, enlikürək, ortayaşlı bir adam idi. Onu da özündən həmişə razı və təkəbbürünü dərhal büruzə verən gürcülərdən hesab etmək olardı. Üz-gözündən ağıllı, təmkinli görünsə də, xəbis və hiyləgər adama oxşayırdı. Bunları Cahan Pəhləvan ona əyləşməyə yer təklif edəndə bir anın içərisində özü üçün kəsdirmişdi və öz mülahizələrinin doğruluğuna qətiyyətlə inanmışdı...

Pişgahda yaranan ani sükutu ümumi qaydaya görə hökmdar pozdu:

– Biz gürcü çarının elçisinə qulaq asmağa hazırıq...

Elçi Cahan Pəhləvanın sifətindəki sərtliyi də, səsindəki ötkəmliyi də dərhal hiss etdi və buna baxmayaraq, kürsüdə yerini bir az da rahatlayıb dedi:

– Bizim böyük hökmdarımız Georgi cənabları məni vəkil etmiş ki, Eldəgəzlər xanədanın təxt-tacına sahib olmağınız münasibətilə sizi onun adından təbrik edirəm...

Cahan Pəhləvanın sifətində dərhal bir kinayə peyda oldu və elçini axıra kimi dinləməyə hövsələsi çatmadı:

– Bu Georgi nə vaxtdan “böyük Georgi” olub? – Cahan Pəhləvan əvvəlcə Sədəddin Əsədə baxdı, vəzir çiyinlərini çəkəndən sonra elçiyə dedi: – Əvvolan, mən taxt-taca sahib olmamışam, – nədənsə bu dəfə dəbərə baxdı. – Varislik borcumu yerinə yetirmişəm, daha dürüst desək, hörməti elçi də çarı da bilməlidirlər ki, mən sadəcə olaraq atabəy-özəmin, yəni Azərbaycan Atabəylər dövlətinin ilk hökmdar Şəmsəddin Eldəgəzin vəsiyyətinə əməl etmişəm. Və mən bu dövlətin əyalətlərindən birində sizi qəbul etmək nəşib olub.

Elçinin sifətində saxta bir təbəssüm görüldü:

– Fərqi nədir... Qoy siz deyən olsun...

– İkincisi, cənab Georgi öz elçisini Həmədana göndərüb məni orada da təbrik edə bilərdi...

– Bizim böyük hökmdarımız Georgi cənablarına heç kim məsləhət vermir... özü necə bilir, elə də, hərəkət edir...

– Yəqin, Georgi cənabları o ümidəymiş ki, naxçıvanlılar bəlkə atabəy-özəmin vəfatından sonra Eldəgəzlər sülaləsinə daha etibar etməyəcəklər, eləmi?

– Bizim böyük hökmdarımız Georgi cənabları bu barədə mənə heç nə deməmişdir.

– Görünür, siz qonşularınızı hələ yaxşı tanımırırsınız... Naxçıvanlılar etibarlı məxluqdur. Onlarda yaxşı ilə yamanı, mərd ilə namərdi, dost ilə düşməni dərhal müəyyən etmək üçün xüsusi qabiliyyət, mən deyərdim ki, xüsusi istedad var... Cənab elçi sözünün ardına buyura bilər.

Elçi söhbətin əvvəlinə qayıtdı:

– Bizim böyük hökmdarımız Georgi cənabları Sizə həm də can sağlığı arzulayır...

Cahan Pəhləvan ürəyində yavaş-yavaş baş qaldıran kin-küdurəti zorla boğmağa çalışdı, nədənsə sol çiyini üstündən çevrilib bir an vəziərə sərt-sərt baxdı və özünü sakit göstərməyə çalışaraq razılıq etdi:

– Çar Georgiyə çatdırıla bilərsiniz ki, mən Cahan Pəhləvan onun bu təbrikini və xoş arzusunu yüksək qiymətləndirirəm. – Saray sahibi bu dəfə “Cahan Pəhləvan” sözlərini xüsusi vurğu ilə dedi və bir an fikrə gedəndən sonra soruşdu: – Mənim üçün maraqlıdır ki, görüm Çar Georgi sizi tək cə mənə təbrik üçün göndərüb, yaxud başqa məramı da var?

– Hər halda, başqa məramı olmamış deyil. – Vəzir, Cahan Pəhləvanın sözüne qüvvət verdi. – Düz deyirəmmi, cənab elçi?

Elçi əvvəlcə hökmdara, sonra vəziərə baxdı və əlini qoltuq cibinə salıb oradan səliqəli tikilmiş rızaləni¹ çıxardı, əvvəlcə dəbərə vermək istədi və tez nə fikirləşdisə Sədəddin Əsədə təqdim etdi. Cahan Pəhləvan işarə etdi ki, ver dəbiri açıb oxusun...

Məktubda Georgi öz sələfi ilə Cahan Pəhləvanın sələfi arasında olan narazılıqları sadalayır, Ani, Dvin düzlərində, çar Demetrenin apardığı vuruşları yada salır. Gəncəni necə dağıtdıqlarını, Naxçıvana necə qoşun yeritdiklərini, bu yerlərin sakinlərini necə əsir alıb apardıqlarını xatırladı və axırda əsas mətləbə keçərək Gəncə və Beyləqandan son illərdə yığılıb qalan xəracın ödənilməsinə tələb etdirdi...

Cahan Pəhləvanın sadalanan məsələlərdən çox risalədən gələn hədə-qorxu düşündürürdü, topa saqqalını sol ovcu içərisinə alıb fikrə getdi:

– Mən bu göndərişə görə sizi zindana saldıraram, – dedi Cahan Pəhləvan. – Və həm də cəzalandıraram... bəxtiniz orda kəsib ki, elçisiniz... Ərəblər deyiblər: “Ər-rasul mübəlligün ğayru məlum”². Buna görə də elçilərin dili uzun olur, çox uzun olur...

¹ Məktub

² Elçiyə zaval yoxdur

– Eldəgəzli hökmdarın dediklərini mən elə beləcə çatdıraram bizim böyük hökmdarımız Georgi cənablarına.

– Elə beləcə çatdırın! – deyə Cahan Pəhləvan az qala hökm verdi:

– Bacarırsız hələ onun xələfinə də deyın... Lap ölüsünə!

Vəzir başını qaldırıb Cahan Pəhləvana anı, ancaq mənəli bir nəzərlə baxdı:

– Hökmdar...

Saray sahibi nə fikirləşdisə dəbirə üz tutub dedi:

– Son sözlərimi tərcümə etmə...

Elçi kinayə ilə gülümsədi və və ara-sıra dən düşən şəvo saçlarına tumar çəkib təmiz Azərbaycan dilində dedi:

– Əlbəttə, mütərcimə havayı əziyyət vermək kimə görəkdi?..

Pişgahdakılar bir-birinə baxdılar. Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Demək, mən yanılmamışam... Georginin elçisi də özü kimi xəbis və hiyləgərmiş..”

– Elçinin bizim dili bilməsi xoşuma gəldi... Onda çarımıza çatdırın ki, mən nə burilərin atabəyi Cəmaləddin Məhəmmədəm, nə artugilərin atabəyi Nurəddin Məhəmmədəm, nə də xarəzmşahların atabəyi Qütbeddin Məhəmmədəm... Mən Atabəy Nüsretəddin Məhəmmədəm... Eldəgəzlər dövlətinin hakimi Cahan Pəhləvanam...

Yoxsa siz Cahan pəhləvan böyük Azərbaycan dövləti yaratmaq niyyətindəsiniz? – Elçi gülümsədi.

Cahan Pəhləvan onun sifətindəki kinayəni də görüb hiss elədi, səsindəki istehzanı da başa düşdü.

– Siz deyən dövləti biz artıq yaratmışıq. Bu dövlətin torpaqları Qafqaz dağlarından başlayıb İran xəlicinə qədər uzanır. – Hökmdar iti nəzərlərini bir an elçinin sifətinə tuşladı.

– Siz nə bilirsiniz ki, Eldəgəzlər sülaləsi sasanilərdən də çox, beş-altı əsr yaşamayacaq... Sasani törəmələri Ərəbistanı, Misiri, Suriyanı, nə bilim, Fələstini, İberiyayı zəbt edib öz torpaqlarına qata bilərlər, bizsə Aranı genişləndirə bilərik, qədim əmirliklərimizi özümüzə ilhaq edə bilərik?..

– Mənim ilhaqdan zəhləm gedir. Elçi yenə kinayə ilə gülümsədi.

– O kəlməni eşidəndə, bağışlayın, qatır yadıma düşür...

Cahan Pəhləvan alışdı. Vəzir yenə qarışmalı oldu:

– Bizim babalarımız qanlarını içməyə gələn yağılara əvvəlcə şərbət təklif ediblər, sonra əllərinə ox-kaman, qılınc-qalxan götürüblər... Bu da kişiliyin, mərdliyin bir nümunəsidir.

Cahan Pəhləvan vəzirin sözüne qüvvət verdi:

– Mənim başqa qonşu dövlətlərlə heç bir dava-dalaşım yoxdur. Bizim üstümüzə qalxan qaldıran, qılınc çəkən, nizə tuşlayan olmasa onları şərbətlə qarşılayacağıq... Biz heç kimin üstünə qoşun yericitmək niyyətində deyilik... O ki, qaldı bizim xərac verməyimizə... onu da verməyəcəyik!.. Hələ üstəlik, bir vaxtı çıxarıb apardığımız Gəncənin darvaza qapılarını da geri qaytarmalı olacaqsınız!

Elçi isə öz sözünün üstündə möhkəm dayanmışdı:

– Sizin dövlət Atabəy Şəmsəddin Eldəgəzin məğlubiyyətindən sonra belə bir xərac verməyi öhdəsinə götürmüş və bunu rəsmi sənədlə təsdiqləmişdir...

– Atabəy Şəmsəddin Eldəgəz Ani düzlərindəki son vuruşda çar Demetreni darmadağın edəndən sonra və sizin çarınız qaçıb abxaz meşələrində gizləndəndən sonra bütün rəsmi sənədlər öz dəyərini itirmişdir.

– Mən bunları da böyük hökmdarımız Georgi cənablarına çatdıraram...

– Çatdırın, mütəlcə çatdırın!.. Onu da çatdırın ki, biz cavab Azərbaycan dövlətini köksümüzə qoruyub hər cür fənalıqdan və bələdan hişf edəcəyik, onun bayrağını daim uca tutacağıq!.. Xəbərdarlıq edirəm: əgər çar Georgi bu bəd əməllərindən əl çəkməsə Gürcüstan üzərinə qoşun yeridəcəyəm. Özü də kifayət qədər... Mənim son cavabım belədir! Bu dediklərimi yola düşəndə gətirdiyiniz risaləyə cavab olaraq sizə rəsmən təqdim edəcəklər. Cahan Pəhləvan əvvəlcə Sədəddin Əsədə, sonra dəbirə baxdı. Vəzir cəld ayağa qalxıb təzim etdi, Siz buyuran kimi olacaq, hökmdar.

– Elçi mürəxxəs ola bilər.

– Hökmdar icazə versə, bir məsələni də qeyri-rəsmi olaraq ona çatdırım... Əlbəttə, qeyri-rəsmi olsa da, bizim böyük hökmdarımız Georginin adından. – Elçi ayağını sürüdü.

– Nədir o məsələ?

– Bilməmiş deyilsiniz ki, mərhum çar Demetre Dvin ətrafında mərhum atamız Atabəy Şəmsəddinlə vuruşanda ona xəyanət ediblər... Pisi də budur ki, bu xəyanət bizim tərəfimizdən edilib, yəni özümüz xəyanət etmişik özümüzə...

– Çox yaxşı...

– Bizim babalar deyiblər: dünyada ən alçaq iş xəyanətdir. Və onu da deyiblər ki, dünyada ən ağır cəza xainə verilməlidir. Amma xain cəzasız qalır. Və qaçıb atabəy Şəmsəddinin tərəfinə... Pisi də budur ki, mərhum atamız ona havadarlıq edib...

– Yəqin ki, elçi Lipariti nəzərdə tutur... Orbeli övladını?
 – Bəli.
 – Lipariti xain olmayıb, öz arzusu ilə keçib bizim tərəfə.
 – Bəs xainlər necə olurlar?
 – İki cür... Biri öz istəyiylən, biri də məcburi.
 – Siz deyən olsun. – Elçi razılaşdı. – Bizim böyük çarımız Georgi cənabları tələb edir ki, siz Liparitin oğlu Elikumu bizə qaytarasınız. Xristianların qanununa görə o ən ağır cəza almalıdır.
 – Elikum daha isəvi deyil. – Bunu Sədəddin Əsəd dedi.
 – Necə yəni xristian deyil... Yoxsa o məlun..
 – Bəli, Elikum öz xoşu ilə xütanə olunub...
 Elçi Cahan Pəhləvanın sözlərini, deyəsən, başa düşmədi. Vəzir izahat verməli oldu.
 – Elikum müsəlmançılığı qəbul edib...
 – Həm də saraya ən yaxın adamdı... Biz bu fədakarlığına görə onu Sulfaya məlik təyin etmişik... – Bunları da hökmdar dedi.
 İş belə görün elçi bu barədəki söhbəti qurtarmaq istədi:
 – Hökmdar rüsxət versə, mən yoluma rəvan olaram.
 – Sizi bizim mühafizlər Çuxur-sədə kimi yola salacaqlar.
 Elçi etiraz etmədi, ayağa qalxıb təzim etdi və otaqdan çıxdı. Hökmdarın işarəsilə dəbir də onunla getdi.
 Saray sahibinin son sözləri hamıdan çox dəbirin ürəyincə olmuşdu, çünki hökmdar bir neçə vaxt bundan əvvəl onun şərəfinə düzəldilən məclisdə Əcəminin ürəyindən keçənləri özü də bilmədən təkrar etmişdi...
 Otaqda bir an sakitlik oldu. Sükutu bu dəfə vəzir pozdu.
 – Məktuba cavabı siz deyən kimi tərtib etsək, çox sərt olmaz ki, hökmdar?..
 – Siyasət sörtliyə və gücə söykənəndə kəsərli olur. Hökmdarın görək dörd böyrəyi ola, dörd də...
 Səddədin Əsəd söhbəti dəyişdi və qayğıkeşliklə dedi:
 – Hər şeyə əsəbləşmə... Sən Azərbaycan Atabəylər dövlətinə lazımsan...
 Hökmdarın dinmədiyini görən vəzir otaqdan çıxdı.
 Elçini yola salandan sonra Cahan Pəhləvan taxta söykənib xeyli fikrə getdi. Hələ atabəy-əzəmin sağlığından dəfələrlə baş sındırıb götür-qoy etdiyi bir sual yenə onun beyninə yol tapdı: “Görəsən gürcülər

– əvvəllər Demetre, indi də Georgi bu Azərbaycandan nə istəyir?.. Arranlıların onlara nə yamanlığı keçib ki, nahaq qan tökmək, qarət etmək istəyən atlanıb Gəncəyə basqın edirlər?.. Dvini, Anini dağıdırlar?..”

Hökmdar bu müəmmalı sualları öz-özünə verib cavab almağa da, heç zaman yadından çıxara bilməyəcəyi bir hadisə – vəzirin “Sən Azərbaycan Atabəylər dövlətinə lazımsan” sözləri yenidən onun xəyalında canlandı:

...Gürcü çarının qoşunları atabəy-əzəmin Arranda olmasından istifadə edərək yenə qəfildən Azərbaycanın ucqar şəhəri Dvinə basqın etmişdilər. Dağıtmaq istədiklərini dağıtmış, yandırmmaq istədiklərinin külünü göyə sovurmuşdular... Amma dvinlərin ciddi müqaviməti, sərt igidliyi qarşısında axıra kimi tab gətirə bilməyib geri dönməli olmuşdular. Bu dəfəki müqavimətdən qeyzə gələn başkəsənlər yollarda istədiklərini edir, keçdikləri kəndlərin dinc əhalisinə divan tuturdular... Onlar ələ keçirdikləri qənimətlə kifayətlənməyərək ən rəzil işlərdən də çəkinmirdilər...

Bu vaxt atabəy-əzəmin tapşırığına görə Diyarbəkrdə qalib hakimin qoşununa məşq keçən əmir-hacib Cahan Pəhləvana xəbər çatdırıldı ki, gürcü qoşununun böyüklərindən biri arranlı övrətlərdən bir neçəsini atının döşünə salıb harasa aparır. Və onu da xəbər verdilər ki, qoşun böyüyünün çox iyrenc niyyəti vardır. Gizli xəbər gətirən çapar onu da bildirdi ki, arranlı övrətlər iki gündür ki, karvan yolunun üstündəki bir kəndin kilsəsindədirlər...

Cahan Pəhləvan təgyir-libas olub iki gün atının belindən düşmədi. Kilsənin yerini öyrənib gecədən xeyli keçmiş gözətçini tapdı.

– Mən Dvindən əsir gətirilən arranlı övrətlər azad etməyə gəlmişəm, dedi. Bu işi ya qılıncla, ya da qızılımla görməliyəm... De, hansına razısan?” Qılıncın tiyəsinə düz hülqumu üstündə görən gözətçi əvvəlcə nə deyəcəyini kəsdirə bilmədi, sonra dili toruq vura-vura dedi: – “Qızıl olan yerdə qılınc nə karadır?” – “Onda de görüm əsir övrətlər neçə nəfərdir?” – “Yeddi... hamısı da ay sifətli, ulduz kimi parlaq... Bir sözlə, yeddi səyyarə...” – “Söhbəti qısa elə!..”

Cahan Pəhləvan ona bir kisə qızıl uzatdı. Gözətçi əvvəlcə almaq istəmədi, sonra nə fikirləşdisə, əlləri əsə-əsə kisəni alıb xeyli baxdı: “And iç ki, sonra geri almayacaqsan”. Cahan Pəhləvan qılıncına and içib soruşdu: “Daha nəyə and içim?.. Qurana, incilə?..” – “İgid qılıncına ki, and içdin, bəsdir... Amma...” – “Nə amma?!” – “Gecikmişən,

igid” – “Niyə?!” – “Yeddi səyyarə bu gün səhərə yaxın söndü... – Sən nə danışırısan? Necə yəni söndü?” – “Özləri rica etdilər...” – “Nəyi?..” – “Sönməyi...” Cahan Pəhləvan gözətçinin sinəsindən tutub divara söykədi. Elə bu vaxt onu kəşif şərab iyi vurdu, güzəştə getməli oldu. Əlləri boşaldı: “Düzünü de, əbləh!”... Mənim əllərimi nahaq qana batırma.” – “Onda qulaq as, igid... Sonra gec olar. Görürsən, hava da işıqlanır. Gürcü qoşununun böyüyü anasının əmcəyini kəsər, uf da deməz... Axşam öz başkəsənləri ilə belə qərara goldilər, ki, səhər arranlı övrotləri lüt soyundursunlar... lap anadangəlmə... Və atların döşünə salıb kəndlərdən keçirsinlər... Bunu qoşun böyüyünün yanınca gəzdirdiyi məşuqəsi bilən kimi etiraz edib dedi: “Siz dəli olmusuz, nədi?.. belə qisas almaq hardan aqlınıza gəlib... Sabah da onlar bizi əsir götürəndə beləcə rəftar edərlər... Heç bunu fikirləşirsiniz?..” “Müsəlmanlarda qadın xeyləyinə çılpaq baxmaq yasaqdı... “Mən yəqin etdim ki, qoşun böyüyünü, onun başkəsənlərini bu bədnam niyyətlərindən döndərmək olmayacaq... Əlacım kəsildi, gəlib pəncərədən bu xəbəri pıçıltı ilə arranlı övrotlərə çatdırdım. Bir müddət heç birindən səs çıxmadı. Sonra biri dedi: “Biz arranlı övrotlər bərk ayaqda özümüzü ər kimi aparmalıyıq...” Sonra nə götür-qoy etdilər, birdən pəncərədən mənə bir düyünçə uzatdılar. Açıb gördüm ki, iki üzükdü, bir də sırğa. Dedim: “Bunu mənə niyə verirsiniz?” Dedilər: “Bizə özün boyda kəndirdən, sicimdən tap gotir... amma möhkəm olsun... Məqsədlərini başa düşdüm. Əvvəlcə üreyim gəlmədi. Sonra fikirləşdim ki, zənən xeyləyimin biabırçılıqla yaşamağındansa ölməsi məsləhətdir... Arzularını yerinə yetirdim... Onlar üzüquyulu bir-birinin ayağı altında yatıb özlərini asdılar. Heç “uf” da demədilər... “Yeddi səyyarə” beləcə bir-bir sönməyə getdi... Arxayın ola bilərsən... Verdiyini bu qızilla onları necə lazımdırsa, dəfn etdirəcəyəm...”

Elə bu vaxt ay buludun altından çıxdı, hər yer nura qərç oldu. Onun şüası içərini də işıqlandırdı. Cahan Pəhləvan pəncərədən içəri boylananda kilsənin döşəməsindəki meylələri gördü... Onlar üst-üstə qalanmışdı, biri də yuxarıdan asılı qalmışdı... Sarsıldı, öz-özünə nəşə pıçıldadı, sonra alnını ovcunun içərisinə alıb divara söykədi. Gözətçi dedi: “Cəzam nədir, verə bilərsən. Bu mən, bu da sən... İncilə, Tövrata and olsun ki, dediklərim həqiqətdir. Amma yubanma ay doğdu... çıx get... Mən səni tanıdım... Xilat hakimi Şah – ərməngildə görmüşəm seni... Mən Xilatda yaşayan lazımdanam...” – Yenə əvvəlki sözünü təkrar etdi: – “Yubanma, çıx get... Sən Arrana lazımsan...”

Qonşuluq barədə bədxahlığın, bədgümanlığın əsasını hələ neçə-neçə il əvvəl gürcü çarı dördüncü Baqrat qoymuşdu. O, heç bir əsası olmadan Arrana düşmənin nəzərlə baxmışdı. Öz sələfinə xilaf olmayan dördüncü David isə Azərbaycan üzərinə qoşun yeritmiş, nahaq qanlar tökmüş, iki qədim qonşuları bir-birinin üstünə qılınc qaldırmağa məcbur etmişdi. David Gəncəni tutmuş, yerli əhəlidən çoxlu əsir alıb aparmışdı.

Onun ölümündən sonra taxt-taca sahib olan birinci Demetre qəflətdən basqın edərək gəncəliyərin üstünə yenidən qılınc qaldırmış, onları talan etmiş, geri dönəndə isə çoxlu qənimət aparmışdı. Əsir götürdüyü on min gəncəlinin çoxunu qılıncdan keçirmişdi...

Bütün bunları yaxşı bilən Şəmsəddin Eldəgəz özünü həmişə ayıq və sorvaxt saxlamağa çalışırdı. Yeni dövlətin paytaxtını gah Naxçıvandan Həmədana, gah Həmədandan Naxçıvana köçürsə də, qonşusuna bel bağlaya bilmirdi. Çünki gürcü çarlığında hakim dəyişilsə də, siyasət dəyişməzdi – yağlı gözləri, düşmənin nəzərləri yenə də Gəncəyə, Naxçıvana, Bərdəyə... tərəf baxırdı. Bu təhlükəni bilən Şəmsəddin Eldəgəz hakimiyyəti qəbul edəndən bir neçə il sonra səlcuq hökmdarları ilə ittifaq bağlayıb gürcü çarının üzərinə qoşun yeritdi və onu məğlubiyyətə uğrattı. Lakin bu məğlubiyyət uzun sürmədi. Nizami milli qoşuna, yaxşı hərbi hazırlığa, əsaslı cəbbəxanaya malik olan gürcü çarı iki illik fasilədən bacarıqla istifadə edərək daha böyük hərbi qüvvə ilə Azərbaycana soxuldu və Gəncəni yenidən istila etdi. Onun qoşunları Naxçıvanı da, Beyləqanı da aldılar, yerli əhaliyə olmasın əzab-ışğəncə verəndən sonra, küllü miqdarda xərək alıb geri qayıtdılar və hər il xərək alacaqlarını dövlət sənədilə rəsmiləşdirdilər. Lakin Şəmsəddin Eldəgəz məğlubiyyətindən məyus olmadı – qoşununu türklərdən əlavə, Naxçıvanın seçmə oğulları hesabına artırmağa başladı, hərbi hazırlığa şəxsən özü başçılıq etdi, yerli əhəlidən alınan vergilərin sayını artırdı, qoşun hissələrinə ən çox etibar edib inandığı məliklərdən başçılar təyin etdi, sipərsalarlığı¹ da öz üzərinə götürdü. Bir gün də gəldi ki, Gürcüstan üzərinə yeni yürüşə başladı..

¹ Qoşun başçısı

Gürcü çarlarının bu düşmənçiliyi atasının yerinə hakim keçən Cahan Pəhləvanın xatirindən çıxmırdı. İkinci Georginin öz elçisini məhz Naxçıvana göndərməsi isə hökmdarın ovqatını yamanca təlx etmişdi. Sifəti bir az da sərtləşmişdi. İri gözləri xeyli kiçilmiş, çuxura düşmüş, yanaqlarındaki qırışlar artıb çoxalmışdı. Topa saqqalının cod tüklərinə daraq dəymədiyi üçün bir-birinə qarışıb çənəsinin altında qərribə bir görkəm almışdı. Gecələr narahat yatdığı, nəyinsə nigarançılığını çəkdiyi mütənəsb sifətindəki anlaşılmaz əndişənin müəmmalı cizgilərdə özünü dərhal bürüzə verirdi... Boy-buxunda, sir-sifətində atasına bənzəməyon pərbudaqlı, pəhləvan siqlətli olan Cahan Pəhləvan son günlərdə elə bil balacalaşmış və arıqlamışdı... Geyimində də əvvəlki səliqə-səhman gözə dəymirdi.

Son üç gündə isə işi-peşəsi saatlarla taxtın kənarına söykənmək, tacını başından götürüb dizləri üstünə qoymaq, sonra durub pişgahda o tərəf-bu tərəfə var-gəl etmək, pəncərə qabağında dayanıb uzaqlarda görünən Ağrı dağına baxmaq idi.

Dərgahda isə adamlar bir-birinə dəymişdi: hamıya agah idi ki, hökmdar özünün növbəti qəzəbnək günlərini keçirir...

Bir fəlakət üz verməyə yaxşıdı... Otaqlardan tez-tez dualar eşidirdi: “İlahi, bələdan hiyf elə bizi!”, “Sübhanallah, rəhmin gəlsin bizə!”, “Xudaya xudavənda, sən bizi əlil və zəlil eləmə!”, “Ya robbi-aləməyi, sənə amin, yüz kərə, min kərə amin”, “Ey pəyğəmbər salavatullah, müqəddəs dininə, kamil kəlamlarına baş verək, təkə nəzərlərini bizdən əsirgəmə!”, “Ya minəl-əta, bizə də bir əmin-amanlıq əta elə!..”

Belə vaxtlarda saray ərkanından və xidmətçilərdən heç kim pişgahın qapısını açmağa, hökmdarın yanına girməyə cürət etməzdi. Nədənə təkcə Xəlil müxtəlif vasitələrə ol atar, dərindən çıxıb bəhanələr axtarar, olahəzrətanın dərdlərin dağıtmağa, ürəyinə dolan kin-küdurəti azaltmaq üçün kölmə kəsməyə nail olardı.

Pişxidmət Xəlil “yaxşı gündü” deyə xəmis¹ günü cürətə gəldi, qapını açıb şəstlə pişgaha girdi, yaxına gəlib baş endirdi, təzim etdi, “əyyamüküm səidə”² deyib, hökmdarın hüzuruna səhər salamı yetirdi, ona xoş əhval-ruhiyyə dilədi, gündüzlər yaxşı iştaha, axşamlar könül açan istirahət, gecələr rahat yuxu arzuladı...

¹ Cümə axşamı

² Gününüz xeyirli olsun (ərəb.)

Cahan Pəhləvan başını qaldırıb diqqətlə ona baxdı, ancaq ona heç nə demədi. Xəlil “ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi” deyə üyüdüb tökməyə başladı: – Ey olahəzrəta, bu səbükbarılıq¹ sizə yaraşmır – dedi. – Neçə gündü dərgah əhli sızlayıb ağlayır, qəm-kədər içərisindədi. Sizin əhval-ruhiyyənizin yerində olmaması hamının yeyib-içdiyini zəqquma döndərib... Ne gecəmiz var, nə gündüzümüz. Günəş bizim üçün doğmur, Ay bizim üçün işıq saçmır, çaynar bizim üçün axmır, güllər bizim üçün açmır, quşlar bizim üçün oxumur bu günlərdə... Ey fəsilərin pənəhi, fəqirlərin himayəçisi, zəmanənin yeganəsi, millətin qayğıkəşi, acların doyundurucusu, bizə rəhminiz gəlsin... Fərman, hökm, əmr sizdən, icra bizdən... Qabağınızda ölməyə, ayaqlarınıza düşməyə, başınıza dolanmağa hazırıq gecəli-gündüzlü... Fərman imzalayın, icra edək, hökm verin yerinə yetirək, əmr edin qulluğunuzda duraraq...

Cahan Pəhləvan əli ilə pişxidmətə rədd olub getmək işarəsi verdi:

– Mən olahəzrətə qəzəbnək çağlarında tənha qoyub heç yerə gedə bilmərəm... Qədəmlərim sınar, varlığın yoxluğa çevrilər. Bir olan qadir Allah bilir ki, ali mənəbin hər bir hökmünə can-başla beyət etmək onun müti qulu olan mənim üçün böyük şərəfdir. Bihəmdullah, adillik də sizdədi, bazilik də.

– Rədd ol get, İsfahan lotusu!.. – Bu dəfə dili ilə dedi hökmdar.

Ancaq Xəlil qırsaqqız olub saray sahibinin yaxasından asıldı.

– Bəlkə nədimə deyəm hazırlıq görə, ova çıxasınız, qəlbiniz açıla... Hökmdar başını silkələdi.

– Bəlkə, könlünüz əsar eşitmək istəyir. İcazə verin Məhəmməd ibn Tahiri çağırım. Çapar göndərim lap Müciriddin Beyləqani gəlsin... Şəninizə qoşduğu qəsidəni öz dilindən eşidin... Bunları istəmirsinizsə, qəvval² cariyəni götürüm eşqdən, məhəbbətdən söz açsın...

Hökmdar elə bil tənqə gəldi...

– Ay İsfahan lotusu, sən çənəni meyr dəmirçi döyüb?.. Niyə çərənləyib qurtarmırsan?.. İstəyin odur ki, Əli Şimşəyin bacısı kimi birini yenə...

– Əlahəzrəta onun adını çəkməyin... Ona görə mənim boynum da vurulsa saraya halaldı. – Xəlilin dizləri əsdi.

– Nə dedin?!

¹ Tərkidünyalıq

² Şeir söyləyən

– O həyasız bizi aldadıb, aradan çıxıb... Əli Şimşəyin heç yerli-dibli bacısı olmayıb... Əli Şimşəkgil üç qardaşdılar. Vəssalam!
 – Bəs Əcəmi?
 – O da yalan imiş, əlahəzrətə! Ancaq Əcəmi həqiqətən Əli Şimşəkgilə simsardı... Amma kim kimin nəyidi, bunu dürüst bilmirəm.
 – Demək belə! – Cahan Pəhləvan taxtdan durub otaqda var-gəl etdi: – Heç bilirsən buna görə sən hansı cəzaya layiqsən?
 – Zindana atılmağa, hökmdar. – Xəlil əlini sinəsinə qoyub təzim etdi.
 – Azdı!
 – Dili kəsilməyə, əlahəzrətə. – Pişxidmət ikiqat əyildi.
 – Azdı!
 – Asılmağa! – diz çökdü.
 – Azdı... dedim azdı!
 – Adillik də sizdədi, bazilik də, əşrəfi-əla da. – Xəlil hökmdarın ayaqlarını qucaqladı...
 – Yaxşı... onda vəzirə də ki, bütün qoşun başçılarını pəncənbə günü xüfdən namazından sonra yanına dəvət etsin.
 Xəlil gözləmədiyi cavabdan diksinən kimi oldu, cold ayağa qalxsada, dizləri sözüne baxmadı...

DƏRBAN VƏ MÜHAFİZ

Yaz söhbəti

– Ə, nətersən, o?
 – Necə olacağam? Demək olar ki, pisdən pis.
 – O, niyə, İman?
 – Belə də gün-dirilik olar, Duman? Batıb getdik ha!
 – Yenə nə olub, o?
 – Nə olacaq, qaradan da betər rəng? Nə cv-əşik üzü görürük, nə arvad-uşaq... Səfərdə olan bəzircanları keçmişik. – Gödəkboy dərban oyalandı, burnunu çəkib sinəsini qaşdı.
 – Ə, yoxsa kənddən sarı darıxırsan?
 Darıxırsan da sözdü? Rəsmən burnumun ucu göynəyir.
 – Ə, elə demə, İman, sən mənə canım! Ürəyim sızladı. Dördümü təzələmə. Sən elə nisgilli danışanda mənə də yadıma kənd düşür.

Səhər-axşam bu saray divarlarının dibindəyəm, sağa-sola, qabağa-dala gedib-gəlməkdən lap bezikmişəm. Dönüb olmuşam koca və atı. Mühafiz gözlərini bir nöqtəyə dikib, siçanquyruq bığlarını eşdi: – Ola rahat bir hücrə, xalçadan, kilimdən salınmış bir yer... Qolunun altında qotazlı mütəkkə... Qabağında da açalar təmiz qələmkar dəstərxan, üstündə də ləziz-ləziz yeməklər. Ortaya da qoyalar bir kuzə yaxşı şərab... Hökmdar içənin özündən... Və sənnən də əyləşə üz-üzə bir afət...

– Hacı, salamməleyküm... Qatıq töküldü...

– Ə, sən, zarafat elə, İman! – Mühafiz də şirin-şirin xəyallardan ayrıldı, yenə giley-güzara başladı: – Ə, yoxsa bu da bir kişilikdi? Yenə sən divarın içəri səmtindəsən. Amma mən saraydan çıxan, saraya gələn ərkan adamlarının qabağında o qədər quruyub durmuşam ki, lap dönüb olmuşam bel sapı. Bir zənnən xəylağı dönüb gözünün ucuyun da mənə baxmır. “Yamana, ay yamana, Oxu qoyduq kamana. Eşşəklər arpa yeyir, At həsrətədi samana...”

– Hövsələmizə soğan doğrama görək, sən Allah! Görmürsən yaz gəlib! – Dərban yenə sinəsini qaşdı.

– Ə, İman, kasıba nə yaz, nə yay?..

– Elə demə, Duman. Kasıbın yazda dördi-səri azalır. Daha fikir eləmir ki, arvad-uşaq ac qalar. Niyə də ac qalsın? Səhər çıx kövşənə, nə qədər istəsən yığıb gətir pencər-püncəri. Qazayağı, şomu, xatınbarmağı, cincilim... Qaynat, tək uşağın qabağına...

– Ə, elə demə, İman, bəni-adam çörəksiz dolana bilməz...

Bir müddət heç biri dinmədi. Dərban sarayın əsas darvazasının içəri üzündəki balaca köşkün taxçasına qoyduğu bağlamayı götürüb açdı.

– Demək olar ki, haqlısan Duman. Çörəksiz kişinin başı qonşu yanında həmişə aşağı olar. Çörəksizlik kişini arvad-uşaq yanında da xəcil edir... Yaxın gəl, adama bir tikə çörək yeyək. – Bir neçə sac lavaşı və bir dəstə göy soğan çıxartdı, dəstərxanın bir ucundakı düyünü açıb soğanın üstünə duz səpdi.

Mühafiz dedi:

– Ə, İman yaz gələndə adamın könlünə bilirsən nə düşür? – Özü də cavab verdi: Bulağın gözündən dərilmən qaragöz yarpız, Arazın qırağından, qamışlığın içindən bir-bir yığılan mərəsöyüd. Təzəcə mayalayıb quyruq kimi tir-tir əsən qoyun pendiri, özü də qara qoyunun südündən. Bir də cil-cil toyuğun yumurtası! Bəh, bəh!..

Dərban onun sözünü kəsdi:

– Duman, nağdını qoyub nisyənin dalınca qaçma. – Əbasının cibindən tütün kisəsini çıxarıb demisini doldurdu, sonra çaxmaq daşının üstünə qov qoydu, ancaq nə fikirləşdisə yandırmadı.

Mühafiz nizəsini divara söykədi, başından məxfərini götürüb köşkün balaca pəncərəsinin yanına vurulmuş çubuq mıxdan asdı, əlilə siçan quyuq bıqlarını eşdi, daz başındakı bir qom tükə tumar çəkib boynunun ardına aşırıdı. Sonra soğan dürmələyib iştahla yeməyə başladı:

– Ə, İman, deyirəm yaxşı ki, sən varsan, yoxsa Kəniseyi Babək haqqı lap ürəyim partlayardı. Ycnə axşamlar hərdənbir hənirtini eşidib yalqızlığımı unuduram.

– Elə demə Duman. Elə mən də sən gündəyəm. Demək olar ki, iti yalağın yanına bağlayan kimi məni də gör nəçə ildi bağlayıblar bu darvazanın astanasına. Oturmaqdan yancaqlarım döyənək olub. Bəni-Eldəgəzləri, onların xəlvətiyyəsinə mənsub olanları görəndə kimi durub-oturmaqdan qılçalarımın suyu çökilib. Gələnə baş əy, gedənə baş əy... Darvazanı aç, darvazanı ört. Lap zəndeyi-zəhləm gedib. Cariyə qaçır – cavab ver. Hələ bəxtim orda kəsdi ki, o həyasız Cahannur saraydan pişxidmət Xəlillə çıxıb, yoxsa indi hardaydım, özüm də bilmirəm.

Mühafiz əli ilə gözlərinin yaşını sildi:

– Ə, bu soğan lap zəqqum kimidi ki!..

Dərban mühafizin sözüne əhəmiyyət vermədi:

– Görürsən saray nə yatıb? – Keçə papağını götürüb dizinə keçirdi, bir barmağının dırnağı ilə əmgəyini qaşdı.

– Ə, kim də yatsa, – mühafiz soğanı dürməyin arasından çıxarıb kənara atdı, – heyvərə Həsən yatan deyil. Gündükçüləriynən, xəbərçilərinən, qulaqçılarının indi rəbat itləri kimi ora-buram sümsünür. Axı adam satmaq üçün, onu-bunu güdaza vermək üçün, dəyyus rəsmən yerikləyir. – Mühafiz bir an fikrə getdi. – Dədəmin durnaboğaz bir dayısı vardı. Adına uzundraz Nəcəf deyirdilər. Uzundraz Nəcəfin də ciyəri yanmış bir övrəti vardı. Adına gəzəyən Narış deyərdilər... heç bilirsən dədəmin dayısına nə eləyirdi? Elə ki, başladı yerikləməyə, düşərdi kəndi qapı-qapı gəzərdi. Hansı həyətə girdi, deyərdi: “Aaz ey, ciyəri yanmış, bucağımızdan bir pay gətir, qoy uşaq sənə oxşasın”. Hərə də əlindən qoparı verirdi. Biri deyərdi: Narış qoy mənə oxşasın. o biri deyərdi: “Narış, qoy mənə bənzəsin”. Qarını cırılmış Narış da qapıları beləcə gəzə-gəzə düz on üç qız doğdu, hamısı da uzundraz Nəcəfə oxşadı. Birini də alan olmadı. İndi də heyvərə Həsən. – Mühafiz

lavaşından yaxşı bir dürmək də tutdu. – Hə, belə-belə işlər, İman... Ə, bir də bilirsən kim oyaq olar?

– Kim? – Dərban demisini yandırır bir neçə qullab vurdu.

– Şəhər rəisinin qısır arvadı Nəsrin xatun. – Mühafiz bic-bic göz vurub güldü.

– Qoy görək, sən Allah! – Dərban bu dəfə demisinin tüstüsünü daha dərindən sümürüb sinəsinə çəkdi.

– Ə, düz sözümdü! – İnan mənə, sən mənim canım! Dəyyusun qızı kişi görəndə, bax, o şam kimi əriyib gedir. – Mühafiz balaca taxcadakı şamı göstərdi. – Xoşuna gələni az qalır Batabat baldırğamı kimi soyub lüt qoya. Deyirlər onu da deyib ki, mənə kişi gərəkdə... İstər şah olsun, istər gəda. Bu şərtlə ki, qüvvətli qolları olsun, isti sinəsi olsun, hərə-rətli dodaqları olsun, orama-burama uzanan əlləri olsun... Elə kişi var başımı verərəm, elə kişi var başımı vuraram. Uf da demərəm əfəl kişilər üçün... İnanmırsan? Ə, beləcə deyib, Kəniseyi-Babək haqqı!

– Bu çox ağ oldu..

– Ə, mən gördüklərimi, eşitdiklərimi danışırım sənə, İman... bu dəyyus qaraulbaşının özü... bir neçə dəfə məni çağırır qaravulxanada öz yerinə qoyub. Mən də demişəm bə mənə etibar edib... sonra öyrənmişəm ki, sən də yatandan sonra özünü verir Nəsrin xatunun yanına, soxulur təxti-xabına...

– Nə deyim, ay Duman...

– Mən inanıram. Ə, sərban dəvəsinin ovsarını əlindən buraxmayan kimi dəyyusun qızı da əlinə düşən-kişini buraxmır... Deyirlər: deyib ki, mənim bu kişilərnən davam qiyamətəcəndi. Necəki, nəfəsim gedib-gəlir, gərəkdir çökdürəm onları qarşımda bir-bir! Hələ onu da deyirlər ki, bir vaxt Əcəmiyə vurulubmuş... Azca qalırmış kişini yoldan çıxarsın, amma Əbubəkr oğlu usta çıxıb, ətək ələ verməyib.

– Anqırsın tayını tapsın! – Dərban deyindi. – Əbubəkr oğlu ifallı, abırlı adamdı, elə bihəyalara üz verməz. Elə də xam-xam danışsın ki, guya bu sırtıq saray xanımlarını tanımırsan!..

– Ə, elə tanıdığım üçün danışırım da!.. Görmürsən Şəhur məliki Oğuz da son vaxtlar rəisgilə ayaq açıb... İki günün bir günü qonaq gəlir, onları qonaq aparır... Deyəsən, dəyyusun qızı məlikin də saqqızını oğurlayıb...

– Elə danışsın ki, gərəkdir onu atalar itlərə ki! – Dərban əsəbləşdi: – Bilirsən, bir əmirin övrəti başlayır əyri yola getməyə, özü də Nəsrin xatun kimi qısırmış... Yeyib-içib harınlayıbmış... Bunu bilən əmir hökm

verir ki, bütün zinətlərini üstündən çıxardın - qızıl küşvərəsin də, sinə-bəndin də, bazubəndin də, zümrüd xalxalların da... Xataydan, atlasdan, ipəkdən, qanovuzdan tikdirib geydiyi bütün paltarlarını soyundurun, qızıl darağını, güzgüsünü, hərəmisini, araxçını əlindən alın, hənasını, irasığını, qımızını zibilliyə tullayın... Bircə dəst köhnə qaravaş paltarı geyindirib aparın qul bazarına, özü də kim istəsə müftəcə verin götürüb aparsın. Və deyin ki, niyə müftə veririk... Bir gün də sən Nəsrin xatununu beləcə edərlər, Duman.

- Ə, elə demə, İman. Sən mənim canım! Heyifdi!.. Bir dəfə yasəmən rəngli Təbriz ipəyindən tikilən çələbiyyəyəndə görmüşəm o afəti... Hörüklərinə vurduğu qaliyə¹ də par-par yanırdı... Ağzım bir həftə açılı qalıb. Ə, İman, həqiqi sözümdü. Gecələr burada gəzişəndə gördüm darvaza harda qalıb, mən gedib haralara çıxmışam... - Mühafiz siçanquyruq bığlarını eşdi: - Bu gün-sabah havalər qızacaq, iydlər də çiçəkləyəcək... Gəl onda bu cariyələrin, lap elə rəisin qısır xanımı Nəsrin xatunun qabağında dur görüm, necə durursan!..

- Duman, iydə dedin, kondimiz goldi durdu gözümün qabağında. Bizim yerlərin yazı, baharı həqiqətən gözəl olur... Bir azdan gül gülü, bülbül bülbülü çağıracaq. - Dərban yenə bir-iki qullab vurdu. - Körpə quzular, çəpişlər çəmənlikdə hoppanacaqlar, ora-bura dırmaşacaqlar... Çobanlar tütəklərini dilləndirib gözəl-gözlə havalər çalacaqlar, xanım-xatın gəlinlər ağı-qaralı qoyunları sağıb südünü badya-badya alaçıqlara daşıyacaqlar... Gözəl-gözlə qız uşaqları ətək-ətək quzuqulağı, yemlik, çəşir yığıb gətirəcəklər. - Demisinin söndüyünü görüb, külünü boşaltdı, cibinə qoydu. - Bəh, bəh! Hardasan, qadasın aldığı ulu dağlar, axarlı-baxarlı dərələr, başına dolandığım coşğun çaylar, durma bulaqlar? Demək olar ki, düşdü yadıma hamısı, ay Duman!

Mühafizin ağzı açılı qalmışdı, tikəsini də udmamışdı, yarımçıq dürməyini də, divara söykədiyi nizəsi kimi, ovcunda bərk-bərk tutub fərgat dayanmışdı:

- Ə, danış, İman, sən mənim canım!.. Heç bilməzdim ki, sən belə yaxşı-yaxşı danışırsan!..

Dərban söhbəti dəyişdi:

- Ozanlar demişkən, elə birdən çuşa gəldim. Di yaxşı... ye görək. - Süfrənin qulağından tutub mühafizə tərəfə çəkdi. Bir müddət heç biri danışmadı. Birdən bayırdan nə isə bir səs gəldi.

Mühafiz təzəcə su süzdüyü camı yerə qoyub özünü cəld bayıra atdı və tez də qayıtdı:

- Çor dəymiş südümü qaçırdı, dedim bə qaravulbaşdı. Yoxsa gözünü yumub ağzımı açacaqdı: "Zındıqoğlu, hara getmişdin? Zındıqoğlu, niyə qayda-qanunu pozursan?.."

Dərban soruşdu:

- Necə dəfə istəmişəm xəbər alam, yadımdan çıxıb... Qaravulbaş niyə sənə Zındıqoğlu deyir?

- Nə bilim! - Mühafiz çiyinlərini çəkdi. - Deyirlər guya babamın babası xürrəmilərə yaxın olub...

- Daha sözüm yoxdu. Dərban sözü dəyişdi. - Bəs eşikdən gələn səs nə idi?

- İt idi... rəbatlardakı yiyəsiz itlərdən.

Hər ikisinin üzündə təbəssüm göründü.

- İtnən dilənçi əlindən tər pənmək olur ki?

- Ə, İman, it dedik, itim yadıma düşdü. Bizim alabaşı deyirəm, sən canın üçün həyətdən çölə buraxsaydın, yəqin ki, qurd basardı... Özü də çox vəfalı heyvandı... Mən qaçardım, o qovardı, o qaçardı, mən qovardım... Qışda həyətimizə yağın qarını ikimiz ayaqlayıb bərkidərdik. - Mühafiz köks ötürüb dərinə ah çəkdi: - Hə, belə-belə işlər!..

Dərban qarnını tutub güldü:

- Oyunun olsun, ay Duman.! - Nədənsə onun daz başına, çənəsi aşağı sallanan siçanquyruq bığlarına, vaxtından tez qırışıb mütənasibliyini itirən sifətinə döngə-döngə baxdı. Mühafiz də nə fikirləşdisə məxfərini götürüb başına qoydu.

Dərban söhbətini dəyişdi:

- Duman, xəbərdən xəbərin var?.. Deyirlər Əbubəkr oğlu Atabəy Məhəmmədlə şərt kəsmək istəyib...

- Ə, yox, çəitməmişəm. - Mühafiz gözlərini bərəltti.

- Deyib ki, atabəy Məhəmmədə deyəcəyəm: Georginin üstünə qoşun yeritsin, Möminə xatun ananın qəbri üstündə türbə tikən deyiləm.

- Ə, sən də inanırsan, İman? Padşahnan şərt bağlamaq olar? Tikməz, o da cəzalandırır, saldırır zindana!..

- Saldıra bilməz. İndi Atabəy Məhəmmədin, ona işi düşüb, Əcəminin ki, ona işi düşməyib. - Dərban yekə-yekə əlavə etdi: - Alimdi, şairdi, memardı, istəsə şahı hər cür igidliyə təhrik edə bilər.

- Ə, nə deyim?

¹ Müşk və ənbərdən hazırlanan bəzək yağı

– Xəbərən xəbərən var ki, Əli Şimşək yenə dinc oturmur?

– Nə eləyib ki,

– Rəisin adamlarına divan tutub. Deyib ki, Xanəgahın da, ona qonşu kəndlərin də camaatı vergi-zad verməyəcək. Gedin, başınız bədənizə ağırlıq eləməsin, yoxsa qulağınızı kəsib qoyarıq ovcunuza...

– Ə, Əli Şimşək də başını qoyub ətəyinə...

Söhbətə ara verdilər. Dərban yenə burnunu çəkib sinəsini qaşdı:

– Onu da eşitmisən ki, mələkə Zahidə xatun Təbrizə varid olub?..

Bu gün-sabah gəlir bura. Özü də ərindən icazə almadan kəcavəsini birbaşa, heç yerdə dayanmadan sürdürür Naxçıvana... Deyirlər bu da Atabəy Məhəmmədin xoşuna gəlməyib. Amma Zahidənin belə-belə günahlarından həmişə keçir. Demək olar ki, bu dəfə də keçib. Çaparlar göndərib ki, culfaynan Mərənd arasında xatunu qarşılasınlar. Deyirlər ki, guya mələkə balaca xatunu da gətirir. Atabəy Məhəmmədi məcbur eləyəcək ki, qızı Cəlaliyyəni Naxçıvana iqtadar təyin eləsin.

– Vəssalam!-Mühafiz əlini dizinə çırpdı: – Ə, İman, deyərlər: iş ki, düşdü arvada, ölən günü sal yada... Nəfsləri də ki, kişilərindən qat-qat artıq. Görmədin bunların yanları dəlinmiş nənələri Həvvə nəfsinin ucbatından yazıq Adəmin başına nə oyunlar açdı? Kişini yoldan çıxarıb gül kimi cənnətdən qovdurmadı?.. Hə, belə-belə işlər!

– Hə də, ərkəklərindən bay olmuşuq, qalmışdı dişləri! – Dərban da mühafizin sözüne qüvvət verdi. – Deyirlər mələkə gələndən sonra Möminə xatun ananı qəbrinin yanlarında him açılacaq, Atabəy Məhəmməd həmişə şəhərin baş zərgərlərinin çəkdiyi çoxlu qızıl sikkə atacaq, sonra da tikiliş başlayacaq. Çox böyük bir sərdabə tikiləcək, Şeyx Yusifin sərdabəsi onun yanında heç bir şey. Qoz yanında fındıq...

– Ə, İman, varlığa nə darlıq. Padşahımızın var-dövləti ayaq tutub yeriyir. Deyirlər, sanamaq da olub müşkül iş... Bizim kimi soğan-çörək yemir, barmağının kirini sormur ki? – Mühafiz yana-yana deyindi, sol əlinin barmaqlarını bir-bir büküb əlavə etdi: – İlxi-ilxi at-qatır... naxır-naxır öküz-inək, buğa-buzov... sürü-sürü öyoc-qoç, qoyun keçisi, quzu-çəpiş... xalisələrin¹ də iqtaların da, necə deyərlər, bir ucu Məğribdə, bir ucu Məşriqdə. Elə buna görə gürcü padşahının elçisinə deyib ki, hünərini görüm sizin Georginin, Naxçıvan tərəfə dönüb gözünün ucuyan baxsın. İlxılardan beş min köhlən at ayıraram, üstünə də beş min

¹ Geniş torpaq sahələri

tərən kimi oğlu mindirərəm, özüm də ağ kürənin belinə qalxıb düşərəm qabağa, onda kişidi gəlsin mənimlə dös-döşə. Onun yanından ikinci bir Georgi çıxarmasam, nə Atabəy Şəmsəddinin belindən gəlmişəm, nə də Möminə xatunun südünü əmmişəm!

– Amma mən onu bilirəm ki, quyu qalır, su axır...

Bu dəfə köşkdə sükut uzun sürdü. Mühafiz pəncərədən bayıra boylandı:

– Ə, İman, gör nə gözəl ay doğub, hər şey süd kimi ağappaqdı.

Dərban onun sözünü təsdiq etdi:

– Demək olar ki, bu gün ayın hilal çağıdır...

Mühafiz köks ötürdü və birdən yanıqlı bir səslə bayatı dedi:

Mən aşiq, sirdaşım var,
Torpağım var, daşım var.
Arazın sularında
Mənim də göz yaşım var...

Kimse mühafizi səslədi.

– Duman, deyəsən bu qaravulbaşdır..

– Ə, düz deyirsən, İman. Gəldi yenə dəyyus oğlu, dəyyus! – Mühafiz bir göz qırpımında özünü eşiyə atdı.

Dərban süfrəni büküb təam duası oxudu...

Uzaqlarda, dağların arxasında göy guruldadı. Arazın o tayında şimşək çaxdı. Bir azdan yaz yağışı başladı...

KUZƏCİ, DƏMİRÇİ, ZƏRGƏR

Əcəmi sübh tezdən durmuşdu. Həyətdə bir az qurdalandı... Ancaq heç nəyə əl vurmağa həvəsi yox idi, yeməyə də onun kimi. Buna baxmayaraq müxtəlif söyüd, iyde şivlərindən müxtəlif rənglər vurub toxuduğu səvərələrdən bir balacasını götürüb həyətdə çıxdı. Elə bu vaxt kor Əhsənün udunun həzin sədaları səhərin mehinə qarışdı onun həyətinə doldu, qulaqlarına axdı. Kor Əhsən yenə muğam çalırdı, qədim bir muğam...

Əcəmi gedə bilmədi, ağacın altındakı kötüyün üstündə əyləşib axıra kimi qulaq kəsildi. Muğam qurtarıb, ud susandan sonra səvərəni sol qulağına keçirdi, darvazanı kilidlədi və yola düzəlib bazara getdi.

Bazarda yenə qələbəlik idi. Adamların arasından keçib tanış bir kəndlidən təzə pendir, şor-kərə, per-pencər aldı. Qayıdanbaş yolunu “Qızlar bulağının” üstündən saldı. Ona elə gəlirdi ki, bulaqda heç kim olmaz, o da yaxşıca yuyunar, yaz gecəsinin kəsəletini bədənindən tezəcə qovub çıxarar...

Ancaq yoxuşu aşağı enəndə qulaqlarına gülüş səsi gəldi. Elə bil qayada kəkliklər qaqqıldayırdı. Dayanıb qulaq asdı. Kişi xeylağı olmayanda qızların bir-birinə qoşulub sərbəst zarafat etmələri, ürəkdən gül-mələri cavan yaşlarından Əcəminin xoşuna gəlirdi...

Bulağın üstündəki dikdirdə böyük sal daşlardan birinə söykənib əvvəlcə, göy qurşağına baxdı, sonra ətrafa xeyli qulaq asdı. Atasının dostu qoca kuzoçinin bir dəfə dediyi sözlər qulaqlarında səsləndi: “Bizi bu fani dünyaya bağlayan iki şeydi, qardaşoğlu: biri torpağın əziz nemətlərindən dadmaq həvəsi, biri də məhəbbətdi...”

Qayanın döşünə sığmayan ceyran sürüsü təhlükə duyub özünü yığışdıran kimi, qızlardan da kimsə Əcəmini gördüyü üçün xəbərdarlıq etdi. Gülüş səsi xırıp kəsildi, bəzisi güyümü çiyinə qaldırdı, bəzisi bardağı, çürdəyi əlinə götürdü, durna kimi qatarlanıb ensiz yola düzüldülər, gəlib Əcəminin yanından keçib getdilər. Salam verəni də oldu, utanıb başını aşağı salanı da. Ancaq başına yanları yaşıl haşiyəli ağ kəlağayı örtən bir qız ayağını sürüdü.

– Sabahın xeyir, usta, -dedi və onun qənşərində dayandı: Bəlkə suya meylin var? – əlindəki balaca bardağı ona tərəf uzatdı..

Qabaqdakı qızlar da ayaq saxladılar, dönüb arxaya baxan da, çiyini üstə qanrılan da oldu.

– Sənin kimi gözəl qızın təklif etdiyi suyu heç içməmək olar? – Əcəmi səndəl ağacını qurşağına taxıb, bardağı qızdan aldı, qızın yanağına qədər qaldıracağı kəlağayının üstündən yanan qara gözlərinə baxa-baxa başına çəkdi, bir neçə qurtum içəndən sonra sahibinə qaytardı: – Çox sağ ol... Ulu yaradan səni xoşbəxt eləsin!

– Sən də sağ ol, usta. – Qız bardağı sinosinə sıxdı. Amma izin versən, ha budu, bir ricam var, onu deyərəm.

– Buyur. – Əcəmi diqqətlə qıza baxa-baxa qaldı.

– Möminə xatun ananın qəbrini yaxşı götür. Ha budu, Şeyx Yusifin qəbrini necə düzəltmişən, onunkunu da eləcə düzəlt... Möminə xatun yaxşı övrət idi. Mənə böyük yaxşılığı keçib. Yalvardım-yaxardım mənə o dağılmış Bağdada göndərilən qızların içərisindən, ha budu, özü alıb

da, buraxdı da... yoxsa indi başıma nə müsibətlər gəlmişdi! – Qız qəhər-lənib köks ötürdü.

Əcəmi ha çalışdısa fikrini bir yerə toplaya bilmədi. Qabaqdakı qız-lardan kimsə əl elədi. Qız bunu görüb Əcəmidən uzaqlaşdı və gedə-gedə:

– Əlin-qolun var olsun, usta! – dedi. Əməlin də bu bardaqdakı su kimi saf, təmiz. Bu da bizim sənə, ha budu xeyir-duamız bu sübh çağı.

– Sağ olun, qızlar, çox sağ olun!

Əcəmi xeyli müddət qızın arxasınca baxdı, birdən Dəryanuru xatırladı, çünki indiçə ona su verən qızın özünün də bir suyu Dəryanura oxşayırdı... Özünü ələ alıb bu dəfə yaxasını şirin-şirin xatirələrin ağuşuna atmadı və beyninə dolan qarmaqarışlıq fikirləri özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı. Və birdən hər şey onun üçün aydın idi: su verən qız Şahab meydanında Cahən Pəhləvanı qarşılayan şəhər əhlinin içərisində gördüyü Şəhdigül idi...

İstədi çağırma, danışdırma, ancaq qızlar uzaqlaşdı gözdən itmişdilər: Fikirləşdi: “Eybi yoxdur, ərənlər üçəcən deyiblər...”

Əcəmi bulağın gözüne endi. Sal daşlardan elə bil inci süzülüb tökü-lürdü. Bir müddət dayanıb baxdı... fikirləşdi: “Həqiqi aşiqlərin də eşqi, məhəbbəti bu damcılara bənzəyir: saf, şəffaf, təmiz...” Sonra səvəroni daşın üstünə qoyub göz yaşını kimi suyu ovucularına doldurdu, üz-gözünü, açıq sinosini yudu, sonra Atabəylər meydanına gedən yoxuşla dikdirə qalxdı, yolunu Möminə xatunun qəbrinin yanından saldı. Qəbrin mərmər sanduqçisinə qızıla tutulmuş qara zərxara salınmışdı...

Bura çatanda ayaq saxlayıb qəbrin qoca xuddamına¹ salam verdi, kefini soruşdu. Sonra gözləri qəbrə zilləndi, xeyli fikrə getdi...

Şəhrinin Məğrib qapısına çatanda sağa buruldu, sonra cənubdan rəbata keçdi, burada yan-yanı düzülən karvansarların qabağından adlayıb balaca dulus dükənina girdi. Ağ əbrişim saqqallı qoca kuzoçi öz işində idi. Arıq, damarları çıxmış əllərilə dulus çarxını tənbel-tənbel fırladır, palçığı mum kimi istədiyi şəkəllə salırdı. Bu cahandədə qocanı yaxşı tanıyırdı, atası Əbubəkrə uzun illər dostluq etmişdi.

Sabahın xeyir...

Qoca fırlatdığı çarxı saxladı, başını yuxarı qaldırıb diqqətlə baxdı və gələni birdən tanıdı.

¹ Gözətçi

– Bıy, qardaşoğlu, sənsən?.. Saqqalın ağarsın, az qaldım tanımayım.
– Kuzəçi sağ əlinə söykənib güclə çarxın arxasından durdu, belini düzəldib kənardakı kötüyün üstündə oturdu, qonşerindəki üstünə ağ qoç dərisi salınmış kötüyü də Əcəmiyə göstərdi, əyləşməsinə işarə etdi.
– Sənin də sabahın xeyir olsun, ay Əcəmi. – Köhnə əbasının cibindən balaca kiso çıxartdı, düyününü açıb bir çimdik burunotu götürdü, burnuna çəkdi, iki-üç ağız asırdı, sonra əlavə edib dedi: – O gün Cəmil gəlmişdi... səndən ona da giley-güzar elədim ki, bəs mənəm bu qardaşoğlum görüküb – eləmir... O da ki, sənin tərəfini heç kimə verməz. Dedi ki, başı bir az qarışıqdı, bu gün-sabah görükər. Sonra da şəhris-tanda dəbiri görüb soruşdum. O da dedi ki, Əbubəkr oğlunun başı qarışıqdı...

Əcəmi dinmədi, kötüyün üstündə də oturmadı, qocanın yerinə keçdi, çarxı işə salıb onun yarımçıq işini davam etdirməyə başladı. Kuzəçi razı olmadı:

– Əşşi, bu olmadı ki! – Əl-ayağımı niyə palçığa bulayırısan? – Qoymasa da, Əcəminin işləməyindən xoşu gəldi. Çarxın üstündə hərlənən palçıq tez-tez formasını dəyişir, şəkildən-şəklə düşürdü... Bir az sonra gözöl, səliqəli bir kuzə alındı. Əcəmi cibindən nəyisə çıxarıb onun üstünə müxtəlif xətlər çəkdi, naxışlar cızdı. Sonra Dərgah kişiye baxıb gülümsədi:

– Yox, qardaşoğlun hələ yadırgamayıb, Dərgah kişi! Nə vaxt istəsən, gəlib şagirdin ola bilərəm.

Kuzəçi də xəfif-xəfif güldü:

– Qoy görək sən Allah – dedi. – Lətifəsi bizdən uzaq olsun, deyir, bir dilənçi bir qapıdan çörək istədi, içəridən səs goldi ki, ev yiyəsi evdə yoxdu. Dilənçi dedi: “Mənə çörək lazımdı, ev yiyəsi yox...” Mənə sənin sağlığın lazımdı, ay Əcəmi! Adın-sanın lazımdı, ay qardaşoğlu! Dur, dur su töküm əllərini yu.

Əcəmi tabe oldu. Sonra keçib qocanın göstərdiyi kötüyün üstündə oturdu, gətirdiyi səvərəni də götürüb yan tərəfdə bir-birinin üstünə qalanan kuzə dəstinin üstünə qoydu.

– Heç sən də görükmürsən, ay Dərgah kişi. – Əcəmi də onu çox səmimi məzəmmət etdi: – Demirsən gedim görüm mənəm dostum Əbubəkr kişinin oğlu necə yaşayır, işi gücü nə haldadı?

– Allah Əbubəkr kişiye qəni-qəni rəhmət eləsin! – Qoca yenə burunotu çəkdi, ancaq bu dəfə asqırmadı. – Halalxor kişi idi! Eh neçə

illər bir yerdə işlədik, bir-birimizdən bir tük qədər də incikliyimiz olmadı–Başını xeyli bulayıb təəssüfləndi. – Sənin rəhmətlik atan kimi kişiləri Allah-Təala çox xəsisliklə xəlq edib yer üzünə göndərir. – Kuzəçi bu dəfə yana-yana deyindi: – O ki, qaldı mənəm görünməyimə, ay qardaşoğlu, daha qocalmışam...

Bir dəfə eşikdə palçıq ayaqlayırdım. Gördüm ki, bir cavan mənə baxıb gülür. Dedim, oğul, niyə çox yaşamaq istəmirsən? Dedi, niyə yaşamaq istəmirəm, qoca? Dedim, bəs onda qocaya niyə gülürsən? Axı sən də qocalacaqsan. Oğlan pərt oldu, yaxınıma gəldi, mənə qucaqlayıb öpdü. Dedi, bağışla, baba. Dedim, öz təqsirini başa düşdüyün üçün sən ləyaqətli cavansan... Bağışladım... O ki, qaldı, babana, işdən ayrılrsa, yaşaya bilməz... Qardaşoğlu, bu çarxın başında bir gün əyləşməsəm, elə bilirəm ki, itiyim itib. Mənəm də xamırım torpağnan, palçığnan yoğrulub... Lətifəsi bizdən kənar olsun, deyir, bir quzu anasından soruşdu: mənə bir fənd öyrət ki, sürüdən dala qalıb canavara rast gəlsəm, canımı onun əlindən qurtara bilim. Qoyun balasına dedi: ən böyük fənd odur ki, örüşə çıxanda sürüdən dala qalma, qışlaqda olanda pəyədən bayıra çıxma. Onda nə canavara rast gəlersən, nə də canımı qurtarmaq üçün sənə fənd görək olar. İndi də mən, ay qardaşoğlu, heç yerə çıxmıram. Bir daxmadı, bir də buradı gedib gəldiyim yer. Qulun qulağında heydəri, boynunda kündə, ayağında zəncir olmasa onun harası quldu? Sənin kimi, mənəm kimi adamdı, vəssalam! Dərvişin yamaqlı xırqəsi, köhnə kəşküllü, nimdaş təbərzizi olmasa onun harası dərvişdi?.. Mənəm də bu qara, palıdı rəngli çölməklərim, səniclərim, bəqqəllərim, sənəklərim, bardaqlarım, guvəclərim, kuzələrim, ləhlərim, süzəklərim, badyalarım, bu zərif, minalı piyalələrim olmasa haram oldu kuzəçi... Mən bunlarsız heç nəyəm. – Dərgah kişi yerdəki, rəflərdəki qabları göstərdi. – Şeyx Nizami deyir: “Nə xəzinə yığanam, nə də tirmə geyənəm. Öz halal zəhmətimin çörəyini yeyənəm”. Hə, indi de görüm, sənin işlərin necədi? Söhbət gəzir ki, bu gün-sabah başlayırsan mərhum Şəmsəddin atabəyin övrətinə sərdabə tikməyə. Səhihdi bu xəbər?

– Hələ qəti qərara gəlməmişəm...

– Niyə ki? – Kuzəçi təəccüblə soruşdu: – Axı, Cəmil dedi ki, hazırlıq görürsən?

– Cahan Pəhləvan elə sərdabə istəyir ki, buna çətin ki, bir insan ömrü bəs edə, Dərgah kişi! Əcəmi hökmdara dediklərini təkrar etdi:

– Qardaşoğlu, sən kamil, müqtədir sənətkarsan, istedadına qayım ol, əllərinə, gözlərinə güvən. Mən, mərhum Şeyx Yusifin sərdabəsini tikəndə sənə inanmışam, özü də ürəkdən, sidq ilə inanmışam. Oğullar atalarından gerek irəli gedələr. Sənin rəhmətlik atan ən mahir bəonna, ən kamil dulusçu idi. Amma sən ondan irəli çıxmısan. İrəli çıxmısan da. Buna görə də istedadına qayım olduğun kimi, ehtiyatı da heç vaxt əlindən vermə, ayıq-sayıq ol, sərvaht yaşa. Lətifəsi bizdən uzaq olsun, deyir, üləmalardan birinə dedilər, “Saraydakı divanələri say”, dedi: “Mənim o qədər vaxtım hardadı”. Dedilər: “Yaxşı, onda ağıllıları say” dedi “Baş üstə, bir-iki. Vəssalam...”

– Səni həmişə iş üstündə görüm. Dərgah kişi, – Əcəmi oturduğu yerdən qalxdı, səvərəni kuzə dəstinin üstündən götürdü və birdən nə fikirləşdisə əlavə edib dedi: – Mənim Şahtaxtı¹ qoca bir bibim var. Dünən mənə sovqat göndərib. Birdən ürəyim istədi səni. Fikirləşdim ki, gedim həm salam verim, həm kefin xəbər alım. – Sovərəni bazar-dan aldığı ayın-oyunla bir yerdə təzədən qaytarıb kuzə dəstinin üstünə qoydu. – Həm də mərhum dostunun bacısı gətirən sovqatdan ona da pay aparım...

– Dedin sovqatı kim göndərib? – Kuzəçi yenə burunotu çəkdi, bu dəfə elə bərkdən asqırdı ki, kuzəsi əlindən düşdü, əyilib götürdü.

– Dostun Əbubəkr kişinin kiçik bacısı.

Qoca yenə rəhmət oxudu:

– Allah Əbubəkr kişiyyə qəni-qəni rəhmət eləsin. Halalxor kişi idi. Əbubəkr kimi kişiləri Allah-Təala çox xəsisliklə xəlq eləyib yer üzünə göndərib. O ki, qaldı bibinə, xatırlaya bilmirəm, Allah qocalığın üzünü qara eləsin!..

Əcəmi qımışdı, qoca kuzəçini aldatmağa ürəyi gəlmədi, istədi düzünü deyə, ancaq demədi, bilirdi ki, qoca inadkardı, heç vəchlə səvərəni qəbul eləməz... Axı Əcəminin heç yerli-dibli bibisi olmuşdu ki, qalaydı kiçiyi-böyüyü...

– Salamət qal, Dərgah kişi... Xudahafiz.

Kuzəçi ona razılıq etmək əvəzinə əvvəlki söhbətinə qayıtdı:

– Atabəy Şəmsəddin oğlundan rica elə ki, sərdabə üçün göy, firuzəyi kaşını Təbrizdən gətirtirsin... Şirəli kərpic hazırlamağı ordubadlı Kərbəlayı Sədrəddin uşağına tapşırırsın. Bu mahalda onların bişirdiyi

şirəli kərpici heç kim bişirə bilməz. Əlləri yüngül, ayaqları uğurlu nəsilidi. Deyərlər: köksüz ağac, əsilsiz nəsil olmadığı kimi, bünövrəsiz də bina olmaz. – Kuzəçi dua elədi: – Tikəcəyin sərdabənin də özülü möhkəmə olsun. Hə, bir də onu deyəcəkdim. Bənnası da, üreyincə olsa, Lal İbrahimi götür. Sadiq adamdı, kamil ustadı. İşini bilən adamdı... Bir də bilirsən sənə nə demək istəyirəm!.. Özünü həm əş-şeyx ər-rəisdən, həm şəhər rəisindən, həm də bəonna Məsud Əbutahir oğlundan qoru. Hər üçü namərd adamdı. Bu dünyanı viran qoysa, namərdlər qoyacaq. O ki, qaldı Əbutahir nəslinə, onlar əbubəkrliləmədən uzun illərdə ki, ədavət aparırlar, fürsət düşən kimi ayaqlarının altını qazırlar. Lətifəsi bizdən uzaq olsun, deyir: pişiyə dedilər al bu onlıq qızılı, bu xəbəri çatdır itə. Pişik dedi əl muzdunu yaxşı verirsiniz, amma xəbər göndərdiyinizə etibar etmirəm... Məsud Əbutahir oğlu həm qızıl aldı, həm də xəbəri çatdırandı. O ki, qaldı şəhər rəisinə, zatıqırıq adamdı. Bu dünyanı viran qoysa zatıqırıqlar qoyacaq. Atabəy Şəmsəddin onu tanıya bilmədi, amma mən ümidləyəm ki, oğlu onu tanıyacaq. Biləcəm ki, hansı quşun yumurtasıdı, hansı dinin, məzhəbin yiyəsidir... Allaha şükür ki, bu işləri özün məndən yaxşı bilirsən. Daha nə deyim! Onu deyə bilərəm ki, işin avand olsun, başqalarını da xeyirin dəysin. Əbusəid Əbülxeyirin gözəl bir kəlamı var, deyir:

Külüng olma – zərbələrin daşı dələ,
Rəndə kimi möhtac qalma hər bir ələ.
Bu həyatda sən mişara bənzə ancaq,
Özün də ye, özgəni də saxla hələ...

Kuzəçi ilə memar usta ayaq üstə, dükanın astanasında ani fikrə gedib baxışdılar. Əcəmi səndəl ağacını əlinə alıb dükandan çıxdı. Qoca öz-özünə dedi: “Ey xaliq, xalqın belə oğullarını hər cür bələdan, hər cür fənaldan sən hifz elə...”

...Əcəmi bir yerdə qərar tuta bilmirdi, fikirli idi, həm də özünü yorğun hiss edirdi. Ancaq səvərəni ayın-oyunla birlikdə “bibisinin” sovqat payı kimi kuzəçiyə bağışlayandan sonra elə bil yüngülləşdi. Yolu sola burulub rəbata keçmək istəyirdi ki, arxadan quşun başçısının səsinə oxşar qalın bir səs onu dönüb baxmağa məcbur etdi:

– Əcəmi, düz niyə keçirsən?

¹ Əlince qalasına “Şahtaxtı” da deyirmişlər

Onu çağırən dəmirçi Nurməhəmməd idi. Tunc kimi boğunuq qırmızı rəngi, uca boyu, enli kürəyi, qartal baxışı, yekə əlləri, xüsusi qəddi-qaməti olan bu dəmirçini şəhərdə hamı Məcusi¹ deyə çağırırdı. Nurməhəmmədin özünün də bundan xoşu gəlirdi. Çünki bilirdi ki, bu sözdə zərdüştçiliyə bir işarə var idi... Yaşadığı və işlədiyi rəbatda dediyinin üstündə duran iki kişi olsaydı, onun birincisi Məcusi idi. Namaz qılmazdı, oruc tutmazdı, məscidə getməzdi, amma məhərrəmlikdə xəncər çəkib başını elə dərin yarardı, özünü öz qanına elə qəltan edər-di ki, huşunu itirib ayaq üstə dura bilməzdi, onu cecimin arasına qoyub daxmasına gətirərdilər. Yarasının üstünə qoyduqları yanmış parça külünü, yaxud at təsini bir neçə dəfə təzələyəndən sonra qanı zorla kəso bilərdilər. Elə il olardı ki, arvad-uşağı onu ölmüş bilib xısın-xısın ağ-lardılar, ancaq axşama yaxın özünə gələrdi, durub iki-üç kirvənkə ətin bozbaşını yeyər, üstündən bir badya qatıq içib yatardı. Səhərisi yenə Məcusi öz işində idi, çəkici zindana enərdi, qalxardı...

Əcəmi cavan yaşlarından Nurməhəmmədi beləcə tanıyırdı. Hətta bir dəfə qəribə bir əhvalat olmuşdu ki, Əcəmi dəmirçini görəndə həmişə həmin əhvalat yadına düşərdi.

...Nurməhəmməd özündən çox dedi, özünü çox təriflədi. Belə çıxdı ki, heç nədən çəkinmir, qorxmur. Nurməhəmməd ayrıldıqdan sonra Cəmil dedi: “Ə, bu bizi lap xam yerinə qoyub, gəlin bunu yoxlayaq”. Əcəmi, Cəmil, bir də zərgər Mustafa sözü bir yerə qoyudular ki, şənbə günü axşam gedib şahlıq bağının yanındakı qəbiristanlıqda yeyib-içsinlər və ora Nurməhəmmədi də dəvət etsinlər. Belə də etdilər...

Ay işığında Əcəmi, zərgər Mustafa və Nurməhəmməd bir qəbirin üstünə süfrə açdılar və Dərgah kişinin Əcəmiyə hədiyyə kimi bağışladığı üstü mavi minalı kuzədən şərab süzüb içdilər. Şərab qurtarandan sonra zərgər Mustafa bir az kənarda qazılan, ancaq daşa çıxıb cənazə basdırılmayan qəbri göstərərək dedi:

“Nurməhəmməd, dur ordan ikinci kuzəni gətir, gələndə ora qoymuşam ki, isinməsin...” Nurməhəmməd durub üstü örtülməyən qəbrə tərəf gəldi. Qəbrin başına çatanda başdan ayağa parçaya bürünmüş Cəmil (Onu əvvəldən, Nurməhəmməddən gizli orada oturtmuşlar) dik ayağa qalxıb və Nurməhəmmədin sinəsindən yapışıb çığırdı: “Rəbbim kim?” Nurməhəmməd özünü itirmədi. Və “Rəbbim şərab, köpəkoğlu!..”

¹ Oda sitayiş edən

deyib “xortlayanın” sinəsindən qəbrə itələdi və özünü onun üstünə atdı... Hər şey məlum olandan sonra uzun müddət bu əhvalatdan deyib-danışdılar, güldülər. Və Nurməhəmməd özünü öyəndə heç biri səsini də çıxarmırdı...

Əcəmi dəmirçiyə beləcə bələd idi, özü də ona həmişə öz adı ilə müraciət edərdi:

– Bağışla, bir az fikirli idim, görmədim. Yoxsa Əcəmi ola, Nurməhəmmədi görə, özü də yan keçə, buna kim inanar? – Əcəmi dəmirçini mehribanlıqla qucaqladı, sonra onunla birlikdə dükanə girdi. İçəri ayaq basan kimi söndəl ağacını qurşağına taxdı, əl atıb körüyü basmağa başladı...

– Əşşi, bir dayan görək! Yoxam sən bu xasiyyətinə! Gələn kimi ya böyük körük basırsan, ya da çəkil vurursan. Mənim də başımı elə qatırsan ki, söz-söhbətin yadımdan çıxır. – Məcusi onun qolundan tutub kənara çəkdi, zindanın üstünə köhnə bir xalça parçası sərdi.

– Yanını bir bura qoy görüm. – Məcusi dəmir-dümürün üstünə qoyduğu dəri gödəkçəsini götürüb yalın at köynəyinin üstündən geydi, tüklü sinəsini qaşdı, əllərini aylarla daraq görməyən qarmaqarışq saçlarına çəkdi – Dedim əyləş!

Əcəmi keçib oturdu.

– Bu da zindan... aha, oturdum.

– Deyir “Avesta”da yazıblar: “Qoy bu dünya həmişə aram, abad və şad olsun”. Qızıl kimi bu kəlamları yazanda biz bəndeyi Adəmi fikirləşiblər. Amma mən son vaxtlar narahatam, çünki Pəhləvan əmr edib ki, bütün işlərini dayandırıb qılınc çəkim. Görürsən nə qədər qılınc çəkmişəm. – Məcusi dəst-dəst qılıncı göstərdi. – Hamısı da xalis Cam¹ poladından... Sən bilməmiş olmazsan, bu qılıncı çəkdirməkdə Pəhləvanın məramı nə ola bilər?

– Nə deyim, ay Nurməhəmməd... Sarayın sirtini bir hökmdar bilər, bir də... – Əcəmi göyə baxdı.

– Mən ona inanmıram. – Məcusi göyə işarə elədi. – Bilirəm ki, sən də mənə etiqadından xoşum gəlir. Deyir “Avesta”da yazıblar: “Düzlükdə pəhrizkarlıq birləşəndə əsil insanlıq cəlvələnər. Gəlin hamımız üz tutub bu sömtə gedək. Ey insanlar, çalışın bu dünya düzlüklə abad olsun”. Bunu alimlər, sənətkarlar oradakılara başa salmalıdırlar. – Məcusi baş barmağını çiyinin üstündən bir neçə dəfə arxaya tuşlayıb Ataböylər meydanına işarə elədi.

¹ Xorasan

– Haqlısan, Nurmöhəmməd! O ki qaldı qılınca, o da görəkdi, o da lazımdı. Dövlətin qoşunu da olmalıdı, qurxanası¹ da, əsləhəsi² də olmalıdı, ləşkərgahı³ da olmalıdı. Dünya qarmaqarışıq, görək həmişə sərvaxt olasan. Amma ağıllı, siyasətçil hökmdar o şəxsdir ki, həm özü qan tökmür, həm də başqasını qan tökməyə qoymur.

– Heyif ki, sən deyən hökmdarlar azdı bu dünyada... Baxaq görək Pəhləvan necə idarə edəcək, əvvəlcə dövləti, sonra da rəiyyəti. Axı deyirlər, Georginin elçisinə deyib ki, sizin üstünüzə bizim qılınca qaldırmaq niyyətimiz yoxdur. Sən də eşitməsən bunu? – Məsusi qayğılı gözlərini qıyıb diqqətlə Əcəmiyə baxdı.

Əcəmi elə bil birinci dəfəydi ki, çoxdan tanıdığı bu davakar dəmirçinin ürəyinin dərin bir yerində əmin-amanlıqla olan meyli indicə kəşf etmişdi. Qılınca düzəldəndə elə bil özünə həmfikir, həmməslək tapmışdı.

– Eşitmişəm.

– Bu qılıncları muzdla çəkirəm, – dedi Məcusi, – sabah sifariş göndərilsin ki, qılıncları pozub bel düzəltsin dəmirçi, düzəltməsən kişi deyiləm!.. Mənnən köpəkoğlusunu yoxdu! Məramım aydın oldu?

– Tamamilə. – Əcəmi əli ilə onun çiyinini vurub güldü.

Məcusi elə bil özündə bir arxayınçılıq hiss etdi.

– Onda yolundan qalma. Salamlaşdıq, xoşhallaşdıq, hal-əhvallaşdıq, bəsimizdi. Elə arzulayırdım, səni görüb bunları deyəm... Eşitmişəm ki, sən də oralara yolun düşəcək... Bu dəfə Atabəylər meydanına işarə elədi: – İmkan olsa Pəhləvanı əmin-amanlıqla çağırın... Hərdən bir də bu günkü kimi yad elə bizim tərəfləri, rəbat adamlarını.

– Baş üstə. Səni həmişə beləcə görüm, Nurmöhəmməd! – Əcəmi zindana, körüyə işarə edib dükandan çıxdı.

Gün-günorta yerinə qalxıb Şərura tərəf əyilirdi. Əcəmi rəbatdan şəhristana adlayanda səndəl ağacını qurşağından çıxardı, qaşlarını üstünə qaldırıb Məğrib tərəfə baxdı. Bu dəfə də nəzərləri Ağrı dağının üstündə ərşi-fələyin bir parçasına dikilib qaldı. Bura açıq füzəyvi rəngdə idi. Bir-birindən azacıq aralı görünən iki bulud parçası isə necə də ağ idi, necə də bəyaz idi. Əcəmi Ağrının bu həndəvərinin heç vaxt belə lacivərd, belə işıqlı görməmişdi... Xeyli durub baxdı. Birdən bulud parçaları bir-birinə qovuşdu, elə bil füzəyvi rəngli səmanın üstünə axıb töküldü...

¹ Silah anbarı

² Silah

³ Qoşun saxlanan yer

Köhnə tanışları – kuzəçi də, dəmirçi də bu günkü görüşü, onların səmimi söhbətləri ürəyində hissələr oyatdı. Tanışlardan biri ilə də görüşmək həvəsi oyandı qəlbində. Addımlarını yeyinlədib dikdirə qalxdı, buradan baxanda bütün tikililər onun ayağının altında qalırdı. Doğma şəhəri bir süfrə kimi onun qarşısında açılırdı...

Əcəmi şəhristana xeyli göz gəzdirdi. kərpicdən tikilən qırmızı kərəmidli evlər, onların üzüm tənəklərinə bürünən eyvanları xoşuna gəlirdi. Şirəli kərpiclə bəzənən ikimərtəbəli bir imarətə, onun uca divarlarına xeyli tamaşa etdi. Bu bina şəhərin adlı-sanlı tacirlərindən birinin malikanəsi idi. Onu Əbubəkr kişi bina etmişdi. Əcəmi bu bina tikiləndə atasının ən yaxın köməkçisi olmuşdu... Dikdirdən aşağı endi, məşriq darvazasından içəri girdi. Bu darvazanın yanında bir neçə zərgər köşkü yan-yanı düzülürdü. Hamının başı aşağı dikilib işə qarışdığı üçün heç kimə salam verib məşğuliyyətindən ayırmadı. Başdakı köşkün astanasında ayaq saxladı. İçəri kölgə düşdüyünü görə zərgər Mustafa başını qaldırıb baxdı və onu görə kimi də ayağa durub içəri dəvət etdi. Salamlaşdılar, hal-əhval tutub əyləşdilər. Zərgər yenə tünd mavi rəngli Gəncə mahudundan bürməli arxalığı geymişdi, başında qaragül dərisindən əmiri papağı var idi. Zərgərin səliqə-sahmanı əzəldən Əcəminin xoşuna gəlirdi...

Başqalarından fərqli olaraq zərgər Mustafa əlini yan tərəfə uzadıb balaca bir kuzə çıxardı, iki sirlə piyaləyə şərab süzdü sonra süfrəni ortaya qoydu. Süfrədə lavaş, pendir, kükü, bayram kökəsi var idi.

Lap vaxtında gəlibsən, ay Əcəmi.

– Meylim yoxdu, Mustafa!

– Di onda bayram kökəsindən ye. Bizim uşaqların anası yaz qurtarana kimi bayram kökəsi yapar. Novruz bayramını da bəhanə edər ki, tut çıxana kimi görək ev-əşikdən bayram kökəsi qurtarmaya. Bu da sənə xoşuna gələn əhmər¹ şərab... Dünən bir dostum gətirib. Səndən başqa heç kimə qıymaram ki, bir piyalə içə. Çünki deyirlər, zər qədərini zərgər bilər. Bu dünyada hər canlının öz neməti, öz ruzisi var, amma elə nemətlər də var ki, onu görək yaxşılar bəxş edəsən, yamanlara yox, ariflərə bəxş edəsən, nadanlara yox!.. Əbəs yerə deməyiblər: “qızılı əsrafdan sor, cövhəri quyuçudan”. Bir təminə bax, sən Allah! Hələ iyini demirəm. – Zərgər Mustafa piyaləni əvvəlcə öz

¹ Qırmızı

burnuna yaxınlaşdırıb iylədi, bir-iki ağız öskürəndən sonra Əcəmiyə tərəf uzadıb əlavə etdi: – Belə şoraba həm də deyərlər: lələfan¹ ləlgün² Əcəmi güldü:

– Bu dillə sən, – dedi, misi asanlıqla qızıla çevirə bilərsən.

– Səhərdən axşamacan qızılın oynayan bir adamın qızıl kimi də söz-söhbəti olmalıdı. – Zərgər də xısın-xısın güldü.

– Deyərlər qızıl görəndə qeysər³ də yolundan çıxır... o ki qala mənə. Rəis, məlik, tacir övrətlərin sırga çəkməkdən, gərdənbənd, sinəbənd, bazubənd düzəltməkdən, daraq qabı, Quran qabı, möhür qabı, sürmədən, nə bilim daha nə qaldı... qayıрмаqdan tamam yorulub əldən düşmüşəm. Hələ qıça-qola taxılan xalxalı demirəm, küşvərəni demirəm... Bir həftə olar ki, sənin üçün işləyirəm.

Və bunu özümə böyük fəxr hesab edirəm. Nəyə görə? Ona görə ki, Şeyx Yusif türbəsini tikəndən sonra mən özümü yox, səni şəhərin baş zərgəri hesab eləyirəm. Ona görə ki, sənin vurduğun o naxışlar həqiqətən zərgər işidi, özü də həqiqi zərgər işi!

– Çox da tərif eləmə, ay Mustafa!

– Qızıla gümüş deyənlər nadandı, Əcəmi... mənim haqq sözümüdü. Sağlıq olsun, yenə türbə sənin bu qızıl əllərindən daha kamil çıxacaq. Hə, heç soruşmadın axı, niyə sənin üçün işləyirəm?

Əcəmi təəccüblə soruşdu.

– Bilmirəm. Axı mənim üçün niyə? Bilirsən ki, mən ömrüm boyu qızıla nifrət eləmişəm.

Zərgər rişxəndlə əllərini oyatdı:

– Mən beləcə, qızıl üçün ölürəm. – Bir müddət öskürdü.

– Neçə illərdi başqalarını bəzəyirəm, özüm isə, gördüyün kimi, içəridən çürüyüb tökülürəm... Bu zəhirmar sarı şeytanın tozu sinəmi eləyib pardax-pardax... Səhərə kimi öskürmək qoymur yataam.

– Zərgər nəfəsini dərib yana-yana əlavə etdi: – Gərək əvvəldən, lap Adəmlə Həvvanın zamanından belə bir qayda qoyaydılar ki, qızıl olsun yalnız zənən xeylağının bəzək-düzəyi, vəssalam. Bəlkə elə buna görə deyiblər: “Qızıl arvadındı, qılınc ərin...” Hə, sözünü qızılla kəsim, deyəsən, sözümü unuttum. Məni axşamlar gəlib aparırlar sikkə-xanaya. Orada xüsusi sikkələr kəsirəm... Üz tərəfinə “Naxç” yazıram,

¹ Lələ kimi

² Ləl kimi

³ Padşah

arxasına isə “M.X.” Guya sən bilmirsən bu sikkələr nədən ötrüdü? – Zərgər yamndakı balaca şirli küpəni götürüb başısağrı öydi, oradan beş-on qızıl sikkəni ovcuna boşaltdı, birini Əcəmiyə verdi. Əcəmi xeyli baxandan sonra ona qayıtdı:

– Mən... mən sarayın sahibinə hələ son sözümü deməmişəm...

– Axır başı deyəcəksən... Saray hökmüdü... Mən isə bu ədibəyə ki, bu sikkələri saray sahibi anasının hicləgahı¹ üzərində tikiləcək sərdabənin himinə basdıracaq. Dəbir dedi ki, bu üzdəki yazı paytaxtımızın adıdı, bu üzdəki yazı isə Möminə xatun anaya işarədi. Sərraf sikkələrdən birini əlində xeyli müddət oynatdı: – Görürsən xalis Anadolu qızılıdı, özü də hər biri səlcuqi sikkəsi boyda. Beytülmalçıynan dəbir gətirib təhvil veriblər. Mən də imza atıb qəbul etmişəm. Dəbir onu da dedi ki, saray sahibi niyyət edib: himə min ədəd sikkə atsın ki, sərdabə də yer üzündə ən azı min il tab gətirib bərqərar olsun. Deyərlər, zor ilə olan zor ilə olmaz...

Əcəmi fikirləşdi: “Min il, yaxşı niyyətdir, amma bu niyyətin arxasında sərdabəni tikəcək memara ciddi xəbərdarlıq da var.”

...Əcəmi bugünkü gəzintisindən çox razı idi. Əvvəlkilərdən fərqli olaraq köhnə tamışlarının söz-söhbəti onun ürəyini sevinclə doldurmuşdu. Bugünkü gəzintidən sonra bir də inandı ki, onun təzə işi ilə, əməli ilə təkcə əyani-əşrəf, əhli-ürfan deyil, əhli-insaf da maraqlanır...

Əcəmi üçün isə bu gün bunların hamısından əfzəl “Qızlar bulağı”nın başında hələ yaxından tanımadığı cavan bir gözəlin – Şəhdügülün ona sübh tezdən su təklif etməsi, xeyir-dua verməsiydi...

MEMAR VƏ MƏLƏKƏ

Mələkə Zahidə xatun sarayda hökmdara məxsus yaşayış otaqlarında yerləşmişdi. Bu otaqlarda vaxtı ilə Atabəy-əzəmlə Möminə xatun yaşamışdı, bu otaqlarda onların uşaqları – Nüsrətəddin, Müzəffərəddin ayaq tutub yerimşlər, böyüyüb boya-buxuna dolmuş, ərəsəyə gəlmişdilər.

Cahan Pəhləvan Naxçıvana varid olan gün əvvəlcə həmin otaqlarda yaşamaqdan imtina etmək istəmişdi, ancaq sonra nə fikirləşmişdisə razılıq vermişdi. Razılıq vermişdi ki, deyəndə ki, birdən ürəyindən

¹ Məzar

keçmişdi: otaqların boş saxlamağın düşər-düşməzi olar. Qoy başqasının nəfəsi isidincə, necə ki, Naxçıvandayam, öz nəfəsim, övladlarımın nəfəsi isitsin atam-anam ömür sürən otaqları. Qoy bu otaqlarda hər axşam qəndillərdə şamlar yansın, gülüş səsləri eşidilsin. Beş günlük dünyadı, axıra kimi qara geyinib yas saxlamaq olmaz ki!..

Otaqlar hökmdara, onun ailəsinə məxsus qaydada bəzəldilib düzəldilmişdi. Özü də səliqə-səhmana elə diqqət yetirilmiş, elə fikir verilmişdi ki, Zahidə xatun da, qızı Cəlaliyyə də xidmətçilərə razılıq etməyə məcbur olmuş, hətta onlara xırda-xuruş hədiyyələr də vermişdilər.

...Axşam idi. Gündüz yağan bahar leysanı Naxçıvanın havasını büllür kimi saflaşdırmışdı. Baharın ortalarına xas olan sərinlik pəncərələrə vurulan zərbafta pərdələrin arasından içəri axaraq otaqlarda üroyə yatan bir abı-hava yaratmışdı. Divarlardakı ləmələrə düzülən müxtəlif güldanlardan qalxan Seyidabad güllərin ətri adamı bihüş edirdi... Cahan Pəhləvan cüvarından hələ qayıtmamışdı. Hökmdar üçüncü gün idi ki, Naxçıvandan məşriq tərəfdəki geniş düzənliyin ən əlverişli yerində şərti olaraq düzəldilmiş xüsusi cədəlgahda¹ qoşunun döyüş məşqini keçirir, əsgərlərin hazırlığını yoxlayırdı. Qoşun başçıları, məliklər razılıq alıb evlərinə qayıtsalar da, Cahan Pəhləvan müqəddəs Əshabkəhf² pirindən azacıq aşağıdakı tərənin üstündə qurulan qızıl günbəzli ipək çadırında gecələyirdi. Hökmdarın xasiyyətinə, onun sərtliyinə yaxından bələd olan inanılmış mühafizlər səhərə kimi çimir eləmədən atabəy-əzəmin ilk varisinin keşiyini çəkirdilər. Bunu bilən mələkə ilə balaca xatun da öz otaqlarında rahat, qayğısız yaşayırdı, axşamlar deyinib-gülür, gecələrdə yumşaq təxti-xablarda şirin yuxuya gedirdilər. Zahidə xatun bu gün bərk məşğul idi. Bəzək otağında əyləşərək son günlərdə onun görüşünə gələn rəis, məlik, tacir arvadlarının gətirdikləri hədiyyələrə baxır, saf-çürük edirdi.

Zahidə xatun əl saxlayıb içəri otaqda qızıl payəli dibaçədə nazlanana nazlanana mürgüləyən qızını çağırırdı:

– Cəlaliyyə!

Balaca xatun diksindi:

– Nə deyirsən, ana?

Bir bura gəl.

¹ Döyüş meydanı

² Mağara sahibləri (Naxçıvanın şərqində olan müqəddəs yer)

Cəlaliyyə dibaçənin üstündən qalxdı, sol əlinin dalını ağzının üstünə qoyub əsnədi, mələkənin oturduğu otağa keçdi.

Zahidə xatun başını qaldırıb qızına baxdı. Hökmdarın bütün varlığında-bədəninə, ürəyində həyat eşqi qaynayıb coşan arvadı birdən həm sevindi, həm də kədərləndi. Sevindi ki, özündən sonra bu torpaq üstündə belə gözəl-göycək, boylu-buxumlu, qəşəng əndamlı, ağ üzülü, qara gözlü bir əvəz qoyub gedəcək; kədərləndi ki, heyf, özü yaşa dolur. Axı ona artıq agah idi ki, Cəlaliyyə hökmdarın sonbeşiyidi...

– Bax gör bunlardan hansı xoşuna gəlir, seç-götür. – Zahidə xatun qızıl bəzəkləri, daş-qaşları göstərdi. – Bu dəsti rəisin övrəti Nəsrin xatun gətirib... Bu dəsti tacirbaşı... adı yadımdan çıxdı, o gombul xatun gətirib... – Üstü qiymətli daş-qaşla işlənmiş qızıl küşvərəni bir ovucdan o biri ovucuna keçirdi. – Şərur məlik mərhum babanın, indi isə atamın məlikləri içərisində ən varlısıdır. Düzdü, bir az kobuddu, yonulmamış kişidi, amma var-dövləti çoxdu... Var-dövlət də ki, kişinin bütün eyblərinin üstünü örtür. – Mələkə öz-özünə danışa-danışa küşvərini bir də nəzərdən keçirdi. – Di al qoy öz mücrinə.

Cəlaliyyə çiyinlərini çəkib çox laqeydliliklə dedi:

– Nəyimə lazımdı?..

– Qız, necə nəyimə lazımdı? – Zahidə xatun yana-yana qızını yamsılayıb deyindi: – Deyəsən, sən bani-Eldəgəzlərin heç bir dişisinə bənzəmirsən. Analığın türk qızı Kütəbə qızıl üçün ölü, o biri analığın Rey hakiminin qızı, o bihəya İnanç zülü gedir daş-qaş üçün, var-dövlət üçün, sənə başlamısan nəyimə lazımdı? Bilmirəm kimə oxşadın!

Cəlaliyyə ucadan güldü:

– Kimə oxşayacağam, əmicanıma. Arslan əminin xatununa. Sən ki, bilirən o da qızıl xor deyil!

– Onun ərinin adı qızıldı... Qızıl Arslan! Daha nəyinə gərəkdə qızıl! – Zahidə xatunun səsinə bir kinayə var idi. Buna görə də Cəlaliyyə qabağa gedib anasının sözlərinə gözlənilməyən bir cavab verdi:

– Mən də çalışıram ki, əmim kimi bir kişinin, qəddi-qamətli, ağıllı-zəkali bir igidin övrəti olum. Onda mənə də qızıl gərəkdir. – Ana diqqətlə qızına baxdı. Cəlaliyyə az qala gündən-günə boy atıb yaşa dolurdu, gözəlləşirdi. Elə bil Allah-Təala öz əllərilə onun bədəninə ağ mermərdən yonmuşdu, süd gölündə çimizdirib minalamışdı, saçlarına şəvə, qaşlarına vəsmə, gözlərinə sürmə çəkmişdi; yanaqlarına lələ, dodaqlarına nar yarpağı rəngi vurmuşdu...

– Bərəkallah! – Zahidə xatun bəlkə də buna görə qızını qarsalamadı, ağır söz deməyib güzəştə getdi. Bəs əminin başqa xasiyyətlərini niyə demirsən?

– Nədi başqa xasiyyəti mənim əmimin?.. De da!

– Meyxordu... həm də... yaman dilli-dilavər olmusan bura gələndən!

– Zahidə xatun bu dəfə qızına barmağını silkələdi.

– Naxçıvan xoşuma gəlir...

Elə bu vaxt kənz içəri girdi:

– Mələk xatun, dediyiniz usta gəlib.

Zahidə xatun kənzə işarə elədi ki, dayanıb gözləsin. Sonra otağa keçdi, geyinib düzəndi, bər-bəzəyini təzələdi, üst-başını ətirləyib qayıtdı:

– Deynən buyursun.

– Tək buyursun, ya dəbirinən?

– Tək...

Kənz çıxdı, bir az sonra Əcəmi içəri girdi, əvvəlcə baş endirib, Mələkə ilə salamlaşdı, sonra balaca xatunun kefini xəbər aldı. Mələkənin işarəsilə keçib qızıl payəli kürsünün yanında dayandı. Zahidə xatun bunu görək özü də keçib əyləşdi və bundan sonra Əcəmi səndəl ağacını qurşağına taxıb öz yerini tutdu və ağ Səmərqənd kağızına bükülmüş balaca bağlamayı dizlərinin üstünə qoyub fikirləşdi: “Hökmdar övrəti olmağa layiqdir. Həm sifəti gözəldi, həm də əndamı yaraşıqlıdı... Gözləri qaynardı, hərəkətləri şuxdu, duruşu da ürəyə yatımlıdı...”

Nəzərlərini Zahidə xatundan ayıraraq soruşdu:

– Zənnimcə, mələkə gərək ki, əvvəlinci kərədir Naxçıvana təşrif gətirir?

Bəli. – Mələkənin əvəzinə qızı cavab verdi.

– Cəlalyyə!.. Ustad Əcəmi məndən xəbər alır...

– Bağışla, ana. – Cəlalyyə tez səhvini başa düşdü və pərt olub qızardı. Zahidə xatun qızının dediyi “bəli” kəlməsini təkrar etdi. Əcəmi balaca xatuna baxıb gülümsədi və ayağa qalxıb, yenidən əlini sinəsinə qoyub azacıq baş endirdi:

– Hökmdarın sevimli mələkəsi öz əziz qızı balaca xatunla bizim şəhərimizə xoş gəlib, səfa gətirib. Mələkə inana bilər ki, özü gəlməyə də, onun barəsində xoş səhdalar, daha düzünü desəm, əsil-nəcəbəti, gözəlliyi, xeyirxahlığı, yüksək ağıl sahibi olması barədə xəbərlər çoxdan gəlib Naxçıvan əhlinə çatıb...

Cəlalyyə anasına baxıb qınışdı, iri ala gözləri oynadı. Elə bil deyirdi: “Aha, mən dinmirəm, özün danış, razılıq elə...”

Zahidə xatun təriflərdən qızardı, al yanaqları bir az da pörtüb gözələşdi. İri, ara gözlərində elə bil möcüzəli bir səfəq alışıb şölələndi...

Əcəmi isə öz tərifindən razı idi. Axı bilirdi ki, bütün qadınlar belədi: tərif üçün, mədhiyyə üçün zülü gedirlər. Hakim də olsa, qəlbini ələ almağı bacarsalar, boş damarından tuta bilsələr, daşı ətəyindən töküb hər hansı bir günahı bağışlar, ölüm cəzasını belə ləğv edər. Bəli, sərtlik, ötkəmlik ilk yaranışından kişiyyə pay düşsə, incəlik, zəriflik də qadına qismət olub... Taleyin qismətindən isə heç kimin imtina etməyə haqqı yoxdur. Haqqı yoxdur deyəndə ki, gücü çatmaz, qüvvəsi bəs etməz bina bəni-Adəmin. Kim nə deyir qoy desin...

Zahidə xatun da qonağa borclu qalmağa istəmədi:

– Sizin bu təriflərinizi hökmdara hörmət kimi təbir edirəm – dedi və söhbəti dəyişdi: – Ustad memar əvvəlcə desin görək yaşayışı necədir?

– Pis deyil. Yüzlər kimi, minlər kimi ömür sürürəm bəsimdi. Qayğı və diqqəti üçün təşəkkür edirəm mələkə Zahidə xatuna... Sizi narahat etməkdə məramım isə çox sadədi. Həm Sizi görməyi özümə borc bildim... Həm də balaca xatuna öz hazırladığım balaca bir hədiyyəni gətirdim. Eşitmişəm ki, balaca kitab aşığıdır. – Əcəmi dizinin üstünə qoyduğu balaca bağlamayı açdı, oradan bir kitabı götürüb Cəlalyyəyə verdi. Cəlalyyəyə gözləri işıqlandı.

– Sağ olun, ustad! – Cəlalyyə razılıq etdi. – Müəllimim Əbubəkr Dost deyir ki, “Əl kitəb nemələnis fi səatil vəhdə”¹.

Mərhəbə! – Əcəmi də balaca xatuna razılıq etdi.

Zahidə xatun maraqla göstərən kitabı qızından adı və xeyli baxandan sonra dedi:

– Əziyyət çəkmişiniz, ustad!

– Xoşdu mənim üçün ki, kitab balaca xatunun da, mələkinin də xoşuna gəldi. Cəlalyyə kitabı sinəsinə sıxdı. Kitab Məhsəti xanımın “rübailəri” idi. Əcəmi onun cildini qoz qabığından hazırlamışdı. Üstünə də fil sümüyündən incə naxışlar işləmişdi. Cildin kənarındakı şəkəllərinin içərisində miniatür gül və quş rəsmləri çəkilmişdi. Onun vərəqlərinin kənarları müxtəlif rənglərlə, müxtəlif naxışlarla haşiyələnmiş, hər vərəqin ortasında saxlanan ağ yerə isə bir xəttat məharətilə şairənin gözəl rübailərindən biri yazılmışdı.

Cəlalyyə növbəti səhifələrdən birini açanda nəzərləri vərəqin baş tərəfindəki iki quş rəsinə dikilib qaldı. Ortadakı rübaini oxudu:

¹ Tək olduqda ən yaxşı yoldaş kitabdır (ərəb.)

“Hicrində gündüzüm gecə oldu, yar. Zamanın əlindən könlüm qan ağlar. Göndər xəyalını bizə bu gecə, görsün necə üzür məni intizar...” Quşlar gül-çiçəyin içərisində görünən bir budağa qonub üz-üzə dayanmışdılar. Bədənləri bülbülə, başları az qala qız və oğlana bənzəyən bu quşlar dimdik-dimdiyə durub elə bil bir-birinə nəse pıçıldaırdılar. Cəlaliyyə ikinci vərəqədəki rübaini oxudu: “Yaşıl otlar üstə cilvələnin gül, bülbül şirə gəlib açır şirin dil...” Kitaba aludə olan Cəlaliyyə onu yenidən sinəsinə sıxıb öz otağına keçdi.

Əcəmi dedi:

– Mələkəyə minnətdaram ki, mənim ricamı qəbul edib və mənə onun hüzuruna gəlməyə razılıq verib. Bir balaca nigarançılığım olmasaydı bəlkə də sizə əziyyət verən deyildim...

– Ustad memar mənimlə açıq danışa bilər... Və əmin ola bilər ki, qiyabi də olsa, mənim onun nəm sənətinə, həm də özünə böyük hörmətim var... İstərəm deyəsəniz, mənim yanıma gəlməkdə məramınız nədir?

– Kişiləri bəd niyyətindən, hətta mən deyərdim, əyri yolundan yalnız sevdikləri, könül verdikləri qadınlar döndərə bilərlər. – Əcəmi azacıq dayandı, sonra Zahidə xatuna diqqətlə baxıb təmkinlə əlavə etdi. – Mən bütün əqidəmlə inanmışam ki, Arran gözəlləri həm ağıllı, həm də tədbirli olurlar...

Zahidə xatuna aydın oldu ki, Əcəmi niyəse fikrini birdən-birə açıq demək istəmir. Buna görə də dedi:

– Ustad Əcəmi məramını açıq deyə bilər.

– Məramım budu ki, mələkə hökmdara elə təsir etsin ki, davadalaş olmasın... Yanğınlar baş verməsin, dağıntı olmasın. Onsuz da qonşularımız fürsət düşən kimi kəndlərimizə, şəhərlərimizə basqınlar edirlər... Adamlarımızı soyub-talayır, əllərinə keçəni qənimət kimi sil-süpür eləyib öz yurdlarına aparırlar...

– Qonşu etibarsız olanda gərək yarağını özündən uzaqda saxlamayasan. Bu, hökmdarın sözləridi. – Zahidə xatun ani fikrə getdi.

– Nizaminin gözəl bir kəlamı var. Elə bir kəlamı ki, beynimə həkk olub, ürəyimə işləyib, qanıma keçib... Nədənsə heç vaxt unuda bilmirəm o kəlamı. Şair yazıb ki, ey insan oğlu, qur, yarat. Qurub yaratmasan bil ki, elə sağlığında ölüsən, heç kimə gərək deyilsən və heç kim sənə yadına sahib xatırlamayacaq. Bəli, insan oğlu bu dünyaya yıxıb-dağıtmaq, vurub-uçurmaq üçün gəlir, qurub-yaratmaq üçün gəlir.

Zahidə xatun memarın eyhamını başa düşsə də, onu xəbərdar etməyi üstün tutdu:

– Hökmdar öz məramından hələm-hələm imtina edən ərənlərdən deyil... Bunu ustad bilməlidir.

– Bilirəm, amma ürəyimə damıb ki, Zahidə xatun nə vaxt istəyə Cahan Pəhləvanı daha mərhəmətli olmağa vadar edə bilər... Biz – Naxçıvanın əhli-irfanı Zahidə xatunu belə tanıyırdıq, həmişə belə tanımaq istəyirik!

Ortalığa sükut çökdü:

– Mənim sarayın... hökmdarın sirrini fəş etməyə haqqım yoxdu. Amma istəyirəm... İstəyirəm ki, ustad Əcəmini bir məsələdən əgah edəm. Əlbəttə, aramızda qalmaq şərti... hökmdar Təbrizə, Fələkəddinin üstünə qoşun yeritmək niyyətindədir. Deyir Təbrizi Əhmədili törəməsinin əlindən alıb Eldəgəzlər xanədanına ilhaq etmək lazımdır...

– Niyyət yaxşıdı, amma yenə qan töküləcək...

– Ustad Əcəmi bilməlidir ki, elə məsələlər var ki, onlardan ötrü qan tökməsən məqsəd hasil olmaz... Hökmdar deyir ki, bu sadə davadalaş deyil, bu, qəzavatdı¹. – Zahidə xatun da durdu.

Söhbət bura çatanda Əcəmi dinmədi, gördü ki, mələkə hökmdar ərinin dediklərinin fərqi nə varmadan tutuquşu kimi təkrar edir... Bunu balaca xatun da bürüzə verdi:

– Gördünüz, mənim anam nələri bilir? – Cəlaliyyə zarafata sahib güldü.

Əcəmi balaca xatuna baxıb gülümsədi və söhbəti qurtarmaq istədi:

– Mənim üçün xoşdur ki, Eldəgəzlər xanədanının təxt-tacını balaca xatun kimi bir inci bəzəyir...

Əcəmi gedəndən sonra ana-bala xeyli bir-birlərinə baxsalar da, kəlmə kəsmədilər, ancaq Cəlaliyyə birdən anasını bərk-bərk qucaqlayıb üzündən-gözündən öpməyə başladı.

Hökmdar qızının bu axşam sevincinə səbəb kasıb bir memarın ona bağışladığı kiçik hədiyyə idi...

¹ Müqəddəs müharibə

DÜŞÜNCƏLƏR, DÜŞÜNCƏLƏR...

“Ey insan, sən kimdən?.. Ən ali və ulu məxluq... Yər üzündəki bütün canlıların ən kamili, ən güclüsü... Ağlın kəsən gündən üstündə gəzdiyən bu torpağın yetirdiyi ən əziz və ləziz nemətləri sən yeyirsən, ən axar-baxarlı yerləri sən gözib dolaşırsan, sevən də, sevilən də sənsən... Və bir gün gəlir ki, bunların hamısını itirirsən. Necə vermişdilsən, eləcə də alırlar... Ali və ululuğun da itir. Kamilliyyənin də əlindən gedir, gücün də tükənir... yemirsən, gözib dolanmırsan, sevib-sevilmirsən... Nəfəsin ağzından çıxan kimi səndən diksinirlər, kənara qaçırlar. Bir anın içində hamı üçün özgələşirsən, yadlaşırısan... Dünən mayıl-mayıl baxılan üzünə daha heç kim baxmaq istəmir, dünən məhəbbətlə öpülən dodaqlarına, qucaqlanan bədəninə heç kimin toxunmağa micası gəlmir... Ey insan, sən kimdən?.. Əvvəli də torpaq, sonu da torpaq... İbtidası da heç nə, intəhası da heç nə... Bəlkə də buna marağalı qoca dərviş tez-tez deyirdi: “Ma hiç, cahan hiç...”¹. Bax burada bu naxışlı-zərli sərdabədə hər şeydən xəbərsiz yatıb uyuyan möhtərəm Şeyx Yusif də bu insanlardan biriydi... Amma vaxt var idi ki, onu görəndə hamı baş əyirdi, o içəri girəndə hamı ayağa dururdu, o gəlib keçəndə hamı kənara çəkilib yol verirdi... O harada, nə vaxt danışsaydı, hamı nəfəsini içəri çəkib qulaq kəsilirdi. O, gülsəydi hamı gülməli, ağlasaydı hamı ağlamalıydı... Hə, belədir dünyanın işləri, cənab Şeyx Yusif!.. Rahat yat, bu dünyanın sənənlə, sənənin də onunla daha heç bir işi yoxdu... İkiniz də hesabı çürütmüsünüz... Əbədiyyət evin nurla dolsun!..

Əcəmi fikirləşirdi. Son vaxtlar narahat günlər keçirən, Cahan Pəhləvanla söhbətdən sonra bir yerdə qərar tuta bilməyən, gah şəhristanda, gah da rəbatlarda görünən Əcəmi bu gün də sübh tezdən durub Şahab meydanına gəlmişdi. Şəhər əhli Cahan Pəhləvanı bir hökmdar kimi qarşılayandan sonra onun buralara yolu düşməmişdi... Əvvəllər hərdən özü yaratdığına – camaatın “Atababa” adlandırdığı sərdabəyə baxmağa gələrdi, çünki onu öz övladı kimi görməyə bir ehtiyac duyardı... Hələ üstəlik, içəriyə girib Şeyx Yusifə ziyarətnamə oxuyardı, sonra bayıra çıxıb yenə heyran-heyran sərdabəyə baxardı, vurduğu naxışların ürəyinə yatımlığından xoşu gələrdi, kitabələrdə gözüne dəyən qüsurları isə hiss edən kimi narahat olardı, fikrə gedərdi, “Öz

¹ Biz də heçik, cahan da heç (fars.)

təqsirini özünə heç vaxt bağışlama...” Əcəminin ağı kəsəndən, əli iş tutandan əqidəsi beləydi... Elə ki, Elalının arxasından Günəş doğdu və özünün zərrin şüaları ilə sərdabənin hüsnünü cilaladı, kitabələrini al-alvan boyalarla zینətləndirdi, onda Əcəmi özündə bir yüngüllük hiss edərdi, öz əməlindən razı qalardı... Və arxayın-arxayın Şahab meydanını, suyunu ən çox xoşladığı Şahab bulağını tərki edib gedərdi...

Elə bu gün sübh tezdən gəlmişdi. Yenə Şahab meydanı üçün qəribəmişdi, sərdabə üçün darıxmışdı... Özü də bu dəfə ilin cansıxıcı fəslində – payızda gəlmişdi. Buradakı tənha çinar ağacının yarpaqları saralanda bulağın başından ağbilək qız-gəlinlərin ayağı azalanda...

Əcəmi əvvəlcə bulağın yanında dayanıb onun sakit zümzüməsini dinlədi, şəffaf suyuna baxıb girdə saqqalını tumarladı. İstədi qollarını çırmayıb yuyuna, bura gələndə yuyunduğu yadına düşdü, fikrindən vaz keçdi. Adlayıb yan-yörəsinə sarı yarpaqlar döşənən çinar ağacının yanında dayandı. Çinara baxanda atası Əbubəkri, yuxu kimi yadına gələn pərli-budaqlı bir kişi olan babasını xatırladı... “Həmişə sənə beləcə əzəmətli görək... Köklü-budaqlı olasan, üstündən səmum küləkləri əsməsin...”

Əcəmiyə elə gəldi ki, ağacın budaqları azacıq tərənərək onun salamını aldılar, dediyi xoş sözlər üçün razılıq etdilər. Bu, həmin çinar ağacıydı ki, onun altında Cəmillə yanaşı durub, bir hökmdar kimi Naxçıvana varid olan Cahan Pəhləvanı qarşılamışdı.

Bu həmin çinar ağacıydı ki, Şeyx Yusifə türbə tikəndə ömrünün beş ilini onun yanında keçirmişdi, kölgəsində süfrə açıb çörək yemişdi. Bu həmin çinar ağacıydı ki, onunla tez-tez ünsiyyətdə olmuşdu, elə bil onun şuxluğunu, dözümlüyünü türbəyə köçürmüşdü... Sonra keçib ağacın altındakı sal daşın üstündə oturdu. Yarpaqlar budaqlardan bir-bir qopur, balaca quşlar kimi havada fırlana-fırlana yerə qonurdular. Bir neçəsi də Əcəminin çiyinə düşdü. Bir-ikisini götürüb baxdı, burnuna tutdu, heç bir iy gəlmədi. Yarpaqdan birini barmaqları ilə əzişdirib yenə burnuna yaxınlaşdırdı, qəribə bir iy axıb sinəsinə doldu. Belə vaxtlarda uşaqlığı ana-atalı çağları yadına düşərdi...

...Birdən uşaq səsi gəldi. Başını qaldırıb yana baxanda Şahab bulağından su aparmağa gələn gəlini gördü. Ana körpəsini yun yaylıqla dalına çalmışdı. Bir əlində balaca səhəng, bir əlində kuzə tutmuşdu. Əyilib kuzəni doldurdu. Səhəngi doldurmaq istəyəndə ayağı sürüşdü, az qala yıxılınsın... Əcəminin elə bil ürəyi düşdü. Yaxşı ki, səsi qırılıb

boğazında qaldı. Oturduğu daşın üstündən qəfil qalxan Əcəmi təzədən əyləşdi... Uşaq diksindi, başını anasının kürəyindən qaldırıb ağladı. Ana çiyinlərini silkələyən kimi uşaq kiridi və başını təzədən anasının kürəyinə söykədi. Gəlin səhəngi də, kuzəni də, götürüb getdi... Əcəminin yadına vaxtı ilə burada ilk dəfə gördüyü Şəhdigül düşdü, onun qucağındakı körpə düşdü... Fikirləşdi: “Qəribədir, bura gələndə çox vaxt körpəli ana görürəm... Görəsən niyə? Ona görə ki, sənin nəzərində insanların ən gözəli, ən pakı, ən qüdrətli körpəli anadır. Ana – yaradandır, körpə–yaranandır”. Qəribədir, bu səs haradan gəlirdi, yan–yörədə heç kim olmasa da, Əcəmi bu səsləri eşidirdi. Bəlkə çinar ağacıydı danışan... Bəlkə Şeyx Yusifin ruhu idi, buralarda gəzirdi, sonra səsə çevrilib onun qulaqlarına axırdı... Hər halda, səs eşidilirdi.. Və kimsə deyirdi: “İndisə özün demədin ki, insan ən alı və ulu məxluqdur... canlıların ən kamili, nə güclüsü odur... Bir bax, bulaqdan indicə su doldurub gedən gəlinə–anaya... Gördün, hələ gedir, indicə döngəni dönüb gözədən itəcək... Qeyb olmasına baxma... o da alidir, o da uludur. Ən böyük yaradan da elə onun özüdür. Dalına çaldığı körpəsi də yazdığı əsəridir, şeridir, tikdiyi qəsidir, abidəsidir...”

Memarlar bir abidəni, bir qəsri, bir sarayı neçə–neçə ilə tikirlər. O isə doqquz aya... Memarlar abidə tikəndə min–min kərpicini bir–birinə calayırlar, o isə bətnində iki yüz qırx sümüyü... Memarlar bu kərpicləri sirişümlə¹ suvayıb bərkidirlər, o isə üz yüz altmış əzələ ilə... Memarlar abidələri müxtəlif rənglərlə bəzəyirlər, o isə öz qanı ilə... Memarların yaratdıqları abidələr laldır, kardır, kordur, onun yaratdığı danışır da, eşidir də, görür də... Üstəlik iy də bilir, dad da bilir, gülməyi də bacarır, ağlamağı da... İndi buyur özün də, kimdir böyük memar? Sən Əbubəkr oğlu, yaxud dalında körpə, bir əlində kuzə, birində səhəng aparən o ana?”

...Bir oğlan arxasınca bir təkəni çəkə–çəkə onun yanından keçdi. Təkə dartınıb xəzəldən yemək istədi, oğlan imkan vermədi. Təkə hirs-lənib ona bir–iki kəllə atdı. Oğlan güldü, təkə ağzını yerdəki yarpaqlara toxunduraraq kimi başını yuxarı qaldırdı, oğlandan qabağa keçib dartındı... Xəzəl xoşuna gəlməmişdi... Amma oğlan Əcəminin xoşuna gəlmişdi. Elə bil sir–sifətinə təbəssüm çiləmişdilər. Əcəmi dedi:

– Bu təkəmin qəndi var, çox kəsəkli kəndi var. Hər qapıda oynasa, bir nəlbəki qəndi var.

Oğlan Əcəminin dediklərinə biganə qalmadı, cavabında dedi:
– Təkəmin xanlığı var, yaxşı sultanlığı var. Nər kişilər yanında beş tımən donluğu var.

Əcəmi güldü:

– Ay maşallah! Birini də desənə.

Oğlan da onun sözünü yerə salmadı:

– Təkəmi yaradan Allah, tükünü daradan Allah. Kim təkəmə pay versə, saxla bələdan, Allah!

Əcəmi əlini salıb cibindən pul çıxartdı, oğlan tərəf uzadıb dedi:

– Al... bir xələt alıb təkənin boynuna bağla.

– Yox, baba... lazım deyil... Mən elə... belə dedim...

– Almasan inciyərəm.

Oğlan nə fikirleşdisə pulu aldı, o tərəf bu tərəfinə baxıb ovcunu yumdu. Əcəmi soruşdu:

– Bəsləmədi, hə?

– Bəli.

– Qovurmalıqdı?

– Bəli.

– Yağlı olsun... Can yaği özün bassın...

– Cümə günü kəsəcəyik... işgənəyə qonaq ola bilərsən, baba!

– Sağ ol, bala...

Oğlan təkəni itələyə–itələyə apardı.

Əcəmi onun arxasınca baxdı. “Böyük var–dövlətdi davar...”

İnsan üçün çörəkdən sonra ən gözəl nemətdi... Yaradana alqış!..”

Oğlan bir az gedəndən sonra təkənin saqqalından yapışib dayandı:

– Mən səni tanıdım baba... Biz Cəmil dayıgillə qonşuyuq... Sən onlara gələndə görmüşəm... Sən, bax, bunu tikən ustasan... – Oğlan Şeyx Yusifin türbəsini göstərdi. – Dədəm deyir ki, usta Əcəmi hələ bundan yekəsin tikəcək...

– Dədəm düz deyir.

Oğlan elə bil arxayın olub getdi.

...İki qız çiyinlərində güyüm zarafatlaşa–zarafatlaşa, deyö–güilə Şahab bulağına gəldilər.

Güyümü dolub–daşan qız bulaqdan rəfiqəsinə su çilədi... İslanmaqdan qorxan qız bir az kənara qaçanda, onların bütün hərəkətinə göz qoyan Əcəmini gördü, görəni kimi də göz–qaş edib rəfiqəsinə ayıq saldı... Onlar güyümləri doldurandan sonra çiyinlərinə qaldırıb bulaqdan

¹ Yumurtanın ağından hazırlanmış xüsusi yapışqan

uzaqlaşdılar... Ürkək ceyrana oxşayan rəfiqələr Əcəminin xoşuna gəldi. Zarafatları da ürəyinə yatdı, şirin-şirin gülüşləri də. Ovqatı tamam təzələndi. “Sənin danışığından belə çıxır ki, indicə burdan gedən qızlar da bir gün memar olacaqlar... Körpələri də onların yaradacaqları abidələr. Əlbəttə, ana olmalarına az qalıb...Görmədin necə deyib-gülürdülər, zarafatlaşdırdılar. Dünya indi onların gözündə bir gülüstandı, aləm də bir möcüzə... Bəlkə birdən alan olmadı onları, onda necə? Olar... Yer üzünə heç kim tək gəlmir... Gördün, ulu babamız Adəm tək gəlmişdi, beş gün tənha yaşaya bilmədi. Ulu nənəmiz Həvva tezəcə yanını kəsdirdi və onu başa saldı ki, Yer üzünə hamı cüt gəlir... Mən də gəlmişəm səninlə isinib cüt olaq... Bu torpaq üstündə hər bir canlı öz tayını mütləq tapmalıdır...”

Çinarın yuxarı budağına bir neçə qarğa qondu. Qonan kimi də biri qarıldadı:

– Qarr-qarr...

“Zəhrimar qarr!” Zəhləm getmiş... bir yaraşığın yoxdur, yoxdur, heç olmasa xoş bir səsini olaydı...” Qalxıb yerdən götürdüyü daşı çinarın budaqları arasına atdı. Qarğalar uçub getdilər. Nədənə Hatib ibn Mübarək yadına düşdü. Onun dəyirmi qara sifəti gəlib durdu gözləri önündə, kor-kobud səsi qulağında cingildədi. Yenə əyləşdi. Bu dəfə qulağına zınqırov səsi gəldi. Diqqətlə baxdı. Bir az uzaqdan qala divarlarının yanından bir dəvə keçirdi. Dəvənin ovsarını qoluna keçirən qocanın qabağınca iki oğlan uşağı atılıb-düşə ona nəsə deyirdilər, hərədən bir də qolundan tutub aşağı sallanırdılar.

Axırda onu razı saldılar. qoca ovsarı oğlanlardan birinə verdi, sonra çırtmış çala-çala oynamağa başladı. Əcəmi onu tutdu. Cəmilgilin qonşusu idi. Arıx naqəsi¹ ilə ona-buna yük daşıyıb özünü, qarısını dolandırırdı. Başdan bir az boş idi. Hərdən bir özü çırtmış çalib oynayırdı. Məhəllənin dəcəl uşaqlarını əyləndirirdi. Yadına atasının dostu qoca kuzəçi Dərgah kişinin söhbətlərindən biri düşdü: “Bir gün Allah xəlq edib yer üzünə buraxdığı canlılardan bir neçəsini yanına çağıraraq deyir ki, indi sizin ömrünüzün müddətini müəyyən etməliyəm... Çünki bu dünyada məndən başqa heç kim əbədi ola bilməz... İndi deyin görüm hərənizə neçə il ömür verim?” İnsan deyir: “Məsləhət özünüzdür”. Allahın huzuruna gələn eşşək də, it də, meymun da insanın dediklərini təsdiq

¹ Dişi dəvə

edirlər. Allah deyir: “Ey insan, səne qırx il, bunların da hər birinə otuz il ömür təyin edirəm.” Birinci, eşşək narazılığını bildirir: “Məni ömrü boyu eşşək kimi işlədəcəklər. Buna görə on il bəsimdir. Bunu görəndə it də etiraz edib deyir: “Mən də ömrüm boyu hürəcəyəm, elə mənə də on il bəs edər.” Meymun da onlara qoşulub rica edir ki, elə mənə də on il ələ sahib oynatsalar bəsimdi. Allah hirslənib deyir: “Onda hərənizin ömründən iyirmi il kəsib verirəm insana. Qoy yüz il yaşasın... Buna görəndə ki, insan öz ömrünü – yəni qırx ili adam kimi yaşayır, sonra eşşəyin ömründən kəsilib ona verilən birinci iyirmi ili eşşək kimi işləyib arvad-uşaq böyüdür, sonra itin ömründən ona verilən iyirmi ili də arvad-uşağın üstünə hürür, axırıncı iyirmi ildə isə onu meymun kimi ələ salıb oynadırlar...” Misal çəkmək Dərgah kişinin peşəsidir... Sən o doydacaq qocadan danış... Axı onu da bir vaxtı bir ana bətnində yaradıb, sonra böyüdü.” “Düzdür, amma nəş yaradıb, qəlp böyüdü... Yaratma, yaradırsansa bütöv yarat, kamil yarat...” “Yaxşı... onda de görək səhə çağı bura niyə gəlmişən?.. Gəlməkdə məramın nədi?, “Gəlmişəm dənənimə bir salam verəm, onunla səhəmə barədə məsləhətləşəm”. “Ələ niyyətdir. Kim dənənə məhəl qoymasa, səhəni uğurlu olmaz... Bir memar kimi bu sərhab dənənindir sənin”. “Dənənin pislərini dənəndə qoyub getməliyik, dənənin yaxşılarını özümüzə səbəbə aparmalıyıq”. “Sənin dənənin də yaxşıdır, Əcəmi. Ancaq Möminə xatunun abidəsi Şeyx Yusifin məqbərəsindən həm böyük olmalıdır, həm də əzəmətli. Məqbərə – dənənindi, abidə – səhənin”. “Necə başa düşək?”... Yəni başlayım işə?” “Mütləq... Günü günə satmaq olmaz... Sonra gec olar... Sonra gec olar...”

Birdən ələ bil axırıncı sözləri kimsə uca səslə qışqırdı, bu sözlər get-gedə haraya çevrilib Şahab meydanının hər tərəfinə yayıldı: “Sonra gec olar!...”

Yox, səs nə sərhabdən gəlirdi, nə də Şeyx Yusifin ruhunun səsiydi. Səs Əcəminin öz səsiydi, içərisindən axıb qulaqlarına dolurdu, sonra sual-cavaba dönürdü...

...Şahab meydanı da bir anlığa onun nəzərində dönüb oldu Atabəylər meydanı. Şeyx Yusifin türbəsi də başqalaşdı. Əcəmi ayaq saxlayıb uzaqdan ona baxanda türbə enləndi, ucaldı, naxışları əlvanlaşdı və nəhayət, başqalaşdı, böyüyüb-böyüyüb əzəmətli bir abidəyə çevrildi... Və bir də gözünü açıb gördü ki, həqiqətən Atabəylər meydanındadır... Gələ-gələ də sifətinə təbəssüm səpilən uşağın son sözləri təkrar-təkrar

qulaqlarında səslənirdi: “Bundan yekəsini tikəcəm... Bundan yekəsini tikəcəm...”

Ayaq saxlayıb yan-yörəyə baxdı. “İşin irəli olsun, ustad”. Bu səs də dostu Cəmilin səsiydi... Əcəminin dodaqlarında təbəssüm göründü... Cəmil düz on il bundan əvvəl də, ilin beləcə bir çağında Şahab meydanında Şeyx Yusifin sənduqəsi yanında onu salamlayandan sonra həmin sözləri demişdi: “İşin irəli olsun, ustad...”

Həmin günün səhəri Şahab meydanında onun tikəcəyi ilk məqbərənin – Yusif ibn Küseyir türbəsinin özülü qoymuşdu...

Əcəmi bir az da yaxına gəldi, əvvəlcə başını qaldırıb göyə baxdı. Buludlar xeyli seyrəkləşmişdi... Məşriqdə Günəş işartısı görünürdü. Sənduqənin baş tərəfində dayanıb pıçıldadı:

– Sənin də sabahın xeyir, Möminə xatun...

“Bura haradır?” “Dünyanın bir parçası... Amma nə kənddir, nə şəhər, nə küçəsi var, nə də meydanı. Nə imarətlər tikilib burada, nə də onların eyvanları, balaxanları, küləfirəngiləri... Burada hamının mənzili eyni mərtəbədədir, özü də nə aşağıda, nə də yuxarıda... Buranın nə bağ-bağatı var, nə də çay-bulağı. Axı burada heç kimə nə su, nə od, nə də hava lazımdı. Təkcə torpaqdan başqa... Burada torpaq həm evdir, həm yatacaqdır, həm də geyimdir. Buranın havası hamı üçün eynidir – soyuqdur. Buna baxmayaraq hamı ağ geyimdədir. Biri başına tac, biri başına keçə papaq qoymur, biri əyninə zər-ziba, biri bez geyinmir. Axı burada nə külək əsir, nə gün yandırır, nə də şaxta kəsir... Hamı bir əmri, bir hökmü icra edir – yat, durma!” “Buranın sakinləri kimlərdir?”

“Dünyanın başqa-başqa yerlərindən köçüb gələnlər... Burada şah da var, vəzir də, vəkil də var, sipəhsalar da, hacib də, alim də, ədib də... Amma nə zəlim var, nə zülüm, nə hakim var, nə məhkum, nə əzən var, nə əzilən, nə aldanan var, nə aldanan. Burada nəzarətə də, güdükcüyə də, qulaqçıya da, xəbərçiyə də ehtiyac yoxdur. Burada nə alqı var, nə də satqı, nə hədiyyə var, nə rüşvət... Nə “mənimki” nə “səninki” nə “bizimki”, nə “sizinki”... Heç kim heç kimi satmır, aldatmır, qəsdinə durmur. Rəqabət yox, paxıllıq yox, bəskərlik yox... Asmaq yox, kəsmək yox... Buna görə tam sakitlikdir, tam əmin-amanlıqdır burada... Burada aşıq-məşuq də, mələkə-məşuq də yoxdur. Məşşatəyə

də, kəhhaləyə də, daş-qaşa ehtiyac yoxdur. Heç kim bəzənib-düzənmir, heç kim sevilib-sevilmir... Axı hamı laldır, kardır, kordur... Heç kim baş-qasının qız-gəlininə sataşmır, namusuna əl uzatmır... Burada gözəl-çirkin, ağ-qara, yaxşı-yaman, arif-nadan, mərd-namərd, igid-qorxaq söhbətləri də eşidilmir. Hamının görkəmi də eynidir, rəngi də... Hamının da bir adı var”. “Buradan o yana yol yoxdur?” “Yoxdur! Yazda ətrafı yaşıl, yayda boz, payızda qızılı, qışda ağ olan bütün yollar çatanda qurtarır. Hamının səcdəsinə durduğu peyğəmbərlər də, ulu xaqanlar da, dizi bükülməyən sərkərdələr də, müdrik alimlər də, söz sərrafı ədiblər də buradan o yana gedə bilmirlər. Axı bütün yolların intəhası burada başa çatır. Bura axirət dünyasına gedən yolun qurtaracağıdır. Bura gələn çox, geri dönməyən yox...”

Əcəmi əvvəlcə Ataboylar meydanını, sonra Şahab meydanını gəzə-gəzə axırda gəlib şəhər qəbiristanlığına çıxmışdı. Əcəmi peşəsinə görə qəbiristanlığı tez-tez xatırladı. Bəlkə də buna görəydi ki, anasına türbə tikmişdi, Şeyx Yusifə məqbərə inşa etmişdi, şəhərin bir sıra tanınmış adamları rəhmətə gedəndə onların sənduqələrini necə düzəltmək barədə dost-tanışlarına məsləhətlər vermişdi. Bir də qəribə burasıydı ki, qəbiristanlıq onun yadına Yəzd-Kurd tərəfdən külək əsəndə və göy üzü bədirlənmiş Ay işığına boyananda düşürdü. Axı külək buradakı ağır sükutu qovub aparırdı. Ay da zülməti əridib yox edirdi...

Amma bu gün hava mülayim idi. Azacıq yağış çiləmişdi. Günəş günorta yerindən məğribə təzəcə əyilmişdi. Əcəmi darvazaya ayağını qoymamış içəridən bir səs axıb qulaqlarına dolmuşdu: “Bura haradır?” Və ayaq saxlayıb içərisindən eşidilən sual dolu səsə cavablar axtarıb tapmışdı: “Dünyanın bir parçası...”

Özü ilə mükəlliməsi bitəndən sonra əlindəki səndəl ağacı ilə yanğını qaşıya-qaşıya qəbirlərin arasından keçib məşriq tərəfdəki balaca türbəyə yaxınlaşdı. Burada anası Badisəba uyuyurdu. Türbəni özü tikmişdi. Nədənsə ülya-mələkə Möminə xatunla buradakı söhbətləri yadına düşdü. Ona verdiyi cavabı da xatırladı: “Ananın ruhu başımın üstünə çətir kimi tutduğu halda mən nədən xoflanmalıyam, ülya-mələkə?.. Elə bu söhbəti xatırlayan kimi özü də bilmədən onu çəkib buraya gətirən ürəyindən razı qaldı. Mərhuməyə dönə-dönə rəhmət oxudu. Başdaşının üstünə qoyduğu balaca boz çaylaq daşını götürdü və başdaşını bir neçə dəfə döydü. Bu, o demək idi ki, mənəm, Əcəmiyəm... yenə görüşünə gəlmişəm, ana... hər dəfə səni yad etmək, sənə rəhmət

oxumaq üçün gəlirdim. Bu dəfə gəlmişəm xeyir-dua verəsən mənə. Bilirəm deyəcəksən ki, xeyir-duanı dirilərdən alırlar, ölümlər xeyir-dua vermirlər. İndicə özün fikirləşmədin ki, burada hamı laldı, kərdir, kordur?.. “Bilirəm, ölümlər xeyir-dua vermirlər... Bu sözləri inan ki, sən deyəndən sonra mən təkrar edirəm. Ürəyim demir bu sözləri... Bilir-sən niyə?.. Bilmirsənsə, qoy deyim... Bura hər dəfə gələndə, başdaşımı döyməyimə, sənə rəhmət oxumağıma baxma, mənim üçün sən həmişə dirisən, ölməmişən, sadəcə olaraq torpağın üstündən altına köçmüş-sən... Mən səni burada uyuyanların heç birinə bənzədə bilmirəm. Bun-ların heç biri də mənim üçün sən ola bilməz... Axı mənim damarlarımda axan qan sənindir. Gözümə işığı, ürəyimə hərarəti, qollarıma gücü sən vermişən. İndi o işığa, o hərarətə, o gücə daha çox ehtiyacım var, ana... Xeyir-duanı alan kimi gedirəm işə bşlayam: Həm hökmdar hökmünü icra edəm, həm də ana tapşırığını yerinə yetirəm. Bir neçə vaxt bundan əvvəl səni yuxuda görəndə dediklərin yadımdan çıxmır. Onda sən dedin: “Sən elə hesab elə ki, təkçə şahın anasına yox, bütün analara abidə ucaldırsan...” “Ver xeyir-duanı, ana!..”

Keçib anasının türbəsinin aşağısındakı sal daşın üstündə oturdu və başını sinəsinə endirib başdaşına baxdı, baxdı. Ona elə gəlirdi ki, in-dicə başdaşı yoxa çıxacaq, onun yerində ağ saçlı anasının nurani sifəti peyda olacaq, sonra da, gülə-gülə oğluna xeyir-dua verəcək... Gözlədi, gözlədi, nə başdaşı yoxa çıxdı, nə anasının nurani sifəti peyda oldu...

Amma birdən uzaqdan müxtəlif səslər eşitdi. Səslər bir-birinə qarışa-qarışa yaxınlaşdı və qəbiristanlıqda sükutu pozdu. Əcəmiyə elə gəldi ki, təkçə anası yox, əbədiyyət evinə köçən bütün analar birləşib ona xeyir-dua verirlər: “İşin avand olsun oğul!..”

Əlindəki səndəl ağacını qurşağına keçirib anasının türbəsinə uzaqlaşdı.

KARVAN YOLA ÇIXIR

Axşam idi, qaranlıq bir axşam. Şəhər elə bil indiyə **kimi belə** bir qaranlığa bürünməmişdi, onun üzərinə belə bir qatı zülmət pərdəsi çə-kilməmişdi.

Göz-gözü görmürdü. Elə bil kimsə göyə süpürgə çəkib ulduzları təmizləmişdi.

Ulduzlar şahzadəsi Ay isə naməhrəmdən utanan ifallı gəlin kimi harasa ilim-itim itmişdi.

Əcəmi üçüncü gün idi ki, evdən bayıra çıxmırdı, çox vaxt pəncə-rənin artırımında əyləşib uzaqdakı dağlara, düzənliklərə tamaşa edir, Arazın sularına baxıb xəyalda gedirdi. Gündüzlər beynində qarmaqarı-şıq dolayan fikirlər axşam dağılıb yoxa çıxırdı.

Birdən Əcəminin yadına hansı aliminsə sözləri düşdü: “Naxçıvan beş iqlimli məkəndi...” Gözlərini qara saca oxşayan göy qübbəsindən ayırdı, ətrafa boylansa da, heç nəyi ayırd edə bilmədi: Səndəl ağacının uclarını ovuclarına aldı, çənəsinə qoyub fikrə getdi. Elə bu vaxt qulaq-larına ud səsi gəldi... Əcəmi udun simlərindən qopub gah bəmə enən, gah zilə qalxan səsləri dinlədikcə ona elə gəlirdi ki, haradasa nakam bir gözəl dizlərini qucaqlayıb ağlayır, bir ana ayaqyalın, başı açıq oğ-lunun cənəzəsinin arxasınca addımlayıb haray çəkir, zalım ovçu ürkək bir ceyrni qova-qova gətirib sıldırım qayanın döşünə qısnayır, yaralı bir igid köhlən atın yalına yataraq dördnala harasa çapır...

Çalan kor Əhsən idi... Yenə muğam çalırdı, qədim bir muğam. Udun səsi durma qatarının səsi kimi get-gədə uzaqlaşdı, sonra eşidilməz oldu. Onun yerini İsaq-Musaq quşunun yeksənək səsi əvəz etdi: “Tap... dın?.. Tapma... dın, tap... dın, tapma... dın?..”

Anasını xatırladı yenə. Qəribədir, özü də baş açə bilmirdi ki, niyə o məhz Badisəbə arvadı ya belə qaranlıq, ya da aylı gecədə xatırlayır həmişə?.. Görünür, bu da bir sirdi, buda bir hissdi...

Eh, dünyanın möcüzələri ha çox, insanın sirr xəzinəsi olan ürə-yinin, beyninin hələ açılmamış, kəşf olunmamış əndişələrinin də ki, sayı-hesabı tükənməz!..

Əcəmi bu barədə baş sındırmadı. Axı onun bütün fikri-zikri son günlər yalnız hökmdarın tapşırığını necə yerinə yetirəcəyi ilə məşğul idi: “Möminə xatun ananın məzarı üstündə tikiləcək sərdabə qəsre görə heç də əskik olmasın. Və hətta ondan həşəmətli olsun, möhtə-şəm olsun...”

Əcəmi içəri keçdi, taxçaya qoyduğu kiçik şamı yandırdı, otaq işıqlandı. Mizin üstündəki böyük şamı da şamın alovuna alışırdı. Otaqda hər şey aydın göründü. Dəyirmi mizin üstündəki ağ Səmərqənd kağızları da, lələk-qələm də necə vardisa eləcə intizar çəkirdilər...

Əcəmi ürəyindən keçənləri kağızlara köçürməmişdi. Saatlarla onlara baxsa da, lələk-qələmi saçlarına sancıb fikrə getsə də, hələ bir qərara gələ bilməmişdi.

Qələmi də, kağızları da yana itələdi, durub rəfdəki kitablardan birini götürdü. Bu “Gözəllik və səadət”¹ idi. Sağa-sola vərəqlədi. Oxumağa hövsələsi çatmadı, qalxıb kitabı yerinə qoydu. Bu dəfə Əbül-Vəfanın kitabını götürüb, baxıb yerinə qoydu. Gözünə Fazil Şirvaninin ulduzlar barədəki cədvəlləri dəydi, gətirib mizin üstündə açdı, yenə baxdı baxdı...

Cədvəlləri yığışdırdı, şamları keçirdi, soyunub yatağına girdi. Gözlərini bərk-bərk yumub yuxuya getmək istədi. Nə qədər çalışdısa çimirləyə bilmədi.

Eşikdən İsaq-Musaq quşunu yeknəsək səsi yenə gəldi: “Tap...dın, tapma...dın?..”

Yorğanı hirsle üstündən atdı, qalxıb yerində oturdu və kiminləsə danışır kimi ucadan dedi:

– Tapmadım!.. Əl çəkəcəksən, ya yox?.. Dedim ki, tapmadım! Taparam, amma niyə tapmaq istəmirəm!..

Əcəminin yadına anasının toxuduğu xalçalar düşdü, bir vaxtı atasına İran tacirinin bağışladığı arı ailəsinin pətəkləri gəlib gözləri önündə dayandı, qələmi əlinə alıb kağız üzərində müxtəlif xətlər cızdı, naxışlar işlədi, onları qayğı ilə doğrayıb bir-birinə caladı, sonra ayırdı, kəsib tökdü, təzəsini kəsdi, təzəsini düzəltdi... Deyəsən, heç biri ağına batmadı. O nəyisə axtarırdı, tapa bilmirdi. Amma bilirdi ki, tapacaq, mütləq tapacaq. Nə fikirləşdisə cızdığı bütün xətləri də, işlədiyi naxışları da, kəsdiyi kağızları da cırıb tulladı... Əsəbiləşib əvvəlki sözünü dedi:

– Tapa bilmirəm... Tapmaq istəmirəm!

Elə bu vaxt ona elə gəldi ki, pəncərə işıqlandı, tağın biri açıldı və oradan nurani bir qadın peyda oldu, Əcəmi diqqətlə baxdı və onu tanıdı: Möminə xatun idi...

“Niyə tapmaq istəmirsən, Əbubəkr oğlu?.. Görürəm çox narahat-san. Həm də xeyli nigaransan... Səbəbkarı da mənəm. Bunun üçün bağışla mənə... Axı mən anayam. Tərəddüd eləmə, Əbubəkr oğlu, get mənim oğluma – sizin hökmdarınıza de ki, tikirəm, qoy Möminə xatun ananın qəbir otağı olsun, əbədiyyət otağı olsun... Niyə dinmirsən, niyə elə baxırsan? Bilirəm ki, ürəyi yumşaqsan, mərdсэн, cəsəretlisən. Səni mən cavan vaxtından beləcə tanıyısam. Yəqin yadında ola... Bir dəfə sevimli məşşatəmin² dəfnində iştirak etmək üçün şəhər qəbiristanlığa gəlmişdim.

¹ Ə. Bəhmənyarın əsəri

² Sarayda mələkəni bəzəndirən qadın

Gördüm ki, cavan bir oğlan qəbrin üstündə kiçik, amma gözəl, səliqəli bir sərdabə tikir. O heç kimə baxmadan başı aşağı daş yonurdu. Yorğun idi, yuxusuz idi. Heç kimnən kəlmə kəsmək istəməirdi. Yaxına gəlib soruşdum: “Ey cavan niyə heç kimlə danışmaq, kəlmə kəsmək istəmirsən?” Dedin: “Danışmaq üçün, kəlmə kəsmək üçün gərək ürəkdə qəm olmaya, xatun”. Dedim: “Sənə nə qəm?” Dedin: “Ana ölümündən də böyük qəm olar?..” Dedim: “Bağışla, oğlum, bilmədim ki, rəhmətə gedən anandı”. Dedin: “Allah bağışlasın...” Dedim: “Danışır ki, sən ən çox gecələr qəbiristanlığa gəlirsən. Bəs xoflanmırsan qəbirlərin arasında tək-tənha?” Dedin: “Tək-tənha niyə oluram, xatun? Anamın ruhu həmişə mənimlə olur. Onun müqəddəs ruhu bir çətir kimi başımın üstünü tutur, bir divar kimi keşiyimi çəkir, mənə hər bir bələdan hiyf edib qoruyur...” “Mən səni o vaxtdan beləcə tanıdım, Əbubəkr oğlu. İndi eşit mənə. Mən ölüyəm, sən diri... Gir bu işin altına. Çətin işin sonra fərəhi də çox olur, sevinci də! İnsan gərək bacarığından daha çox iş görə. Bu, onu başqalarının nəzərində ucaldır. Sən başla işə, işin uğurlu olacaq, Əbubəkr oğlu. Əsəbiləşmə, bu gün o kağızlar üzərində çəkəcəyin xətlər, naxışlar sabah sənin bu balaca otağından bayıra çıxacaq, sonra korpiclərə, kağızlara çevriləcək, kitabələrə dönəcək... Sənin doğma şəhərini bəzəyən gözəl biri tikiliyə çevriləcək, elə bir tikiliyə ki, hamı onun tamaşasına duracaq... İnan mənə, Əbubəkr oğlu. Bunu mən deyirəm, bunu bir ana deyir... Sən mənə yaşat, mən də səni yaşadım. Gələcək nəsillər üçün!.. Sənə xeyir-dua verirəm. Ölülərin xeyir-duası bəzən dirilərin xeyir-duasından əfzəl olur...”

Əcəmi elə bil bu sözlərdən məst olmuşdu: yarıyaq idi, yarıyuxulu... İstədi nəşə deyə, bacarmadı, cəld yerindən qalxdı.

Pəncərənin iki tağı bağlı idi... Anasının bir sözü yadına düşdü: “Anaların ruhu gecələr də yer üzünə gəzib dolaşır... Belə olmasa dünya öz məhverindən qopub ayrılır... Torpaq bəhər verməz, ocaqlar od alıb yanmaz, bulaqların suyu quruyar, nəfəs almağa hava çatmaz... Bunların hamısını yer üzünə anaların ruqları gətirib paylayırlar... Paylayırlar ki, övladları çörəksiz, həm də odsuz, susuz, havasız qalmasımlar... Onları pisi yaxşıdan, mərdi namərddən seçməyə də anaların ruhu öyrədir... Öyrətməsələr, naqışlər, ləyaqətsizlər, baskarlar göbolək kimi artıb çoxalarlar...”

Əcəmi təzədən geyindi, səndəl ağacını rəfdən götürüb bayıra çıxdı. Elanı tərəfdə, qara buludların ətəyində işıq qulağı göründü. Deyəsən, ara-sıra ulduz da gözə dəyirdi. Bu, ümid işığı idi.

Əcəminin çiyinlərinə çökən ağırlıq elə bil azaldı, qollarını yanlara açıb dərinə nəfəs aldı.

Möminə xatunun qeybdən eşidilən “hamı onun tamaşasına duracaq” sözləri İsaq-Musaq quşunun “tap... dın, tap...madın”ı kimi təkrar-təkrar qulaqlarında səsləndi. Əcəminin xəyali bu dəfə keçmişə yox, gələcəyə uçdu, neçə-neçə on illərin üstündən adladı. Gözlərini yumub həmin gələcəyi görmək istədi. Gördü ki, onun doğma şəhəri öz görkəmini tamam dəyişib: nə şəhristan var, nə rəbatlar, nə də şəhəri zalımlar-məzlumlara, varlılara-kasıblara ayıran hündür hasarlar, qala divarları... Şəhərin abad küçələri geniş xiyabanları, uca-uca imarətləri hamıya məxsusdur. Pəncərələri Elam dağına, Ağrı dağına açılan imarətlərdə Dərgah kişi də yaşayır, Məcusi də, zərgər Mustafa da, dostu Cəmil də... Və şəhərin ortasında bəzəkli gəlinə oxşayan bir abidə ucalır. Adamlar dəstə-dəstə gəlib ona baxırlar, hərənin də dürlü-dürlü tərifləri... Tərif deyən təkə onun həmsəhərliləri deyil, bütün aranıqlardı, bütün əcnəbilərdi: “Mərhubə”, “Mər...hə...baaa!”

İsaq-Musaq quşunun səsi yenə gəldi: “Tap...dın, tapma... dın!”

Əcəmi gülümsədi, əlindəki səndəl ağacı ilə elə bil kimisə hədələdi: “Zəhlətökənsən ha, İsaq-Musaq! Qırsaqqızsan, vəssalam! Tapdım, bəli, tap...dım!”

Əcəmi otağa qayıtdı, mizin başında əyləşdi, ağ Səmərqənd kağızlarını təzədən qarşısına çəkdi, lələk-qələm onların üzərində bu dəfə sürətlə aşağı-yuxarı, sağa-sola işləməyə başladı.

Hər tərəfi bürüyən qatı zülmət pərdəsi pardaqlanıb sökülənə kimi, ulduzlar təzədən göy qübbəsinə səpələnənə kimi, ulduzlar şahzadəsi Ay gül camalını milyon-milyon aşıqinə təzədən göstərənə kimi lələk-qələm işlədi, işlədi...

Bir azdan zıncırov səsləri eşidildi, deyəsən sarvan gecədən şəhərdə dincələn dövələri sübh tezdən karvan yoluna çıxarırdı.

AXŞAM ƏZANINDAN SONRA

Şəhər reisinin ovqatı son vaxtlar çox təlxi idi, qaşqabağı açılmırdı. Züriyyətsizlik, vəsi dərdi yaşa dolduqca onsuz da gödək olan boyunu bir az da aşağı basırdı.

Cahan Pəhləvanın şəhərə varid olan gündən göstərdiyi laqeydlilik onun gününü göy əskiyə döndərmişdi. İki gündən – bir etdiyi töhmətlərin,

dediyi acı sözlərin isə sayı-hesabı yox idi: “Sən mərhum atabəy-əzəmin etimadını doğrultmursan”, “Şəhərdə özbaşınalıqdır, əxiliyə arxa çevirənlər peyda olub... Əsnaf əhli vergi verməkdən boyun qaçırır, “Bədəvilər, rahzonlər¹ oğurluq edirlər, şəhərdən çıxan karvanlara həmlə çəkib soyurlar”, “Başını isə görmək, şəhəri, ona tabe olan kəndləri idarə etmək əvəzinə həmbəzmlərə² qarışıb, mey və zənən düşgünü olub qalmısan... övrətin isə...”

Şəhər rəisi bura çatanda hökmdarın dediklərini “qeyrətinə sığışdırma bilməyib” edilən töhmətləri də, deyilən acı sözləri də unutmağa çalışırdı. Belə vaxtlarda isə onun dadına ancaq şərab çatardı...

– Nəsrin!

– Bəli.

– Gəl, piyaləmi doldur.

– Baş üstə.

– Başın Seyidabad gülləri üstə.

Nəsrin xatun bəzək otağından çıxdı, nazlana-nazlana gəlib ərinin yanında dayandı. Əyilib mizin üstündəki balaca gümüş gülabzəni götürdü, qızıl piyaləyə şərab süzdü.

Rəis başını qaldırıb əlvən Təbriz xatayından xalat geyən, qara gur saçlarını, boyun-boğazını ətrə tutan arvadını altdan-yuxarı çox diqqətlə süzdü.

– Niyə elə baxırsan? – Nəsrin xatun əzilə-büzüldü.

– Xoşuma gəlirsən... Gətir yanağından öpüm.

– Belim ağrıyır. – Nəsrin xatun sol əlinin dalını onun ağızının üstünə qoydu – Əyilə bilmirəm...

Nəsrin xatun yalan danışdı. Yalan danışdı deyəndə ki, öz qadın nəfsinə, kişiyyə olan iştahasına anasının südü kimi bələd idi. Həm də onun üçün heç bir fərqi yox idi, şah dodağı, yaxud gəda, sipəşllər dodağı, yaxud mühafiz. Təki dodaq olsun, hərəratli, çılğın, onun sönüb gedən hissələrini dirildən, cana gətirən kişi dodağı...

Axı dodağı kişi dodağına deyəndə ölüb-dirilirdi, bütün bədəni od tutub yanırdı, az qala o dünyahıq olub gedirdi. Bir də ona görə yalan danışdı ki, son illərdə bir-birini aldatmaq onlar üçün bir növ adət halını almışdı, mərəzə çevrilmişdi. Rəis öz işində idi, xatun da öz işin də...

¹ Yolkəsənlər

² Kef yoldaşları

Yanaqdan öpüş istəyən ev sahibi fərqiñə varmadan sahibənin əlini öpə-öpə oradaca mürgüleyib yuxuya getdi. Nəsrin xatun ürəyində ərinin qarəsınca deyindi: “Boyuna xam iplik tutum... Kişiyə bax, ağızına bir piyalə şərab dəyən kimi yeddi illik yuxuya gedir. Evini karvana yükləyib aparsınlar, övrətini evindən oğrasınlar – xəbəri olmaz... Bu baş-qulağıman da iki günün biri başıma vurur ki, züriyyətsizlik...”. Kənz çağırdı, işarə edib ərinin clə həmin otaqdakı dibacədə yerini rahatladı, süfrəni yığışdırdı və yenə öz otağına keçib bədənnüma güzgünün qabağında əyləşdi, zümzümə edə-edə bəzək-düzəyini əyər-əskiyini tamamlamağa başladı. Üzünə Nüşapür kirşanı çəkdi, yanaqlarına İsfahan qımızı sürtdü. Bir azdan sonra zümzüməsi otağa doldu, arada mahnıya da çevrildi: “Əzizim, yar dərdi, Mən gül əkdim yar dərdi. Ürəyimə toxunma, Bil onun da var dərdi...”

...Qapı açıldı, içəriyə öskürə-öskürə üç kişi daxil oldu. Gələnlərin biri Hatib ibn Mübarək, biri memar Məsud ibn Əbutahir və biri də saray şairi Kəmaləddin Naxçıvani idi.

Onları şəhər rəisinin özü qarşıladı. Mizin başındakı dibacədə xeyli mürgüləməsinə, ayıldandan sonra əməlli-başlı yuyundurulub, çimizdirilməsinə baxmayaraq rəisin qaş-qabağından zəhər tökülürdü. Axşam əzanından sonra baş şeyxin yanına iki nəfəri salıb gəlməsi onun ürəyincə olmasa da, heç nə deyə bilmədi.

Axı “Göydə bir olan Allahın, yerdə isə xilafətin vəkilə və “nəməyəndəsi” şəhərdə istədiyi adamın qapısını istədiyi vaxt açıb içəriyə varid ola bilərdi, istədiyi adama istədiyi sualı verə bilərdi, istədiyi adamdan istədiyi cavabı tələb edə bilərdi. Bu ixtiyarı Allah-Təala özü əta etmişdi, bu haqqı ona Allahın müqəddəs kəlamları olan Quran bağışlamışdı.

Nəsrin xatun bəzənib-düzənəndən sonra mələkənin növbəti görünüşünə getmişdi.

Gələnlər rəislə salamlaşdılar, baş şeyx təklif gözləmədən keçib başda əyləşdi, memarlar şair isə təklif olunan kürsülərdə öz yerlərini tutdular.

– Demək biz belə qanaq ki, hökmdar bizim ricamızı nəzərə almaq fikrində deyil? – Baş şeyx rəisə bir neçə vaxt bundan əvvəl dediyi sözləri bir də təkrar etdi. – Qureyş aqilləri deyiblər: “La tərəkəb farasə ğayrikə!”¹

¹ Özgə atına minən tez düşür (ərəb.)

Rəis başı dumanlı olsa da, daşın hara və niyə atıldığını dərhal başa düşdü.

– Kimə-kimə, amma sizə... belə narahatçılıq yaraşmır, cənab əşşeyx ər-rəis!

– Niyə yaraşmır? – Baş şeyx əlində çevirdiyi səddadənün şəvə kimi qara dənələrini ovcunun içərisinə yığıb əsəbi-əşəbi silkələdi. – Allah-təalanın bu Nəxçovan şəhərində məndən başqa da vəkilə var? Cavab almadığı üçün bir də sual elədi: – Soruşuram: var, ya yox?.. Əlbəttə, yoxdur. – Memar Məsud ibn Əbutahir qabağa düşüb baş şeyxin sualına əvvəl cavab verdi.

Kəmaləddin Naxçıvani də yarıcıddı, yarızarafatla öz fikrini bildirdi:

– Möhtərəm əşşeyx ər-əris cənabları vəkil deyil, Allah-təalanın Yer üzündə mövcud olan yeganə xəlifəsi əmirəlmöminin ən nüfuzlu, ən mötəbər nümayəndəsidir.

Rəis əvvəlcə memara, sonra şairə sərt bir nəzər yeritdi və kinayə ilə gülümsəyib xəbər aldı:

– Onda belə çıxır ki, vəkillərdən də biri cənab memar Məsud ibn Əbutahirdir, digəri də şair Kəmaləddin Naxçıvani, eləmi? – Rəis sualına cavab almağını gözləməyib hirsli olavə etdi: – Əvvələn, mən sizi evimə dəvət etməmişəm, ikincisi də sizə danışmağa, fikir yürütməyə icazə verməmişəm, üçüncüsü, də siz rəisin hüzurundasız, özü də evimdəsiz!.. Deyin görüm gəlməkdə fikriniz, məqsədiniz nədir?

– Onları mən gətirmişəm, cənab rəis. – Bu sözləri baş şeyx çox rəsmi, bir az da kinayə ilə dedi, sonra səddadəsinin dənələrini çox arxayın- arxayın qoşalayıb əlindən-əlinə ötürdü, bu o demək idi ki, vacib iş üçün gəlmişəm, özü də bilə-bilə tək gəlməmişəm. Və mənimlə gələn kim olur-olsun, siz rəisin borcudur ki, ona ehtiram göstərəsən, hörmət qoyasan. Yoxsa unutmusan ki, nəzərini üstündən çəkdim hələ atabəy-özəmin dövründə şələnə vermişdilər qoltuğuna. O ki, qala sarayın ikinci sahibinə, nə vaxt göz eləsəm, harayın Bağdada çatmamış tükünü didər... Ağır otur, batman gəl!..

– Sən bilirsən ki, Cahan sərdabonin tikilməsi barədə xüsusi fərman hazırlayır?

– Bilirəm.

Rəisin cavabı baş şeyxin xoşuna gəlmədi, çünki onun səsində deyəson, əsəbilik var idi.

– Düzünü de, bizim ricamızı ona çatdırmısan, ya yox?

– Demişəm. Deyir Əbubəkr oğlu tikəcək sərdabəni... Deyir guya bu, atabəy-əzəmin də arzusu imiş... Bir də deyir ki, anamı, Möminə xatunu yuxuda görmüşəm, o da deyib ki, qəbrim üstə sovməni tapşır Əbubəkr oğlu tiksin, Şeyx Yusifin sovməəsini tikən kimi...

– Dirilərin ricasını saya salan yoxdur, mərhumların yuxuda etdikləri xahişləri də ödənilir. Bir işə bax, ha! – Məsud ibn Əbutahir oyalandı və baş şeyxi bir az da qızıışdırmaq istədi.

– Cahan sovməə tikdirmir...

– Elə iş oradadır ki, sovməə tikdirmir. – Rəis baş şeyxin yarımçıq qalan fikrini tamamladı.

Baş şeyx nə fikirləşdisə sözüünü yarımçıq kəsdi. Səddanəni ovcuna yıxdı və sonra ləbaddəsinin cibinə qoydu, qərribə bir nəzərlə rəisə baxdı. Elə bil bu baxışla demək istədi ki, sənin nədən xəbərin var ki, bundan da xəbərin ola.

– Demədin ki, Məsud ibn Əbutahir də memardı?

Rəis elə bil baş şeyxin çürükçülük etməsindən danıxdı.

– Dedim... Deyir ki, Əbubəkr oğlu istəsə usta Məsudu özünə müavin götürə bilər.

Məsud ibn Əbutahir bu sözləri eşidən kimi öz-özünə donquldandı:

– Mən şeyx övladı ola-ola bir dulusçunun oğluna müavin işləyirəm?

– Sonra rəisə müraciətlə soruşdu: – Saray sahibi bildi ki, mən sərdabəyə çəkilən xərcin altıda birinə də razıyam?

– Onu da dedim, bildi... Dedi ki, ucuz ətin şorbası olmaz. – Baş şeyxin əvvəlki söhbətinə qayıtdı: – Dedi ki mən adicə sovməə tikmirəm... məqbərə tikirəm... hələ bəlkə qəsr tikdirdi... Əbubəkr oğlu isə işə, muzd barədə hökmdara heç nə deməyib. Bu da onun xoşuna gəlib. Vəzir də Səddəin Əsədə tapşırıb ki, ümumi qaydanı pozsun və fərmanda tikili üçün çəkilən xərcin beşdə biri qədər yox, dördüdə biri qədər muzd ayrılmasını göstərsin. Bundan əlavə, eşitdirib ki, tikilinin özülünə bir kisə qızıl tökəcəyəm... Özü də xalis səlcuq qızılı... Hələ söz arası eşitdirdi ki, sərdabə yaxşı çıxsa, Əbubəkr oğluna bir nalbənd, bir çörəkçi dükəninin gəlirini vəqf kəsəcək. Hələ bəlkə ayrıca Əcəmi zavıyyəsi də yaratdı...

Otağa sükut çökdü, heç kim danışmadı. Baş şeyx səddanəsinin ləbaddəsinin qoltuq cibindən çıxarıb təzədən çevirməyə başladı. Kəmaləddin Naxçıvani isə baş şeyxə, Məsud ibn Əbutahirə od qoymaq istədi:

– Heyf!.. heyf!

Baş şeyx şairin heyfsilənməkdəki eyhamı başa düşmədi:

– Bəs demədin ki, Əbubəkr oğlu məscidin, qəzavətxananın qənşərindən keçəndə az qalır yanını qaşısın... Necə rəva görürsən ki, belə bir bəndə sənənin ananın məzarı üstündə sərdabə tiksin? Mərhum atabəy-əzəmin ağıllı, sevimli övrətinin müqəddəs ruhunu narahat etsin, gecələr əcinnələr məzara doluşub nalayiq hərəkətlər törətsinlər? Yox, deyəsən, mən özüm hökmdarın yanına getməli olacağam.

– Hökmdar bu günlərdə Həmədana qayıdır və buna görə də heç kimi qəbul etmir. – Rəis bu dəfə sakit və bir az da təəssüflə fikrini baş şeyxə çatdırdı.

Elə oradaca da fikirləşdi: “Görəsən bu qoca islamçı, bəna oğlundan nə istəyir?. Onun ilk məhəbbətini daşa çırpdı, Dəryanuru əlindən aldı. Özündən də əl çəkmək istəmir. Əcəmi adı eşidəndə varından-yoxundan olur. Elə bil dəliyə qırmızı göstərir. Mən heç bilməzdim ki, dindarların kin-küdurəti də islama etiqadları kimi qatı olarmış...”

Son sözləri müraciətdən çox sarayın ünvanına giley-güzara çevrilədiyindən rəis cavab vermədi.

– Hökmdar ki, öz zənənini özündən yuxarı başa keçirdi, rəiyyətlə gərəklə özünü gedib öz qəbrini qaza. Deyirlər kişinin nəyi övrətin əlində olursa olsun, eyb etməz, gərəklə bir atı, bir saqqalı, bir də sözü özünə ola...

Kəmaləddin Naxçıvanının ikibaşlı danışığından rəis alnsa da, baş şeyx dərhal nə isə oğurladı.

– Deyəsən, səndə təzə xəbər var axı!

Kəmaləddin Naxçıvani o tərəf-bu tərəfə baxdı, alnının qırıqlarını sıxlaşdırdı, əlini gicgahlarına tökülən seyrək tüklərinə çəkib dedi:

– Hökmdar Əlinə ovda olanda, Pir cuvarındakı cədəlgahda qoşunun təliminə baxmağa gedəndə Əcəminin mələkənin yanından çıxan görüblər...

Rəis dərhal onun ağzının üstündən vurdu:

– Siz naxçıvanlılar elə sözbaz olursunuz... O ki, qala hələ şüərəsinə! Nə istəyirsən, nə qədər istəyirsən quraşdırırsınlar sənənin üçün saxta sözləri. Gündə onunu, yüzünü. Bəh-bəh, danışdı da! Buna heç kim inanmaz!

Baş şeyx isə fikrini qəti bildirdi:

– Heç kim də inanmasa, hökmdar inanar. Allahın elçisi olan mən, – sinəsinə döydü, – dəfələrlə belə qənaətə gəlmişəm ki, şahlar, padşahlar

bütün ömürləri boyu şübhə içində yaşayıblar, onların ölümlərini də son məqamda baltalayan elə şübhə olub. Onlar şübhə ilə qidalanıblar, şübhə ilə nəfəs alıblar. Onların əməlləri də şübhə ilə yoğrulub, şübhə ilə naxışlanıb...

– Hökmdar öz övrətlərinə inanır... Başınız bədəninizə ağırlıq etməsin. – Rəis qəti xəbərdarlıq etdi.

Kəmaləddin Naxçıvani ürəyində baş şeyxə rişxənd etsə də, “Köpəyin duası müstəcəb olsaydı, göydən yağış əvəzinə sümük yağardı” kəlamını xatırlasa da, əl-qolunu ölçərək bədahətən şeir qoşub onu mədh etməyi də lazım bildi: “Günəş kimi nur saçır bizim qüdsi-barigah. Onu daim hifz elə, aqil və bazil Allah!”...

ƏSRİN ONDA BİRİ

Cahan Pəhləvan alnını sol ovcunun içinə qoyub fikrə getmişdi. Bu, hökmdar üçün artıq bir adət halına keçmişdi. O, belə dərin fikrə gəndəndə nə barədəsə sərt bir tədbir görəcəyini, yaxud fərman verəcəyini kəsdirirdi.

Qulam içəri girdi və adəti üzrə dinmədi, qəbul otağının aşağısında dayanıb hökmdarın dərin düşüncələrdən nə vaxt ayrılacağını gözlədi. Elə bu vaxt hardansa dəvə karvanının son zıncırov səsləri eşidildi. Görünür, tacirlər Naxçıvan düzündən kifayət qədər yük götürmüş dəvələrini yenə şəhərin içərisinə sürüb cülfa yoluna çıxarırdılar. Cahan Pəhləvan bu səsi eşidən kimi alnını ovucunun içərisindən götürdü. Bundan istifadə edən qulam tez baş endirdi və:

– Hökmdar...

Onun sözü tıxanıb boğazında qaldı. Cahan Pəhləvan adəti üzrə sağ əlini yuxarı qaldırdı və sərt bir hərəkətlə onu susmasını işarə etdi. Qulamın elə oradaca yadına düşdü ki, sarayın təzə sahibində karvan zıncırovlarının səsinə eşitməyə xüsusi bir maraq vardı. Ancaq bu qara, kor-kobud ərəb bir neçə dəfə baş sındırıb xeyli-götür qoy etmişdisə də bunun sirrini araşdırma bilməmişdi. Hətta dünyagörmüş qocalardan adda-budda eşitdiyi sözləri də yadına salmışdı: “Padşah var ki, atını dədəsindən çox istəyir...”, “Padşah var ki, səhərlər xoruz döyüşünə baxmamış nahar eləməz...”, “Padşah filankəs naharını həmişə ova apardığı tulasıynan bir yerdə yeyərmiş...”, “Padşah filankəs çiyində

qızılquş görməyincə bir yerə ayaq basmazmış...”, “Padşah filankəs fərmanlarını bir qayda olaraq qəfəsdə saxladığı bülbüllərin səsinə eşidəndən sonra imza edib möhür basarmış...”, “Padşah...”

Qulam atından, tulasından, qızılquşundan, xoruzundan, bülbüllərindən ayrı düşmüş padşahlar barədə eşitdiklərini götür-qoy etdiyi vaxt Cahan Pəhləvan bütün qayğı və fikirlərindən əl çəkib zıncırov səslərinə qulaq kəsilməmişdi. O elə bil gözəl bir mahnı dinləyirdi, çünki hökmdarın qəzəbli sifətində müəmmalı bir sevincin cizgiləri özünü bürüzə verirdi...

“Bu hökmdarlar da qəribə məxluqlardır, vallah! Ə, dəvə özü nədi ki, onun zıncırovunun səsi də nə ola! Zın...zınq...zınq...”

Karvan uzaqlaşdı, zıncırov səsləri də itib-batdı. Cahan Pəhləvan başını yavaş-yavaş qaldıran kimi qulam bayaqdan bəri tıxanıb boğazında qalan sözünü tamamladı:

– Hökmdar, memar Əbubəkr oğlu gəlib.

– Əvvəla, vəzərxanədən Sədəddin cənablarına de bura buyursun. O buyurandan sonra Əbubəkr oğlunu yanıma gətirərsən.

Hökmdarın alnı yenə sol ovcunun içərisinə endi. Qulam baş endirib otağı tərk etdi. Onun çıxması ilə Sədəddin Əsədin otağa girməsi bir oldu. O, adəti üzrə hökmdarı salamladı, onun sağ tərəfindəki kürsüsündə əyləşdi və heç bir sual vermədi. Çünki hələ vəzir təzdən bilirdi ki, Cahan Pəhləvan memar Əbubəkr oğlunu yanına dəvət edibdir.

Qapı açıldı, qulam Əcəmini içəri buraxıb qapıları yenidən örtüdü. Əcəmi sol əlini sinəsinə qoyub hökmdarı salamlayandan sonra keçib göstərilən yerdə əyləşdi, nədənsə kuzəçi Dərgah kişinin bir dəfə dediyi sözlər yadına düşdü: “Hökmdar yanına getməyin, düşəri də olar, düşməzi də... Hökmdar dediyin dəyənək kimi bir şeydi, qardaş-oğlu... Dəyənəyin də ki, iki ucu olur... Birindən xeyir görərsən, birindən ziyan çəkərsən...”

Cahan Pəhləvan aram-aram danışmağa, özü də nədənsə filosofluq etməyə başladı:

– Biz millətimizin müqtədir, qabil adamlarını daim hifz edib qorunmalıyıq. Ona görə qorunmalıyıq ki, alimsiz, ədibsiz, memarsız, xanəndəsiz millət olmaz. Hətta kənkansız da, bənnasız da, daşyonansız da keçinmək müşküldü. Amma bir məsələ var ki, hansı sənətin, peşənin ardınca getməsindən asılı olmayaraq sənətkar qabil olmalıdır... Və özünün əsil qədir-qiymətinə layiq görülməlidir. Gəncəli şair Nizami

çox doğru deyib ki, insan papaqçı da olsa görək kamil papaqçı ola. Mən Əbubəkr oğlunu da Nizami kimi qabil bir sənətkar hesab edirəm. Və əminəm ki, gəncəli şairin şer aləmində olan böyük gələcəyi kimi, naxçıvanlı memarın da memarlıqda böyük gələcəyi olacaq. – Cahan Pəhləvan danışığa ara verdi, özünü Əcəmiyə daha yaxın göstərmək üçün səsinin ahəngini dəyişdi: – Hələ mərhum atabəy-özəm üçün hazırladığım hədiyyənin üstündəki nəbatı naxışları görəndə mən bu qənaətə gəlmişdim. O vaxtdan məndə belə bir inam yaranıb ki, ustad Əcəmi həmin hədiyyənin sabah iki dəfə, birisi gün beş dəfə böyüyünü yarada bilər. Və lazım gəlsə bir-iki ildən sonra on dəfə, bir neçə ildən sonra yüz, min dəfə böyüyünü...

Səddədin Əsəd hökmdarın öz niyyətini çox ustadlıqla, həm də eyhamla bildirməsini o saat başa düşdü və Əcəmini ayıq salmaq üçün bir-iki ağız öskürdü.

– İnsan olmağın birinci əlaməti elə öz həmcinslərinə xidmət etməkdir. Yenilməzlərin, qorxmazların etimadını doğruldanlar ölməzdirlər. Belələri sənə etimad göstərəndə, adını hörmətlə çəkəndə adamın ürəyi, bax, o Elalın dağı boyda olur! – Əcəmi pəncərədən baxıb uzaqlarda, aydın səmanın altında, tutqun çəhrayı rəngə çalan dağı göstərdi. Hökmdarın da, vəzirin də nəzərləri şərqə, gündoğar tərəfə dikildi.

– Sənətkar üçün dağ azdı, ona daha yüksək zirvə görəkdi. – Səddədin Əsəd söhbətə qoşuldu.

– Əlbəttə, böyük hökmdar da, möhtərəm vəzir də haqlıdırlar. – Əcəmi saray sahibinin qabağından qaçmaq istəmədi: – Amma mən Elalın adını əbəs yerə çəkmədim. Mən bu dağa baxanda yadıma müdrik Qorqud Dədə düşür. Mənə elə gəlir ki, ürəyinə oxşayan bu bağı elə bil kimsə onun sinəsindən çıxarıb və başı üstə bu doğma yurdun bir parçasına salıb. Elə bil kimsə deyib ki, ey Qorqud dədə yurdunun igidləri, heç nədən qorxmayın, böyük bir insanın, ulu bir məxluqun ürəyi həmişə sizin yanınızdadır...

Cahan Pəhləvan memarın şairanə, ancaq müəmmalı sözlərinə, diqqətlə qulaq assa da, soruşdu:

– Sən inanırsan ki, yer üzündə Qorqud dədə adlı müdrik qoca yaşayıb?

– İnanıram. Müdrik adamlar qondarma ola bilməzlər. Mənə elə gəlir ki, Qorqud dədənin ruhu da daim bu yerlərdə dolaşır... Ləyaqətli adamları heç vəchlə məcbur etmək olmaz ki, yaxşını “pis” kimi, pisi

“yaxşı” kimi qələmə versinlər... İnsan oğlu öz əməlinin övladıdır. Sözüün doğrusunu de, atını min çap... sənə zaval yoxdur. Ata-babaların bizə vəsiyyəti belədi, hökmdar.

– Deyəsən, Əbubəkr oğlu bu gün filosofluq etmək niyyətindədi?

– Səddədin Əsəd söz atıb gülümsədi.

– Qoy danışsın... Bu yerlərin sadə adamlarından da müdrik söz eşitmək mənə xoş gəlir.

Əcəmi Cahan Pəhləvanın dediklərindən razı qalsa da, vəzirin sözlərini də cavabsız qoymadı.

– Əgər vəzir cənabları həqiqətən danışanda onu filosofluq adlandırsa, qoy o deyən olsun. Amma mənə istədiyim odur ki, qoy ayılsın qəflət yuxusundan insan, çünki o hər şeyə qadirdir, bütün varlıqlardan ucadır. Çünki həm güclüdür, həm də qabil, həm zəkalıdır, həm də qüdrətlidir. Ona rəva görmək lazım deyil ki, ağıla xəyanət edib yalanlara inansın, müti olub naqislərə boyun əysin.

– Belə çıxır ki, Əbubəkr oğlu insanlar arasında heç bir fərq qoymur?

– Cahan Pəhləvan memarın qərribə mühakimələrinə marağ göstərdi və vəzirə baxıb gülümsədi.

– İnsanlar arasındakı düzlüyü və əyriliyi, aqilliyi və nadanlığı biz özümüz yaradıq, əfsanələrə inansaq, biz hamımız bir babanın – Adəmin, bir nənənin – Həvvanın törəmələriyük... Buna görə də təbiətin nəyi varsa onun övladları arasında bərabər bölünməlidir... Xeyirxah, aqil atalar öz var-dövlətlərini övladları arasında tən bölüblər. Özləri də bölməyə vaxt tapmasalar, dünyadan köçəndə belə vəsiyyət ediblər: “Nəyim varsa düz bölün, dədə malı kimi!...” Dostum Nizaminin də belə bir kəlamı var: “Öylə bir ixtiyar olsaydı məndə, qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə...”

Səddədin Əsəd bu an imkan tapıb Əcəmiyə başı ilə işarə elədi ki, daha danışma, hökmdarın yanında diligödəklər, başını tez-tez sinəsinə endirənlər, yalana da, doğruya da, “bəli, bəli” deyənlər udublar həmişə...

Cahan Pəhləvan taxtında yanını dəyişdi. Sol əlilə gödək saqqalını sığalladı və heç nə demədən susdu. Və birdən əlini əlinə vurdu. Qulam bir göz qırpımında qapının ağzında hazır oldu.

– Dənən yemək otağında yaxşı bir süfrə açsınlar... Mən bu gün ustad Əcəmiylə birlikdə nahar edəcəyəm!

Qulam heç nə demədən baş endirib getdi. Nahar edənlərin sırasında adı çəkilməyən vəzir:

– Mən... mürexhəs ola bilərəmmi, hökmdar? – deyib ayağa qalxdı.

– Əyləş... Fərman hazırla. Dövlət adından. – Cahan Pəhləvan fərmanın qısa məzmununu dedi: – Möminə xatun ananın sərdabəsinin, daha dürüst desək, qəsr-abidənin tikilişinə başlansın. Bu tikiliş üçün beytülmalından lazımı qədər vəsait ayrılınsın... Ümumi qaydadan kənar, müstəsna olmaq şərti ilə, onu tikənlərə çəkilən xərcin beşdə biri qədər yox, dördüdə biri qədər... zəhmət haqqı ödənilsin. Məqbərənin özülünün qoyulması gələn həftənin pəncşənbə günü icra edilsin. Və sərdabə... – Əcəmiyə tərəf döndü: – Neçə il bəsdə tikinti üçün?

– Bəs hökmdar sənədlərlə, sərdabənin layihəsilə tanış olmaq niyyətində deyil?

– Mən Əbubəkr oğluna inanıram. – Cahan Pəhləvan vəzirə baxdı, Səddəin Əsəd hakimin dediklərini başı ilə təsdiqlədi. Hökmdar sualını yenə təkrar etdi: – Neçə il bəsdə?

– Ən azı... on beş il.

– Ən çoxu on il.

– Azdır, hökmdar.

– Çoxdur memar! On il...Əsrin onda biri..

Əcəmi saray sahibinin qırımını görüb nə söz qaytardı, nə də şərtini dilinə gətirə bildi.

Əcəmi hökmdarla bir yerdə nahar edib saraydan çıxanda hava aydın idi. Səndəl ağacını qurşağından çıxarıb barmaqları arasında oynadırdı...

Belə havada Əcəmi həmişə şad-xürrəm görünərdi. Ancaq bu dəfə fikirli idi. Nahar vaxtı saray sahibinin ona verdiyi xəbərləri götür-qoy edirdi: “Əbubəkr oğluna bir xəbər verə bilərəm. Gürcü çarı Georgi mənə namə göndərmiş... Xərəcədən imtina edir və bizimlə həmişə əmin-amanlıqla yaşayacağına söz verir. Amma inanmıram”.

–Hökmdar... gəlin bu dəfə də sınaqdan keçirin. Axı gürcülərlə tarix boyu möhkəm dostluğumuz olub, hələ Cavanşirin vaxtından... Ağvan hökmdarı gürcü knyazı Atrnersexlə yaxın dost olub, bir-birinə çətin ayaqda kömək əli uzadıblar... Bu biri qonşularımızın sərkərdəsi Baqratuni də onun kimi”.

–Bəs sonralar Cavanşir kimi bir sərkərdəyə sui-qəsdə kim təşkil etdi? Babək kimi cəsur bir sərkərdəni kim ələ verdi?... Sidqim sıyrılıb bu qonşulardan, inanmıram onların səmimiyyətinə. İndi də Əbubəkr oğluna başqa bir xəbər verirəm”.

“– Nə xəbər, hökmdar?”

– Qızıl Arslandan məktub almışam... Çapar göndərmişdi... Atabəy-əzəmin vəfatından sonra Təbriz hakimi Fələkəddin Əhməd özünü yaxşı aparmır... Özbaşınalıq edir. Əbubəkr oğlu bilməmiş deyil ki, xilafətin iradəsilə Təbriz uzun illərdə ki, Əhmədili nəslinin əlində bir oyunağa çevrilib. Atabəy-əzəmə əcəl aman vermədi ki, Təbrizi Eldəgəzlər xanədanına birləşdirsin... Açıq qalan bu məsələni, üləmələr demişkən, həll etmək mənim boynuma düşür... Bağdadın tez-tez mənə fəxri əba göndərməsinə, gündə bir xeyir-dua verməsinə baxma, mən Təbrizi Əhmədili nəslinin əlində qoyan deyiləm”.

–Siz haqlısınız, hökmdar... Qətran Təbrizi hələ zəlzələdən sonra viran olan bu şəhər barədə yazmışdı ki, dünyada Təbrizdən gözəl şəhər yoxdur”.

–Təbriz nə qədər gözəldirsə, camaatı bir o qədər cəsurdur, igidir. Buranın adamlarından mənim cavan çağlarımdan xoşum gəlir. Təbrizli az danışar, çox işlər. Pünhan saxlamalı mətləbləri heç kimə faş etməz, çətinliyə müqavimət göstərməyi bəzzırır təbrizli. İnsafdı belə bir şəhər ömürlük satqın bir nəslin əlində qalsın?..”

– Demək, hökmdarın fikri qətidir?”

– Bəli, qətidir... Bir neçə vaxtdan sonra qonşumunu Marağadan keçirib Təbrizi mühasirə edəcəyəm. Marağanın qazisi Sədrəddin Marağanı yaxşı tanıyıram, öddəyin biridi. Atlılarımın Culfa yolunda qaldırdığı tozu gören kimi şəhərin darvazalarını üzümüzə açacaq... Təbrizi isə çalışacağam ki, davasız-dalaşsız, qan tökmədən mənə təslim etsinlər. Əyər Fələkəddin Əhməd təklifimi qəbul etməsə... qılınca əl atmalı olacağam. Çünki bu dava müqəddəs davadır, qəzavtdır... Təbriz bizim olmalıdır!.. Yoxsa Azərbaycan bir gözlü qalib eyibli olur... Aranın üç incisi var, bunun biri Təbrizdir, bir Naxçıvandır, biri də Gəncədir...”

Əcəmi bir an ayaq saxladı, başını qaldırıb səmayə baxdı. Göy üzü yenə təmiz idi. Fikirləşdi: “Dava-dalaşdan ələ danışır ki, ələ bil Fələkəddin Əhmədlə qılıncağac oynamağa gedir... Mələkə düz deyirmiş ki, Cahan Pəhləvan məramından hələm-hələm dönan ərlərdən deyil...”

Bir tərəfdə Eləlmə dağı, bir tərəfdə Ağrı dağı ucalırdı. Ürəyindən qərribə bir hiss keçdi. Bu hiss nədənsə xeyir-duaya çevrilib ürəyində əks-əsdə verdi. “Ey ulu tanrı, bəşər övladı, insan oğlu çətinliyə düşən kimi nədənsə səni xatırlayır, sənə bel bağlayır, sənə arxalanır... Qoluma

qüvvət, ürəyimə qan, gözlərimə işıq ver. Mən də üçüncü dağı yaradım. Elalından, Ağrıdan sonrakı dağı...”

“Abidə şəhərimizdə ən uca tikili olacaq. Daş kürsülük üzərində yerləşəcək, kitabələri nəxs xətlərlə işlənəcək...”

“– Mən Əbubəkr oğluna inanıram...”

“– Abidə çatma günbəzlə örtüləcək, günbəz konus şəklində olacaq, içərisi də mehrab şəklində...”

“– Mən Əbubəkr oğluna inanıram...”

“– Nəzərdə tutmuşuq ki, ayrı-ayrı naxışlarla işlənən kitabələrdən tam bir qurşaq düzəldək. Abidənin pəncərələri qızılı sağanaqlı qoz ağacından hazırlanan şəbəkələrlə bəzənsin... O ki, qaldı bir memar kimi mənim şərtimə...”

“– Mən Əbubəkr oğluna inanıram. Və istərəm ki, o saraya inansın...”

Əcəmi Cahan Pəhləvanla olan söhbəti adda-budda xatırlayırdan sonra yenə ürəyindən axıb qulağına dolan səsləri dinlədi: “Gərək mənim də abidəm yurudumuzun ulu abidələrinə oxşasın. Elalını abidəsinə, Ağrı abidəsinə, ey ulu tanrı! Bu, həm də möhür olsun Naxçıvan torpağı üçün. Bu möhür təsdiqləsin ki, Naxçıvan ta qədimlərdən bizim ata-baba yurdumuzdu. Amma bu, sənənlə bəhsə girmək deyil, ha! Qoy tikəcəyim abidə əzəməti Elalından əxs etsin, möhkəmliyi Ağrıdan götürsün. Sıqləti ona qarşımda açılan bu geniş, bu bərəkətli torpağımız bağışlasın. Qoy günəş səhərlər Elalının arxasından tulu edəndə, axşam Ağrının arxasına çəkiləndə onun şəfəqləri mənim yaradacağım abidənin üzünü də, məndən sonra Yer üzünə gələcək nəvələrimizin, nəticələrimizin, kötükələrimizin, yaradıcılarımızın maraqla baxacaqları abidənin yanağını da qızartsın, onu qızıltı-gümüşü rəngə boyasın.

Əcəmi göylərdən əbəs yerə xeyir-dua istəmirdi. Ona agah idi ki, hökmdarlar, şahlar adamı asan iş dalınca göndərməzlər. O da agah idi ki, Möminə xatun abidəsinə tikmək adı iş deyildi, elə əslində adını çəkdiyi ulu tanrı ilə bəhsə girmək idi...”

ANALAR KÖVRƏK OLURLAR

– Olar?

– Buyurun, buyurun... həmişə siz gələsiz. Mənim bacımın əhvalı necədir? – Əcəmi əl verib Cəmillə görüşə-görüşə Zəhra ilə salamaşdı, onun kefini xəbər aldı, hal-əhval tutub qızları soruşdu.

– Dostum Cəliləddin necədi?

– Yaxşıdı, əmisi. – Zəhra cavab verdi.

– Cəliləddin yaxşı baladı, qoçaq oğlandı oğlun, Cəmil. Xoşuma gəlir. Ona gərək yaxşı bir hədiyyə bağışlayım, məndən yadigar saxlasın.

Zəhra bu dəfə kövrək-kövrək dedi:

– Əmisinin sağlığı ən böyük hədiyyədir Cəliləddin üçün.

Əcəmi giley-güzara keçdi:

– Mən heç güman etməzdim ki, dostumun yadından belə tez çıxa bilərəm... Novruz bayramından sonra bir-birimizi görmürük, arayıb-axtarmırıq.

– Haqlısan, Əcəmi. – Cəmil təslim oldu. – Bilirsən ki, qış bu il uzun sürdü. Çörəyimiz vədə başına çatmadı, özümü ora-bura vurmamalı oldum...

Söhbət ehtiyacdən düşən kim Əcəmi kiridi. Gətirdiyi sovqatı yer-yurd eləyən Zəhra ərinə tərs-tərs baxdı. Cəmil sözünün ardını demədi. Bunu hiss edən Əcəmi çox ehtiyatla soruşdu:

– Yenə mənim bacım nə əziyyət çəkib?

Cəmil səhvini düzəltməyə çalışdı:

– Bilir ki, sən qoyun qatığını çox istəyirsən. Çox gətirməyib, bircə sərəcidi. Bir az da sac lavaşdı... Bilir ki, sən təzə buğdanın lavaşını daha çox xoşlayırsan. Nübardı...

– Deyirəm axı, otaq doldu ətirmən, mənim basımın əllərinin ətri də üstəlik.

Əcəminin nəzərləri birdən ona maddım-maddım baxan Zəhranın sifətində ilişib qaldı...

– Zəhra da neçə dəfə məni danlayıb ki, Əcəmi qardaşımı soruşub-eləmirik. – Cəmil əvvəlki söhbətinə qayıtdı. – Düzünü axtarsan, elə özüm istəmirdim səni narahat edəm. Bilirdim ki, başın qarışıqdı. Elə-belə gizli-gizli orda-burda gedən söhbətlərə qulaq asırdım... Məscid-də, karvansarada, kömürçüxanada, nə bilim, zərgər dükənində, kuzəçi yanında deyilənləri götür-qoy edirdim. Bu günlərdə Came məscidinin qənşərində dəbir Asiman Mirzəyə rast gəldim. O mənə hər şeyi ətraflı danışdı...

Cəmil danışanda Əcəminin xəyalı keçmişə uçmuşdu. Onu buna Zəhra məcbur etmişdi. Deryanurla görüşdüyü günlərdə, şıltaq, zara-fatcıl, deyib-gülən bir cariyyə kimi tanıdığı Zəhra indi yaşa dolmuş, ana olandan sonra xeyli oturuşmuş, sifətinə anlaşılmaz bir məsumluq pərdəsi çəkilmiş, gözlərinə hansı bir nigarançılığınsa qayğısı kölgə salmışdı. Ancaq o bu görkəmində bir az gözəl, bir az da cazibədar

görünürdü. Anası Badisəbanın bir sözü yadına düşdü Əcəminin: “Qız xeylağı ki, ana oldu, onun sifətinə başqa bir gözəllik qonur...”

...Cariyə qız Dəryanurdan sonra baş şeyxin evində qalmaq istəməmişdi. Ev sahibi də hirsənərək onu qarlı-çovğunlu bir qış gecəsində evindən qovmuşdu... Şaxta qılinc kimi kəsən həmin gecə Zəhra nədənsə Cəmilə pənah gətirmişdi. Somayıllı məhləsinə gedib onun qapısını döymüşdü. Külək qarı sovura-sovura bir yalquzaq kimi küçələri dolaşan həmin gecə Cəmil Zəhraya sidq ürəklə qayğı göstərmiş, səbhə yaxın isə əhd-peyiman bağlamışdılar...

Səhərisi məhəllədəki mehrabda mollaya kəbin siğəsi oxutduran sonra cəmil bu kasıb komanın kişisi, Zəhra isə övrəti olmuşdu...

– Asiman Mirzənin danışığından sonra tamam arxayın oldum.

– Cəmil söhbətə ara verdi, Əcəminin fikrini dağınıq görüb bir müddət dinmədi, ancaq Zəhra Əcəminin ürəyindən keçənləri onun ilk baxışından oxumuşdu. O bilirdi ki, Əcəmi onu hər dəfə görəndə Dəryanuru xatırlayır, uğursuz ilk məhəbbəti üçün içəridən yamıb-yaxılır, havayı ötüb keçən gəncliyinə heyifslənir... – Mirzə yenə basıb-bağladı?..

Öz aləmində olan Əcəmi sualına cavab almısa da, təkid etmədi. Zəhra sağ əlinin şəhadət barmağını dodaqlarına yaxınlaşdırıb Cəmilə gizli işarə etdi ki, üstünü vurub bərkinə getmə. Bir az keçsin hər şeyi özü açıb deyəcək. Zəhra düz tapmışdı. Əcəmi əvvəlcə sağ əlinin barmaqları ilə enli qara qaşlarını bir müddət yanlara sığalladı, sonra əlindəki səndəl ağacının ucu ilə gödək qara saqqalını tumarladı.

– Hə, belə-belə işlər. – dedi və birdən elə bill başqa bir aləmdən öz dünyasına qayıtdı: – Anamın qəbrini ziyarət etməyə getmişdim... Axı mən boynuma çətin bir iş götürəndə ana xeyir-duasına ehtiyac hiss edirəm... Və həmişə də qəbiristanlığa gedirəm... Əl-ayaq çəkiləndən sonra anamın qəbrinin aşağısında böyük bir daş var, onun üstündə otururam... Ürəyimdən keçənləri danışırım, o da mənə xeyir-dua verir... Deyirlər: tale səni dünyanın harasına atsa da, gərək öz beşiyini unutmayasın...

Əcəmi bir dəfə səndəl ağacının ucu ilə alnını sakit-sakit qaşımağa başladı. Zəhra Cəmilə baxdı, elə bil demək istədi ki neçə ildir dostluq etməyinə baxma, mən Əcəmini səndən az tanımıram. Axı kişiləri, onların ürəyindən keçənləri oxumaq üçün qadın gözlərində başqa bir həssaslıq var...

– Bəlkə... bir də mənimlə gedək? – dedi Cəmil.

– Yox. – Əcəmi etiraz etdi. – Xeyir-duanı bir dəfə istəyərlər... Mən istədim, o da verdi... Səninlə isə... bundan sonra bir yerdə olacağıq... özü də bilirsen neçə il?.. On il, düz on il. Əsrin onda biri... Bu müddəti Cahan Pəhləvan özü təyin edib. Zəhranın sifətində ötəri bir təbəssüm göründü. Bunu Əcəmi də gördü, Cəmil də.

Zəhra dinməsə də, ürəyindən həm xeyirxah baskara – Möminə xatun anaya, həm də ev sahibinin atasına – Əbubəkr kişiye dönə-dönə rəhmət oxudu. Axı Cəmil daha iş dalınca düşməyəcək, bir parça çörək üçün bu gün bir kəndə, sabaha başqa kəndə, bu gün bir şəhərə, sabah başqa şəhərə ayaq döyməyəcəkdi...

– Bəlkə... çıxıb həyətdə söhbət edəsiz, mən ev-əşiyi bir yığıdırım.

– Zəhra təvəqqə etdi. Onun bu təvəqqəsində bir bacı qayğısı vardı. Bu, Əcəminin xoşuna gəlsə də, öz ev-əşiyində onsuz da xeyli əziyyət çəkən anaya qıymadı.

– Yox, yox, əziyyət çəkmə! – Əcəmi Zəhranın təklifinə qəti etiraz etdi...

– Nə əziyyət! Mənim üçün xoşdur, həm də borcumdu... Bacı qar-daşa bəs nə vaxt lazımdır? – Zəhra da sözünün üstündə durdu.

“Bacı” kəlməsini eşidən kimi Əcəminin qaşları düyünləndi, fikrə getdi. Qulaqlarında anası Badisəbanın ölüm ayağında dediyi sözlər təkrar olundu: “Səni tək qoyub gedirəm, oğul... Analar əbədiyyət evinə köçəndə bu dünyada qalan övladlarından nigaran olurlar...”

Bircə bacın olsaydı, qəbirdə rahat yatardım... Bilərdim ki, tək deyilsən... Muğayət olanın var, qeydinə qalanın var, bişirib-düşürənin var... Amma nə eləyim, görünür Allah-toala belə məsləhət bilib. Çalış heç olmasa məndən sonra tək-tənha yaşama... Tənhalıq böyük dərdi, oğul...”

– Novruz bayramından qabaq gələndə yığıdırmısan, bəddi da! – Əcəmi xəyaldan ayrıldı.

– Ay qardaş, o, üç ay bundan qabaq idi. – Zəhra təəssüfləndi və birdən nə fikirləşdisə ərklə əlavə edib dedi: – Bax, deyirəm: bu, ev-əşiyini axırıncı dəfə yığıdırmağımıdır!

Cəmilə Əcəmi bir-birinə baxıb gülümsədilər.

Cəmilin xoşuna gələn bu idi ki, Zəhranın məzəmmətini, deyəsən, ev sahibi bu dəfə çox mülayimcə qəbul edirdi...

Həyətdə çıxdılar. Hovuz su ilə dolu olsa da, kərdilər çoxdandı ki, suvarılmamışdı.

– Deyəsən, başın daşa–kərpicə o qədər qarışıb ki, gülləri unutmusan?
– Cəmil tut ağacına söykənən beli götürdü, hovuzun gilifinə tıxanan kötüyü çəkib çıxartdı, su balaca arxla axıb birinci kərdinin içərisinə doldu.

– Mən gülləri heç vaxt unuda bilmərəm, Cəmil... Güldü, gülüşdü, səddi, musiqidi, bunlar təbiətin ən böyük möcüzələrdi. Deyərlər hürdüyünə görə iti qurddan ayırıb hörmətə mindiriblər. Səsinin gözəlliyinə görə gül razı olub ki, bülbül onun başına dolansın... Sən kərdiləri suvar, mən də bu yarımçıq işimi qurtarım... Qonşunun uşağına, Rəşidə söz vermişəm. Ona at düzəldirəm... Özü də daşdan. – Əcəmi bir az aralandı və ağacın altında öyləşib balaca daş parçasını tişə ilə yonmağa başladı.

Cəmil suyu ikinci kərdiyə ötürdü, çənəsini belin sarına söykədi, burula–burula axan suya tamaşa etməyə başladı. Cəmilin də dünyada ən çox xoşuna gələn şey su səsiydi... Özü də onun üçün fərqi yox idi – çaydan axan səddi, ya arxıdan... Onun da yadına ev sahibinin anası düşmüşdü. Görünür, bu da səbəbsiz deyildi. Bu balaca, ancaq səliqəli həyətdə hər şey Badisəbadan danışır, otaqda olan hər şeydə Badisəbanın nəfəsi duyulurdu. Divara vurulan əlvan naxışlı xalçanın ilmələrində isə elə bil Badisəbanın qayğılı gözlərinin işıqları ilişib qalmışdı... Suyu baxa–baxa xəyala getdi.

...Badisəba dulus emalatxanasına girəndə Cəmilin başı öz işinə qarışmışdı. O, palçığı əlində müxtəlif şəkillərə sala–sala yoğurur, gəmayıllı cavanların toylarda tez–tez oxuduqları qədim bir mahnının havasını öz–özünə zümzümə edirdi. Mahnının sözlərini adda–budda bildiyindən çox yerdə özündən toxuyur, hətta yerli–yersiz Zəhranın adını da mahnıda vəsf olunan kəkliyin adı ilə əvəz edirdi: “Zəhra harda? Qayada. Ay Ərzüman, Ərzüman...”

Badisəba qapının çərçivəsinə söykənib oğlunun yaxın köməkçisi və səliqəli şagirdinə xeyli qulaq kəsildi, onun sadə peşəsinə ürəkdən bağlılığından fərəhləndi, xoşu gəldi.

– Sabahın xeyir, oğul...

Cəmilin bütün fikri–zikri ilk baxışdan könlünə yatan cariyyə qızın – Zəhranın yanında olduğundan Badisəbanın sözlərini eşitmədi. Badisəba bir az da irəli gəlib sualını təkrar etdi.

Cəmil əlini işdən çəkdi, ustanın anasını başı üstə dayanan görün kimi cəld ayağa qalxdı, təzim edib ədəblə deddi:

– Xoş gəlmisən, Badisəba ana, sabahın xeyir olsun.
Badisəba dinmədi. Cəmil cəld küncdəki narbənd kötüyünü götürüb emalatxananın pəncərəsi qarşısına qoydu, palaz parasını üstünə saldı.

– Öyləş, Badisəba ana...

Badisəba keçib oturdu və nəfəsini dərəndən, emalatxananın içərisini diqqətlə nəzərdən keçirəndən sonra bir az ərklə, bir az da nigarançılıqla xəbər aldı:

– Sən bilirsən ki, dostun bu gecə evə gəlməyib?

Cəmil guya diksindi və birdən bic–bic qımışdı.

Badisəba başını qaldıran kimi Cəmilin sifəti ciddi bir görkəm aldı.

– Badisəba anaya deməyib hara gedəcək?

– Xeyir deməyib... Mən də bərk narahat olmuşam...

– Usta ki, uşaq deyil...

Badisəba onun sözünü kəsdi:

– Mənim üçün uşaqdı... Ana həmişə anadı, oğul. Övladı lap saqqallı kişi olsa da, onun üçün uşaqdı. – Badisəba yavaş–yavaş başını yırğaladı, yanaqlarına tökülən ağ saçlarını yanlara sıgallayıb kəlağayının altında gizlətdi:

– Deyəsən, Badisəba ana doğrudan da narahat olub axı?

Allah–təala heç kimi dilə–dişə salmasın... Uşağımı dilə–dişə salıblar... Bir neçə gündü bütün şəhər əhli şeyx Hatibin padşaha bağışladığı hədiyyədən danışır. Hamıya da aşkardı ki, hədiyyəni sənün ustan düzəldib, onun əməliidi... Qorxuram bu xəbər onun bədxahlarının sayını çoxalda.

Cəmil özünü saxlaya bilmədi:

– Nənəm deyər: “Ay mənən olandan sonra, barmağımın ulduzların gözünə”. Bir halda ki, hədiyyə padşahın xoşuna gəlib, başqaları ha atılıb–düşsünlər, bədxahlıq özlərinə qalacaq! İnan bu qomayıllı balasına, Badisəba ana!..

Badisəba suala sualla cavab verdi, özü də ötkəm səslə:

– Bədxah padşahın özü olsa, necə?

Cəmil onu başa düşmədi, dostunun anasını bu dəfə təəccüblə başdan–ayağa bir də süzdü: “Bu nə danışır?.. O gözəllikdə hədiyyə alan atabəy Şəmsəddin niyə Ustadan bədgüman olsun?.. Deyəsən nənəm bunu da düz deyir ki, adam qocalanda ağıl yerindən oynayır, elə ağıllı, təmkinli oğulun anası niyə belə xamxəyala düşüb?..”

– Nə dediniz, Badisəba ana?

– Deyirəm bədxah padşahın özü olsa necə? Eldəgöz Şəmsəddin...
Padşahların gözü əzəldən rəiyyətin yaxşı işini götürməz.

– Orası elədi...

Badisəba bu dəfə gözlərini qıyıb xəbər aldı:

– Bilirsən rəis kor Əhsənə niyə qəsd edib?

– Yox... bilmirəm...

– Rəisin çox ədəbsiz bir əməlini görüb... Bağışla ha, sən də mənəm bir oğlum... Dili dinc durmayıb, gedib nökərlərdən birinə deyib, o da birinə... Axırda gedib rəisin ən yaxın adamlarından birinin qulağına çatıb... Şeytan da ölməyib ki... Həmişə bizim aramızdadı, kölgəmiz kimi bizimlə qarabaqara gəzir... Rəisin yaxın adamı da bir gün qoyub rəisin ovcuna.. Rəis də hayıf almaq istəyib. Guya şəhərdə şuluqluq salır deyə başından necə vurubsa gözlərinə qara su yenib. Sonra da deyib: “Allahdı, padşahdı, bunların pis işi aşkar olmamalıdı, onu heç kim görməməlidı, görsə də özünü vurmalıdı görməməzliyə. Binəva Əhsən də həmin gündən qapanıb komasına. Səhər çalır, axşam çalır. Camaat əl tutmasa acından ölər. Hə, oğul, böyüklərin əməlindən fələyin özü də baş çıxara bilmir. Dünyanın işləri olub nağıl!..

Badisəba bu dəfə gözlərini yumub başını xeyli silkələdi. Cəmilə elə gəldi ki, onun fikri yayındı və oğlunun gecə harda olduğunu unuttur. Bir azdan sonra ayağa durdu. Badisəba hazır kuzələrdən birini götürüb xeyli baxdı və yenə dərinə ah çəkib qapıya tərəf addımladı.

– Gedirsən, Badisəba ana?

– Hə... arxayın oldum... Sağ ol, oğul, mənə nigarançılıqdan qurtardın, amma dostun gələndə de ki, bir evə dəysin.

– Mən ki onun harada olduğunu...

Badisəba onun sözünü kəsib barmağını silkələdi...

– Bilirsən, əlbəttə, bilirsən. Mən deyəndə ki, Əcəmi gecə evə gəlməyib, sən heç narahat olmadın. Bəs necə dostsan onda? Ona görə narahat olmadın ki, bilirsən harada olub gecə... Mən Əcəminin anasıyam ha, gomayıllı balası!..

Badisəba emalatxanadan çıxdı, Sarbanlar meydanına sarı getdi, sonra sola burulub gözəndən itdi. “Əcəmi kimi oğulları elə belə analar doğa bilərlər”.

O, ustadı barədə fikirlərini götür-qoy edib qurtarmamışdı ki, Əcəmi gəldi. Şagird ustasına baxıb həmişəki kimi yenə bic-bic qımışdı. Əcəminin sifətində xoş bir təbəssüm görünsə də, yuxusuz və dalğın gözlərindəki yorğunluq dərhal özünü büruzə verirdi.

– Sabahın xeyir, Cəmil.

Cəmil köksünü ötürdü.

– Sənin də xoş keçən gecədən sonrakı ilk sabahın xeyir olsun, usta...
Zəhranı da gördün?

– Xeyr, bu dəfə gözə görünmədi... Zəhra ağıllı qızdı, Cəmil... Dost, heç bilirsən həyat nə gözəl şeymiş!..

– Baxır kimə... hələ ki, mən həyatın gözəl olduğunu görməmişəm, usta...

Əcəmi şagirdlə söz güləşdirmək istəmədi:

– Görərsən, vaxt çatar, görərsən! İndi isə iş başına!

– Usta, əvvəlcə... bir evə dəyin, sonra...

– Nə olub ki?

– Narahat olma... heç nə olmayıb... Badisəba ana gəlmişdi... Arvadı da narahat etmişən, usta!.. Badisəba ana təkdünyada... Adının yanında “xatun” sözü olmasa da, yüz xatuna, min xatuna dəyən anadı sənin anan, usta!..

...Elə bu vaxt Zəhra qapıda göründü.

– Hə, indi buyura bilərsiz.

Cəmilin çənəsini söykədiyi bel əlindən çıxıb gərdonin içərisinə düşdü və o, dərhal xəyaldən ayıldı...

Əcəmi də yonduğu ağ əqiq daşını tut ağacının bacasına qoyub əllərinin tozunu təmizlədi.

– Nə yaman fikrə getmişdin? – soruşdu Cəmildən.

Cəmilin cavabı çox qısa oldu:

– Heç... clə-belə...

Hər ikisi otağa keçdi. Zəhra səliqəli bir süfrə açmışdı...

OVDA

Cahan Pəhləvan bu dəfə ova az adamla çıxmışdı. Məqsədi son vaxtlarda hiss etdiyi baş ağrılarını yüngülləşdirmək, dağ havası ilə nəfəs almaq, sarayın dedi-qodularından uzaqlaşmaq, Həmədandan gələn bəd xəbərləri bir günlüyə də olsa unutmaq idi.

Sədəddin Əsəd hökmdarın niyyətindən xəbər tutan kimi ona Əlincə tərəflərə getməyi məsləhət bilmişdi. Bu yerlərin təmiz havasından, sərin bulaqlarından, müxtəlif rəngə çalan dağlarından bildiklərini, eşitdiklərini

təkrar-təkrar nəql edəndən sonra “Əlincə qələsinə bir də baxarsız, bəlkə sizin razılığınızla gələcəkdə beytülmalı oradan köçürməli olduq” demişdi.

Cahan Pəhləvan da vəzirlə razılaşmış, sübh tezdən hələ Günəş öz camalını Elalını dağımın arxasından göstərməmiş özü vəzirin boz ayğırına minib qalan atlara da gündoğara tərəf sürməyi əmr etmişdi. Və tapşırırmışdı ki, nə tula lazımdı, nə də qızılquş. Bu o demək idi ki, onların ovda boynuna düşən vəzifələrini ya nədim¹ icra edəcək, ya Xəlil, ya da onların özləri ilə götürdükləri iki nəfər cavan mühafiz. Sədəddin Əsəd hökmdarın belə bir heyətdə ova çıxmasını eşidəndə narahat olmuşdu. “Mən bu gün ova hökmdar kimi yox, ovçu kimi, Şəmsəddin kişinin oğlu Nüsrətəddin kimi gedirəm...” sözlərini eşidəndən sonra vəzir saray sahibinə heç bir etiraz etmədən evinə qayıtmışdı... Açıq havada, yayın ortaları olmasına baxmayaraq, yaşıllığını hələ hiyf edib saxlamış otların üzərində əlvən bir xalça açılmışdı. Xalçanın üstünə dökəkələr, üstünə dökəkələr, balaca mütəkkələr düzülmüşdü. Yaxında çatılan mamırlı daş ocağa quru kötüklər qalanmışdı. Dəbir əti doğrayır, Xəlil şişlərə düzür, mühafizlər ocağa qulluq edir, nədim şişləri əlində tutub odun sönməsini gözləyirdi.

– Bir az becid ol, nədim... Kötüklər yandı, indicə közə düşəcək.
– Dəbir dilləndi.

– Düşən kimi, dökəyəcəm. – Nədim cavab verdi. – Qoy bir az da sönsün, yoxsa yandırırıq... Bilin ki, bu quzu Səlmə alması ilə bəslənən quzulardandı, görək his tamam çəkilə, yoxsa hökmdarı inandıra bilmərik ki, quzu doğrudan almaynan bəslənib. Saray sahibini iştəhasına sən ki hamıdan çox bələdsən. Özün də bilirsən ki, onu aldatmaq olmaz, o hər şey ağzına vuran kimi təmini bilir. – Nədim Xəlilə göz vurub bic-bic güldü və ehtiyatı əldən verməyərək yaşıl dikdirə qalxıb oradan uzaqları – pəhləvanlar kimi çiyin-çiyinə verib nizamlı dayanan dağları, topa-topa ağ buludlara bürünən açıq səmanı seyr edən Cahan Pəhləvana baxdı.

– Adə, az qaldın yandırasan ki, kababı!-Xəlil cəld əlini atıb şişləri ocağın üstündən götürdü, yerə salınmış xalçaya tərəf qaçdı.

– Əlahəzrətə kabablar hazırı, soyuyar, təmini itirər! – Süfrəni açıb əlindəki şişləri ağ lavaşın içərisinə sivirdi. Sonra qaçıb yaxındakı bulaq-

dan şərab dolu ibrigi gətirdi, şəffaf mina çökilmiş saxsı badələri süfrənin üstünə düzdü. – Bəh, bəh, nə hökmdar xörəyidi! Nə hökmdar şərabıdı!.. Səlmə alması ilə bəslənən quzu kababı, qəzzadı üzümündən hazırlanan şərab... Heyf ki, şərabı paylayan bir nazlı-qəmzəli...

– Dilini dinc qoy.

Bir diz böyrünə vuranda Xəlil cəld yana çevrildi, başını üstündə hökmdarı görəndə kiridi, buranın saraydakı darül eyş yox, Əlincə düzənliyinin bir çəmənliyi olduğunu xatırladı, vəziyyətdən tez çıxıb dilini işə saldı:

– Əlahəzrətə, necə demişdinizsə süfrəni eləcə sadə açmışıq... Ovçu süfrəsi kimi, kəndlivari. – Xəlil səsini xüsusi bir ahəngə salaraq sonradan əlavə etdi: – Alimənsəbin hər bir hökmünə can-başla əməl etmək onun müti qulu olan bizim üçün həmişə şərəfdir. Bihəmdullah, adillik də sizdədir, bazillik də!..

Hökmdar onun mədhiyyəsinə əhəmiyyət vermədən soruşdu:

– Bəs onda bu badələr nəyə gərəkdirdi? – Süfrəyə düzülən badələri bir-bir götürüb uzağa, otların arasındakı daşlara tərəf tulladı. Badələr çilik-çilik olub ətrafa dağıldı. Nədim də, mühafizlər də diksinən kimi oldular. Çörəyə əl uzatmamış ortaya pərtliyin düşəcəyindən, hökmdarın əsəbiləşəcəyindən ehtiyat etdilər. Xəlil tez yerindən sıçrayıb yaxındakı qab-qacaq yığılan xurcunlara sarı sıçradı və əlində bir neçə saxsı badə geri qayıtdı:

– Əlahəzrətə, siz Allahın bəndəsi Xəlili o qədər də ehtiyatsız bilməyin... Mən həm şirli badə gətirmişəm, həm də saxsı... Axı rəvadırım ki, aləm-pənah belə bir badəni...

– Bəri ver! – Cahan Pəhləvan saxsı badənin birini ondan alıb içərisinə şərab süzdü. – Bu başqa məsələ! Götürün içək!-İşarə edib kənarda fərağat dayanan mühafizləri də yanına dəvət etdi. Mühafizlər bu gözlənilməz dəvətdən az qala özlərini itirdilər, əvvəlcə bir-birinə, sonra Dəbirə, Nədimə baxdılar. Dəbir işarə elədi ki, əmrə tabe olun və əyilib qulaqlarına pıçıldadı ki, özünüzü ədəb-ərkanlı aparın.

Xəlil yenə diliuzunluq etdi:

– Eldəgəzlər xanəndanın şərəfinə!..

– Ə, İsfahan lotusu, səhər saraydan çıxanda demədim ki, bu gün ova hökmdar kimi yox, Şəmsəddin kişinin oğlu Nüsrətəddin kimi gedirəm? – Cahan Pəhləvan yekə əli ilə onun başına bir qapaz saldı.

Gülüşdülər... Və tez də özlərin ələ alıb kiridilər.

¹ Hökmdarı ovda müşayiət edən saray xidmətçisi

– Dəbir bu gün danışmır? – Cahan Pəhləvanın səsində irad var idi...
Dəbir saray sahibinin eyhamını tez başa düşdü, özünü şən göstərməyə çalışaraq dedi:

– Möhtərəm və həşəmətli Şəmsəddin oğlu Nüsretəddin... mən istərdim ki, bu ilk bədələri sizin süfrənizin şərəfinə qaldıraq, qoy süfrəniz bizim bu Əlincə çölləri kimi ürəkaçan, bu yerlərin havası kimi təmiz olsun. Süfrənizin başında da, sarayda da, sədəlgahda da, üstəlik hərbiqahda da həmişə yanınızda övladlarınızı, dostlarınızı görəsiniz.

– Bax, bu ayrı məsələ! Sağ ol, Dəbir! İçdik...

Hökmdarın buyruğuna görə sonrakı sağlıqları da dəbir dedi:

...Cahan Pəhləvan süfrəni yır-yığış etməyi Xəlilə tapşırandan sonra boy ayğıra tərəf getdi. Elə bu vaxt Əlincənin dikdirində bir ceyran görünüb qeyb oldu. Nədim çığırdı:

– Ceyran!

Cahan Pəhləvan bir göz qırpımında boz ayğırın belinə qalxdı və Əlincənin arxasındakı qayalıqlara tərəf çapdı. Axı saraydan çıxanda Zahidə xatuna demişdi ki, Cəlalyyə üçün özü mütləq ceyran vurub gətirəcəkdi. Hələ sübh tezdən Əlincə düzlərinə qədər uzanan yollardan keçərkən, dərələr enərkən, gədəklərdən aşarkən ovladığı dovşanları, kəklikləri, turacları hesaba almayan Cahan Pəhləvan kamanla bircə ox götürüb dağlara dırmanan ceyranların dalınca düşdü. Bir azdan ceyranlardan biri sürüdən ayrılıb qarşıdakı gədiyə dırmandı və yox oldu.

Süvari isə əl çəkmədi... Dırmanıb enmək, enib dırmanmaq çox uzandı...

Boz ayğır da elə bil bu gün belində “adi ovçu” gəzdirdiyini hiss edir kimi yorulmaq bilmir, getdikcə qızışdı. Sıldırım qayaların arasındakı dar keçidə çatanda qarşıdan at kişnərtisi eşidildi. Cahan Pəhləvan atın yüyənini çəkdi, boz ayğır əvvəlcə dartındı, sonra tabe olub dayanı. Qənşərində qızılı köhlənin üstündə bədəncə o qədər də gümrəh olmayan iti baxışlı, sarışın bənizli bir süvarini görəndə nədənsə kefi pozuldu. Çox şax dayanan süvari qabağa düşüb dedi:

– Sən bizim bu dağlara xoş gəlmisən hökmdar!..

Cahan Pəhləvan razılıq etmək əvəzinə, bir az sərt və bir az da ötkəm səslə soruşdu:

– Sən kimsən?

– Mənim babalarım bu Əlincə düzlərində həmişə ilxı otarıblar, bu dağlarda naxır, qoyun-quzu bəsləyiblər.

– Yaxşı, bunu bildik... Bəs haradan bilirsən ki, mən hökmdaram.
– Cahan Pəhləvan atın yüyənini özünə tərəf sıxdı, boz ayğır şahə qalxdı.
– Hökmdarı tanımaq, ona itaət etmək rəiyyətin borcudur. – Süvari də atını şahə qaldırdı.

– Rəiyyət axı qılınca qurşanmaz!

– Ehtiyat igidin yaraşığıdır.

– Bəs onda qalxanın hanı?

– Hökmdar, mən çox yaxşı bilirəm ki, qılinc nədən ötrüdür, qalxan nədən ötrü. Mənə hansı gərəkdir, onu da gözəl bilirəm. Kimə qılinc, kimə qalxan gərəkdir, ondan da başım çıxır... bil, agah ol, mənim qalxana heç vaxt ehtiyacım olmayıb... Atam deyirdi ki, qılinc əsil kişi əlində olanda qalxana ehtiyac qalmır. Cahan Pəhləvan onun səsindəki kinayəni, sifətindəki gizli rişxəndi dərhal başa düşdü, atın yüyənini yenə arxaya dartdı. Boz ayğır yenə şahə qalxdı. Süvarinin atı da hökmdar atının hərəkətlərini elə bil təkrar etdi, üstəlik, onun atının kişnərtisi sərt qayalara dəyib əks-səda verdi, əvvəlcə cingildədi, sonra bir uğultuya çevrilib tədriclə əriyib batdı. Bu, Cahan Pəhləvanın xoşuna gəlmədi. Niyə də gələydi, tanımadığı, ağına gətirmədiyi bir kəndli qəfildən qa-bağını kəsib ona meydan oxuyurdu...

– Hökmdarın qabağını kəsməkdə məramın nədir?

– Təzə hökmdarla tanış olmaq istəyirəm... ona bir-iki kəlmə kişi sözü demək üçün! – Süvarinin “kişi sözü” atının kişnərtisindən də güclü əks-səda verdi. Cahan Pəhləvana elə gəldi ki, bu – iki kəlməni bütün qayalar, dərələr təkrar etdi. Elə bu anda ova tək çıxmağı ona rəva görməyən vəzirə ürəyində haqq qazandırdı.

– Bəs onda niyə dayanmısan, ulus¹ oğlu. – Cahan Pəhləvan birdən hirsələnib əlini qılınca atmaq istədi, gördü, yoxdur, birdən çiyindən asdığı sadaqdan oxu götürüb kamanın çilləsinə qoyması və atması bir oldu. Süvari də həmin anda qızılı köhlənin yalına sığındı. Ox onun başı üstündən keçib qayanın sərt daşına dəydi, parça-parça olub yerə töküldü:

– Hökmdar, hələ ox atmağa ehtiyac yoxdur. Bir də ədəbli danış... Kişi kimi!..

Cahan Pəhləvan süvarinin yekəxana danışığına və laqeydliyinə daha dözə bilmədi, özündən çıxıb bağırdı:

¹ Kəndliyə rişxəndlə müraciət forması

– Onda niyə dayanmısan, görmürsən əliyalınam!..
– Səni hamı ehtiyatlı...
– Uzun danışma! – Cahan Pəhləvan süvarinin sözünü yarımçıq kəsdi.
– Yaxın gəl, görürəm, belində qılıncın var...
– Yox, hökmdar. – Süvari kinayəli-kinayəli güldü. – Məni o qədər də namərd bilmə... Mən silahsız kişinin üstünə əl qaldıran namərdlərdən deyiləm. Hələ qənsərinə çıxdığım hökmdar ola! Mən adi quldura rast gələndə belə, silahı olmasa ona silah verdirərəm, yaxud özüm verib sonra vuruşaram. Yoxsa nakişilik, namərdlik eləsəm başıma bu dağlarda heç kim cəm olmaz... Biz bu dağlarda hələ ki, beş-on nəfərlik. Amma biz çox olmalıyıq... Bu dağlarda başıma çoxlu igid toplayıb kasıb-kusubun haqqını müdafiə edəcəyəm, namusunu qoruyacağam!

– Kimdən qorumaqdı niyyətin?

– Biz daha dözə bilmirik ki, kəndlinin bir parça çöroyini əlindən alsınlar, vergi əvəzinə onların qızlarını zorla çəkib aparsınlar... Düzdür, səni bu yerlərdə, xilafətdə cahanın pəhləvanı kimi tanıyırlar. Amma mən adicə bir kəndli balasıyam, çoban oğluyam... Gələcəkdə onunla öyünərəm ki, qəbrimin üstünə gələnlər deyərlər: burada yatan Cahan Pəhləvanla döz-dözə gələn çoban Eldar Bəhmənin oğlu Əlidi...

– Hansı Əli? – Cahan Pəhləvan boz aygırın yüyənin boşaltdı, yəhərin üstündən qabağa əyilib keçidin o biri başında dayanan süvariye də bir diqqətlə baxdı. Elə bu dəmdə onun xəstə Möminə xatun anaya təzəcə doğan ceyrən tutub gətirməsi yenə də yadına düşdü.

– Bəli, hökmdar həzrətləri! Mən həmin Əli Şimşöyüm... Daha səbir kasamız daşıb, tükənib. Dağlara çəkilməkdən, bu dağlara sığınmaqdan, əlimizə qılınc götürməkdən başqa çarəmiz qalmayıb... Görürsən, hökmdar Əlincə qalasını?! Bil və agah ol ki, biz “Əlincə”, “alınca”, “ölüncə” sözlərini bir-birindən ayırmırıq. Əgər bizim üstümüzə qoşun çəkib Əlincəyə gələn olsa, onlar Əlincəni alınca, biz də vuruşacağıq ölüncə... bu dar keçidlə hökmdar qənsərinə çıxmaqda bir ricam var: qız-gəlinin xəlifəyə hədiyyə göndərilməsini dayandırın. Cahan Pəhləvan boz aygırın üstündə bir an fikrə getdi və ucadan dedi:

– Bilsəydim xanəgahlı qızların sən kimi igid qardaşları var, mən onların xəlifəyə göndərilməsini rəva bilməzdim... Əmr edərdəm geri qaytararlar...

– Gecdir, hökmdar!.. Əgər sağ qalsaydı o qızlar, biz özümüz bu qılıncla onları qətlə yetirərdik, amma onlar özləri özlərini cəzalandırıblar.

Mərənd bağlarında onlara dinclik verəndə gecə hamısı özünü asıb... Bir gün gələr, görüşürük...

Əli Şimşək bir göz qırpımında yox oldu. Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Mərəbə sənə, ey xalqım. Tərif edən də, lənət deyəndə də nə qədər ağıllı olursan. Ad qoyanda da, ayama deyəndə də bu sərrast deyimləri haradan tapırsan? ...Bu kəndli oğlu həqiqətən elə bil şimşəkdi – bir anlığa çaxdı da, söndü də...”

Cahan Pəhləvan Mərənddə qızların özlərini meyvo ağaclarından asmaları barədəki söhbəti ötən il Reydə eşitdiyini təfərrüatı ilə yadına salmağa çalışdı, çünki o bu vaxt xəbərə o qədər də əhəmiyyət verməmişdi... Niyə də verəydi, axı qul, kənz aparan karvanlarda belə hallar həmişə adi iş hesab olunurdu...

Cahan Pəhləvan bir müddət boz aygırın üstündə quruyub qaldı, atı övvələ irəli sürdü, sonra yüyəni dartıb geri döndərdi. Hələ də ayırd edə bilmirdi, bu dar keçiddə görüb eşitdikləri həqiqət idi, yoxsa yuxu...

Bir də axı, qəfil süvarinin dediyi üç kəlmə söz onun qulaqlarını deşib beyninə işləmişdi: “Əlincə, alınca, ölüncə...”

Cahan Pəhləvan övvəlki yerinə qayıdanda gördüklərinə inanmadı: nədim kötüyün üstündə başı sarıqlı oturmuşdu, sol əli də qanlı əsgiyənə sarınmışdı. Yerə uzanıb balaca xalçanı üstünə çəkən Xəlil, siçan deşikdən baxan kimi, oradan oğrun-oğrun baxırdı. Dəbir mühafizlərlə bərabər öldürülmüş pələngin dərisini soyurdu. Cahan Pəhləvan hələ onlara çatmamış nədim ayağa qalxdı, səndələyə-səndələyə gedib onun atının yüyəninə tutdu, Xəlil də sürüşüb xalçanın altından çıxdı, qaçıb boz aygırın üzəngisini aşağı dartdı. Dəbir də, mühafizlər də işdən, ayrıldılar. Heç kimin dili söz tutmadı, təkə Xəlil əlahəz...” deyib susdu. Dəbir baş verən hadisəni qısaca olaraq nöql etdi...

...Cahan Pəhləvan atının dördnala çapıb ceyranı qovandan bir az sonra yaxınlıqdakı böyük sal daşın dalından cavan bir pələng çıxıb onlara hücum etdi. İlk süpürələdiyi nədim oldu. Qalanları nə edəcəklərini kəsdirincə qarşıdakı təpənin arxasından qızılı kürən minmiş bir süvari görüldü. Övvələ uzaqdan atdığı ox nədimi sürükləyən pələngin bir gözünə sancıldı. Süvari yəhərdən yerə sıçrayıb qılıncını çəkdi, arxaya qanrılan pələngin ağzını, üz-gözünü şil-küt elədi, yerə sorılan pələngin boynunu dizinin altına aldı, barmaqlarını burnuna keçirdi, belindən xəncəri çəkib başını kəsdi. Bütün bunlar bir an içərisində baş verdi. Hadisə yerində olanlar özlərini düzəldənə kimi süvari yenidən qızılı

kürənin üstündə göründü. “Hökmdarınıza deyin ki, sizi burada tək-tənha qoyub atını ceyran dalınca qovmasın. Əlinə ətrafında indi pələng, aslan çox olur...” Sonra bir göz qırpmında atını çapıb təpənin dalında itdi...

Xəlilin də, nədimin də, mühafizlərin də heyrətdən ağızları açıq qalmışdı...

Ancaq qəfil süvarini hökmdar da tanımışdı, dəbir də...

Yaxından eşidilən bir mahnı Cahan Pəhləvanı xəyaldan ayırdı. Səs yaşıl bir təpənin arxasından gəlirdi. Kimsə cingiltili bir səsə oxuyurdu:

“Ay at, sənın yalmanına yataaram...” Onlar dar bir çığırla təpənin arxasına keçən bir ilxıya rast gəldilər. Hökmdar ol cləyib oğlanı yanına çağırdı, ilxının kimin olması ilə maraqlandı:

– Elin, obanın, ay baba. – İlxiçi zümzüməsini kəsdi.

– Onları niyə bir yerə toplamısınız?

– Bu gün bir yerə toplamışq, sabah lazım olsa evlərə paylayaca-ğlıq. Hərəsinin üstündə də bir igid oturacaq.

– İgid axı, ata əliboş minməz?..

– Əliboş niyə, ay baba? – İlxiçi ağ qoyun dərisindən tikilən tükli papağını qaşları üstünə endirdi, əlindəki çomağını kürəyinə söykəyib enli sinəsini irəli verdi.

– Yoxsa qoşun düzəltmisiz?-Bunu nədim dedi.

– Lazım gəlsə düzəldərik... Qoşun düzəltmək nə çətin işdi ki, – ilxiçi bu dəfə çox sərt cavab verdi, dəyəneyin kürəyindən çəkib yerə dayadı və çənəsini də əlinin üstünə qoydu. İri gözləri ov üstünə şığımağa ha-zırlaşan qartal gözləri kimi alışıb yanırdı.

Cahan Pəhləvan pərtliyini unudub güldü.

– Xoşuma gəldin, diribaş oğlansan!.. Yaxşı tutaq ki, birdən qoşun düzəltməsiniz, bəs onda qoşunun böyüyü, sərkərdəniz kim olacaq?

– Ulu dağlar, azman qayalar! – İlxiçi başını çiyini üstündən arxaya çevirib əli ilə dağları, qayaları göstərdi.

– Öz içərinizdə kişi yoxdu ki, dağa qayaya bel bağlayırsız?

– Niyə yoxdu, var!

– Kimdi?

– Əli Şimşək!

Cahan Pəhləvan alındı, bir az bundan əvvəl dar keçiddə onun de-diği sözləri xatırladı.

– Çoban Eldar Bəhmənin oğlu nə vaxtdan sərkərdə olub?

– Çoban Eldar Bəhmən çoban olsa da, kişi olub, özü də namərd yox, mərd kişi!

– At qabağına düşüb getmək meylin var yoxsa? – Xəlil söz atdı.

– Hər at döşünə düşən igidi ölmüş bilməyin! – İlxiçimin bu dəfəki cavabı da sərt oldu. – Bizim nəsil isə düşmənlə həmişə üz-üzə gəlib, döş-döşə dayanıb, kürəyini yox, sinəsini qabağa verib... Bir də ki, indi gərək heç kimə bel bağlamayasan, zəmanə xarabdı...

Cahan Pəhləvan dönüb nədimə baxdı və nə fikirləşdisə əmr etdi:

– Əl-qolunu bağlayın!.. Deyəsən, dili çox uzandı...

Nədim də, mühafizlər də tez atdan yerə sıçrayıb ilxiçiyə hücum etdilər, xeyli əlbəyaxa olandan sonra güc-bəla ilə onu yerə yıxıb əllə-rini dalında bir-birinə çətdilər. İlxiçi ayağa qalxıb və çox soyuqqan-lılıqla:

– Bu ki kişilik olmadı!.. Kişi tək bətək vuruşar...

– Açın qollarını. – Cahan Pəhləvan gülüb başını yırğaladı.

İlxiçimin qollarını açan kimi Xəlilə hücum edib bir göz qırpmında onu yerə vurdu, sonra mühafizləri növbə ilə dizinin altına aldı...

Cahan Pəhləvan bu dəfə qəhqəhə çəkib güldü.

Nədim hökmdarın qənsərinə yeriyib ona nəsə pıçıldadı:

– Əli Şimşəyi şəxsən tanıyırsan? – Hökmdar ilxiçiyə tərəf döndü:

– Onu kim tanımır ki?

– Bəlkə qohumundu.

– Bəli.

– Nəyindi.

– Qardaşım.

– Qardaşın?! Lap doğmaca?

– Bəli, lap doğmaca.

– Neçə qardaşı var Əli Şimşəyin?

– Ha çox! Sayı-hesabı yox... Ətraf kəndlərdəki igidlərin hamısı onun özünə qardaş bilir.

– Bəs doğma qardaşı neçədi?

– İki.

– Sən böyüksən.

– Xeyr.

– Onda sən kiçiksən?
– Xeyr.
– Bəs bu necə ola bilər?
– Bunu bilməyə nə var? – İlxiçi ucadan güldü. – Ekizik. Cahan Pəhləvan boz aygırın yüyənini dartdı, at şahə qalxıb geri çəkildi. Hökmdarın nədənsə birdən xoşuna gəldi ilxiçi. Ürəyindən keçdi ki, belə oğlanlar qoşunda əsgər, sarayda mühafizə ola bilərlər.

Birdən amiranə səsə dedi:

– Xoşuma gəldin... Qoçaq oğlansan! Gəlsənə səni saraya aparaq, hökmdardan rica edək orada sənə qulluq versin.

– Özünü bilən də saraya yaxın düşər?.. Kişi niyə dörd divar arasında oturur? Mən bu ulu dağlardan, yaşıl dərələrdən, günəşli çöllərdən bir gün də ayrı yaşaya bilmərəm!

– Yaxşı, bəs qardaşın indi harda olar?

– Hansı?

– Əli Şimşək.

– Dağlarda. – İlxiçi gündoğar tərəfə baxdı. – O qəlbi dağlarda, pəhləvanlar kimi çiyin-çiyinə verən dağlarda...

– Hə, başa düşdüm – Cahan Pəhləvan yarıciddi, yarızarafatla ilxiçiyə razılıq etdi: – Bəlkə birdən dağlarda yaxası ələ keçdi?

– İgidlərə el-oba qeyrəti çəkənlərə ölüm yoxdur, ay bala!.. Onlar öləndən sonra da yaşayırlar. – İlxiçi əlini ürəyinin üstünə qoydu. – Bax, burada adamların ürəyində. Adları həmişə yamanlığa yox, yaxşılığa çəkilir.

– Hə, bunu da başa düşdüm. – Hökmdar əvvəlki sözünü təkrar etdi.

– Sənə çox şükür! – İlxiçi göyə yox, Şərurə tərəf enən Günəşə baxdı.

– Dua eləyəndə göyə baxarlar. – Xəlil irad tutdu.

– Göyün yaraşığı Günəşdi. – İlxiçi yenə də söz altında qalmadı.

Cahan Pəhləvan daha heç nə demədi.

Yola düzəldilər. Təpəni təzəcə burulub arxasına keçmişdilər ki, İlxiçinin zil səsi yenə qayalara döyüb oks-səda verdi. O bu dəfə daha ürəkəndən oxuyurdu: “Ay at, sonin yalmanma yataram...”

Cahan Pəhləvan boz aygırın üstündə fikrə gətmişdi, xəyal onu çəkib neçə-neçə illərin arxasına aparmışdı.

...Belə bir vaxtda atası Şəmsəddin Eldəgözlə ovdan qayıdırdı. Ataboy-özəmin kefi kök idi. Demetreni məğlub edəndən sonra hökmdar birinci

dəfədəydi ki, ova çıxmışdı. Ovdan qayıdanda yolunu Xanəgah kəndindən salmışdı. Məqsədi bu idi ki, bu yerlərdə qəddarə¹ çəkməkdə ad-san çıxarmış dəmirçini Naxçıvana dəvət etsin. Dəmirçini hökmdarın hüzuruna gətirdilər. Cavan dəmirçiylə ataboy-özəm arasında sual-cavab başladı:

– Ya ataboy, bilin və agah olun ki, mən sizin fərmanınıza əməl edə bilmərəm. Mən bu yerlərə öyrənmişəm...

– Mən səni zindana saldıraram.

– Bilirəm... hökm sahibisiniz.

– Şəhərə gəlib qəddarə çəkməlisən, vəssalam

– Yox, gələ bilmərəm...

Cavan dəmirçi sözünün üstündə bərk dayansa da, başını çiyinləri üstündə saxlaya bilmədi...

Bu əhvalat baş verən zaman cavan dəmirçinin qətlə yetirildiyi yerə boylu-buxunlu bir kəndli övrəti gəldi. İşdən agah olan kimi nə ağladı, nə də sızladı. Əyilib dəmirçinin qana bulaşmış başını yerdən götürdü, qanlı dodaqlarından öpdü, aparıb cənazənin sinəsi üstünə qoydu.

– Bu övrət xeylağı kimdir?

– Dəmirçinin anasıdır, hökmdar.

Ataboy-özəm sarsıldı, handan-hana soruşdu:

– Niyə ağlamırsan, arvad?

– Niyə də ağlayım?.. Onu ki, gədə-güdə öldürməyib. Gör oğlum kiminlə sinə-sinəyə dayanıb! Padşahla... Kimin qabağından qaçmayıb? Padşahın!.. Kimə öz kişiliyini göstərib? Padşaha... Belə oğlun anası ağlasa el-oba onu qınayar. Hər ananın hünəri deyil belə oğlu doğa!.. Hər atanın hünəri deyil belə oğul okə!.. Mən ağlasam, onun öz qəbri də atasının qəbri də od tutub yanar...

...Birdən boz aygırın kişnərtisi çöllərə yayıldı. Nədimin mindiyi at da boz aygıra qoşuldu.

Cahan Pəhləvan diksinib xəyaldan ayrıldı. Atın yüyənini boşaldıb, dabanlarını qarına sıxdı. At götürüldü. Bir müddətdən sonra yüyəni təzədən dartdı, Bu vaxt yaşıl xalı döşənmiş kimi görünən təpənin döşündən keçdilər. Yenə xəyali keçmişə uçdu... Özü ovdan qayıdırdı. Vəliəhd olan vaxtı idi. Başında da, cavan dəliqanlı süvarilər. Bax, beləcə bir təpənin döşünə çatanda qarşından bir neçə atlı çıxdı. Bu atlıların

¹ Hər iki tərəfi kəsən iti qılınc

qabağındakı sarı kürənin üstündə cavan bir süvari öyləşmişdi. Geyimi sadə idi, başqalarından fərqlənirdi. Yad atlıları görəni kimi Cahan Pəhləvanın adamları cəld qılınclarını qınından çıxarıb sarı kürənin üstə öyləşənin arxasını kəsdilər. Bu, süvarinin vəliəhd olmasına işarə idi. Ehtiram əlaməti olaraq gələnlərin içərisindən qoca bir kişi də nə dedisə hamı atından endi. Təkcə bir nəfərdən başqa. Bu, çoban Eldar Bəhmən idi.

Vəliəhd soruşdu:

– İstəyiniz nədi,

– Bir olan Allahın mərhəməti və inayəti sayəsində bu yerlərdə ömür sürən bizlər gecə-gündüz Eldəgəzlər xanədanına dua edirik, atabəylərə uzun ömür arzulayırıq. Onların ölümlərinə rəhmət, dirilərinə sağlıq diləməkdə peşəməiz...

– Qoca, uzatma mətləbi!

– Bizi Allah-təala dərd çəkmək üçün, qəm yemək üçün xəlv edib. Nə yurdumuz var, nə yuvamız, bu gün burdayıq, sabah orda, bu gün arandayıq, sabah dağda... Nə başa taxmağa darağımız var, nə taxıl biçməyə orağımız...

– Qoca, dedim uzatma mətləbi!

– Atanıza deyən bu il vergiləri azaltsın: ya da bağışlasın. Mümkünatımız yoxdu, il quraqlıq keçib...

– Onu hökmdar özü bilər. Rədd olun, yolu kəsməyin!

– Yolkəsən sizsiniz! – Bunu Eldar Bəhmən dedi. – Adınızı bizə qoymayın, ədəbsiz!.. Heç olmasa adam kimi danış baban yerində olan qocaynan. İndi isə rədd olub gedin bizim yerlərdən. Atanıza deyən ki, xanəgahlılar bu il Eldəgəzlərə nə bir dən verəcəklər, nə də bir çəpiş...

Həm Əli Şimşəklə, həm onun iki qardaşından biri olan ilxıçı ilə söhbətindən, keçmişdən yada düşən xatirələrdən sonra Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Bu yerlərin erkəklərinin hər birində həqiqətən Əlincə əzəməti var!.. Görəsən, atabəy-əzom buna niyə əhəmiyyət verməyib?..”

Boz aygırın kişnərtisi yenə çöllərə yayıldı...

Elə bu vaxt Əli Şimşəyin bir az bundan əvvəl dediyi sözləri yenə xatırladı saray sahibi: “Əlincə, alınca, ölüncə...”

Cahan Pəhləvan ovda yorulduğu üçün otağına çəkilib yuxuya getmişdi. Hələ ortada Əli Şimşəyi yuxuda da görmüşdü. Görmüşdü ki, bu dəfə çoban Eldar Bəhmənin oğlu ilə düzəngahlıqda üz-üzə gəlib bir-birinin üstünə qılınca qaldırılmışlar... Vuruş qarşısında Əli Şimşəyin qılıncından yenə şimşəklər tökülür...

Cahan Pəhləvan yuxulu-yuxulu nəso danışdı və öz səsinə oyanıb böyrünü dəyişəndən sonra təzədən yuxuya getdi.

Kənizlər, qaravaşlar isə öz işində idilər. Bir neçəsi şam yeməyi hazırlayıb, bir neçəsi də hökmdar ayılında onu çimzirdirmək, bədənini ovmaq üçün hazırlıq görürdü...

Elə bu vaxt Zahidə xatun qızı ilə gəzməkdən qayıdırdı. Təxtirəvan darvazaya çatan kimi dərban qapıları taybatay açdı, qulamalar balaca pilləkəni onların ayaqları altına uzatdılar. Kənizlər kömək edib mələkə ilə balaca xatunu təxtirəvandan düşürüb xüsusi otaqlarına aparanda bir-birinə oxşayan ağ atlardan biri qabaq qıçlarını yerə döyərək ucadan kişnədi...

Cavan yaşlarından at kişnərtisindən xüsusi həzz alan Cahan Pəhləvan səsi yuxuda da olsa elə bil göyde aldı, tez gözlərini açdı, əbcuns¹ ağacından hazırlanan xüsusi təxtixabdan qalxıb pəncərədən çiyə boylandı. Bayırda təxtirəvanı, ondan enib mərmər pilləri yavaş-yavaş qalxan arvadı ilə qızını görəni kimi rahatlandı, qayıdıb oturdu, zər naxışlı, qızıl saplardan qotazları olan məxmər üzvlü mütəkkəni dirsəyinin altına çəkdi.

Qızına nə isə deyən Zahidə xatun gülə-gülə içəri girdi və paltarını dəyişmək üçün öz otağına keçdi. Cəlaliyyə əlindəki gül dəstəsini atasına göstərə-göstərə dedi:

– Mənim atabəy babamın axşamı xeyir olsun... Və qiymət verib desin görüm yıxdığım güllər xoşuna gəlir?

Sualına cavab almayan balaca xatun əlindəki gül dəstəsini gümüş güldana qoydu. Sonra atasına yaxın gəldi, kürsünün qabağında diz çöküb onun dizlərini qucaqladı və güllər barədə başladığı söhbətə əlavə edib dedi:

¹ Möhkəm hind ağacı

– Gülləri Ədilağa düzündən yığmışam. Dəbir dedi ki, Naxçıvanın gülləri Seyidabad¹ güllərindən əskik olmur. Hələ onu da dedi ki, Ədilağa düzənliyindən bitən güllərin ətri daha ürəyə yatımlıdır... rəngləri də çox əlvanlı, həm də gec solurlar...

Cahan Pəhləvan öyilib qızının saçından öpdü. Cəlaliyyə dikəlib atasının belini qucaqladı. Saray sahibi qızının bu mehribanlığından xeyli xoşhal oldu və ürəyindən keçənləri dilinə gətirdi:

– Mənim gözəl mehrimin özü elə bir gül dəstəsidir. Ədilağa düzünün gülləri onun nəyinə gərəkdi? – Cahan Pəhləvan qızının başını yuxarı qaldırıb bu dəfə onun alnından öpdü.

Ata tərifindən, üstəlik, hökmdar mədhindən fərəhlənən Cəlaliyyə cəld ayağa qalxdı, güldana qoyduğu güllərə işarə edib şirin bir ləhcə ilə dedi: “Yaşıl otlar üstə cəlvələnir gül. Bülbül şurə gəlib açır şirin dil. Onlar hər ikisi heyran olmuşlar: Gül gödək ömrünə, təkliyə bülbül...”

Cahan Pəhləvanın yorğun sifətində təbəssüm göründü, gündəngünə boy verib boylanan qızına əl çaldı. Cəlaliyyə bu dəfə kürsünün arxasına keçib atasının boynunu qucaqladı, hökmdar soruşdu:

– Şer kimindi, qızım?

– Böyük xanımın, atabəy baba.

– Böyük xanım kimdi?

– Məhsəti.

– Adımı deməyib, böyük xanım niyə deyirsən?

– Məhsəti elə böyük xatun deməkdi... Yoxsa mənim atabəy babam indiyə kimi bunu bilmir? – Cəlaliyyə öyilib əvvəlcə Cahan Pəhləvanın sağ, sonra da sol yanağından öpdü. – Atabəy baba heç maraqlanır ki, mən bu şeirləri haradan bilərəm. – Cəlaliyyə qaçb öz otağından “Rübailər”i gətirdi. – Bunu mənə ustad Əcəmi bağışlayıb... Gör nə gözəldir, atabəy baba!

Cahan Pəhləvan balaca xatunun əlindəki kitabı alıb diqqətlə baxdı, sonra ehtiyatla vərəqlədi. Hər vərəq ona müxtəlif naxışlarla bəzənmiş kiçik bir xalça kimi göründü. Kitabı örtüb dizinin üstünə qoydu, turunc formalı cildinə xeyli baxdı. Fikrindən keçdi: “Əlinin qabiliyyətinə söz ola biləməz Əbubəkr oğlunun!.. İnanıram ki, bu əllər Möminə xatun ananın sərdabəsini də gözəl tikəcək...”

– Ustad Əcəminin hədiyyəsi həqiqətən mənim gözəl qızıma layıqdır...

– Müəllimim Əbubəkr Dosta da göstərdim, o da bəyəndi.
– Mənim gözəl qızım bilir ki, Məhsəti xanımın həm də gözəl səsi var?
– Bah, mən də bunu bilmirəm. – Cəlaliyyə təəssüflə dilləndi.
– Özü də səşində bir muyə¹ var... Şairənin çaldığı uddan da həmişə bi miyə yağır.

– Atabəy babam bunları hardan bilir?

– Hökmdarlar hər şeyi bilməlidirlər...

Cəlaliyyə bu dəfə atasının yanaqlarını öpüslərə qərq elədi...

– Mələkə!.. Bizim qızımız axırda deyəsən, şairə olacaq, – Cahan Pəhləvanın səsi bu dəfə otaqlara yayıldı.

Zahidə xatun öz otağından çıxıb-çıxıb, özü də ötköm səslə qəti etirazını bildirdi.

– Xeyr. – dedi. – Bizim qızımız şairə yox, vali olacaq!..

– Mən?.. Vali?! – Cəlaliyyə əvvəlcə anasına, sonra atasına baxdı və birdən qəhqəhə çəkib güldü.

...Cahan Pəhləvana arvadlarının hərəsi bir qaydada müraciət edərdi. Rey hakiminin qızı İncə xatun “Hökmdar”, türk qızı Kütəybə xatun “Atabəy” deyərdi. Təkcə Zahidə xatun ərinə öz aadıyan, özü də tam yox, bir az sadələşdirilmiş qaydada “Cahan” çağırırdı. Bu da saray sahibinin xoşuna gəlirdi: əvvələn, ərlə arvad arasındakı rəsmiyyət aradan qalxırdı və aralarında fərq olmasına baxmayaraq, özünü mələkə ilə yaş-daş sayırdı...

– Bəli, atabəy babam səni vali edəcək! Lazım gəlsə lap hökmdar... Sənin bərdəli Nüşabədən nəyin əksikdi? Zahidə xatun səsinə bir amirlik verib əvvəlcə qızına, sonra ərinə nüfuzədi bir nəzər yetirdi.

– Mən səni özümə qız yox, oğul doğmuşam...

Cəlaliyyə anasının qırımını görüb heç nə demədi, məstlərini yavaş-yavaş sürüyüb öz otağına keçdi...Cahan Pəhləvan mütəkkəni yana itələyib dizinə söykədi, alnını sol ovqunun içərisinə alıb fikrə getdi.

Birdən otağı hönkürtü səsi doldurdu. Ağlayan Zahidə xatun idi. Cəlaliyyə səsi eşidən kimi cəld otağından geri qayıtdı. Atasına işarə elədi ki, mane olma, qoy ağlayıb sakitləşsin, axırda özü ovunacaq. Cəlaliyyə yenidən öz otağına döndü. Elə belə də oldu, mələkənin enib-qalxan çiyinləri yavaş-yavaş aşağı düşdü, çarpazlayıb kətilin oturacağına söykədiyi biləklərini bir-birindən araladı və başını yuxarı qaldıraraq sakitləşdi.

¹ Arranda öz otirli güllərilə məşhur olan kənd

¹ Muğam naləsi

– Yüngülloşdin?
Mələkə başının işarəsi ilə “hə” dedi.
– Təbibi xünkarımız bir dəfə deyib ki, zənən xeylağı üçün ən yaxşı həb onun öz göz yaşadı...
Zahidə xatun heç nə demədi, ərinə əyri-əyri baxıb öz otağına keçdi, üst-başını düzəltdi, üz-gözünü, sir-sifətini silib qaydaya saldı və yəni-dən ərinin yanına qayıtdı.
– Hə, – deyib dərinədən nəfəs aldı, – Cahan, indi keçək əsas məsələyə.
– Hansı əsas məsələyə?
– Nə vaxt yola düşürsən?
– Hara?
Təbrizə...
– Hələ bir az çəkər... Yerli əhalidən qoşuna əlavə cavanlar səfərbər etmişəm. Qoşun başçıları onlara Pir Suvarında məşq keçirlər... O vaxt ki, gördüm döyüşə girə bilirlər...
– Yola düşənə kimi Cəlalyyənin məsələsini həll etmək fikrin yoxdu?
– Hansı məsələsini?
– İqtidar olmasını. Cəlalyyə Naxçıvanın hakimi olmalıdı... Biz ki izdivaca girəndə sən özün buna söz vermişən... Və demişən ki, mənim təkcə oğlumu yox, qızımı da...
Mələkənin vüqarı qadınlığı qarşısında axıra kimi tab gətirmədi, qəhərləndi və sözünü tamamlaya bilmədi. Cahan Pəhləvanın cavan arvadına yazığı gəldi, onun ürəyinin dərinliyində kök salan nigarançılığı dağıtmaq istədi:
– Zahidə, – Cahan bu dəfə ona adınan müraciət etdi, – özün bilir-sən ki, mənim üçün övlad övladdı... Mən Cəlalyyəni oğlanlarımdan ayırmıram... Amma hələ tezdi.
– Tez niyə olur? – Zahidə xatun etiraz etdi. – Ata-babalarımız deyiblər: “Ağıl yaşda deyil, başdadı”. Və yüz dəfə, min dəfə sınaqdan keçiriblər bunu. – Mələkə bir az fikrə gedib əlavə etdi: – Babam deyirdi ki, bir gün Samani padşahı Nuh ibin Mənsur xəstələnir. Dünya görmüş neçə-neçə ixtiyar təbib bir yerə yığılır, heç biri padşahın dərvinə çarə edə bilmir. Axırda əlacları kəsilir, qonşuluqda yaşayan cavan bir təbibə deyirlər ki, gəl sən də bax. Gəlir baxır, fəvvrən də deyir ki, xəstənin xəstəliyi nədi. Və başlayır müalicəyə. Bir neçə gündən sonra Nuh ibn Mənsur sağalır qalxır ayağa. Məlum olur ki, bu təbibin hələ on səkkiz yaşda tamam deyil... Bilirsən kim imiş həmin təbib?

– Bilirəm.
– Hardan bilirsən?
– Bunu mənə bir dəfə də danışmışan.
– Onda de, kim imiş? – Mələkə güldü və sualını bir də təkrar etdi.
– Hüseyin əbuəli... Yəni ibn Sina. – Cahan Pəhləvan da deyəsən öləri zarafət elədi və birdən ciddiləşib dedi: – Amma, Zahidə deyəsən sən məni başa düşmədin. Mən “hələ tezdir” deyəndə Cəlalyyənin gəncliyini yox, özümün cavan hökmdar olmağımı nəzərdə tuturdu. Daha dürüstü, ehtiyat edirəm. Xilafət bunu düzgün başa düşməz... Soltan Arslan şaha əl çalanlar bundan mənim əleyhimə dərhal istifadə edə bilirlər. Azərbaycan üzərinə qoşun yeridə bilirlər. Sən ki, bilirsən, xilafət atabəy-əzəmdən həmişə bədgüman idi...

Mələkə isə təslim olmaq istəmirdi:

– Xəlifə Cəfər ibn Mənsuru Marağa şəhərini öz qızına, Xəlifə Harun ər Rəşid də Varsan şəhərini öz qızına bağışlaya bildirdilər, amma sən Naxçıvanı öz qızına bağışlaya bilməzsən?

– Özün dedin ki, onlar xəlifə qızları idi...

– Nə olsun?... Cəlalyyə də Cahan Pəhləvanın qızıdır... Atabəy-əzəm kimi mötəbər bir hökmdarın nəvəsidir! – Zahidə xatun sözünün üstündə möhkəm dayandı.

– Mənim mələkəm bilməlidir ki, – Cahan Pəhləvan güzəştə getdi: – Naxçıvan nə Marağadır, nə də Varsan... Naxçıvan çıxamış¹ şəhərdir.

Bizim atabəylər dövlətinə tabe olan şəhərlər içərisində onun xüsusi mövqeyi var... Onu gündə birinin adına yazmaq olmaz... bütün bunlara baxmayaraq mən çalışıram ki, məsələni bizim əziz qızımızın xeyrinə həll edim...

– Bəs nə vaxt? – Zahidə xatun bu dəfə çox ərköyün-ərköyün xəbər aldı.

– Məqam çatanda. – Cahan Pəhləvan mələkəni inandırmağa çalışdı: – Mən hələlik xilafətlə çiling – ağac oynaya bilmərəm, Zahidə. Taxta təzə oturmuşam, özü də qəyyumun çiyimin üstünü kəsdirib. O ki, qaldı Arslan şaha, bir ananın döşündən süd əmsək də, ögey qardaş... Möminə xatun ana da sağ deyil ki, bərk ayaqda ilkini sakitləşdirsin. Macal ver fürsət əldə edim, hər şey olacaq. Sən istəyən kimi olacaq. – Cahan Pəhləvanın sərt sifətində yenə öləri bir təbəssüm göründü.

¹ Əzəmətli qala divarlar içərisində

Ərinin belə təbəssümü mələkənin əzəldən xoşuna gəlirdi. Bu dəfə bu ürəyinə yatdı, hirsli soyudu və başqa bir məsələyə maraqlı göstərdi:

– Bəs rəis barədə tədbir görməmiş yola düşəcəksən?

– Hələlik, hə.

– Sən bilirsen ki, o belə bağlamalı adam deyil?

– Bilirəm.

– Bəs nəyi gözləyirsən?

– Sənin sualların bir-biri ilə əlaqədardır. Rəisin xilafətdə arxası möhkəmdir. Onu ataboy-əzəmin razılığı ilə sultan özü rəis təyin edib. Həm də xəlifə onu şəxsən tanıyır və ona rəğbət bəsləyir. Hər halda, mən bunu da nəzərə almalıyam. Və mən bir hökmdar kimi heç kimdən asılı olmayanadək, başa düşürsən, heç kimdən asılı olmayanadək... Çox ehtiyatla, çox səbrlə hərəkət etməliyəm.

Zahidə xatun ərinin eyhamından nə isə başa düşdüyü üçün daha diluzunluq etmədi.

– İndi də mələkəm mənə bir məsələdən əgah eləyin... Nəçə vaxtdı soruşmaq istəyirəm, amma xatirimdən çıxır. İnanıxatun mən Həmədana da olmayan aylarda özünü necə aparırdı?

Zahidə xatun başını sol çiyini üstünə əyib, diqqətlə ərinə baxdı:

– Kişi günüsü barədə övrətinə belə sual verməz... Axı mənə dediklərimə inanmaya da bilərsən.

– İnanaram... Sən mənə sualıma cavab ver.

Zahidə xatun ərinin səsindəki sərtliyi dərhal hiss etdi və bircə kəlmə söz dedi:

– Pis!

– Niyə?

– Nə bilim.

– Yoxsa yenə inad yeridir.

– Nə vaxt yetirməyib ki?

– Yaxşı!.. Qarğa yumurtasında heç vaxt bülbül çıxmaz...

– Onda niyə əncam çəkmirsən? – Zahidə xatun firsəti fəvqə vermədi.

– Xəlifə nəvəsidi... Siyasət lazımdı...

– Burda nə siyasət?

– Siyasət hər yerdə, hər şeydə gerəkdir... Rəyasət sahibləri üçün isə siyasət bir qiblənmədir¹.

¹ Kompas

Zahidə xatun daha söz tapmadı deməyə. Söz tapmadı deyəndə ki, ərinin yenə özünü saray sahibi kimi aparması ürəyinə yatmadı. Buna görə də başqa söhbətə keçdi:

– Sərdabənin özülünün qoyulması mərasimin nə vaxt keçirmək niyyətindəsən?

– Gələcək həftənin şənbə günü.

– Bizi nə vaxt yola salacaqsan?

– Mənimlə gedəcəksən... Sizi Urmiyadan yola salacağam Həmədana. Özüm qoşunla dönəcəyəm Təbrizə.

– Allah-təala sənə yar olsun, Cahan! – Zahidə xatun birdən dua elədi, nəzərlərini ərinin sifətinə dikib nəşə demək istədi, ancaq deyə bilmədi, başını aşağı saldı, çənəsini sol çiyinə söykəyib durdu.

Elə bu vaxt Cəlalyyə öz otağından çıxdı və gəlib atasının boynunu qucaqladı.

– Ana, dedi, sən narahat olma və bir az səbr elə, mənə atamın adı Eldəgəzlər xanədanının ən müqəddəs, ən ağıllı hökmdarı kimi tarixə düşəcək...

Kənizlər içəri girib hökmdar üçün hamamın hazır olduğunu bildirməyədilər ərlə arvadın söhbəti bəlkə də uzun çəkəcəkdi...

MƏLİK OĞUZ

Səddədin Əsəd pişgaha gələndə Cahan Pəhləvan tacını təzəcə başına qoyub taxta əyləşmişdi. Vəzirin salamına cavab verməmiş soruşdu:

– Bu gün həftənin hansı günüdür?

Yekşəmbədi, hökmdar. – Səddədin Əsəd dərhal başa düşdü ki, saray sahibi nə isə mühüm bir əmr, ya fərman vermək niyyətindədir.

– Ağır gündür. – Cahan Pəhləvan özü taxtından ağır-ağır düşdü, pişgahın məşriqə baxan pəncərəsinin önünə gəldi, oradan xeyli müddət Flanlı dağına baxdı, sonra yenə ağır-ağır qayıdıb taxtında öz yerini tutdu və topa saqqalını sol ovcunun içərisinə alıb fikrə gətdi. Hələ də ayaq üstə durub gözləyən Səddədin Əsəd daha dayana bilmədi, keçib sədr kürsülərindən birində əyləşdi və ehtiyatla hökmdar deyənə təkrar etdi:

– Bəli... ağır gündür. – Və dərhal da əlavə edib dedi: – Niyə soruşursuz, hökmdar?

– Elə-belə... Oğuz Salur... – Saray sahibi səsinə xüsusi bir ahəng verəndən sonra fikrini tamamladı: – Şəhur məlik Oğuz Şəhur buyurub?
 – Bəli, gəlib. – Səddədin Əsəd hökmdarın niyyətini indi başa düşdü.
 – Gəlib yox... gətiriblər. – Cahan Pəhləvan vəzirin danışıqına irad tutub düzəliş verdi.
 – Siz buyurandı...
 – Müqavimət göstərməyib?
 – İmkan tapmayıb. – Səddədin Əsəd danışıqına bir də irad tutulub düzəliş veriləcəyindən ehtiyatlanıb əlavə etdi: – Mühafizlərə demişdim ki, səssiz-səmirsiz gətirsinlər... Yəni oğurlayıb gətirsinlər...
 – Niyə?
 – Mənə səhih məlumat çatmışdı ki, məlik hökmdarın çağırışına bu dəfə də əməl etmək niyyətində deyilmiş... Çox tərs tayfadır bu salurlar.
 – Tərs olsa da, başa düşür ki, Şəhur elə qədim Salur tayfasının adıdır?.. Bəlkə elə buna görə özünü çox tox aparır, torpaq paylayır, yeni iqtadılar təyin edir, özünə gündə bir ləqəb götürür? Dövlət adından hökmlər verir... Hələ hərəmxana da açmaq istəyir...
 Səddədin Əsəd nə cavab verəcəyini birdən kəsdirə bilmədi, ona görə də çox uzaqdan başladı:
 – Deyirlər İsgəndər Makedoniyalı qoşunu ilə Naxçıvana çatmamış əsgərlərinə əmr edir ki, Arpaçayın sahilində çadırlar qurub dincəlsinlər. Başlayırlar çadırları qurmağı. Bu vaxt yaxından nurani bir qoca keçirmiş. Böyük fateh qocanı əyləndirib soruşur: “Ey pir, bura haradır?” Qoca deyir: “Şəhur”. Məğribi göstərərək xəbər alır, “Bəs o dağın adı nədir? Qoca deyir: “Ağrı”. Yuxarıya işarə edib deyir: “Bəs o yamyaşıl görünən qəlbi yaylanan adı nədir?” Qoca cavab verir: “Əyricə”. İsgəndər bir az fikrə gedəndən sonra qoşun başçılarına deyir: “Bir yerin ki, şəri də, ağrısı da, əyrisi də öz içində ola, orda əylənmək məsləhət deyil”. Və əmr edir ki, yola rəvan olsunlar. Bəli, qurulan çadırları sökürlər və yollarına davam edirlər. Buna görə də şəhurullarla həmişə ehtiyatlı danışmaq, ehtiyatlı davranmaq gərəkdir, hökmdar.
 – Öyrənməmişən sarayın təşkil etdiyi yığınağa, məliklərlə apardığım məşvərətə niyə gəlməyib?
 – Baş belə-belə işlərə qarışıbmış. – Səddədin Əsəd əlində tutduğu bir qarış uzunluqda olan qamışın içərisindəki risaləni çıxarıb hökmdara uzatdı. – Ziyəülmülk çisrini adlayıb Arazı keçmək istəyən bir çaparı qoltuq cibindən tapılıb. Süvari məlik Oğuzun çaparıymış... Sultan Arslan

ibn Toğrulun yanına gedirmiş... Bunu mənə Heyvərə Həsənin adamlarından deyəndə əvvəlcə inanmadım. Gərək bağışlayasınız ki, sizə deməmiş tədbir gördüm. Və çaparı apardığı naməni ələ keçirəndən sonra hər şey aydın oldu.

– Risalədə nə yazıb ki?

– Hədyan-hədyan sözlər... Eldəgəzlər sülaləsinin ünvanına böhtanlar... Möminə xatun ananın müqəddəs ruhuna şəh-şamata...

Cahan Pəhləvan nədənsə risaləni vəzirə qaytarıb oxumasını əmr etmədi.

Kürəyini taxtın oturağına sıxıb sol qoluna dirseklədi. Xəyalı bir anda neçə-neçə illəri adlayıb geri qayıtdı.

...Ani düzündə qızgın döyüş gətirdi. Atabəy Şəmsəddin Eldəgəzin süvariləri gürcü çarı Georginin qoşununu pərə-pərə salmışdılar. Atabəy-əzəm onunla Oğuz Salura tapşırıq verdi ki, inad göstərərək təslim olmaq istəməyən düşmən əsgərlərini qılıncdan keçirsinlər. Təslim olanların həyatını hiyf etsinlər. Cahan Pəhləvan hələ o vaxt hiss etmişdi ki, Şəhur məlik inad göstərənlərdən çox təslim olanlara qılınc qaldırır... O, buna etiraz edəndə Oğuz Salur: “Sən mənim işimə qarışma!” deyib, atını geriyyə çapmışdı. Cahan Pəhləvan bu barədə atabəy-əzəmə deyəndə, o da məlikin sözlərini təkrar edib demişdi: “Sən mənim işimə qarışma... Hökmdar da, sipəhsalar da hələ mənəm!.. Məlik Oğuz tayfalarının ən qoçaq, ən etibarlı nəslindəndir...” Cahan Pəhləvan narazılıq edərək atabəy-əzəmə deyəndə ki, “Oğuz Salur nəsrani!” qızının döşlərindən süd əmib...”

Atabəy-əzəmin qaşları çatılmış, bir an fikrə gedəndən sonra demişdi: “Sən öz işində ol”. – “Xilafətə bərk yarırsın, Naxçıvanda hakim olmaq niyyətindədir”. Sən elə işlərə qarışma...”.

Cahan Pəhləvanın xəyalı geri qayıtdı.

– Mən indi məlikə divan tutum, vəzir də tamaşasına dursun. Baxıb görək bahadır törəməsi özünü necə aparır. Cahan Pəhləvan əlini əlinə vurub kimisə çağırmaq istəyirdi ki, vəzir sədr kürsüsündən qalxıb yanına gəldi.

– Mən bu fikirdəyəm ki, hökmdar məlik ciddi məzəmmət edər və o da öz səhvini başa düşər... Hökmdara bunu da çatdırmağı özümə borc bilirəm ki, Əbubəkr oğul da bir az bundan əvvəl yanıma təvəqqüyə

¹ Xristian

gəlmişdi ki, hökmdara deyən bir qələtdi eləyib, məlik Oğuz. İgidliyin, xidmətlərin nəzərə alıb onu əfv etsin. Deyəsən məliyin özü də... Cahan Pəhləvan əsəbiləşdi:

– Hər təvəqqəni mənə çatdırıb əhvalımı pozmağı özünü də rəva bilməyin, vəzir. O ki, qaldı Əbubəkr oğluna, bir də yanınıza gələndə onu başa salın ki, mən ona sərdabə tikməyi hökm etmişəm. Bənnadı, memardı, bilmirəm nədi, gedib öz işini görsün, dövlət, divanxana işlərinə qarışmasın... ona bunları bilmərrə başa salın!

Səddədin Əsəd hökmdarın qırımını görüb ürəyində öz-özünə məzəmmət etdi.

Elə bu vaxt hökmdar divar pərdəsinə bərkidilmiş poncaqlı ipi aşağı çəkdi, dəhlizdə qumrov səsləndi. Həbəş qulam içəri girdi. Səddədin Əsəd düşündü: “Fəlakət üz verməsə yaxşıdı.

– Şəhur məlikini içəri dəvət elə!

Həbəş Qulam baş endirib çıxdı. Şəhur Məlik Oğuz salur içəri girdi. Səddədin Əsəd aşağı başa qoyulan kotili məlikə göstərdi. Oğuz Salur da göstərilən yerdə oturdu. Saray sahibi yavaş-yavaş başını qaldıraraq qənsərində əyləşən məlikin əvvəlcə qatlanmış süvari çəkmələrinə, qara mahuddan səliqə ilə tikilmiş çuxasının qıvrıq ətəklərinə, belinə bağladığı ağ mina dəstəklə xəncərinə, sinəsinin sağ-sol döşündəki vəznələrinə və nəhayət onun məkrli sifətinə tamaşa etdi. Boz qaragüldən tikdirib enli qara qaşları üstünə endirdiyi papağına çox uyğun gələn çal bıığına, girdə saqqalına xeyli baxdı. Və birdən kinayə ilə xəbər aldı:

– Səni yolda incitməyiblər ki, Oğuz Şəhuri?

Oğuz Salur cavab əvəzinə eyni kinayə ilə dedi:

– Sizdən bundan artıq nə gözləmək olar ki?

– Elə bu?.. Qarının başqa dərdi var, onu de...

Məlik nə qədər çalışdısa hirsini boğa bilmədi.

– Məni özündən öskik kişi bilmə...

Cahan Pəhləvan taxtında xeyli qurcalandı.

– Bizim adamlar sənin çaparını Ziyaülmülk çisrindən Arazı keçər-kən tutublar, xəbərin var? – Cahan Pəhləvan bu dəfə məlikin düz göz-lərinin içinə baxdı. Oğuz Salur onun nəzərindən yayınmağa çalışsa da, özünü sındırmadı.

– Var.

– Sultan Arslan ibn Toğrula risalə yazmaqda məramın nə olub?

– Saray sahibi Səddədin Əsəd gətirdiyi risaləni Şəhur məlikinə göstərdi.

– Sultanı ayıq salmaq istəmişəm... başqa məramım olmayıb. – Oğuz Salur üzünü yana çevirdi, hökmdarın kin-küdurət yağın gözlərinə daha axıra kimi baxa bilmədi.

– Sultan ki, yatmayıb! Arslan ibn Toğrul həmişə ayıqdı... Və sənin xəbərdarlığına ehtiyac yoxdur – Cahan Pəhləvan bir an fikirləşəndən sonra risaləni Səddədin Əsədə qaytarıb dedi:

– Vəzir, al... oxumaq istədiyən yeri indi oxu.

Səddədin Əsəd qurcalana-qurcalana oxudu:

– ”Sabah-birisi gün sənin sultanlığını da tamam danar bu Eldəgöz nəslə. Və beləliklə də Arranda səlcuq xanədanı birdəfəlik süqut edər, sülalənin də kökü birdəfəlik kəsilib gedər. Sonrakı nəsillər səni səlcuqilərin ən fərsiz, ən öddək varisi kimi tanıyalar. Əvvəllər atabəy – Şəmsəddin atanı ələ saldı, indi də oğlu səni ələ salır, adına xütbə oxutdurmaqla, sikkə kəsdirməklə tovlayıb bütün ixtiyaratı öz əlinə alıb. Hər yerdə – Həmədanda da, Bərdədə də, Naxçıvanda da, Gəncədə də Cahan Pəhləvanı hökmdar kimi tanıyalar. Qoşun onun əlində, beytulmal onun əlində. Bir sözlə, ixtiyarı-küllü odur. Daha sənin haran oldu sultan, ay Arslan ibn Toğrul...”

– Bəsdir. – Cahan Pəhləvan işarə edib vəziri dayandırdı, məlikdən soruşdu: – Bu sözlər sənin öz sözlərimdir?

– Mən həmişə öz sözümlə demişəm... Başqalarının sözüne ehtiyacım olmayıb!..

Cahan Pəhləvan poncaqlı ipi yenə aşağı çəkdi, dəhlizdə yenə qumrov səsləndi. Yenə həbəş Qulam içəri girdi.

– Cəlladı çağır.

– Hökmdar, bəlkə... – Vəzir Səddədin Əsəd nəşə demək istədi.

– Dayan! – Cahan Pəhləvan ötkəm səslə həbəş Qulamə xəbərdarlıq etdi, o da ayaq saxladı. – Yaxşı. Qoy vəzir istəyən olsun... İki fərtaş... bir də mənim bərbərim gəlsin.

Oğuz Salur şaşırmış halda dönüb vəzirə baxdı. Səddədin Əsəd saray sahibinin nə etmək istədiyini birdən kəsdirə bilmədi. Buna görə də Məlik Oğuzla heç bir him-cim etmədi. Oğuz Salur birdən ayılan kimi oldu, əlini xəncərin qəbzəsinə atdı. Cahan Pəhləvan bir göz qırpmında taxtın sağ yanına dayadığı qılıncını götürüb ayağa qalxdı.

– Məlik!.. – Xəbərdarlıq edən Səddədin Əsəd idi. Və Oğuz Salurun qənsərinə yeridi.

- Başını bədəninin üstündə saxlamaq istəyirsənsə, xəncəri qımına qoy! – Cahan Pəhləvanın sərt səsi otağı cingildətdi. Oğuz Salur onun qəzəb yağan sifətinə, alışıb yanan gözlərinə, sinəsi önündə par-par parıldayan qılıncının tiyəsinə baxıb geri çəkildi və birdən gözlənilmədən əlindəki xəncəri qımına qoymaq əvəzinə taxta sarı tulladı. Cahan Pəhləvan cəld yana çəkildi, xəncər divara vurulan böyük xaliya sancıldı.

Səddəddin Əsəd qəzəblə qışqırdı:

- Sən nə edirsən, məlik Oğuz...! Dəli olmusan?

Cahan Pəhləvan taxta öyləşdi. Elə bu vaxt iki fərraş qapıda hazır oldu. Hökmdar nə işarə etdisə onlar özlərini Salur Oğuzun üstünə atıb böyük çətinliklə qollarını burdular və güclə arxasında saxladılar. Bərbər elə bil bunu gözləyirdi. İrəli çıxıb fərağat dayandı. Oğuz Səhur nə baş verəcəyini dərhal anladığı üçün səsinin ahəngini dəyişib yarısərt, yarı-mülayimliklə deddi:

- Adam kişi olar, Şəmsəddin oğlu! Kişi kişinin heysiyyətinə, qeyrətinə toxunmaz... Əmr elə boynumu vursunlar, amma bığma, saqqalıma toxunma!

- Sənin nə başın gərəkdə, nə də bığın, saqqalın. Dilin xoşuma gəlmir, Oğuz Şəruri. Uzundu, özü də yaman uzundu!..

- Aləmi-pənah, bəlkə...

- "Bəlkə" siz, vəzir! Daha heç bir "bəlkə-məlkə" yoxdur. – Hökmdar gödəkboy bərbərə tərəf döndü. – Məni başa düşdün, bərbər?

- Bəli, qibleyi-aləm.

Oğuz Salur nəsə demək istədi, ancaq sözləri boğazında qaynayıb boğunuq bir səsə çevrildi.

- Aparın! – Cahan Pəhləvan bu dəfə taxtın sol yanındakı dəyirmi mizin üstündən balaca gümüş sinin götürüb fərraşlardan geri qalan bərbərin ayaqları altına tulladı. – Bunu da başa düşdün?

- Bəli, qibleyi-aləm. – Bərbər əvvəlki sözünü təkrar etdi və yanlarını basa-basa otaqdan çıxdı.

Səddəddin Əsədin elə bil tutulan nitqi birdən açıldı:

- Siz... siz nə etdiniz, hökmdar...

- Gücə, səbrə arxalanmayan siyasət siyasət deyil, vəzir!.. Siyasət başının üstündə daim qılınc tutmalı, sinəsində daim qalxan gəzdirməlidir. Siyasət həm kəsməyi bacarmalıdır, həm də yamamağı, özünü qoruyub himz etməyi... Mən atabəy-əzəmi əvəz edən çağımndan Atabəy dövləti üçün vuruşmağa özümə söz verib and içmişəm. Bu yolda heç

nəyimə, hətta canıma da müzayiqə etməyəcəm... Sonrası nə olacaq bil-mirəm, amma onu bilirəm ki, bizim nəsil bu yerlərdə, ata-babalarımızın ömür sürdükləri bu yurdda yeni bir dövlətin əsasını qoyub. Bu yeni dövlət Arrandı, daha dürüst, Azərbaycandı. – Bir dəfə dediyi sözləri yenə təkrar etdi: – başı Qafqaz dağlarından başlanıb ayağı İran xəlicinə dirənəcək Azərbaycan... Biz onu nəyin bahasına olursa-olsun himz edib qorumalıyıq, dirçəltməliyik... Adını da, dinini də!.. – Cahan Pəhləvan nitqini qurtaran kimi qılıncını götürüb pişgahdan çıxdı.

Səddəddin Əsəd yana-yana oyalandı.

- Get-gedə yaman amansız olursan, Şəmsəddin oğlu!

HÖKMDAR HÖKMÜ

Cahan Pəhləvan şəhərin rəisi ilə uzun-uzadı söhbətinə yekun vurub dedi:

- Hər halda, mən deyənləri xatirində saxlamağa dərrakən çatır... Əgər hafizənə etibarın yoxsa mən Naxçıvanı tərک edəndən sonra dediklərimi bu da təkrar-təkrar sənin yadına salar, – çiyini üstündən dönüb dəbirə baxdı və dediklərini yazmağa onu hazır görüb sözünə davam etdi: – Bu başdan deyim ki, Naxçıvanı hələlik tərک etmək fikrində deyiləm, amma vəziyyət elə bir məqam gəlib çatıb ki, mən qoşunun az hissəsini burada qoyub, çoxuyunan Həmədana hərəkət etməliyəm. Oradan da Təbrizə... Doğrudur, mən Həmədanı hələ ki, rəsmən Eldəgəzlər dövlətinin paytəxti elan etməmişəm, amma vəziyyətdən asılı olaraq gah ordan, gah burdan hakimliyimi icra etmək niyyətindəyəm... Bütün bunlara baxmayaraq, Naxçıvan Eldəgəzlər xanədanı baş şəhəri olaraq qalır. Buna görə baş şəhərin rəisi də öz vəzifəsini vaxtında icra etməli, sərvaxt olmalıdır. – Bir an fikrə getdi, topa saqqalına bir neçə dəfə təh verəndən sonra dəbirə baxıb dedi: – Yaz... Əvvəlinci tapşırıgım, daha doğrusu, hökmüm: Xanədana baxan kəndlərin hamısından toplanası taxıl axırncı batmanın kimi yığılmalıdır. Keçən illərin borcunu da hər bir kəndli ödəməlidir. Bilirsən ki, taxılın onda biri dövlətə çatır, amma ötən il heç on beşdə biri də anbarlara gəlməyib. Gələn il quraqlıq gözlənilir. Qış sərt keçməyib...dağlarda qar yoxdur... çaylarda su azdır... Onu da kənd əhlinə başa salmaq gərəkdir ki, taxıl vergisinə heç vaxt güzəşt olmayıb, olmayacaq. Və bu barədə atabəy-əzəm hələ sağlığında

xüsusi fərman sadır etmişdir və mən o fərmanı heç vaxt ləğv etmək niyyətində deyiləm. Çünki çörək ölüm – dirim məsələsidir... Dövləti, ölkəni çörəksizlik nüfuzdan salar, kişini çörəksizlik cayiz edər. Həm də ac qılınca çapar deyiblər ha!.. – Cahan Pəhləvanın eyhamını deyəsən rəis başa düşdü. Başını mənalı-mənalı silkələyib dəbirə baxdı.

– İkincisi... şəhərin abadlığına, təmizliyinə daim diqqət yetir.

– Bu dəfə hökmdar həqiqətən əmr etdi və şəhər hakiminə barmaq silkələdi: – Sənin heç vaxt unutmğa, yaddan çıxarmağa haqqın yoxdur ki, mərhum atabəy-əzəm ömrünün çoxunu bu şəhərdə bu şəhərdə hakimlik edib və bu şəhərdə rəhmətə gedib... Səhv etmərsən, bir vaxt bu yerlərə “Naxçıvan şahlığı” deyiblər, düzdür? – Yenə dəbirə baxdı.

– Düzdür, hökmdar, – dedi dəbir. – Dülafülərin vaxtında həqiqətən şahlıq olub bu yerlər.

Cahan Pəhləvan bu sözləri razılıqla qarşıladı.

– Eldəgəzlərin vaxtında isə daha şahane olmalıdır... Gərək ki, bu da düz ola? – Bu dəfə rəisə baxdı. Bayaقدan hökmdarı diqqətlə dinləyib sözlərini yalnız başı ilə təsdiq edən rəis dil açdı:

– Siz buyurandı, – dedi, hökmdar həzrətləri.

Cahan Pəhləvan taxtdan dikəldi, başını yuxarı qaldırıb pişgahın tavanın xeyli nəzərdən keçirdi. Aydın idi ki, fikrini bir yerə cəmləyir və verəcəyi növbəti tapşırığı saf-çürük edir.

– Üçüncü tapşırığı... Mənə xeyli şikayət gəlib ki, şəhərdə kəhrizlər bir-bir batıb qeyb olur... Su heç vaxt qeyb olmaz, bu gün bir yerdən batırsa, sabah başqa yerdən qaynayıb çıxmaldı.. Şəhərin ki, kifayət qədər suyu olmadı, daha ora niyə şəhər desinlər? Təkcə şəhristanə yox, rəbatlara da şəhərin lap ucqar məhəllələrinə də su verilməlidir... Özü də ilin bütün fəsillərində. Kəhrizlərin hamısı bərpa olunmalıdır. Muzdunu isə ayrıca fərman verəcəm, beytülmalından ödəyəsiz. Aydındır? – Sual şəhərin rəisinə verildi. – Bəli, aydındır. – Onun da cavabı çox qısa oldu.

– İkinizə də məlumdur ki, Əxilik Azərbaycan atabəylər dövlətinin nöqtəyi-nəzəridir, mərhum atabəy-əzəmin əməlidir, məqsədidir. – Əvvəlcə, dəbirə, sonra isə rəisə baxdı. – Azərbaycan atabəylər dövlətinin hesabına başını çiyini üstündə saxlayanın ixtiyarı yoxdur ki, bu məsləkə xor baxa, onu gözümçixdıya sala... Mən də əxiyəm, sən də əxisən, – rəisə işarə etdi, o da əxidir. – Dəbiri göstərdi.

– Belə olduğu halda kimin haqqı var ki, əxiliyə arxa çevirsin. Bunu əvvəllər sənə irad tutmuşam, indisə bir hökmdar kimi sən rəisə əmr

edirəm: əxiliyə kim arxa çevirərsə... yaxud isbat olunarsa ki, əxiliyin düşməni kimdir, o, vaxtında və ən ağır səzaya məhkum olmalıdır. Təbəə itaətdən çıxanda gərək cəbrə əl atasan... Niyə elə baxırsan? – Rəisdən soruşdu və dərhal özü də cavab verdi: – Naxçıvanlıların sakit, səbrli olmaları səni aldatmasın, onların səbr kasası daşanda üzvlərini görmə... çox amansız olurlar... Və heç nəyi güzəştə getmirlər. Bir növ, köhlən ata bənzəyirlər, mənzilə çatdıqca qızıyırlar... Bu da hər kişinin işi deyil, nə kişinin işidir... İzahata ehtiyac var?

– Xeyr. – Şəhər rəisinin bu dəfəki cavabı da çox qısa oldu.

Cahan Pəhləvan ani fikrə getdi, sonra üzünü dəbirə tutub dedi:

– Sonra fikrindən çıxar... Bu məsələ barədə dediklərimi bir fərman şəklinə sal, vəzir Sədəddin Əsəd sabah Gəncədən qayıtmalıdır, ona göstər, sonra xanədana tabe olan bütün şəhərlərin rəislərinə, əmirələrinə göndərin... Biz əxiliyi Azərbaycanda, bütün Arranda hifz edib qorumağıq!

– Baş üstə, hökmdar.

Cahan Pəhləvan yenə fikrə getdi, sonra alnını ovuşdurub söhbətinin ardını dedi:

– Mən şəhərdən çıxandan sonra əyləşib əməlli-başlı götür-qoy edin... Bu günlərdə ovdan qayıdanda, dəbir də təsdiq edər, cavab bir çobanla söz-söhbət mənə çox şey deyib. (Nədənsə Əli Şimşəklə söhbətini gizlətdi). Deyib ki, bizim çox igid oğullarımız var. Gərək biz igidlərin qədrini bilək... Deyəsən hər qayanın dibində bir Babək böyüyür, amma bizim xəbərimiz yoxdur. – Cahan Pəhləvan əvvəlki sözünü təkrar etdi: – Bir də əməlli-başlı götür-qoy edin, necə edəcəyiniz ki, Əli Şimşəyi yola gətirəsiniz. Bəlkə yanına sözü ötkəm bir adam göndərəsiniz... Həm də nə yolla istəyirsiniz başa salsın ki, padşah padşahdı, rəiyyət rəiyyətdi. Mənim qaçaq-quçaqla çiling-ağac oynamağa yoxdur. Elə olmasın ki, üstünə qoşundan əsləhəli əsgərlər göndərim. – Hökmdar bu dəfə ara-vermədən başqa bir məsələyə keçdi və səsini ahəngini dəyişərək bir az mülayimcəsinə dedi: – Hər şeyin uğurlu çıxması, uşand olması bünövrədən asılıdır. Bünövrə ki, möhkəm qoyuldu, arxayın olmaq olar ki, bu iş baş tutacaq, əməlli-başlı icra olunacaq... Biz Möminə xatun ananın sərdabəsinin təməlini qoyduq... Bayaقدan əmr edirdim, indicə rica edirəm. Elə elə ki, iş bir gün də dayanmasın. Bilirəm ki, Naxçıvanın qışı sərt keçir, həmin aylarda işləmək olmaz. Heç buna Əbubəkr oğlunun özü də razılıq verməz. Dünən sizinlə birlikdə baxanda yəqin etmişəm ki, zərgər işi görməyə girişib. Mən bu əqidədəyəm ki, onun

əlindən bu dəfə daha çox səliqəli bir iş çıxacaq. Bəlkə mən səhv edirəm?
– Yenə əvvəlcə rəisə, sonra dəbirə baxdı. Rəis dinmədi. Dəbir hökmdarın dediklərini dərhal təsdiq etdi:

– Qətiyyəni yox! Hökmdar, yüz kərə, min kərə haqlısınız. Əlacsız qalan rəis də bircə kəlmə “əlbəttə” deyib susdu.

– Şəxsən sənə tapşırıram, az vaxt içərisində Naxçıvanın seçmə, dəliqanlı, igid cavanlarından yaxşı bir süvari dəstəsi təşkil edəcəksən... Lazım olacaq.

Baş üstə

– Şəxsən sənə yenə tapşırıram. – Cahan Pəhləvan şəhadət barmağını düz rəisin gözünün içinə tuşladı. – Sərdabə tikilib qurtarana kimi Əbubəkr oğlunun başından bir tük əskik olsa... başınla cavabdehsən...

Dəbir fikirləşdi: “Sərdabə tikilib qurtara kimi” niyə? Belə çıxır ki, Əcəmi saraya lazım olana qədər qiymətlidir?..

Elə bil hökmdar da onun fikrindən keçənləri bilib sözüünə davam etdi:

– Ona görə “sərdabə qurtarana kimi” deyirəm ki, biləsən bu dəfə rəisin düz gözlərinin içinə baxdı. – Əbubəkr oğlu sərdabənin tikilisinə başladığı gündən saray xidmətçisidir, dövlətin tapşırığını yerinə yetirir.

Son sözlərini çox ötkəm desə də, Cahan Pəhləvanın “Sərdabə tikilib qurtarana kimi” ifadəsi dəbirin ürəyinə şübhə saldı.

Cahan Pəhləvan nə fikirləşdisə birdən söhbətinin yönünü dəyişdi:

– Mən qoşunu Həmədan ətrafında yerləşdirmək niyyətindəyəm. İstəyirəm orada da bir müddət təlim keçəm, sonra Təbrizə yürüş edəm.

Cahan Pəhləvan rəisin fikrini öz yürüşündən yayındırmaq niyyətində idi. Bir həftə əvvəl Səddədin Əsəd dəbirə demişdi ki, hökmdar qoşunu Marağadan keçirib birbaşa Təbrizə daxil olmaq fikrində deyil. Qoşuna Urmiya gölünün quzeyində Azərşəhr ətrafında dinclik verəcək. Böyük oğlu Abubəkr Həmədandan gələcək. Onun gətirdiyi qoşunla birləşib Təbrizi götürəcək... Əgər vəziyyət tələb edərsə qardaşı Qızıl Arslana əmr edəcək, o da öz qoşununu arxadan Fələkəddin Əhmədin üstünə yeritsin...

– Hə... Mənim dediklərim dövlət tapşırığıdır, padşah vəsiyyəti deyil... Rəis əl-ayağa düşdü.

– Allah eləməsin, hökmdar! Bu nə bədgümanlıqdır?..

Cahan Pəhləvan bir müddət dinmədi, nəzərlərini yenə pişgahın tavanına zilləyib fikrə getdi, sonra nədənsə ah çəkdi. Onlar hökmdarın ah çəkməsini birinci dəfəydi ki, görürdülər. Cahan Pəhləvan əlavə nəse demək istədi, ancaq fikrindən daşınıb dinmədi, əli ilə işarə etdi ki, mürəxxəs ola bilərsiz...

Səhərişi Günəş hələ Eləlni dağımın arxasından boylanmamış, gözəl samalını sayı-hesabı bilinməyən aşıqlərinə göstərməmiş, Bağdada duz aparmaq üçün Duzdağdan enən karvandakı dəvələrin ovsarını sahibləri dartıb günbatana kimi gözləməli oldular. Onlar Araza tərəf böyük bir qoşunla hərəkət edən Cahan Pəhləvanın süvarilərinə yol verirdilər...

Cahan Pəhləvanın ardı-arası kəsilməyən qoşunu yollarda toz qaldıra-qaldıra Culfaya, oradan da Təbrizə gedirdi.

Qoşunun önündə yenə də ağ kürənin bərli-bəzəkli yəhərində dava libası geymiş hökmdar özü əyləşmişdi.

DƏRBAN VƏ MÜHAFİZ

yay söhbəti

– Ə, nətərsən, ə?

– Necə olacağıam? Demək olar ki, pisdən pis!

Gödəkboy dərban əvvəlcə burnunu çəkdi, sonra sinəsini qaşdı.
– Bu il lap cızdağım çıxır, quruyub qarağac qabığına dönmüşəm. Az qalır qohum-əqrəba da tanımasın məni.

– Ə, demə, demə! – Mühafiz astanadan içəri adladı, əlindəki nizəni divara söykədi, başından meqfərini götürüb divardakı balaca taxçaya qoydu. Daz başındakı bir qom tükə tumar çəkib siçanquyruq sarı bığını eşdi. – Olmaz Naxçıvanın yayından!

– Bu il havalar yaman isti keçəcək...

– Ə, keçəcək, nədir, keçir də!

– Deyir bir alim deyib ki, Naxçıvan beşliqlimli məkandı... yəqin yayın bu istilərini nəzərdə tutub həmin sözləri deyəndə. Demək olar ki, kizi özü də çox doğru müəyyən edib. – Dərban əbasının cibindən bütün kisəsini çıxarıb demisini doldurdu, qovla alışdırıb tüstüsünü sinəsinə sümürdü. – Az qalır yer-yürd od tutub yana...

– Kəndimizdən gələn var idi. – Mühafiz asta-asta dedi. – Dünən qeysəriyyədə rastlaşdıq. Bir az ayın-oyun gətirmişdi satmağa... Yazıq kişi az qalır qan ağlasın. Deyir od-alov kənddə bütün əkini-qükünü yandırıb-yaxıb. Deyir arpa da, buğda da vaxtından əvvəl sütül-sütül tökülüb torpağa. Dəmyə yerlərdəki əkindən əsər-ələmət qalmayıb...

Ot-mot da tamam-kamal quruyub. Günü qara kəndli nə eləsin?.. Özü nə yesin, mal-davarına nə yedizdirsin... əyalına, uşağına nə versin?

– Mühafiz yana-yana deyindi: – Hələ üstəlik deyir Şəmsəddin oğlu Həmədana yola düşəndə rəisin üstünə barmağını silkələyib ki, bu il taxıl vergisini tamam-kamal yığıb ambarlara doldurmasan özündən küs. İkinci kərə Həmədandan Naxçıvana qayıdanda dərinə saman tərəkə-cəyəm. – Mühafiz cibindən yekə güllü bir parça qırıq çıxarıb tərini sildi, sonra daz başındakı bir qom tükə tumar çəkdi.

– Başqa kəndləri demirəm, amma onu bilirəm ki, Əli Şimşəyin qorxusundan rəis Əlincə ətrafındakı kəndlərin camaatına yaxın düşə bilməz. Darğalar qorxularından həmin kəndlərin yan-yörəsindən keçə bilmirlər. Dərban həmsöhbətinə ürək-dirək vermək istədi, onu fikirli görüb əlavə etdi: – burada deyiblər da qışda yorğansız, yayda ayransız kəndli. – Özü də bilmədən mühafizin yaralı yerinə toxundu.

– Ə, İman, ayran dedin, kəndimiz yadıma düşdü... İndi ola burada qara qoyunun südündən çalınan qatıq, bir səhəng də Dağdağanlı bulağın buz kimi suyundan.

– "Qızlar bulağı" nın suyundan olsa olmaz? – Dərban mühafizin sözlərinə düzəliş verdi. Mühafiz tez razılaşdı:

– Ə, niyə olmur, ə, olar! Elə-bələ, sözləyi dedim... Ə, bilirsən Dağdağanlı bulaq niyə birdən yadıma düşdü? Zəriflə Dağdağanlı bulağın başında bir-birimizə könül vermişik... Unuda bilmirəm oranı.

– Mühafiz köks ötürdü. – Söhbətim harda qaldı, Hə, ovduqda... Deyirəm qatığı çalasan, suyu da tökəsən üstünə. Eləyəsən bir badya ovduq. İçərisinə də doğrayasan quru təndir lavaşımı, çırtasan üstünə dərilməmiş süyüdü, keşnişi, bir az da qatasan sarımsaq... Bəh-bəh! Sonra biləyini çırmayıb alasan əlinə taxta qaşığı, düşəsən bu ovduğun üstünə, iç ki, içəsən, iç ki içəsən! Dönüb olasan nağara kimi. Görüm onda bu isti sənə nə eləyir?

– Mühafiz nədənsə qəhərləndi, sözlərinə ara verdi. Dərbanın ürəyi yumşaldı, bardaqdan mis cama su süzüb ona uzatdı. Mühafiz camı alıb bir-iki qurtum içdi, qalanını döşəməyə səpdi.

– Yəqin isinib, hə? – Dərban peşman-peşman soruşdu.

Mühafiz dərbanın sualını cavabsız qoyub sözünü dedi:

– Bir dəfə rəhmətlik anam nehrə çalxalayırdı. – dərban da rəhmət oxudu, mühafiz də onu cavabsız qoymadı və sözünə davam etdi: – o qədər ayran içdim ki, ayaq üstə dayanma bilmədim. Nə eləyim, xasiyyətimdi,

qatıq, süd, ayran görən kimi deyirəm bir çəllək ola, dolduram ağzına, soyunub girəm içinə, həm çiməm, həm də içəm...

Dərban ucadan güldü:

– Oyunun olsun Duman!

Eşikdən səs gəldi, mühafiz məqfərini başına qoydu, nizəsini götürüb cəld bayıra çıxdı və dərhal da geri qayıtdı.

– Kimdi? – dərban demisinin külünü boşaldıb əbasının cibinə qoydu. Keçə papağını başından götürüb dizinə keçirdi, bir barmağının dımağı ilə əmgəyini qaşdı.

– Kim olacaq, çor dəymiş rəbat iti... Dedim bə qaraulbaşıdı.

– Duman, indi burada qaraulbaşı nə gəzir? Demək olar ki, hərə öz kefində – damağımdadı... Ara xəlvət, tülkü bəy... Saray sahibi yola düşən kimi elə bil qurbağa gölünə daş atıblar. Görmürsən gediş-gəliş nə azalıb... – Dərban gileylənib öz-özünə xeyli deyindi.

– Ə, İman, deyərlər tövlənin də bəzəyi at-eşşəkdi. – Mühafiz siçanquyruq sarı bığını tumarladı, sonra kürəyini açıq qapının çərçivəsinə sürtdü, xeyli sağa-sola oyuq qalxdı, qırıq-qırıq dedi:

Deyir, rəisin başı yenə yaman qarışıb eys-ışrətə... İşi-peşəsi gündüz şərab içməkdə, gecələr də cariyə oynatmaq... Bir də yaxşı eləyir, qoy oynatsın, kişiyə elə bu dünyada o qalacaq!

– Duman, elə ki, görürəm elə saraya can-başla qulluq edənlərin içərisində bircə nəfər varsa o da Əbubək oğludu. Görürsən nə iş başlayıb? – Dərban otağın balaca pəncərəsindən boylanıb baxdı. – Sərdabə az qala iki adam boyu qalxıb... Deyir bir az da qalxandan sonra başlayacaq üzlük vurmağa. Dəbir dünən yaman tərifləyirdi. Deyir vallah bir üzlüklər hazırlayıb ki, göz istəyir naxışlarına, bəzəyinə tamaşa eləsin!..

Mühafiz də irəli çıxıb dərbanın çiyini üstündən çiyə bolyandı.

– Ə, İman. Kişi sənətkardı da!.. Əbubək oğlunun qabiliyyəti Allah vergisidi, Kəniseyi-Babək haqqı!.. Adamda gərək insaf ola, zərgər işi görür. Özü də deyəsən sərdabəni çox yekə götürüblər. İnan ki, lap Eləlni boyda olacaq. – Mühafiz dediyinə özü də qüvvət verdi: – Qoy götürsünlər, qoy olsun. Bu şəhərdə adı dilə-dişə düşən bir tikili gərəkdi, ya yox! – Bu dəfə siçanquyruq bığlarının ucunu eşdi.

– Duman, axı hamı sən düşünən kimi düşünür! – Dərban heyfələnədi.

– Deyir rəis kömək eləmək əvəzinə Əbubək oğlunun işinə pəl vurur, bədinə gedir. Çalışır ki, onu saray sahibinin gözündən salsın, nüfuzuna xələl gətirsin, adına şər-şamata düzəltsin.

– Bu ki dəyyusluqdu! Niyə belə edir dəyyus oğlu?

– Elə mən də onu deyirəm də! – Dərban oyalandı. – Cahan Pəhləvan kişilik edib səni davaya aparmadı, dedi ki, qal burda, divanxana işlərini icra elə. Sən də əvəzində başlamısan eys-ışrətlə məşğul olmağa. Axı insaf da yaxşı şeydi... Oğullar dava meydanında qan axıtsın, baş qoysun, sən da burada kef edəsən, içib keflənəsən. Bu da kişilikdi?.. Bir də Nəsrin xatunun ərindən bundan arıq nə gözləmək olar? ...

Nəsrin xatunun adını eşidən kimi mühafizin elə bil gözləri işıqlandı, oturduğu kötüyün üstündən qalxıb belini düzəltdi, yumruqlarını küreyinə sarı aparıb quluncunu qırdı.

– Ə, İman, imanın olsun! Onun adını çəkmə, sinəm göynədi! O günü yenə görmüşəm. Bir də görəəm ağzım dolub milçəynən, sən demə huş məni aparıb, ağzım açıq qalıb...

– Qoy görək, sən Allah! – Dərban yenə ucadan güldü. – Oyunun olsun, ay Duman!

– Dəyyusun qızı isti olduğu üçün ağ Təbriz ipəyindən uzun bürdə¹ geymişdi. Bilinirdi ki, altda heç nəyi yoxdu. Vallah sinəsi, çiyinləri, yan-yörəsi elə titrəyirdi, elə əsirdi, deyirdin bə bürdəninin içərisinə dəlmə doldurublar, quyruq doldurublar. Deyirdin elə gedib qabağında diz çöküm yalvarım ki, al canımı, vur boynumu, tök qanımı. Qoy aləm bilsin ki, sənəin əlinlə qətlə yetirilən o xoşbəxt bəni-Adəm mənəm!..

– Duman, demək olar ki, sən əməlli-başlı Məcnun olub getmişən!

– Dərban diqqətlə mühafizə baxdı. Bura bax, zarafat edirsən, ya doğru sözüdü?

– Nə bilim. – Mühafiz bir an həmsöhbətinə maddım-maddım baxdı və dedi: – Heç özüm də bilmirəm...

Aralığa sükut çökdü. Dərban mühafizin əhvalında dəyişiklik hiss etdi, ona elə gəldi ki, gecə-gündüz əlində nizə gəzdirən bu ürəyiaçıq saray xidmətçisinə nəsə bir xata toxunacaq...

– Gördün, həyasız Xəlilin başına nə oyun gətirdi? – Dərban xəbər-darlıq edə-edə bardağı götürüb bayıra çıxdı. Mühafiz təzədən kötüyün üstündə oturdu, küreyini divara söykəyib fikrə getdi...

...Gecədən xeyli keçmişdi. Elənin üstünə sallanan səmanın dərinliyində ara-sıra görünən ulduzlardan başqa işıq saçan heç nə gözə dəymirdi. Sarayın darvaza qapısının üstündə fənərlərin piyləri də əriyib qurtarmışdı.

Gecələr Naxçıvanın əsas küçələri məşəllərlə, fənərlər işıqlandırılırdı. Atabəylər meydanın qabağında uzanan küçəni kəsən iplərin yerinə isə şüşələri müxtəlif rəngli çoxlu kiçik fənərlər asılırdı.

Yəzd-kürd tərəfdən zəif sazaq əsirdi. Otaqlardan səs-küy eşidilirdi. Özü də müxtəlif sədəli səslər. Biri fəryad idi, biri sevinc, biri kaman səsi kimi qəmli idi, biri bülbül səsi kimi şaqraq...

Cariyə mənzilləri darısqal idi, balaca idi. Ancaq eys-ışrət üçün, əylənmək üçün, kef çəkib şənəlmək üçün hər şey var idi. Cariyələr üzərində müxtəlif daş-qaşlardan, qızıl çıqqalar işlənmiş ipəkdən, atlasdan paltar geyindirildilər. Tellərinə qızıl telbasanlar taxır, saçlarına gümüş gövbəbasanlar sancır, topuqlarından üstü bəzəkli xalxallar asırdılar. Bu, hərəmxana işlərinə baxan pişxidmətin, məşşatənin qoyduqları qaydaqanun idi. Bu qaydanı isə pozmağa heç kimin haqqı çatmırdı.

Bu balaca darısqal otaqlarda qara hörüklü, xoş təbəssümlü, sədəf dişli, qırmızı yanaqlı, ağ buxaqlı qızlar gecələr göz yaşı axıdır, gündüzlər də ah-vay edirdilər. Çox vaxt da ipək və qumaş geyib, qiymətli daş-qaşlardan düzəldilən bəzəklərini taxıb, boyunlarından Süleymani asıb, güzgü qabağında əyləşərək saatlarla özləri-özlərinin gül camalına tamaşa edir, boy-buxununu ölçüb-biçir və birdən də hönkür-hönkür ağlayırdılar. Deyinməyə də, giley-güzar etməyə də ixtiyarları “yox” idi bu biçarələrin. Birinin dilindən pis, ədəbsiz söz çıxan kimi rəisin ovcuna qoyulurdu. Elə bil bu balaca otaqların hər birinin ayrıca qulağı var idi. Özü də iki yox, dörd yox, altı...

Yeganə əyləncələri ud, çəng çalmaq idi qızların, mahnı oxumaq, nağıl danışmaq idi, ədəb-ərkandan kənar lətifələr söyləmək idi...

...Gecənin bir vaxtı Xəlil yuxudan ayıldı... Əynində ağ paltar dəhlizdə gəzişməyə başladı. Axı o buna adət etmişdi. Gecələr tez-tez kənz, cariyə otaqlarına boylanardı, qapı dalında dayanıb qulaq kəsirlərdi. Çahannur kələk işlədib qaçandan sonra sarayda qalan qızların üstündən gecə-gündüz nəzərlərini çəkmirdi. O, vəzzan qızı qalan otağın qapısında dayandı. Pərdəni qaldırıb içəri baxdı. Qız çarpayının üstündə dizlərini qucaqlayıb ağlayırdı. Rəis onun mənliliyini bir həftə olardı ki, tapdalyıb ayağı altına salmışdı. O özünü öldürmək istəsə də bacarmamışdı. Çıxıb qaçmaq istəmişdi: hara qaça bilərdi. Qurğuşun kimi ağır, qatran kimi qara gecələrdə kimsəsiz bir qız uşağı hara gedə bilərdi, kimə pənəh apara bilərdi?..

¹ Üst geyimi

Xəlil pört oldu, nədənsə qıza yazığı gəldi. Qapıdan uzaqlaşdı. Başı aşağı dəhlizdə var-gəl etdi. Ancaq dayana bilmədi. Otaqlardan birinin pərdələri tamam örtülmüşdü, əyilib açar yerindən baxdı. Şam işığında içəridə baş verənləri seçə bildi. Bu dəfə rəis özü qaydanı pozmuşdu. Otaqda bir özü idi, bir də Şerur məlikinin göndərdiyi nəccar qızı...

Xəlil bu əyləncəni əvvəldən axıra kimi açar yerindən müşayiət etdi, hər şeyi də gördü. Açar yerindən dünya onun gözlərində xeyli kiçildi, rəissə tamam alçaldı. Az qala qapını çəkib həncaməindən çıxarmaq, şit hərəkətlər edən rəisin üzünə tüpürmək istədi. Ancaq bacarmadı. Bacarmadı deyəndə ki, qorxdı, necə deyərlər, lap südü qaçdı və rəisin xofu onu elə basdı ki, balacalaşdı lap cırdan boyda oldu. Kürəyini divara söykəyib xeyli tərpenmədi. Sonra pəncələri üstə ehtiyatla qapıdan uzaqlaşdı. İndi o, heç nə görmürdü. Dünya onun üçün zülmətə dönmüşdü. Əllərini divarlara sürtə-sürtə öz mənzilinə qayıtdı, soyunmadan xalçanın üstünə üzüquyulu uzanıb hönkür-hönkür ağladı...

Birdən dəhlizdən səs gəldi, cürət edib otağından çıxmadı, qapını ya-vaşca aralayıb baxdı. Rəis idi. Nəccar qızının otağından çıxıb dəhlizlə oğrun-oğrun gedirdi. Xəlilin ürəyindən axıb gələn səslər dilində pıçıl-tıya çevrildi: “Özünükünün ipini yığa bilmir, törətdiyi əməllərə bax... Donaətkar¹ köpək oğlu?..”

Yata bilmədi. Qalxıb şamı yandırdı, mizin üstünə qoydu. Dibaçəyə uzanıb gözlərini şama dikdi, şam əridikcə, ürəyinin yağı da əridi...

Gecə yarısı yuxuya getdi və tez də gördüyü yuxunun dəhşətindən sərsəm kimi ayıldı. Yuxuda görmüşdü ki, rəis olub canavar, nəccar qızı da ceyran. Canavar ceyranı yerə yıxıb parçalayır. Onun qanı axıb yaşıl çəmənə qırmızı rəngə boyayır. Qan get-gedə çoxalır, sonra alova dönür. Alov sürünə-sürünə Xəlilə tərəf gəlir, onun əl-ayağını, sifətini qarşısı yandırır..

Xəlil yorğanı üstündən götürdü, bərk tərləmişdi, bədəni od tutub yanırdı, yandıqca da buğlanırdı. Bayıra çıxdı. Zülmət gecə idi. Naxçıvana xas olan zülmət gecə. Göydə bir ulduz da görünmürdü. Xəlil fikirləşdi: “Nə yaman qaranlıqdı bu gecə... Lap mənim bəxtimə, taleyimə bənzəyir. Sizi icad edənlər lənət, min lənət! Həmişə gündüz olsaydı nə olardı?.. Dağılardı ərşi-fələk, yoxsa yerlə-yeksan olardı kürreyi-ərz?..”

Birdən nə fikirləşdisə içəri qayıtdı, otağındakı balaca kuzədən piyləyə şərbət süzdü, içərisinə də nəşə atdı. Sonra becit addımlarla dəhlizdən keçib indicə rəis çıxan otağın qapısında dayandı. Bir an fikrə getdi...

Səhər heç kim bilmədi ki, həmin gecə Xəlil rəisin arvadı Nəsrin xatunun saxta öpüşlərinə, ağappaq sinəsinə aldanaraq cariyə qıza zəhər verib onu qətlə yetirmişdi...

Nəsrin xatun şəhərdə ən gözəl övrətlərdən biri idi. Ətli dodaqları öpüş üçün yaranmışdı elə bil. Bu əndamlı gəlin üçün Allah-Təala hansı qələm lazımdısa onu da çəkmişdi, özü də səxavətlə... Nəsrin xatun xəyala dalmaq da, xoşuna gələn kişilərlə ürəyində əylənməyi də çox sevdi... Rəisin arvadı gecə olan kimi gözlərini yumub öz ələminə qapılırdı... Bəzən gecələr yatağına girəndə dili də dinc durmazdı, öz-özünə yavaş-yavaş pıçıldardı: “Buramı qucaqla... buramı dişlə, buramı öp...” Bütün bunlara baxmayaraq Nəsrin xatun başqalarını odsuz-alovsuz yandırdığı halda, nəfsi iti kişilərin sinəsinə dağ çəkdiyi halda, öz kişisinin gözündən düşürdü. Düzdür, rəis bunu üzə vurmasa da, diyarbəkirlə tacirin qızına yalandan mehribanlıq göstərsə də, Nəsrin xatun ərindən bir kişi kimi əlini çoxdan üzmüşdü...

Elə rəisin özü də ondan əlini üzmüşdü. Hələ bir dəfə başı üstündə olanda şair Kəmaləddin Naxçıvaniyə demişdi: “Nə qədər əziz və ləzzətli xörək olsa da, çox yeyəndə adamda ikrah hissi yaranır, bezirsən, iyrensən...”

Buna baxmayaraq rəis nəccar qızı ilə əylənən gecə Nəsrin xatun da çox narahat idi. Bir müddət yatağında xumarlandı, sonra durub yerə salınmış Herat xalçasının üstünə uzandı, dirsekləndiyi yadığı kişiye bənzədib gah üstünə sərilirdi, gah da sinəsi üstə qaldırdı. Ancaq yastıq elə yastıq idi-cansız, nəfəssiz... Halbuki rəisin arvadı neçə vaxt idi ki, sinəsi üstə bir nəfəsin həsrətilə yanıb yaxılırdı...

İçərisindən kəsilo-kəsilə qalan Nəsrin xatunun yenə gümanı qaravulbaşına qaldı. Pəncərəni açıb həyətdən qaravulbaşını yanına çağırırdı.

Ucaboy, enlikürək bir kişi olan qaravulbaşı içəri girən kimi Nəsrin xatun ötkəm səslə dedi:

– Keç, soyun!

– Xatun, bəs deyil?.. Axı sahibkar bilsə...

– Bilməz. Başı bərk qarışıqdı. Pəhləvan gedəndən sonra yaman əl-qol açıb sənə rəisin... Bir də bu zülmət gecədə sən kim görür ki, desin. Becid ol!

– Birdən... birdən özüm dedim. Dedim ki, cənab rəis...

Nəsrin xatun qəhqəhə çəkib güldü. Otaqdakı çilçıraqlarının büllür dənələri hərəkətə gəlib silkələndi. Qaravulbaşı diyarbəkirlə tacir qızının belə gülüşünü eşitməmişdi...

¹ Alçaq, rozil

– Sənə kim inanacaq ay axmaq! Rəis bir söz deyən kimi dilini soxur-san güngörməzinə. Amma mənəm bir sözüm burda iki deyil. Hökmdar fərmanından da, rəis hökmündən də kəsərlidi Nəsrin xatunun dedikləri! Bilirsən niyə? – Sualına özü cavab verdi: – Çünki isti dodaqlarım var, al yanaqlarım var, mərmer sinəm var... Qoy görüm daha nəyim var? Hə, hə, çox şirin dilim var özü də baldan şirin. Elə dil ki, ilanı yuvasından çıxarar, ən qorxmaz igidi atdan endirər. Qabağımda diz çökdürər. Mən Diyarbəkir gözəli Nəsrin deyərlər! Bildin, ay axmaq! Soyun gəl! Becid ol! Bu gecə mənəm gecəmdi... Görəcəksən bu gecədən necə hayıf çıxır tacir qızı...

Qaravulbaşının elə bil ayaqlarını yerə mıxlamışdılar, ancaq Nəsrin xatunun sözlərindən yavaş-yavaş sıvılıb gedirdi, gözləri ət görmüş pişik kimi haləsindən çıxırdı. Qarabuğdayı sifətində qorxu ilə ehtiras qarışıq hissələrin cizgiləri özünü yavaş-yavaş bürüzə verirdi.

Onun bu halı Nəsrin xatunun xoşuna gəlirdi həmişə. Birdən acıqlanıb:

– Yaxşı! Yaxın gəl. – dedi. Gözünü niyə döyürsən, ay qanmaz. Yoxsa pirinə şillaq atırsan? – Nəsrin xatun onun sinəsindən yapışib içəri ötürdü, qapını arxadan kilidləyib onun ağuşuna atıldı...

Qaravulbaşı da qolunu Nəsrin xatunun belinə sarıyıb onu qucağına çəkdi...

...Dərban içəri qayıdanda mühafiz xəyaldən ayıldı, şair Kəmaləddin Naxçıvaninin ağzı yırtıqlıq edib bir dəfə ona danışdığı gecə əhvalatları da bir anın içərisində qeyb olub getdi...

Dərban bardaqdan mis cama su süzüb mühafizə uzatdı:

– Xəbərdən xəbərin var?

– Ə, nə xəbər?

– Şərur məliki zindanda özünü asıb. Özü də elə dili kəsilən günün axşamı.

– Bu heç yaxşı iş olmadı! – Mühafiz çox laqeydliklə dilləndi.

– Hə, belə-belə işlər!..

– Al iç. Sərindi, buz kimi... Birdəfəlik də yadında saxla ki, “Qızlar bulağı”nın suyu Dağdağanlı bulağın suyundan əskik deyil. Bu bulağın suyunu atabəy-əzəm də xoşlayırmış. İndi də sarayın ikinci sahibi...

– Ə, İman, niyə bilmirsən ki, ha, hər kəs öz ata-baba yurdunu cənnət bilər? Mənə də elə gəlir ki, hətta cənnətdəki Zəməm bulağının özü də bizim Dağdağanlının yanında heç nədi.

– Duman, mən təslim. – Dərban güzəştə getdi.

– Ə, İman, təslim dedin, hökmdar yadıma düşdü. Səhərdən o qədar lağlağılıq elədim ki, əsas mətləbi unuttum... Özü də guya gəlmişəm ki, sənə şad xəbər verəm. Marağa qazısı Cahan Pəhləvanın adını eşidən kimi şəhərin darvazasını açıb ki, buyur keç, mən təslim. Fələkəddinin dərşini vermək işə sənə öhdənə. – Mühafizin sifətində işıq göründü, siçanquyruq bığlarının ucunu eşdi. – Sədəddin Marağı ağıllı tərpenib, qiyməyib ki, havayı qan tökülsün... Bir də Cahan Pəhləvanın zərb-dəstinə bələddi axı!..

Dərban dinmədi, sonra bardaqdan mis cama su süzüb bir-iki qurtum içdi, köşkün astanasına keçdi, qalanını ovcuna töküüb üzünə çırpdı.

– Duman, amma inanmıram ki, Fələkəddin Marağanın qazısı kimi ağıllı tərpenə! – Dərban bardağı yerə qoyub yaş əllərini açıq sinəsinə çəkdi. – Bilirsən ki, mən o yolları yaxşı tanıyıram... hesablamışam. Sabah-birisi günə Cahan Pəhləvanın qoşunu hələhəlbət Təbrizə varid olacaq...

YURDUN QƏDİM MƏKANLARINDAN BİRİ

Cahan Pəhləvan Təbrizə girmədi, hava isti olduğu üçün gecəni yol gələn qoşuna səhər tezdən əmr verib Ruindəj qalasının ətrafındakı düzənlikdə əyləndirdi.

Az vaxt ərzində çadırlar quruldu, atlar yançıdar olundu, başlarına torba keçirilib örüşə buraxıldı. Ocaqlar qurulub qazanlar asıldı. Qoşuna səhər yeməyi üçün dinclik verildi.

Cahan Pəhləvan qızıl qübbəli, güləbətın qotazlı qırmızı rəngli çadırına çəkilib bir müddət istirahət etdi. Gün günorta yerinə qalxanda Sədəddin Əsədi və oğlu Əbubəkri çadırına çağırıldı. Məqsədi əvvəlcə ən yaxın adamları ilə məşvərət etmək idi.

Vəzir soruşdu:

– Hökmdar qoşunu əyləndirməkdə məramınız nədir?

– Qan tökmək istəmirəm. – Cahan Pəhləvanın cavabı çox qısa və ötkəm oldu.

Sədəddin Əsədin yaşına görə çox diri görünən gözləri hökmdarın sifətində ilişib qaldı, ağıllı baxışları ürəyindən keçənləri dərhal bürüzə verdi.

– Xeyirxah niyyətədi! – Vəzir gülümsədi. – Amma... qansız müharibə necə ola bilər?

– Deyirsən yəni olmaz?
 – Olar, – Vəzir bu dəfə hökmdarın eyhamını dərhal başa düşdü,
 – amma bunu gerek düşmənlər tərəf də arzu edə axı...
 – Vəzir, bilirsən nə var? ...Fələkəddin Əhəmdin aqlını və ağzını bir
 də sınamaq istəyirəm... Bəlkə qonşusundan nümunə götürmək istədi?..
 – Hamıdan Marağa qazısının səxavətini ummaq?.. – Səddədin Əsəd çin-
 yinlərini çəkdi. – Bir də...
 – Deyəsən nəyisə bilib deməyə tərəddüd edirsən...
 – Necə deyim... Heç özüm də bilmirəm... Belə məqamda bəd xəbər...
 – Nə bəd xəbər?! – Əbubəkr də maraqlandı.
 – Ən yaxın bir dostumun gətirdiyi məlumata görə Bağdadda söz-
 söhbət gəzir ki, əleyhinizə qəsd hazırlanır. – Vəzir ürəyindəkiləri dedi:
 – Mərhum atabəy-əzəmdən həmişə bədgüman olan xəlifə əmirəl-
 mömin ögey qardaşımız Arslan şah ibn Toğrul təhrik edirik ki, sizin
 üzərinizə qoşun yeritsin...
 – İnanıram!
 İnan hökmdar... yüz illərin min illərin təcrübəsi öyrədir ki, rəyasət
 hərisliyi bəzən ana südümdən də ata qanından da üstün tutulur. Xəlifə
 əmirəlmömin bu işi öz vəziri Ənəddin ibn Xubayraya həvalə edib...
 Xubayrayanı da ki, Allah belə yolundan çıxara bilər...
 – Mən də inanmıram ki, mənim soltan əmim belə bir rəzalətə qol
 qoya!
 – Söhbətlərə sakitcə qulaq asan və çadırdan uzun sürən sükutdan elə
 bir darıxan Əbubəkr başını bulayıb qəti etiraz etdi və əlini qılıncının
 dəstəyinə atdı: – Onda mən özüm onun...
 Cahan Pəhləvan sağ əlini yuxarı qaldırdı. Əbubəkr atasının qırını-
 mını görüb sözünü yarımçıq kəsdi. Bu, o demək idi ki, cavanlıq eləmə,
 onun belə bir məramı olsa cəzasını özüm verərəm. Məni ki, bütün qohum-
 əqrəbəli yaxşı tanıyırsız...
 Ürəyindən bu sözlər keçsə də, oğlunun qartal baxışına, şux qamə-
 tinə, səliqəli döyüşçü geyiminə baxıb daxilən xeyli fərəhləndi. Axı
 belə vaxtlarda igid nə qədər çox arxalı olsa bir o qədər yaxşıdı...
 – Vəzir!..
 – Bəli, hökmdar.
 – Bu məlumatı eşitmisən, eşitməmiş ol!
 Səddədin Əsəd ani fikrə getdi və birdən hökmdarın eyhamını başa
 düşdüyü üçün:

– Baş üstə, hökmdar. – dedi.
 – Və həmin məlumatı bizə demisən, – özünü və oğlunu göstərdi.
 – deməmiş ol!
 – O da baş üstə.
 – Bu məlumatı qoşun başçılarından bircə nəfər bilən olsa Sultan
 Məsudun vəziri əl-Xəzinin başına gələni sənə başına gətirərəm!
 – Çadırın dirəyindən asılan qızıl dəstəli qılıncına baxdı. – Təbrizi gün
 yox ki, iki qoşun mühasirəyə alıb... Və bu iki qoşunun da iki sərkər-
 dəsi var... Gərək olsa Ruindəji mən özüm fəth edərəm, vəliəhd Əbubəkr
 saqqızı xilafət tərəfindən oğurlanan məlunların dərisini necə lazımdı,
 elə də verər. Hələ mənim əmrimi gözləyən Qızıl Arslanı demirəm.
 Azərbaycan Atabəylərinin bayrağını biz hələ çox ucaya qaldırmalıyıq...
 Çox-çox ucaya! – Hökmdar söhbətin uzanmasına imkan verməmək
 üçün elə həmin anda da əlavə edib dedi: – Biz Fələkəddin Əhvədin
 yanına elçi göndərməliyik və ona təklif etməliyik ki, Təbrizi bizə təslim
 etsin... Və onu da ona çatdırmalıyıq ki, biz şəhəri zəbt etmək, əhalini
 qırmaq, qarət etmək istəmirik. Belə bir niyyətimiz yoxdur. Biz istəyi-
 rik ki, Təbriz Azərbaycan Atabəylər dövlətinin tərkibinə daxil olsun.
 Biz buna nail olandan sonra qoşunu geri çəkəcəyik, Ruindəjin müha-
 siresini ləğv edəcəyik və hətta Arslan Əbanın oğlunun özünü yenə
 şəhərin hakimi saxlayacağıq... Əlbəttə, bizim təklifimizi qəbul etsə...
 Aqlını başına yıgsa. – Cahan Pəhləvan danışa-danışa Dəməşq pola-
 dından tökülmüş dəstəyi ağ minalı qəddarə qılıncını çadırın dirəyindən
 götürdü, Əbubəkr belinə bağlamaqda ona kömək etmək istəyəndə. – Əl
 vurma, dedi, – özüm! – Qılıncı çox səliqə ilə belinə bağladı, sonra vəzirə
 sərəncam verdi:
 – Əyləş, dediklərimi yaz, kimi göndərsək namə də aparmalıdı, dil-
 cavabı olmasın, rəsmi olsun. Biz Əhmədili törəməsi ilə çilingaç oyna-
 mağa gəlməmişik. – Bu dəfə də Əbubəkrə tərəf döndü: – Çıx əmr elə,
 qoşun bir yere cəm olsun.
 – Baş üstə! – Əbubəkr cəld çadırdan çıxdı.
 – Vəzirin mənim tədbirimə etirazı yoxdur ki,
 – Xeyr. Mən hökmdarın xeyrixah niyyətini başa düşürəm və bəyə-
 nirəm... Göndərək elçini, amma ehtiyatı də əldən verməyəcək.
 – Mütəlləq!
 Cahan Pəhləvan vəziri içəridə qoyub çadırından çıxdı. Qoşun bala-
 ca tərənin üstündə qurulan hökmdar çadırının qabağındakı düzənlikdə

səf-səf düzlüb əmrə müntəzir dayanmışdı. Hamının sir-sifəti sərt və əsəbi idi. Qoşun başçıları da, əsgərlər də müharibənin nə olduğunu gözəl bilirdilər... Bu qıtaldan¹ sonra dostun dostunu itirəcəyini, çox evlərin qapısının bağlı qalacağını, körpələrin yetim böyüyəcəyini, gəlinlərin ərsiz ömür sürəcəyini çoxu ürəyində götür-qoy edir, bəzisi hökmdara haqq qazandırır, bəzisi də onu lənətləyirdi. Ancaq heç kim ürəyindən keçənləri büruzə verə bilmirdi...

– Biz Təbriz hakimi Fələkəddin Əhmədin yanına elçi göndərməliyik. – Cahan Pəhləvanın ötkəm səsinə hamı qulaq kəsildi, çünki onun səsinə bu gün qərribə bir cazibədarlıq var idi. Bu səs saraydakı hökmdarın səsinə bənzəmirdi. Bu səs Təbriz düzənliyində dayanan qoşun çətin döyüşlərə aparacaq müqəddər bir sərkərdənin səsi idi: – Bu tapşırığı könüllü icra etmək istəyən varsa irəli çıxsın! – Cahan Pəhləvan sağa, sola baxdı.

Şüvərək bədənli, enli kürək cavan bir əsgər dərhal qoşunun içərindən irəli çıxdı, gəlib hökmdarın qənsərində dayandı, cərgələrdən irəli çıxan bir neçə əsgər isə ondan geri qaldıqlarını görüb daha qabağa gəlmədilər. Cavan əsgər artıq sağ dizini yerə qoyub qılıncının ucunu torpağa söykəmişdi...

– Mən sizin əmri icra etməyə hazırım, hökmdar... – Təbrizin bu müqəddəs torpağına and içirəm ki, – qılıncının ucunu dizinin önündə torpağa sancdı, – bu torpaqda başımı belə versəm, uf demərəm... İzn verin, hökmdar! İzn verin!..

Cahan Pəhləvan işarə etdi, əsgər ayağa durdu. Hökmdar məqfərinin altında onun pörtmüş sifətinə, ətli çiyinlərinə baxdı. Bu əsgərin sifəti ona tanış gəldi. Ancaq indi bu barədə fikirləşməyə vaxt yox idi. Elə bu anda Sədəddin Əsəd çadırdan çıxıb onlara yaxınlaşdı və ağ Səmərqənd kağızından olan müşəfi² Cahan Pəhləvana uzadıb dedi:

– Hazırdır, hökmdar.

Cahan Pəhləvan müşəfi vəzirdən alıb cavan əsgərə verdi. O da cəld geriyyə dönüb qaça-qaça atına tərəf getdi. Yəhərə qalxmaqla Ruindəjə tərəf çapması bir an çəkdi...

Bütün qoşun əhli başını sol çiyinə tərəf çevirib cavan süvarinin arxasınca baxdı.

¹ Qanlı vuruş

² Lülə halında bükülmüş yazılı kağız

Cahan Pəhləvanın da, vəzirin də, Əbubəkri də nəzərləri Ruindəjəyə tərəf çevrildi. Qalanın üstündə görünən fərraşlar yox oldular. Bir-iki nəfər gözətçi qaldı.

– Gördülər. – Əbubəkr xəbərdarlıq etdi.

– Qoy görsünlər. – Cahan Pəhləvan dərindən nəfəs aldı.

– Darvazanı açdılar. – Bunu da Sədəddin Əsəd dedi.

Cavan əsgər darvazanın açıldığını görcək atını dördnala çapıb içeri adladı. O, gözdən itən kimi darvaza bağlandı və qalanın üstündə gəzən gözətçilərin də bir neçə nəfəri yox oldu.

Cahan Pəhləvan yerində qərar tuta bilməyib təpənin dikdirinə qalxdı, ətrafa göz gəzdirdi. Fikrə getdi: “Ay Əhmədili törəməsi, gəl sən mən deyənə qulaq as, qoy bu Təbriz düzənliyi nahaq qana boyanmasın...”

Elə bu vaxt onun başının üstündən bir neçə qarğa uçub keçdi, onların zəhlətökən səsi hökmdarın qulaqlarına dolub beyninə işlədi. Nədənə ürəyi bulandı, mədəsində bir ağrı hiss etdi... Dönüb vəzirə Əbubəkərə baxdı. Onlar bir tərəfə çəkilib məşvərət edirdilər.

“Ay namərd sən gəl mən deyənə qulaq as... Mən də oğul itirmək istəmirəm... Heç kimi itirmək istəmirəm... Bayaqqı, fikir Cahan Pəhləvanın ürəyinin dərinliyindən axıb yenidən beyninə işlədi...”

Meydangərd¹ qoşun qəfil qasırgaya düşərək olan dəniz kimi təlatümə gəldi. Əsgərlər arasında səs-küy qalxdı:

– Asilər!

– Nakişilər!

– Xainlər!..

Hamı Ruindəjəyə tərəf baxdı. Qalanın darvazası açılmışdı. Bayıra buraxılan at yavaş-yavaş onlara tərəf gəlirdi. Yəhərdə qanına qəltan olan və iplə yəhərə sarılan əsgər oturdulmuşdu. Onun bədənini başsız idi...

Əbubəkr bir göz qırpımında kəhərin belinə sıçradı, başsız atının qarşısına çıxdı. Vəliəhd qətlə yetirilmiş əsgəri yaxından görəndə kimi əvvəlcə əlləri ilə gözlərinə qapadı, sonra atından endi, onun atının yüyənini qaldırdı, çəke-çəke gətirib atasının qənsərində saxladı.

Əbubəkr başını sinəsinə endirmişdi. Hamının üstünə elə bil su səpdilər.

Cahan Pəhləvan da, Sədəddin Əsəddə üzvlərini yana çevirdilər.

Cavan əsgərin başı qucağına qoyulmuşdu. Ən dəhşətli də o idi ki, əsgər oğlan deyildi, qız idi. Qana bulanmış şevə kimi saçları məxfərinin

¹ Vuruşa hazır dayanan

altından çıxıb yəhərin üstünə sərilmişdi. Kilidlənmiş dodaqları arasındakı isə dördqat bükülmüş qan ləkəli məktub var idi. Əbubəkr məktubu götürüb atasına verdi. Hökmdar da Sədəddin Əsədə uzatdı. Vəzir sakitcə oxudu. Məktubda istehza ilə bircə cümlə yazılmışdı, özü də cavan əsgərin öz qanı ilə: "Yəni qoşununda bir başıpaapaqlı yox idi."

Cahan Pəhləvan irəli çıxdı, yəhərin üstündə gözləri açıq qalan qıza diqqətlə baxdı, bir də baxdı... Birdən özündən asılı olmayaraq "Tanıdım, tanıdım"... Odur, özüdür! Dedi. Ancaq səsi qırılıb boğazında qaldığı üçün özündən başqa heç kim eşitmədi. Bəli, hökmdar igid əsgəri tanımışdı. Başını Təbriz torpağında qurban verən döyüşçünü tanımışdı: O bir vaxt Naxçıvanda, sarayda rəqs edən yeddi nəfər qızın biriydi. Özünü Əli Şimşəyin bacısı kimi, Əcəminin qohumu kimi qələmə verən Cahannur, onun saraydan azad etdiyi Cahannur...

Cahan Pəhləvan haradan biləydi ki, oğlan adıyla Pir Süvarında onun qoşununa daxil olan və özünü düşmən sarayında çox mərd və yenilməz aparan cavan əsgərin boynunu vurdurandan sonra Fələkəddin Əhməd onun kim olduğunu bilmişdi, həm də sarsılmışdı və qeyzindən belə bir oyun düzəltdi...

...Cahan Pəhləvanın göstərişi ilə Cahannurun başını da, bədəninə də atdan endirdilər. Bir neçə döyüşçünün nizələrini uzununa, qılınclarını eninə düzüb "tabut" düzəldilər. Cənazəni "tabuta" uzatdılar, üstünə qara əba çəkdilər, sonra çiynlərinə qaldırıb hökmdarın çadırı qurulan tərənin döşünə gətirdilər və orada dəfn etdilər. Cahan Pəhləvan heç kimin ağına gəlməyən bir hərəkət də etdi: Qəbrə yaxınlaşdı, qılıncını sinəsinə endirib bir müddət hərəkətsiz dayandı. Hətta öz-özünə danışdı: "Bağışla, qızım, sən məni aldatdığın üçün günahını qanımla yudun... Bəs mənim təqsirimi kim bağışlayacaq?.. Səhvimi kim əfv edəcək?.. Sağlıq olsun, ömür vəfa etsə, Möminə xatun ananın sərdabəsi tikilib başa çatandan sonra Əbubəkr oğlunu bura göndərəcəyəm... Sənin qəbrinin üstündə sərdabə tikmək üçün. Qoy bu da məndən igid qızlarımıza bir xatirə olsun..."

Urəyindən bunlar keçə-keçə özünü məzəmmət etdi ki, qasid əsgərin ayağını üzəngiyə qoyanda, yəhər qalxanda ləng hərəkətlərini görüb nəse hiss etdiyi halda niyə təfərrüatına varmayıb?.. Hökmdar – sərkərdənin hərəkəti, igidliklə ölənlər əsgər qızın xatirəsinə böyük ehtiramı bütün döyüşçüləri ayıltı. Bir anın içərisində qınından çıxan saysız-hesabsız qılıncın tiyələrində bərq vuran günəş şüaları Təbriz düzənliyində bir-birini eninə-uzuna kəsib doğradı.

Neçə-neçə igid diz çöküb Təbriz uğrunda başlanacaq vuruşun ilk qurbanına ehtiram göstərdi, öz əsgəri borcunu ödədi...

Elə bu vaxt qalanın sağ və sol cinahlarında qalxanlı, nizəli, qılınclı süvari dəstələri göründü. Hər şey aydın oldu: qabaqdan qaçmayan Fələkəddin Əhməd qoşununu arxadakı ehtiyat qapılardan çıxararaq düşməni ilə üz-üzə dayanmağa gəlirdi...

Cahan Pəhləvan diqqətlə baxdı və dərhal da tapdı: sarı aygırın üstündə qalanın əsas darvazasından çıxıb sağ və sol cinahlardan gələn qoşunun önünə düşən Təbriz hakiminin özü idi...

Fürsəti əldən vermək olmazdı. Mərdliklə qabağa çıxan düşməno mərdliklə də cavab verməli idi.

Cahan Pəhləvan cəld vəliəhdə tərəf döndü:

– Sən ehtiyatda dayanan qoşunun üstündə ol. Əhmədili törəməsinin qabağına özüm çıxacağam... Cəld tərən.

– Ata...

Cahan Pəhləvan oğlunun sözünü yarımcıq kəsdi.

– Əmrinə tabe ol, vəliəhd! İcra elə!.. İndi müzakirəyə ehtiyac yoxdur. Mən deməmiş döyüşə girmə.

– Baş üstə, hökmdar. – Vəliəhdin cavabı da bu dəfə rəsmi oldu.

Cahan Pəhləvan ağ kürənin belinə qalxdı. Hökmdar-sərkərdəni belə görə qoşun da bir göz qırpmında atlandı.

Təbillər vuruldu, qərənaylar səsləndi...

– Təbriz bizim olmalıdı!..

Qoşun hökmdarın səsine səs verdi:

– Bizim olmalıdı!..

– Fələkəddinə ölüm!

– Ölüüüm!..

– Hücüm!!!

Məxfərilərin günlüyü gözlərin üstünə endi, qayıqları çənələrin altına keçirildi, qalxanlar sinələrə, qılıncılar çiynlərə söykəndi, nizələr qabağa tuşlandı.

Süvari dəstələr irəli cumdular...

Bir-birinin qanına susuyan adamlar üz-üzə gəldilər, sinə-sinəyə söykədilər. Müxtəlif səslər, söyüş və hədə harayları bir-birinə qarışdı:

– Tu... tuun!

– Vu... ruun!

– Kə... siin!

- Bi... çiin!
- Doğ... raayın!
- Qoy... maayın!

Təbriz çöllərinin sakitliyi bir anın içərisində pozuldu. At kişnərtisi, qılinc-qılinc səsləri bir-birinə qarışdı... haray çəkən, ün təpən igidlər qılıncların sağa-sola işlədə-işlədə düşmən süvarilərini pencər kimi biçib-kəsir, özlərinə yol aç-aça irəli gedirlər. Bir-birinə aman verməyənləri isə biçib-doğrayırdılar.

Nizələr sinələrə saplanırdı, qarınlara soxulurdu, qılınclar başlara, çiyinlərə endirilirdi, boyunlara işləyirdi... Qanına qəltan olan igidlər isə başını, sinəsini, qarını, ombasını tuta-tuta yəhərlərindən aşib torpağı qucaqlayır, qan qusa-qusa, səndirləyə-səndirləyə bir neçə addım atıb yerə sərildilər...

Təbriz düzənliyi qana boyanırdı.

Vuruş sakitləşmir, getdikcə qızışır. Gözüqızan əsgərlər isə heç nəyin fərqi varmadan bir-birini amansızcasına biçib töküdürlər. Sıralar get-gedə seyrəlirdi, sahibsiz qalan atlar isə kişnəyə-kışnəyə özünü ora-bura vurur, irəliyə-geriyə qaça-qaça insan cəsədlərini ayaqlayır, sonra baş götürüb kənara dağılırdılar. Bəziləri yəhərdə ölənlərinin cənazələrini də özləri ilə çəkib uzaqlara aparırdılar. Sağlar azalır, ölənlər, yaralananlar çoxalırdı...

Cahan Pəhləvan təpənin üstündə, çadırın sağ tərəfindən dayanaraq vuruşun gedişini izləyirdi... Seyrəkləşən yerlərə əlavə atlı dəstələri göndərirdi.

Əhmədili tərəfdarları Eldəgəz tərəfdarlarını sıxışdırırdılar...

Əbubəkr atını Cahan Pəhləvanın dayandığı dikdirə çapdı, bir göz qırpımında yerə sıçradı.

- Hökmdar, izn ver mənim süvarilərim də hücumə keçsin.
- Hələ bir az səbr et, vəliəhd!
- Səbr etməyə daha qərarım qalmayıb, ata!

Cahan Pəhləvan başını qaldıraraq oğlunun qəzəb yağan sifətində cəmləşirdi. Vəliəhdin baxışlarından hökmdar ataya böyük məhəbbət oxunurdu. Cahan Pəhləvan elə bil ən çox sevdiyi övladını, özünün oğul varisini itirə biləcəyindən qorxurdu...

– Sən özünü əminin yanına yetir. Ona əvvəlcədən çapar göndərüb xəbərdarlıq etmişəm. Pişgahdadır, de ki, məqamdı...

Cahan Pəhləvan danışa-danışa gözlərini döyüş səhnəsindən ayırır. Ruindəjin üstündən uzaqlara zillədi. Uzaqda qatı toz layları bülənd olub göyə dirənirdi.

– Getməyinə həcət qalmadı... Əmində!.. Təbrizi arxadan mühasirəyə alır...

– Düzdür, ata! Düşmən qoşunun arxa hissələri seyrəkləşir... Qalanın içərisinə çəkilirlər... Fələkəddin deyəsən bunu gözləmiş...

Cahan Pəhləvan diqqətlə baxdı, uzaq olsa dördnala çapıb Fələkəddin Əhmədin yanına qalxan süvarini görə bildi: o, atından enəndə nəşə dedi və geri döndü. Bir az keçməmiş Fələkəddin Əhməd özü də atını qalaya tərəf sürdü və darvazadan adlayıb yox oldu.

Qızıl Arslan Təbrizi mühasirəyə almışdı...

Ruindəjin arxa qapılarını Əbubəkrin süvariləri kəsdilər.

Cahan Pəhləvanı atın belində vuruşan görən düşmən əsgərləri silahları yerə töküüb təslim oldular. Yurdun qədim məkanlarından biri olan Təbriz Azərbaycan Atabəylər dövlətinin tərkibinə daxil edildi...

Cahan Pəhləvan böyük igidlik və mərdlik göstərən qardaşı Qızıl Arslanı Təbrizə hakim təyin etdi. Bağdada qaçmaq istəyən Fələkəddin Əhməd tutub gətirildilər...

Cahan Pəhləvan Həmədana qayıdan kimi Təbrizin Azərbaycan Atabəylər dövlətinin tərkibinə daxil edilməsi münasibətilə Eldəgəzlər xanədanının bütün şəhərlərində el şənlikləri keçirmək barədə məliklərə, əmirlərə, rəislərə xüsusi xəbərnamələr göndərdi. Və xəbərnamələrdə el şənlikləri bitən gündən bir həftə sonra Ruindəjin alınması uğrunda gedən döyüşlərdə həlak olanların xatirəsini yad etmək üçün bir günlük hüsr saxlamağı əmr etdi və məliklərə, əmirlərə, rəislərə onu da xəbər verdi ki, bəd əməllərinə görə Fələkəddin Əhmədin gözlərinə mil çəkilib zindana salmışdır. Bunun üçün isə bütün günah və təqsir Əhmədili törəməsinin özündə olmuşdur. Çünki Eldəgəz ərəkələri onların təkliflərini qəbul edən düşmənlərinin üstünə heç vaxt qılinc qaldırmırlar...

Xəbərnamə aparacaq parlar atlanıb Gəncəyə, Bərdəyə, Ərdəbilə, Bərzəndə, Beyləqana, Mazandarana, Şəkiyə, İsfahana, Mərəndə, Urmiyaya, Mosula, Səlmasa, Reyə, Sərabə, Xüzistana yola düşdülər. Təkcə Naxçıvana çapar göndərilmədi. Səddədin Əsəd bunun səbəbini soruşanda hökmdar dedi: "Bəlkə Gəncəyə səfərimdən sonra özüm yenə ora qayıtdım... Əbubəkr oğlunu görmək, onun işindən, əməlindən xəbər tutmaq istəyirəm... Bir də Georgiyə bel bağlaya bilmərəm...!"

Dəbir Bağdaddan Həmədana qayıdan günün axşamı təgyirlibas olmuş onu hökmdarın hüzuruna dəvət etdilər.

– Dəbir, indi növbə sənindir, danış.

Dəbir eşidib-bildiklərini, öyrənib-dürüsləşdirdiklərini yərbəyer hökmdara nəql etməyə başladı.

– Mərhum atabəy-əzəmin siyasətindən narazı olan, onun ağıl və zəkasına qabiliyyət və müqtədirliyinə həsəd apan İraq əmirləri dövlət xəzinəsini, xətt-tacın əmlakını nəzarət altına almağınızdan, bütün qoşunu özünü təbə etməyinizdən, ələlxüsus naxçıvanlıların sizi böyük təmtəraqla qarşıladıklarından, sizə hədsiz sədaqət göstərdiklərinə xəbər tutan kimi özlərini salırlar xəlifənin yanına. Xəlifə əl-Müstədi də xəlvətiyyəsinə daxil olanları həmə-n-həmə sarayına dəvət edir və ilk sualı da belə olur: "...Eldəgəzlər xanədanı otuz doqquz il bərqərar oldu, bəs eləmədi"... Mənim sələflərim mərhum xəlifə əl-Müqafi, mərhum xəlifə əl-Müstədid, elə beş il də mən özüm atabəy Şəmsəddinin nazı ilə oynadıq, kifayət deyil?... Eldəgəzlərin hakimiyyəti süqut etməli, vəssalam! Biz atasından siyasətçi və fəndgir olan Nüsrətəddin Əbucəfər Məhəmməd Cahan Pəhləvan ibn Şəmsəddin Eldəgəzin hakimiyyəti öz əlinə almasına razı ola bilmərik... Atabəy Şəmsəddinin xəttində Bağdad əmirliklərinin məsləhət bildikləri adam əyləşməlidir. Onun tacını da başında həmin adam gəzdirməlidir. Bir gün vaxt verirəm, fikirləşin, sabah günorta namazı bitən kimi yenidən yanıma yığışın... İndilikdə mürəxəssiz..." Amma xəlifə əl-Müstədi səhəri xəlvətiyyəsinə daxil olan əmirləri qəbul etməkdən boyun qaçırdı...

Bunun da səbəbi o oldu ki, vəzir əl-Xübayra izn alıb gecə xəlifənin yanına qayıdır, düşünüb götür-qoy etdiklərini danışır, danışdıqları da xəlifənin ağına batır. O da hökm edir ki, vəzir dediklərini onun şəxsi məktubu kimi tərtib etsin və xüsusi mühafizlər götürüb gecəyənən də sultan Arslan şahın yanına yola düşsün. Elə bil vəzir də bunu gözləyirmiş... Sultan Arslan ibn Toğrul... bəli, hökmdar ibn Toğrul xəbər tutan kimi xəlifə əl-Müstədinin vəziri Xübayranı böyük hörmət və ehtiramla öz imarətinə dəvət edir. Vəzir xəlifənin şəxsi salamını ögey qardaşınız yetirəndən sonra onun şəxsi məktubunu da sultana təqdim edir. Bu da məktubun surətidir. Görün sultana nə yazırlar: "Sizin mərhum atanız ikinci Toğrul ən ləyaqətli, ən mötəbər sultanlardan biri idi. Xilafətdə Siz Arslan şah ibn Toğrulu da beləcə tanıyırlar. Amma sizin atabəy Şəmsəddinin ölümündən sonra dövlət işlərinə biga-

nəliyiniz və laqeydliyiniz bizi çox narahat edir. İşlər belə getsə inanın ki, siz Arranda son səlcuq sultanı olacaqsınız və sizin sultanlıq tarixinizə də atabəy Şəmsəddinin ili tamam olmamış fəthə veriləcəkdir... Bunları nəzərə alaraq sizə təklif edirik, əgər siz Arslan şah ibn Toğrul həqiqətən bir sultan kimi hərəkət edib Azərbaycanlı Eldəgəz sülaləsinin əlindən alıb azad etsəniz və bu dövlətin xətt-tacını inandığımız yaxın adamlarınızdan birinə tapşırırsınız, siz təzədən Həmədana qayıda bilərsiniz... Buna xilafət zəmanət verir, İraq əmirləri zəmanət verirlər. Bundan sonra da xilafət məscidlərinin minbərlərindən xütbə oxunanda sizin şərikiniz olmaz.

Xətiblər xütbələri yalnız və yalnız sizin adınıza oxuyurlar. Ağıllı və qüdrətli sultan hər cür rəqib və yağların kölgəsi izləməz, onun başının üstündə əflak daim təmiz və aydın olar..."

Xəlifənin vəziri xeyli dil tökdü, Eldəgəz Şəmsəddin övladlarının şəxsinə səlcuqlərinin qənimlərinin yer üzünə gəldikləri barədə sultana xəbərdarlıq etdi və hətta Möminə xatun ananın dul qalandan sonra əsil-nəcəbəti belli olmayan bir köçəri oğlana (əslində, vəzir "qul" demişdi) erə getməsinə məsləhət bilən mərhum sultan Məsud barədə bədgüman olduğunu da Arslan şahdan gizlətmədi. Və beləliklə də ögey qardaşınızın saqqızını oğurladılar... Arslan şah isə vaxtında edilən xəbərdarlıq və verilən xeyrixah məsləhət üçün xilafətin və İraq əmirlərinin elçisinə öz təşəkkürünü bildirdi və onu necə böyük hörmət və ehtiramla qəbul etmişdisə eləcə böyük hörmət və ehtiramla da yola saldı...

Cahan Pəhləvan sağ əlini yuxarı qaldırıb dəbiri dayandırdı. Və heç bir sual vermədən bura qədər nəql etdiklərini çox diqqətlə və maraqla dinlədiyini başını mənəli-mənəli silkələməklə təsdiq etdi, sonra oturduğu qızıl payəli kürsüdən durdu. Dəbir də cəld ayağa qalxdı, ancaq hökmdar yenə bir söz demədən işarə elədi ki, əyləşsin.

Əyləşdi. Hökmdar pişgahdan pərdəni qapı açılan otağa keçdi, orada bir müddət öskürdü və yenə öz yerinə qayıtdı. Qayıdan kimi də işarə elədi ki, söhbətini davam etsin.

– İki gündən sonra ögey qardaşınız öz qoşununu əmirlərin köməyi ilə qəfil-qəfil üstünüze yeridir. Amma Möminə xatun ananın təmiz südü, müqəddəs ruhu burada köməyinizə çatır. Öz süd qardaşına xəyanət etməyə təhrik olunan və belə bir əyri yola düşən sultana Zəncəna çatanda qəfildən belə göndərilir. Arslan ibn Toğrul elə dərəcə mübtəla olur ki, deyir bəs ömrü başa çatır. Və ömrü edir ki, həm qoşun geri qayıtsın, həm də onun özünü təcili olaraq Həmədana çatdırınsınlar.

Cahan Pəhləvan burada özünü saxlaya bilməyib dedi:

– O ki indiyə qədər heç vaxt səhhətindən şikayət etməyib.

Dəbir cavab verib dedi ki, hətta təbibi-xüncarı da sultanın dərindən baş açma bilməyib. Və bir az dayanıb gözlədi ki, bəlkə hökmdar əlavə sual vermək niyyətindədir. O vaxt gördü, xeyr, Cahan Pəhləvan onun nəql etdiklərinə daha çox maraq göstərir, söhbətinə davam etdi:

– Sultanın hökmü yerinə yetirilir. Qoşunun yürüşü dayandırılır. Arslan get-gedə sağalır və yenə dinc dura bilmir. Həmədana qayıdan kimi evlənmək eşqinə düşür. Şəhərin rəisi Ərəb şahın qızı ilə izdivaca girir. Deyilənlər səhvən olsa, ögey qardaşınızın bu izdivacı sabah rəsmən icra ediləcəkdir...

Söhbət bura çatanda Cahan Pəhləvan sağ əlini yenə yuxarı qaldırdı. Bu o demək idi ki, bəsdir, kifayətdir... Dəbir tabe oldu. Hökmdar yavaş-yavaş dən düşən girdə saqqalını sol ovcunun içərisinə aldı, dirsəyini qızıl payəli kürsünün söykənəcəyinə qoyub xeyli müddət fikrə getdi. Dəbir gördü ki, saray sahibi özündə deyil, xəyal onu deyəsən bu dəfə çox-çox uzaqlara çəkib aparıb. Bəlkə də bu saat Möminə xatun ana ilə danışib dərldəşir. İlki bərədə bildiklərini ona nəql edir, onu inandırmağa çalışır ki, oğlun Arslan naxələf çıxıb, namərd olub. Analıq haqqı-sayını yerə vurmaq, südünü ləkələmək istəyir. Qardaş qatili olmaq niyyətindədir... Birdən haradansa təblikus¹ səsləndi. Cahan Pəhləvan xəyaldan ayrıldı, dikəlib kürsüdə şax oturdu, sonra küreyini söykənəcəyə söykəyib yerini rahatladı və sakit-sakit dedi: “Həyatda elə sirlər var ki, onu yalnız iki adam bilməlidir. Ələxüsus sarayda, dövlətخانada... Heç kimə, yeri gələndə lap qardaşa da, oğluna da etibar edilməyən bu dağılmışlarda da gərək sirtini bir nəfərdən başqa ikincisinə bildirməyəsən...”

Dəbir, öyrənib gətirdiyin bu xəbərləri bilirsən, bilməmiş ol!” Dəbir ani fikrə getdi və birdən hökmdarın eyhamını başa düşdüyü üçün dedi: “Baş üstə, hökmdar!” Hökmdarsa dedi: “Və bildiklərinin hamısını mənə danışmısan, danışmamış ol!” Dəbir cavab verdi: “O da baş üstə!” Cahan Pəhləvan xəbərdarlıq etdi: “Mən səni gecə saraya dəvət etmişəm, sən də gəlmisən, gəlməmiş ol!” Dəbir razılaşdı: “Əlbəttə, əlbəttə...”

Bir az yumşalan kimi oldu hökmdar: “Mürəxxəssən onda...” Dəbir qapının astanasına çathaçatda hökmdar əl çalıb onu dayandırdı və dedi:

“Sənin bu xidmətin məqam çatanda özünün lazımı qiymətini alacaq...” Dəbir heç nə demədi: gülümsəməklə öz razılığını bildirib otaqdan çıxdı.

...Səhərişi Cahan Pəhləvan sultan Arslan şahın görüşünə getdi, onu növbəti izdivacı münasibətilə dönə-dönə təbrik etdi və özünü elə apardı ki, guya son hadisələrdən tamamilə xəbərsizdir...

Sultan Arslan şah isə onu Fələkəddin Əhməd üzərində çaldığı qələbə münasibətilə təbrik edib bağına basandan sonra əlavə edib dedi:

– Möminə xatun anamızın məzarı üstündə elə əzəmətli bir sərdəbənin tikintisinə başladığın üçün və bu işi müqtədir memar Əcəmi Naxçıvaniyə həvalə etdiyin üçün sağ ol!

Bu sözləri deyəndən sonra Arslan şah qəhərlənib üzünü yana çevirdi və gözlərinin yaşını sildi.

Ancaq Cahan Pəhləvan onun səmimiyyətinə inanmadı...

...Bir müddətdən sonra sultan Arslan şah qəfildən xəstələndi və dünyadan köçdü...

Ancaq İraq əmirlərinin dediyi düzgün çıxmadı: Arslan şahın yerinə onun yeddi yaşlı oğlu, baba Toğrulun adaşı nəvə Toğrul sultan elan olundu. Cahan Pəhləvanın əmrinə görə onun şəninə məscidlərdə xüt-bələr oxundu, hətta “körpə sultan”ın adına sikkələr də kəsildi...

Zaman sirt saxlamaqda çox namərddi, bivecdi. O, bir sirri də axıra kimi hiyf etməyi bacarmadı... Cahan Pəhləvanın ölümündən çox-çox sonralar edama məhkum olunmuş birisi dedi ki, mərhum hökmdarın tapşırığına görə şərbətə zəhər qatıb və hamamda çimən sultan Arslan ibn Toğrula içirib...

Burada Sədəddin Əsədin dedikləri yada düşür: Yüz illərin, min illərin təcrübəsi öyrədir ki, rəyasət hərəsliyi bəzən ana südündən də, ata qanından da üstün tutulub...”

MƏSCİDDƏ

Naxçıvana saraydan mürasilə gəlməsə də, Əcəmi Cahan Pəhləvanın Təbriz hakimi üzərindəki qələbəsindən xəbər tutmuşdu və bunu Azərşəhrdən gəlib Çuxur Sədə gedən elə bir adam danışmışdı ki, ona inanmaq olardı. Bu xəbər qan tökməyin, dava-dalaşın düşməni olan, sakit təbiətli memarda xoş bir sevinc doğurmuşdu.

¹ Karvan yola düşəndə çalınan təbil

Evdə otura bilmədi, küçəyə çıxdı, Atabəylər meydanına gəldi. Gün əyildiyi üçün gözüne gəlib-gedən dəymədi. Came məscidinin qənşərinə çatanda ayaq saxladı. Məsciddə günorta namazı çoxdan qurtarmışdı. Baş şeyx Hatib ibn Mübarək evinə getməyə hazırlaşdı. O, əlindəki Quramı öpüb gözlərinin üstünə qoydu, sonra minbərdə yer elədi, məscidin hücrələrini gözdən keçirdi, heç kim yox idi. Bir az əvvəl buradakı hay-küydən əsər-əlamət qalmamışdı. Kürəyinə zəncir vurular, sinələrinə döyə-döyə haray-həşir salanlar dağılıb evlərinə getmişdilər. Əcəmi birdən qapını açıb içəri girdi. Hatib ibn Mübarək özünü itirən kimi oldu. Bildi ki, Əbubəkr oğlunun bu gəlişi səbəbsiz olmaz. Buna görə gözlədi ki, görsün o nə deyir – Əcəmi isə bilirdi ki, baş şeyxi hələ-hələ söhbətə sövq etmək o qədər asan iş deyil. Əvvələn, “Allahın xidmətçisi” hər adamla söhbət etməyə həvəs göstərmir, ikincisi, baş şeyx Dəryanurdan sonra Əcəmidən uzaq gəzməyə, onunla üz-üzə gəlib kəlmə kəsməyə ciddi təlaş göstərirdi...

– Deyəsən, gözləməyiniz, cənab əş-şeyx ər-rəis? – Əcəmi salamlamadan söhbətə başladı və əlindəki ağacının ucu ilə yanağını qaşdı.

– Gözləməyiniz deyəndə ki, günorta namazı çoxdan qurtarıb Əbubəkr oğlu. – Baş şeyx ağ ipəkdən tikilən cübbəsinin ətəklərini dəstələyib əlinə yığdı. – Bir də sən nə vaxt namaza gəlibsən ki, bu gün də təşrif buyurasan?

– Yəni namaza mütləq gəlmək lazımdır?

– Əlbəttə, müsəlmançılığın birinci şərti Allahın ibadət olunmalı yeganə varlığına inamdırsa, ikinci şərti namaz qılmaqdır. – Baş şeyx kinayə ilə onu sancdı. – Sən müsəlmançılığın birinci şərtinə əməl edirsən ki, qala ikincisi...

– Məsciddən niyə qaçırısan, Əbubəkr oğlu?

– Sizdən zəhləm getdiyi üçün.

– Bərəkallah mərifətinə!..

– İtməyiniz, yenidən niyə bitdiniz bu Naxçıvanda? – Əcəmi özünü saxlaya bilməyib kin-küdurətini bürüzə verdi.

Baş şeyx alındı. Şəvə kimi qara səddanəsi əlindən yerə düşdü. Götürüb ovcunun içərisinə yığdı, hirsle cübbəsinin cibinə qoydu.

– Mən... mən xəlifənin xidmətçisiyəm... Barmağını hara tuşladı, ora da getməliyəm... Bir neçə il bundan əvvəl buranı lazım bilmişdi, gəldim. Sonra Marağanı lazım bildi, getdim. Bir-iki ay bundan əvvəl, yəni atabəy-əzəmin vəfatından xeyli əvvəl yenə buranı lazım bildi, yenə gəldim. Yoxsa xilafət mənə qulluq buyuranda sənənlə razılaşmalı imiş?..

Əcəmi istədi deyə ki, keçən il rəhmətə gedən baş şeyx heç olmasa namuslu adam idi. Ancaq demədi, özünü güclə saxladı. Çünki gələndə cavan bir gəlinin məscidin lap axırını hücrəsinin qapısından bir an boylanıb fəvren gizlənməsini görmüşdü. Və tez də Dəryanuru xatırlamışdı. Həm də inanmışdı ki, vaxtı ilə baş şeyxin “Allahın evində”ki bəd əməllərindən danışanda o haqlı imiş. Və onu da eşitmişdi ki, Məsud ibn Əbutahirin cavan gəlin bacısı hər dənbir məsciddə baş şeyxin görüşünə gedir... Ancaq belə işlərin üstünü vurmağı o hələ cavan yaşlarından özünə rəva bilməzdi. Buna görə də sualı da gözlənilməz oldu Əcəminin:

– Bəlkə, deyəsəniz, cənab əş-şeyx ər-rəis, Məhəməddin doğmaca əmisi Əbutalib İslamı niyə qəbul etmədi? Hələ üstəlik, bundan onun el arasında hörmətinə, izzətinə zərrəcə xələl də toxunmadı...

– Ləyaqətsiz adam idi Əbutalib!.. Məhəmməd peyğəmbər sonralar onun əmilindən imtina etdi. – Baş şeyx səddanəsin cibindən çıxarıb təzədən çevirməyə başladı və cavabından razı kimi özünü dartdı.

– Mən bu əqidədəyəm ki, – Əcəmi keçib minbərin yanındakı kürsüdə oyləşdi. – Din, Quran mərdi və namərdi, yaxşını və pisi aşkar etməkdə heç bir rol oynamır. Mərd elə mərdi, namərd elə namərdi, yaxşı elə yaxşı, pis elə pisdi... Vəssalam!

– Bu ölçü və vəznlərini təsdiq edəcək şahidlərin var?

– İnsan üçün ən yaxşı şahid onun öz vicdanıdır...

– Əgər vicdan yoxdursa...

– Onda çoxdan ölmüsən, yaşamağa haqqın yoxdur. O ki, qaldı mənə, şəriət də, Allahın da öz vicdanıdır. “Mənə kömək elə, ey Allah” deyən məqamlarda da həmişə özümə güvənmişəm. Bilmişəm, kərpici, daşı məndən başqa heç kim götürüb divara hörən deyil... Atamın bəonna, anamın xalçaçı olmaları ilə həmişə fəxr eləmişəm, aqlım kəsəndən onlar nə öyrədiblərsə, onu da icra etmişəm, həmişə də həqiqəti danışmışam.

– Təəssüf ki, danışdıqların həqiqət deyil, Əbubəkr oğlu.

– Xeyr, cənab əş-şeyx ər-rəis həqiqətdi!.. Siz görübsüz ki, həmişə məşriqdən doğub məğribdə qürub edən Günəş heç olmasa bircə kərə məğribdən doğub məşriqdə qürub edə?..

Baş şeyx Əcəminin ciddi danışmalarından narahat oldu:

– Məsciddə gəlməkdə məqsədin yoxsa İslamı təhqir etməkdə? – dedi və dərhal da hücumu keçdi: – Bil və aqah ol ki, bura müqəddəs məkanıdır. Burada hərəcayı-hərəcayı danışmaq olmaz!

– Unutmayın ki, buranı, müqəddəs məkan adlandırdığınız bu məscidi mən bu əllərimlə tikmişəm. Özü də dünən yox, srağagün sən cənaba təhvil vermişəm... – Əcəmi istehza ilə gülümsədi.

– Sən icraçısan, tikmişən, haqqını da almısan... Allah-təala isə bir haqqı çatdıranda, o biri haqqı əldən alır.

– Bəs onda siz nə haqla...

– Mən Allahın xidmətçisiyəm... İslama xor baxanları doğru yola sövq etməkdə, borcum, vəzifəm. – Əcəmiyə imkan verməyib öz havasını çaldı.

– Bir müsəlman kimi mənim İslamla işim yoxdur, onun adından hədyan danışıqlarla barışa bilmirəm.

– Nəyə görə? – Baş şeyx bu dəfə güzəştə gedib şit-şit güldü.

– Ona görə ki, mənim mədəm İslamın adından düzəldilən yalanları həzm edə bilmir.

– Küfr danışma, Əbubəkr oğlu!..

Neçə-neçə illər bundan əvvəl baş şeyxlə aralarında olan bir söhbət Əcəminin yadına düşdü.

– Mənim həyətimə ayaq basmağı sənə qadağan edirəm. Vallahu, bir nalə edərdəm ki, evin-əşiyin cəhənnəmə dönər, od tutub yanar... Özün də yanıb külə dönərsən... Ürəyində bəd əməl gözdirən heç bir bəni-Adəmin ayağı mənim evimin astanasına dəyməməlidir. O ki, qaldı Dəryanura, ondan gözünü çək... O, xilafətə məxsusdu...

– Axı biz bir-birimizi sevirik...

– Yalandı... Dəryanur bilir ki, sevmək ixtiyarı ağıl kəsən gündən onun ölündən alınmışdı.

– Çağırın gəlsin... Mən bu sözləri onun özünün dilindən eşitmək istəyirəm.

– Onun öz camalını naməhrəmə göstərmək ixtiyarı da yoxdu...

...Yadına düşənləri beynindən kənar etməyə çalışdı, oturduğu yerdən durdu, səndəl ağacını qurşağına keçirə-keçirə dedi:

– Mənim həmişə gözlərimlə gördüyümə sitayiş etmişəm.

Baş şeyx əsas mətləbə keçərək:

– Belə ki, görürəm sən dinin də, məzhəbin də şübhəlidir. – dedi.

– İnam, etiqad bəşər övladının hər birinin öz arzusu, öz istəyi ilə icra olunmalıdır. Hansı dinə, hansı təriqətə, hansı məzhəbə inanmaq, sitayiş etmək hər kəsin öz işidir. Ədalətlik, paklıq, düzlük möminlikdən üstün olub həmişə. Mən bu fikirdəyəm.

– Özün bilirsən... Amma unutma ki, İslam yolunda qaldırılan qılınc da, vurulan zərbə də müqəddəsdir. Babəkə vurulan zərbə kimi!

Əcəmi fikrə getdi: “Ay qoca Bağdad tülküsi, yaralı yeyimə toxunmaq məni sındırmaq istədin, eləmi?..”

Əcəminin düşüncələrə daldığını görən baş şeyx sual verdi:

– Sükut edirsən, Əbubəkr oğlu?

Əcəminin cavabı yenə sərt oldu:

– Nədan sözə ən tutarlı cavab sükutdur. – Baş şeyxin susduğunu görən Əcəmi əvvəlki söhbətə qayıtdı: – İnsanlara dini etiqadına görə fərqi, ayrı-seçkiliyi ancaq nədanlar qoyarlar... O ki, qaldı Babəkə... Babək tarixdə yeganə sərkərdədi ki, bu ayrı-seçkiliyi görməyib. Din, təriqət, məzhəb ixtilafı heç bir hakimə, heç bir sərkərdəyə xeyir gətirməyib, qələbə qazandırmayıb!

– Sən axırda dinə də xəyanət edəcəksən... – Baş şeyx Əcəmiyə qara yaxmaq istədi:

– Bizim nəsil xəyanətdən daim uzaq olub, cənab əş-şeyx ər-rəis. Nəsilbəsil nifrət etdiyimiz o mələndə, o üzünaradı... Kimdisə, nədisə, bilmirəm, amma bizim nifrətimizin ilk hədəfi oldu. Mən isə ağılım kəsəndən iki şeyə nifrətimi gizlədə bilmirəm: onun biri xəyanətdi, biri də yaltaqlıqdı. – Əcəmi birdən elə bil nəyisə xatırladı. – Bir itimiz var idi... Həyətimizə kim gəldi, ayaqlarına yıxılardı, o tərəf bu tərəfinə keçib quyruq bulayırdı. Axırda dözə bilmədim, aparıb azdırdım...

Baş şeyx sözünü onda qoyunmağa çalışdı:

– Bəndənin borcudu itaət etsin göydə Allaha, yerdə xilafətə...

– Səhər dua elə xilafətə, günorta qulluğunda dur xilafətin, axşam ayaqlarına döşən xilafətin. Bəh, bəh!..Mədhyyə də şəninə, alqış söylə adına xəlifənin. Səni söysə də, təhqir etsə də, dərini soysa da, qayğısı kimi qələmə ver xəlifənin... Bu dərdi çəkmək üçün bir ürək, bu yükü daşımaq üçün bir kürek azdı, cənab əş-şeyx ər-rəis!..

– İnsan zülmə tabədi, Əbubəkr oğlu. – Öz sözünün üstündə durdu.

– Bu zülmə, bu sitəmlərə bizik ki, tab gətirib dözüürük. Əminəm ki, bu zülmə və bu sitəmlərə nəvələrimiz, nəticələrimizdə düşsələr də, kötükçələrimiz dözməyəcək! Zülm yerdə qalmaz, rəzillik qəddarlıq çox ömür eləməz. Bir gün haqqa da, ədalətə yol da açılar. Məhv olub gedər xilafət də, uçub yerlə – yeksan olar saraylar da. Cəzasına xəlifələr çatar də, saray sahibləri də!.. Bunu təkçə dilim demir, ürəyim də deyir... Buna da gərdişi-dövrən deyirlər, cənab əş-şey ər-rəis!..

Baş şeyx təbiətə sakit olan memarın birdən-birə belə qızıışmasını heç ağlına gətirməzdi. Fikirləşdisə də, səbəbini heç vəchlə ayırd edə bilmədi.

– Mən gedə bilərəm, Əbubəkr oğlu? – Rişxəndlə soruşdu baş şeyx. Əcəmi səndəl ağacını hirsələ çəkib qurşağından çıxardı və onunla üz-üzə dayandı. Kənardan baxan olsaydı, clə zənn edərdi ki Əcəmi bu saat əlindəki gödək səndəl ağacını balta sapı bilib baş şeyxin başına endirəcəkd...

– Xeyr, gedə bilməzsiz! Çünki hələ soruşmamısınız niyə gəlmişəm...

– Allahın evinin qapısı hamının üzünə açıqdı...

– Bir parça çörəyə ehtiyacı olanların necə?

– Allahtala öz bəndəsinə çatan ruzisini heç vaxt əsirgəmir.

– Əgər ruzinin çatmasına əngəl törədənlər olsa necə?

– Allah Təala onu özü də cəzalandırır.

– Bəs onda Allah-Təala siz cənabı niyə cəzalandırmır.

Baş şeyxin yaşına görə çox diri görünən gözləri Əcəminin sifətində dikilib qaldı, hulqumu enib-qalxdı.

– Bu nə şər-şamatadı, Əbubəkr oğlu? – dedi. – Deyəsən, səninki din davası deyil, un davasıdı... Yoxsa məndən intiqam alırsan? Yoxsa ilk məhəbbətin odudu, alovudu səni belə yandırıb-yaxan?

Əcəmi bir-iki addım atıb məscidin Ağrı tərəfə baxan pəncərəsinin önünə gəldi. Neçə-neçə illər bundan əvvəl-Came məscidi tikilib hələ istifadə verilməyən həmin vaxtda, şəhərin Becanlı məhəlləsindəki böyük mehrabda baş şeyxlə olan söhbəti yuxu kimi xatırladı.

...Mehrabın qapısını açıb içəri girəndə Hatib ibn Mübarək şövə kimi qara səddanəsini arxayın-arxayın çevirə-çevirə öz müridlərinə nə isə tapşırıq verirdi. Bunun fərqi nə varmadan Əcəmi düz minbərin qabağına gəldi, əlindəki səndəl ağacı ilə onu hədələyib dedi: “Yerini de, Dəryanurun! Hara apardın, kimə bağışladın o zavallı, ufacıq göyərçini?... Allah adamı, Allahın xidmətçisi ola-ola yalan danışırısan, Məhəmməd ümmətini ələ salırsan... Qızın olmaya-olmaya hamıya deyirsən ki, Dəraynur qızımdı... De, yerini de... Mən gedib taparam onu... Harda olsa taparam... Həmədana da olsa, Bağdadda olsa...” Belə bir həmləni birinci dəfə görə baş şeyx özünü yığışdırıb güclə demişdi: “Tapa bilməzsən, Əbubəkr oğlu! O indi çox-çox uzaqdı... Xəlifə sarayındadı... Get, öz çörəyini tapıb ye... Hatib ibn Mübarəkin çörəyini yeyib, təbiyəsini görə qız sənini kimi mühlid bir dulusçunun babı deyil... salın

bu ədəbsizi eşiyə!..” Elə həmin vaxtdan da onların arasında uçurum yaranmışdı.

...Əcəmi bir müddət pəncərədən günəşli çöllərə baxdı və özünü ələ alıb geriye döndü:

– Mən... mən dediyiniz o ilk məhəbbəti bir yuxu kimi çoxdan yaddan çıxarmışam

– Yalan danışırısan! O pis yuxu səni qiyamətə kimi yandırıb-yaxacaq... Cəhənnəm odu kimi! – Baş şeyx səddanəsini hirsələ bir neçə dəfə bu ovcundan o ovcuna ötürdü, sonra bir yerə yığıb cibinə qoydu, minbərin qabağında o tərəf-bu tərəfə gedib-gəldi. Bir neçə dəfə də gözaltı axırncı hücrədəki otağa baxdı...

– Çox da narahat olmayın, cənab əş-şeyx ər-rəis... bir sualıma da cavab verin, çıxıb gedim... Sərdabənin işini niyə dayandırmısınız?

– Məhərrəmlikdi... İmamların qırxı çıxmayınca işləmək olmaz.

– Qurreyş aqilləri deyiblər: “Hilmul insan aunuhu”¹ Hər halda, heç kim acından ölməz.

– Ölsə necə?

– Bəni-Adəmi Allahtala bir tərəfdən nə qədər azaldırsa, o biri tərəfdən də bir o qədər çoxaldır.

– Siz hökmdarın fərmanına zidd gedirsiniz axı... Sərdabənin tikiliş müddəti pozula bilər?

– Əvvələn, hökmdar uzaqdadı, görək Əhmədili oğulları ilə hesabı necə çürüdür...

– Yoxsa Cahan Pəhləvanın qələbə çalacağına şübhəniz var?

– Xeyr, xeyr! – Baş şeyx geri çəkildi və söhbətin üstündən adladı.

– Onu demək istəyirəm ki, şəhərin öz hakimi var... Biz birgə razılığa gəlmişik... Sənin də borcundur ki, dövlətxanadan edilən təklifə həmişə tabe olasan, boyun əyəsən.

– Tabe olmağı deyə bilmərəm, amma boyun əyməyi məndən heç vaxt gözləməyin, cənab əş-şeyx ər-rəis! Nə olar, gedərəm Həmədana... hamısını danışaram hökmdara, qələbə münasibətilə də təbrik edərəm onu!..

– Hansı qələbə?

– Təbrizi Atabəylər dövlətinin tərkibinə qatması münasibətilə.

Hatib ibn Mübarək cəld xəbər aldı:

¹ Dözüm insanın köməkçileridir (ərəb.)

– Biz belə qanaq ki, xəbər dürüstdü, hə?

– Əlbəttə!

Baş şeyx ürəyində rəisin arxasınca gileyləndi: “güdükcüləri də, qulaqçıları da bivec oğlunun elə özünə oxşayırlar...”

– Əbubəkr oğlu bekar qaldığı günlərdə darıxmasın... ola bilsin ki, rəis ona mühüm bir tapşırıq verdi... İcra etmək üçün.–Baş şeyx könülsüz-könülsüz oxunu atıb yayını gizlətdi.

– O nə tapşırıqdı elə?..

– Rəisin dilindən eşitsən yaxşıdı...

Əcəmi baş şeyxi ilk dəfə görür kimi onu başdan-ayağa bir də süzdü.

“Allahın xidmətçisi” bu gün onun gözlərinə daha hiyləgər, daha xəbis göründü... Əcəminin baş şeyxlə əlavə kəlmə kəsmək həvəsi elə bil birdən yoxa çıxdı, ondan uzaqlaşdı məscidin hücrələrini gəzməyə başladı. Aşağı hücrəyə yaxınlaşanda baş şeyx şübhələnib soruşdu:

– Əbubəkr oğlunun qəsd nədir?

– Məndən başqa qəsd gözləməyin... Gəlmişəm özümün əvvəlki işlərimə baxam... vurduğum naxışları təzədən nəzərdən keçirəm... İstəyirəm bundan belə nə tikşəm təkrara yol verməyim, cənab eş-şeyx ər-rəis!..

Elə bu vaxt məscidin aşağısındakı hücrədə çadraya bürünmüş həməz zənən xeylağı yenə görünüb qeyb oldu.

Əcəmi daha dayana bilməyib məsciddən çıxdı...

Hatib ibn Mübarək fikirləşdi: “Görəsən ömrünü sənətə bağlayanlara bu cürət haradan verilir?.. Yəqin cürət fitrən sənətkar doğulanlarla elə əkiz gəlir dünyaya... Nə qədər sakit təbiətli olsa da, bir o qədər odlu, alovlandır bu Əbubəkr oğlu!.. Az qala şəkək eləmişdi məni də, məlun!..”

BOZ RƏNG

Gün əyilmişdi. Payız günəşi tala-tala boz buludların arasında gah itir, gah görünürdü. Bir azdan Ağrı dağının arxasına enəcəkdi, üfüqdə ancaq bir parça qızartısı qalacaqdı. Bu parça da sonra bir qırığa dönəcəkdi...

Dağlara yavaş-yavaş qaranlıq düşəcəkdi... Keçmə payızın axşamından: qəmli-qüssəli, hüznü-kədərli, səssiz-səmirsiz...

Əcəminin cavan vaxtlarından xoşu gəlməzdi. Sazaq qalxanda, sonra küləyə çevrilib rəbatın sümsük itləri kimi həyəət bacaya soxulanda, ağacların sarı-qırmızı yarpaqlarını vaxtından əvvəl yoluşdurub tökəndə,

qabağına qatıb ora-bura çırpanda hövsələsi bir tikə olardı, keçirdiyi nigaranlıqlar, gördüyü pis günlər çoxalardı. Belə vaxtlarda özünü doğma evində yad, doğulub böyüdüüyü şəhərində qərib hiss edərdi.

Bu gün də beləcə hövsələsiz idi Əcəmi. Üstəlik, anasını xatırlamışdı. Badisəbə arvadın belə bir payız günündə qəfil ölməyi onu hər dəfə odsuz-alovsuz yandırır-yaxırdı. Bir dəfə Cəmilə demişdi: “Anam məni ikiqat yetim qoyub getdi: həm anasız qaldım, həm də tənha...”

Uzaqdan yenə ud səsi eşidilirdi. Kor Əhsən bu dəfə də bütün dərd-sərini, ağrı-ağrısını udun simləri üstünə tökmüşdü. Səsi dinlədikcə Əcəmiyə elə gəlirdi ki, hardasa qayalardan tökülən bir şələlənin suyu get-gedə azalır... Kor Əhsən yenə muğam çalır... qədim bir muğam...

Rəfdən səndəl ağacını götürüb evdən çıxdı.

Növbəti iş günü başa çatmışdı.

Cəmil də getmişdi, İbrahim də. Bəna şagirdlərini də, tikinti də işləyən şəhər əhlini də öz komalarına, evlərinə buraxmışdı. Tapşırılmışdı ki, cümə axşamı olduğu üçün səhər işə gəlməsinlər. Yoxsa baş şeyx ibn Mübarəkin müridləri abır-həyamızı tökər, yediyimiz bir loğma çörəyi zəhər-zəqqum eləyərlər...

Hamı çəkilib gedəndən sonra dikdirə tərəf gəldi. Əvvəlcə nar yarpağı rənginə çalan buludlara baxdı, sonra gözlərini Araza dikdi. Birdən nə fikirləşdisə oturduğu daşın üstündə geri döndü. Bəlkə də birinci dəfəydi xatırladı ki, sərdabənin tikintisinə başladığı vaxtdan bir neçə il keçir. Gözəyarı ölçüb-biçdi... Ürəyi sakit oldu: təxminən hesabladı ki, işin yansı görülüb...

Gözləri işıqlandı, sifətində qəribə bir əndişədən doğan sevinc qığılcımları peyda oldu, sinəsi tez-tez enib-qalxdı. Elə bil nəfəsi darıxdı. Durub bir də oturdu. Evə getmək istədi, fikrindən döndü. Axı onu evdə heç kim gözləməzdi... Fikirləşdi: yenə öz yaratdığıma baxıram burada, bəsimdi. Özü də, deyəsən, pis yaratmıram... möhtəşəm olacaq!

Keçən illər ərzində bəlkə də birinci dəfəydi ki, özü haqqında xoşgüman olurdu.

Birdən özü də bilmədən zümzümə etdi. Bir vaxtı anası Badisəbənin oxuduğu bayatını... Pəsdən, ancaq çox yanıqlı səslə etdiyi zümzümə elə bil özünün də xoşuna gəldi: “Bu qala, bizim qala, həmişə bizim qala. Tikmirəm özüm qalam, tikirəm izim qala...”

Bir az ara verib bayatını bir də zümzümə etdi. Anasının bir vaxtı oxuduğu bu bayatını elə bil onun üçün qoşmuşdular. Burası onun daha çox xoşuna gəldi: “Tikirmə izim qala...”

Əcəmi diqqətlə əllərinə baxdı. Bu da birinci dəfəydi ki, əlləri xoşuna gəldi: yaraşlıq idi. Dəryanuru xatırladı. Bir dəfə qız onun əllərinə xeyli baxandan sonra aparıb sinəsi üstünə qoymuşdu və “Ən qədr gözəl əllərin var, Əcəmi!.. – demişdi. Bir də niyə olmasın, elə incə, gözəl naxışları elə belə qəşəng əllər vura bilər...”

Birdən günəşin üföqlə görünən qızartısı yoxa çəkildi. Ətraf da bozardı, sordabənin bayaq əlvən görünən simasına da bir bozartı çökdü, Əcəminin üzündə də boz-boz cizgilər peyda oldu... Əcəmiyə elə gəldi ki, dünyanı – yeri də, göyü də, dağları da, qayaları da, dərələri də, düzləri də boz bir parçaya bürüdülər. Bağların üstünə boz örtük çəkdiilər, çaylara, bulaqlara isə haradansa bulanıq sular axıb qarışdı, onları da boz rəngə boyadı.

Ayağa qalxdı, yavaş-yavaş sərdabəyə tərəf gəldi, səndəl ağacını qurşağına keçirdi, kənarda dayanıb diqqətlə sərdabəyə baxdı, baxdı... Elə bil içəridən səs gəldi: “əlin – qolun var olsun...” Əməlin yaxşı əməldi, xeyirxah əməldi... Burada bir ana yatsa da, dünyadan köçən bütün anaların ruhu sənə daim duaçı olacaq...” Fikirləşdi: “Olsun da... Anaların təkcə özləri yox, ruhları da bizdən razı qalmalıdır... Bu onların haqqıdır, bizimsə borcumuz... Həmin borcu ödəmək də bizim borcumuzdu... Belə olmasa yer üzündə övladlardan heç bir yadigar qalmaz... Tələtüm içrə biz, sükunətdə daim ruzgar...”

Fikirdən keçən sözlər içərisində qırılıb yarımçıq qaldı...

Bir dəstə sığırçım haray-həşirlə onun başının üstündən keçib qonşu həyətdəki çinar ağacına qondular, xeyli sarı yarpaq töküldü...

Əcəminin fikri dağıldı, sığırçınlar elə bil təzədən onun qulağına pıçıldadılar: ustad, payızdı ha!..

Əcəmi yenə əvvəlki yerinə qayıtdı, daşın üstündə əyləşdi. Əyləşən kimi də əvvəlki bayatı təzədən yanıqlı zümzüməyə çevrilib dodaqlarına axdı: “Bu qala, bizim qala...”

– Axşamın xeyir, qardaşoğlu!

Başını qaldırdı. Dostları idi: qoca kuzəçi, dəmirçi və zərgər... Əcəmi sağ əlini dizinə dayaq verib ayağa qalxdı. Ona elə gəldi ki, neçə illərdi tanış olduğu, bir yerdə çörək kəsdiyi bu ürəyi saf, zəhmət adamları da bu gün boz rəngdədirlər. Halbuki paltarları təzələnsə də, heç biri köhnə dəbə xoyanət etməmişdi. Dərgah kişi yenə ləbbadəsini geyib, hava soyuduğu üçün arxalığını çiyinə salmışdı. Nurməhəmməd yenə saqqallı idi və yay-qış geydiyi alt köynəyinin və qolsuz kürkün içində idi,

Mustafa əynindəki Gəncə mahudundan tikilən ləbbadədə idi. Fərqi o idi ki, rəngi başqaydı, bu dəfə qara mahuddan tikilmişdi paltarı. Bu isə onun get-gedə sarılığı çoxalan sifətinin rəngini bir az da bürüzə veririrdi. Əcəmi isə onun sifətini sarıdan çox boz görürdü...

– Xoş gəlmisiz, Dərgah kişi. – Əvvəlcə qoca kuzəçinin əlini sıxdı, ona elə gəldi ki, beş-altı dənə iyde çubuğunu ovcuna alıb sonra yerə tökdü. Nurməhəmmədlə, Mustafa ilə də əl tutdu.

– Uzaqdan gördük bu həndəvərdəsən, dedik ycnə bir baş çəkək. Əslini axtarsan, elə lap son aylarda bir neçə dəfə gəlmişik, amma kənardan durub tamaşa eləmişik. – Zərgər Mustafa dedi.

– Babam deyərdi, dağa gərək uzaqdan baxasan... uzaqdan baxanda dağ həm yaraşlıq görünür, həm də əzəmətli... Yəni necə var, eləcə, olduğu kimi. – Bunu da dəmirçi Məcusi dedi.

– Dağlar da iki cür olur, Məcusi- Qoca kuzəçi başını yavaş-yavaş yırğaladı. – Mərd dağ, namərd dağ... mərd dağ razı olmur yağın onun bir çıxırına da ayaq bassın, namərd dağ isə gələndə də, gedəndə sinəsi üstündən yol verir...

Dəmirçi də geri çəkilmədi:

– Dağda təqsir yoxdur, ay Dərgah kişi! Onu da biz insanlar namərd eləyirik... Deyir “Avesta”da yazıblar: “Yalan, namərdlik dünyanı axırda kor qoya bilər...”

– Di yaxşı! – Zərgər Mustafa darıxdı. – Elə sizi də qoyasan mübahisə eləyəsiniz. Sən palçığı tərif edəsən, sən də poladı... Qoyun görək bir kişinin işləri nə yerdədi, nə kömək lazımdı?... Biz gərək ki, bura gələndə belə şərtləmişik...

– Sağlığımıza işlərim pis getmir. – Əcəmi səndəl ağacını qurşağına keçirdi. – Hələlik işimin də öhdəsindən gəlirəm... namərdlərin, naxələflərin də qabağından hələ ki, qaçmıram.

– Rəhmətlik atana çəkmisən, qardaşoğlu!.. Elə halalxor kişinin ki, ad-sanını hatırmırsan, Allah-təala sənə heç vaxt xəcil eləməz. Dərgah kişi sərdabəyə yaxın gəlib onun başına hərlənə-hərlənə naxışlarına, rənglərinə diqqətlə baxmağa başladı. Zərgər də, dəmirçi də ona qoşuldular. Qoca kuzəçi get-gedə mərhum dostunun sənətkar oğlunun əlindən çıxan əmələ valeh-valeh baxır, gah zərgərə, gah dəmirçiyə müraciətlə deyirdi: – Zərgər işidi, vallah! Yoxsa səhv edirəm, Mustafa?... Adam inana bilmir ki, bu naxışları insan əli vurub bu kitabələrə... Məcüzədi, billah!.. Mənlə razısan, Məcusi?

– Razıyam, Dərgah kişi... Yüz kərə, min kərə razıyam!..

Qoca kuzəçi dostlarının razılıqlarını alandan sonra yenə sərdabənin kitabələrinə baxa-baxa fırlanır, hərdən bir də qəddini düzəldib, hələ yarımçıq tikilinin yuxarisına diqqət kəsilir, sonra kənarda dayanan Əcəmiyə sarı çevrilib razı-razı gülümseyirdi.

– Mərhəbə! Əllərin var olsun, qardaşoğlu. – Kuzəçi dəmirçiyə, zərgərə üzünü tutub adəti üzrə yenə misal çəkdi: – Deyir, sarsaq bir xətib bir kəndə gələn kimi özünü, eşşəyini və palanının kəndirindən asdığı xoruzu göstərib deyir: “Acmışam, tez olun mənə təam gətirin, eşşəyimə də, xoruzuma da yeminən, dən..” Kəndlilərdən biri qoltuğundakı qovunu ona uzadıb deyir: “Aı, sizin yeməyiniz budur. Qovunu özün ye, qabığını eşşəyin, toxumunu da xoruzun...Üçünüzə də bəs elər...” İndi də bu. – Dərgah kişi başı ilə sərdabəyə işarə elədi. – Qardaşoğlu elə tikir ki, üçünə də bəs eləsin...

Qoca kuzəçinin eyhamını ilkin zərgər Mustafa başa düşdü:

– Bərəkallah, Dərgah kişi! Qızıl kimi söz dedin!..

Birdən “qızlar bulağı” tərəfdən dikdirən bir oğlan uşağı qalxdı və onları görəni kimi:

– Əcəmi dayı!.. Əcəmi dayı! – deyə-deyə təngənəfəs sərdabənin ətrafına yaxınlaşdı. Əcəmi cəld ona tərəf yeridi:

– Rəşid nə olub?.. Yoxsa nənə...

– Yox, Əcəmi dayı, evin yanır... – Uşaq hönkürdü.

– Ev yanır? – Əcəmini təşviş bürüdü.

– Hə keçirə, bilmirlər...

Qoca kuzəçi də, dəmirçi də, zərgər də uşağın son sözlərini eşidən kimi yaxın gəldilər. Onlar həyəcanla Əcəmigilə tələsdilər.

...Yanğın söndürülmüşdü. Əslini axtarsan, qonşular tökülüb gəlin-cə içəriidə nə vardısı hamısı yanmışdı. Yerində boz-boz kül topaları qalmışdı. Həyətdə də elə bil boz rəng çəkilmışdi... Bomboz rəng – kül rəngi...

Kənarda köhnə çəliyine söykənib zorla ayaq üstə dayanan qonşu Xədicə qarı bir əlini də nəvəsi Rəşidin çiyinə qoyub vaysınırdı:

– Oğul, Əcəmi... bağışla... gücüm bircə səsime çatdı... Haray təpdim... Car çəkdim... Üst-başım od almasaydı içəri girib heç olmasa pal-paltarını, yatacağını eşiyə çıxardardım... Amma gücüm çatmadı... Bağışla, oğul!.. Niyə mən heç nə eləyə bilmədim, ilahi? Bəs qonşu qonşuya hansı gündə lazımdı?..

– Elə sənə kömək ediblər, bu bəsdə, Xədicə xala. – Əcəmi səndə ağacı ilə yanağını qaşdı.

– Xədicə xalanı yerə girsin!.. Gözüm baxa-baxa koman yanıb külə döndü... – Xədicə qarı özünü saxlaya bilməyib ağladı. Əcəmi isə bircə şeylə təsəlli tapdı; yaxşı ki, rəhmətlik kişinin atasından qalan qılınc evdə olmayıb... Yoxsa yanib korlanardı... Elə bu gün hər şey gözümə boz rəngdə görünürdü. Bomboz... kül rəngində...

– Çox sağ ol, Xədicə xala... Yanan ev-eşik olsun...Hamısı düzələcək...

– Çox çaltdım həyətdən çıxanın üzünü görə, amma görə bilmədim çolax köpəkoğlunu!.. Evi yıxılsın bəisin!.. Çırağı sönsün.

Xədicə qarı kiminsə qarəsınca qarğış tökdü.

– Namərd oğlu namərd!–Dərgah kişi dedi.

– Biləm kimdi, basam körüyün ağzına! – Məcusi hədələdi. Mustafa dəmirçinin sözlərinə qüvvət verdi:

– Hə...Hə!..

Xədicə arvadın “çolax köpəkoğlu” sözü Əcəminin qulaqlarında xeyli müddət ilişib qaldı və ürəyinə şübhə saldı: “Bu Əbutahirli törəməsinin əməli olmaya?..”

ALLAH, PEYĞƏMBƏR, XƏLİFƏ

Məhəmməd öləndən sonra onun varisləri xeyli fikirləşməli, götür-qoy etməli oldular. Əhmədi-mürsəlin, Qasimi rəhmətin¹ adını yazmaq, irsini qorumaq, buyurduğu qayda-qanunları hifz edib saxlamaq lazım idi. Doğrudur, daha meraca² gedib-gələn yox idi, amma rəsullahın³ xətəmun-nəbiyin⁴ yer üzərində kölgəsi daim gəzir, ruhu gecə-gündüz dolanır, nəfəsi bir addımda duyulur, Qüreyşi övladları vaxtılı-vaxtında boy atıb böyüyürdülər...

Götür-qoy çox çəkmədi, baş sındırmaq da bir o qədər lazım olmadı: varisləri özlərini “xəlifə” elan etdilər, dövlətlərinə isə “xilafət” adı qoydular. Əllərinə Allahın müqəddəs kitabını – Quranı alıb başlarının üstünə İslamın yaşıl ələmini tutub atlarını dördnala obadan-obaya,

¹ Məhəmməd peyğəmbərin ləqəbləri

² Allahın göydəki məskəni

³ Allahın elçisi

⁴ Peyğəmbərin möhürü

yurddan–yurda, mahaldan–mahala çapdılar. Xilafət öz adamlarını, əlallılarını, xəbərçilərini, qulaqçılarını, güdükçülərini İslama boyun əyən ölkələrə səpələdi, onlar da bu gün burda, sabah orda göbələk kimi göyərildilər, artıb çoxaldılar...

Yedilər, içdilər, harınladılar, gözləri də qızanda başqalarının namusuna əl atdılar, bakirə qızları, kənz–cariyyə adı ilə hərəmxanalarına doldurdular, oğlanları qul adı ilə bazarlarda satdılar...

Hamısı da “rəhmli və mərhəmətli olan” Allah adından. Həm də bir olan Allahın əbədi müqəddəs kitabı Quranın buyurduğu ilə... “Bəzən də La–iləhə illəllah Məhəmməddin rəsulullah”¹ deməkdən imtina edənləri, “La caliba illəllah”² hökmünə inanmaq istəməyənləri qılıncdan keçirdilər... Balaca bir ərəb tayfasının dini etiqadına hamı asanlıqla boyun əymədi. İslam ayaq tutub oba–oba, yurd–yurd, ölkə–ölkə gəzə də, hər yerdə rəğbətlə qarşılamaşdı. Qorqud Dədənin yurduna sakin olanlar isə daha artıq inadkarlıq göstərdilər. Onlar öz qanlarına boyansalar da, qılınclarını qınına qoymadılar, dağlara çəkilib bir insan ömrü qədər vuruşdular. Ata öləndə qılıncını oğluna, baba öləndə nəvəsinə, oğul öləndə atasına, qardaş öləndə bacısına verdi. Şəhid oldular, amma tabe olmadılar. Bir alim deyib: “Azərbaycanlılar da o millətlərdəndi ki, öz azadlığı, öz istiqlaliyyəti, öz namusu yolunda həmişə silah götürməyə, at belinə sıçramağa, qılıncı qurşanmağa hazırdır... Onlar qalib, ya məğlub olmalarının fərqi varmıdan həmişə döyüşə girir, vuruşa atılırlar...”

Xilafət sərkərdəsi Səlmən ibn Rəbiə azərbaycanlılarla vuruşa–vuruşa öz qoşunlarını Beyləqana yeridəndə bunu gördü, bərdəlilər son adamlarına kimi şəhid olanda, amma boyun əyməyəndə bunun şahidi oldu...”

İgidlər atların belindən düşmədilər, əllərini qılınclarının dəstəsinə çəkmədilər. Gəncə, Təbriz, Naxçıvan, Marağa, Ərdəbil, Həmədan, Şabran düzlərindən atların kişnərtisi kəsilmədi...

Bunu bilən xilafət sərkərdəsi Məhəmməd ibn Mərvan sonralar azərbaycanlılara daha amansızcasına divan tutmağa başladı...

Səfvan oğlu Vard da ələ keçdi. Mənsur oğlu İbbən də³, Abdulla oğlu Babək də...

¹ Allahdan başqa heç bir ibadət olunan varlıq yoxdur və Məhəmməd Allahın elçisidir.

² Allah məğlubedilməzdir.

³ Babəkdən əvvəlki kondli hərəkətinin başçısı

Əcəmi yol boyu get–gedə bunları fikirləşir, kitablardan oxuduqlarını, eşitdiklərini, bildiklərini götür–qoy etdikcə ürəyi sıxılır, nəfəsi tən–giyirdi. Ona elə gəlirdi ki, haradansa baxan minlərlə intizar dolu gözlər onu addım–addım izləyir, xilafətin çağırılmamış xidmətçilərindən biri Hatib ibn Mübarələ onun evində edəcəkləri söhbətdə bəna oğlunun özünü necə aparacağını görmək, necə danışacağını eşitmək istəyirdilər...

Əcəmi məsciddəki söhbətdən sonra baş şeyxlə üzə–üzə gəlmək arzusunda deyildi. Buna görə də onun sifarişini qulaqardına vurmuşdu...

Bu gün isə baş şeyx xüsusi mürid göndərib onu evinə dəvət etmişdi.

Əcəminin də qəlbində nədənsə məsciddəki söhbəti davam etdirmək, fikrindən keçənləri heç olmasa ikilikdə “qoca Bağdad tülkü”nə deyib yüngülləşmək arzusu baş qaldırmışdı...

Əcəmi cavan bir gəlinin açdığı darvazandan içeri girəndə baş şeyx hovuzun başındakı dibacədə uzanıb mürğüləyirdi.

Əcəmi bəlkə də Hatib ibn Mübarəkin bu dəvətini qəbul edib onun həyətinə ayaq basmazdı. Amma Dəryanurdan sonra aralarında yaranan uçurumu dərinləşdirmək, ürəyindəki kin–küdurəti bürüzə verməmək qəsdində idi. Baş şeyx sifətdən mülayim görünə də, kəlməbaşı Qurana müraciət etsə də, məclisdə insafdan, mürvətdən, ləyaqətdən, düzlükdən danışsa da, qəddar idi, satqın idi, rəzil idi. Bunları bilirdi Əcəmi. Əcəmi onu da bilirdi ki, Hatib ibn Mübarəkdən hər cür nadanlıq, naqislik gözləmək olar... O, dini, Quranı əlində dəstəvuz edib çoxunu istədiyi vaxt yolundan çıxara bilər. Axı o, həmişə İslam adından danışır, xilafət adından fitva verir...

Əcəmi cavan gəlinin salamını aldı, az qala pıçıltı ilə dediyi xoşgəldinə razılıq etdi. Ötəri olsa da başını qaldırıb onun kədərli sifətinə, həsrətli gözlərinə baxdı. Deyəsən, bu gəlin məscidin axırncı hücrəsində ötəri gördüyü övrət idi. Əcəminin ürəyindən ani də olsa qoribə bir hiss keçdi: “Görünür, bəzi kişilər ocağın odunu keçirib külünən oynamağı xoşlayırlar..!”

– Sabahınız xeyir.

Hatib ibn Mübarək uzandığı dibacənin üstündə gözünü tənbel–tənbel açıb onu salamlayana baxdı. Özünü elə göstərdi ki, guya onu həqiqətən huş aparmışdı. Əcəmi ürəyində fikirləşib dedi: “Desələr dünən ölmüsən, mən inanmaram. Çünki bu ölməyində də bir biclik, bir kələk olar sənin...”

Əcəmi darvazadan içəri girəndə onun bağaranın¹ yanında sovçudan su töküb taxta teştə paltar yuyan cavan gəlinin açıq baldırlarına hərisliklə oğrun-oğrun baxmasını görmüşdü...

Hatib ibn Mübarək gözlərini necə tənbel-tənbel açmışdı, eləcə də qəddini düzəldib ayağa qalxdı, qılçaları arasına aldığı çəliyini dibaçəyə söykədi, sonra Əcəminin salamını aldı:

– Sabahın xeyir, Əbubəkr oğlu... Buyur bura.

Hatib ibn Mübarək onu hovuzun baş tərəfinə salınmış xalçanın üstündə oturmağa dəvət etdi. Özü də “Ya Allah” deyərək güllü döşəkçənin üstündə bardaş qurub əyləşəndən sonra şəvə kimi səddanəsini çevirməyə başladı... Və çevirə-çevirə də Əcəmiyə başqa döşəkçənin üstündə oturmağı işarə elədi.

Əcəmi səndəl ağacını qurşağına keçirəndə baş şeyx onu ürəyində qarğadı: “Görüb-görəcəyin elə o əlindəki bəqqəm² olsun...”

Əcəmi keçib əyləşdi və əyləşən kimi də soruşdu:

– Mən sizə qulaq asıram, cənab əş-şeyx ər-rəis.

– Bəlkə Əbubəkr oğlunun səhər təamına meyli var?.. Birdən söhbətimiz haçalanar, bu da səbəb olar bir yerdə çörək kəsməməyimizə... Ay qız, Şəmsiyyə! – cavan gəlini səslədi.

– Bəli, cənab şeyx! – Cavan gəlin taxta teştin üstündən dikəlib qəddini düzəltdi.

Əcəmi əlini qaldırıb cavan gəlinə öz işində olmasını işarə etdi.

Baş şeyxin danışığının arasında gizlənən xəbərdarlığı hiss etdiyi üçün ötkəm səslə dedi:

– Mən bu fikirdəyəm ki, cənab əş-şeyx ər-rəis məni evinə qonaq dəvət etməyib... O ki, qaldı mənə, keçən dəfə məsciddə etdiyimiz söhbətlər barədə bir az ətraflı danışmağa ehtiyac duyduğum üçün gəlmişəm... Və buna görə də siz cənabların dəvətini qəbul etmişəm... Mənə bu da agahdır ki, məndən bədgümanınız... Buna görə də, çalışacağam ki, sizi maraqlandıran suallara öz nöqtəyi-nəzərimi düzgün izhar edim. Qaldı səhər təamına meylimin olub-olmamasına... təklifiniz üçün minnətdaram. Hatib ibn Mübarək də arif adam idi. Əcəminin sözlərindəki incə kinayəni, onun həyətində dəvət olunmadığından razı qalmadığını,

Dəryanurdan sonra baş şeyxə qarşı ürəyində gəzdirdiyi nifrəti birbaşa deməsə də, danışığındakı ahəngin vurğuları özünü bürüzə vermişdi və bunları da ev sahibi dərhal başa düşmüşdü. Hələ onun millətinin qararsınca ürəyindən nadancasına fikirlər də keçirmişdi: “Züllü avac avacın”.¹

– Nə var, nə yox Əbubəkr oğlu? – Baş şeyx adəti üzrə hamının bir-birinə verdiyi sualı Əcəmiyə də verdi.

– Nə olacaq, işləyirik, çalışırıq. Şafir Əfzələddin demişkən: “Vəta, Adəm, Xizr, Musa üçün mənə naxışları vururam hər gün...” Ən ümdə işimiz sərdabəni tikib başa çatdırmaq, hökmdarın fərmanına əməl etməkdir... Sarayın hökmü belədir ki, sərdabə gərək verilən vaxtda hazır ola, özü də xəlifə sərdabəsindən əskik olmaya. Məsələn, Üzzöhəb² kimi...

Baş şeyx fikrə getdi: “Görəsən, səlcuq Toğrulun³ artığı niyə belə təberrük olub? Şəmsəddin oğlunun işləməsinə bax!.. Deyəsən öz dağarsığıni çuvalların yanına sürükləmək qəsdində...”

İstədi ürəyindən keçənləri Əcəmiyə deyə, ancaq demədi, ehtiyat etdi.

Ehtiyat etdi ki, birdən Əcəmi də deyər: Dul olanda nə olar. Aaləhin elçisi Məhəmməd peyğəmbərin özü də ilkinə dul övrət almadı?.. Yanında pırkeşik⁴ işləyəndə Xüvəylid ibn Əsədin iki dəfə ərdə olan dul qızı Xədicənin varına aldanıb onu özünə övrət eləmədi? Üstəlik, onu öləndə Məkkədə dəfn elətmədi?.. “Üzzöhəb kimi?! Yəni mərhum xəlifənin sərdabəsinə oxşar, eləmi?.. Sualına cavab almamış fürsəti də fövtə vermək istəmədi:

– Yeri gəlmişkən, istərdim biləm: Əbubəkr oğlu Möminə xatuna tikdiyi sərdabədən daha əzəmətli, başqa möhtəşəm bir sərdabə tikə biləmi?

Əcəmi baş şeyxin bu dəfəki sualının arxasında gizlənən xəbis niyyəti tuta bilmədi:

– Niyə tikmirəm, tikərəm... Sərdabə yox, lazım olsa qəsr də tikərəm... Siz İslamın gücünə necə inanırsınızsa, mənim də sənətin qüdrətinə etiqadım bir o qədər çoxdur. Sabahını bu gündən, gələn ayını bu aydan, gələn ilini bu ildən məhsuldar görməyi bacarmayan sənətkar əsl sənətkar

¹ Əyri ağacın əyri də kölgəsi olar.

² Xəlifə Monsurun sərdabəsi (*ərəb.*)

³ Möminə xatun sultan Toğrulun arvadı olmuşdur. Toğrul öləndən sonra Şəmsəddin Eldəgözə ərə getmişdir. Cahən Pəhləvan onların ilk oğludur. (“Azərbaycan Atabəylər dövləti”)

⁴ Ticarət işlərini idarə edən şəxs

¹ Su quyusunun üstündəki qurğu

² Səndəl ağacı

deyil... İstər alim olsun, istər ədib olsun, istər memar olsun, istərsə də zərgər, dəmirçi, lap kuzəçi... Belə adamlar həmişə gələcək barədə düşünməlidirlər... O ki, qaldı bizə – Möminə xatun anaya abidə ucaldanlara... buyruq quluyuq...

– Bir halda ki, buyruq quluyuq Hatib ibn Mübarək gözlərini qıyıb əlavə etdi: – Onda gərək həm qulluğumuzu göstərək, həm də buyuranlara əməl edək. Sarayın da, məscidin də fikirlərilə razılaşaq...

– Möhtərəm əş-şeyx ər-rəis nə məcbur edir ki, oxunu atıb yayını gizlədir? – Əcəmi səndəl ağacının ucu ilə yanağını qaşdı...

Baş şeyx udqundu, ancaq tez özünü ələ alıb bic-bic gülümsədi:

– Mənim əzəldən oxunu atıb yayını gizlədənərdən xoşum gəlməyib. – dedi. Cavanlıqda özüm də yaxşı at minən, ox atan olmuşam, sonra İslama hörmət əlaməti olaraq oxu qılıncla, Məhəmmədin qılınıcı ilə əvəz etmişəm... Yaşa dolduğum vaxtdan isə qılınıcı yerə qoyub Qurani əlimə götürmüşəm... Bu müqəddəs kitabın surələrini də, ayələrini də, həmişə müqəddəs bilmişəm, başqaları kimi şəkk-şübhə ilə baxmamışam... Yeddi yuxunun içində də olsam, durquzub soruşsalar deyərəm ki, Quranın yüz on dörd surəsi, altı min iki yüz otuz altı ayə var. Quran yazılarda yetmiş doqquz min dörd yüz otuz doqquz sözdən istifadə ediblər... Quranda iyirmi beş peyğəmbərin ...Baş şeyxin get-gedə Şuşa gəldiyini görəndə Əcəmi onu yaxından qaytarmaq istədi:

– Əgər belədirsə, əsl Allah adamısınızsa, bəs onda öz dediklərinizə niyə əməl etmirsiniz, cənab Hatib ibn Mübarək?

– Bu nə sürətdi, Əbubəkr oğlu? – Baş şeyx özünü elə göstərdi ki, guya sualı yarıcıddı, yarızarafatla verir.

– İndisə dediniz ki, cavanlıqda yaxşı ox atan olmuşuz, həm də dediniz ki, oxunu atıb yayını gizlədənərdən xoşlamırsınız... Amma yenə oxunu atıb yayını gizlətdiniz... – Biz bu gün ikilikdə söhbət edirik, açıq danışsanız! – Əcəminin son sözləri xahişdən çox, əmr kimi çıxdı. Baş şeyx də bunu hiss etdi. Ancaq Əcəmi üzr istəməyi özünə sığışdırmadı.

Hatib ibn Mübarək elə bil darıxdı və ürəyindən keçənləri deməyə başladı:

– Siz nəyə görə böyük xəlifənin, həşəmətli hökmdarın adına xütbə oxunan günləri Cəməyə gəlmirsiniz?

– Bu barədə bizim gərək ki, övvəllər də söhbətimiz olub... Mən təkə xütbə oxunan günlərdə deyil, çox vaxt məscidə gəlmirəm... Çünki sarayın fərmanını yerinə yetirirəm. – Əcəmi səndəl ağacını qurşağından

çıxarıb baş şeyxə tərəf tuşladı. Hatib ibn Mübarək əyləşdiyi döşəkcənin yanındakı yastığın ucunu qaldırdı, oradan balaca gümüş qutunu çıxardı, onun içərisindən həb götürüb ağzına atdı, bir neçə dəfə udqunandan sonra, təzəcə həna qoyulduğu üçün haqqıq rəngə çalan topa saqqalına bir neçə dəfə tumar çəkdi.

– Yaxşı, – dedi. – Cəmənin yarımçıq qalan işlərini görəndə sütunların baş tərəfinə bizim müqəddəs adlar həkk eləmədiniz ki, mərmər korlanar. Bəs sərdabənin iki üzlüyünü vurmağa başlamısınız, kitabələrdə niyə həmin müqəddəs adlar yenə yaddan çıxıb?

– Hardan bilirsiniz?

– Bilirəm.

– Cənab əş-şeyx ər-rəis ki, sərdabənin tikintisinə aparılan yerə hələ ayaq basmayıb?

– Müridlərim baxıblar...

– Belə deyiniz! – Əcəmi istehza ilə gülümsədi. – Mən sizin müridlərinizin əlindən belə işlərin gəlməsini ağıma da gətirmirdim... Din xadimləri başqa bir vəzifəni də icra edirmişlər demək?!

– İslam yolunda xeyirxah iş savab sayılır.

Əcəmi baş şeyxin sözünü kəsdi:

– Xəbərçilik də... güdükcülük də?..

– Siz... nə sürətlə... – Baş şeyx söz tapıb fikrini tamamlaya bilmədi.

– Bu qədər ki, İslam, İslam deyirsiniz, xəlifə, xilafət dilinizdən düşmür, deyiniz görəndə onlardan bu adamlar, mənim həmyerlilərim, həməbalarım, həmvətənlərim hansı xeyiri görüblər?.. Hə, niyə dinmirsiz, cənab əş-şeyx ər-rəis?.. Yoxsa belə bir sualı gözləmərdiniz? Məndən qorxmayın, çəkinməyin, mən bu sualı sizə nə Cəmə də, nə minbərdə, nə də hökmdar yanında verirəm... İkimizik deyərək, bir Allah bəndəsi kimi bir Allah adamına verirəm bu sualı... Bir müsəlman kimi müsəlmandan soruşuram bunu...

– Əbubəkr oğlu belə sözləri danışanda dindən ehtiyat etmir?

– Hatib ibn Mübarək bu dəfə ona vahimə ilə baxdı, həmsöhbətinin qəlbinə şübhə salmaq istədi.

– Heç nədən ehtiyat etmirəm... Mənim üçün ən böyük din azadlığıdır. Mən insan ləyaqətinə hörmət edirəm. Ona görə ki, yer üzündə insandan adil və mənsur, güclü və zəkali bir canlı görmürəm, bir varlıq tanımıram!

– Əgər insan naqisdirsə, bəs onda necə?

-- İblis, şeytan necə ki, aramızda gəzir, dolanır, cənnət, cəhənnəm sözləri nə qədər artır, tamah da bir o qədər güclənir, sərvət, şəhvət hərisliyi də bir o qədər çoxalır... Şair dostum Nizamının kəlamlarıdır bunlar!

– Onları səhər-səhər yadıma salıb iştahamı küsdürməyin, Əbubəkər oğlu.

– Bu nə sözdü? – Əcəmi açıq-aşkar rişxənd etdi.

– Mənim şüara tayfasından zəhləm gedir...

– Şairlər zamanın vəkilləri, dövrün haqqərvərləridirlər... Onlar vaxtında adamları xəbərdar edib deyənlər: amandı, qoymayın yaman yaxşını üstələsin, nadan arifə həmlə etsin, namərd mərdin üstünə yerisin. Şairsiz məmləkət sarbanı olmayan qafilə kimidi...

– Hamısının çörəyi dizinin üstündədi... Başçıları dostumuz İlyas deyil? Əcəmini Cahən Pəhləvan dura-dura aparıb İran solcuqu şah Toğrula bağışladı.

– Mənim şair dostum İlyas Nizami atabəyə Əbucəfər Məhəmməd Eldəgəzə öz borcunu ona həsr etdiyi tərifdə çox gözəl mənalandırır... Bəlkə əş-şeyx ər-rəis cənabları bunu bilmir? – Əcəmi baş şeyxə diq-qətlə baxa-baxa şair dostunun bözi misralarını yadına salıb dilinə gətirdi: “Şamil olan zaman hər kəsə rəhmət, iki sahib adı oldu. Məhəmməd Məhəmmədin biri son peyğəmbərdir, biri də son şahıdır, bu gün ömrü edir. Ərəb simasında bir qəmərdir, biri Əcəmi şahı- biri tacvördir...”

Şairin Cahən Pəhləvanın adını Məhəmməd peyğəmbərlə qoşalaşdırması baş şeyxin xoşuna gəlməsə də “rəsulullahı” ərəb səmasında Aya bənzətməsindən çox məmnun oldu. Bunu nəzərə alaraq Nizamidən “əl çəkib” başqalarının babatını yumağa başladı...

– Bu tayfa qədir-qiymət bilən tayfa deyil... İstər gəncəli olsun, istər şirvanlı, istər naxçıvanlı... hamısı bir bezin qırağıdı. Elə götürək “Vəta, Adəm, Xızr”la başlanan əşarın müəllifi Əfzələddini... Yoxsa yadımdan çıxıb onun bəd əməlləri? Öz ustasına, üstəlik, qayınatasına həcv yazıb elə mötəbər kişini el içində xar eləmədi? Əbül-Ülanın bütün yaxşılıqlarını yerə vurmadı?... O boyda hörmətli zatı təriqət düşməni kimi rüsvayi-cahan eləmədi?... Getsin qurban olsun Eldəgəzlər xanədanına, atabəy-əzəmə. Qanının arasına girməsəydi, indi başı Mildəydi, bədəni Muğanda. Belədi onların hamısı... Mücirəddin Beyləqanisi də belədi. Məhəmməd ibn Tahiri də, Malik əl Kəlamisi də belədi, hətta sarayın artıq-urtuğuyunan dolanan Kəmaləddin Naxçıvanisi də... hamısı bir-birindən nankor, bir-birindən betər!

– Möhtərəm əş-şeyx ər-rəis! Gərək ki, Quranda deyilir “zəlm olmaq günahdır?”

Əcəminin gözlənilməz sualı baş şeyxə yersiz görünə də, onu cavabsız qoymadı:

– Günah yox, cinayətdir! – Baş şeyx özünü sındırmadı. – Allahın ən mötəbər kəlamıdı ki, əbədi müqəddəs kitabımız Qurana köçürülüb...

– Bəs onda niyə əməl olunmur Qurana?

– Allahın, Quranın qəsdinə duranlar o dünyalıqdı, özü də cəhənnəmlik!

Əcəmi gülümsədi, baş şeyxə tərəf əyilib yavaşca dedi:

– Qorxuram cəhənnəmə elə birinci cənab əş-şeyx ər-rəisin özü təşrif apara.

Hatib ibn Mübarək güclə olsa da səsini qaldırmağa səy göstərdi, ancaq boğuc çıxdı:

– Niyə?

– Çünki zalımsız! Həm də yaxşı ilə yamanı, arif ilə nadanı bir-birindən ayırd edə bilmirsiniz...

– Kim bu haqqı verib mənimlə belə danışırsız? – Hatib ibn Mübarək bu dəfə hirsələnib özündən çıxdı.

– Əbul Abbas Əmanın adını eşitmisiz?

– O kimdir?

– Babəkdən də əvvəl yaşamış şairimizdir... O, deyir ki...

– O kafirin adını çəkmə, amma şairin əşarını de görüm nə deyir?

Baş şeyx maraqla göstərdi.

– Əbul Abbas Əma deyir: “İslama yağdırır dildə təriflər, qolbində-sə ona nifrətlər bəslər...”

– Kim? – Hatib ibn Mübarək özünü itirdi.

– Bu suala şairin özü cavab verib: “Mimbərdə boğazdan yuxarı dindar. Oradan enən kimi dostudur küffar...”

– Səni də Şəhur məliki Oğuz kimi cəzalandırmaq gərəkdə, Əbubəkər oğlu! – Baş şeyx bu dəfə yana-yana danışdı. – Sənə kim haqq verib ki...

– Sözüünün ardını deyə bilmədi.

Əcəmi isə kefini pozmadan xasiyyətinə xas olan sakitliklə sözü-nün ardını deməyə başladı:

– Onda qulaq asın, qüdsi-barigah! – Əcəmi yenə kinayə etdi: – Bu haqqı mənə ata-babamdan qalan bu torpağım verib, bu haqqı mənə başı bələlər çəkən millətim verib! Artıq beş yüz ildir ki, alnımıza “müsəlman” damğası vurub heçliyə çağırırsız bizi... Unudursuz ki, insan oğlu həmişə

işıqlı yol arayıb, nağıllarımızda deyilən kimi, tilsimli quyuya atılarda da, qaranlıq dünyaya düşəndə də “ışığı, işıq” deyib. Qarşısında bir ağ, bir qara qoyun peyda olanda da, ağ qoyunun üstünə atıb özünü işıq həsrət ilə... Siz isə insan oğlunu qaranlığa, zülmətə alışdırırsız özəli gündən... Kimdir günahkar? Aldadan, yoxsa aldanan?

Mən isə aqlım kəsəndən nifrət etmişəm aldadanın sevincinə, ası-mışam aldananan kədərinə.

Baş şeyx Əcəminin get-gədə qızışdığından, axırda bəlkə də söhbəti gətirib Dəryanurun üstünə çıxacağından şübhələndiyi üçün ayağa qalxdı:

– Bədirin allah xatirinə!

– Cavanşir kimi bir sərkərdəyə sui-qəsd edən, kafir adlandırdığınız Babək kimi bir qəhrəmanı xəyanətlə aradan götürən xilafət, onun şeyxləri, müridləri bizim kimi də el sənətkarlarının çətin ki, qədrini bilə!

Əcəmi səndəl ağacını qurşağına keçirdi.

– Allah-təala komanı yandırır küllü-küfan elədi, yenə ibrət olmadı sənə... Bu dikbaşlıq axırda başını yeməsə yaxşıdı... – Baş şeyx birdən hədə-qorxu gəldi; hiyləgərcəsinə başını yırğaladı.

– Sizin bəd əməlləriniz mənə agahdır, cənab qüdsi-barigah! – Əcəmi səndəl ağacını qurşağından çıxarıb baş şeyxi hədələdi. Bağdaddakı əməlləriniz də, Xorasandakı əməlləriniz də, buradakı əməlləriniz də... Cavan yaşındakı əməlləriniz də, ixtiyar yaşındakı əməlləriniz də... Siz gəlin məni rahat buraxın... Mərdi qova-qova namərd eləməyin, cənab eş-şeyx ər-rois!..

Baş şeyx sevindi: yaxşı ki, Əcəmi demədi: “Komanın küllü-küfan olması da sizin əməlinizdi”. Və həmsöhbətinin qırımını görüb dinmədi, dibaçənin üstünə qoyduğu mücridən balaca bir müşəfi çıxarıb ona uzatdı. Bu, Cahən Pəhləvanın fərmanı idi. Onu baş şeyx Həmədandan özü ilə gətirmişdi. Orada hökm olunurdu ki, Möminə xatunun məzarı üstündə inşa olunan sərdabənin kitabələrini hazırlarkən başqa naxışlarla yanaşı, ərəb əlifbası ilə yazılan “Allah”, “Peyğəmbər”, “Xəlifə” sözlərindən də bəzək ünsürləri kimi istifadə olunsun...

Əcəmi fikrə getdi: “Peyğəmbərə inamım azdı... Xəlifəyə nifrətim çox... Bəs Allah?

Darvaza hirsə necə açılmışdısa, eləcə də örtüldü...

ŞƏHDİGÜL

...Pəncşənbə günü idi. Əcəmi tezdən durub iş yoldaşlarının təzədən düzəldikləri evinə, həyətinə nəzər yetirdi. Sərdabədə işi dayandıraraq gecə-gündüz bilmədən tikib-quran, təmir aparən həmkarlarının ünvanına ürəyində də olsa dönə-dönə xoş sözlər dedi. Hamıdan çox əziyyət çəkən Cəmilin ata-anasına rəhmət oxudu, bütün qab-qacağın yuyub təmizləyən, pal-paltarını təzələyən Zəhraya xoşbəxtlik arzuladı. Və yenə də sevindi ki, yaxşı olub darvazaya xətər toxunmayıb... Yanğın tez söndürülməsəydi, alov yəqin ki, onu da qarsacaqdı, üstündəki naxışları korlayacaqdı. Hamı da fikirləşəcəkdi, hökmdarın ayağı düşmədi... Şəmsəddin oğlu nəzərlədi Əbubəkər oğlunu...

Əcəmi bunları fikirləşə-fikirləşə həyətinə bir az qurdalandı, sonra bazara getdi. Məqsədi qonşu uşağı Rəşidin şikəst nənəsi Xədicə qarıya qovun, üzüm alıb gətirmək idi. Alıb evə qayıtdı. Rəşidi səsəyib aldıqlarını ona verdi, sonra tut ağacının altındakı yanı qarsalmış kötüyün üstündə oturub dincini almaq istədi. Anası Badisəba yadına düşdü.

– Nə tez qayıtdın, oğul?

– Sənə Ələmdar qovunu, nəxşəbi üzümü almışam, ana!

– Ay pır olmuş, nə qaçaqaçlıqdı?.. Qorxurdun ki, Badisəba ölə, qovun, üzüm yeməyə? Onsuz da neçə ildi Möminə xatun səni üzüb əldən salıb... Dilim də gəlmir deyəm ki, balam son illərdə az qala...

– Qocalıram, hə?

– Mənim o sözdən zəhləm gedir... Onu dilinə gətirmə...

– Baş üstə.

– Yaxşı, bəs bilmədin evini yandıran kimdi?.. Sənə kim düşmən kəsilib?

– Deyərlər mal gedər bir yana, güman gedər min yana... Yer üzündə ha çox namərd...

Elə bu vaxt Cəmil özünü tələsik həyətdə saldı. Əcəmi onu belə görəndə kimi fikri alt-üst oldu və tez də soruşdu:

– Nə olub, Cəmil?

Cəmil yana-yana dedi:

– Bəna İbrahim... səhərə yaxın qəflətdən keçib...

– Niyə?! Nə olub?

– Heç kim bilmir... Səni gözləyirlər.

...Əcəmi bəna İbrahimin kirayənişin qaldığı balaca həyəətə girəndə adamların hamısı pejmürdə dayanmışdı. Sərdabənin tikintisində işləyənlərdən də burada var idi. Onların sifəti payız səması kimi tutulmuşdu, çoxu tüklü çənəsinə ovuqları içərisinə alıb dərin fikrə getmişdi. Qız-gəlinlər xıslın-xıslın göz yaş axıdirdılar. Bəziləri də çirkli və nimdaş baş yaylıqlarının ucları ilə islanmış yanaqlarını qurudurdular. Qocalardan bir neçəsi kənara çəkilib demilərini üstülədirədi...

Bəna İbrahimin köhnə tabuta qoyulan cənazəsini isə bir qız xeylağı bərk-bərk qucaqlamışdı. Qız gülləri solmuş baş yaylığını meyidin üstünə sərmışdi. Şevə kimi saçları çiyinlərindən aşağı tökülərək sifətini örtmüşdü. Qızın yanıqlı bir səslə dediği ağı ürəklərə dağ çəkirdi: “Aşığın yaxası var, təşnəyom, yaxa suvar. Fələk, ölin dəyməmiş, de kimin yaxası var?..”

Əcəmi Cəmilə işarə edib qızın kimliylə maraqlandı. Cəmil çiyinlərini çəkdi. Kimsə yavaştan dedi:

– Bədbəxtin bacısıdı... Sən demə elə var-yoxu bu qız xeylaymış... Sənazəni qucaqlayan qız bu sözləri eşidən kimi səsinə kəsdi, başını qaldırdı, ürək nəzərlərini Əcəmiyə zillədi. Və birdən özünü saxlaya bilməyib təzədən hönkürdü. Əcəmi yaxın gəlib onun cənazənin üstündən qaldırdı. Qız sifətinə tökülən qara tellərini yanlara çəkdi, əlləri ilə yanaqlarını yaşını sildi. Cəmil qızı tanıdı. Əcəmi Cəmilə baxanda o da başı ilə elə bil işarə edib dedi: “Hə, odur... özüdür...”

Bu, Əcəminin bir vaxt Şeyx Yusifin sərdabəsi yanında, sonra “Qızlar bulağı”ndan su aparən qızların içərisində gördüyü Şəhdigül idi... Beləcə bir-birinə baxa-baxa qaldılar. Əcəminin xasiyyətinə, gözəlliklə qənşər-qənşər dayananda nitqinin tutulmasına bələd olan Cəmil, deyəsən, bunu nəzərə aldı, yaxına gəlib qızın qulağına pıçıldadı:

– Əcəmidir.

– Hə, odur... ha budu, görün kimi tanıdım – Qız elə bil birdən pənahını tapdı, özünü Əcəminin üstünə atıb başını sinəsinə söykədi, əllərilə belini qucaqladı. Əcəmi heç nə deyə bilmədi. Kimsəsiz bir qıza təskinlik üçün münasib heç bir söz tapmadı. Təkcə dağınıq saçlarına sığal çəkdi...

Ancaq heç kim bilmədi ki, bir gün əvvəl işsizlikdən darıxan İbrahim axşamçağı sərdabənin içərisinə girəndə Məsud ibn Əbutahiri orada görmüşdü və başa düşmüşdü ki, o bura nə isə xoş niyyətlə gəlməyib. İbrahim onu yoxlamaq istəyəndə arxadan vurulan qəfil zərbədən

gicələnməmiş, ayaq üstə dayana bilməyib yerə sərilmişdi... Bir müddətdən sonra özünə gələn İbrahim bərk susadığını görüb, içəridə Əcəmiyə məxsus balaca bardağı götürüb başına çəkmişdi. Əhvalı yaxşılaşmaq əvəzinə get-gedə pisləşmişdi. Və hiss etmişdi ki, bardaqdakı suya nəşə tökülüb. O, bardağı yerə çırpıb qırandan sonra özünü güc-bəla ilə kirayənişin qaldığı evə çatdırma bilməmişdi...

Bu dünyada ölənlərə kim ömrü boyu yas tutub, hüsr saxlayıb?.. O qədər əzizlər, o qədər istəklilər bu dünyadan köçüb gediblər ki!.. O qədər ağır dərdlər get-gedə yüngülləşib, o qədər ağır-acılar get-gedə unudulub ki!.. Sayı yox, hesabı yox.

Bir həftə ötdü, bir ay keçdi, mərhumun qırxı da çıxdı. Şəhdigül də ağır itkinin ağır-acısını unudub təzədən tikilən otağı, təmir olunan evə qaydaya saldı, dost-tanışın Əcəmiyə təzədən cv-eşik düzəltmək üçün gətirdikləri eşyaları, pal-paltarları, palaz-kilimi təzədən bir də yuyub təmizlədi... Əcəmi isə otağa özünəməxsus bir səliqə ilə bər-bəzək vurdu... Zəhranın toxuduğu xalça isə otağın baş tərəfini bəzədi...

Xoş günlərin birində Şəhdigül səbrini basa bilməyib Əcəmiyə birdən dedi:

– Mənə, ha budu, daha bacı demə!

– Bəs nə deyim? – Əcəmi güldü, əlindəki səndəl ağacını pəncərənin artırmasına qoydu.

– Zohra bacı mənə sənə komana, ha budu, bacı kimi gətirdi. Sən də mənə bacı kimi qəbul etdin... Bunun üçün çox ağ ol... Allaha təvəkkül sənədən razı qalsın... Atana-anana da qəni-qəni rəhmət eləsin... Amma mən, ha budu, sənə komandan çıxıb daha hayana gedə bilərəm? – Qohərləndi, ancaq ağlamadı. – Kimim var sənədən özgə?.. Bir komada da, ha budu, biz həmişə bacı-qardaş kimi necə qala bilərik?

– Bəs onda nə etməliyik? – Əcəmi yenə güldü.

– Nə bilim? Ha budu, kişi sənə... özün bir ənsam çək. – Şəhdigül başını sinəsinə əyib kəlağayısının uclarını oynatmağa başladı.

– Nə əncəm? – Əcəmi istədi ki, Şəhdigül öz ürəyini özü açsın.

– Mən sənə qulun ollam, Əcəmi... Gündə on dəfə ayaqlarına döşənərəm ki, tək mənə yad qapılara göndərməyəsən. Bilirsən ki, var-yox bir siğə xalam var. Onun boynuna yük olmaq istəmirəm. – Bu dəfə

hönkür–hönkür ağladı Şəhdigül. – İbrahimdən sonra sənın komana ayaq basmışam... Qoy buradan da meyidimi çıxarsınlar... Əcəmi bu sadə kəndli qızının ürəyi açıqlıqla dediyi sözləri eşidən kimi narahat olmağa başladı. Elə bil nəfəsi darıxdı, balaca otağın havasını sanki ikibaşlı əjdaha sümürdü. Sinəsi tez qalxıb–endi. İndi inandı ki, nə qədər çətin imiş yumruq boyda ürəkdə ilk məhəbbətin müqəddəs yerini ikinci məhəbbətə təslim etmək... Götür–qoy xeyli çəkdi... Otaq yavaş–yavaş təmiz hava ilə doldu, ev sahibinin sinəsi genişləndi, döyünən ürəyi əvvəlki halına düşdü. Birdən Əcəmiyə elə gəldi ki, neçə– neçə illərdi harayladığı kimsə onun səsinə səs verdi, neçə–neçə illərdi yolunu gözlədiyi kimsə gəlib çıxdı. Neçə–neçə illərdi axtardığı kimsəni indicə tapdı...

Elə bu vaxt nəzərləri pəncərədən hüyətə dikildi. Çoxdan uçub hərəsə gedən leylək də qarşı küçədə qurumuş qoca tut ağacının çırpıq budağı üstündəki yuvasına qayıtmışdı...

– Ağlama... Mən zənən xeylağının göz yaşlarına baxa bilmirəm...

– Dünya binnət olanda ha budu, elə bil məni sənın adına yazıblar, Əcəmi... Bunu bax... bu da deyir... – Şəhdigül Əcəminin sağ əlini qaldırıb sol döşünün üstünə qoydu. – Görürsən, necə döyünür ürəyim...

– Axı... mən... səndən yaşlıyam.

– Yalvarıram, ha budu, o sözü bir də demə. Ürəyim səni tutub, elə sözlər deyib, ha budu, məni özündən uzaqlaşdırma... Bir də gördün ki, sındı ürəyim səndən, onda gərək öldürəm özümü, Əcəmi!

Şəhdigülün üzündə gah təbəssüm göründü, gah da yanaqları, dodaqları səyirdi. Və birdən Əcəminin önündə diz çökdü.

– Sən... sən dəli olmamısan? Bu nədi? – Əcəmi onun qollarından tutub ayağa qaldırdı, çənəsini yuxarı dartıb gözlərinin yaşını sildi.

O, inandı ki, sadə bir kəndli qızı tapdığını itirəcəyindən qorxur. Özü də nigarandı, çox–çox nigaran...

– Mənə söz ver ki, bu komada daha ağlamayacaqsan... Söz verirsən?.. Bir mənə bax... hə, söz verirsən?

– Hə... Verirəm... – Şəhdigülün dodaqlarına ani bir təbəssüm qondu. Ev sahibinin dodaqları Şəhdigülün önəyi iyi gələn saçların da gəzdi...

– Sən... mənim bu balaca komamdan... heç yerə getməyəcəksən... Şəhdi!

Ürkək ceyran qayaya sığınan kimi Əcəminin köksünə tərəf sığındı Şəhdigül...

...Əcəminin ricasına görə Cəmil qazı gətirdi, qazı da əqdnamə¹ yazıb onlara kəbin siğəsi oxudu...

Səhərişi Zəhra quymaq bişirib gətirdi, təzə gəlinə Şahbulağın nadir hallarda insan ayağı dəyən döşlərindən yığılan kəklikotunun şərbətini içirdi...

Axşam isə Əcəmi onun üçün qeysəriyyədən aldığı yer–yemişi, müxtəlif rəngli noğulları siniyə düzüb zifaf yatağının yanına qoymuşdu...

BU XATİRƏ YENƏ ƏCƏMİ DİLİNDƏNDİR

“...Yetim böyümüşəm, rəhmətlik İbrahim, ha budu, mənə həm ata olub, həm də qardaş. Özümün isə bəxtimi alləhtala əzəli gündən qara yazıb... Bir gün gəldi ki, xalam oğluna nişanladılar məni. Əslində mən getmək istəmirdim, qardaşım tək–tənha qalırdı, o halında... Amma sözümdən çıxma bilmədim. Xalam oğlu da, ha budu, dinc bala deyildi. “Vur ölüm, haqqımı ver”in biriydi. Gedib qoşuldu qaçaq–quçağa. Toyumuz olmamış vurub öldürdülər... Yazıq hələ əlimdən də tutmamışdı, üz–üzə durub bir kəlmə belə kəsməmişdik... Bizim kənddə də, ha budu, adət var: hansı qızın toyu olmamış nişanlısını başına bir qəzavü–qədər gəldi, o qızın adını daha heç bir oğlan dilinə gətirməz. Gətirsə də, atası razı olmaz... Deyər qarabəxti... O ki, qaldı Şahab meydanında gördüyün övrətə, rəhmətlik anamın siğə bacısıdır. Gözümü açandan Xəzangül arvadı özümə doğma xala bilməmişəm. Körpə də, ha budu, onun nəvəsiydi... “Qızlar bulağı”na su gətirməyə məni İbrahim göndərmişdi... İndi bəxtimdən ha budu, yüz kərə, min kərə razıyam. Görüm Cəmil qardaş da, Zəhra bacı da “nəynim, necə ələyim” deməsinlər. Məni sənə ürcah elədiklərinə görə işləri həmişə avand olsun...”

Şəhdigülün nisgilli taleyindən, cavan yaşında başına gələn müsibətlərdən hali olandan sonra bu sadə, ürəyi açıq qıza məhəbbətini birə–on qat artmışdı. Artmışdı deyəndə ki, bu məhəbbəti aramızda, əslində, rəhmətlik bənnanın bacısı özü yaratmışdı. Onun qayğısı, məhribanlılığı, uşaq kimi sadəliyi, qəlbinin güzgü kimi təmizliyi, üstəlik, gözəl səliqə–sahmanı məni ona elə bağlamışdı ki, görün deyərdi biz neçə illərin ər–arvadıyıq. Dəryanurdan sonra qəlbimdə yaranan boşluğu özüm də hiss etmədən pünhan–pünhan, qətrə–qətrə doldururdu Şəhdigül.

¹ Nigah kağızı

Yavaş-yavaş başa düşürdüm ki, adamlar bir-birinə isnişəndə, öyrəşəndə, bağlananda nə yaşa baxırlar, nə rəngə fikir verirlər, nə də gözəlliyin, çirkinliyin fərqi varırlar... Bir də adamlar zahirən cavan, yaxud ixtiyar görünürlər. Əsl cavanlıq, ixtiyarlıq ürəklə ölçülür. Ürək necə ki, döyünür – cavanlıqdır. Onun sevməyə də, sevlməyə də haqqı çatır. Özü-nü neçə yaşında hiss edirsənsə elə o yaşdasan... Bir dəfə sözarası Şəhdigül mənə dedi: “Sən sevlməyə layiq kişisən, elə qız, elə gəlin tapmaq olmaz ki, sənə vurulmasın, sən onun ürəyinə yatmayasan, xoşuna gəlməyəsən. Onlardan biri də mənəm. O xoşbəxt özüməm...” Bu sözlərdən sonra özümü tamam başqa aləmdə hiss etdim. Ürkək duruşlu, xoş təbəssümlü, məsum baxışlı, şirin dilli bir kəndli qızı mənə yenidən həyat eşqi bəxş etmişdi...

Onu da deyim ki, mən də onun bir sözünü iki eləmədim. Eləmədim deyəndə ki, ürəyimdən gəlmirdi. Fikirləşirdim: bir sözünü yerə salsam, ürəyi istəyəni eləməsəm, böyük günahlara bataram, elə günaha ki, sonralar onu heç vəchlə yuya bilmərəm.

Nə gözəl, nə ülvi nemət imiş dünyada həyat eşqi, ilahi!..

...Gecədən şərtləşdiyimiz kimi, sübhədən durdum. Söz vermişdim ki, cümə günü Şəhdigülü anasının kəndinə aparım. Anası yuxuda giley-güzar eləmişdi ki, kəndimizə gəlmirsən, qəbrimi ziyarət eləmirsən. Atanın kəndinə – Yurdçuya gedirsən, amma mənə yada salmırsan... Dağlara tərəf qalxmağa özümün də həvəsim çoxalmışdı. Baharın, Şəhdigül deyən kimi, ha budu, bakirə vaxtı idi. Dağların zirvəsində ara-sıra qar talaları görünə də, döşləri, yolları ağ libasını çoxdan soyunub yaşıl donunu geymişdi. Otların, güllərin, çiçəklərin biri ovxarlanıb tökülür, digəri hələ təzə-təzə yaşıllaşıb, əlvanlaşırdı...

Bundan əlavə, rəis təvəqqə etmişdi, Əlinə ətrafındakı dağlarda Əli Şimşöyü tapım və onunla görüşüm. Bəlkə onu da yola gətirə bildim ki, qaçaqlıqdan əl çəksin. Divanla ağac-ağac qoymasın. Rəisə kimsə demişdi ki, Əli Şimşək çətsə bir Əcəmini eşidər...

Qalxıb yerimin içində oturdum. Məşriqdə Günəşin özü görünə də, səfəqləri Eləni dağının arxasından ağı-qızıllı örpək asmışdı. Yadıma bir neçə il əvvəl eşitdiyim bayatı düşdü: “Əzizinəm, Elanlı, açıq olur el alını. Burda bir dağımız var, çağırırlar Elanlı...”

Günəşin nazik zolağı döşəməyə sancılıb, yağından sonra təzəcə ağardılan balaca otağımızı işıqlandırır. Şəhdigül həmişəki kimi xumarlanaxumarlanaya yatırdı. Yanımda uyuyan, mənə balaca kasıb evimdə özünə

həm isti yuva, həm də etibarlı pasiban tapan göyərçin timsallı bu kəndli qızına xeyli müddət maddım-maddım baxdım. Birdən ona həm yazı-gım gəldi, həm də qanım qaynadı. Ürəyimdən səs gəldi elə bil: “Ay münəccimlər, ay üləmələr, illərlə baş sındırıb göylərə baxırsınız, ayın, ulduzların sirlərini öyrənməyə tələş edirsiniz. Amma sizinlə bir evdə, bir həyətdə, bir kənddə, bir şəhərdə bu torpaq üstündə yaşayan həmcinsləriniz barədə hələ çox şeyləri bilmirsiniz. İnsanı öyrənmirsiniz, onun həyat eşqini araşdırmırsız. Bilmirsiniz ki, insan niyə kədərlənir, niyə sevinir, niyə gülür, niyə ağlayır... Niyə nifrət edir, niyə sevir bəni-Adəm? Bax, elə uzağa getməyə, götürək rəhmətlik bəni İbrahimin bacısını, bu ufacıq göyərçini... Nədir onu mənə bağlayan?..

Ey insan, ey təbiətin ulu mösüzəsi, yaradanın şah əsəri! Necə oldu ki, sən bu torpaq üstə ayaq açdın, sonra ayaq tutub yeridin, bu torpaq üstünə haradan gəldin, bələdçin kim oldu? Bir qətrə sudan, bir qırtıq qandan nə böyük bir vücud yarana bilərmiş?.. Nədir bu sirr? Nədir bu sirin açarı?..

Birdən dostum Asiman Mirzə ilə bir vaxt eşitdiyimiz söhbət yadıma düşdü:

“Heç bilirsən həyat eşqi nədir? Yadımdadı, babam doxsan yaşında Təbrizdən xanım-xatın bir övrət siğə eləyib gətirdi. Onun ehtiramını elə saxlayırdı, onun qayğısına elə qalırdı ki, deyərdin bəs otuz-otuz beş yaşındadırlar... Mən hələ o vaxt qət elədim ki, babamda həyat eşqi güclüdür. Babamın bir sözü indi də yadımdadı. O deyirdi: “İnsanı bu fani dünyaya dağlayan yalnız həyat eşqidir. O olmasa insan ağı kəsən günü özünü ya asar, ya da intihar edər... onu da deyim ki, babam həmin övrətlə düz bir cə il yaşayıb rəhmətə getdi...”

Şəhdigül hənirtimi hiss edən kimi qımıldandı, gornəşdi. Ətli çiyinləri silkələndi, sinəsi daha da qabardı. Gözlərini bir an açdı və yumdu. Axı o bilirdi ki, səhərlər onun gözlərini, yanaqlarını, boynunu, sinəsini öpüşlərə qərək etməyi, onun qara züflərini iyləməyi çox xoşlayıram.

Bu gün də bu xasiyyətimə xilaf olmadım. O, nazlandı, əzildi... Mən də başımı sinəsinə doğru əydim, belini qucaqladım...

- Qolların nə uzundu...
- Səni bərk-bərk qucaqlamaq üçün...
- Gözlərin nə iridi...
- Səni... yaxşı görmək üçün.
- Dodaqların nə istidi.

– Səni... hərarətlə öpmək üçün.

– Sənən nə genişdi...

– Səni... – Onu bərk-bərk qucaqladım.

Şəhdigül mənə sarıldı. Bir müddət beləcə qaldıq. Elə bil hər ikimiz sərçələrin haray-həşirinə qulaq kəsildik. Sərçələr birdən susdular, sonra “pırr” eləyib budaqlardan qalxdılar, pəncərənin üstündən keçib evin arxasında gözdən itdilər.

Şəhdigülün isti dodaqları sinəmdə gəzdi...

Bir az sonra ikimiz də həyətdəydik. Şəhdigülün arzusu ilə yolu-
muza götürmək üçün xoruz kəsməyə hazırlaşırıdım.

– Sən bilirsən peyğəmbər pəridar barədə nə deyib?

– Pəridar kimdi, Əcəmi?

– Pəridar bax, bu xoruzdur.

Şəhdigül uğunub getdi.

– Peyğəmbər deyib ki, xoruz ən əziz quşdu, çünki o səhərin açıl-
masını xəbər verir... İndicə biz onun başını kəsmək istəyirik!

– Səndəl ağacını qurşağından çıxarıb ona verdim.

– Onda kəsmə, Əcəmi! – Şəhdigül xoruzu əlimdən almaq istədi.

– Zarafat edirəm, ay qız. – dedim. – Yer üzündə nə varsa insan üçün-
dür, bizim üçündür. – Bıçağı xoruzun boğazına dirədim.

– Üzünü qibləyə tut.

– Tutmuşam.

– Hamı?

– Ən yaxşı qiblə Günəşdi, Şəhdi... Bizə həyat verən odu... Sən də
sev Günəşi, Şəhdi.

– Mən... səni sevirem.

– Nə olar, mənə sev... Sonra ikiləşək... Sonra da ikilikdə Günəşi
sevək. Bu, Günəşin də xoşuna gələr, mənə şirin dillim!

Şəhdigül mənə xeyli baxandan sonra səndəl ağacını mənə uzatdı,
xoruzu əlimdən aldı, qanı süzə-süzə götürüb yan damına tərəf qaçdı.
Birdən əhvalım dəyişdi, axı indiyə kimi bir quşun belə başını üzüməmiş-
dim, bir toyuğun başını kəsməmişdim. Edam mərasimləri keçiriləndə
isə iki-üç gün şəhərdən çıxıb getmişdim...

Bunları gizlətdim, istəmədim ki, təzəcə gəlin olan Şəhdigül bilsin.

Saraya məxsus ilxıdan ayrılan sarı kürən şəhərdən xeyli aralanıb
Əshab-kəhf tərəfə gedən cığırda yuxarı qalxmağa başladı. Mən nəzər-
lərimi uzaqlara zilləmişdim. Eləlniyə baxıb fikrə gedir, gah Əlincəyə
nəzər yetirib xəyala dalırdım. Gözlərimi uzaqdan çəkib ətrafıma baxan-
da isə az qala məst olurdu. Atın yüyənini çəkib düşmək istəyirdim,
özümü gülləriyə, çiçəklərin içərisinə atıb onların min bir ətrini, rayihə-
sini sinəmə çəkmək istəyirdim. Bir az sonra başqa bir cığıra düşüb
yaşıl vadiyə endim, atı dayaz çaya vurub o biri sahilə adladım. Elə bil
birdən hava da dəyişildi, anlaşılmaz, insan ürəyində müxtəlif xoş hisslər
oyadan qəribə bir sərinclik duydum. Ayırd edə bilmədim ki, bu əsra-
rəngiz gözəllik köçüb gedən qışın qalıdır, yoxsa dağlara, dərələrə
sığal çəkən baharın ilk müjdəsi, ilk ətridir...

Şəhdigül diksinib yanığını kürəyimdən qaldırmasaydı və “ha budu,
az qaldım yıxılam...” deməseydi, az qala onun tərkində olmasını da
unudacaqdım.

– Yoxsa yatmışsan, Şəhdi?

– Yatmışam da sözdü... hələ, ha budu, yuxu da görürdüm...

– Elə atın üstündə?

– Atın üstü niyə olur? Sənin kürəyində... Deyirsən bə mən elə yuxu-
nu, ha budu, sənin qoynuna girəndə görürəm?..

Qoltuğumun altında uzanıb ürəyimin üstünə qoyulan incə əlini meh-
ribanlıqla sıgalladım. Bu nəvazişi görə Şəhdigül sinəsini daha bərk-
bərk kürəyimə sıxdı.

– Yaxşı, de görüm nə yuxu görürdün?

– Elə atın... üstündə deyim?..

– Deyirsən düşək bir az dincələk?

– Özün ha bilən yaxşıdı. – Şəhdigül əsnədi.

Əvvəlcə atdan özüm düşdüm, sonra Şəhdigülü yəhərin arxasına
bağlanmış kiçik güllü döşəkənin üstündən qollarımın üstünə aşırıdım,
qucaqlayıb ehtiyatla yerə qoydum... Şəhdigül qırış-qırış olan tumanını
sığalladı, özünü düzəldib sol əlini alına apardı, iri gözlərini azacıq
qıyıb Eləlni tərəfə baxdı.

– Nə gözəl yerlərdi, ilahi! – deyib uşaq kimi sevindi. Sonra qollarını
yana açdı, köks dolusu nəfəs aldı. Elə bil birdən sinəsində həyat eşqi,
gənclik ehtirası, cavanlıq arzuları qaynayıb daşdı. Atılıb boynumu qu-

caqladı, o üzümündən bu üzümündən öpdü, əlimdən tutub bulağa tərəf çəkdi. Məxmər küləcəsinin cibindən sümük darağı çıxarıb mənə uzatdı, yanları mavi haşiyəli kəlağayısını başından götürüb çiyinə aşırı, alınına, yanaqlarına tökülən tellərini yana sığalladı.

Sarı kürən suya tərəf dartındı, qolumun bükümünə keçirdiyim yünəni buraxdım. At özünü suyun üstünə salıb acgözlüklə içməyə başladı. Şəhdigül ona baxıb ucadan güldü. Mənə elə gəldi ki, qayada köklük qaqqıldadı...

– Yazıx, ha budu, əlindən alan yoxdu ki, bir az toxtaya-toxtaya iç da! – Sözü sarı kürənə deyə-deyə mənə göz vurdu.

– Görünür dayana bilmir, – dedim. – Ürək istəyəndə heç nə gözə gəlmir.

– Əcəmi, adamlar da ata oxşayır? – Şəhdigül məndən soruşdu.

– Necə ki?.. Heyvanların içində insana ən çox vəfalısı bir atdı, bir də it. – dedim.

– İti demirəm... sən də bilirsen ki, ha budu, sənə at kimi vəfalyam... Mənim axı, yer üzündə səndən başqa heç kimim yoxdur. – Şəhdigülün birdən dodaqları səyridi, dupduru sifətində kədərli sevincin qarışığından yaranan qəribə cizgilər göründü, gözlərinə anlaşılmaz kölgə düşdü. Narahat oldum, tez soruşdum:

– Sənə nə oldu, Şəhdi?

– Tapdım, – dedi, – bu cığır, ha budu, anamın kəndinə gedir...

Onun əlindən tutub bulağın gözünə tərəf çəkdim, çöməldim, onu da yanıma dartdım. Bulağın suyundan ovcuma doldurub uşağın üzünü yuyan kimi Şəhdigülün üzünü yudum, hətta burnunu da sildim. Bu qayğım xoşuna gəldiyi üçün etiraz etmədi, diş donduran suyun sərinliyi canına yayıldı, yorğunluğu bir anda yox oldu. Yaş əllərimi əllərinə alıb tez-tez öpdü. Mən də onu bulaq başında bağrıma basıb yaş yanağını, sulu dodaqlarını oxşadım...

– Sən bulağın bu dikinə dirsəklən, mən də sənə, ha budu, bir dəstə gül yığıb gətirim.

– Sənin özün elə gülsən də, Şəhdi... Sənin ətrin heç bir güldə yoxdur... Sənin şəhdindən heç bir güldə olmaz. – Sinəsinə işarə elədim, ufallanıb başını aşağı saldı, yanaqları pörtüdü. – Özün də başdan-ayağa şəhdsən, sinən də şəhddi, yanağın da, dodağın da şəhddi... Çənəsindən tutub yuxarı qaldırdım, qoşa xalına, yanlara gərilməmiş qaşlarına, Şahab bulağının suları kimi qaynar gözlərinə, qırmızı yanaqlarına, gilə kimi parlaq dodaqlarına baxdım, baxdım...

– Ha budu, lap şair kimi danışsən!..

– Memar şair olmasa naxış vura bilməz, Şəhdi. Çünki ən böyük şair təbiətdi.

– Təbiət kimdi?

– Təbiət? – Güldüm. – Təbiət bax, bu gördüklərin... Bu dağlar, bu dərələr, bu çöllər, bulaqlar çaylar, güllər, çiçəklər... başa düşdün?

– Düşdüm, ya düşmədim, nə fərqi?.. Ha budu, sən danışsən, mən qulaq asıram, elə bəsimdi... Təki səsini eşidim, nəfəsini duyum... bir yerə getsən yola salıb dalınca su atım, xeyir-dua verim... Bir səfərdən qayıdanda qabağına çıxım, xoşgəldin eləyim...

– Sonra?

– Sonra da səni qucaqlayıb üzündən-gözündən öpüm...

– Sonra?

Şəhdigül cavab vermədi, ayağa durdu, gedib atın yəhərindəki döşək-çəni və xurcunu gətirdi. Xurcunu görən kimi soruşdum:

– Hələ acmamısan?

– Yox.

Şəhdigül balaca uşaqlar kimi hoppa-hoppa bulaqdan uzaqlaşdı.

– Uzağa getmə ha, Şəhdi!

– Yox, elə ha budu, buradan yığıram...

Bir az keçməmiş Şəhdigülün xoş zümzüməsi axıb qulaqlarıma doldu. Bildim ki, uşaqlığı kənd yerində keçən, çöllərin ən yaxşı çiçəklərini, güllərini bir-bir dərib əlinə yığmayınca, onlardan dəstə bağlayıb tər sinəsinə sıxmayınca qayıdan deyil. Və ona da inandım ki, onun zümzüməsi bir az sonra mahnıya çevriləcək. Qoy çevrilsin, axı Şəhdigülün oxumasını hələ eşitməmişdim. Qardaşının nisgilli ölümündən sonra o, necə həvəso gəlib oxuya bilərdi? Amma indi oxuyurdu: “Aşığam yar dilini, rəqibin yar dilini. Gədəlar söz anlamaz, Yar bilər yar dilini...”

Nə gözəl səsi var idi, Şəhdigülün! Arxası üstə otluğa uzandım, gözlərimi aydın səmaya dikdim. Şəhdigülün incə səsi bulağın həzin səsinə qarışdı qulaqlarıma axdı. “Mən aşıq, sənə gözüm. Soyuyur sənə gözüm. Birdən ayrılıq olar. Qoy baxsın sənə gözüm...” Bu səslər birləşib ürəyimdə qəribə, anlaşılmaz hisslər oyatdı...

Birdən məni huş apardı, Şəhdigülün son sözlərini kəsik-kəsik eşitdim. Sonra bildim ki, xatirə günlərimdən biri başında mürğülədiyim bulağın suyu kimi axıb yuxuma girib:

...”Elə bax bugünkü kimi baharın bakirə çağı idi. Həyətimizin divarı üstündə oturub uzaqlara baxırdım. Marağaya gedən atamı gözləyirdim. Atam bir ay olardı ki, bu şəhərdə bir tacirə karvansara tikirdi. Anam narazı olsa da, atam dediyindən dönmədi. Anam dedi: “Bilmirəm bu məğorənin¹ nəyinə vurulmusan?.. Atına, ya eşşəyinə?.. Kişi imarət tikər, qəsr bina edər...” Atam isə əməl-hacatını heybəsinə yığdı, atının belinə qalxıb yoluna düzəldi. İş belə görünən anam heç onun dalınca su da atmadı. Amma öz-özünə deyindi: “Başı-daşlı getməsin nə eləsin. Bir parça çörək qazanmaq olub müşkül iş... Nə bənnasının xoş günü var, nə xarratının, nə palanduzunun, nə də...”

– Ə, eşitmirsən? Sənnən deyiləm?

– Məni çağırırsan, ana? – dedim.

– Ə, bəs kimi çağırıram? Sənnən başqa da həyətdə adam var?

– Bu saat gəldim. – Divardan sıçrayıb düşdüm, həyətin yuxarı başında divara söykənəli hananın yanına gəldim. Anam toxuduğu xalçanı az qala yarıya çatdırmışdı.

– Nə deyirsən? – Mən soruşdum.

– Gət, evdən o təşdəki yumaqları bura gətir. Dayanıb heyran-heyran yarımçıq xalçaya tamaşa etməyə başladım. Bilirdim ki, anam gözəl xalçalar toxumağı bacarır. Bu dəfəkinə isə söz ola bilməzdi... Neçə gündü başım oynamağa, ağaclara çıxmağa, həyətimizin aşağısından çıxan çayın başında palçıqdan evcik düzəltməyə qarışdığı üçün anama məhəl qoymamışdım. Bekarlayan kimi də divarların üstünə çıxıb Naxçıvan-Culfa yoluna baxmaqdan başqa məşğələm yox idi.

– Ə, niyə getmirsən? – Anam əl saxlayıb mənə baxdı.

– Ana... bir dayan... – Nəzərlərim xalçanın naxışlarına dikilib qalmışdı.

– Niyə elə baxırsan, oğul? – Soruşdu anam.

– Ana...-Bir az da yaxına gəldim.

– Nədi, başına dönüm? – Anamın səsi mülayimləşdi.

– Ana... sənəin əllərin qızıl imiş ki!-Birdən anamın əllərini sinəmə qaldırıb öpməyə başladım.

– Bıy, başıma xeyir! – Anam oturduğu yerdən ayağa qalxdı, boynumu qucaqladı: – Sənə nə olub, Əcəmi?!

– Heç nə! – Hanaya yaxınlaşdım, yarımçıq xalçanın naxışlarını ehtiyatla oxşamağa başladım:

– Bunlar nədi, ana?

– Naxışdı, ağrın alım... Niyə, birinci dəfədi görürsən?

– Hə... birinci dəfədi... heç fikir verməmişəm... Naxış nədi? Ana?

– Naxış nədi? – Anam fikrə getdi. – Hər şeyin bir naxışı olur, bala...

Bu naxışı ona yaradan vurur, yaradan bəxş edir. Bir az fikirləşəndə görürsən ki, yer üzündə bu qədər ki, məxluqat var, hərəsinə bir naxış vurulub... İpək naxışına görə bəyonilir, atlas, xatay naxışına görə ürə-yə yatır. Çini qabları biz naxışlarına görə seçib alırıq. Xalça-xalıya isə naxış daha çox lazımdı. Xalça-xalının naxışı nə qədər gözəl olsa o qədər üreyə yatımlı olur.

– Ana, bir dağlara bax, onların da hərəsinin bir naxışı var. Ağac-ların da hərəsinin bir naxışı var... güllərin də, çiçəklərin də, otların, hətta heyvanların da, quşların da!.. Düzdür, ana?..

– Düz deyirsən, oğul. Biz analar, nənələr elə həmin naxışları bir-bir xalçalara köçürürük. O şeyə ki, insan gözü baxır, o şeyi ki, insan görür, o şeyi ki, insan sevib hiss edir, onun naxışları da gözəl olmalıdı, oğul!

– Mən də naxış vurmaq istəyirəm, ana!

– Axı xalça toxumaq arvad işidi... Kişilər bu peşənin dalınca getmirlər, ağrın alım.

– Naxışı elə gərək xalçaya vurasan? Başqa yerə vurmaq olmaz?.. İndicə özün demədin ki, hər şeyin naxışı olur?

Anam fikrə getdi. Soruşdum:

– Görəsən xalça toxumağı kim tapıb, ana?

Anam öz peşəsi barədə bildiklərini elə həmin gün mənə danışdı, özü də təmkinlə, maraqla, yerli-yerində.

– İnsanlar. – dedi. Düzünü desəm analar, nənələr əvvəlcə belə xalçalar toxumayıblar. O vaxtlar, hələ kəndlər, şəhərlər olmayanda adamlar köçəri idilər. Onlara yayda istidən, qışda soyuqdan qorunmaq lazım idi. Yağışdan, doludan da qorunmaq lazım idi. Çox-götür qoydan sonra adamların karına yenə qoyun-keçi gəldi... Yuna, qəzilə pənah gətirdi insanlar. Yundan, qəzildən həm paltar toxudular, həm də dolanacaq düzəldilər. Əvvəl-əvvəl palaz, cecim, kərbid, şəddə, vərəni, zili toxudular. Çünki bunlar köçərilərə hər vaxt hava-su kimi lazım olur... Elə ki, evlər bina olundu yer üzündə, onda analar da, nənələr də peşələrinə daha ürəkdən girişdilər. Əvvəlcə kilimlər, sonra xalçalar, xalılar toxundu. Toxunub kəsildi, evlərin bəzəyi oldu. Analar, nənələr ömürlərini

¹ İki saxlanan yer

bu peşəyə bağladılar, hələ bayatı da düzəltdilər özləri: “Mən aşiq, hana qursam, Xanədə hana qursam. O gün azar taparam, Hanadan yana dursam...”

– Ana, bir də oxu həmin sözləri.

Anam bir də oxudu, hələ həvəsə gəlib başqasını da oxudu. Sonra yenə övvəlki söhbətinə qayıtdı:

– Xalçaçılıq qədim sənətdi, oğul. – dedi. – İllər keçdikcə nəsildən-nəsilə verilir bu sənət. Əgər bildin niyə? Ona görə ki, bir mahnıdı bu sənət. Nənələrimiz onu gecə-gündüz oxuyur, sonra qızlarımıza öyrədirlər o mahnını. Onlar da həmin mahnını baharda oxuyurlar, payızda oxuyurlar. Necə deyərlər, mahnı oxunur, ilmə toxunur. Oddan atəş, güldən ətir almışıq... Atəşə buta şəkli verib xalçalara işləmişik. Lalənin rəngini, çəmənin gözəlliyini xalçalarda yaşatmışıq, toxuduğumuz xalçalara, xalçalara adlar da vermişik: “Ləçək-turunc”, “Tilə-buta”, “Əfşan”, “Təbrizi”, “Sərabi”, “Gözü”, “Gəncə”, “Fatmeyı”, “Naxçıvani”,

– Anam danışdı mən qulaq kəsildim. – Gərək hər kəs öz işinin ustası ola, oğul. Bu, xalçaçıya daha çox gərəkdi. Hananın dalında ki, oturdun, gərək övvəlcə yundan başın çıxsa. Çünki elə yun var, onu heç boyaman vacib deyil, qoyun özü ona rəng verib: ağ, qara, xaki... Sonra gərək naxış vurmağı, rəng seçməyi bacarasan. Biləsən ki, hansı qoyunun yununa rəng uyğun gəlir. Elə rəng var ki, yanındakı, yaxud ortasındakı rəngi dirildir, eləsi var öldürür. Eləsi var işıq verir, eləsi var kölgə salır... Xalçaçı gərək bilə ki, hansı otunan, hansı güllün çiçəyinən, hansı ağacın yarpağından, nəyin qabığıynan yunu necə boyamaq olar, onu hanada necə işləmək olar. Bunları bilməsək gözəl-gözəl xalçaları toxuya bilmərik. Qırmızının yanında sarı rəng, həmişə gözəl görünür. Bu barədə nənələrimizin gözəl kəlamları var: “Ağ ilə yaşıl-nə xoş yaraşır”, “Qırmızı sarı yar tapıb yarı...” hələ usta xalçaçılar deyərlər ki, isti rəng də var, soyuq rəng də, yaxın rəng də var, uzaq rəng də... Onlar ipi nədə boyamağı da bilirlər. Bilirlər ki, boya kökündən, badam ağacından sumaxdan, zirindən, yemişəndən, həmərsündən, zəfərandan, canım balama desin, öncir yarpağından, süddüyənən, gülxətmi çiçəyindən, hətta yandırılmış arpadan, səhləbdən, qov göbələyindən hansı rəngi almaq olar, hansı yunu onunla necə boyamaq olar... Görürsən xalçaçılar nələri bilirlər... xalılar nə qədər əziyyət, zəhmət hesabına toxunub başa gəlir... Amma heyf ki, həmin xalçaları, xalıları imarətlərinin fərşinə düşəyən, divarlarına vuran varlılar heç vaxt fikirləşməzlər ki,

onların ilmələrin arasında neçə-neçə gəlinin, neçə-neçə ananın, neçə-neçə nənənin gözlərinin nuru gizlənilib...

– Bəs bunlar nədir, ana?

– Butadı.

– Buta nədir?

– Deyirsən buta nədir? Hə, oğul, buta da oddu, alovdu... Analarımız, nənələrimiz xalçaları butayla bəzəməyi xoşlayıblar...

– Sağ ol, ana!” Səsimə ayıldım, başımı Şəhdigülün yamaca qoyduğu kiçik güllü döşəkcənin üstündən qaldırıb dikəldim. Şəhdigül yanımda oturub gözlərini mənə zilləmişdi. Müxtəlif güllərdən, çiçəklərdən dəmət bağlayıb bərk-bərk sinəsinə sıxaraq mənə baxıb şirin-şirin gülümsəyirdi.

– Deyəsən yuxu görürdün, ha budu?

– Nədən bildin?

– Rəhmətlik Badisəba xalanı çağırırdın...

– Hə, anamı yuxuda gördüm.

– Elə bayaq at üstündə mürgüləyəndə, ha budu, mən də anamı görmüşdüm... Allah hər ikisinə rəhmət eləsin! – Şəhdigül boynunu sol çiyinə əyib mənə yazıq-yazıq baxdı. Birdən mənim ürəyimin sıxılacağından ehtiyat edir kimi özünü şad-xürrəm göstərməyə çalışdı.

– Hə, heç baxmırsan, gör sənün üçün, ha budu, necə qəşəng güllər, çiçəklər yığışam... Ətrindən doymaq olmur. – Şəhdigül gülləri, çiçəkləri sinəsindən aralayıb burnuna tutdu. Gözlərini yumub güllərin rəyihəsini dönə-dönə iylədim, sonra qolundan yapışdım. Yanıma çəkildi, qolumu onun boynuna saldım. Başını sinəmə dayadı.

– Sən qız deyilsən, Şəhdi... Sən su sonasına oxşayırsan, su pərisinə bənzəyirsən. – Niyə ürəyim yanıncə çuşa gəlmişdi. – Sən dağlarda azad böyüyən ürək ceyransan, sən qayalarda səkə-səkə oxuyan kökləksən, turacsan, qumrusan, göyərçinsən...

– Di yaxşı, bəsdı! – Şəhdigül örlə sözümü kəsdi: – Bəs deyirsən, ha budu, mən yalançı deyiləm... İndi görürəm yalançısan?

– Niyə?

– Ona görə ki, mən onların heç biri deyiləm... Ha, budu, niyə yalan danışırısan?

– Bəs nədən? Bəs kimsən?

– Məəən?

– Hə, sən.

– Mən rəhmətlik bəna İbrahimin bacısı Şəhdigüləm... Kəndli qızı Şəhdigül. Onun başını sinəmdən qaldırıb heyran-heyran baxdım. Elə baxdım ki, nüfuzedici nəzərlərim Şəhdigülü bir az da əritdi, məzlumluğunu isə daha da çoxaltdı. Elə bil nədənsə utandı, fındıqca burnunun yanlarında, ağı – qırmızılı yanaqlarında səhər-səhər gül üstünə düşən səhə bənzər tər damcıları göründü...

Özümü saxlaya bilmədim, onu yenə qucaqlayıb bağıma basdım. Elə bu vaxt Günəş bir parça buludun arxasına girdi, bulağın da üstünə kölgə düşdü...

ƏLİ ŞİMŞƏK

Əcəmi Şəhdigülü qaynanasının siğə bacısı Xəzangül arvadın yanında qoyub rəisin tapşırığını yerinə yetirmək üçün atını dağlara sarı sürdü, özü də elə yerlərdən sürdü ki, tez-tez bulağa rast gəlsin. Əcəmi hələ cavanlıq çağlarından bilirdi ki, Əlincə silsiləsinə gedən cığırın, yolların kənarlarında suyu diş donduran neçə-neçə bulaqlar çağlayır... Onun isə uşaq vaxtından bulaqlardan xoşu gələrdi, buludların göz yaşından, gül-çiçəyin, şəbnomindən yaranıb gah bu daşın altından qaynayan, gah o qayanın dibindən pıqqıldayan bulaqlardan... Dizini yerə qoyub bulaqların göz yaşı kimi duru suyundan içəndə, pıçıltısına qulaq asanda ürəyinə xoş arzular dolardı.

İndi də bulaqlara baş çəkə-çəkə, dupduru sularından içə-içə gəlib çıxdı Əlincənin otəklərinə. Sal qayanın altından çıxan Xanəgah bulağının başında atını əylədi, səndəl ağacını qurşağına keçirib süfrə açdı. Şəhdigülün dəsmala bükdiyi pendir və çörəyi iştahla yedi. Amma bulaqdan ayrılmaq istəmirdi. Sal daşın üstündə əyləşdi. Nəzərləri uzaqlara zilləndi. Uzaqda dumana bürünmüş Əlincə qalası görünürdü.

Bu vaxt bulaqdan bir az aralıdakı balaca həmərsün koluna bağladığı sarı kürən kişnədi. Əcəminin nəzərləri uzaqlardan yığıldı. Sal daşın üstündən qalxdı, bulağın başına gəldi. Aşağı əyildi, ovuclarını doldurub sudan içdi. Sonra atını minib qarşıdakı yaşıl təpənin gədiyinə sarı uzanan cığırla üzüyuxarı qalxmağa başladı.

...Əli Şimşəyin qartal gözlərinə bənzəyən iti gözləri uşaqlıq yoldaşı Əcəmini uzaqdan tanıdı.

– Uşaqlar, deyəsən, gələn Əcəmidir...

İgidlərdən iki nəfər sürətlə təpənin döşüylə tullana-tullana qaçdılar, sarı kürənin yüyənindən yapışb onu mağaranın ağzına çəkildilər. Kömək edib qonağı atdan düşürdülər. Elə bu vaxt Əli Şimşək boyuna görə uzun görünən qollarını açıb Əcəmini bərk-bərk qucaqladı, enli sinəsinə sıxdı.

– Salam, Əli.

– Sən bizim bu dağlara xoş gəlib səfa gətirmisən.

Əcəmi də onun mehribanlığını, səmimiliyini cavabsız qoymadı, uşaqlıq dostunu qucaqlayıb bağına basdı. Xüsusi bir ahənglə dedi:

– Dəyişmisən, Əli. Yaman dəyişmisən!..

Kimsə oyalandı:

– Sən görə Əli Qazanxan kəndində qaldı, ustad... Eldəgəzlərin adamları kəndlərimizi yandırandan sonra... qız-gəlinlərimizi qul kimi satandan sonra... haqlı tələblərimizi qulaq ardına vurub bizi adam yerinə qoymayandan sonra tək-cə Əli Şimşək yox, hamımız dəyişdik...

Əcəmi gördü ki, Əli Şimşək mütəəssir oldu. Əli heç nə demədən qonağın qoluna girib sal qayanın altındakı mağaraya apardı. Burada elindən-obasından ayrı düşən, günlərlə arvad-uşağının üzünü görməyən bir dəstə qaçaq özləri üçün qərribə bir daldanacaq düzəltmişdilər. Mağaranın nəm döşəməsinə çoxlu ayı, pələng, qaramal, davar dəriləri salınmışdı. Dərilərin üstünə qurama çəkilmiş müxtəlif rəngli balaca yastıqlar düzülmüşdü. Bir tərəfdə qab-qacaq gözə dəyirdi. Göydən asılmış yelləncəklərə lavaş yığılmışdı...

Uzaqdan baxanda qartal yuvasına oxşayan bu zirvədəki mağaranın içərisi böyük bir otağa bənzəyirdi.

Əli Şimşəyin işarəsi ilə süfrə açıldı. Daş ocaqların üstündə qızardılmış ot parçaları, sulanmış lavaş süfrəyə düzüldü, kəklikotundan hazırlanmış şərbət gətirildi. Bir azdan sonra Əli Şimşək öz qardaşları, Mahirlə Tahirə himcimlə başa saldı ki, Əcəmini onunla mağarada tək buraxsınlar. Onlar mağaradan eşiyə çıxan kimi Əli Şimşək dedi:

– Hə, bilirəm niyə gəlmisən, qardaş... Gəlmisən deyəsən ki, Eldar Böhmənin oğlu, inadından əl çək. Əzrayilla çilingağac oynama. Çulu cırıq bir çoban oğlu hara, padşah xanədanı hara? Sən od olsan belə özünü odlaya bilməzsən!..

Əcəmi dinmədi, fikrə getdi, səndəl ağacını qurşağından çıxarıb çənəsinə dayadı.

– Hə, niyə dinmirsən? Yoxsa fikirləşirsən ki, məni necə dilə tutasan, necə yola gətirib saraya aparasan?.. Yox, qardaş, öldü var, döndü yoxdu!.. Bərk ayaqda mənə güvənən, məni özlərinə arxa bilən bu ətraf kəndlərin adamlarını, necə ki nəfəsim gedib – gəlir, tək qoyan deyiləm! – Əli Şimşək qayğılı gözlərini bir nöqtəyə dikib dayandı, dərin fikrə getdi.

Əcəmi uşaqlıq dostunun balaca bədənində böyük bir ürək gəzdirdiyinə indi tam inandı.

– Sən haqlısan, Əli! – dedi. – Amma özün deyən kimi, əzrayılla çiling ağac oynamaq müşkül işdi. Sən bu kiçik dəstənlə, beş-on nəfər həmyaşınla qoşunu, cəbhəxanası olan xanədanla nə edə bilərsən? Fəlakət üstünə fəlakət gətirərsən. Özünüz də məhv olarsınız, kəndləriniz də daşı daş üstə qoymazlar.

Əli Şimşəyin yorğun sifətində istehzalı cizgilər göründü.

Əcəmi hiss etdi ki, səşindəki ahəng onun xoşuna gəlmədi, ürəyinə yatmadı. Uşaqlıq dostuna acı cavab, kəskin söz demək də ürəyindən gəlmədi. Əli Şimşək bir az fikrə gedəndən sonra:

– Babək, – dedi, – xilafətin üstünə qılınc qaldıranda ona gün kimi bəyan idi ki, onun xəlifə Məmunə Xəlifə Mötəsimə gücü çatmaz. Xilafətin qoşunun sayını da bilmirdi, amma onu bilirdi ki, öz qoşunu xəlifənin qoşunundan çox-çox az idi. Bircə bunu bilirdi ki, xilafəti kökündən silkələyəcək, onu nüfuzdan salacaq! Ölsə də öz məqsədi, öz amalı yolunda canını qurban verəcək. Bax, Babək bunu bilirdi, buna inanırdı... Rica edirəm məni düz başa düş... Mən özümü Babəkə müqayisə etmək istəmirəm. Amma onu istəyirəm ki, mənim həmkəndlilərimin dədə-babadan qalan az-çox torpaqlarını özləri əkib-becərsinlər. Onların əkinlərini başqalarının atı-qatırı ayaqlamasın... Məmurular, dağalar onların namusuna əl uzatmasınlar... Dostum, qardaşım, igidə elə bu bəşdir! El-oba bilər ki, beş gün də yaşasaq kişi kimi yaşadığımız Namərdlərə boyun əymədik. Qılıncımızın dəstəyinə haqq yolunda əl atdıq, ədalətdən ötrü qan axıtdıq!..

Əcəmi Əli Şimşəyə xeyli qulaq asdı. Onun çox inamla, qətiyyətlə dediyi sözlər, çəkdiyi misallar Əcəminin fikrini qanadlandırdı, xəyalını çəkib bir neçə il qabağa apardı. Əli Şimşəklə bir yerdə keçirdiyi uşaqlıq çağları, cavanlıq illəri, onun inadkarlığına, cəldliyinə, dönməzliyinə aid hadisələr xəyalında canlandı.

...Kənddə toy idi. Cavanlar öz güclərini yoxlamaq üçün meydana toplaşmışdılar. Burada güləş vaxtı kimin güclü olduğu aşkar ediləcəkdi. Bu vaxt ucaboşlu, yağunbiləklə, enli-kürəklə başqa bir yerdən gələn pəhləvan ortaya çıxdı. Bunu gören şivərək bir oğlan da ortalığa gəldi. Belinə bağladığı çatını bərkitti. Əli ilə sarı biğlarını eşdi. O, pəhləvanın yanında xeyli balaca göründü. Qız-gəlinlərdən pıçıldayan oldu. Meydançada hədis deyən pəhləvan bir an dayandı. Üzünü camaata tutub rişxəndlə dedi: “Mənə kişi lazımdı, kişi qırığı yox...” Şivərək oğlan isə özünü sındırmadı: “Qonaqsan, hörmətini saxla. Artıq-əskik danışmaq kimə lazımdı? Gəl qurşaq tutaq, onda görərlər kişi kimdi, kişi qırığı kim... Şərtim belədi: kim bacarsa bir də bu yerlərə ayaq qoymayacaq...” Şivərək oğlan pəhləvanın qabağına keçib döş-döşə dayandı. “Belə getsə mən onsuz da bu kəndə daha gələn deyiləm... Mənə özümə tay kişi lazımdır...” Pəhləvanın sözü yarımçıq qaldı. Şivərək oğlan əlini atıb onun sinəsindən yapışdı, köynəyini ovcunun içərisinə yığib çənəsinin altına dirədi. “Sən gəlməsən də, mən gələm!.. Doğmaca kəndində isbat edəməm ki, Qazanxan kəndinin igidləri sənəin həmkəndlilərləndən qoçaqdırlar, igiddirlər... sözü bütövdürlər!..” Şivərək oğlan pəhləvanın sinəsini buraxdı, zurnaçılara tərəf döndü və qartal kimi qıy vurdu: “Cəngi!..”

Hamı heyrət içində idi. Cəngi qızısqıdınca güləşənlərin həyəcanı artır, fəndlər çoxalırdı. Onlar gah ayrılır, gah qurşaq tuturdular.

Sonra bir-birini lingə çəkib tilişdimə atırdılar. Bəldən yapışıb yana əyir, boynunu qoltuğunun altına keçirib burur, dizini yerə gətirib irəli-geri sürüyürdülər. Qara zurnanın səsi isə get-gədə zilə qalxırdı, nağaranın səsi kəndin üstünə yayılırdı. Bu səslərin altında pıçıldılar da artırdı:

- Əli onun tayı deyil axı...
- Çobanoğlu gərək buna qol qoymayaydı...
- Zəvzək oğlunun danışığını Əli həzm edə bilmədi...
- Basılsa xing olacaq Eldar Bəhməninin oğlu...
- İgid utandı-sındı, basıldı – öldü...

Birdən Əlinin qıy vuran səsi yenidən kəndin üstünə yayıldı. Pəhləvanın yekə gövdəsi onun başının üstündə idi. Əli onu bir neçə dəfə fırlayıb yerə tulladı. Və bir göz qırpımında qırığı kimi sinəsinə qondu.

Arazın o tayından, Həsənli kəndindən pəhləvanla gələn bir neçə dəliqanlının xəncərləri qınından çıxdı. Qazanxan kəndinin cavanları isə xəncərlərin qabağına qılınc uzatdılar. Yaxşı ki, ağsaqqallar işə qarışdılar: dava-dalaş olmadı, qan axıtılmadı...

Əcəminin gözləri bir müddət Əli Şimşəyin üzündə qaldı. Sonra bu danışdı, o qulaq asdı, o danışdı, bu maraqla kəsildi. Əcəminin fikri gah ötən günlərə qayıtdı, gah şəhərə yönəldi, gah da mağarda qərar tutdu...

– Bilirsən nə var?.. Cahan Pəhləvan sənənin igidliyinə, mərdliyinə vurulub. Məqsəd budur ki, sən dağa-daşa düşməkdən əl çəkəsən, saraya gəlməyə razı olasan. Hökmdar sənə əmirnizam ləqəbi verib xüsusi alayına sipəhsalar təyin etmək istəyir.

– Kəndli oğlundan sipəhsalar olmaz, dost...

– Qul oğlundan hökmdar olur, kəndli oğlundan qoşun böyüyü olmur? – Əcəmi bu dəfə hirsə cavab verdi. Sonra səsinin ahəngini dəyişib əlavə etdi: – Heyifsən, bir gün divan tutarlar sənə... Onsuz da bədgümandı səndən. Vəzir Sədəddin Əsədə də bir dəfə deyib ki, görünür, Gəncədə baş verən üsyandan xəbərdardı çoban Eldar Bəhmənin oğlu...

– Düz deyib, xəbərdaram.

– Onu da deyib ki, görünür, Gəncə əmirinin əsir alınmasını da bilir.

– Düz deyib, bilirəm. Niyə də bilməyim? – Əli Şimşək əlini əlinə vurub xeyli güldü.

– Hələ deyib, görünür, Təbrizdəki ixtişaşlar barədə məlumatı da var...

– Bəli, var. Onu da düz deyib... Niyə də olmasın?.. Dağda-daşda yaşamağımıza baxma...

– Deyib yəqinimdir ki, qisasçılar dəstəsini yaradanları da tanıyır...

– Qardaş qardaşı tanınalıdır. – Əli Şimşək qayğılı gözlərini qıyıb fikrə getdi.

– Deyib, görünür, Əli Şimşək bilmir ki, zərgərin, misgərin birlindən bir şey çıxmaz...

– Nə çıxsa elə onlardan çıxar! Onlar azlığa yox, çoxluğa arxalanırlar. Kimsəsizlərə əl tuturlar, yurdsuzlara həyan olurlar, acları doyuzdururlar, əlsiz-ayaqsızları darda qoymurlar. Bu adamlar hətta silahsız bir yerə yığışsalar dəyonəklə, daşla qoşun qabağı saxlamağı bacarırlar...

...Günbatana yaxın dağlarda xoş bir ətir yayıldı. Əli Şimşəyin döyüşçülərindən kimsə bir neçə lavaş və bir neçə şiş kabab gətirdi. “Ceyran ötindəndi, – dedi, – bu gün səhər ovlamışıq... Olmaz heç yerdə bizim Əlincə ceyranından...”

Əli Şimşək Əcəmiyə tərəf dönüb dedi:

– Yaxın otur, qardaş bəlkə bir yerdə, bir süfrə başında çörək kəsmək bizə daha qismət olmadı... Amma heç birimiz yaddan çıxara bilmərik ki, biz cavanlıqda da bir yerdə çörək kəsmişik, yaşa dolanda da bir

süfrə başında oyləşirik. Babəkdən sonra bu yerlərdə Qurana and içmək adət olub. Biz isə bir çörəyə and içirik, bir də Babəkin müqəddəs ruhuna... Yaxın otur... Götür görək, soyuyur...

Süfrəyə əl uzada-uzada əvvəlki söhbətlərinə qayıtdı Əcəmi:

– Sənə kənd bağışlamaq, iqtə ayırmaq istəyir. Əmr verib ki, sənə aylıq təxsis etməyi də götür-qoy etsinlər.

– Eli-obanı muzd alıb mühafizə etməzlər. Bu, nakişilik olar. Lazım gəlsə var-yoxunu da, hətta başını da yurd yolunda, el-oba yolunda görək qurban verə kişi... Bir də, qardaş, bu padşahların gücünə inan, vicdanına yox... Sözüünə də inanma rəyasət sahiblərinin. Çünki yalanları olmasa dövləti idarə edə bilməzlər. Bir də, qardaş, insan ali məxluq olsa da, naqisliyi də var. Bir-birimizin ürəyini niyə oxuya bilmirik, hə?.. Bu gün taxt-tac düzəldən niyə sabah tabut düzəldir, hə? ...Bu gün saray tikən sabah niyə sərđabə hörür, hə?.. Bu gün üstünə gül-çiçək yağdırdığın bir baş sabah niyə cəllad kötüyünün üstünə qoyulub qəsdinə qılınc qaldırılır, hə?.. Sən ki bunları məndən yaxşı bilirsən. Əcəmi daha dayana bilmədi, Əli Şimşəyi bərk-bərk qucaqladı: – Özünü qoru, Əli! Görünür, hər bir millətə üləmə lazım olan kimi, şüara lazım olan kimi, qılınc vuranlar da gərəkdilər...

Əcəmi səndəl ağacını qurşağına keçirib əlini süfrəyə uzatdı. Birinci tikəni yeyəndən sonra Əli Şimşək ötkəm səslə ona təklif edib dedi: – Bir qulağımı daya bu qayaya... Gör nə eşidirsən...

Əcəmi əvvəlcə onu başa düşmədi. Əyləşdiyi dərinin üstündə qurcalandı və sol tərəfindəki mağaranın çıxışına işarə etdi:

– Nəyə görə?

– Daya, daya. Fərqi yoxdur, harası olur-olsun.

Əcəmi dostunun sözünü yerə salmadı.

– Yaxşı. – Qulağımı qayaya söykədi və xeyli dinlədi.

– Nə eşidirsən?

– Heç nə eşitmirəm.

– Ola bilməz. Əli Şimşək etiraz etdi. – Yaxşı qulaq as... Bax, beləcə... Qulağına igid nərəsi, at kişnərtisi, qılınc səsləri gəlirmi?

– Xeyr.

– Qəribədir!.. Bəs sən o səsləri niyə eşidə bilmirsən?.. Bəs mən niyə eşidirəm? Babəkin səsinə eşidirəm... Axı Babək tacirbaşı Şiblimin sarbanı olanda bizim bu dağlardan keçib... Sonralar xürrəmilərin başçısı olanda qorargahlarından birini yenə bizim bu dağların hansıdası

yerləşdirib... Bu yerlərdən keçəndə onun səsinə eşidirəm, qulağıma Alapaçanın kişnərtisi gəlir... Qulağını qayaya daha bərk söykə, eşidərsən. O nəre Babəkini... O qılınc səsləri xürrəmilərin qılınclarının səsidir. O at kişnərtisi Babəklərin atlarının səsidir... Kim eşitməyir qoy eşitməsin, mən eşidiyəm, eşitdikcə də ürəyim dağa dönür...

O vaxtdan üç yüz il keçsə də, Babək bu gün də xilafətə qarşı vuruşur. Mənə elə gəlir ki, xürrəmilərin səsləri kəsilməyib, bu dağlarda, bu daşlarda, bu qayalarda qeyb olub... Bir gün xürrəmilərin özləri də, onların səsləri də zühur edib üzə çıxacaq... Mənə görə xilafət atabəylər üçün xilafətdir, bizim üçün isə xilafət elə atabəylərin özüdür... Biz haqq-ədalət yolunda qılınc qaldırmışıq, bu yoldan dönməyək deyilik! – Əli Şimşək ayağa qalxdı, – Bu gecə səni heç yərə buraxan deyiləm, bizimlə qalacaqsan... Onsuz da şər qarışıb. Deyərlər, gecənin xeyrindənə, gündüzün şəri yaxşıdır.

Onlar mağaradan eşiyə çıxanda Əli Şimşəyin silah yoldaşları yaşıl otların üstündə bardaş qurub öyləşmişdilər. O, nə işarə etdisə təbilin səsi havalanıb dağlara yayıldı. Bir neçə dəliqanlı ortaya çıxdı, çiynlərini oynada-oynada rəqs etdilər, öz güclərini yoxladılar. Birdən dəliqanlılar kənara çəkildilər. Bu vaxt birisi əlini qulağının dibinə aparıb xüsusi avazla dedi: “Mərd anadan mərd oğul, Namərd olmaz mərd oğul...”

Dəstə onun çəkdiyi bayatının arxasını dedi: “Qorxaq töhmət götürər. Baş ucaldar mərd oğul...”

Yaşıl otların üstündə öyləşənlərin nəzərləri Əcəmiyə tərəf yönəlmişdi. İkinci bayatı çəkildi: “Əzizim, əl incə, ayaq incə, əl incə...” Dəstə yenə bayatının ardını dedi: “Burdan bir pəri keçdi, Yeri-yurdu Əlincə...”

Bu dəfə hamının nəzəri kənarda tonqal qalayan gümrə oğlana dikildi. O isə utanıb başını aşağı dikdi.

Bayatı çəkən yenə dedi: “Əzizim, ulu dağlar. Çəsməli, sulu dağlar...”

Bütün dəstə yenə öz işini görmək istərkən Əli Şimşək əlini qaldırıb onları dayandırdı.

– Ayrılıqdan, ölümdən söhbət açmayın! Hamı tabe oldu.

– Hanı bizim ozan?

Hanı dönüb boyca uzun, sarışın oğlana baxdı. O isə heç nə demədən yanında gizlətdiyi sazı götürüb ortaya çıxdı. Sazı köynəyindən çıxarıb sinəsinə qaldıranda ətrafda öyləşənlərdən bir neçəsi öz arzusunı bildirdi: – Ə, dağlardan oxu.

– Yalan deyir, ə! Əsmərdən də gəlsin.

Bir az sonra ozanın məlahətli səsi gecənin sakitliyində dağlara yayıldı. Gecə şənliyi xeyli çəkdi.

Əli Şimşəyin cingilti səsi eşidildi:

– Ocağa od vurun, tonqal yandırın!..

Əlüstü tonqal çatıldı. Bütün cavanlar ayağa qalxıb tonqalın ətrafında halay tutdular. Bir azdan yalın başlandı...

Əcəmi isə kənara çəkilib yanan tonqala baxırdı.

Bu anlarda ona elə gəlirdi ki, tonqalın qalxıb-enən, sönməyən-alışan alovlar neçə-neçə yərə parçalanan başibəlalı millətinin ahu-nələsidir, bülənd olub ərşə dirənir...

...Onlar bulağın başında xeyli söhbət etdilər. Uşaqlıq, cavanlıq illərini də yada saldılar. Xatirələr hər ikisinin həm sevincinə, həm də kədərinə səbəb oldu.

– Hə, qardaş daha mən qayıtmalıyam, burdan belə tək getməli olacaqsan. Əli Şimşək Xanəqah bulağının başındakı sal daşın üstündən qalxdı.

Əcəmi də könülsüz-könülsüz durub atna tərəf getdi. Əli Şimşək başa düşdü ki, dostu, deyəsən hələ ürəyindəkilərin hamısını deməyib. O, yanılmamışdı. Əcəmi atın yüyən qoluna keçirib yenidən onun yanına qayıtdı.

– Bilirsən, Cahan Pəhləvan bir dəfə sənin barəndə nə deyib?

– Nə deyib? – Əli Şimşək suala sualla cavab verib Əcəminin son sözlərini təkrar etdi.

– Deyib “Yoxsa Azərbaycanda təzə Məhəmməd ibn Bəis peyda olub? Şimşəkdi, ya İldırımı onu başa salmaq gərəkdi ki, qılıncına çox da bel bağlamasın. Qılınc bir xanədana arxalananda – silahdır. Tək-tək adamların əlində adicə dəmirdir. Bunu çarılıq-patavala o çoban oğluna yaxşı-yaxşı anladın...”

Əli Şimşək xısın-xısın güldü və başını silkələdi.

– Elə bu?

– Bəyəm bu azdır? – Bu dəfə də Əcəmi suala sualla cavab qaytarırdı:

– Ortada xainlər var, axırda səni güdaza verərlər, Əli. Sən bilirsən, hər məmləkətə, hər millətə xainlər çox gərəkdi...

Axı saraylarda onların əli ilə də çox iş görülür... Bir xainin gördüyü işi bəzən bir ordu görə bilmir. Görək ki, bunu da bilməmiş deyilsən?

– Bilirəm, Əcəmi... Sən haqlısan.

– Qardaş, bir məsələni də unutma ki, bu xalqın gözünü din, şəriət elə bağlamayıb ki, onu hələm-hələm ayılmaq mümkün olsun. Qırdı bu milləti müxtəlif məzhəblər, təriqətlər...

– Nə edək, de görək qoyaq yerə qılıncımızı, alağ boynumuza boyundurğu?.. Qul doğulaq, qul da ölək?..

– Qardaş, – Əcəmi bu dəfə daha mehriban dilləndi. – Güneş Günəşdi, o da hamı üçün eyni məqamda, eyni formada doğmur, batmır. Biri üçün meşenin arxasından doğub, meşenin arxasında gözdən itir, biri üçün dağın arxasından görünür, dağın arxasında yox olur. Biri üçün də dərələrin sularından tülu edib, deryaların sularına da girib qeyb olur... Daha bəsdir, sən gəl bu dəvəti rədd etmə.

– Yox, Əcəmi. – Əli Şimşək sözünün üstündə möhkəm durdu. – Mən kəndimdən–kəsəyimdən ayrı yaşaya bilmərəm. Bir ilməsin çəksən, yüz yamağı tökülər kəndlinin. Komasında çörəyi yox, cibində parası. Dava–dərman görməz, təbib tapmaz... beytülmalə hər il verdiyi təxsisat qırıb belini bu binəvaların. Elə bil xudavəndələmin də üzü dönüb kəndlidən. Nə mərhəmət göstərir, nə də bərəkət göndərir. Hamı da deyir ver: əmir də, məlik də, darğa da...

Bir müddət nə Əcəmi danışdı, nə də Əli Şimşək.

– Vətən təkcə doğulduğu kənd deyil, Əli. Ata-baba yurdu deyəndə biz ancaq onların yaşadığı yeri düşünə bilmərik...

Əli Şimşək Əcəminin nəyə işarə etdiyini başa düşməsə də, geri çəkilmək istəmədi:

– Qınama məni, qardaş! Vurulmuşam aqlım kəsən gündən ata-baba yurdumun ulu dağlarına da, azman qayalarına da, gen dərələrinə də, sulu çaylarına da, duru buludlarına da... Bizim yerlər ilin hər fəslində gözöldü... Qışda geniş çöllər ağ örpəyə bürünür, yazda hər tərəf yaşıl don geyir, yayda hər şey qırmızı boyanır. Payızda hər yerə qızılı rəng olənir. Qışın ələyözli çəkməsi, yazın ətirli kətəsi, yayın buz ayrıntı, payızın pendiri başqa yerlərdə ələ düşməz... Mən ata-baba yurdunun çörəyinə xor baxa bilmərəm. Məni o böyüdü ərsəyə çatdırıb. Onun yolunda da vuruşacağam, lazım gəlsə başımı da verəcəyəm. Mən xəyanətə qol qoyan deyiləm.

– Nə xəyanətə?

– Deyirlər o bayaq adın çəkdiyən el sərkərdəsi Məhəmməd Bəis oğlunun adamlarından biri satqın çıxır. Daha doğrusu, düşmən qızıl verib onu ələ alır. Bunu bilən Bəis oğlu deyir: “Aparın, qızılı ərtdirib tökün boğazına. O, çörəyə xəyanət edib, içdiyi andı pozub. Qızılı çörəkdən üstün tutub. Çörək xainidi. Bu gün çörəyə xainlik eləyən sabah yurduna, elinə–obasına xainlik edər”. Xainlər də cürbəcür olurlar,

qardaş... Xəyanətlər də cürbəcür olur. Çörəyə xəyanət edənlərin günahı, təqsiri tanrıya, yaradana xəyanət edənlərin günahına təqsirinə bərabərdir. Ona görə ki, çörək yaradandan nemətidir. Verib bizə yaşamaq üçün. Mən də çörəyə xəyanəti Səhli Sumbat xəyanətindən üstün bilərəm! Ona görə də kəndlinin çörəyi ayaqlayanı, onun çörəyini əlindən almanı cəzalandırmayınca ürəyim sakit olmur...

– Sənə heyfim gəlir, Əli! – deyər Əcəmi oyalandı.

– Niyə?

– Bizim bu ata-baba yurdumuzu sən kimi igidlərə həmişə ehtiyacı olub və olacaq... Qorxuram itirək səni...

– Qorxma, dostum! Məni o qədər də aciz bilmə. Deyir məhərrəmlik günü kor bir kişi məscidin qırağında oturub şərab içirmiş. Deyirlər: “A bədbəxt, bu nə işdi tutursan, Allahın qəzəbinə gələrsən”. Kor kişi gülüb deyir: “İslanmışın yağışdan nə qorxusu? O şey ki, mənə lazım idi, onu sizin Allahınız əlimdən alıb. Dünyada gözdən qiymətli nə ola bilər? Daha mənim ondan zərre qədər qorxum yoxdur. Gedin Allahınıza deyən ki, bacardığımı məndən əsirgəməsin. Əsirgəsə heç kişi deyil!..”

– Görürəm ki, sən tutduğun yoldan dönmən deyilsən... Onda ehtiyatlı ol, Əli... Hər adama bel bağlama, qardaş... Deyərlər, insan çiy süd əmib, hər adamı başına toplama...

– Bir dəfə qəbiristanlığın yanından keçirdim. Gördüm bir qız xeylağı bir qəbirin başına dolanır, gah ağlayır, gah gülür. Hərdənbir də geriye çəkilib qəbri daşa basır. Atımdan endim, yaxına gəldim. Gördüm qız deyir: “Səni lənətə gələsən, məni niyə doğdun? Doğdun ki, darğa zorla aparıb qatsın evinə, kefini sürəndən sonra gətirib ötürsün kəndə? İndi kəndə gedə bilmirəm, utanıram... Çək məni də yanına... Gecələr qorxuram çöldə–bayırda...”

Bir az yaxına gəldim, qız məni görsək durub qaçdı və məni daşa basdı... Səsi qəbiristanlığı başına götürdü: “İndi də sən istəyirsən məni aldadasan, kef sürəsən? Gördüm ki, qızın başı havalıdır. Zənnim də düz çıxdı. Qız gülə–gülə kəndə tərəf götürüldü. Səhər yolum ordan düşəndə gördüm ki, qəbiristanlığın yanından keçən arxın başındakı iyde ağacından qız özünü asıb... Özü də lüt... Əynindəki tumanını ip kimi çəib ağacın budağına sarıyıb... Elə həmin gün and içdim ki, intiqamını alım zəlil olanların, yetimlərin, kimsəsizlərin, köməksizlərin. O vaxtdan da at belindəyəm... Vuruşacağam elim–obam üçün nə qədər canımda can var, keşiyində duracağam kasıb–kusubun, əlsiz–ayaqsızların!..

Əcəmi özünü saxlaya bilmədi, Əli Şimşəyi yenə bərk-bərk qucaqladı:
– İndi mənə bir-iki sualına cavab ver, – Əli Şimşək çox rəsmi soruşdu.

Ancaq Əcəmiyə elə gəldi onun rəsmiyyətçiliyində də bir mehribanlıq, bir səmimiyyət var.

– Sərdabənin tikilişi necə gedir?

– Yaxşı.

Möminə xatın ağıllı, təmkinli övrət idi. Ona ceyran aparmağım tez-tez yadıma düşür...

– Hə, sənə o əməlin şəhərdə uzun zaman bir hekayət oldu. Bəlkə də buna görə atabəy-əzəm sənə şıltaqlıqlarını bağışladı, üstündən keçdi... Amma hər oğul atasına oxşamır ha, Əli!..

Əli Şimşək Əcəminin eyhamını bilməməzliyə vurdu. Başqa mətləbə keçdi.

– Evlənməyin xoşuma gəlib...

– Bəs sən özün?

– Sən mənə baxma... Dağda-daşdayam həmişə... Qaçığın gərək övrəti olmaya...

Əcəmi nədənsə dinmədi. Əli Şimşəyin əlini bərk-bərk sıxıb ayırdı. Beş-on addım atandan sonra dayanıb ucadan dedi:

– Səni bu dağlarımızda amanat qoyub gedirəm, Əli!

– Çox sağ ol qardaş! Bu dağlar insanlardan çox, çox etibarlıdır!..

SÖYÜD AĞACI

– Ey söyüd ağacı! Allah-təala mənə sənə oxşadanda, ha budu, niyə demədin yazıqdı. Deyəydin ki, bədbəxt eləmə o yctimçəni... Bəlkə özü kimi eləsinə qismət oldu ki, ha budu, onun da heç kimi olmadı... Qoy bir övladları olsun, havadarları olsun, qocalanda əllərindən tutan olsun...

Şəhdigül həyətin aşağısındakı söyüd ağacının altında iki dizini də yerə qoyub başını yuxarı qaldırmışdı, ovuclarını ağaca söykəyib elə bil onunla bəhsə girmişdi. Birdən ayağa qalxdı, ev yanında Zəhranın Əcəmiyə bağışladığı balaca xalçanı yovşan süpürgəsi ilə təmizlədi, ikiqat büküb hovuzun yanına qoydu, təzədən nə fikirləşdisə söyüdü hovuzun üstünə uzanan budaqlarından tutub bərk-bərk silkələdi, o tərəf-bu tərəfə əydi, sındırmaq istədi, gücü çatmadı. Birdən həyətdə qərribə

bir zümzümə qanadlandı. O, başını söyüdə söykəyib zümzüməsini elə bil ağıya çevirdi: “Əzizim, dillər haray, Sonalar, göllər haray. Fələk qəsdimə durub, haray, ay ellər, haray...”

Əcəmi darvazanı açıb içəri girəndə Şəhdigülü balaca xalçanın üstündə diz çöküb söyüd ağacıyla danışan görün kimi dayandı, əlindəki səndəl ağacı ilə yanağını qaşıya-qaşıya arxadan yaxına gəlib qulaq kəsildi. Şəhdigülün dilindən qopan sözləri eşidincə sarsıldı. Ehtiyatla yaxınlaşıb əlini Şəhdigülün çiyinə qoydu.

Şəhdigül diksindi və cəld kənara çəkildi. Əcəmini görəndə özünü bir uşaq kimi onun üstünə atdı, belini qucaqladı, başını sinəsində gizlədib hönküdü.

– Sən ... sən nə edirsən, Şəhdi?!

Şəhdigül göz yaşları içərisində ancaq “heç...” deyə bildi.

Əcəmi onun saçlarını oxşadı, başın sinəsindən güclə qaldırıb əvvəlcə alından, sonra yanaqlarından öpdü. Saçları nəm idi, ənbər iyi verirdi. Bildi ki, elə indicə yuyunub... Saçını bir də iylədi, təzə yuyulan qadın saçından xoşu gələrdi Əcəminin. Dəryanuru xatırladı, onun da saçından beləcə xoş bir iy gələrdi həmişə...

Şəhdigül isə gözüünün qarasını bir yerdən sıxıb min yerdən boşaldırdı. Əcəmi gördü ki, övrəti toxtaya bilmir, fikirləşdi ki, qoy ağlayıb ürəyini boşaltsın. Ancaq Şəhdigül kirmək bilmirdi, çiyinləri Əcəminin ovucları içərisində daha bərk silkələnirdi...

– Bax, bu olmadı... Kirisənə, uşaq ki deyilsən?.. Bax, bu olmadı!

– Əcəmi eyni sözləri təkrar edirdi: – Di yaxşı, kirmə görək!.. Bax belə... Mənə ağıllı Şəhdim... Mənə ceyranım, turacım. – Zarafata keçdi.

– Ha budu, kəkləyim...

Şəhdigülün dodaqları qaçdı və kirdi, başını Əcəminin sinəsindən götürüb onun üzünə baxdı. Elə bil deyirdi: gözlərimin, yanaqlarımın yaşını sil.

Şəhdigülün iri, qara gözləri qızarmışdı, göz yaşları yanaqlarını islatmışdı. Onun belə halı da Əcəmiyə xoş gəldi, səndəl ağacını qurşağına keçirib, əli ilə Şəhdigülün yanaqlarını sildi, kirpiklərinə barmağı ilə sığal çəkdi, sol qolunun altına alıb hovuzun başına gətirdi. Balaca xalçanın qatını açıb onu oturtdu, sonra özü öyləşdi.

– Hə, indi mənə Şəhdim desin görüm nə olub?

Şəhdigülün dodaqları səyridi, üzündə təbəssümlə ağlamağın qarışığından doğan ani cizgilər göründü, yenə “heç” dedi.

-- Yaxşı, demirsən, demə... Mən bu fikirdəyəm ki, sənin məndən gizlin heç bir işin olmayacaq, amma indi görürəm ki...

Şəhdigül cəld özünü yığışdırdı və Əcəminin sözünü bəlkə də birinci dəfəydi ki, kəsdi:

– Mənim... səndən heç bir gizlin işim yoxdur... Bunu, ha budu, Allah-təala özü də bilir.

– Bəs onda niyə danışmırsan?.. Axı mən narahat oluram... Özün bilirsen ki...

– Yox, narahat olma sən, əzizim... İndi hamısını danışaram. – Şəhdigül kəlağayısının ucu ilə gözlərini, yanaqlarını sildi. – Onsuz da axşam hamısını sənə yerbəyer deyəcəkdim. – Əcəmiyə qısıldı, qolunu onun qoluna keçirdi, başını çiyinə dayadı. Bir müddət beləcə qaldılar. Şəhdigül handan-hana söhbətini davam etdirdi: – Mənə dedilər ki, ha bunu, Gəməyilli məhəlləsindəki qoca bir qarı var, özudə təbibdən çox bilir... Özünü ona göstər.

– Niyə xəstəsən? – Əcəmi təəccüblə soruşdu

– Yox, xəstə deyiləm... Şəhdigül həyə cəlib başını aşağı saldı, kəlağayısının uclarını bir-birinə düyünləyib açdı: – Ha budu, bir ilin gəliniyəm, amma hələ uşağa qalmıram... Zərniyar xalam bilir...

– Nəyi bilir?

– Bilirsen... Uşaq vaxtı dağa gedirdik. Mənim on bir-on iki yaşım olardı. Anamın tərkinə minmişdim, ha budu nə oldusa anam atdan düşdü. Anam düşən kimi ata nə oldusa üzünü aşağı götürüldü, mən özümü saxlaya bilmədim, yəhərdən aşıb arxası qatda daşların üstünə düşdüm. Bir həftə belimə yuxa döşədilər... Yaşlı arvadlar kimi olmuşdum... Obada qonşu kənddən qoca bir arvad var idi. Ha budu, deyirdilər onun ayağı biləni təbiblərin başı bilmir. Atam anama dedi ki, denən bir öyəc verirəm qışda qovurmalıq edər, qoy qızı sağaltsın. O da qırx gün bildiyi dava-dərmanı elədi. Havalar soyuyub arana enəndə, ha budu, anamnan xeyli pıçıldırdılar. Bircə onu eşitdim ki, anama dedi: “Qızınmı qalıb xaliqə...”

– Elə bu? – Əcəmi onun başını köksünə sıxdı. Əslində, Əcəminin özünün də bu xəbər üroyincə olmadı. O da istərdi ki, övlad sahibi olsun, arxası olsun, ocağının tüstüsünü, çırağının işığını özündən sonra alışırdan, yandıran bir varis qoyub getsin. Ancaq nə etmək olardı, kimsəsiz, uşaq kimi, üroyiaçıq sadə bir kənd qızını övladsızlığa görə eşiyə salmaq, evdən qovmaq dünyada baş verən ən rəzil işlərdən biri olmazdı?

Bu azdı? Ha budu, sənin də çırağını yandıran olmalıdı, ya yox?

– Şəhdigül Əcəminin üroyindən keçəni deyib başını aşağı saldı, elə bil özünün böyük günahını yumaq, qəbahətini təzələmək üçün yol axtarırdı və həmin yolu da elə o anda tapdı və tapan kimi də deməyi üstün tutdu: – Əcəmi... bilirsen nə var? Gəl sən təzədən evlən... Mən sənə komana özüm gəlmişəm... qoy özüm də çıxım gedim... Kənddə qonşumuzda gözəl bir gəlin var. Adı da elə mənə oxşayır: İncəgül... Ərini ilan çaldı, öldü... Bir oğlu olmuşdu, o da qızılcaadan öldü. İndi tək-tənha yaşayır. Onu al... bir övladın olsun...

– Kəs! – Əcəmi birdən hirsələnib özündən çıxdı. – Bunun danışdığı sözə bax!.. Utanmaz! Elə bir oturuşmuş qarıdı... Hovuzun kənarından durub getdi. Həyətin baş tərəfində xeyli qurdalanandan sonra gəlib otağa qalxan səkidə oturdu.

Şəhdigül Əcəmini hirsələnən görməmişdi, daha doğrusu ona elə gəlmişdi ki, hirsələnməyi, başqasına acı söz deməyi bacarmayan kişilərdəndi. İndi Əcəmini hirsələnən görəndə təəccüb etdi və onu da yəqin etdi ki, ərinin qəlbinə dəydi. Fikirləşdi: “Haradan gəldi bu axmaq fikir mənim ağıma?.. Adam da ərinə deyər ki, evlən?.. Yaxşı, birdən o mənə desəydi gəl təzədən ərə get, Şəhdigül, mənim xoşuma gələrdi?.. Gör nə böyük qələt eləmişəm, kül mənim başıma!.. Birdən üroyinə elə gələr ki, məndən yaşca böyük olduğu üçün peşmanlamışam? Aman, Allah! Nə işdi bu, tutdum mən?..”

Şəhdigül hovuzun kənarından durdu, böyük günah sahibi kimi özünü danlaya-danlaya Əcəmiyə yaxınlaşdı, birdən diz çöküb onun dizlərinə qucaqladı. Əcəmi onu qaldırdı, çəkib səkidə yanında oturtdu.

– Bağışla, Əcəmi... Bilmədim, sənə elə sözlər dedim... Şeytan aldatdı məni... hə, hə... ha budur, şeytan aldatdı... Allah haqqı... Sənə canına!.. – Şəhdigül bilmədi nə etsin, hansı mehribanlıq göstərsin ərinə. Əcəminin də hirsə soyudu. Fikirləşdi. “Görəsən, yer üzündə elə kişi tapılar ki, sizin nəvəzişinizə biganə qala bilsin, ay Allahın yazıq şəhdigülləri...”

– Bağışladım... Əvvəlinci və sonuncu söhbət olsun. Bildin?..

– Bildim.

Əcəmi özü rəsmi danışdığı üçün cavabı da rəsmi oldu. Birdən qanı qaynadı və Şəhdigülü qucaqlayıb bəgriyə basdı, üzündən gözündən öpdü, öpdü. Şəhdigül də nazlandı, xumarlandı... Bütün söhbətlər yaddan çıxdı.

TƏSRİF

Cahan Pəhləvan bir aya yaxın idi ki, Həmədandan çıxıb Azərbaycan Atabəylər dövlətinin tabeliyində olan şəhərlərə – İsfahana, Mazandarana, Xızıstana baş çəkəndən sonra ən böyük şəhərə – Gəncəyə gəlmişdi. Gəncə səfərindən sonra isə oradan birbaşa Naxçıvana təşrif gətirmişdi, özü də qəfil, təmtəraqsız, heç kimə xəbər vermədən, bir dəstə şəxsi xidmətçi və mühafizəçiləri ilə. Onsuz da Şərur məliki Oğuzun əhvalatından sonra bütün əmirilər, məliklər, rəislər ondan bərk ehtiyat edir, xüsusi mürasilələr¹ almamış, xüsusi çaparlar gəlməmiş hüzuruna təşrif gətirmirdilər, imkan daxilində sarayla əlaqədən, onun sahibi ilə ünsiyyətdən kənar qaçırdılar. Həm də Cahan Pəhləvan son vaxtlar yaman səbirsiz olmuşdu. Onun ova çıxanda tənliklik etməsindən, fərman verəndə tələsməsindən, hökm çıxaranda özünü dalıqçaaraq göstərməsindən, saray adamlarını tez-tez cəzalandırmasından, şuluqluq salan kəndliləri, hərbi qaydanı pozan döyüşçüləri zindanlara saldırmasından, saraydan, darülmükdən kənarı söz-söhbət gedir, dedi-qodular artırdı. Bəziləri bunu şahın yaşlanmasına yozur, bəziləri əsəbiyyətinin artması kimi baxır, bəziləri də Eldəgəzlər nəslindən olanların çox yaşamaması kimi mənalandırırdılar...

Amma həqiqət bu idi ki, Əcəmi darıxan kimi, hökmdar da darıxırdı.

Sərdabənin tikintisinin tez başa çatmasını arzulayırdı. Əcəmi isə istəyirdi ki, əlindən adicə bir sərdabə yox, böyük sənət əsəri çıxsın. Özü Cəmilə, iş yoldaşlarına deyən kimi: “Naxçıvana nəqşi-cahan deyəndə, Mömünə xatın sərdabəsi ya da düşsün, fikirlərə gəlsin. Axı bir vaxt gələcək ki, biz gedəcəyik, o yadigar qalacaq. Qoy qalacaq yadigarımız işıqlı olsun, layiqli olsun, bizdən sonra gələnlər nəsillərimizə fərəh gətirsin, başı ucalıq bəxş etsin...”

Amma Əcəmi ehtiyatı da əldən qoymurdu. O, hökmdarı inandırmışdı ki, əsas niyyəti Mömünə xatın kimi xeyirxah bir insana, böyük bir anaya layiq əbədiyyət evi, qiyamət gününə kimi onun müqəddəs ruhunu özündə hişf edib saxlayacaq son məkan otağı tikməkdir. Axı onu da bilirdi ki, hökmdarlar iki cür olur: birinin yaşa dolduqca ağılı, dərrakəsi çoxalır, öz rəiyyətinə mehri, rəhmdilliyi artır. Biri isə quduzlaşır, əzazillər, cəfakəş rəiyyət üçün bəlaya çevrilir. Fərman, hökm isə yerində qalır. Onu gah birisi, gah da digəri imzalayır. Əlinin

¹ Dəvətnamə

üstündə başqa bir əl olmayan, özünü hamıdan yüksək bilən, özündən aşağıdakılara sürü, naxır kimi baxan hökmdarlar, hakimi-mütləqlər azmı olub dünyada?..

Əcəmi sübhədən Atabəylər meydanına gəldi. Şəhər əhlindən olan köməkçiləri onun ricasına əməl edərək öz işlərinin üstünü kəsdirmişdilər. Bir tərəfdə iki oğlan səliqə ilə bir-birinin üstünə yığılan kərpici xüsusi mancanaqlarla yuxarı qaldırır, bir tərəfdə iki qadın səbət-səbət yumurtaları bir-bir qıraraq ağını sarısından ayırır, saxsı təştlərə doldururdu. Cəmil isə süd və çirşümü bir-birinə qatıb məhlul hazırlayır, onların quzu dərisindən düzəldilən kiçik dağarcıqlara doldurub sərdabənin içərisindəki pillələrlə yuxarı göndərirdi. Əcəmi balaca kərpic parçalarının üstünə xüsusi kaşı çəkən ustanın, bəzək şəbəkələri düzəldən xarratın, kərpic-fıqurlar işləyən cavanın yanına gəldi. Onu ilk qarşılayan Cəmil oldu. Salamlaşdılar.

– Sabahınız xeyir, ustad.

– Sabahınız xeyir, Cəmil... Deyəsən, hamı gəlib, hə?

– Bəli.

Əcəmi növbə ilə hamının işinə baş çəkdi, qəliblərdən çıxan naxışlı parçalardan bir neçəsini götürdü, yoxladı. Təzəcə yuxarı çıxıb şaqulu aşağı sallamışdı ki, Cəmilin səksəkəli səsi eşidildi:

– Ustad... Hökmdar təşrif gətirir...

AY İŞİĞINDA

Aylı yay gecələrindən biri idi. Havadan elə bil od-ələv yağırıdı... Ancaq bir az keçəndən sonra hava yavaş-yavaş sərinlədi, Yəzdi-Kürd tərəfindən əsən meh bürkünü qovub içəri küçələrdən, həyətlərdən, sonra da şəhərdən uzaqlaşdırmağa başladı...

Şəhdigül yataqlarını axşam həyətdəki kətildə salmışdı, bürküdən darıxdıqları üçün Əcəmi balaca kilimi də, yorğan-döşəyi də çiyinə alıb pilləkənlə damın üstünə qaldırmışdı. Onun dalınca pillələri qalxan ev sahibəsi yatacağı yer-yurd eləmiş, sonra ərinin yanına uzanaraq gözlərini bədirələnmiş aya dikib dərin fikrə getmişdi. Əcəmini yorğun bildiyi üçün onu sual-cavaba da tutmamışdı. Fikirləşmişdi. “İşinin qızğın çağıdı... tez gedib, gec qayıdır... qoy yatıb dincəlsin...” Ancaq Əcəminin döşəkdə tez-tez böyrünü dəyişdiyini görüb Şəhdigül yenə dinc durmadı:

– Oyaqsan?
 – Hə... yuxum qaçdı...
 – Gördün, ha budu, deyəsən, hava sərinləyir...
 – Sərinləyəcək... Bizim şəhər gecələr heç vaxt küləksiz olmur...
 Yoxsa yay aylarında adam bürküdən lap boğulur... Sənə bir az çə-
 tindi, amma mən öyrənmişəm...
 – Yavaş-yavaş mən də öyrəşərəm.
 – Öyrəşəcəksən, amma gec öyrəşəcəksən... Axı sən kənd qızısan,
 Şəhdi... Sərin çeşmələri, gözəl ab-havası olan bir kəndin qızı... Səni
 belə qəşəng, gümrəh, tutiməqam eləyən də elə o kəndin suyudu, ab-
 havasıdı...
 Şəhdigül yatanda arxası qatda uzanan Əcəminin böyrünə qısıldı.
 – Hamısını başa düşdüm, amma tutiməqam nədi, onu başa düşmə-
 dim... Neçə dəfə demişəm ki, mənimlə qəliz dildə danışma... İndicə
 dedin ki, kəndli qızıyam, başa düşmürəm...
 Əcəmi güldü, böyrü üstə çevrilib ona tərəf döndü. Gözlərin bulud-
 suz səmədan yavaş-yavaş məğribə tərəf enən aydan çəkən Şəhdigül
 də onun başının altında qoyduğu qolunu çəkib yana uzatdı, qara hörük-
 lərini boynun dahnına yığıb başını ərinin sinəsinə söykədi.
 – Hər gəlinə tutiməqam deməzlər... Sən həqiqətən tutiməqamsan.
 Yəni şirindilli. – Əcəmi onu yamsıladı: – Ha budu, bal kimi şirin dil...
 – Di yaxşı! – Şəhdigül barmaqlarının üçünü Əcəminin dodaqları
 üstünə qoydu, sonra bir uşaq dəcəlliyi ilə saqqalını oxşadı. – Yorulmadın
 məni tərifləməkdən?.. Elə danışırısan ki, ha budu, elə bil bu dünyada
 məndən başqa qız-gəlin yoxdu! – Bu dəfə səsindəki ərköyünlüyü,
 həm də şübhəni Əcəmidən gizlədə bilmədi.
 – Niyə yoxdu?.. Var. – Əcəmi aram-aram dedi: – Qız-gəlinə nə
 gəlib... Amma səndən yoxdu, sən kimin ürəyətəni, ürəyiaçığı yoxdu.
 Sən yaxşı qızsan, Şəhdi! – Əcəmi onun alnından öpdü.
 – Alnımdan niyə öpürsən? – Əlini Əcəminin sinəsində gəzdirdi.
 – Sonra dikəlib onu öpdü və arxası qatda düşüb qaldı.
 Əcəmi onun öpüşünü cavabsız qoydu. Şəhdigül elə bil incidi, ba-
 şını yana çəkdi, Əcəminin qolunu başının altından çıxardı, dirsəkdən
 qatlayıb sahibinin sinəsi üstünə aşırı.
 – Ay şıltaq!..
 Araya xeyli sükut çökdü.
 Ay məğribə tərəf xeyli əyilmişdi. Şəhdigül başını yastıqdan qaldı-
 rıb dikəldi, yerinin içərisində oturub, dizlərini qucaqladı.

– İstəyirəm... Ha budu... bir söz soruşam, inciməzsən ki?
 – Niyə inciyirəm, soruş. – Əcəmi əli ilə onun kürəyini oxşadı.
 – Şeyxin qızını da çox istəyirdin?
 – Hansı şeyxin?
 – Hatibdi, itibdi... Onun da...
 Əcəmi güldü, sonra zarafata keçdi:
 – Ha budu, sən ki, baş şeyxə lap qəşəng ad tapmışsan...
 – Sözümlü qəribliyə salma... Dəryanuru deyirəm.
 Əcəmi əlini Şəhdigülün kürəyindən çəkdi və onun sualına birdən
 cavab vermədi. Bir müddət heç biri dinib danışmadı...
 Tut ağacında gecələyən sərçələrdən “pırı” eləyib başqa budağın
 üstünə qondu. Bir neçə sərçə bir-iki ağız civildəyib səsinə kəsdi...
 – Haradansa, lap uzaqda bir xoruz vaxtsiz banladı...
 Şəhdigülsə elə bu anda verdiyi sualın xəcalətini çəkdi. Anasının
 bir vaxtı siğə bacılığı Xəzəngülə dediyi sözlər yadına düşdü: “Qız uşağı
 ki, ər evinə ayaq basıb gəlin oldu, gərək sahibinin işlərinə qarışmaya...
 Qarıssa ortada həmişə inciklik olar. Çünki kişi öz evinin qibləsini
 hamıdan yaxşı bilir. Elə öz övrətindən də... Kişiyə kişi deyiblər...”
 Əcəmi belə bir sualı gözləməirdi. Gözləməirdi ki, bütün varlığı ilə
 ona bağlanan bu sadə kəndli qızı bir gün onun köhnə yarasının qaysa-
 ğını qoparar, onun yavaş-yavaş unutmağa çalışdığı nisgilini təzədən
 təzələyə bilər... Əcəminin xəyalı ötən illərə qayıtsa da, gözləri bu-
 ludsuz səməyə zilləndi. Üfüqdə, göyün lap dərinliyində ara-sıra gözə
 dəyən ulduzlara baxdı. Ayın gur işığında onlar güclə işarırdılar. Əcəmi
 həmin ulduzları uğursuz ilk məhəbbətinin çoxdan sönüb itən işığına
 bənzətdi. Bədirlənmiş Ay isə ona gecənin yarısı dizlərin qucaqlayıb
 yanında əyləşən, verdiyi qəfil sualın xəcalətini çəkən ömür-gün
 yoldaşının timsalı kimi baxırdı. “Nə cavab verirəm?.. Düzün deyim, ya
 yalan danışib aldadım?.. Düzünü desəm ürəyinə xal salacağam... yalan
 desəm özümü bağışlaya bilməyəcəyəm. Hə, ver cavabını, durub-oturub
 təriflədiyin, mədhiyyə dediyin cavan arvadının, hordən bir gülə, bül-
 bülə bənzətdiyin Şəhdigülünün...”
 Şəhdigül özü Əcəmini çətinlikdən qurtardı.
 – Deyəsən, elə sən, ha budu, qızları-gəlinləri istəməyi bacarı-
 rırsan... Şeyxin qızını onda istəyə bilmisən ki, indi də məni istəyə bi-
 lirsən... Yoxsa istəməyi əvvəlcədən bacarmasaydın, heç məni də, ha
 budu, indi necə istəyə bilərdin?..

Əcəminin yadına anası Badisəbanın neçə-neçə illər bundan əvvəl toxuduğu xalçaya heyran-heyran baxarkən dediyi kaxırdırmalardan biri düşdü: "...Bu mis nə pis mis imiş, bu mis Misir misi imiş..."

Bir müddət gözlerini səmada gəzdirdi, göyün dərinliyində işaran ulduzları saydı "bir, iki, üç..." Sonra Aya baxdı... Birdən haradansa bir parça bulud qəfil Ayın qabağına keçdi, bu an səmada gözüne quzeydən güneyə uzanan "karvan yolu" görünüb yox oldu. Əcəmiyə elə gəldi ki, yaşıl-yaşıl dərəynən axan köpüklü bir çayın suları xırp kəsildi... Fikirleşdi: "Bax, onu da, neçə-neçə illər keçəndən sonra adını kim-dənsə eşidib öyrəndiyin, yaxud kiminsə aramıza girmək qəsdilə qulağına pıçıldadığı Dəryanur da baş şeyx belə gecələrin birində, nağıllarda deyilən kimi şəhərdən gizlincə çıxarıb intəhası bilinməyən eləcə bir yolla apardı... Və o, bir daha geri qayıtmadı... Məni ona, onu mənə həsrət qoydu, tamarzı qoydu qoca Bağdad tülküsi..."

– Bilirsən nə var, Şəhdi? – Nəhayət, danışdı Əcəmi.

– Haradan bilirəm?.. Deyərsən, ha budu, bilərəm.

– Sənə yalan deməyə mənim dilim var gətirmir... Əcəmi nəzərlərini səmadan çəkdi, başını yastıqdan qaldırdı və dikəlib yerinin içərisində Şəhdigüllə yanaşı oturdu. – İndi ki, soruşursan, gərək düzünü deyəm... Adını çəkdiyən Dəryanur baş şeyxin qızı deyildi... Bir kasıb kişinin qızıydı... Özü də çox gözəl idi. Təmiz ürəyi var idi, mehribanıdı, heç kimə pislilik eləməzdi. Ancaq bədbəxt idi. Elə bədbəxt də oldu. Baş şeyx onu götürüb gizlincə, bir gecə hara apardısı heç kim xəbər tutmadı... – Şəhdigül üzünü Əcəminin çiyinə söykədi. O, ağlayırdı. Əcəmi Dəryanur barədə başladığı söhbəti yarımçıq kəsdi. Sən ağlayırsan?

– Hə... ağlayıram... Dəryanur kimi bir qızın başına gələn müsibəti eşidəndə, ha budu, adamın göz yaşsı sözünə necə baxa bilər? – Şəhdigül gecə köynəyinin yaxası ilə göz yaşını sildi. – Daha dalını demə, Əcəmi...

Əcəmi kiridi, Şəhdigülün ürəyiaçıqlığına, ürəyiyumşaqlığına təzədən heyrət etdi, qolunu onun çiyinə aşırıd və söhbəti dəyişincə çalışdı: – Sənin də, mənim də yadımızdan çıxıb ki, gecə yarısıdı, hamı yatıb, biz isə oturub köhnə boxça sökülük. Görürsən, Ay da yavaş-yavaş batmağa gedir.

Şəhdigül başını qaldırıb məğribə sallanan Aya baxdı və bilə-bilə söhbəti dəyişdi:

– Bilirsən yadıma nə düşdü?.. Gülmə ha! Qoy danışım... Bilmirəm neçə yaşım olardı. Deyirdim bə, ha budu, gecələr hər həyətin üstündə

bir Ay doğur. Bir gün gördüm ki, bizim Ayın yarısı yoxdu. Başladım zır-zır ağlamağa ki, ha budu, bizim Ayın yarısını Muxtarəddin kişinin oğlu oğurlayıb... Bilirsən niyə belə deyirdim? Ona görə ki, qonşumuz Muxtarəddin kişinin oğlu iki gün əvvəl, gecə divardan aşib həyətimizə düşmüşdü. Sonra da himimizi açib mənim xoşuma gələn ları xoruzumuzu oğurlayıb aparmışdı.

Əcəmi özünü saxlaya bilməyib xeyli güldü:

– Oyunun olsun, Şəhdi!.. Qiyamətsən, vallah!..

– Onun da bir gic arvadı var!.. Şəhdigül dirşeyilə Əcəminin böyrünü dümsüklədi.

– Gecə keçir ha, Şəhdi. – Əcəmi əsnədi.

– Doğrudan ha! Oyaq elə üçümüzük... Sən, mən, bir də Ay – sonra öz-özünə danışır kimi əlavə etdi: – Kim yatıb, kim oyaq? Hamı yatıb çırtan oyaq!.. Özümü deyirəm ha, Əcəmi ha budu, səni çırtana oxşatmaq ürəyimdən gəlməz... Sən böyük adamsan! Cəmil qardaş da bir dəfə dedi ki, Əbubəkr oğlu dünyada təkdi... Ucaltdığı abidə kimi!.. Belədi ki, deyir Cahan Pəhləvanın özü də abidəyə baxanda ağzı açıla qalıb, hələ tikilib qurtarandan sonra, ha budu, ağzı lap açıq qalacaq. Axı mənim Əcəminin əlləri qızıldı!.. – Şəhdigül Əcəminin əlini dodaqlarına dayayıb öpməyə başladı. – Sənin bu əllərinə qurban kəsilib!..

– Di yaxşı... Ay baxır, ulduzlar baxır...

Şəhdigül nəzərlərini göyə zillədi:

– Əcəmi, sənnən mənim ulduzum da onların içərisindədi? Axı anam deyirdi ki, ha budu, hərənin göydə bir ulduzu var...

Əcəmi əli ilə güney tərəfdə, üfüqlə parıldayan bir ulduzu göstərdi:

– Bax, o parlayan sənin ulduzundu... Onun yanındakı da mənim.

– Doğrudan?

– Lap doğrudan.

– Əcəmi, sən bilərsən, ha budu, göydə necə ulduz var?

– Hə çox.

– O ulduzların sayı çox olar, yoxsa sənin abidəyə hördüyün kərpiclərin? Əcəmi güldü.

– Ay qız, bu gecə vaxtı dilotu yemisən? – Əcəmi onu qucaqlayıb özü ilə bərabər yatağa uzatdı və belə vaxtlarda onu kirimək üçün dediyi sözü təkrar etdi: – Qara qazan, qup!.. Yatdıq!..

PIŞGAHDA

Naxçıvandan təzəcə qayıdan Cahan Pəhləvanın yanına bəzi mülklər çağırılmışdı.

Hamı təzim edib yerlərin tutandan sonra hökmdar adəti üzrə çənəsinin sol ovucunun içərisindən qaldırıb pişgaha toplaşanları bir-bir nəzərdən keçirdi və birbaşa məqsədini bəyan etməyə başladı:

– Mühəribə etməsək, qan tökməsək, qurban verməsək bizə qeyrətsiz-cəsarətsiz erkəklər kimi baxarlar bütün Arranda. Mühəribənin iki yolu var: ya əllərini qaldırıb təslim olmalısən, ya sinəni qabağa verməlisən ki, qalib gələsən... Biz ikinci yolla gedəcəyik.

Eldəgizlər xanədanının keşiyini çəkmək üçün bizə qüdrətli, bütöv bir dövlət lazımdır. Güclü qoşun lazımdır, həm də etibarlı müdafiə lazımdır.

Vəzir Sədəddin Əsəd hökmdarın sözünə qüvvət verib dedi:

– Əlbəttə, ehtiyat igidin yaraşığıdır...

– Müdafiə tikintilərindən bizə ən əvvəl lazım olanı qaladır, hasarlardır. Bizə belə qalalar, belə hasarlar Həmədanda da lazımdır, Gəncədə də, Naxçıvanda da lazımdır. Təbrizdə də... Özü də qalalar elə inşa olunmalıdır ki, böyük bir qoşun oraya yerləşə bilsin...

– Mən Şirvanın ilhaq olması barədə xəbərdarlıq etmək niyyətindəyəm.

Məliklərdən Cəmaləddin Ayəbə soruşdu:

– Buna qoşumuz gürcü çarlığı necə qiymət verir, hökmdar? Axı Gəorgi ilə Şirvanşah qohumdur...

– Biz Şirvanın üstə əli qılıncı gedə bilmərik. Bu, qardaş qırğını olar. – Sədəddin Əsəd elə bil öz-özünə danışdı. – Biz Şirvan hakimini təmkinlə, əmin-amanlıqla başa salmalıyıq ki, arranlar ona abxazlardan yaxındır, məhrəmdir. Kiminən qohum olursan-ol, bu sənə öz işindir.

Bəs din, bəs məzhəb? Mən bu əqidədəyəm ki, din ayrı, məzhəb ayrı olanda qohumluq da axıra kimi rəvan olmur. Haradasa bir gün narazılıq baş verir... Biz ata-babadan öz rəqibimizə həmişə nəsihət verməyə, onu düz yola çağırmağa adət etmişik. Sözüümüzü eşidən qazanıb, eşitməyən uduzub. – Hökmdarın da, məliklərin də ona qulaq asdıqlarını görəndə ixtiyar vəzir bir az da həvəsə gəlib sözünü davam etdirdi: – İnadkarlıq edənləri isə necə lazımdırsa, eləcə də cəzalandırmışıq, qılınclarımızın qabağından, atımızın döşündən qaçıb qurtara bilməyiblər. Ağıllı hökmdarlar öz nəslinin, öz məmləkətinin tənsibini heç vaxt mələkəsinin nəslinə qurban verməyiblər...

– Mərhaba, vəzir! – Cahan Pəhləvan özünün ilk həmsöhbəti, ilk məsləhətçisi olan müdrik qocaya razılıq etdi. – Azərbaycanda da iki dövlət mövcud ola bilməz... Düzdür, möyus olmağa da dəyməz. Çünki birinci bizik – Atabəylər, ikinci onlardır – Şirvanşahlar. Şirvanın şahını başa salmaq ki, artıq vaxt çatıb, “ikini” birləşdirib vahid “bir” yaratmaq lazımdır. – Cahan Pəhləvan iki barmağını büküb baş barmağını göstərdi.

– Hökmdar, özünü əyandır ki, başqa dövlətin üzərinə qoşun yeridəndə hakimlər ən əvvəl beytülmaldakı var-dövlətin haqq-hesabını da nəzərə alıblar. Bu ilin vergiləri çox pis yığılıb. Yerlərdən xoşagəlməyən xəbərlər alınır... Bəzi kəndlərdə peyda olan qaçaq-quldurlar, bədovilər...

Hökmdar əlini yuxarı qaldırdı, bu o demək idi ki, kiri. Sədəddin Əsəd də kiridi. Cahan Pəhləvan birdən sərtləşdi:

– Bunun təqsiri sizdədir! – dedi. – Əvvələn, sən vəzir də, sonra da bunlar da günahkarsınız. – Oturanları göstərdi. – İş belə getsə mən iqtidar paylayıb əlavə qoşun saxlamalı olacağam. Sən mərhum atabəy-əzəmin vəziri olubsan. O vaxtdan da bu işlərin içindəsən. Yaxşı bilirsən ki, əsgər iqtidar olandan sonra vay əkinçinin gününə! Qoy üzünü qibləyə çevirib kölməyi-şəhadətnaməsini oxusun... Şuluqluq salan, özbaşınalıq edən kəndliləri yerində oturma bilməyən kəndxudaları buğamı saxlayırıq? Yoxsa şəhər əhalisinə həmsöhbət təyin etmişik bu fərsiz dağları? Sarayın ki taxıl, çəltik zəmiləri, pambıq, yonca sahələri, meyvə bağları olmadı, o nə saraydı? Xanədan ki sürülərə, naxırlara, ilxılara malik olmadı, o nə xanəandı? Bir ölkədə ki köhrizlər, bulaqlar su vermədi, çaylar, sellər axıdılıb göllərə doldurulmadı, on nə məmləkətdi? O ki, qaldı yerlərdən alınan xoşagəlməz xəbərlərə... – Hökmdar çox sərt göründü. – Dövlətə əl qaldırmaq olmaz, necə ki, allaha ağ olmazlar!.. Mən küllü miqdarda xərc çəkib Naxçıvanda, Marağada xüsusi qoşun alaylarını niyə saxlayıram? Bu qoşun hissələrinin ümdə vəzifəsi yerlərdə baş qaldıran iğtişəşləri yatırmaqdır, asayışı bərpa etməkdir. Məndən əvvəlki hakimlərin də belə qoşun hissələri olub, indi də var. Döyüşməyən, vuruşmayan, qan tökməyən, cızığından çıxıb dövlətin üzünə ağ olmaq istəyən bir para adamlara vaxtında divan tutmayan əli nizəli, kəməri qılıncı qoşun belinə yəhər qovulub minilməyən ata bənzəyir, özü də aygır ata yox, madyan ata! Mənim belə qoşun hissələrindən əzəli gündən zəhləm gedir... Nizə ki ələ alındı, öz hədəfinə dəyməlidir, qılınc ki belə bağlandı, lazım gələndə qınından çıxmalıdır.

Birdəfəlik sırğa, ya da heydəri edib qulağınızdan asın bu həqiqəti. – Məliklərdən birinə müraciətlə dedi: – Marağadakı qoşundan bir dəstə göndərin Naxçıvana, göstərsin zərbi-dəstini özbaşınalıq edən kənd camaatına... Həm də oranın fərsiz rəisinə!..

– Baş üstə, hökmdar. – Məlik Cəmaləddin Ayəba dedi.

– Özlərinə də ixtiyar verin necə bacarırlar, elə də rəftar eləsinlər dövlətin üzünə ağ olanlarla! Küçük, qulağın kəsəndən qorxar!.. Onda rəiyyət, ələlxüs, kənd camaatı birdəfəlik başa düşər ki, saraya, xanədana verilən vergilər məcburidir, hər kəsin xoşuna deyil. Kim ondan boyun qaçırsa cəzalanacaq.

Məlik Cəmaləddin Ayəba dilini yenə dinc qoymadı:

– Üstünə qaynar su töküləcək, qışda buzlu suda saxlanacaq. Kimin adı siyahıya düşübsə öləndən sonra da vergidən azad edilmir, əgər övladı varsa...

Cahan Pəhləvan isə öz adamlarının ünvanına dediklərin ixtisar etmək fikrində deyildi:

– Bizim dağalar da yaxşı işləmirlər, biganəlik göstərirlər, camaatı yaxşı başa salmırlar. Belə dağalardan bir neçəsini ciddi cəzalandırmaq, lazım gəlsə lap zinadan salmaq gərəkdir ki, qalanlarına ibrət olsun. – Cahan Pəhləvan hər iki yumruğunu o biri məliklərə göstərdi:

– İnsan yaranan gündən zülmə boyun oyi, cəbrə tabe olub... Düzdür?

– Bəli, düz buyursunuz. – Bu dəfə hökmdarın dediklərin hamıdan tez Qəzvin hakimi Nurəddin Qara təsdiq etdi.

– Zülm etməsən, cəbr işlətməsən dövləti idarə etmək olmaz. Dövlət sözü, mənim zənnimcə, elə zülm deməkdir, hökm deməkdir, cəbr deməkdir. Düzdür, vəzir?

– Bəli, düzdür. – Sədəddin Əsəd onun sözünü təsdiqlədi.

– Bunun üçün Nizamülmülk¹ olmaq gərəkdir... Bir də belə olsaydı şahların nə dərdi-səri! – Cahan Pəhləvan yana-yana əlavə etdi: – Elə vəzir olmaq üçün bir baş, iki ayaq çox azdır... Kəllə, qabiliyyət, nüfuz, uzaqgörənlik, siyasət, ağıl, zəka... nə bilim, daha nələr gərəkdir. O ki, qaldı qaçaq-quldura... Ələlxüsus o çoban Eldar bəhmənin oğluna... bilmirəm Şimşək Əlidi, yaxud ildırım Əlidi... Mənim üçün heç bir təfavütü yoxdur... – Deyəsən, təfavütü var idi, saray sahibi niyəsə dayandı, əyri-əyri vəzirə baxdı, ani fikrə getdi, sonra davam etdi: – Mən bu

fikirdəyəm ki, çoban oğlunu başa salmaq üçün Əbubəkr oğlundan etibarlı adam yoxdur. Əcəmi istəsə onu dağlardan kəndə endirə bilər.

Məliklərin yanında ünvanına eyhamla da olsa irad tutulan Sədəddin Əsəd özünü ələ alıb dedi:

– Endirə bilməyib, hökmdar...

– Demək, istəməyib... Mən dedim istərsə... Onda mənim xüsusi fərmanımı hazırla, qoy çapar aparıb Naxçıvanın o fərsiz rəisinə çatdır-sın. O da çoban Eldar Bəhmənin oğluna qəti xəbərdarlıq etsin ki, beş-on çulucurıq kəndli-kütdünü başına yığıb xanədana hədə-qorxu gəlməsin. – Cahan Pəhləvan yenə fikrə getdi. Əlincə ətrafındakı dar keçiddə Əli Şimşəklə qarşılaşdığı yeri, aralarındakı söhbəti xatırladı. – Fərmanda onu da göstər ki, bir ay içərisində çoban Eldar Bəhmənin oğlunu tutub saraya təhvil versin! O qaçaq onda qanar ki, ərəblərin oyununda olduğu kimi, “şahla” oynamaq “piyadaya” xeyir gətirməz!..

Piçgahda sükut yarandı. Hökmdar bu dəfə niyəsə xeyli düşündü. Əyləşənlər də tez-tez bir-birinə baxıb çiyinlərini çəkdi. Saray sahibi handan-hana dilləndi:

– Mənim deyəcəklərim bunlar idi. Amma, vəzir, sən qal.

Hamı otağı tərk etdi, Sədəddin Əsəd fürsət əldə etdiyi üçün elə bil sevindi.

– Hökmdar, siz... Naxçıvanın baş şeyxinə, həm də rəisinə inanmayın... Əbubəkr oğlu...

Cahan Pəhləvan onun sözünü kəsdi:

– Vəzir, özün bilirsən ki, mərhum atabəy-əzəm filosoflardan, üləmalardan, şüeralardan heç vaxt uzaq qaçmayıb... Onlarla görüşlərdən həmişə məmnun olub. İnan ki, mən də atam xasiyyətindəyəm. Və indinin özündə də sənətkarlarla belə bir ünsiyyətə girişmək arzusundayam. İstərəm ki, Əbubəkr oğlu da məndən, saraydan heç vaxt rəncidə-xatir olmasın. – Gözlərini qıyıb vəziri sərt-sərt süzəndən sonra sözünə davam etdi: – Mərhum atabəy-əzəm tez-tez deyirdi: “Siyasətşünaslıq hökmdarın ilkin qabiliyyətidir”. Cahan Pəhləvanın sifətindəki sərtlik birdən yox olub getdi, dodaqlarından ani bir təbəssüm göründü.

– Başa düşdüm, hökmdar...

Cahan Pəhləvan vəzirə beytülmala əlavə sikkələr toplanmasına, əlavə vergilərin təyin edilməsinə, Naxçıvandakı Duzdağından duz aparın başqa yerli tacirlərdən rüsumların vaxtında alınmasına, xanədana mənsub ilxırlarla qaçışda yüyörək olan ərəb atlarının sayının artırılmasına, zindana

¹ Sölcüqların məşhur vəziri, “Siyasətnamə”nin müəllifi

salınan oğruların bir neçəsinin əfv edilməsinə, tərəvətini itirmiş bəzi cariyələrin saraydan uzaqlaşdırılmasına ömrlər, sərəncamlar verəndən sonra zarafata keçib dedi:

- Vəzir, çoxdan istəyirəm səndən bir şey soruşam.
- Buyurun, hökmdar. – Sədəddin Əsədin də zehni açıldı.
- Sənin övrət məsələsindən başın yaxşı çıxır?
- Üzrxahlıq istəyirəm, hökmdar. Mən övrətlər barəsində təmamən bisavadam. Bunu mərhum atabəy-əzəmin özü də bilirdi.

Cahan Pəhləvan birdən qəhqəhə çəkdi:

- Onda dünyadan xəbərin yoxmuş ki, ay mağmun! Övrət fitnə-fəsadından başı çıxmayan kişi gərək başın dövlət işlərinə də soxmaya! Sədəddin Əsəd yazıq-yazıq hökmdara baxıb çiyinlərini çəkdi:
- İnanın ki, düz sözümdür.

– Mən isə övrət barəsində çox şey bilirəm, vəzir... Və bu qənaətə gəlmişəm ki, Allah-təala övrətləri iki cür yaradıb, biri halal, biri haram. – Cahan Pəhləvan başından tacını götürüb taxtın üstünə qoydu, öllərini çoxu ağarmış cod saçlarına çəkdi. – Halal övrət adamın öz övrətidir, xərc çəkib aldığıdır. Necə ki, mülk alırsan, ev-eşik alırsan, at alırsan, mal-davar alırsan... Haram isə cavanlıqda divardan oğurluqla aşıb gətirdiyin, yaşa dolanda aldadıb evinə, otağına gətirdiyindi...

– Allah-təala sizi həmişə şad-xürrəm eləsin! Heç bir nigarançılığınız, narahatçılığınız olmasın... Həmişə süfrənizin başında, övladlarınızın üstündə olasınız.

– Mən sənin Eldəgəzlər xanədanına sədaqətinə inanıram, vəzir! Çünki mərhum atamın öz dilindən dəfələrlə eşitmişəm... Heç özüm də bilmirəm kefin niyə duruldu...

Sədəddin Əsəd ürəkləndi:

– Sizə xatırlatmağı özümə borc bilirəm ki, keçən görüşümüzdə səlcuqların sultanı barədə nəso demək istədiniz, amma qardaşınız atabəy Qızıl Arslan gəldiyi üçün söhbəti saldınız təxirə.

Cahan Pəhləvanın sifəti yenə sərtləşdi, fikrə getdi, adəti üzrə taxtında yanını dəyişdi. Saray sahibi bir məsələ barəsində qəti fikir demək istəyəndə həmişə belə edərdi:

– Mən səlcuqlərə olan cəhətimimi axıra qədər saxlamaq niyyətindəyəm, vəzir. Bilirson nəyə görə? Ona görə ki, səlcuq xanədanı təslim olmasaydı, hakimiyyətdən ol çəkməsəydi, mənəim mərhum atam Şəmsəddin Edə söhbətin uzanmasını lazım bilmədiyini üçün başqa bir məsələni hökmdara xatırlatdı:

Qul karvanı barədə hökmünüz necədir?.. Bir də xəlifəyə göndəriləcək hədiyyə barədə fikrinizi bilmək vacib olardı.

Cahan Pəhləvan taxtından yenib pişgahda o tərəf-bu tərəfə var-gəl etdi. Bunu görə vəzir də dərhal ayağa qalxıb onun hüzurunda fərəhat dayandı:

– Xəlifəyə cariyyə dindən də, dövlətdən də əzizdi... Həvadrəstlik¹, fisqu-figurluq² Qüreyşi nəslinin ən naqis cəhətidir. Xəlifənin atası tünbətün də belə olub, babası tünbətün də... Harun ər-Rəşid də, əl – Müstərişdi də, ən – Nəsiri də... Üstəlik babaları Məhəmmədin özü də. – Hökmdar dayandı, alnını ovuşdurdu: – Bir həftəyə qul karvanını yola salın çıxıb getsin... Amma bir nəfər də qız göndərməyin...

Bizə xəlifəyə – ruziyyəminin mərhəməti daha gərək deyil! Biz daha bundan sonra hər şeyi müstəqil məmləkət kimi özümüz həll etməli olacağıq. Mənəim yeganə məramım Arazın sağ və sol sahillərində müqtədir bir dövlət yaratmaqdır. Qoy bunu dostlarımız da bilsinlər, düşmənlərimiz də... Mənə isə bu tac-taxt atamdan qalıb, mən onu qorumalıyam, hifz etməliyəm, öləndə də öz varisimə təhvil verməliyəm... Çalışırım ki, yaxşı hakim olam, mərhum atabəy-əzəmə layıq!..

– Hökmdar həzrətlərinə bəyan olsun ki, indi camaat çoxu məscidlərdə namaz qılanda “Əşədi Məhəmməd” sözüne görə peyğəmbərlə yanaşı, hökmdar barəsində də fikirləşir. Onların çoxu ali sözlərini Allah-təaladan sonra sizə aid edirlər. Camaatımız çox gözəl başa düşür ki, xalq küllən müqərrəb-dərgah³ olmasa, dövlət bərqərar olub möhkəmlənməz. Bu da hamıya əyandır ki, hökmdarın damarlarında atasının qanı axır. O, Şəmsəddin Eldəgəz kimi bir hökmdarın ilk oğlu, ləyaqətli xələfi, əvvəlinci varisidir. O istəsə öz qılıncının gücünə, ağılı və dərrakəsi ilə Azərbaycan Atabəylər dövlətinin ərazisini də, sərhədlərini də genişləndirər. Bu dövlətin ərazisi məşriqdən məğribə kimi uzanıb gedə bilər...

– Amma biz gərək yüz ölçüb bir biçək. Elə edək ki, rəiyyətin narazı qalmasın. – İxtiyar vəzirin mədhiyyəsinə xeyli xoşhal olan Cahan Pəhləvanın səsində birdən rəhm çalarları hiss olundu: – Mən bütünü bəni-Adəmi sevirəm. Bu bəni-Adəmdən isə mənəim üçün arranlılar daha əzizdir. Onların heç birinin başından bir tükün əskik olmasını rəva bilmirəm.

¹ Ehtiraslılıq

² Pozğunluq

³ Hökmdara yaxın

Sədəddin Əsəd istədi deyə ki, bəs onda bu sərtlik, bu cəzalar nə üçündür?.. Amma cürət etmədi.

Cahan Pəhləvan vəzirin ürəyindən keçənləri elə bil başa düşdüyü üçün fikrini bir az da geniş izah etməyə çalışdı.

– Hamıya aydındır ki, ələlxüsüs, sən ixtiyar vəzir çox yaxşı bilir-sən ki, hökmdar öz məmləkətində qayda-qanun yaratmaq, asayışı bərpa etmək üçün sort olmalıdır, yolundan azanları vaxtında cəzalandır-malıdır. Amma lazım gələndə, məqam çatanda öz qətiyyətini yağlıların qəfil basqınlarından sinəsi ilə qorumalıdır. çalışmalıdır ki, heç bir əcnəbidən onun rəiyyətinə heç bir xətər toxunmasın. Deyərlər ki, hər bir ərək öz komasının mühafizidir, hökmdar isə təkcə öz komasının yox, bütün məmləkətin mühafizidir... Yadımdadır, atabəy-əzəm də tez-tez deyirdi: hakimin ilkin borcu və məramı öz rəiyyətinin haqq-ədalət və sakitlik içərisində yaşamasın təmin etmək olmalıdır. Təəssüf ki, hər hakim buna nail ola bilmir.

– Dediklərinizə nail olmaq o qədər də asan iş deyil. Hakim bütün rəiyyəti razı sala bilməz. Yunan padşahı İsgəndər də bunu istəsəydi, nail ola bilməzdi. Bu cahandədə vəzire inanm, hökmdar. – Sədəddin Əsəd səsinin ahəngini dəyişdi: – Daha bir məlumat. Naxçıvanın baş şeyxi Hatib ibn Mübarək dünən Həmədana gəlib. Daha doğrusu, mənim yanımda olub... Sizinlə görüşmək niyyətindədir. Deyəsən, Əbubəkr oğ-lundan yenə narazıdır...

– Bu qoca, Naxçıvanla Həmədanın arasını niyə su yolu eləyib?

– Nə deyim...

– Yaxşı... qoy sabah təşrif gətirsin... Amma ikilikdə o qoca tülkünə başa salmalıyıq ki, Əbubəkr oğlu nə molladır, nə də şeyx. Əcəmi mə-mardır, filosofdur... şairdir... Mənim isə belə şəxslərə böyük ehtiramım, böyük hörmətim var!.. Əcəmi təkdir, Hatib ibn Mübarəklər isə çoxdur. İtlərə atılacaq qədər çox!..

Həbəş qulam özünü içəri saldı:

– Atabəy, Xilat hakimi Ərman şahın şəxsi çaparı gəlib... Sizi təsili görmək istəyir...

Cahan Pəhləvan vəzirin üzünə baxa-baxa dedi:

– De, gəlsin...

...Qədim Dvin ətrafındakı düzənlikdə Cahan Pəhləvanın qoşunu ilə Georginin qoşunu arasındakı döyüş get-gədə qızışdı. Atabəy-əzəmin sağ olmadığını bilən Gürcüstan hakimi Azərbaycan Atabəylər dövlə-tinin möhkəmlənməsindən, Təbrizin, Marağanın Eldəgizlər xanədanının tərkibinə daxil edilməsindən bərk narahat olmuşdu və vədini pozaraq otuz minlik qoşunu ilə Dvin üzərinə yenə yürüş etmişdi.

Cahan Pəhləvan qardaşının, oğlanlarının bu döyüşdə iştirakına razılıq verməmişdi. Onlar nə qədər təkid etsələr də, şah öz dediyinin üstündə durmuşdu: “Gürcüstan hakimi mənimlə təkbətək üz-üzə gəlmək niyyətindədir. Buna görə də mən necə istəyirəmsə, elə də olmalıdır... Mən sizinlə qardaş və ata kimi yox, hökmdar kimi danışı-ram. Hökmdarın dediklərini müzakirəyə qoymazlar, onun hökmlərinə düzəliş verməzlər. Mənim əmrim olmadan siz Təbrizdən kənara çıx-mırsız. Demetre törəməsinin pişvazına özüm çıxacağam...”

...Hər iki tərəfdən yaralananlar da, ölənlər də çox idi. Buna baxma-yaraq dəstələr seyrəkləşərək kimi arxadakı hissələri irəli ötürürdülər. Qabaqdakı dəstələr üz-üzə dayananda isə arxadakı dəstələr onların yerini tuturdular. Başlarında məxfərin, əyinlərində zirehi geyim olan əsgərlər əllərindəki qılınclarla, özlərinə yol açır, biri nəre çəkə-çəkə, biri lənət yağdıra-yağdıra, biri söyə-söyə düşmən səflərini yarırdılar. İlk zərbədən nalə qoparanların, yaralı-yaralı düşmən üstünə şığıyan-lara ürək-dirək verənlərin səsləri də eşidilirdi... Səpələnən dəbilqələrin, ölən, can verən atların, qana bulan dəniz köynəklərin, qalxanların, nizələrin sayı get-gədə artır çoxalardı.

Gündoğandan sonra nərələr də, lənətlər də, söyüşlər də, nalə qopa-ranların, ürək-dirək verənlərin də qılınc-qalxan səslərinin içərisində eriyib batdı...

Hələ döyüşə girməyən süvari dəstələrinin önündə, ağ kürənin belində şahənə əyləşən Cahan Pəhləvan öz piyadalarının vuruşundan hələ ki, narazı deyildi. İlk günlərdə onlar geri çəkilsələr də, dünüdən öz yerlərində sayırdılar. Onun haqq-hesabına görə döyüş meydanında ölənlərin çoxu Georginin əsgərləri idi.

Cahan Pəhləvan fikirləşirdi: “Qoy ölənlərin anaları əvvəl-əvvəl Georgini lənətləsinlər. Mən ona əmin-amanlıqla, bir qonşu kimi meh-riban olmağı təklif etmişdim. Görünür, verdiyi sözə axıra kimi əməl

edə bilmədi. Qoy bilsin ki, Cahan Pəhləvanın qabağında duruş gətirmək, hər kişinin işi deyil. Eldəgizlər qılıncını hər ərən korşalda bilməz; onu Şəmsəddin oğullarının ələndən hələm-hələm vurub yerə salmaq mümkün deyil!..” Birdən yadına atabəy-əzəmin sağlığında göstərdiyi döyüş düşdü. Onda Rey ətrafında vuruşurdu. Sonralar ilk qaymatası olacaq Qütlüq İnancla üz-üzə gəlmişdi. Və üç tərəfdən sıxışdırılırdı. Atlıları ortadan döyüşə buraxdı, düşmən hissələrini yarib keçdilər, qarşdakı süvarilərlə döş-döşə dayandılar...

Pərən-pərən olub yanlara dağılan piyadalar özlərinə gəlincə hər şey həll olundu: qoşunu pencər kimi biçib tökdülər.

Rey hakimi aman istəməli oldu...

– Hökmdar, məqamı, bəlkə Naxçıvandan gətirilən xas süvari alayını döyüşə buraxaqsan? – Arxada at üstündə dayanan mülklərin içərisindən irəli çıxıb Cahan Pəhləvanı ötən günlərə uçan xəyalından ayıran Qəzvin hakimi Nurəddin Qaraydı.

Cahan Pəhləvan sağ əlini qılıncının qəbzəsindən çəkib yuxarı qaldırdı və bir az sərt tərzdə:

– Görək olanda, – dedi, – özüm əmr cləyəcəyəm!

Məlik heç nə deməyib atının cilovunu geri dartdı, at dalı-dalı həsdəyib əvvəlki yerini tutdu. Yəhərdə əyləşib döyüşün gedişini diqqətlə izləyən mülklərdən Cəmaləddin Ayəba və onun adaşı Cəmaləddin Özəba bir-birinə baxdılar, bir kəlmə də kəsmədilər.

Elə bu vaxt irəli yortan dəstələrin arxa cərgəsindən beş-on əsgər qəfil geriye dönüb qaça-qaça gəldi və Cahan Pəhləvanın ağ kürəni ilə döş-döşə dayandı. Onların içərisindən ucaboy, şivərək əsgər irəli çıxdı, başındakı məxmərini çıxarıb hirsə yerə atdı, əlindəki qılıncı qəzəblə kənara tulladı.

– Bəsdir! – deyə səsi gəldikcə bağırdı. – Az verin bu adamları qırğına! Doymadınız tökülən bu günahsız qanlardan?.. Dayandırın davanı! Biz daha vuruşmaq istəmirik... İstəmirik! – Əsgər bu sözləri deyə-deyə belindəki toqqasından polad tiyəli qəmənini çəkib ağ kürənin sağ böyrünə cumdu. Yaxınlaşan kimi də havada bir şəfəq parıldayıb yox oldu. Ucaboy, şivərək əsgərin başı bədənindən ayrılıb torpağa düşdü, qəməninin dəstəyini ovcunda bərk-bərk sıxan başsız bədən əvvəlcə geriye ləngər vurdu, sonra üzüqoylu torpağa sərilirdi... Bu, elə ani, elə gözlənilməz baş verdi ki, əvvəlcə heç kim heç nə kəsdirə bilmədi. Yalnız Cahan Pəhləvan qılıncının tiyəsinə ağ kürənin yanına çəkib qanı təmizləyəndə hər şey aydın oldu.

Hökmdarın üzünə “ağ olmaq” istəyən əcnəbi əsgərlər bu hadisənin fərqi varan kimi dərhal geri döndülər. Georginin piyadalarına qarşı canı-dildən vuruşan qoşunun içərisində yox oldular...

...Bu dəfə Karmasın düzündə gedən vuruş yadına düşdü. Atabəy-əzəm Şimla Ay-Doğdunun qoşununu sıxışdırmışdı... Bu vaxt düşmən qoşunundan əsir alınan və heç bir suala cavab verməyən cavan bir döyüşçünü Şəmsəddin Eldəgəzin hüzuruna gotirdilər. Əsir başını dik tutaraq hökmdar atının qabağına yeridi.

“ – Suallara niyə cavab vermirsən?”

“ – İstəyirdim məni hökmdar hüzuruna gətirsinlər...”

“ – Məqsədin nə idi?”

“ – Sənin o kifir üzünü görmək...”

“ – İgid oğlana oxşayırsan... Onun qollarını açın, buraxın getsin “.

“ – Getmərim... Sərkərdəmiz elə bilər ki, xain çıxmışam, ona görə məni buraxıblar... Bir də əsir düşən bir əsgər öz qoşununa nə üzle dönə bilər?”

Əsir birdən geriye döndü, arxasında dayanan iki mühafizin əlindəki nizələrin uclarından yapışib öz sinəsinə soxdu. Qan qusub üzüqoylu nizələrin üstünə düşdü...

“ – Başqa yol yox idi, vəzir! Ölüm-dirim vuruşunda heç kimə güzəştə getmək olmaz... hərbiyəyə, cədəlgahəyə giren hər bir əsgər qeyrəti özünə dost bilməyə, məsləkdaş seçməyə, uğursuzluq fikrini kənara atıb mətinlik, qətiyyət göstərməyə, sərkərdə qalibiyyət qazana bilməz”.

– Hökmdar, cinahlara baxırsan? – Sədəddin Əsəd Cahan Pəhləvanın bütün diqqətini döyüş meydanına cəmləşdirmək istədi.

– Baxıram da, görürəm də! – Cahan Pəhləvanın cavabı yenə qısa və sərt oldu.

Ancaq Sədəddin Əsəd mülk kimi bu cavabla kifayətlənmədi və atını yaxına sürüb rica və tələbqarışq bir ahənglə:

– Bəs... onda nəyi gözləyirsən? – dedi. – Qoşunu üç tərəfdən mühasirə... – deyəsən, dili var gətirmədi, sözünü tez dəyişdi. – sıxışdırıla bilərlər... Bir cəhəti də görək nəzərə alasan ki, Georginin qoşunu xeyli məşqdən sonra döyüş meydanına girib...

– Cəbban¹ olma, vəzir! Sən ki, bilirsən mən belə vuruşları çox görmüşəm... Geri də çəkilmişəm, mühasirəyə də düşmüşəm... amma

¹ Ağciyər, qorxaq

bu qılıncım mənə axır məqamda yol açıb. – Cahan Pəhləvan sağ əlini daim dəstəyi üstünə qoyduğu qılıncını bir dirsək yuxarı çəkdi və hirsle təzədən qınına itələdi...

Sədəddin Əsəd daha dinmədi. Cahan Pəhləvan ağ kürənin üstündə bir az dikələn kimi oldu, sağ və sol cinahlardan qoşunun üstünə yeriyən düşmən əsgərlərinin səflərinə diqqətlə baxdı. Vəzirə də, məliklərə də elə gəldi ki, hökmdar onların miqdarını dəqiqləşdirmək istəyir.

Əslində isə Cahan Pəhləvan belə ağır vaxtda öz əsgərlərinin qabiliyyətini, nə qədər soyuqqanlı olub-olmadıqlarını, ölümün gözünün içinə baxa bilib-bilmədiklərini yoxlamaq istəyirdi. Bu istək isə onun ürəyində muzdlu tutulan əsgərin üzüdnüklüyündən sonra birə-on qat artmışdı.

Elə bil piyada əsgərlər birinci növbədə sərkərdələrinin, sonra isə hökmdarlarının ürəyindən keçənləri dərhal başa düşdülər. Cinahlardan hücum edildiyini görən kimi sanki qəfil bir dalğanın təsiri ilə fəvvrən sağa-sola dönüb üç hissəyə bölündülər. Bir hissə əvvəlki yerində döyüşü davam etdirdi, yanlarındakı hissələr cinahlardan həmlə edən düşmənlə üz-üzə dayandılar.

Döyüş meydanında səs-küy daha da çoxaldı:

– Nəslər!

– Andırlar!

– Çorlar!..

– Vur!

– Sağa!

– Sola!

– Aman verməəə!

– “Allahu-Əkbər!” deyib döyüşə atılanlar isə get-gedə çoxalırdı...

Sədəddin Əsəd bu dəfə atını hökmdarın yanına sürdü.

– Gərək bu gecə mən deyən razı olaydın, hökmdar, şəbxun¹ da düzəltseydik xeyli qazanmışdıq. – deyib oyalandı.

– Gərək ki, sən də onu bilirsən, mən cavan çağlarımdan heç vaxt şəbxun tərəfdarı olmamışam. Mən düşmənlə açıq-aşkar vuruşmağa adət etmişəm. Sən ki atabəy-əzəmlə, mənimlə dəfələrlə döyüşlərdə olmusan. Gözləyirdim ki, car çəkib indicə qoşunun ürəyinə təpər verəcəksən, müsəlmanları kafirlərə divan tutmaqda həvəsləndirəcəksən... Başlamısan şəbxun düzəldək... Bir də o sözü dilinə gətirmə, vəzir!

¹ Gecə həmləsi

– Baş üstə.

Vəzirin sözü yarımçıq qaldı, hardansa bulud kimi uçub gələn saysız-hesabsız ox onların başının üstündən keçdi: biri Sədəddin Əsədin sol buduna sancıldı. Qoca vəzir oxu çıxardı və atın üstündən arxaya atdı. Əbasının cibindən çıxardığı yekə yaylıqla budunu sarıdı. Və sarıya-sarıya da xəbərdarlıq etdi:

– Hökmdar, özünü gözlə.

– Ox qorxaqlara deyir, vəzir. – Hökmdarın sözləri yarıcıddı, yarızarafat olmasaydı, Sədəddin Əsəd bəlkə də cavab qaytaracaqdı...

...Gün get-gedə əyilirdi. Uzaqdakı dağların döşündə kölgə düşən yerlər çoxalırdı. Dvin düzlərində isə vuruş getdikcə qızışırdı. İndi hər iki qoşun bir-birinin üstünə ox, mizraq “yağışı” yağdırır, mancanaqlara qoyulan yekə-yekə daşlar tullayır, içi neftlə dolu çəlləklər, bərkidilmiş yanar arabalar hellədirdilər...

Georginin əsgərləri döyüş meydanının yoxuş hissəsində dayandıqları üçün bu əlavə “silah” növlərindən daha səmərəli istifadə edirdilər...

Cahan Pəhləvan vuruş başlanan gündən düşmən qoşununun başçısını görə bilmirdi. Bunu həm özü, həm vəziri, həm də məlikləri hərə bir tərəfə yozurdu. Ancaq düşmən qoşununun arxasında üç çadırın – biri yaşıl, iki qara çadırın qurulmasını da əbəs bilmirdilər və Cahan Pəhləvanın ürəyinə dammışdı ki, qara çadırlarda nəşə bir fitnə-fəsad var...

Sədəddin Əsədin bir sözü də onun ağına batmışdı: “Gürcüstan hakimi mərhum atabəy-əzəmdən sonra özünə təzə dostlar tapıb və onların məsləhətləri ilə oturub-durur.. Onun təzə məsləhətçiləri isə azacıq aşın duzu deyillər, onlardan hər cür fitnə-fəsad gözləmək olar... “Elə bu vaxt baş verən hadisənin özü də fikirlərini təsdiq etdi. Qara çadırın pərdəsi qaldırılan kimi it sürüsü özünü düşmən qoşunun içərisinə saldı. Xüsusi təlim görüb harınlanmış itlər Cahan Pəhləvanın əsgərlərinin üstünə dırmanaraq birini burda, birini orda didib parçalamağa başladılar. Piyadaların içərisinə çaxnaşma düşdü, Bundan istifadə edən qoşun Cahan Pəhləvanın əsgərlərinin yandan və arxadan qırmağa başladı. Cahan Pəhləvan pəncərə geri döndü, işarə edib Məlik Cəmaləddin Özəbanı yanına çağırdı: – Mənim şəxsi süvari mühafizlərimə təcili əmr ver ki, itləri zərərləşdirsinslər! Bəcid ol, məlik!

Cəmaləddin Özəba təzim etmədən atını dördnala arxaya çapdı və bir an keçmədi ki, gecələr gizli qazılıb düzəldilən xəndəkdən əllərində xüsusi nizələr olan bir dəstə süvari özünü piyadalara yetirdi. İt zingiltisi döyüş meydanını ağzına götürdü.

İtlərin qəribə soslərini eşidən Georgi əlində qılnc yaşıl çadırın qapısında görüdü. Cahan Pəhləvan sol çiyini üstündə geriye qanrılıb məliklərə baxdı. Cəmaləddin Ayəba kinayə ilə dedi:

– İtin yekəsi yaşıl çadırdaymış?!

Çox çəkmədi ki, bütün itlər qılncdan keçirildi, nizələr ucunda parça-parça edildilər...

– Gürcüstan hakiminin belə əskik işləri də varmış? – Bu dəfə də Sədəddin Əsəd öz-özünə yana-yana deyindi.

– Eyb etməz, vəzir... Səbrini bas. Deyəsən, Georgi Lori Dma düzənliyindəki vuruşu yadından çıxarıb. Ağşəhər mahalındakı vuruşda qaçıb canını qurtardı. Bu dəfə onu görə bilməz. Ona elə gəlir ki, atabəy-əzəmin qılncı qınında yatıb, həm də pas atıb. Daha fikirləşmir ki, mərhum Şəmsəddin Eldəgəzin bir qılncı ondan sonra iki oldu, indi də altıdı!.. Bu dəfə ona dərsi tək verəcəyəm, sultansız, şahərmənsiz...

Sədəddin Əsəd hökmdarın əvvəlcə özünə və qardaşına, sonra da oğullarına işarə vurduğunu dərhal başa düşdü və döyüş meydanında ölüm-dirim vuruşu ərəfəsində əsgərin də, sərkərdənin də xeyir-duaya olan ehtiyaclarını nəzərə alaraq üzünü göyə tutub dedi:

– Sübhənəllah! Sən bizim həşəmətli hökmdarımızın özünü də, qardaşını da, oğullarını da bütün bəlalardan hifz elə! – Sonra Cahan Pəhləvanın özünə müraciətlə: – Hökmdar, qılncın heç vaxt əlindən düşməsin. Qalxana, sinəbəndə heç vədə ehtiyacın olmasın! – dedi.

Cahan Pəhləvana agah oldu ki, ixtiyar vəzir onun özünün döyüşə girmə məqamının yaxınlaşdığını hiss etdiyi üçün xeyir-dua verməyə başlamışdır.

...Hər iki tərəfdən sağ qalan, yüngül yaralanan ayaq üstə dura bilməyən piyadalar atların ayaqları altında qalmasınlar deyər xüsusi əmrə səf-səf olub döyüş meydanının kənarına çəkilməmişdilər. Biri qılncına, biri nizəsinə söykənmişdi. Yaralıların çoxu salamat silahdaşlarını özlərinə dayaq etmişdi.

Ortada süvarilərin döyüşü gedirdi. Cahan Pəhləvan əvvəlcə vuruşa girməyi arranlılardan təşkil edilən hissələrə əmr etmişdi. Vəzirə, məliklərə bir söz deməsə də fikirləşmişdi: “Qoy baxıb görək arranlı əsgərlər necə qılnc vururlar, necə nizə işlədirlər... Bir də xəyanət, satqınlıq döyüşün əvvəlində aşkar olunsu onu ləğv etmək, üzüdünləri cəzalandırmaq asandır. Vay o gündən ki, xəyanət, satqınlıq son məqamda, döyüşün şirin yerində, həlledici vaxtında oluna. Bu, qoşun başçısına çox baha başa gələr...

Sərkərdə bədgüman olsa da, Gürcüstan süvarilərinə qarşı arranlılar bu dəfə çox inadla vuruşurdular: at kişnərtisi kəsilmir, qılnc-qalxan sosləri ara vermirdi...

Buna baxmayaraq Georginin süvariləri güc gəlirdi.

Sədəddin Əsəd boz aygırı yenə irəli sürüb hökmdara dedi:

– Bəlkə çapar göndərim Qızıl Arslana xəbər versin ki...

– Vəzir!.. Dedim ki, cəbban olma... Mən hələ sağam... Qılncım da hələ qınıdadır! Karmasın düzlərində Ay-Doğdunu necə darmadağın etdiyim yadındadır?.. Unutmamısan ki, üçüncü Toğrulun əmisi şahzadə Məhəmmədi yerində oturtmaq üçün Həmədandan İsfahana birbaşa at sürən atabəy Məhəmməd mənəm!..

Sədəddin Əsəd bu suallardan qane olub boz aygırı yenə öz yerinə qaytardı.

Cahan Pəhləvanın atlıları isə bir-bir öldürülüb sıradan çıxır, ya da yaralanıb döyüş meydanını tərk edirdilər. Arranlı süvariləri döyüşə aparan adaş məliklərin qılncıları hələ işləyirdi. Cəmaləddin Ayəba başından yaralansa da, adaşı ilə bəzən dal-dal, bəzən çiyin-çiyinə verib bütün həmlələri mərdliklə dəf edirdi.

Cahan Pəhləvan vəzirə əyilib dedi:

– Atımı sür, pusquda duran piyadaları sağ cinahdan sədəlgaha burax.

Sədəddin Əsəd təzəcə başı ilə razılıq edib hökmdarın yanından uzaqlaşmaq istəyirdi ki, sol cinahdan bir süvari dəstəsi qıy vura-vura düşməni qoşunlarının üstünə şığıdı.

Bir göz qırqımında qılncılar işlədi, nə işlədi. Düşməni dəstələrinin səfləri yarıldı. Boyunlar bir-birinin ardınca çiyinlərə əyildi, atların yəhərləri boş qaldı...

– Bu süvarilər kim ola, vəzir? – Cahan Pəhləvan qalxansız, məxfərənsiz vuruşan döyüşçüləri göstərib çiyinlərini çəkdi.

– Bəlkə Qızıl Arslandı...

– Ola bilməz! – Hökmdar qəti etiraz etdi. – Qızıl mənim əmrimi heç vaxt pozmaz!.. Diqqətlə bax... o qabaqdakı süvari mənə tanış gəlir...

Cahan Pəhləvanın yadına birdən Əlincə gədiyində, qayalar arasında üz-üzə gəlmişdi Əli Şimşək düşmüşdü. Vəzir diqqətlə baxsa da, deyəsən, dəstənin önündə qılncını sürətlə sağa-sola hərleyən, aşağı-yuxarı endirib-qaldıran döyüşçünü tanıya bilmədi.

– Ayırd edə bilmirəm, hökmdar!.. Çox cəld vuruşur.

– Mən ayırd etdim, vəzir!.. Çoban Eldar Bəhmənin oğludur.

– Əli Şimşək?!

– Bəli... Yanılmıram, odur, özüdür. – Cahan Pəhləvan döyüş meydanına bir də diqqətlə baxdı. – Onu bura çəkib gətirən saraya sədaqəti deyil, vəzir... El-oba qeyrotidir, çətin məqamda öz həmyerlilərinə arxa durmaq istəyidir... Mərhəba!

Düşmən dəstələrinin sıraları pərən-pərən olub seyrəlirdi, qalanlar da geriye dönüb hara gəldi qaçırdılar. Qalxansız, məxfərsiz qaçaqlar onları qılıncdan keçirə-keçirə cədəlgahdan uzaqlaşdırdılar. Qələbəyə arxayın olandan sonra döyüş meydanına, qəfildən necə daxil olmuşdularsa eləcə də tərk edib getdilər oranı Əlincə qışaşçıları...

– Bəs... bunlar necə gəlib bura çıxıblar? – Vəzir təəccübünü gizlədə bilmədi.

– Kimsə deyib: Çoban Eldar Bəhmənin oğlu laməkandı...

Cahan Pəhləvan sevincini gizlədə bilməyib yenə əvvəlki sözünü təkrar etdi: – Mərhaba!

Dəliqanlı süvarilərin meydana girməsi ilə hər şey dəyişmişdi. Az keçmədi ki, düşmən atlıları özlərini itirdilər. İşi belə görən Georgi piyadalarını yenidən döyüşə girmək əmri verdi.

Cahan Pəhləvanın xüsusi süvariləri də bunu görüb əmr gözləmədən döyüşə atıldılar.

Qan yenidən su yerinə axdı...

Elə bu vaxt Cahan Pəhləvan gördü ki, sarı kəhərin üstündə cavan bir əsgər qərribə bir cəldliklə cövlan edir: atını tez-tez şahə qaldıraraq sağını, solunu biçib töküür – qılıncının altına düşənini, tiyəsinin qabağına keçənini biri başını itirir, biri qolunu, biri əlləri ilə üzünü tutub atının yanına yatır biri qanını qucaqlayıb, biri ombasını ovcunun içərisinə sıxıb yəhərdən aşır, biri kürəyini arxaya dartıb atının sağrısına tərəf hərəkətsiz qalır, biri canını götürüb atı ilə birlikdə kənara sıçrayır... Cavan süvari isə əməlinə aludə olaraq get-gedə qızıqsır, hərdənbir də pəhləvanlar kimi nərə çəkərək bu tərəfdən vurub o tərəfdən, o tərəfdən vurub bu tərəfdən çıxır... Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Yoxsa bu, Əli Şimşəyin dəstəsindəndi, qalıb?..”

Birdən cavan oğlan əsgəri elə bil yəhərin üstündən çəkib yuxarı qaldırdılar, əvvəlcə arxaya gərildi, sonra başı sinəsinə endi. Onun kürəyinə eyni vaxtda hardansa uçub gələn iki ox sancılmışdı. Cahan Pəhləvan bunu görən kimi sağ əlini bir anlığa qılıncının qəbzəsindən çəkib sinəsinin üstünə qoydu. Dodaqları güclə, həm də böyük qəzəblə bir cəzə söz pıçıldadı: “Namərdlər!” Və bildi ki, qəfil süvarilərin və cavan əs-

gərin igidliyini Georgi həzm edə bilməmiş və özünün hardansa pusquda duran sərast ox atanlarına əlavə tapşırıq vermişdi...

Əsgərlərdən kimsə atının yüyənini çevirib süvarinin yanına sürdü və cəld hərəkətlə oxları bir-biri çəkib onun kürəyindən çıxardı. Cavan əsgər qılıncını yəhərin qışına dayaq verib qəddini düzəltdi və oxları onun kürəyindən çıxaran silahdaşına nə dedisə, o da onun atını yəhərinə alıb Cahan Pəhləvanın hüzuruna gətirdi, hökmdar bunu görən kimi ağ kürəni ilə irəli çıxdı.

– Sağ ol, oğlum! – dedi. – Əsl igid kimi vuruşdun... Sən də Əli Şimşəyin o igidlərindənsən?

– Cavan əsgər əlinin dalı ilə cəvsələrindən axan qanı silə-silə dedi:

– Yox, hökmdar... Mən ustad Əcəminin dostu... bəna Cəmilin oğluyam... Bu qılınc ustad Əcəmiyə atası Əbubəkr babadan yadigardır... O da mənə bağışlamışdı. Ustad Əcəminin babası... Babəkin xürrəmlərindən olan bir igidin nəslindəndir... Əmr edin... ustad Əcəmiyə desinlər ki, dostunun oğlu... son nəfəsinə qədər onun bağışladığı qılıncın qəbzəsini... əlində möhkəm saxladı. Bir də əmr edin... mənə elə yerdə basdırsınlar ki, Naxçıvandan əsən küləklər... qəbrimin üstündən keçsin... Anam Zəhranın yanıqlı ağısını mənə çatdırsınlar... Layla kimi...

– Adın nədi, oğul?

– Cəlaləddin, hökmdar... – Əsgər sözünün ardını deyə bilmədi, qan qusdu... üzüqoylu kəhərin qabaq qaşının üstünə düşdü. Silahdaşı qılıncı onun əlindən zorla çəkib çıxara bildi və hökmdara uzatdı...

Cahan Pəhləvan fikirləşdi: “Ruhun da adın kimi uçar olsun, yüksək olsun, bülənd olub göyə qalxsın...”

– Onu mənim çadırıma aparın! – Fikirdən ayrılıb dedi.

Səədəddin Əsəd də ürəyində heyfsləndi: “Anan öləydi yerinə, igid...”

Elə bu vaxt düşmən tərəfdə təbillərə xüsusi zərbələr vuruldu, hanı diksinən kimi oldu. Atların kişnərtisi, qılınc-qalxan səsləri xeyli seyrəldi. Səədəddin Əsəd hökmdara tərəf öyildi:

– Bu... nə deməkdir?!

– Bilmirsən nə deməkdir? – Cahan Pəhləvan ağ kürənin üstündə özünü düzəltdi. – Georgi mənə təkbətək vuruşa çağırır. Və birdən gur səslə əmr verdi. – Vuruşu dayandırın!.. Piyadalar da, atlılar da kənara çəkilsinlər!.. Meydanın ortasını boşaldın!..

Az çəkmədi ki, hər iki qoşun kənara çəkilib üz-üzə dayandı. Döyüş vaxtı ölən piyadaların, atından salınan süvarilərin meyitlərini meydana götürdülər.

– Möhkəm ol, hökmdar Namərdə mərdliyini göstər... Allah amanında! Cahan Pəhləvan heç nə demədi, sol əlini girdə saqqalına çəkib sinə-bəndini sahmanladı.

Sədəddin Əsəd onun sifətindəki soyuqqanlıığı, gözlərindəki qəzəbi, dodaqlarında azacıq təbəssümünü görüb rahat nəfəs aldı.

Cahan Pəhləvan qılıncı qımından çıxardı, dabanlarını ağ kürənin böyürlərinə sıxıb onu irəli buraxdı. Və bir an içərisində qarşı tərəfdən gələn Gürcüstan hakiminin qənsərində dayandı. Bir-birinə toxunan iki qılıncdan qopan ilk qığılcımı havada parlayıb söndü...

Döyüş meydanı daş atılmış qurbağalı gölə bənzəyirdi. Elə bil sübh açılmamış Dvin düzənliyini başına götürən at kişnərtisi də, qılınc-qalxan səsləri də yalan imiş. Hamı nəfəsini içəri çəkib, yaralarının göynərtisini unudub iki sərkərdənin vuruşuna maraqla tamaşa edirdi...

...Ağ kürənlə sarı kürən yenidən üz-üzə gəldilər. Bu dəfə iki qılınc iki qalxanın üstünə endi. Və qəzəb yağan iki sifət bir-birinin qarşısını kəsdi, qəzəblə alışıb yanan dörd göz bir an bir-birinə baxdı, qılınc bir-birinin tiyəsinə yenidən ovxarladı... Atlar yerlərini yenə dəyişdilər, qılınc bir-birinin üstünə enib qalxdı, tiyələr gah məxfərinə, gah sinəbəndə, gah qalxana dəyib müxtəlif səslər çıxardılar...

Onlar bir kəlmə danışmasalar da, qolları uzun zaman işlədi, qılınc-lar, qalxanlar gah başlarının üstündə, gah sifətlərinin, gah sinələrinin önündə hərləndi...

Birdən Cahan Pəhləvanın sərrast zərbəsi Georginin qılıncını iki böldü...

Atlar yenə geri çəkildilər... Növbəti həmlə üçün arada xeyli məsafə yarandı. Cahan Pəhləvan adətində xilaf olmayaraq imkan yaratdı ki, ona ikinci qılınc versinlər.

Eldəgəz xəndanına məxsus qoşundan bir uğultu qopdu, müxtəlif səslər eşidildi:

– Namərdə aman düşür!..

– Hökmdar, Gürcüstan hakiminə inanma!..

Elə bu vaxt Cahan Pəhləvanın gözləmədiyi bir hadisə baş verdi: Gürcüstan hakimi ona uzadılan ikinci qılıncı yana itələyib rədd etdi, məxmərini başından götürdü, atının yüyənini hirsle yalının üstünə tulladı.

Cahan Pəhləvanın başının üstünə qaldırıldığı qılınc havadan asılı qaldı...

Səhəri, Günəş hələ məşriqədə buludların arasında cida boyu qalxmamış Cahan Pəhləvan çadırında barışıq barədə müqavilə bağlandı. Georgi bu dəfə Azərbaycan Atabəylər dövlətini rəsmən tanıdı və Eldəgizlər xəndanı ilə həmişəlik əmin-amanlıq şəraitində qonşuluq edəcəyini öz imzası və möhrü ilə təsdiqlədi...

Cahan Pəhləvanın əmrinə görə Azərbaycanın heç bir şəhərində bu qələbə bayram kimi təntənə ilə qeyd olunmadı.

Sarayda bu işə etirazını bildirənlərə vəzir Sədəddin Əsədin cavabı isə çox qısa oldu.

– Cahan Pəhləvan qaçanı qovan hakimlərdən deyil...

DƏRBAN VƏ MÜHAFİZ

Payız söhbəti

– Ə, nətərsən, ə?

– Nətor olacam, demək olar ki, pisdən də pis.

– Ə, niyə İman? – Mühafizləri adladı, nizəsini köşgün divarına söykədi. – Payız gəlib, qeysəriyyədə nə desən var. Amma bizim cibimizdə bir axçamız yoxdu ki, bazardan heç olmasa uşaq-muşağa az da olsa ayın-oyun alıb göndərək. – Gödəkboy dərban sinəsini qaşdı.

– Hə, keçmə Naxçıvanın payızından. Payız yox ey, bolluq fəslə de...

O günü mən də getdim qeysəriyyəyə. Nə yoxdu bazarda!.. Paran olsa lap quş südü də tapmaq olar... Qovun-qarpız ayaq tutub yeriyir, əlvən-əlvən üzümlər səbət-səbət, sultanı alması, lətənziri armudu tay-tay. Qənarələrdən elə doyum səmdəkləri asıblar ki, adamın lap çiyinə tamahı düşür... Hələ yağını, pendirini, şorunu, qurutunu demirəm. Hə, nə başını ağrıdım, xalısı, xalçası, kilimi, gəbəsi, xurcunu nə qədər istəsən; qoyunu, keçisi, quzusu, çəpişi də ayaq tutub yeriyir.

– Düz deyirsən, Duman. – Dərban yenə sinəsini qaşdı. – Amma bir şeyi yadımdan çıxarırsan... Bizim şəhərdə satan çoxdu, alan az. Payız həqiqətən bolluq fəslidi. Görək payızda hər tedarükünü görəsən ki, qışda yaxşı-yaxşı dincələsən, yaz da gümrəh çıxasan... Belədi dədə-babadan. – Əbasının cibindən bütün kisəsini çıxarıb demisini doldura-

doldura sözüne davam etdi: – Payız yığasan, qışı yeyəsən, yazı işləyəsən... Amma demək olar ki, bu hamıya qismət olmur. Allahü-təala varlılar üçün yaradıb. Kasıb-kusuba, fəqir-füqərəyə nə yaz, nə yay, nə payız, nə qış? Yaxşı deyiblər, kora gecə-gündüz birdir... Elə götürək bizi. Kəsmişik bu sarayın darvazasının ağzını. Sən bayırdan, mən içəridən... Nə var, nə var, aman günüdür rəisə bir şey olar, onun xatununa bir zaval toxunar! İşimizə-gücümüzə bax. Biz də adımızı qoymuşuq kişi!

– Ə, İman, imanın olsun. Onun adını çəkmə, sinəm göynədi... Dünən yenə tovuz quşu kimi ciltvələnilib taxti-rəvana minəndə görmüşəm dəyyusun qızını... Öz-özümə fikirləşirəm ki, görəsən bu Nəsrin xatunu Allah-təala yaradanda hansı məqamıymış?.. Bütün səliqəsin işlədib. Hər şeyi yerində: ay kimi duru sifəti, kaman kimi qaşları, piyalə kimi gözləri... Elə bil yanaqları lələdən rəng alıb. Saçlar dabanını döyür. Sinəsini bilmirəm nəyə bənzədim?.. Dələmədi deyim, pambıqdı deyim, qardımı deyim?..

– Duman, belə getsə qorxuram şair olasan axırda.

– Ə, şair olan deyiləm, başqa şey olacağam.

– Nə olasan?

– Ə, nə olacağam? Dəli... Məcnun... heç özüm bilirəm ki? – Mühafiz məxfərini başından götürüb dizinə keçirdi, daz başındakı bir qom tükə tumar çəkdi, siçanquyruğu bığlarını eşdi...

– Duman, sən doludun ki, sən.

– Ə, İman, yadımdan çıxıb deməmişəm sənə, mənim ana nənəm Salatın arvad ozan olub... aşıq yox ha, ozan!.. El şənliklərində zənənə xeylaqları üçün çalıb-çağırıb. Sinəsi dolu bir arvad idi. Sözündən-söhbətindən doymaq olmurdu. Nə qədər bayatı bilirdi! Elə bil bulaqdı zalımın qızının ürəyi, coşub qaynayırdı. Elə də gözöl danışığı vardı!.. Dastanlar danışardı, qoşmalar deyərdi, saz da çalıb oxuyardı. Hələ bayatısını, ağılarını, tapmacalarını demirəm... İndi hərdən bir ki, qırıldadıram, bunun hamısı o qəbrinə nur çilənmişin təsiridi, onun mənə qalan əmanətidi. Amma bircə eybi var ki, xoruzbazdı nənəm.

İman demisini dodaqlarından çəkib ucadan güldü.

– Qoy görək, Duman...

– Ə, fikrinə ayrı şey gəlməsin. Sən deyən xoruzbazlardan yox. Elə rəsmən xoruzbazdı, yaxşı beçələri seçib saxlardı, bəsləyib quzu kimi xoruzdan edərdi. Kim xoruz döyüşdürmək istəsəydi, Salatın arvaddan xoruz alardı.

– Oyunun olsun, Duman! – İman uğunub getdi.

Aralıqda bir müddət sakitlik yarandı.

– Təzə xəbərdən xəbərin var?

– Ə, nə təzə xəbər?

– Bilmirəm xəbər nədi?

– Ə, niyə bilmirəm? De, bilim də!

– Rəisin damağı, deyirlər, yaman aşağıdı.

– Ə, niyə?

– Deyirlər, saray sahibi Həmədana çağırtdırıb elə başını oradaca qoydurmaq istəyirmiş kötüyün üstünə. Yenə vəzir girib qanının arasına...

– Ə, nə olub ki?

– Qaradan da artıq rəng? Vilayətdə, şəhərdə demək olar ki, özbaşınalıqdı. Hərki-hərliklikdi. Vergilər yığılmır, çapovçular göbələk kimi çoxalır. Ədəvilər karvanlara həmlə edib tacirləri soyurlar... Dəbir nəql edir ki, bəzi köndlərdə məmurları sayan yoxdur. Deyir ki, onları döyənələr, hətta öldürənlər ortaya çıxıb. Bunların zəmanəsi bilirsən hardan başlayıb? Mən xeyli götür-qoydan sonra belə qənaətə gəlmişəm ki, bu işlər Əli Şimşək məşhurlaşandan sonra ortaya çıxır... Görünür ki, elə oba daha-bəni Eldəgəzlərə inanmır, etibar etmir. Yoxsa səhv edirəm, Duman.

– Ə, sən divarın içəri səmtindəsən... saraya məndən yaxınsan... Nə deyim?..

Pəhləvan bir də Naxçıvana tərif gətirsə, yəqinimdir ki, rəisin kitabı bağlanacaq...

– Ə, İman belələrinin kitabı tez açılıb, gec bağlanır... Bu dünyanın dəyyusa-qurumsağa, oğraşa həm etibarı çoxdur, həm də qəyyumluğu artıqdır... Niyə elə baxırsan?.. İnanmırsan?

– Duman, bir az ehtiyatlı ol!

– Ə, İman, nə ehtiyat? İslanmışın yağışdan nə qorxusu?

– Yağışın adını çəkmə, ancaq ara verib. – Dərban burnunu çəkdi.

– Ə, elə demə, İman, varam Naxçıvanın yağışına! Yağmır, yağanda da elə tökür ki, tut ucundan çıx göy... Bu yerlərin yağışından da bərə-kət iyi gəlir... Bir də elə yağışın özü bərəkətdi, axıb göydən yerə tökülür... Yağış olmasa köndli dirigözlü batıb gedər. – Mühafiz siçanquyruğu sarı bığlarını eşə-eşə oyalandı: – Göldən su açmağa ixtiyarı yoxdu, çünki göllər saraya məxsusdur, çaydan su götürməyə izin verilmir, çünki çaylar sarayıdır. Bir qalır bulaqdan, çeşmədən su doldurmaq, qorx ki, bu gün-

sabah onu da rəva görməyələr köndliyə. Deyərlər ki, bütün çeşmələr də, bulaqlar da məscidindi, məhrablarında... Yazıq köndliyə nə qaldı? Özünün göz yaş... Göz yaşınan da əkin suvarmaq olar?

Bu vaxt eşikdə səs gəldi, mühafiz tez nizəsini götürüb özünü eşiyə atdı və tez də qayıtdı.

– Kim idi? – Dərban sinəsini qaşıya-qaşıya soruşdu:

– Ə, dedim bə dəyyus qaraulbaşdı... Amma yenə it idi, rəbatın sahibsiz itlərindən. – Mühafiz gileyləndi: – Sən işə bir bax ha, kasıb-kusubun sahibsiz itlər qədər də hörməti yoxdur. – Siçanquyruq bığlarına yenə tumar çəkdi. – Sahibsiz itlərə izin verilir şəhristana girməyə, kasıb-kusuba yox. – Birdən elə bil üsyan etdi: – Ey Allah, özün də ədalətdən danışsan, baş şeyxin Hatib ibn Mübarək də qulağımızı dəng eləyib səni tərifləməkdən. – Mühafiz bu dəfə başını yuxarı qaldırıb köşkün tavanına baxdı: – Hanı bəs sən ədalətin? Belə də kişilik olar?.. Varsansa, cavab ver!.. Namərdlərə cəza göndər!.. – Öz-özünə coşdu və bunu hiss edib kiridi.

Dərban yarıciddi-yarızarafat heyfsləndi:

– Duman, sən lap mühlid olub getmişən ki!

– Ə, düz deyirsən... Bu işlərə daha tab gətirə bilmirəm... Belə getsə bir gecə nizəni qaraulxanaya tullayıb yayınacağıam.

– Nə danışsan? Duman? Necə yeni yayınacağıam? Dərban mühafizi bu dəfə şübhəli-şübhəli başdan ayağa nəzərdən keçirdi.

– Ə, yayınmaq bilmirsən nədi? Qaçacağıam... Əkiləcəyəm!..

– Dəli olma, Duman! Tutub dərinə saman tərərlər, başın haqqı! Ağır otur, batman gəl... Səfeh-səfeh fikirləri başından çıxart. Oturduğun yerdə başına əngəl açarsan, yazıqsan. İndi hara qaçıb qurtarmaq olar?.. Rəyasət sahibi süvaridi, biz piyada...

– Ə, yaxşı, qoy sən deyən olsun!

– Hə, bu ayrı məsələ... Duman, gəlsənə səni yaxşı yaylaq pəndiriyənə sac lavaşına qonaq eləyim. – Dərban köşkün bucağındakı kötüyün üstünə qoyduğu bağlamı götürüb yerə saldığı ayı dərşinin üstünə açdı. – Oba dağdan yenəndə tutulan pəndirdi... Xalis yağdı!

– Ə, dayan, yaraşğın da mən gətirim. – Mühafiz çıxdı və qoltuğunda zolaq-zolaq bir qarpız qayıtdı.

– Bu ki oldu lap nurələnnur! – Əvvəl mühafizi başa düşməyən dərban keçə papağını başından götürüb dizinə keçirdi. – Sac lavaşı, payız pəndiri, bir də Kültəpə qarpızı! Bəh! Bəh! – Bıçaqla qarpızı kəsdi, – havarına

bax, sən allah bunun! Göbəyinə bıçaq toxunan kimi həvəsə gəlib nə səslər çıxarır... Dərban burnunu çəkib bic-bic onun eyhamına qımıssa da, mühafizə kar eləmədi.

Yeməyə başladılar. Bir az keçəndən sonra mühafiz soruşdu:

– Ə, dəbir daha nə deyirdi?

– Deyir, saray sahibi göndərüb ki, get bax gör sərdabənin tikilişi necə gedir? Bir xəbər gətir. Bir də, deyəsən, Əli Şimşəkdən ehtiyat edir. Qorxur ki, adamları Əlincə qalasına həmlə edib beytulmaldakı var-dövləti ələ keçirərlər. Axı Əli Şimşək bir dəfə ovdan qayıdanda vəzir qabağını kəsib deyib ki, qalada nə varsa camaatındır, camaata da paylamaq lazımdır. Bunu da o saat qoyublar saray sahibinin ovcuna. Bu da saray sahibinə yamanca yer eləyib. Bilirsən niyə? Söz-söhbət gözür ki, saray sahibi Əlincədəki var-dövlətə necə ki, sağdı, toxunmaq istəmir, son məqamda açarını vermək istəyir Zahidə xatuna... Ya da qızı Cəlalyyəyə.

– Ə, kimdən eşitmişən, Səhihdi?

– Səhihdi... Heyvərə Həsən ağzından qaçırıb...

– Ə, o deyib sənə inan. – Mühafiz təsdiq etdi. – Düzdü, dəyyusun biridi, adam deyil. Allahın tələsik vaxtına düşüb adam eləyib onu, yoxsa heyvan yaradacaqmış... Amma hər şeydən xəbərdardı, köpəkoğlu!..

– Bax, bunu tamam düz deyirsən, Duman!

Hər ikisi fikrə getdi. Heyvərə Həsən elə bil gəlib durdu gözlərinin önündə. Saray xəbərçilərinin, güdükçülərinin, qulaqçılarının başcısı həqiqətən heyvərənin biri idi. Yekə əlləri, kobud qıçları, domba gözləri, qırmızı kərpicə oxşar sifəti onu daha eybəcər göstərirdi. Şit-şit danışığı, duzsuz gülüşü qulaq asanları darıxdırır, onlarda ikrah hissi doğururdu.

– O ki qaldı Əlincədəki var-dövlətə... İnan ki, hamısını verəcək Zahidə xatuna. Bilirsən niyə? Çünki onu övrətlərin hamısından çox istəyir. Görmürsən hara gedir, özü ilə aparır. Bu da sinələrinə çarpaz dağ çəkir o biri övrətlərinin, ələlxüs, Rey hakiminin qızı İncə xatunun. Deyirlər, yaman kin-kudurət sahibidi, baş ülya mələkə.

Fürsət düşsə axırına çıxar bəni-Eldəgəzlərin. Onu da eşitməmiş olmasan: deyirlər, Cahandan sonra özünü hakim eləmək istəyir İncə xanım. Deyib ki, mənim bərdəli Nüşabədən nəyim əskikdir? O, İsgəndər Kəbiri qarşısında diz çökdürə bilər, mən düşmənlərimə göz dağı çək-dirə bilmərəm?

– Nüşabənin adını çəkdim, Nizami düşdü yadıma. Deyir saray sahibi Nizamidən də inciylə yaman.

– Ə, nəyə görə? Saray sahibinin ki, alimlə, ədiblə, memarla arası sazdır? – Mühafiz siçanquyuğu bıqlarını yenə eşdi.

– Deyir bir dastan yazıb saray sahibinin adına. Bunu eşidən hökmdar da Təbrizdən xüsusi mütərcim çağırmağa hazırlanmış ki, oxuyub onu başa salsın. Axı hökmdar fars dilini bilmir. Elə bu məqamda xəbər gətirirlər ki, dastanı şair göndərdi şah Toğrul. Bu da saray sahibinə yamanca yer eləyib. Elə ona görə Gəncədə çox qalmayıb, oradan qayıdıb Naxçıvana, buradan da gedib Həmədana... Həm də danışıqlar ki, xəstələnib...

Buna baxmayaraq tikili başlanandan üç kərədir ki, Naxçıvana gəlir...
– Hökmdar olsa da, görünür, ana xatirini əziz tutur... O ki qaldı Nizamiyə... – Mühafiz sözünün ardını deyə bilmədi.

– Belə şeylər sənətkarları onun gözündən sala bilər. Bizim Əcəmidən də bədgüman olar. – Dərban onun fikrini tamamladı.

– Ə, hələ eşitmişmi ki, tikilən sərdabələrə çəkilən xərcin beşdə birini onu tikənə verirlər... Amma Cahan Pəhləvan hökm edib ki, altıda birini versinlər...

– Bəs Əbubəkr oğlu nə deyib? – Dərban maraqlandı.

– Ə, nə deyəcək? Tanımırsan Əbubəkr oğlunu?.. Deyib mənə nə versəniz, qəbulumdu, amma mənimlə işləyənlərin haqqını kəsməyin.

Eşikdə öskürək səsi gəldi. Mühafiz nizəsini götürüb çıxmaq istəyirdi ki, dərban onun ətəyindən dartıb saxladı: – Hara qaçırsan?

– Ə, deyəsən, qaraulbaşdı...

– Qaraulbaşı burada yoxdur... Onu başqa iş dalınca göndəriblər.

– Ə, hara?

– Yuxarıya... Əlincə tərəfə...

– Ə, nədən ötrü?

– Nədən ötrü? – Dərban mühafizin sualını təkrar etdi: – Deyirlər başını qoyub ətəyinə...

– Ə, açıq danışsana, İman!

Dərban çiyinlərini çəkdi, süfrəni yığıdıra-yığıdıra təam duası oxudu:

– Kərəminə çox şükür, ey xudavəndi – aləm!..

Mühafiz nə başa düşdüsə sual vermədi

– Hə, belə-belə işlər!.. dedi və bayatı çəkdi: “Araz qırağı çiçək, Gətir bura su içək. Özümə yar seçmişəm, alagöz, qara birçək...” – Nizəsini götürüb köşkdən çıxdı.

Bayırda yağış yağdı. Şəhərin üstünə boz-boz buludlar salınmışdı...

Yay təzə girsə də, havalar isti keçirdi...

Günəş düz günorta yerində dayanmışdı. Bəlkə də buna göyrəydi ki, müəzzinlər şəhər əhlini tələm-tələsik zöhr namazına dəvət edib minarələrin şərafələrindən enərək özlərini məscidlərin, mehrabların sərin hücrələrinə vermişdilər...

Əcəmi belə bir vaxtda Came məscidinin arxasından keçib sarayın darvazası qabağına gəldi. O, yüngül iş paltarında idi. Fikirleşdi: “Rəis üçün şorunan lorun heç bir fərqi yoxdur... Al da geysən-birdir, şal da geysən – bir...”

Mühafiz onu görün kimi salamladı. Səsə dərban da öz köşkündən çıxıb onlara yaxınlaşdı. Əcəmi hər ikisi ilə əl tutub kef-hal elədi. Elə bu anda köşkün içərisindən arvad ağlaması eşidildi. Bu, adicə ağlama deyildi, nalə idi. Əcəminin tükləri ürpəşdi, əhvalı dəyişdi. Diqqətlə qulaq asıb soruşdu:

– İman, içəridə ağlayan kimdi?

Dərban əvvəlcə burnunu çəkdi, sonra açıq sinəsini qaşdı. Demisənə tənbeği doldura-doldura:

– Yurdçudan bir köndlidi. – dedi. – Buğda vergisini verməyib, o qansız darğa da mindirib qatıra, qatıb atının döşünə, sübh çağı sürüb gətirib şəhərə. Övrəti də gələndən, demək olar ki, gözünün yaşını tökür. “Körpələrim kənddə başsız qaldı” deyə-deyə başına-dizinə döyür...

– Nə eləsin yazıq! Ağlamaqdan, dizinə döyməkdən başqa nə çarəsi var bədbəxtin. Sarayın darğalarında bir tikə də insaf qalmayıb... Kənisyi Babək haqqı!

– Görəsən neçə illik borcu qalır – Əcəmi əlindəki səndəl ağacının ucuyla yanağını qaşdı.

– Qalan təkə bu ilin borcudur... Deyir zəmisin biçib, döyüb, sovu-ruğa verib qurtarandan sonra haradasa quyu qazıb buğdanı gizlədib... Darğaya da deyib ki, keçən il mən heç yerli-dibli buğda əkməmişəm...

Əcəmi dərbanın dediklərinə diqqətlə qulaq asandan sonra dedi:

– Rəisi görəcəyəm. – Bu xəbərdarlıqdan sonra darvazadan içəri adladı.

(Cahan Pəhləvanın əmrinə görə rəis həm dərbanə, həm də mühafizə xüsusi tapşırıq vermişdi ki, Əbubəkr oğlu həftənin hansı günü, günün hansı vədəsi gəlsə onu sual-cavabsız yanına buraxın).

– Buyurun, – mühafiz dedi.

– Rəis dərgahda öz otağındadır. – Dərban əlavə edib izahat verdi. Əcəmi darvazanın astanasında ayaq saxlayıb hər ikisinə ərklə tapşırıq verdi:

– Yurdçuluya deyin məni gözləsin.

Mühafizin eyni açıldı:

– Dünya xali deyil...

– Onsuz da onları heç yana buraxan deyillər. – Dərban dedi.

– Buraxarlar... – Əcəmi geri qanrılıb gülümsündü. – Atamın Yurdçuda yaxın bir bəna dostu olub. Rəhmətə gedib.

Onun gору xatirinə bunların borcunu mən ödərəm.

Dərbanla mühafiz baxışdılar...

Əcəmi darvazadan uzaqlaşıb sarayın güllü-çiçəkli həyətilə üzüyü-xarı getdi. Həyətdə əvvəlki təzahüm,¹ təmtəraq yox idi. Müqərrəbi-dərgahdan² birce öz iş otağında idi. Həyətin ortasında xacə Xəlil hovuzun ətrafındakı güllərə su çiləyirdi. Kənzilərdən iki cavanı həyətin yuxarı başına süpürgə çəkirdi. Nə Əcəmi onları işindən ayırmaq fikrində oldu, nə də onlar Əcəmiyə məhəl qoydular...

Cahan Pəhləvan Naxçıvani tərkdib Həmədandakı hökmdar sarayında taxta əyləşən vaxtdan atabəy-əzəmin sarayı suyu sovulmuş deyirmanə bənzəyirdi. Güllü-çiçəkli həyətdə də, aynalı-döşməli otaqlara da şair Kəmaləddin Naxçıvaninin təbirincə, rəisin ləşşəkər arvadı Nəsrin xatun sahibkarlıq edirdi. Bütün təcəmmülatın³ üst-başına düzüb həyətdə veyillənə-veyillənə gəzən, hovuzda üzən müxtəlif balıqlara tamaşa edən, boş vaxtlarında da öz istirahət otağına çəkilib ürəyinə yatan, lazım olanda kərime gələn, gərəyi olan cariyələrlə mırt vura-vura günlərini keçirən rəisin arvadının ürəyindən son vaxtlar iqtidar olmaq arzusu da keçirdi...

Əcəmi ayağını axırıncı pilləyə qoyanda qapı açıldı. Nəsrin xatun az qalmışdı onunla döş-döşə döysin. Tez kənara çəkilib rəisin arvadına yol verdi Əcəmi. Nəsrin xatun bir anlıq ayaq saxladı:

– Salamınız hanı, usta?

– Hə... bağışlayın, xatun... Bir az fikirli idim.

– Deyirlər bəs siz bizə qarşı çox həssasınız. – Nəsrin xatun əllərini belinə qoyub bütün sinəsini nümayiş etdirməyə həvəs göstərdi. Əcəmi onun bu xasiyyətinə bələd olduğu üçün heç nəyin fərqinə varmadı.

¹ Qələbəlik

² Hökmdarın yaxın adamları

³ Zinət şeyləri

– Elədir. Amma elə məqamlar olur ki, adam az qala özünü də unudur... İllər də ki, yaman tez gəlib gedir...

– Yoxsa bir nigarançılığı var ustanın? – Nəsrin xatun başını sol çiyininə tərəf əyib iri gözlərini süzdürdü. Elə bil Əcəmiyə çatdırmaq istəyirdi ki, bu sarayda ağa da mənəm, ağacan da...

Əcəmi rəisin arvadının uzun gedəcəyini və həyətdə süpürgə çəkən kənzilərin qotlörünü düzəldib onlara baxdıqlarını, xısnı-xısnı pıçıldadıqlarını görüb suala sualla cavab verdi:

– Cənab rəis pişgahdadır?

– Pişgahda olmasaydı nə dərban sizi içəri buraxardı, nə də mühafiz.

– Nədənə onları qarğıdı. – Adları bir-birinə oxşayan üzlərini mürdəşir yumuşlar!..

– Onda icazənizlə, xatun...

– Buyurun, usta. – Nəsrin xatun Əcəminin ona biganəliyini görüb çiyinlərini silkələdi və ətəklərini yığışdırıb pillələri enməyə başladı.

... Rəisin yanından çıxan qulam Əcəmini pişgaha dəvət etdi. Rəis yuxarı başda qoyulan sədr kürsüsündə əyləşib fikrə getmişdi.

Əcəmi oturmaq üçün rəisin təklifini gözləsə də ondan səs çıxmıdı.

Bunu görən Əcəmi keçib pəncərə qabağındakı dibacədə əyləşdi, əyləşən kimi də boğazını arıtladı: “Gəlmişəm, başımı qaldır, ay özündən bədgüman...” Rəis elə bil Əcəminin ürəyindən keçən bu sözlərə bənd idi, başını yavaş-yavaş qaldırdı və sualı Əcəmi üçün gözlənilməz oldu.

– Əbubəkr oğlu, sən bilən, bu kəndli-kündlünün bir qanan vaxtı olacaq?.. Yoxsa elə belə gəlib, belə də gedəcək? – Əcəminin belə suallara cavab verəcəyinə arxayın olmadığı üçün elə oradaca da oyalanmağa başladı: – Bu tayfanı, rəiyyətin bu qanmaz qismini başa salmaq olmur ki, sizə bəxillik¹ əl verməz... Darğalar sələb² kimi dərinizi soyub boğazınızdan çıxararlar... Gətirin, xanədana, olan borcunuzu ödəyin... Kimə nə təyin edilib öz xoşuyla verməli idi. Onsuz da atabəylər hər kəsin rənginə baxmamış damarından qan almırlar. Belə olduğu halda nankorluq nəyə gərəkdir? Gətirin verin, canınız qurtarsın.

Əcəminin ürəyincə oldu ki, rəisin özü söhbəti “kəndli-kündlüdən saldı. Və bu da imkan yaratdı ki, dərbanın köşkündə girov kimi saxlanan yurdçuluya, onun kənddə başsız qalan körpələrinə kömək əlini uzatsın.

¹ Xəsislik

² Tülkü

– Vergi verməyə imkanı olmayanlardan birini də deyəsən dərbanın yanında girov saxlayıblar?..

– İmkanı olmayan yox, – rəis Əcəminin sözlərinə düzəliş verdi, – vergisini vermək istəməyən... O yurdçuluq girov deyil, qurbanlıqdır!.. Bir azdan sonra onu zindana atdıracağam... Darganı geriye, kəndə qaytarmışam ki, körpələrini də qabağına qatıb bura gətirsin. Ona görə burada elə bir toy tutam ki, səsi Yurdçuda eşidilsin...

Rəisin kəndlilərə qarşı kin-küdurətinin son vaxtları artıb çoxalmasının səbəbi Əcəmiyə aydın idi. Əli Şimşək rəisi və atlılarını Əlincə düzlərində yaxşıca əzişdirmişdi. Bir neçə adamını itirən rəis güclə qaçıb *canını qurtara bilmişdi...*

– Onun nə qədər vergisi qalır? – Əcəmi soruşdu.

– Nə bilim... Hə çox! – Rəis əl-qolunu oynatdı.

– Çox deyil... Mənə dedilər ki, bu ilin vergisidi qalan.

– Sən o yurduğunu tanıyırsan?

– Xeyr. Üzünü də görməmişəm... Dərbana deyiblər, o da mənə dedi... Özünün də bir çotən uşağı var... Əcəmi fərqi nə varmadan ürəyindən keçəni bildirdi: – Gəlin siz razı olun, o yurdçulunun borcu nə qədərdisə abidənin tikilişindən mənə çatan axırncı xərcdən götürsünlər... Əmr edin kişinin özünü də, övrətini də buraxsınlar, çıxıb getsin evinə... Körpələri kənddə başsız qalıb. Anaları da köşkdə göz yaşı axıdır. Ana naləsi eşitdiyim üçün köşkdə də girə bilmədim. Mən anaların göz yaşına baxa bilmirəm... onlar nalə qoparıb ağlayanda varlığımdan oluram... Siz ki, mənim xasiyyətimə az-çox bələdsiz... Sözümlü yerə salmayın. Rica edirəm.

– Sən bilirsən heç bunun axırını nə olar, Əbubəkr oğlu? Kəndlilərdən bundan sonra vergi almaq olar müşkül iş...

– Olmaz... İstəsoniz mən özüm Yurdçuya gedərəm... onları başa salaram. Onsuz da mənim o kəndə hərdən bir yolum düşür. Axı abidənin tikilişi üçün bir ildi südü, yumurtanı həmin kənddən gətirirlər.

Rəis bir az fikrə getdi, sədr kürsüsündən durub arxasındakı pəncərədən həyəətə baxdı və qayıdıb təzədən oturdu.

– Elə bunun üçün təşrif gətirmisən, Əbubəkr oğlu?

– Xeyr... Dərbanın köşkündə ağlayan ananı siz azad edəndən sonra gəlişimin əsas səbəbini deyəcəyəm. Əlbəttə, mənim sizinlə şərt kəsməyə nə haqqım var, nə də ixtiyarım... Mən elə bir səlahiyyətə də sahib deyiləm. Amma saraya olan xidmətimi, xanədana göstərdiyim qulluğu

və sizin mənə olan hörmətinizi nəzərə alaraq həmənin ricamı etdim... Mən dərbanı da, mühafizini də inandırmışam ki, cənab rəis mənim ricamı yerə salmaz... Məni sarayın iki nəfər pişxidməti yanında xəcil etməyin... Əks təqdirdə, görəndə mən pişxahın astanasından bir də içəri ayaq basmayam... Mənə bu il sarayın beytülmalından çatası vəsaitdən nə qədər lazımdırsa, indicə öz yanınızda imzananamə verim ki, həmin vəsaiti almışam... – Əcəmi narahət halda gah dibaçədən durur, gah otururdu, əlindəki səndəl ağacını gah qurşağına taxır, gah da oradan çıxarıb yanığını qaşıyırdı.

Rəis də fikirləşirdi: “Bax, sənətkarların da belə-bələ gic işlərinə yoxam. Başqalarına xeyirxahlıq göstərmək üçün az qala zülü gedirlər...”

– Bu çulucurular yaxşılıq qanandılar bəyəm? – Axır ki, diləndi rəis.

– Deyərlər balığı tutdun – at dəryaya... Balıq da bilməsə, xaliq biləcək... O ki, qaldı mənə, insanlara xeyirxahlıq etməkdən xüsusi zövq alıram... Əgər ikinci bir ömür yaşasaydım onu da həvəslə bu işə həsr edərdim... Təkcə özü üçün yaşayanlar nadanlardır, namərdlərdir...

Deyəsən Əcəminin “çulucur” bir kəndlidən ötrü keçirdiyi nigarançılıq, göstərdiyi təlaş, dediyi sözlər rəisin qəlbində də rəhm oyatdı.

– Yaxşı... mən razı... İndi hər şeyi yoluna qoyaram... De görüm bu dəfə nədən ötrü təşrif gətirmisən? – Rəis bir az əvvəl verdiyi sualı yenə təkrar etdi və Əcəminin cavabını maraqla gözləməyə başladı.

Əcəmi küroyini arxayın-arxayın dibaçənin oturacağına söykədi və cavabını elə bil qəsdən xeyli yubatdı. Bir xeyli fikirləşəndən sonra aram-aram danışmağa başladı:

– Bilirsiniz ki, mən sarayın mühüm bir tapşırığını icra edirəm... Onu da bilirsiniz ki, bu il qış yenə sərt keçib... Novruz bayramından sonra da iki-üç həftə işləyə bilməmişik. Bir neçə gündür gecəni gündüzə qatıb əlləşirik ki, abidənin günbəzini də vaxtında qurtaraq. Axı hökmdar məni gözləyir. Amma biz sarayın Yurdçunun Qaratəpə düzlərində saxlanan sürülərindən gətiriləcək südü də, yumurtanı da vaxtında ala bilmirik... Cüzi bir miqdarda gətiriblər, özü də neçə gün bundan əvvəl. Kəci də ləngidirlər. O da sizə bəllidir ki, süddə həll olmayan, südlə yoğrulmayan kəci işlədə bilmərəm. Yumurtasız sirişün hazırlamaq isə heç mümkün deyil. Xüsusən günbəz üçün... İndicə adımı çəkdiyiniz Yurdçu kəndinin dargası da deyəsən adamları yesir edib ora-bura aparmaqla məşğuldur... Onu da deyim ki, bir dəfə gətirilən südə çoxlu su qatdıqları üçün işlədə bilməmişik, aparıb axıtmışdıq Ataböylər meydanının aşağısından axan çaya...

Əcəminin son sözləri rəisin xoşuna gəlmədi.

– Bütün təqsiri darğanın üstünə yıxmaq da düz deyil... Darğa da şikayətlənir ki, orada işləyənlərin bəzisi yumurtaları oğurlayır, südü kiçük kimi yalayır...

Bu dəfə də rəisin sözləri Əcəminin xoşuna gəlmədi:

– Yalandır! – deyə qəti cavab verib etirazını bildirdi. – Bəzən iş dayanmasın deyə mən cibimdən pul xərcləyib bazardan süd alıram, yumurta alıram. Axı şəhərin rəisi kimi, Atabəylər dövlətinin səlahiyyətli şəxsi kimi abidənin yaxşı olması sizin başı ucalığıdır... Bir də Cahan Pəhləvan kimi sərt, sözü ötkəm bir hökmdarın fərmanını kimin cürəti çatar ki, vaxtında icarə etməyə, onu özünə borc bilməyə?.. Əcəmi saray sahibinin Naxçıvanı tərk edərkən verdiyi tapşırıqları bilə-bilə rəisə xatırlatmaq istədi və deyəsən istəyinə də nail oldu. Rəis sədr kürsüsündə bir az qurcalandı, ayağa durdu və nəsə fikirləşib təzədən əyləşdi. Əcəmi isə sözünün ardını dedi: – Hələ mən onu demirəm ki, mərhum Möminə xatun ananın müqəddəs ruhu bizim hamımız üçün, Eldəgəzlər sülaləsinə qulluq göstərənlərin hamısı üçün əziz olmalıdır...

Rəisin başını tərpədir Əcəminin dediklərini təsdiq etməkdən başqa çarəsi qalmadı:

– Əlbəttə, əlbəttə...

– Və mən bu fikirdəyəm ki, Möminə xatun ananın abidəsinin tikilib başa çatacağı illər ərzində siz rəis cənabları da mənimlə birgə cavabdehsiniz... Bunlar mənim sözlərim deyil. Bu sözləri mənə cənab Sədəddin Əsəd hökmdarın adından söyləyib.

Rəis ayrı söz tapa bilmədiyi üçün əvvəl dediklərini yenə təkrar etdi:

Əlbəttə, əlbəttə...

– Onda rica edirəm tədbir görün... Bilirsiniz isti aylarda abidədə görülən hörgü işləri də, üzlük işləri də, naxışlama işləri də keyfiyyətli olur...

Rəis Əcəminin danışığına qulaq assa da, fikri yenə darğanın Yurdçudan gətirdiyi kəndlinin üstündə cəm oldu. Ona bir ağ vərəq uzatdı, sonra da lələk-qələm verib dedi:

– Mən sənə ricamı nəzərə alıb kəndlini azad edirəm... Bir şortlə: gərək o bir də başından yekə qələt eləməyə... Bir də rəsmi yazın ki, onun borcunu sizə çatası vəsaitdən tutaq... Sən öhdəliknaməni yazana kimi mən də dəftərdə¹ sərəncam verəcəyəm.

Əcəmi heç nə demədən ağ vərəqi qabağına çəkdi, yurdçulunun adını, atasının adını öyrənəndən sonra öhdəsinə götürdü ki, onun son bir ilə aid buğda vergisinin dəyərini ödəyir. Kağıza imza edib rəisə qayıtdı.

– O ki qaldı tikili üçün süd və beyza¹ məsələsinə... Yurdçu kəndinin darğasını məcbur edərem ki, sənə kimi o da öhdəliknaməyə qol qoysun... Və qəti söz versin ki, bundan sonra süd də, beyzəni də Möminə xatuna... yeni mərhumənin məqbərəsinə vaxtında çatdırın. Əlini əlinə vurdu. Əcəmini bir az bundan əvvəl içəri dəvət edən pişxidmət qapıda gördü: – O yekəbaş qaravulbaşına de ki, dərbanın köşkündəki kəndlini övrətəynən birgə evlərinə buraxsın... Rədd olub getsinlər xarabalarına hər ikisi... Onun borcunu Əbubəkr oğlu ödəyəcək...

Pişxidmət baş endirib çıxdı.

ZAMAN – NƏHRDİR

Bir bulağa bir çöp atırsan aram-aram axıb gedir. Bir çaya xəşəb² salırsan sular onları öz axarında aparır.

Zaman da nəhrdir. İnsanlar öz mürlərinin illərini çöp kimi, xəşəb kimi bu nəhrə tökürlər. Əcəmi də beləcə tökdü ömrünün neçə-neçə ilini bu hoyat nəhrinə. Əvəzində də torpaq üstündə ölməz bir yadigar ucaltdı...

– Muzdun bir hissəsinin ödənilməsi isə cəlb edilən camaatın canıyananlıqını artırmış, əhval-ruhiyyəsini xeyli yüksəltmişdi. Bu, Əcəminin də ürəyincə olmuşdu. Əcəmi özünə çatan muzdun yubanmasından o qədər narahat olmazdı, ancaq əlinin altında işləyənlərin muzdu vaxtında verilməyəndə gecələr gözünə yuxu getməzdi, bəzən də öz-özünə deyirdi: “Əlmuzdu deyiblər, ver, işlət... Vermirsən, xoş gəldin... Əlinin bacarığını satanın ağıl qaçıb ki, belə bir sövdələşməyə razı olsun? Əvəzində para verməsən heç kim heç kimə bir çöp də bağışlamaz. Əmək də belədi, zəhmət də... O da satılır. Satılır, demək, əvəzi alınmalıdır. Say ovcuna axçanı, dirhəmi dinarı, versin əvəzində əməyini, zəhmətini...”

...Tezdən Atabəylər meydanına gələndə hamını yenə iş başında gördü.

Bir neçə gün əvvəl sərdabənin tikilişinə baxmağa gələn hökmdarın razı qalması, əsas işlərin görülüb başa çatması, ustadın ölümdən kamil bir tikili çıxması hamının əhval-ruhiyyəsini yüksəltmişdi...

¹ Yumurta

² Taxta-şalban

Onu gören kimi hamı bir an işdən əl götürdü. Əyləşənlər qamətini düzəltdi, oturanlar ayağa qalxdı, ədəb-ərkanla ustadı salamladılar. Əcəmi də onların salamını aldı, işarə elədi ki, hər kəs öz işi ilə məşğul olsun.

Cəmillə xüsusi salamlaşdı. Fikirləşdi. “Bu qara xəbəri mən ona necə deyim... Dünyada oğul dağından da ağır dərd olar?.. Atalar bəzən bu dərdə dözürlər, bəs analar?.. Yazıq Zəhra...” Və qət etdi ki, deyilənləri hələlik gizli saxlasın, əlverişli bir məqamın çatmasını gözləsin...

– Deyəsən pis çıxmır? – Əcəmi Cəmindən soruşdu.

– Yaxşıdır... Özün ki, deyirsən səlhiqəsiz iş görməyin özü də tənbellikdir. O ki, qaldı tapdığın bu rəngə, min il solmaz.

Əcəmi sirişün hazırlayan cavanların yanına adladı, sağ əli ilə götürüb sol ovcuna tökdü, baxdı... deyəsən xoşuna gəldi; əlini onlardan birinin kürəyinə çəkdi, birinin saçını oxşadı. Hər ikisinin üzündə ötəri bir təbəssüm göründü... Sonra Əcəmi sərdabənin zirzəmisinə endi, paltarlarını soyunub Möminə xatun ananın sanduqəsinin yanına qoyulmuş balaca kətilin üstünə yığdı, səndəl ağacını da onun üstünə qoydu. Qalın boz bezdən tikilən iş paltarını geydi, divardan asılmış şaqulu, tişəni götürüb bir-bir yoxladı. Sonra zirzəmidən çıxdı, içəriyə girdi, divarda hörülmüş yayvarı pillələrlə yuxarı qalxdı, divarın qurtaracağında dayanıb ətrafa göz gəzdirdi, sonra sərdabənin belinə kəməri kimi dolanan xüsusi ağac dayanacaqların üstünə adladı. Sol əlini alına qoyub şəhərə baxdı. Şəhəristan və bütün rəbatlar əl içi kimi görünürdü... sərdabə şəhərin ən uca tikilisi olmuşdu. Cahan Pəhləvanın sözləri düşdü yadına: “Sərdabə elə əzəmətli, elə möhtəşəm olmalıdır ki, bir günlük məsafədən görünsün... “Daha böyük həvəslə, yüksək əhval-ruhiyyə ilə bugünkü işinə başladı. Artıq sərdabənin günbəzinin hörülməsinə hazırlıq gedirdi...

– Cəmil, kaşı göndər, balaca kərpic də... Şirəli kərpic də...

– Bu saat.

Əcəminin əlləri həmişə olduğu kimi, bu gün də çox iti işləyirdi, tişəsinin ucundan çıxan toza diqqətlə baxanda Cəmilə elə gəlirdi ki, şəhərin baş zərgəri Mustafa qızıl onluqların kənarını yonur... Əcəmi onun nəzərlərində min bir nəqqaşın ustasına dönürdü.

“Sən palçığa can verirsen, kərpicə qan, suvağa nəfəs... Bunları birləşdirib gözəl bir libas tikirsen... Tikdiyin bu libasda mahud yumşaqlığı, qanovuz əlvanlığı, atlas parlaqlığı görünür. Hazırladığın kaşılara isə elə bil səma rəngi köçüb. Bunları o usta, o ustad bacarar ki, ölləri

qızıl olsun. Sənin öllərin vallah-billah qızıldı, Əcəmi! Kim öz camalını görmək istəyirsə, buyurub gəlsin Atabəylər meydanına, başdan ayağa öz əksini görsün bu bədənnüma güzgüdə... səhər mavi görünür, günorta qızılı, qürub çağında narıncı. Haradan baxırsan gözəllik qütbü kimi gözünü qamaşdırır. İstəyirsən məğribdən bax, istəyirsən məşriqdən, istəyirsən güneydən bax, istəyirsən quzeydən... Get axirət dünyasında da min-min dua elə, Möminə xatun ana. Əbubəkr oğlu olmasaydı sənin adın da min-min şah və padşah övrətləri kimi itib-batacaqdı... İndi təzədən dünyaya gəlib dirildin. Axirət evin sərdabə deyil, qəsrdir, saraydır...”

Sərdabə barmaq-barmaq dikəlirdi, dirsək-dirsək ucalırdı... Əcəmi öz zümzüməsində idi: “Bu qala, bizim qala...”

OXŞAR TALELƏR

Sarayın adından gələn xüsusi çapar məktubu şəhər rəisinə verib geri qayıdan günün səhəri Əcəmi Təbrizə yola düşmüşdü.

Cahan Pəhləvan öz candarı və şəxsi mühafizələri ilə birlikdə Təbrizə gəlmişdi. Havaların soyuduğunu, özünün yolda nasazlığını nəzərə alaraq oradan Naxçıvana dönməkdən vaz keçmiş, axırda da belə qərara gəlmişdi ki, Əbubəkr oğlunu yanına çağırınsın və Möminə xatun ananın abidəsinin tikilişinin nə vaxt başa çatacağını memarın öz dilindən eşitsin.

Belə çağırışlar birinci dəfə deyildi. Əcəmi ötən illər ərzində bir neçə dəfə Təbrizə dəvət olunmuş, Həmədana getmiş, abidənin tikintisinin gedişi barədə məlumatlar vermişdi.

Bu dəfə yubanmağının səbəbkarı isə Qızıl Arslan idi. O, Cahan Pəhləvanı vəzir Sədəddin Əsədlə birlikdə Həmədana yola salandan sonra Əcəminin şərəfinə xüsusi məclis düzəltdi, burada özünə yaxın olan şairlərin mədhiyyələrin dinləmişdi, şirindilli xanəndə qızların mahnılarına qulaq asmışdı, əndamlı cariyə qızların rəqslərinə tamaşa etmişdi, ən yaxşı şerablardan içərək saatlarla xumarlanmışdı, hərədən bir də naxçıvanlı memarın şəninə təriflər deməyi də unutmamışdı.

...Naxçıvandan bir həftə olardı ki, çıxan Əcəmi elə buna görə də hələ geri qayıtmamışdı. Bu yubanmağın nigaranchılığını ən çox çəkən isə Şəhdigül idi. Ötən günlər ərzində elə bil onun itiyi itmişdi. Bir yerdə qərar tuta bilmirdi... O, indi bir daha yəqin etmişdi ki, evin sahibi də, dirəyi də ərimiş... Dağılsın kişisiz evlər, bir gün belə yaşamasin

sahibsiz övrətlər... Əcəmi də ona deyəndə ki, evin yaraşığı arvadı, sən sən, Şəhdi... o da cavab vermişdi ki, kişisiz övrət suyu quruyan çeşmədi, kişisiz övrət odu sönmüş ocaqdı... Bir də nəse demişdi, amma indi nə qədər fikirləşdisə yadına sala bilmədi. Bircə yadına o düşdü ki, bu sözlərdən sonra Əcəmi qolunu onun boynuna salıb saçından, yanağından öpmüşdü. Demişdi: “Sən gözəl olduğun qədər də ağıllısan, mənəm Şəhdim!”

Darvazanın çaxçaxı döyülməseydi Şəhdigül bu şirin xəyallardan ayrılan deyildi. Həyətdə tut ağacının altında hanada toxuduğu kənarəyə vurduğu ilmələri yarımqıq qoyub ayağa qalxdı, dizlərinin üstünə tökülən cürbəcür rəngli iplərin tükünü çırpı-çırpı darvazaya yaxınlaşdı, balaca qapının coftosini yuxarı qaldırdı. Zəhranı görə kimisi elə bil çiçəyi çirtladı.

– Həmişə sən gələsən, ay bacı! – Şəhdigül qollarını Zəhranın boynuna doladı, yanaqlarını öpüşlərə qərç elədi. Kənardan baxan olsaydı, zənn edərdi ki, onlar neçə aydır bir-birlərin görməyiblər, halbuki bir həftə əvvəl Əcəmini Təbrizə yola salmağa gələndə Cəmil demişdi ki, Zəhra gəlib axşamlar Şəhdigülün yanında qalsın. Əcəmi də əvvəlcə Cəmilə, sonra da Zəhraya göstərdikləri qayğıya görə təşəkkür etmişdi və sonra demişdi ki, ev-əşiyinizi adamsız qoymayın, həmişəki kimi qonşumuz Xədicə arvad Şəhdigülün yanında qalacaqdı. Onlar da arxayın olmuşdular. – Sənnən ötrü, ha budu, burnumun ucu göynəyirdi.

Zəhra da öz növbəsində onu öpdü.

– Elə mən də birdən sənə görə yamanca darıxdım... Dedim durub gedim bir görüm nə var, nə yox?.. Əcəmi qardaşdan nə xəbər var?

– Gərək bu qədər, ha budu, yubanmayaydı. – Şəhdigül birdən məyus oldu, dərindən köks ötürdü. – Qardaşın da bu səbrin sahibi deyil...

– Darıxma... Sabaha, birigünə gəlib çıxar... Cəmil də deyir ki, Qızıl Arslan onu hələm-hələm buraxmaz gəlsin. – Zəhra səkinin üstündən durub hanaya yaxın gəldi və söhbəti dəyişərək:

– Naxışların qəşəngdi. – Əlini xalçanın üstündə gəzdirdi. – Mən heç güman eləməzdim ki, sən belə naxış vura bilərsən.

– Mənim niyə olur?.. Əcəminin naxışlar... Əvvəlcə “Oxu, hanam, oxu, hanam. Buta güllər toxu, hanam” deyə-deyə bir qarışı özü toxudu, sonra məni öyrətdi... Mən də, ha budu, neçə vaxtdı onun naxışlarının ardını toxuyuram... Qonşumuz Xədicə xalının nəvəsi Rəşidi də görüm sağ olsun, ha budu, iplərin boyanmasına həmişə kömək eləyir.

Nə vaxt desəm bazara gedib ayın-oyun alıb gətirir, Cəliləddindən yaxşı olmasın, ha budu, çox yaxşı oğlandı. Əcəmi deyir götürəcəyəm yarımda işləsin, qabil baladı, ha budu, nə töksən, onu da yığışdıracaq...

Şəhdigül danışsa da, Zəhranın fikri kənarənin naxışlarında idi.

– Əcəmi qardaş xalça da toxuya bilir? – Zəhra soruşdu.

– Sənin qardaşın nəyi bilmir ki, ha budu, onu da bilməsin?..

Məhəllə məscidindən müəzzim camaata günorta namazına çağıran səsi ucaldı:

– Allahü-əkbər.

– Nə tez günorta oldu, ay Şəhdigül? – Zəhra özünü elə göstərdi ki, ev sahibəsinin kefini xəbər aldı, toxuduğu xalçaya baxdı, indi də getmək istəyir...

– Hara hazırlayırsan, bacı? – Şəhdigül narahat oldu. – Lap vaxtında gəlib sən, o məscid haqqı! – Müəzzinin səsi gələn səmtə işarə etdi: – Yaxşı sərüd bişirmişəm... əti də, Rəşidi göndərmişdim, ha budu, qey-səriyyədən alıb gətirib. Xalis erkək ətidi, özü də döşdən... Əcəmi də ət alanda erkək əti alır... Özü də ya döşdən, ya da peysərdən... Mən də ondan öyrənmişəm... Elə bayaqdan fikir məni götürmüşdü ki, tək canıma, ha budu, necə süfrə açım?..

– Sərüd nədi, ay Şəhdigül? – Zəhra birinci dəfə belə xörək adı eşitdiyi üçün maraqlı göstərdi.

– Ərəbcədi. – Ev sahibəsi şirin-şirin gülümsədi. – Əcəmi deyir ki, Məhəmməd peyğəmbərdən, ha budu, bir dəfə soruşublar: “Dünyada ən gözəl övrət kimdi?” O da deyib: “Aış”. Bir başqası da xəbər alıb: “Canına fəda olduğum bəlkə deyə görə ən dadlı xörək nədi?” O da deyib: “Sərüd”. Yəni erkək ətindən bişirilən bozbaş...

Zəhra əvvəlcə güldü, sonra uğunub gətdi.

– Oyunun olsun, ay Şəhdigül!.. Mən bunu birinci dəfədir ki, eşidirəm.

– Deyirsən bə əbəs yerə, ha budu, deyirəm ki, sənin qardaşın hər şeyi bilir?..

– Düz deyirsən... Əcəmi qardaşa bax ha!.. Belə getmə kişin sənə çox şeylər öyrədəcək... – Zəhra təzədən uğundu.

– Əcəmi kimi kişiyə qismət olduğuma görə, ha budu, oturub-durub sənə dua eləyirəm. Atana-anana min-min rəhmət oxuyuram, bacı! – Şəhdigül öz bəxtindən razı olan başqa gəlinlər kimi Zəhranı təzədən bir də qucaqladı, ifallanıb üzünə baxa bilmədiyi üçün başını onun çiyninə dayadı. Zəhra da onun öz bəxtindən razılığına sevindi, bir vaxtı

onu bu evə gətirib xoşbəxt eldiyi üçün öz əməlindən razı qaldı. Əvvəlcə Şəhdigülün saçından öpdü, sonra da əlini uzadıb, kürəyi aşağı uzana-raq topuqlarını döyən yoğun, qara hörüklərini oxşadı. Bu mehribanlıqdan xoşhal olan ev sahibəsi, daha heç nə demədən içəri keçib süfrə açmağa başladı. Zəhra isə öz taleyi ilə Şəhdigülün taleyi arasındakı oxşarlığı ilk dəfə olaraq ağına gətirdi...

...Gecəydi. Gəncə yatırdı. Həmişəki kimi bir azdan məşriqdə əvvəl-cə bir parça şəfəq peyda olacaq, sonra bu bir parça böyüyüb-böyüyüb bütün səmanı ağ örpəyə bürüyəcək. Günəş isə bu ağ örpəyə min-min zərrin-zərrin rəng vuracaqdı... Amma şəfəq təzəcə peyda olanda, səma ağ örpəyə təzəcə bürünəndə clə bil qüdrətli bir əl yerin sinəsindən yapışib onu bərk-bərk silkələdi. Bir anın içərisində yüzlərlə həyətin hasarları uçdu, evlərin divarları yatdı. Şəhərin ətrafında yerlə göyün birləşdiyi yerdə gah boz, gah sarı, gah açıq narıncı görünən tozanaq qopdu. Bu tozanaq qabarıb göyə dirəndi. Yeri silkələyən qəfil əl elə bil gücünü bir də sınađı: çat-çat olan hasarlar bu dəfə tamam uçub töküldü, həmindən qopan divarlar tamam yatdı. Hasarlar uçmamış, divarlar yatmamış evlərdən qaçıb canlarını qurtaranlardan heç kim baş açə bilmədi ki, bu bəlayə səbəb nədi, adamlar Allah-toala qarşısında hansı günahı işlədiblər?.. Səksəkəli-səksəkəli yuxudan oyanan qocalar, yuxulu-yuxulu şivən qoparan uşaqlar, əllərini dizlərinə çırpa-çırpa Allahdan kömək uman qızlar, gəlinlər, nənələr göz yaşı tökürdülər. Dizi yerə gəlməyən igidlər isə onların imdadına çata bilmədikləri üçün çaşbaş qaldılar, nə edəcəklərini ölçüb-biçməyə macal belə tapmadılar. Heç kimin nə əli çatdı, nə ünü yetdi bu qəfil bəlanı göndərəne. Zəlzələ qədim Gəncəni yerlə yeksan edib viran qoydu...

Elə bu vaxt şəhərin məğrib tərəfində, Gəncə çayının sol sahilində də kasıb-kusub yaşayan məhəllənin lap qurtaracağında uçmuş bir komanın dirəkləri arasından dağınıq saçları, nimdaş paltarı toz-torpağa bulanan yeddi-səkkiz yaşlı bir qız uşağı çıxdı... Əvvəlcə devikə-devikə yan-yörəsinə baxdı, orda-burda yerə uzadılan meyitləri görəni kimi əlləri ilə üzünü örtüb şivən qopardı: “Baba!.. Ana!.. Hanı mənim anam?..” Ağlaya-ağlaya da divarları uçub, tavanı yatan komanın başına dolandı, dolandı: “Mənim anamı verin!.. Babamı verin!.. deyib haray qopardı. “Ağlama, qızım... ağlama, Zəhra...” Bu, onların qonşusu – ud düzəldib satan Muxtarəddin kişi idi. “Muxtarəddin əmi... bizim evi kim uçurdu?..” “Tək sizin evi uçurmayıblar... Görürsən bizim ev də uçub...” “Bəs mənim

babam kim olacaq?” “Mən...” Zəhra kiridi... Zəlzələ Zəhranın ata-anasını, Muxtarəddin kişinin isə arvadını əlindən almışdı.

Muxtarəddin kişi Gəncədə qalmadı, Zəhranı da götürüb Naxçıvana gəldi. Gəncədəki komasına oxşar bir koma tikib Zəhra ilə ata-bala kimi yaşamağa başladı...

Ud düzəldəni Naxçıvana elə bil əcəl çəkib gətirmişdi. İl tamam olmamış ömrünü, atalıq etdiyi yetim bir qıza bağışlayıb dünyadan köçdü. Ondan Zəhraya bir ud yadigar qaldı, bir də öyrətdiyi bir mahnı...

Ud düzəldən qəfildən vəfat edəndən sonra Zəhraya təzə bir pasiban tapıldı: qeysəriyyədə dilənən qızları mühafizlər tutub gətirəndə şəhər rəisi onu baş şeyxə – Hatib ibn Mübarəkə bağışladı...

Zəhra öz həyatını dalıqçaraq xatırlayana kimi Şəhdigül də süfroni düzəldib qonağı içəri dəvət etdi. Zəhra içəri keçə-keçə Dəryanurla ilk dəfə emaltxanaya Əcəminin yanına gəlmələrini, baş şeyxin hökmdar Şəmsəddin Eldəgəz üçün sifariş verdiyi hədiyyəyə baxmalarını, bəmərə bir oğlan olan Cəmili elə oradaca xoşladığı anları da yadına saldı. İstədi Şəhdigülə borclu qalmayıb Cəmil kimi qeyrətli, ürəyi təmiz, cəfəkeş bir kişiyyə qismət olduğu üçün o da ev sahibinin ata-anasına rəhmət oxuya, amma ürəyindən keçən sözləri dilinin ucundan qaytardı. Qorxdu ki, söhbət uzana və axırda gedib Dəryanurun üstünə çıxsa, ev sahibəsinin də süfrə başında ovqatı təlx ola...

Şəhdigül səkinin üstündəki gümüş aftafa-ləyəni gətirdi, su tökdü. Zəhra əllərini yudu. Ev sahibəsi isə dilini dinc qoymayıb yenə əvvəlki söhbətinə qayıtdı:

– Əcəmi qardaşın deyir ki, lap qədim zamanlarda, ha budu, çoxbilmiş bir qoca olub. Bu qocanın hər şeydən başı çıxarmış. Adı da Qorqud dədə... O deyərmiş ki, ha budu, çığnam-çığnam qayaların altundan axıb gələn su peyğəmbər övrəti Aişenin, peyğəmbər qızı Fatimənin nigahıdır... Sonra da üzünü Məhəmməd ümmətinə tutub, ha budu, dua eliyə-eliyə deyərmiş: qarlı qara dağlarımız yıxılmasın, qamən axan çeşmələriniz qurumasın...

Zəhra içəri keçmək əvəzinə qayıdıb hananın arxasında oturdu. Ev sahibəsinə heyran-heyran baxıb dedi:

– Danış, Şəhdigül... Sən allah, bir az da danış!.. Mən heç bilməzdim ki, sən belə danışırısan.

– Necə danışırım ki? – ev sahibəsi gülə-gülə başını silkələdi.

– Şirin-şirin...

– Bilirsən Əcəmi şirin danışan övrətlərə nə deyir?
– Nə deyir?
– Tuutuməqam. – Şəhdigül sözü uzada-uzada qaş-gözünü süzdürdü. O, bu halında Zəhranın daha çox xoşuna gəldi. Və o da xoşuna gəldi ki, heç yerdən bacı əvəzi olan belə ürəyiaçıq bir qızla ünsiyyət tapıb, bir evli kimi olub.

– Düz deyir Əcəmi qardaş.
Şəhdigül birdən elə bil unuduğu nəyisə xatırladı:
– Buy, başıma xeyir!.. Ha budu, boyumu yerə soxum... Bacımı tutmuşam söhbətə, xörək soyudu. – Əyilib Zəhranın qolundan tutdu, oturduğu yerdən qalxmasına kömək etdi. Zəhranın da bu anda nəzərləri ev sahibəsinin sifətində ilişib qaldı:

– Dayan, dayan! – Zəhra əli ilə Şəhdigülün çənəsini yuxarı qaldırdı, əvvəlcə alınına, sonra yanaqlarına baxdı, baxdı...

– Ay qız... bəs mənə niyə demirsən?! Bu ləkələr nədi?! Şəhdigül utanıb başını sol çiyinə tərəf əydi, kəlağayısının ucunu sağ yanağına çəkdi. Zəhra qolunu onun boynuna salıb çiyini qabarıq sinəsinə sıxdı:

– Əcəmi qardaş bilir?
Şəhdigül cavab vermək əvəzinə başının işarəsi ilə “yox” dedi və birdən uşaq kimi ağladı...

Zəhranın yadına bir dəfə Əcəminin Cəmilə dediyi sözlər düşdü:
“Dünyaya hələ hər bəbətədən bəxtəvər olan adam gəlməyib. Hər kəsin bir nigarançılığı olur...”

SEVİNC VƏ KƏDƏR

İlin ən gözəl çağı idi...
Buludlar nəm köynəklərini arabir Arazın sularına sıxırdılar...
...Günəş hələ Elanlının arxasından doğmasa da, onun ilk şəfəqləri üfünün qara pərdəsini yavaş-yavaş kəşib doğrayır sonra eninə-uzununa pardaqlayırdı.

Təbrizdən təzəcə qayıdan Əcəmi gecəyarısı ayılıb daha yata bilməmişdi. Şam işığında vaxtilə ağ Xorasan kağızları üzərində “Möminə xatun” üçün çəkdiyi müxtəlif naxışları yenidən nəzərdən keçirirdi. Bir neçə gün idi ki, evdən bayıra çıxmırdı, Şəhdigül az qala yalvarmışdı ki, mənə evdə tək qoyub heç yerə getmə... Özümü narahat hiss edirəm... Nəyisə olacaq.

Əcəmi də çox vaxt pəncərə önündə əyləşib uzaqdakı dağlara, düzənliklərə axan Arazın sularına tamaşa edir, gündüzlər onun beynində dolayan fikirlər gəcələr həqiqətə çevrilir və şam işığında lələklə çəkilən təzə-təzə eskizlərə dönürdü...

O, inanırdı ki, ağ Xorasan kağızları üzərində çəkilən bu eskizlər sabah yeni əlvan naxışlara, gözəl kitabələrə çevriləcək, Azərbaycan Eldəgəzlər dövlətinə tabe olan şəhərlərin hansınsa bəzəyən başqa bir sənət əsərinə dönəcəkdir...

Ürəyinə dammışdı ki, ya Cahan Pəhləvan sağalıb ayağa duran təkə ona növbəti sifariş verəcək, ya da “Möminə xatun”un şöhrəti Şərqə yayılan kimi hansısa hökmdar onu öz ölkəsinə ya qəsr, ya sərdabə, ya came, ya da abidə tikdirmək üçün dəvət edəcəkdə...

...Kağızların üzərində lələk gəzdikcə yeni-yeni naxışlar peyda olur, gah pozulur, gah təzələndir...

Ancaq Şəhdigülün son vaxtlar səksəkəli oturub-durması, işi olmadı həyəətə çıxıb evə qayıtması Əcəmini bərk narahat edirdi. Özünü saxlaya bilməyib bir dəfə soruşmuşdu:

– Gözümə birtəhər deyirsən, Şəhdi... Sənə nə olub?..
– Nə bilim... ha budu, elə birtəhərəm.
– Nə təhər?.. Naxoşsan?
– Yox... naxoşlamamışam...
– Bəs niyə fikirlisən, narahatsan?.. Elə bil məndən nəyisə gizlədirsən...
– Yox, əzizim... İnan ki, alləhdən gizli işim olsa da, ha budu, səndən heç nəyi gizlətmirəm... Bu dünyada səndən başqa kimim var?

Ha budu, pənahım göydə alləhdə, yerdə sən... Amma istəyirdim hər şey yaxşı qurtarsın, sonra sənə deyim...

– Nəyi?
– Uşağa... qalmışam... ha budu...
Əcəmi bilmədi nə etsin, bir müddət matdım-matdım baxdı Şəhdigülə. Və birdən “Şəhdi” deyib onu bəğrına basdı, üzündən-gözündən, saçından, əllərindən öpdü, öpdü...

– Amma... deyəsən, ha budu, öləcəyəm, Əcəmi...
– Sən... sən nə danışırsan?..

Şəhdigül daha heç nə deyə bilməmişdi. Daha doğrusu, qorxmışdu, qorxmışdu desin ki, godayallı qarını ona nəsə bir dava-dərman verib ki, uşağı salsın... Özü də bərk-bərk tapşırıb ki, salmasan öləcəksən. Çünki sənə doğmaq olmaz... Sadə, ürəyiaçıq kəndli qızı haradan biləydi ki,

bütün bunlar Məsud ibn Əbutahirin qırmasıdır. Baş şeyx tapşırıb ki, nə edirsən et, o kəndli qızı Əcəmiyə varis doğmasın...

Özü də bu sirr gizli qalsın...

Bütün bu fitnə-fəsaddan xəbərsiz olan Əcəmi qabağına tökdüyü ağ Səmərqənd kağızlarını yavaş-yavaş yığışdırdı, sonra pəncələri üstə Şəhdigül yatan təxti-xaba yaxınlaşdı, xeyli baxdı... Və sevindi, sevindi ki, ev sahibəsi neçə gündən bəridi ki, bu gün şirin yuxuya getmişdi. Özündən asılı olmayaraq pıçıldadı: “Çox şükür... qoy yatsın gələcək körpəmin anası...”

Elə bu vaxt kimsə darvazanın çaxçaxını yavaş-yavaş vurdu. Əcəmi pambıq parçadan tikilən xirgəsinə çiyinə atıb bayıra çıxdı. Pillələri enib darvazaya gəldi, qapının balaca gözünü açdı. Darvazanı döyən tanımadığı bir oğlan idi. Əcəmi heç nə xəbər almadan qonağı içəri dəvət etdi. Qonaq içəri adladı, salamlasmağı ilə qoltuq cibindən çıxardığı məktubu ona uzatmağı bir oldu.

- Gəncəli şair İlyasın məktubudur... Bizim Nizaminin.
- Nizami təkcə sizin deyil, hamınıdır... Gəl evə...
- Çox sağ olun, yol üstəyəm, Təbrizə gedirik. Karvan məni gözləyir.
- Axı... belə yaxşı olmadı. – Əcəmi heyfisləndi.
- Yəqin siz Əcəmisiniz? – Oğlan maraqla soruşdu.
- Gərək bunu məktubu verməmişdən əvvəl soruşaydın. – Əcəmi yarıcciddi, yarızarafatla oğlana irad tutdu.
- Düz buyurursuz. – Oğlan da gülümsəyib razılaşdı. – bir də fikirləşdim ki, elə Əcəmi sizin kimi olar.
- Necəyəm ki?
- Elə... Nizamiyə oxşayırsız.
- Doğrudan?!
- Bəli... düz sözümdür... Deyəsən, siz Nizamini görməmişiz. Axı o hələ Gəncədən bir yana çıxmayıb.
- Hə, görməmişəm. Amma görmək istəyirəm. – Əcəmi heyfisləndi.
- Yaman görmək istəyirəm!
- Sağlıq olsun, görüşərsiz. İki böyük ustadın görüşməyi çox xeyirxah iş olar... Təbrizdən qayıdanbaş yenə sizə dəyərəm... Əgər namənim olsa məmuniyyətlə apararam... Təşrif aparmaq istəsəniz lap özünüzü də apararam... hələlik, sağlıqla qalın.
- Qonaq darvazadan eşiyə adladı, xudahafızlaşib getdi.

Əcəmi otağa qayıtdı. Artıq hava işıqlaşmışdı. Üfürüb şamı keçirdi. Pəncərədə oturub məktubu oxumağa başladı. Nizami onu “Şeyxül-mühəndis” adı alması münasibətilə təbrik edirdi və ona ilk dəfə “Şeyx Əcəmi” deyirdi. Əcəminin ürəyindən anlaşılmaz fərəh hissi keçdi. Dodaqları bir neçə dəfə sakit-sakit eyni sözləri pıçıldadı: “Şeyx Əcəmi... Şeyx Əcəmi... Şeyx!...” Özündən asılı olmayaraq həmin sözləri ucadan dedi.

Şəhdigül yuxudan ayıldı, ərini şad-xürrəm gördüyü üçün, heç nə soruşmadı, gur saçlarını kürəyinə aşırıb Əcəmiyə qoşuldu. Əcəmi onun isti bədənini qolları arasına alıb sinəsinə sıxdı, saçlarını gah öpdü, gah oxşadı.

- Deyəsən... darvazanı döydürdülər...
- Hə, döydürdülər... Heç bilirsən kimdən məktub gəlib sənə Əcəminə?
- Kimdən?
- Gəncəli İlyasdan...
- İlyas kimdir?
- Nizami... şair Nizami.
- Hə, bildim... Danışbsan... “Leyli Məcnun”u yazandan... Ha budu, dedin ki, elə mən də Leyliyə oxşayıram... Şəhdigül gülümsədi. Mirvari kimi dişlərindən dodaqlarına öteri bir işıq qondu.
- Əlbəttə, oxşayırsan... Sən də mənim Leylimsən, Şəhdi!.. Sən Şeyx Əcəminin Leylisisən!
- Şəhdigül ərinin əhvali-ruhiyyəsinin nəyə belə yüksək olmasının fərqinə varmadı.
- Elə bu vaxt ud səsi gəldi. Kor Əhsən yenə muğam çalırdı. Hər ikisi *qulaq asdı*.
- Eşidirsən? – Sualı Şəhdigül verdi.
- Eşidirəm.
- Sən də Məcnun kimi Leylisiz qalacaqcan. Eləcə nalə çəkəcəksən...
- Çıxar bu axmaq fikri başından! – Əcəmi özündən asılı olmayaraq hirsəlndi. Sonra yazığı gəldi Şəhdigülə, onu bir də qucaqlayıb bədrinə basdı.
- Şəhdigül ağlayırdı...
- Bir neçə gündən sonra uşaq tələf edən Şəhdigül öz ömrünü də Əcəmiyə bağışladı...

ƏL QİSAS, BİL QİSAS

Baş şeyx Məsud ibn Əbutahir heç vədə belə soyuq qarşılammışdı.

Onun bivec işlərini ara-sıra qaxınc edib başına vursa da, pis üz göstərməmişdi. Tanıdığı illər ərzində özü dediyi kimi, belə qanmışdı ki, bu ərə¹ bənnanın əlindən hər cür namərdlik də gələr, çünki nə qey-rəti var, nə də kişiliyi; arı yeyib namusu da atıb dalına ...

“Ortada vəcihə² gəlinbacısı olmasa onu itbaxandan da qoymaram baxa. Hələ qala evimə ayaq döyməsinə, üzünə salıb yuxarı başa keçməsinə...”

Bihəmdülla³ bunu qanmazın özü də qanır... Amma vurub özünü arsızlığa. Bu da elə Əbutahir törəməsinin bir qanmazlığıdır...”

– Keç otur! – Baş şeyx əlindəki şəvə kimi qara şəddanəsinin dönələrini ovucunun içərisinə yığıb ipək bürdəsinin⁴ cibinə qoydu və bir müddət gözlərini qıyıb Məsud ibn Əbutahiri mənalı-mənalı süzəndən sonra:

– Təhsin⁵ – dedi. – On dəfə təhsin!..

Baş şeyxin təklifi ilə keçib balaca sərv ağacının altındakı kürsüdə tozoco öyləşən Məsud ibn Əbutahir qalxmaq istədi, ev sahibəsi işarə etdi ki, lazım deyil, əyləş... Və özü dediyi kimi, onu da qandı ki, Məsud ibn Əbutahir onun sözlərini yaxşı başa düşmədi, düşsə də, özünü onda qoymadı... Baş şeyx isə adətində xilaf olmayaraq dili ilə deməyə cürət etmədiyi sözləri ürəyində təkrar etdi: – “Bivec oğlu bivecin elə yaxşı-yaxşı oturub-durmağı var... Baş əyib təzim eləməyi var...”

Yoxsa əlindən də bir iş gəlmir... Zət-əkrəm⁶ belələrini bilmirəm niyə xəlq edir?..”

Hatib ibn Mübarəkin dilinin altında nəse dediyini, sifətindəki narazılığı görən Məsud ibn Əbutahir özünü saxlaya bilmədi:

– Nə olub ki?.. Nədən narazısız?..

Baş şeyx sözünü tamamlamağa ona imkan vermədi:

– Hələ dilin də var danışsın?.. Ə, yekə kişisən!.. Elə iş tut ki, bir iş oxşasın da! – Hatib ibn Mübarək nəse fikirləşib güzəştə getdi: – Qüreyşi aqilləri deyiblər: “Qadir filaməl tunci minəz-zələl!.. Başa düşdün?”

¹ Topal

² Lətif, incə

³ Allaha şükür

⁴ Ərəblərdə uzun üst geyimi

⁵ Aforin

⁶ Kərəm sahibi

– Təmamən yox.

– Təmamən budur ki, – Hatib ibn Mübarək dediklərin xırdalamağa başladı. – İşin ehtiyatlı tut ki, səhv etməyəsən...

Açıq danışsanız, şeyx cənabları!

– Deyirsən açıq danışım?.. Baş üstə!.. Sən gərək biləsən ki, kuzə-çidən qisas almaq istəyəndə onun kuzəsini sındırmazlar... Səhər sındırarsan, günortaya kimi birini də düzəldər... Dərzdən qisas almaq istəyəndə onun tikdiyi bürdəni oğurlamazlar. – Hatib ibn Mübarək əyindəki paltara işarə etdi: – Bu gün oğurlarsan, sabah birini də tikər... Bənnadan qisas almaq istəyəndə isə onun həyətinin hasarını uçurmazlar. Bu həftə uçurarsan, gələcək həftə təzəsini hörər. Başa düşdün?

– Təmamən yox.

– Bah, atonnan! – Hatib ibn Mübarək əllərini dizinə çırpdı: – Sən nə ağılla Əbubəkr oğlunun evinə od vurmusan? Bilsələr ki, belə bir əməlin sahibisən, heç bilirsən nə olar? Saray sahibi neçə il bundan əqdəm rəisə qəti hökm edib ki, onun başından bir tük belə əskik olmalıdır. Yaxşı ki, rəisin fikrini yayındıra bilmişəm, yoxsa...

– Ayrı yol tapa bilmədim – Məsud ibn Əbutahir elə bil kiçildi və heç noyə etiraz etməyə cürəti çatmadı. – Əlacsız qalıb, bu yolla heç olmasa ziyan vurmaq istədim... Dedim qoy heç olmasa ev-eşiyi yanib kül olsun.

– Əbubəkr oğlunun əlində ev tikmək, imarət salmaq bilirsən ki, su içmək kimi bir işdi?.. Axı bunu sən məndən yaxşı bilirsən, möhtərəm memar! Hatib ibn Mübarəkin son sözlərindəki kinayəni Məsud ibn Əbutahir açıq-aşkar hiss etsə də, üstün vurmadı. Onun etiraz etmədiyini görən baş şeyx isə daha açıq danışmağı lazım bildi: – Bilirsən Qureysi aqilləri bir də nə deyiblər?.. Deyiblər ki, əl qisas bil qisas¹ ...Hatib ibn Mübarək dediklərini bu dəfə tərcümə etmədi, çünki həmin kəlamları bir dəfə də demişdi, indi onu Məsud ibn Əbutahirin təzədən yadına salırdı.

– Bildin?

– Bildim! – Məsud ibn Əbutahirin sifətində birdən müəmmalı ümüd işığı peyda oldu. Bunu özü görüb hiss etməsə də, Hatib ibn Mübarək həm gördü, həm də hiss etdi. Elə buna görə də ötkəm səslə deddi:

– İndi ki bildin, gedə bilərsən...

¹ İntiqama intiqam lazımdır (ərəb.)

- Baş üstə.
- Bir də bu qapını bildiyinə əməl edəndən sonra açarsan.
- Darvazanı göstərdi. – Bunu da bildin?
- Bəli...

Hatib ibn Mübarək bürdəsinin ətkələrini bir az yuxarı dartıb həyətdəki səkinin pillələrini qalxdı və otağa keçib qapını örtüdü...

Şəhdigülün ölümü Əcəmiyə bərk təsir etmişdi. Ona get-gedə tam agah olurdu ki, burada nə isə gizli bir əl var. Sadə, ürəyiaçıq kəndli qızı kiminsə qəsdinə düçar olmuşdu. Həm Şəhdigülün səksəkəli keçən son günləri, həm Zəhranın sözlü adama oxşaması, həm də qonşuları Xədicə arvadın Əcəmini görən kimi elə bil qəsdən Becanlı məhəlləsinin cadugarı Hində qarının qarasıca deyilməsi, onu yamanlaması Əcəminin şübhələrini daha da artırmışdı. Hələ qonşu övrotlərdən adda-budda eşidib fikir vermədiyi sözlər də yaddaşında təzələndirdi:

- Becanlı Hində qarı istəsə öküzü də doğuzdura bilər...
- O imanı yamış cadugər Hindəni buralara dadandırana, qızım... Ancaq gec idi, çox gec... Şəhdigül artıq yox idi...

Elə bil həyətdə qonmuş bir quş idi, birdən uçub getdi...

Elə bil qayanın altından çıxan bir bulaq idi, birdən çağladı, birdən də qurudu...

Elə bil gözəl bir mahnı idi, oxundu, axıra çatmamış birdən kəsildi...

Əcəmi bunları fikirləşə-fikirləşə gah burda, gah orda oturur, gah otağa girir, gah həyətdə çıxırdı...

Səndəl ağacını nə vaxt əlinə aldığına, nə vaxt qurşağına taxdığına da fərqi varmı... Ürəyində yığm-yığın giley-güzar keçirdi: “Görəsən, mən kim qarğıdım? Gətirmir mənimki ömür-gün sirdaşı sandan... Birincisi elə, ikincisi də belə... Darıxıram, yaman darıxıram. Təkid eləyib şəhərdən çıxmağıma mütləq bir neçə günlüyə razılıq almalıyam...”

Əli də işdən soyumuşdu. Abidənin günbəzinin tamamlanma işləri yubanmışdı. İşə bir gün gələndə iki gün gəlmirdi... Belə vaxtlarda nasaz olduğunu bəhanə edib öz komasına çəkilir, ürəyinə dolan dərddi-səri ilə əlləşirdi...

İşin ləngiməsindən sarayda da bir nigarançılıq yaranmışdı. Buna baxmayaraq şəhərə varid olan Cahan Pəhləvanın təkidilə abidənin açılışına ciddi hazırlıq aparılırdı, ətrafı abadlaşdırılırdı, saraydan ora qədər uzanan yolla çaylaq daşları düzülür, xüsusi ləklərə Ədilağa gölünün ətrafından kəsilib gətirilən yaşıl çimlər döşənirdi...

Saraydan gümbəzin tamamlama işlərini tezliklə qurtarmaq barədə mütəmadi sifarişlər alınmışdı.

Rəis xəbər göndərdi: “Abidənin qalan işləri bir həftəyə tamamlanmalıdır...”

Baş şeyxin adından deyirdilər: “Beş-on günə Bağdada gedəcəyəm, qoy işi təcili qurtarsın...”

Hökmdar hökm edirdi: “Əbubəkr oğluna deyiniz ki, Məminə xatun ananın abidəsinin açılışını bu ayın son pəncşənbə gününə təyin etmək niyyətindəyəm... Axır sözü nədi, saraya bildirsin...”

Əcəmi yenə işə çıxmamışdı, evdə idi. Sübh durub ac-susuz həyətdə qurdalanırdı. Qış yuxusundan təzə-təzə ayılan ağacların artıq-urtuq budaqlarını bir az daradı, payızda göyörti əkdiiyi bir-iki ləki qaydaya saldı, gecələr boş vaxtlarında iyde şillərindən, nazik qamışlardan toxuduğu səvərləri gətirib ağacların budaqlarına keçirdi, daşdan yonduğu fiqurların yerini dəyişib sahmanladı...

Birdən ayağına qart keçi dərisindən toxunan sicim dolaşdı. İki-üç qat eləyib ağacın haçasına atdı. Sonra keçib tut ağacının altındakı köftüyün üstündə oturdu. Kürəyini ağaca söykəyib gözlərini yumdu. Yuman kimi də Şəhdigülün məsum siması gəlib gözləri önündə dayandı. Onun belə günləri çox olurdu, Şəhdigülün qəbrinə baş çəkəcəyi günləri də yadından çıxarmırdı. Nə vaxt ki, qəbiristanlığa gedirdi, elə bil qəbirdən niskilli bir səs gəlirdi:

- Görürsən, ha budu, təklək nə böyük bələdi, Əcəmi?..
- Görürəm, Şəhdi... Görünür taleyimiz belə imiş...
- Tale bizə, ha budu, çox amansız hökm yazdı, Əcəmi...
- Qəzavü-qəderdən qaçıb yaxa qurtarmaq olmaz, Şəhdi...
- Gərək elə qəzavü-qəder bu müsibəti bizim başımıza açaydı?..

Ha budu, axı birini bilir, birini bilmirsən...

Əcəmi arxası darvaza qapısına tərəf oturmuşdu. Buna görə də darvazanı kimin açdığını görmədi. Səs eşidən kimi ona elə gəldi ki, yenə Cəmilidir. Gəlib ki, onun damarından tutub işi aparmağa həvəsləndirsin. Ancaq ehtiyatı əldən verməyib fikirli-fikirli xəbər aldı:

Kimsən... gələn?..

Cavab bir az ləngidi.

– Əcələm...

Cavab vermənin səsi elə bil həqiqətən o dünyadan gəldi. Ötkəm olsa da çox boğuc idi. Əcəmi macal tapıb ayağa qalxmamış onun sənəsindən keçib kürəyini tut ağacına sıxdı. Ona qəsd etmək istəyən cəld tərənib sicimi bir neçə dəfə onun bədəninə sarıdı, qollarını burub ipin altına keçir, düyünlədi və onun qənsərinə keçib xəncəri çənəsinin altından boğazına dirədi. Əcəmi nə qədər təlaş eləsə də özünü bu dəfə qəfil basqından xilas edə bilmədi. Əlacsız qalıb başına açılacaq həngəməni çox soyuqqanlıqla gözlədi və qəsdin icraçısını tanıyan kimi laqeyd-laqeyd gülümsəyib dedi:

Ə, Məsud, sən ikinci adında da varmış! Əcəl... Əcəl!.. Ə, bu adı sənə kim veribsə, düz verib... Cəmil demişkən, az qala elə mənim adıma bənzəyir ki, ikinci adın... Əcəmi... əcəl... Mərhaba, Əcəl!

– Uzun danışma!.. Kəlməyi-şəhadətini de!

– Niyə?

– Səni öldürməyə gəlmişəm.

– Təqsirim nədi?

– Ömrün boyu yolumun üstündə əngəl olmusan. Daha bəsdil!- Məsud ibn Əbutahir xəncəri bir az da yuxarı dirədi tövşiyə-tövşiyə əlavə edib kin-kudürotlə dedi: – Sənin nəslinin kökü kəsilməlidir. Sən Əbubəkrlilər nəslinin son törəməsi olmalısən... Övrətini də, hələ ana bətnində olan körpəni də bu niyyətlə aradan götürdük... Fitvasını da baş şeyx özü verdi...

Elə bil bütün yer də göy də bir-birinə qarışıb Əcəminin üstünə töküldü... Baş gicəlləndi, gözləri dumanlandı, dizləri sözünə baxmadı. Bədəni bir tikə ot parçasına dönüb bütün ağırlığı ilə sicim dolaqlarının üstünə sallandı.

Məsud ibn Əbutahir Əcəminin heç vaxt görmədiyi halından razı qalıb bu dəfəki əməlinə elə bil sevindi və gülümsəyib fikirləşdi: “Bax,

belə... bu dəfə tədbirli tərənmişəm...” Və elə oradaca Əcəmi ilə hələ cavan vaxtı üz-üzə gəldiyi bir günü xatırladı...

...Şeyx Yusifin sərdabəsinin tikilişinə təzəcə başlamışdı. Sərdabə hələ bir adam boyu qalxmamışdı...

Məsud ibn Əbutahir bir gün sübhədən Şahab meydanına gəlmişdi. Heç kim gözə dəymirdi. Qoca xuddam da deyəsən subaşına getmişdi. İçəri adladı, əlindəki qətranı ağzına kimi hazır sirişümlə dolu çəlləyin üstünə axıtmağa başladı. Birdən biləyinin üstünə qəfil bir əl endi və kirpiyini qırpmamış çənəsinin altına ağır bir zərbə dəydi. Zərbəni endirən nədənsə həmin gün işə hamıdan qabaq gələn Əcəmi idi...

Yerdən ağır-ağır qalxan Məsud ibn Əbutahir sərdabənin içəri küncündə qoyulan balaca külüngü götürüb Əcəminin üstünə yeridi. Əcəmi başına qaldırılan külüngün altından elə cəldliklə sərtilib kənara sıçradı ki, Məsud ibn Əbutahir səndirəyə-səndirəyə bir neçə addım atdı və üzüqoylu yerə gəldi. O, fürsət tapıb ayağa durunca Əcəminin sağ ayağını yerdəki külüngün sapı üstündə gördü... Əcəmi balaca külüngü Məsud ibn Əbutahirin başına endirmək istəsə də bacarmadı, bəni-Adəmə əl qaldırmaq ürəyindən gəlmədi. Külüngü sərdabənin alçaq divarı üstündə eşiyə tulladı...

Elə bu vaxt qoca xuddam subaşından qayıtdı. İşdən agah olan kimi dedi: “Sən təqsiri nahaq Əbubəkr oğlunda görürsən. Camaat pis əməllərini nəzərə alıb səni Şeyx Yusif kimi hörmətli bir şəxsin sərdabəsinin tikilişində işləməyini məsləhət bilmədi... Heç utanıb yerə girirsən?.. Heç olmasa böyük şeyxin xatirəsinə hörmət qoyaydın, ay zatıqırıq nəslin nankor törəməsi...”

Məsud ibn Əbutahir bunları fikirləşə-fikirləşə xəncəri Əcəminin xirtdəyindən çəkib qımına qoydu. Bir-iki addım geri adladı. Birdən otağa qalxan səkinin pillələri yanında divara söykənən səhəngə tərəf getdi, mis cama su süzdü, bir-iki qurtum içdi. Sonra qalan suyu gətirib Əcəminin üzünə çırpdı. Yarıyıq, yarıhuşsuz heyət sahibi özünü düzəldib nüfuzedici bir tərzdə Məsudun düz gözlərinin içinə baxdı. Əbutahir törəməsi qılınc kimi kəsən bir iti baxışdan sarsıldı, üzünü yana çevirdi:

– Namərd... Namərdlər!!!

Əcəminin səsi bütün heyətdə səsləndi. Məsud ibn Əbutahirə elə gəldi ki, bu səs deyildi, haray idi, bütün şəhərin üstündən keçən nalə idi...

– Bəs nə bilirdin? – dedi Məsud ibn Əbutahir. – Nəzarət altındaydın, dinə bilmirdik... Elə şey tikirdin ki, xələl toxundurmaqdan ehtiyat

edirdik. Ortada saray var idi, onun sahibi var idi... İndi işini tamam eləmişən, daha heç kimə gərək deyilsən... Nə saraya, nə məscidə, nə də şəhər əhlinə. İndi ölə bilərsən. – Məsud ibn Əbutahir xəncərini təzədən qınından çəkib çıxardı, başının üstünə qaldırıb yavaş-yavaş Əcəmiyə tərəf gəlməyə başladı. Əcəmi haray çəkməyi özünə sığışdırı bilmədi. Gözlərini yumdu. Elə bu vaxt kimisə bellə xəncəri vurub Məsudun əlindən yerə saldı.

Bu, həyəətə girən Cəmilin endirdiyi qəfil zərbə idi. Dediği “alçaq” sözü də zərbəsi ilə eyni məqamda ağzından çıxdığından özünü qəsdçinin üstünə nə vaxt atdığından da fərqi nə varmadı.

Süpürüşdülər. Özünə gələn Əcəmi nə qədər əlləşsə də, sicimin düyünü aç bilmədi. Cəmil imkan tapıb Məsud ibn Əbutahirin çiyinlərindən tutdu, başını bir neçə dəfə tut ağacının kötüyünə çırpdı. Qəsdçinin onun sinəsinə yapışan əlləri boşaldı. Cəmil ayağa durub kənara yeridi və xəncəri ləkin içərisindən götürdü, heç nə demədən gəlib Əcəminin bədənini sarılan sicimi hirsə doğrayıb yerə tökdü. Əcəmi elə bil xəcalət çəkə-çəkə sicimin qırıqları arasından çıxdı. Heç bir razılıq etmədən keçib tut ağacının altındakı kötüyün üstündə əyləşdi, başını aşağı dikdi.

– Arxadan zərbə endirmək bu oğraş nəslin köhnə peşəsidir!

– Cəmil ayağa qalxıb üst-başını qaydaya salan Məsud ibn Əbutahiri göstərdi.

– Allahın özü də bezardı bu Əbutahir nəslindən... Namərdlik damğa kimi alımlarına vurulub bu qurumsaq dəyyusların!

– Ağzını təmiz saxla...

– Təkcə ağız yox gərək kişinin vicdanı da təmiz ola... O da nə səndə var, nə də sənə havadarlıq edənlərdə!..

Məsud ibn Əbutahir məyus-məyus başını aşağı salıb dayanmışdı. Əslində, o yenə xəbislik edərək özünü peşman kimi bürüzə vermək istəyirdi.

– Niyə mane oldun? – Əcəmi gülümsədi. – Qoyaydın kişi işini görəydi.

– Sən buna kişi deyirsən? – Cəmil Məsud ibn Əbutahirə tərəf tüpürdü.

– Xəncərini qaytar... rədd olub getsin! – Əcəmi dedi.

Cəmil indi əlindəki xəncəri havaya qaldırıb diqqətlə baxdı.

– Ə, Məsud, nə tez yadımdan çıxartdın Mərənd yolunda başına açdığım oyunlar? Dizin-dizin sürünüb aman istədiyən yoxsa yadımdan çıxıb, oğraş? Biləyimi çırmayıb soxaram ağzına! – Xəncər bir az bundan

əvvəl Əcəminin xirtdəyinə necə dirənmişdisə, indi də eləcə öz sahibinin boğazına dirənmişdi. – Kişisən bircə kəlmə kəs, əgər hülqumunu yerində görsən!.. Bir də yadında saxla, sinəmi sipər eləmə, qoy-maram Əcəminin başından bir tük əskik ola. Bütün el-oba sənətkara göz olanda, bütün Arran arxasında dayananda sənə kimi iki-üç qurumsaq onun yanından yel olub keçə bilməz... Bir şeyi də sırğa eləyib qulağından as ki, Cəmil ibn Səlmanın mala, şaqul tutan əli lazım gələndə, xəncərə də, qılınca da uzana bilər!..

– Cəmil! – Əcəmi əvvəlki sözlərini bir də təkrar etdi: – Xəncərini qaytar, rədd olub getsin.

– Deyirsən, qaytar, qaytarım... Amma bir şərtlə. – Cəmil kənara çəkildi. – Bir də elə qələt cləməsin ki, bizim əlimiz qana batsın... – Məsuda hirsə barmaq silkələdi: – Bilirsən nə var, Əbutahir törəməsi? ...Çıx get!! Əvvəlcə bu həyətdən rədd ol, sonra da bu şəhərdən! Bircə dəfəlik rədd olub get! Başını hələlik bədəninin üstündə saxlamaq istəyirsənsə övrətini də, uşaqlarını da götürüb get... Bilirsən, get burarlardan! İt, qeyb ol!..

Cəmil əlindəki xəncəri sahibinə qaytarmadı, bir vaxtı Əcəmi küllüngü atan kimi, o da onu həyətin divarının üstündən küçəyə tulladı.

Elə bil qəfil bir əl də xəncərin sahibini sinəsindən alıb darvazadan bayıra atdı.

Cəmil keçib səkidə əyləşdi:

– Yaxşı... necə oldu ki, sən bu hala düşə bildin?!

Cəmil, mən dulus çarxının arxasından durub əlimə mala, şaqul, tişə alan gündən heç kimin üstünə əl qaldıra bilmirəm... Fikirləşəndə ki, qarşımda dayanan insandı, ürəyimdə əyər bəd bir niyyət də olsa dərhal yox olub gedir...

– Bəlkə sənə doğrudan qəsd edəydi, onda necə olardı?..

– Heç nə olmazdı. – Əcəmi zarafata salıb güldü: – Əbutahir oğlunun arzusu yerinə yetirilmiş olardı... Gəlib işləri korladın...

Cəmil bəlkə də birinci dəfəydi ki, Əcəmiyə əyri-əyri baxıb başını silkələdi: – Qəribə adamsan, vallah!..

TÖVBƏ

Nəsrin xatundan söz düşəndə qaravaşlar da, cariyələr də, “aman, aman!” deyə az qala sinələrin yırtıb tökürdülər. Nəsrin xatunun işi-peşəsi yatıb-durandan, yeyib-içəndən, bəzənib-düzonəndən sonra gah bir cariyənin, gah da o kəninin qarasında deyinmək, gah bu tacirin, gah o tacirin arvadının qeybətini qırmaq, gah bu məlikin, gah o məlikin övrətinə loqaz qoşmaq və imanı ərşə çəkildəndə də onun – bunun babalını yumaq idi...

Qəribə də xasiyyəti var idi rəis övrətinin. Özündən çirkin qız-gəlinə qarşı insafsız, mülayim idi, özündən gözəl övrətlərə qarşı isə insafsız, qəddar. Camalca göyçək, yarlı-yaraşlıq, mütənasib əndamlı bir gəlin görəndə elə bil qəfəsdə ilan görürdü Nəsrin xatun. Bircə Zahidə xatuna “dişi bata” bilmirdi... Bir də hardan bata bilərdi? O, hökmdar övrəti, bu rəis övrəti. Özü də get-gedə xanədənda nüfuzunu itirən bu rəisin övrəti... Mələkə barədə təkcə öz-özünə deyinməklə, qarasına qarğumaqla, onun yaşadığı otağa saata hərdənbir boğma basmaqla özünü ovundurardı... Son vaxtlarda isə min bir fənd işlədib Zahidə xatunun yanına ayaq açması ilə təskinlik tapırdı...

Nədənsə Cahan Pəhləvana yaxınlıq etməyi ağına belə gətirmirdi rəisin övrəti. Bu barədə fikri dolanan kimi elə bil qəfildən bir səs gəlirdi qulaqlarına: “Gül camalına, göz-qasına, sir-sifətinə, sinə-göbəyinə o qədər də arxalanma...” Buna baxmayaraq yenə tərəddüd edirdi: “Kişiləri tanımaq olmaz. Bir də baxırsan elə şux qamətli, sifətinə baxanda huşu başdan aparın bir kişi elə bivec bir övrətə vurulur ki, matın-qutun quruyur... Görünür, o bivec hesab elədiyimiz övrətin elə naz-qəmzəsi, elə rəftarı, elə mehribanlığı var ki, kişinin ağılı əlindən alır, iradəsini qırır...” Belə vaxtlarda Şəhur mülki Oğuzun bir sözü yadına düşərdi: “Deyirlər, açıq-aşkarda mülayim görünən bəzi gəlinlər yatağa girəndə çilgin olurlar...”

Bu müəmmalara baxmayaraq, ürəyinin dərinliyində Zahidə xatuna yaxınlıq etmək həvəsinin tez-tez baş qaldırmasından özü də baş açma bilmirdi.

Elə bu axşam da onu mələkinin istirahət otağına çəkib gətirən həmin müəmmalı həvəsi idi...

Uzun-uzadı söhbətini ona çatdırıb belə dedi Nəsrin xatun:

– Anam atamdan nəyisə rica edəndə kişi hirsələnib deyərdi: “İllah Həvvanı cənnətdə bir alma ilə aldadıb yoldan çıxarmadı? Onun ucba-tından da Adəm kimi abırlı, cəfakeş bir peyğəmbəri cənnətdən qovmadılar? Sizin hamınız elə ulu nənəniz kimi nəfsəksiz. Vəssalam” – Qəhqəhə çəkib güldü.

Zahidə xatunun sifətində ötəri bir təbəssüm göründü. Cəlaliyyə isə ilk görüşdən xoşlamadığı bu “sırtıq xatun”a gözaltı baxa-baxa dodağını büzdü və anasının tapşırığına əməl edərək bir kəlmə də kəsmədi.

– Mən ananızın yerinə olsaydım atanızın dedikləri ilə razılaşmazdım... Çünki atanızın zəndi yanlışdı. Axı hamısı nəfsək olmur... Bir də bədnəfs kimi sağalmayan ikinci bir azar yoxdu dünyada. Zənən xeylağı üçün isə nəfsibütünlük ilkin gözəllikdir. – Zahidə xatun rəis övrətinin bugünkü söhbətindən razı qalmadığını dərhal büruzə verdi. O, qonağın inciçəyini nəzərə alaraq onun qarşısındakı nəlbəkiyə əlavə badam içi, səbzə qoydu. Bayaqdan ağrı işləyən Nəsrin xatun daha heç nəyə əl vurmadı, alçaq mizin üstündəki badəni götürüb bir-iki qurtum tərşun şərbəti içdi.

– Amma mən atamı haqlı bilirdim, mələkə...

Cəlaliyyə daha özünü saxlaya bilmədi. Nəsrin xatunun bayaqdan çərənləməsinə yekun vurmaq qəsdilə anasının dediyi sözlərin üstünə qayıtdı:

– Mərhəbə, ana! – dedi. – Sözlərindən Böyük xanımın rübailərinin ətri gəlir? – Cəlaliyyəyə birdən agah oldu ki, rəisin övrəti kimə işarə edilməsini başa düşməyəcək və sual verəcək. Bu sual-cavab olmasın deyə elə oradaca əlavə etdi: – Yəni Məhsəti Gəncəvinin... Şairə deyir ki, qız-gəlini “qənaət əzizlər, tamah xar edər...” Tamahın ikinci adı o dediyin nəfsdir, ana...

Nəsrin xatun pört olsa da, özünü onda qoymadı. Ayağa durub Cəlaliyyəyə tərəf gəldi, onun boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü.

– Maşallah! Mələkə, qızınız gözəl olduğu qədər də ağıllıdır! – bir də qucaqladı. Cəlaliyyəyə elə gəldi ki, gümrah bir zənən xeylağının qolları arasında yox, adamın tüklərini ürpəşdirən, cır-cındırından cinşeytan hürkən dilənçi övrətlərdən kimsə onu qucaqladı. Çünki balaca xatun rəisin arvadından nə isə diksinirdi... Səbəbini isə hələ özü də bilmirdi. Bəlkə də bu, həddi-bülüğa təzə-təzə çatan bir qız uşağının ürəyində həyatın gərdirşindən, qadınlar aləminin müxtəlif əndişələrindən yaranan naşılıq müəmması idi? Buna görə də Nəsrin xatun mələkənin görüşünə gələndə, bir bəhanə tapıb özünü onların yanına salan Cəlaliyyənin çox səksəkəli qəlbində müxtəlif suallar baş qaldırırdı. O, bu sualların heç birinə cavab tapa bilmirdi və xeyli ölçüb-biçsə də, anasına hələlik bir şey demirdi.

Nəsrin xatun Cəlaliyyənin özünə qarşı laqeydliyini görüb, bir dəfə şair Kəmaləddin Naxçıvaninin ona dediyi və yaddaşında bərk-bərk həkk elədiyi sözləri bu gün balaca xatunun ünvanına yönəldib təkrar etməyi özünə lazım bildi:

– Mən gülləri çox sevirəm, mələkə. Otağımda da güllər saxlayıram, özü də müxtəlif ahəngli gülləri: ağ, qırmızı, sarı... Gecələr hüznü, pərişan, qəmgin görünən bu güllər sübh olan kimi Günəşə tərəf boyanırlar. Gün günorta yerinə dayananda isə görürəm ki, güllərin ən gözəli – inciçiçəyi düz günəşə baxır. Özü də şən, şad, xürrəm... lap canlı kimi, həddi-buluğa çatan gözəl, göyçək, tərəvətli, ətirli bir qız kimi... Qızınız Cəlaliyyə lap inciçiçəyinə bənzəyir.

– Məni gülə bənzətməyin. – Cəlaliyyə üz-gözünü turşutdu. Gülün ömrü az olur...

– Allah eləməsin! – Nəsrin xatun alındı.

Ana-bala bir-birinə baxdılar.

Nəsrin xatun birdən Cəlaliyyənin əlindəki kitabı gördü. Söhbəti dəyişmək qəsdini ilə əlini uzadıb kitabı ondan aldı, xeyli baxdı.

– Yoxsa usta Əcəminin düzəltdiyi kitab budur?..

– Hə, budur... Məhsəti xanımın rübailəridir.

– Cəlaliyyənin cavab vermədiyini görən mələkə rəisin övrətinin dediklərini təsdiq etdi.

– Cariyyəm necə dəfə bu kitabı tərifləyib...

– Bu nədi ki, usta Əcəminin əlində?.. Onun tikdiyi abidəyə bu gün-sabah dünya heyran qalacaq.

Nəsrin xatun kitabı sağa-sola vərəqləyib Cəlaliyyəyə qaytardı.

– Əcəmi də bir kişi deyil! – Nəsrin xatun birdən əllərini qoşalayıb böyrünə boğma basdı. – Avara-avara gəzməyi var. Görmədik bir kəndli qızını da axıra kimi qoruyub saxlaya bilmədi... Özünə umac ova bilmir, başqasına əriştə kəsir... Əlindən bircə naxış-maxış vurmaq gəlir.

Nəsrin xatunun adlı-sanlı bir kişi, şəhərin baş memarı, Möminə xatun ananın abidəsi kimi gözəl sənət əsərinin yaradıcısı barədə birdən belə bədgüman olması mələkədən çox Cəlaliyyəyə yer elədi. Bəlkə də buna görəydi ki, balaca xatun yenə özünü saxlaya bilməyib az qala hücumu keçdi:

– Ustad Əcəmi heç nəyə adi naxış-maxış vurmur! Onun vurduğu naxışlar “maxış” deyil. Ustad Əcəmi lal naxışları xoşlamır.

– Başa düşmədim, balaca xatun?

– Burada başa düşməməli nə var ki, böyük xatun! – Cəlaliyyə yərindəcə irad tutdu, mələkəyə baxdı, onun sifətindəki xoş təbəssümü görən kimi əlavə etdi: – Ustad Əcəminin vurduğu naxışlar danışan naxışlardı: musiqi kimi, əsr kimi. Çünki memar da şairdir. Belə olmasa ürəyindən keçənləri bizdən sonra gələnlərə necə danışa bilər?.. Deyirlər usta Əcəminin vurduğu naxışlarla neçə kərə danışan görüblər. Hələ deyirlər bir şagirdi ondan soruşub: “Kiminlə danışsınız, usta?” Ustad Əcəmi də belə cavab verib: “Bu xasiyyət mənə anamdan qalıb. Anamı toxuduğu xalçalara vurduğu naxışlarla danışan görmüşəm. İndi də mən naxışlarımla danışaram. Mənim naxışlarım təkcə mənimlə yox, ona tamaşa edənlərlə də danışmalıdır...” Ustad Əcəmi düz deyir. Mən də Möminə xatun nənənin abidəsinə baxanda naxışlarla danışaram.

Balaca xatunun “bizdən sonra gələnlər” ifadəsindən Nəsrin xatunun oti ürpoşdı, özünü birtəhər ələ alıb narahat-narahat mələkəyə baxdı. Zahidə xatun isə qızına çox sakitcə qulaq asırdı. Əvvəllər qızından eşitdiyi bu sözləri istəyirdi ki, indi də rəisin arvadı eşitsin. Və yadında qalsa Əcəmidən bədgüman olan ərinə danışsın, həm də desin: “Kişi, heç bilirsən hökmdar ailəsi Əbubəkr oğlu barədə nə yüksək fikirdədir...” Ancaq mələkə də, balaca xatun da işin mahiyyətindən xəbərdar deyildilər. Axı onlar hardan biləydilər ki, Nəsrin xatun Əbubəkr oğlundan yanılıdır... Və ondan da xəbərsiz idilər ki, neçə dəfə fürsət düşəndə rəisin arvadı Əcəmiyə yaxınlıq etmək istəmişdi, ancaq Əbubəkr oğlu ona gözünün ucuyla da baxmamışdı...

Nəsrin xatun danışmağa daha başqa söz tapmadı. Buna görə də əvvəlki sözlərin təkrar etdi:

– *Maşallah! Mələkə, qızınız gözəl olduğu qədər ağıllıdır.* – Ancaq bu dəfə Cəlaliyyəni qolları arasına alıb qucaqlamamışdı. – Gecəniz xeyrə qalsın. – deyib getmək istədiyini bildirdi. – Deyəsən çox başağrısı verdim... Bir də niyə axı ey! Adam nə qədər çox danışarsa, bir o qədər yüngülləşir... Ələlxüsus, biz zənən xeylaqları...

Rəisin arvadının yenə təzə-təzə həddi-buluğa çatan balaca xatunu da özlərinə qatıb “zənən xeylağı” adlandırması nə ananın, nə də qızın xoşuna gəlirdi...

Nəsrin xatun gedəndən sonra Cəlaliyyə anasına dedi:

– Ana... Mənim nə rəisin özündən xoşun gəlir, nə də arvadından... Xatunu bizə gələndə isə iştaham tamam qaçır... Bu dəfə isə birdəfəlik sidqim sıyrıldı bu sırtıq xatundan...

– Niyə, qızım?
 – Ustad Əcəmi barədə bədgüman olması heç xoşuma gəlmədi. Bir bax, ha! Gör, kim kimi bəyənmiş... Bir də razılıq vermə o bizə gəlsin...
 – Qonağı qovmaq olmaz, qızım.
 – Yaxşı, qovmaq olmaz. – Cəlalyyə razılaşdı. – Bəs soruşmaq da olmaz ki, niyə gəlmisən? Bax, bu gün niyə gəlmişdi?
 – Gəlmişdi ki, sən ona tövbə verəsən...
 – Deyəsən verdin axı tövbəni. – Cəlalyyə qəhqəhə çəkib güldü. Onun şaqraq gülüşü bərli-bəzəkli otağın gözəlliyin elə bil bir az da artırdı.
 – Tənəli söz belələrinin ovqatını korlaya bilmir. Görürəm rəisin xatunu xoşuna gəlmir. bu, mənim də ürəyimdəndir... Çünki ağlım kəsəndən sırtıq qız-gəlini xoşlamamışam. Amma zənən xeylağıdı deyər heç birinin də xətrinə dəyməmişəm.

– Sənin kimi anası olan qızın nə vecinə...

Zahidə xatun qızını özünü ağıllı aparmasından, dərrakəli sözlərindən, onu mədh etməsindən az qala məst olmuşdu. Birdən özündə qərribə bir fərəh hiss etdi. Bu elə bir fərəh hissi idi ki, ancaq gözəl, ağıllı, dərrakəli, ləyaqətli qız böyüdən anaların ürəyində baş qaldıra bilərdi... Öz-özünə dedi: “Mənim qızım Bərdə hökmdarı Nüşabə kimi hakim olacaq. Ağılına, kəlamına hamı qibtə edəcək... Nizamidən sonra dünyaya gələn böyük bir şair də onun barəsində dastan bağlayacaq... Bunu mənə ürəyim deyir. Mən ürəyimə inanıram... O, məni heç vaxt aldatmayıb...”

Ana gələcək barədə xoş arzuların qanadında təzəcə uçmağa başlamışdı ki, xidmətçi qız içəri girib dedi:

– Hökmdar təşrif gətirir, mələkə...

QAN PULU

Karmanın vuruşundakı qələbədən sonra Cahan Pəhləvan döyüşdə igidlik göstərdikləri üçün məlik Nurəddin Qaraya, Cəmaləddin Ayobəya, Cəmaləddin Özəbaya özünün xas naxırından seçmə atlar bağışladı, onların xanədan qarşısındakı xidmətlərini xüsusi fərmanla qeyd etdi və Sədəddin Əsədə tapşırırdı ki, həmin fərmanın surətini məlumat üçün bütün məliklərə göndərsin.

– O ki qaldı, mənə sənə-deyə vəzirə ürək-dirək verib könlünü aldı. – biz Eldəgəzlər dövlətinə nə muzdu, nə də ənam almaq üçün

xidmət etmirik... Daha dürüst desək, ikimizin də buna heç vaxt ehtiyacımız olmayıb və olmayacaq da...

– Əlbəttə, hökmdar. Bu nə sözdür? Mən mərhum atabəy-əzəmin zamanından and içib əhd eləmişəm ki, ömrümün sonuna kimi bu xanədana sadıq oldum və sədaqətlə xidmət göstərim. – Sədəddin Əsəd də öz növbəsində razılıq etdi və ürəyindən keçənlər saray sahibinə ehtiyatla bildirməyin məqamı çatdığını kəsdirdi:

– Vuruşlarda igidlik göstərən bir neçə nəfər süvarinin xidmətini də qiymətləndirənsiz pis olmaz... Allah elməsin, bir də dava etməli olsanız...

Cahan Pəhləvan adəti üzrə sağ əlini yuxarı qaldırdı. Vəzir hökmdarın xasiyyətinə bələd olduğu üçün sözünün ardını demədi və saray sahibinin fikrini bildirməsini intizarla gözlədi.

– Məndən qabağa düşdün, vəzir... Mən Karmanın döyüşlərində seçilənlərdən bir neçəsinə iqta bağışlayacağam... O ki qaldı Əbubəkr oğlunun bağışladığı qılıncı vuruşan, həm də igidliklə ölən o növcavana...

Təbrizdən təzəcə qayıdan Əcəmi aşxanadan çıxanda Kəmaləddin Naxçıvani ilə rastlaşdı. Bura Dərgah kişinin bacısı oğlunun aşxanası idi. Əcəmi ürəyi istəyən ev xörəyini ancaq burada yeyə bilərdi. Aşxana sahibi isə ona xüsusi hörmət və ehtiram göstərirdi. Onu dayısı Dərgah kişiyyə görə özünə, bir növ, simsar sayırdı...

Əcəmi bu dəfə xörəyini yarımçıq qoyub aşxanadan çıxmışdı.

Memara şair salamı.

Əcəmi fikirli olduğu üçün keçib getmək istədi. Kəmaləddin Naxçıvani onun qolundan dartdı:

– Əbubəkr oğlu, niyə belə qaşqabaqlısan?

– Heç özüm də bilmirəm! – Könülsüz-könülsüz dönüb şairə baxdı.

– Kim də bilməsə gərək özün biləsən... gərək onu da biləsən ki, bizim şəhərimizdə ulamanın da, şüəranın da başbiləni sənənsən... Biz hamımız səni özümüzdə ustad bilirik. Baxma ki, səni camaat əsasən memar kimi tanıyır... Mən isə sənə memardan qabaq şair kimi baxıram... Birdən baş şeyx kimi deyərsən bə sorxoşam... Qoca Bağdad tülküsünə nə vaxt düz söz deyirəm, deyir keflisən... hə, yadıma bir şey düşdü. Neçə ildi ürəyimdə gözdirdiyimi gərək indi deyəm... Qoca Bağdad tülküsü sonin ilk məhəbbətinə qəsd eləyən gündən sidiqimi siyirib... Hərdənbir danışmağıma baxma... sonra ikiüzlülük etdiyim üçün özümü o ki var danlayıram. – Kəmaləddin Naxçıvani köks ötürdü: – Hə, Əbubəkr oğlu, ehtiyac adamı bəzən namərd qapısına da aparır.

Əcəmi söhbəti dəyişmək üçün səndəl ağacını qurşağına taxa-taxa oyalandı:

– Heç bilirsən nə ediblər?

– Kim? – Kəmaləddin Naxçıvani də təəccüblə soruşdu.

– Şəhərin rəisi... İndicə mənə içəridə xəbər verdilər ki, dünən Cəməli çağırıb oğlunun Karmasın vuruşunda həlak olduğunu bildirib və üstəlik də deyib ki, hökmdarın tapşırığına görə sənə diyət¹ çatır, buyur al. Cəmil də başalovlu çıxıb gedib. Gecə də evə gəlməyib... Əcəmi öz-özü oyalandı: – Ay namərdlər, Cəmil kimi kişiye oğlunun ölümü üçün qan pulu təklif ediblər?.. Cəmil heç o diyəti götürür?!.. Cəlaləddin kimi ləyaqətli bala üçün ata beş-on dinara göz dikər? Adam öz ciyərparasının ömrü üçün verilən pulu xərcləyə bilər? Bilmirəm bu adamların ürəyi get-gedə niyə daşa dönür, Kəmaləddin?.. – Bu dəfə ona adı ilə müraciət etdi Əcəmi.

– Adamların niyə?.. daşa dönən hökmdarların ürəyidir...

– Görəsən hara getmiş olar bu bədbəxt!..

– Qəbiristanlığa.

– Bu nə sözdü? – Əcəmi həmsöhbətinə çox sərt baxdı.

– Bütün gecəni qəbiristanlıqda olub Cəmil... Bir qəbir qazıb. Oğlunun göndərilən qanlı paltarlarını orda basdırıb. Sənin bağışladığın qılıncı da qoyub onların üstünə. Qəbri səliqə-sahmana salandan sonra Zəhranı aparıb oraya. Deyib ki, Cəlaləddinin qəbri budur. Onun cismi uzaqda olsa da, ruhu burdadır... Yanımızdadır...

– Sinesinə oğul dağı çəkilənə gülməzlər... Özündən bu sözləri quraşdırmağın nə nəfi?..

Kəmaləddin Naxçıvani pərt oldu:

– Mənə ayıb olar ki, başqasının dərdinə gülüm, yaxud ələ salım. Doğru sözümdür. İndicə gözlərimlə görmüşəm. İkisi də qəbir üstündən gəlirdi.

Əcəmi həmsöhbətinə diqqətlə baxdı. Kəmaləddin Naxçıvaninin gözləri yaşarmışdı. Daha heç nə demədi. Əvvəlcə üzr istədi, sonra geri-yə dönüb addımlarını yeyinlətdi.

Kəmaləddin Naxçıvani onun hara tələsdiyini dürüstləşdirən kimi ardınca yortdu. Bunu gören Əcəmi də ayaq saxlayıb onu gözlədi.

...Darvazadan içəri girəndə Əcəminin ayağına ilk duran Cəmil oldu.

– Bu nə işidi başımıza gəldi, qardaş?..

Cəmil dostunu ilk dəfəydi ki, ağlayan görürdü.

– Əmisi... bağışla ki, Cəlaləddin... verdiyin qılıncı axıra kimi... əlində saxlaya bilməyib. – Bu sözləri başını aşağı dikib hönkürən Zəhra dedi.

Əcəmi sinəsinə çarpaz oğul dağı çəkilən anaya ürək-dirək vermək üçün heç bir söz tapmadı. Dərhal üzünü yana çevirdi.

Zəhranın iki-üç gündə tamam ağaran saçlarına baxa bilmədi.

SARAY EHSANI

Atabəylər meydanında qələbəlik başlamışdı. Şəhər əhli və yaxın kəndlərin adamları dəstə-dəstə axışib gəlmişdi. Qoşun dəstələrinin əsgərlərindən xüsusi mühafizlər olmasaydı şəhristanın darvazalarında qarışqa kimi qaynaşan camaatın qarşısını saxlamaq olmazdı.

Xüsusi atlı qulamlar küçələrdə car çəkirdilər ki, asayışı pozmayın belə əziz gündə. Möminə xatun abidəsinin açılış günündə, Eldəgəzlər xanədanının ünvanına xüsusi xütbələr oxunacaq gündə, sarayın verəcəyi ümumşəhər ehsanı günündə şuluqluq salmayın, məscidlər də gedib dua oxuyun, allaha ibadət edin, günorta namazından sonra ehsana təşrif gətirib təam alın... Onu da bilin ki, Möminə xatun abidəsinin açılışına başqa yerlərdən də qonaqlar dəvət olunublar: Qaraxitaydan, Şirvandan, Xarəzmdən... gələnlər var. Atabəy Cahən Pəhləvanla səmimi dostluq edən Xarəzmşah Təkiş də gəlmişdir... Hətta xilafətin nümayəndəsi də bugünkü mərasimdə iştirak etmək üçün Bağdaddan Həmədana, Həmədandan da hökmdara, Qızıl Arslanla vəliəhdilərlə birlikdə Naxçıvana təşrif gətirmişdir...

Meydanın baş tərəfindən ayrılmış xüsusi yerləri dövlət xidmətçiləri – mahalların başçıları, mülklər, naiblər, kənd sahibkarları, dağalar, sərbazlar tutmuşdular. Başqa bir tərəfdə isə əhli-ürfan-alimlər, ədiblər əyləşmişdilər.

Carçılar boğazlarını yırtsalər da, hərə öz işində idi. Şəhər əhli gah bu məscidə girir, gah o karvansaraya soxulurdu. Ətraf kəndlərdən gələnlər, rəbatlardan özlərini ora-bura dürtonlər ya aşkar, ya gizli Atabəylər meydanını, girməyə, adını eşidib üzünü görmədikləri yeni sərdabəyə baxmağa tələsirdilər. Meydanda Əcəmi külliyyəsinin¹ ilk binaları

¹ Qan pulu

¹ Kompleks

– dövlətxana, Came məscidi sərdabəni araya aldıkları üçün kənarından görmək olmurdu. Bir də hardan görə bilərdilər? Sarayın ömrü ilə onun özünü qara, yaşıl və qırmızı Təbriz ipəyindən sırım–sırım örtüklər çəkilmişdi... Qara–matəm rəmzi, qırmızı Azərbaycanın qılinc nişanlı bayrağının rəmzi idi. Xəlifo ən–Nasirin nümayəndəsinin tərif gətirəcəyini eşidəndən sonra isə əlavə olunan yaşıl rəng də İslamın rəmzi idi...

Came məscidinə şəhərin hörmətli sahibi–mənsur şəxsləri – alimləri, ədibləri başqa ziyalıları dəvət olunmuşdular. Şəhərin məhəllələrindəki məscid və mehrablardan fərqli olaraq mərhum Möminə xatunun adına oxunacaq rəhmət duasını baş şeyx Hatib ibn Mübarək öz üzərinə götürmüşdü, salavat çevirməyi isə müridlərinə tapşırırdı.

Bir azdan sonra minarələrin şərəflərinə qalxan müəzzinlərin ozan sözləri ucaldı, dindarlar günorta namazını qılıb başa çatdırdılar. Camenin baş tağlarının yanlarında müridlər sıraya düzülüb Hatib ibn Mübarəkin məsciddən çıxmasını gözlədilər.

...Başdan – ayağa qara geyinmiş hökmdar ailəsi sarayın giriş qapısından çıxıb sakit addımlarla abidəyə tərəf gəlməyə başladı. Saraydan abidənin gündoğar tərəfinə qurulan qara ipək qəməriyyələrə¹ qədər olan yola payəndazlar döşənmişdi. Müxtəlif rəngli payəndazların üstü ilə yavaş–yavaş fikirli–fikirli yeriyən Cahən Pəhləvanın rəngi xeyli avazamışdı, sifətində almacıqlar qabarıq görünürdü, üstəlik, əvvəlki sərtlik də yarıbayırı azalmışdı. Uca qəməti oyulmuşdu. Söz–söhbət gəzirdi ki, saray sahibi xəstədir... Cavankən sətəlcəm olub... O vaxtdan da üstündə qalan xəstəlik yaşa dolduqca şiddətlənirdi. Hələ onu da danışdırdılar ki, hökmdar indi heç kimə inanmır, o cümlədən, öz təbib–xinkarına da. Buna görə əcnəbi təbib çağırıblar, o da baxandan sonra deyib ki, bimarı–rəncüdür²...

Hökmdarın ailə üzvləri öz yerlərini tutandan sonra belində qızıl kəmərlə, əlində xüsusi sinan gəzdirən bir neçə yaraqlı–yasaqlı mühafiz qulam çiyinlərində qızıl əmut tutan bir neçə əsgərlərlə birlikdə gəlib onların keşiyini çəkmək üçün əvvəlcədən müəyyən edilmiş yerlərində fərağat dayandılar. Hökmdar ailəsi rahatlandıqdan sonra divanxanadan qonaqları müşayiət edib gətirdilər. Təbriz hakimi Qızıl Arslanın başçılıq etdiyi qonaqlar gəlib xüsusi qəməriyyənin altına düzülən kürsülərdə əyləşdilər.

Hatib ibn Mübarək onların rahatlandığını görcək özü sərdabənin önündə düzəldilmiş minbərə oxşar kürsüyə çıxdı.

– Ey əşrəfi–əla, cahani–pənah!.. Ey əyani–əşrəf və əhli–ürfan!.. Ey pirlər və fanili–muxtarlar və əhli nəqşi–cahan! – dedi, meydanın sağına, soluna, aşağısına, yuxarisına nəzər yetirəndən sonra ucadan ərəb dilində rəhmət duası oxudu. Onun dediklərini müridlərin xüsusi dəstəsi təkrar etdi. Baş şeyx öz sözlərini bu kəlamlarla bitirdi.

– İrz və namus ilahəsi, ləyaqət və şərəfət mələkəsi, xeyirxahlıq və müridlik anası, axirət dərgahın daim nurla dolsun, ruhun daim cənnətdə dolaşsın, süfrəni mələklər daim Zəməmin kənarında açsınlar. Ey mərhum hökmdarın mərhum mələkəsi, Allah sənə yüz rəhmət, min rəhmət əta etsin! Rəhmət əta etsin! Rəhmət, yenə də rəhmət!

Meydandakılar təkrar etdilər:

– Rəhmət, rəhmət!

Toplaşanlardan yenə səs ucaldı:

– Yüz rəhmət, min rəhmət!..

Baş şeyxin səsinə səs verənlər, dediklərini təkrar edənlər meydanın günbatan tərəfinə döşənmiş xalçaların üstündə gah əyləşir, gah əllərini saqqallarına çəkib salavat çevirir, gah da ayağa durub şəhadət barmaqlarını qulaqlarına tıxayaraq sonsuz, dibi görünməyən möcüzəli göylərə baxır və öz–özlərinə nəsə pıçıldaırdılar...

Rəhmət duası sona yetən kimi əllərində batgir içində yanan qızıl şamlar tutmuş came xidmətçilərindən bir neçəsi Hatib ibn Mübarəkin işarəsi ilə pillələri enib abidənin aşağı hissəsinə düşdülər. Möminə xatun ana əbədi yuxuya gedəndən sonra burada uyuyurdu. Onun qara ipəyin içərisinə alınmış mermər sənduqəsinin ətrafındakı şamları yandırdılar, yenə dua oxuyub təzədən qayıtdılar.

...Şəhər əhli, kənd camaatı bu müddətdə meydanın kənarlarında sıraya düzülüb əmniyyəti təmin etmək üçün dayanan qoşun hissələrinin əsgərləri ilə çənə–boğazda idilər... Hər kəs qabağa soxulmağa tələsir, meydanın geniş sahəsinə toxunan müxtəlif rəngli, müxtəlif ölçülü karbidların, qamışdan toxunan payəndazların üstündə özünə yer tapmağa can atırdı. Oradan həm sərdabəni apaydın görmək olardı, həm də verilən saray əhsanın rahat almaq.

Əcəmi bir kənarında, əvvəlcədən onlar üçün ayrılmış xüsusi yerdə dayanmışdı, yanında da dostu Cəmil. Ürəyinin dərinliyindən bir səs gəlirdi: “Kaş anam Badisəba da, Şəhdigül də sağ olub bu günü görəydilər...”

¹ Üstü örtülü, yanları açıq çadır

² Sağalmayan xəstəlik

Cəmil isə fikirləşirdi ki, dostu yaratdığı bu sərdabə ilə adını tarixlərə həkk elədi, nəslini bütün Şərqdə, İslam aləminə tanıtdı, doğma yurdunun, el-obasının şöhrətini artırdı... Naxçıvana əlavə bir naxış vurdu, özü də elə ustalıqla, elə məharətlə vurdu ki, həmin naxışların həm özü pozulmazdı, həm də ustadının adına pozulmazlıq gətirdi, Naxçıvanı “nəqşi-cahana” döndərdi...

Atabəylər meydanı ətrafında dayanan şəhər əhlinin, kəndlərdən gələn adamların, dilənçilərin səs-küyü getdikcə çoxalırdı...

Əcəmi isə xəyala getmişdi. Ona agah oldu ki, abidəyə baxmağa həvəs göstərənlər saray ehsanına tələsənlərdən azdır...

Baş ülya mələkə İncə xatunun üz-gözünü turşudub öz-özünə donquldanmasına baxmayaraq hökmdarın işarəsi ilə Mahmud və Əmir əmiran kürsülərindən qalxıb abidəyə yaxınlaşdılar.

Bir az aralıda əyləşən Zahidə xatun əyilib qızı Cəlalyyənin qucağına nə isə pıçıldadı. Balaca xatun özünü güclə gülməkdən saxlaya bildi... Kütəybə xatun isə dərinə köks ötürdü və ürəyindən keçirdi ki, əri səhv eləyib, gərək İncə xatunu gətirməyeydi... Nə olar baş mələkə olanda...

Hatib ibn Mübarək qalxıb ucadan fatə verdi və əzana keçən kimi Mahmudla Əmir əmiran abidənin başına hərlənə-hərlənə müridlərin dedikləri yerdən ipək ipləri doğradılar, sarayın xidmətçi qadınlardan bir neçəsi doğranan ipləri yığıb, abidənin üstündə boyaboy aşağı sallanan qara, yaşıl, qırmızı iplərin ətəyindən ehməl-ehməllə dardılar. İpək parçalar çin-çin olub abidənin kitabələri ilə üzəşəyi yerə tərəf sürüşdü.

Hamı heyran-heyran tikiliyə baxırdı, çoxuna elə gəlirdi ki, uca bir qayadan qara, yaşıl, qırmızı şalalə axır. Əcəmiyə elə gəlirdi ki, yaşıl çəmənləkdə ayaqları altında qırmızı-qaralı lələlər tökülmüş qədd-qamətli, bərli-bəzəkli bir gəlin dayanıb. Ürəyi qürurlə döyündü, sevincdən gözləri yaşardı.

Birdən anası Badisəbanın neçə-neçə il bundan əvvəl dediyi sözləri xatırladı. “Sən bir ana xatirəsini əbədiləşdirirsən oğul... Çalış əlindən yaxşı iş çıxısın. Mən sənə inanıram, Əcəmi...”

Abidəyə heyran-heyran bir də baxdı, gedib onu qucaqlamaq, sifətini kitabələrə sürtmək istədi. Özündən asılı olmayaraq yanlara açılan əllərini Cəmilin boynuna doladı. Cəmil də onu qucaqladı, üzündən öpdü. İki damla yaş yanaqlarına düşüb aşağı yuvarlandı. Qəhərlənə-qəhərlənə dedi:

– Badisəba ananın südü sənə halal olsun, Əcəmi!..

Abidəyə baxan qonaqların nəzəri isə hökmdara tərəf çevrildi. Bu baxışlarda abidənin bina olunmasına fərman verən Eldəgəzlər xanədanına, onun hakiminə dərin minnətdarlıq hissləri duyulurdu.

Qonaqların hərəkətlərinə, danışıqlarına diqqət yetirən Cəmil ürəyində düşünürdü: “Eh dünyanın da qəribə işləri var. Çox vaxt iş görəndə unudulur, iş gördürən yada düşür. O ki, qaldı sənə, dahisən, Əcəmi!.. Dahilərsənə qədər-qiyəməti sağlığında az bilinir. Sən özünə öz-əlinlə, öz istedadınla, öz gücünlə elə bir dahilik qazanmışsın ki, buna hökmdarlar da həsəd aparacaqlar...”

Qara, yaşıl, qırmızı pərdələr abidənin kitabələrindən sürüşüb onların yanlarına töküləndən, hökmdarın oğlanları qayıdıb öz yerlərini tutandan sonra baş şeyx xəlifə Ən-Nasirin, Şəmsəddin Eldəgəzin, Cahan Pəhləvanın adlarına dua oxudu. Dua bitən kimi hökmdarın ailə üzvləri də, qonaqlar da ayaq qalxdılar, salavat çevirdilər. Cahan Pəhləvanın dəvəti ilə onlar sarayın rəsmi qəbul sarayına getdilər...

...Atabəylər meydanında qələbəlik azalanda qoca kuzəçi ilə Məcusi özlərini Təbriz darvazasından şəhristana necə salmışdırlarsa Əcəmi özü də bilmədi. Dərgah kişi qanadlarını zorla yanlara görəndə qollarını gəndən gənə açıb onun üstünə yeridi. Çatan kimi Əcəmini bağrına basdı.

– Qardaşoğlu, – qəhər qocamı boğdu, – inan ki! Şadlığımın bilmirəm nə eləyim... Sən çox böyük, xeyirxah bir iş görmüsən... Əllərin var olsun! Tikən, quran, yaradan qalacaq bu yer üzündə... – Qoca kuzəçi Əcəminin çox sevdiyi, hərdən bir zümzümə etdiyi bayatını özünə məxsus bir ləhcə ilə ucadan dedi: “Əzizim, bizim qala, həmişə bizim qala. Tikmədim özüm qalam, tikdim ki, izim qala...” Sənin izin qaldı yer üzündə, qardaşoğlu!..

Məcusi isə Əcəminin əllərini yekə ovucları içərisinə alıb buraxmaq istəmirdi.

– Ulu yaradan bundan sonra da sənin gözlərinə bol-bol işıq, qollarına bol-bol qüvvət versin... Günəş üstünə bol-bol nur ələsin, qardaş! Sənin bu əməlin... – Yana çevrilib abidəyə bir də heyran-heyran baxdı, – vergidi, inan ki vergidi.

– Qardaşoğlu, – qoca kuzəçi həyəcanlandı. – Daha sənə qardaşoğlu deməyə dilim gəlmir... əcəl aman versə, bundan sonra sənə ustad Əcəmi deyəcəyəm...

Gülüşdülər, yenidən qucaqlaşdılar.

– Nə deyirsən, – de, amma Dərgah kişi üçün elə qardaşoğluyam, vəssalam!

Qoca kuzəçi birdən doluxsundu, qəhərini boğa-boğa:

Heyf!-dedi. -Heyf ki, sənin bu şad günündə Mustafa aramızda yoxdur. Sənin əməllərini eşidəndə rəhmətlik az qalırdı qanadlanıb uçsun. Sərrafi-şüxən¹ idi... Nə etmək olar, görünür bu dünyada torpaq qızıldan vəfalıdı. Rəhmətlik qızılla oynaya-oynaya köçüb getdi, amma torpaqla palçıqla eşələnən bu cahandidə Dərgah kişinin nəfəsi hələ gedib gəlir...

Zərgər Mustafaya hər üçü rəhmət oxudu...

Bu vaxt ehsan qazanlarının ağzı açıldı. Atabəylər meydanına buraxılan camaatın ilk dəstələr kəbidlərin, payəndazların üstündə açılmış odin² süfrələrin başında bardaş qurub oturdular, intizar dolu gözlərini xörəkpaylayan saray xidmətçilərinə dikdilər. Xüsusi xidmətçilər yanlarına Quran ayələri həkk olunmuş böyük sinilərə çəkilən ehsan xörəyini süfrələrə düzməyə başladılar.

Cəmil camaata baxa-baxa başını buladı, sonra qayğılı gözlərini bir də abidənin kitabələrində gəzdirdi.

- Hə, gedək ustad!-deyə Əcəminin qoluna girdi. - Səhər gələndə ağ erkəyi sənə qurban kəsmişəm. Zəhra ürəyin istəyən plov bişirib, sədri düyüsündən...

- Cəmil...

- Dünya xali deyil, - Əcəmi! -Cəmil onun hisslərini duyub sözünü kəsdi. - Bu gün bizim ürəkdən gülən günümüzdü...

...Onlar Atabəylər meydanından çıxanda əmniyyət dəstəsi cəminin baş tağının yanındakı darvazasından camaatın şəhristana daxil olmaq istəyən yeni dəstələrinə ehsan yeməyinə oturmağa razılıq verirdilər.

GÖYDƏN YERƏ ENMİŞ SÜHEYL³

Şəhərdə hamı Atabəylər meydanında bina olunan abidədən danışırdı. Rəsmi açıılışdan sonra verilən fərmana əsasən onun ətrafında xüsusi mühafizlər gecə-gündüz növbə çəkirdilər. Abidəni qara rəngə boyanmış Təbriz ipəyi içərisində saxlayırdılar.

Ancaq çoxlarına elə gəlirdi ki, bu nəhəng qara örpəyin içərisində bəzəkli bir gəlin dayanıb, işıqlı bir dünya bərqərar olub, nadir bir istedad sahibinin böyük, yenilməz ürəyi döyünür. Bu gün o, pünhan görünsə də, sabah mütləq aşkar olunacaq... Ayın hüsnünü həmişə bulud

¹ Sözü tez başa düşən

² Heyvan dərisindən hazırlanan böyük süfrə

³ Cənubda görünən parlaq ulduz

tutmaz, qızıl həmişə giəli qalmaz, su həmişə qaya altında yatıb qalmaz. Ay bir gün doğmalıdır, qızıl aşkar olub parlamalıdır, su bir gün üzə çıxıb çağlamalıdır...

Abidənin bundan sonra necə adlanacağını hələ heç kəs dəqiq kəsdirə bilmirdi. Mülahizələr haçalanmışdı, rəylər tez-tez dəyişilirdi. Şəhər əhlinə bircə o məlum idi ki, abidə tikilən yerdə Möminə xatun ana dəfn olunub. Həmin yer hökmdar arvadının, hökmdar anasının əbədiyyət evidir...

Biri deyirdi: "Bəlkə hökmdar Həmədanda basdırılan atası atabəy-əzəmin sümüklərini təzədən gətirib burada dəfn etmək qəsdindədir?.." Digəri deyirdi: "Sarayın belə məramı olsaydı Şəmsəddin Eldəgezi ilə rəhmətə gedən gün buradaca torpağa tapşırırdılar..."

Söhbətlər yumaq kimi çözlənir, uzanır, uzanırdı...

Axırda gəlib çıxırdı yenə memarın üstünə. Hərənin ağzından peşəsinə uyğun bir avaz gəlirdi:

Bəna deyirdi: "Beytülmalın ağzını yəqin hökmdar açar Əcəmi üçün. Qaya çapmaq bundan asan olardı, inan vallah!.."

Baqqal deyirdi: "Kisə-kisə qızıl bağışlasalar Əbubəkr oğluna, yenə azdı, billah!.."

Zərgər deyirdi: "Əcəmi gözü-könlü tox adamdı... öz qazanclarını yeyiblər daim ata-babadan bu bəna Əcəmilər tayfası..."

Sarban da öz qanacağını göstərib deyirdi: "Şeyx Yusif hara, bu hara!.. At-çşək təfavütü var bunların arasında..."

Əkinçi deyirdi: "Bu Allah sən özün Əbubəkr oğluna kömək ol., qoy onun əlinin bərəketindən bizim də çöllərimizə, meşələrimizə, bağlarımızda bir pay düşsün..."

Ədib deyirdi: "Bizim sənətkar bərədərlərimizin yaratdığı bu tikili sordabə deyil, abidədir, qəsrdir, möhtəşəm bir sənət əsəridir. Bir az da əşarı desək, suheyldir, neqşi-cahandır..."

Saraydakı intriqaclar, çəkilmələr, dedi-qodular sadə adamlara çatan kimi, rəyyət arasında gedən söhbətlər də, giley-güzarlar da saraya vaxtında çatırdı. Şeytan ölməyib ki, o həmişə adamların arasındadı, onlarla bir oturub bir durur, onlarla bir yatıb bir oyanır, onlarla bir yeyib bir içir, onlarla bir deyib - gülür... Münasibətdən asılı olaraq gah qabağa qaçır, gah dala qalır, gah da birlikdə addımlayır. Saray xidmətçilərinin, güdükçülərinin qulaqçılarının, başçısı heyvərə Həsənin adamları bu deyilənlərin, çöl qarpızı kimi, hərəsini bir dərədən toplayır, vaxtında

hökmdarın xəlvətiyyəindən lazım olan adamların ovcuna qoyur, qulaqlarına pıçıldayırlar...

Qoy kim nə danışır–danışsın, Cahan Pəhləvan isə öz dərdi ilə əlləşirdi. Onun içində peyda olan giəli bir ağrı hərdən əhədini kəsirdi. Ağrılarını unutmaq üçün gündə bir “sifariş” verirdi. Şəxsi müğənnisinin udda çaldığı muğamlara qulaq asanda, onun məlahətli səslə oxuduğu mahnılarını dinləyəndə isə elə bil dünyanın bütün ağırları çiyinlərinə düşürdü: “Alçaqların ayağına atdı dünya Əzabıma, zillətimə şaddı dünya, Tək səninlə şərbət oldu zəhər mənə, Sən olmasan, deyərdim ki, batdı dünya...”

Müğənni verilən tapşırıqlara əməl edərək Cahan Pəhləvanın ködərini dağıtmaq üçün gah udun naləsindən, gah məhəbbət mahnılarının “sümüyə işləyən gücündən” istifadə edir, gah piyaləyə şərab süzərək hökmdara içirdir, gah da çələbiyyəsinin ətəklərini yığışdırıb hökmdarla yanaşı oturur, ona müxtəlif mehribanlıqlar göstərirdi...

Ancaq heç kim bilmirdi ki, hökmdar belə vaxtlarda öz növbəti fərmanını da ara–sıra ürəyində diqtə edir və saray adından yazdırmaq üçün hazırlıq görürdü...

...Səhərisi bütün saray əhli divanxananın “şadyanalıq salonu”na toplaşmışdı. Buraya adlı–sanlı məliklər, əhli–ürfan, saraya yaxın olan bəzi baqqallar, bəzzazlar, zərgərlər və qoşun nümayəndələri dəvət olunmuşdular. Salonun mərmər sütunlarından birinin yanına düzülmiş kürsülərdə mələkə Zahidə xatun yanında yeganə qızı Cəlalyyə, şəhər rəisinin qısır arvadı Nəsrin xatun və başqa ali rütbəli saray məmurlarının xanımları əyləşmişdilər. Üzlərinə Təbriz, Şəki ipəyindən niqab salan bu zənən xeylaqları evlərində gümanları gələn nə bər–bozokləri vərdisə hamısını vurmuşdular.

Hamı öz işində idi: deyən kim, gülən kim, pıçıldaşan kim.

Təkcə Əcəmi pəncərənin önündə dayanıb gözlərini uzaqlara zilləmişdi; fikirli dalğın, və pəjmürdə idi. Bəlkə də onu belə gördükləri üçün heç kim kefini soruşmur, abidənin tikintisi barədə sorğu–sual etmirdi. Nədənə o özünü bu adamlardan təcrid olunmuş sayırdı, tənha hiss edirdi.

Birdən salonun qapısı açıldı, iki nəfər fərraş içəri gir, sağda fərağat dayandılar. Salonda danışığılar kəsildi. Hamının üzü qapıya tərəf çevrildi.

Cahan Pəhləvan içəri girəndə bütün saray ərkanı həmişəki kimi ayağa qalxdı. “Şadyanalıq salonu”nda qərribə bir sakitlik yarandı. Hökmdarın işarəsi ilə hamı öz yerində əyləşdi. Saray sahibi vəzirin

qulağına nə isə pıçıldadı. Sədəddin Əsəd işarə edib pəncərə önündə dayanan Əcəmini hökmdarın hüzuruna dəvət etdi və boş sədr kürsüsündə əyləşməsinə buyurdu.

Hökmdar ağır–ağır qalxdı, salona göz gəzdirib dedi:

– Mən bir qədər, – istədi “xəstəyəm” desin, özünə sığışdırmadı – həyəcanlıyam... Söhbətə başlamağa çətinlik çəkirəm... Əvvəlcə ərz etmək istəyirəm ki, əhsən olsun bizim bu qədim torpağımıza: ulu yurdumuza!.. Eldəgəzlər xanədanın bəxti onda götürmüşdür ki, rəiyətinin ata–babaları ağıllı kişilər olublar... Və elə gözəl yerlərdə məskən salıblar ki, övladları yüz il, min il keçsə də, onların müqəddəs ruhuna həmişə dua oxuyacaqlar... Əsası atabəy–əzəm tərəfindən bina olunan Eldəgəzlər dövləti özünün ulomaları ilə, ədibləri ilə də müdam fəxr etmiş, iftixar tapmışdı. Onlardan biri bizim görkəmli memarımız Əbubəkr oğlu Əcəmidir... Bu gün saray əhlini, əhli–ürfanı, şəhərimizin başqa adlı–sanlı şəxslərini bura dəvət etməkdə xoş bir məramımızı onlara bildirmək niyyətindəyəm... Bilirsiniz ki, Əcəmi Eldəgəzlər xanədanı üçün xeyli xidmətlər göstərmişdir. Bu günlərdə isə Atabəylər meydanında Möminə xatun ananın məzarı üstündə gözəl bir abidə ucaltmışdır. Bu, ədiblər demişkən, adi abidə deyil, qəsrdir, daha dürüst desək, böyük sənət əsəridir. Bizim xanədanın baş şəhərini zینətləndirən parlaq bir incidir... Bu abidənin yaradıcısı böyük hörmətə, böyük mükafata, böyük təltifə layiq bir zətdi, əvəzsiz bir şəxsiyyətdir...

Hökmdar dayandı, dönüb vəzirə baxdı. Salona toplaşanların marağı artdı, pıçıltılar eşidildi. Sədəddin Əsəd mərmər sütunlardan birinin yanındakı mizin üzərindən qırmızı atlas çəkilən qızıl sinini əlləri üstündə gətirib fərağat dayandı.

Salonda yenə pıçıltılar çoxaldı. Saray adamlarına da, əhli–ürfana da, qonaqlara da elə gəldi ki, hökmdar qırmızı atlası indicə qaldıracaq, sininin içərisindəki çoxlu daş–qaşı, indicə Əcəmiyə bəxş edəcəkdir...

Cahan Pəhləvan həqiqətən atlası qaldırdı, sininin içərisindən daş–qaş əvəzinə üzərinə nazik qırmızı dəri çəkilmiş fərmanı götürdü və vəzirə verib dedi:

– Mənim fərmanımı elan et, vəzir!

Salondakıların marağı azaldı, köks ötürüb rahat nəfəs aldılar.

Sədəddin Əsəd sinini qaytarıb yerinə qoyandan sonra Xorasan kağızına yazılan fərmanı asta–asta oxumağa başladı: “Eldəgəzlər xanədanı qarşısındakı xüsusi xidmətlərinə görə...”

Cahan Pəhləvan öz fərmanı ilə Əcəmi ibn Əbubəkr Naxçıvaniyə şeyxül-mühəndisin fəxri adı verir, ona bir kənd bağışlayır, çiyinə atabəylərə məxsus xüsusi Təbriz atlasından tikilmiş əba saldırır...
Vəzir fərmanı oxuyub sonra yenə rəsmiyyət xatirinə əlavə edib dedi:

– Fərmanı adil və mənsur hökmdarımız Nüsrətəddin Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan ibn Şəmsəddin Eldəgəz cənabları imzalıdır. Fərman Atabəylər dövlətinin möhürü ilə möhürlənib... Fərman dövlət sənədi kimi sarayın xüsusi çüngündə saxlanılacaq...

Baş şeyx gizli-gizli şəhər rəisinə baxıb şövə kimi qara səddənəsini hirsle çevirdi və ürəyində dedi: “Bu fərmanın, qureysi aqilləri demiş-kən, zararuhu əksəru min nəfihî!...”

...Danışıklardan, təbriklərdən, razılıqlardan sonra hamı salonu tərk edəndə içəridə hökmdarla Sədəddin Əsəd qaldı. Vəzir Cahan Pəhləvanı fikirli və narahat görüb xəbər aldı:

– Hökmdar, gözlərim aldatmırsa, sizi pərişan görürəm... Yoxsa əhvalınız yenə...

Cahan Pəhləvan sol əli ilə yavaş-yavaş topa saqqalını qaşdı, sonra geniş alnını ovuşdurdu. Əvvəlcə qızıl payalı kürsüdə qıvrılıb açıldı, sonra elə bil bütün gücünü toplayıb qəddini düzəltti:

– Baş şeyx sənə bir söz deməyib?

– Xeyr.

– Mənə deyib...

– Nə deyib?

– Deyib ki, Əbubəkr oğlunun səmimiyyətinə inanmayın...

– Niyə?!

– Əbubəkr oğlu sabah saraya xəyanət edə bilər...

– Əbubəkr oğlundan xəyanət gözləməyin hökmdar!

– Bəs gözləsəm necə? – Cahan Pəhləvan səsini ucaldıb diqqətlə vəzirin üzünə baxdı.

Elə bu vaxt zənci qulam, əlində su piyaləsi və həblər qapını açıb içəri boylandı. Vəzir tez işarə edib onu pişgaha çağırdı və sualını bilə-bilə təkrar etdi. Cahan Pəhləvan cavabı təkrar edəndə qulamı gördü və çox əsəbi bir hərəkətlə ona rədd olub getməyi əmr etdi.

Qulam əlindəki su piyaləsini və həbləri vəzirə göstərdi. Vəzirə “rədd ol!” deyib onun üstünə çıxmırdı. Zənci balası devikə-devikə salondan cəld özünü bayıra atdı.

¹ Xeyirindən çox ziyant olacaq (arab.)

Sədəddin Əsəd bundan istifadə edərək:

– Bilmirəm bu şübhələr hökmdarın qəlbinə haradan dolub?... – dedi.

– Yoxsa baş şeyx...

Cahan Pəhləvan vəzirə axıra kimi qulaq asmadı:

– Üroyimə damıb ki, Əbubəkr oğlu Möminə xatun ananın abidəsini tikəndə bacardığının hamısını sərf etməyib.

– İnanmıram. – Sədəddin Əsəd fərqinə varmadan qəti etirazını bildirdi.

– Sıdq – ürəklə işləyib Əbubəkr oğlu... Bunu özünüz ki etiraf etdiniz...

– Bəs siyasət? – Qəfil sualı hökmdar verdi.

– Heç nə başa düşmürəm... Bir tərəfdən böyük ənam, mükafat o biri tərəfdən də etibarsızlıq, bədgümanlıq...

– Vəzir, görək ki, yadınızda ola... Xəlifə Harun-ər-Rəşid öz səvimli vəziri Əsfərə dörd min yüz min dinar qızılı hədiyyə verəndən üç gün sonra başını cəllada vurdurdu. Və onun meyidini yandırmaq üçün bir dinarlıq odun işlətməyi əmr etdi...

Vəzir Cahan Pəhləvanın ikibaşlı danışığındakı eyhamı başa düşsə də, özünü avamlığa qoyub onun fikri yayındırmaq istədi:

– O ayrı, bu ayrı... Ortada namus məsələsi var idi...

– Yalandı! O da xilafət siyasətinin bir uydurması idi...

Sədəddin Əsəd gah olvan rəngli xalçalar döşənmiş, qızıl avizlərlə bəzənmiş “şadayaqlıq salonu”na, yaşıl zümrüdlə işlənmiş pəncərələrə gah da qəddini əyib yavaş-yavaş gözişən hökmdara baxdı. – Hökmdar. Əbubəkr oğlu Eldəgəzlər xanədanına lazım olan adamdı...

Əbubəkr oğlu Eldəgəzlər xənadanı üçün görəcəyi işi icra edib qurtardı... Bir də ya qismət!..

– Sədəddin Əsəd hökmdarın eyhamını yaxşı başa düşmədi. Onunla danışmaq əvəzinə düşüncələrə daldı: “Şəmsəddin oğlu bu gün görəsən niyə belə ikibaşlı sözlər deyir?.. Niyəti nədi saray sahibinin?..”

Cahan Pəhləvan salonu bu başdan o başına bir neçə dəfə ölçdü, sonra vəzirə yaxınlaşıb onunla üz-üzə dayandı. Sədəddin Əsəd diqqətlə ona baxdı. Bir az bundan əvvəlki sərtlik hökmdarın sifətindən silinib getmişdi. Onun gözləri cavanlıqda olduğu kimi qayğılı və mehriban idi.

– Bilirsən nə var, Sədəddin? – Cahan Pəhləvan onun köməyinə, məsləhətinə ehtiyac hiss etdiyi vaxtlarda olan kimi mehribanlıq göstərib adı ilə müraciət etdi: – Sən mənim mərhum atam atabəy-əzəmin ən ağıllı və tədbirli vəziri olmusan... Görək biləsən ki, siyasətsiz saray saray deyil, karvansaradı. Güclə siyasət əkizləşəndə məğlubedilməz

olur... Təntənə, mərasim, təltif ona gərəkdi ki, şəhər əhli bədgüman olmasın... Fikirləşməsinlər ki, yaradana, tikib-qurana qiymət vermirilər. Görsünlər ki, hökmdarın ədaləti də var... Elmi, əşarı, sənəti qiymətləndirməyə də qadirdir... O ki, qaldı Əbubəkr oğluna, mən əzəli gündən bu qərara gəlmişəm ki, o ağıllı olduğu qədər də sakitdir, mülayimdir, səbrlidir. Belələrinə gərək çox da inanmayasan... Mən isə görürsən ki... günlərimin çoxunu nasaz yola salıram. Sən elə fikirləşmə ki, Şəmsəddin oğlu Nüsrətəddinin dərdi yoxdu... Hökmdarların dərdi-səri də adları kimi böyük olur... Qardaşın Müzəfərəddin isə əbtədir,¹ övladı yoxdur. Məndən, ondan sonra inanmıram ki, bu sülaləni hifz eləyib saxlaya bilsinlər.! Cahan Pəhləvan başını əlləri arasına alıb fikrə getdi: – Ürəyimə damıb ki, Əcəmi məndən sonra başqa hakimlərin paytaxtında Möminə xatun ananın abidəsindən daha böyük, daha əzəmətli, daha gözəl abidə, qəsr tikə bilər. Bizim xanədan qalar kölgədə... Mən istəyirəm ki, bütün Şərqdə ən məşhur abidələrin adı çəkiləndə birinci Möminə xatun ananın abidəsi dilə gəlsin...

– Siz inana bilərsiniz ki, elə belə də olacaq, hökmdar!

– Yox, inana bilmirəm, vəzir! – Cahan Pəhləvan birdən vəzirə gözlənilməz bir sual verdi: – Sən... Xəvərnəq qəsrini tikdirən Neman padşahla memar Simnar Sam oğlunun əhvalatını eşitmisən?

– Xeyr.

– Necə xeyr? Nizami də həmin əhvalatı nəzmə cəkilib...

– Hökmdar, bu da mənim səhvimdir...

– Səhv yox, vəzir üçün böyük qəbahətdir... – Hökmdar sözüne davam etdi: – Simnar Sam oğlu bəna olsa da, min nəqqaşın böyük ustadı idi... Neman padşahın ölkəsində onun kimi qiyaslı sənətkar yox idi. Ondan söhbət düşəndə deyərlərmişlər ki, rumlu Bəlinasdan geri qalan deyil. Bunu nəzərə alan Neman padşah Xəvərnəq qəsrinin tikilişini ona həvalə edir. Qızıl barmaqılı memar beş il gecəni gündüzə qatıb, gözəl, yaraşığı, möhtəşəm bir qəsr tikir. Neman padşah da müqabilində memara qiymətli xələt, müşk, mirvari bağışlayır, çəkilən xərcin yarısı qədər də qızıl verir. Və soruşur: “Ey Sam oğlu Simnar, çox pul versəm bundan yaxşısını tikərsən?..” Memar da deyir: “Bəli tikərəm... Buna üç rəng vurmuşam, ona yüz rəng vuraram, bunun bir günbəzi var, onun yeddi qübbəsi olar...” Neman padşah bir az fikrə gedəndən sonra deyir:

¹ Sonsuz

”Memarı buraxsam gedib özgəsinə daha gözəl qəsr tikər”. Əmr edir ki, Sam oğlu Simnarı qəsrin başından yerə tullasınlar.” Camaat isə padşaha bu tədbirinə, uzaqgörənliyinə, ağılına görə “Xəvərnəqin allahı” adını verir, və şəninə əfşar da qoşur: “Bu yüksək binadan Nemanın adı göydəki ay kimi qalxıb parladı...”

– Şübhə çox pis mərəzdi, hökmdar...

Cahan Pəhləvan vəzirin sözlərinə yenə də əhəmiyyət vermədi:

– Mən bu abidəni təkcə öz anam üçün bina etməmişəm, onu bütün Eldəgəzlər sülaləsi üçün tikdirmişəm. – Səsinin ahəngi dəyişildi, təzədən keçib kürsüdə əyləşdi: Vəsiyyət edəcəyəm ki, özümü də orada dəfn etsinlər...

– Sən... Nüsrətəddin... Nə danışsınız, hökmdar?!

– Mən ürəyimi sənə açdım, Sədəddin – Cahan Pəhləvan yenə sərtləşdi: – O quldur başçısı Əli Şimşəyin Şərrur məliki Oğuzun tərəfini saxlamaq istədiyi vaxtdan bu Əbubəkr oğlundan sidqim sivrilib... Hələ onda bəna idi, nə bilim dulusçu idi... İndi olub ustad, şəhərin baş memarı. Hamı onu sənətkar kimi tanıyır. – Hökmdarın səsi yenə sərtləşdi: – Deyirlər atabəy-əzəm rəbatının tikilişində ölən naxçıvanlılar üçün tez-tez heyifslənir. Möminə xatun ananın abidəsinin tikilişi gedən illərdə ölənlərin adlarını da tez-tez sadalayır. Mənə çatan səhih xəbərə görə gəncəli şair Nizamiyə yazıb ki, sən poeziyada “Xəmsə” yarat, mən də memarlıqda... Demək, niyyəti budur ki, yenə ya qəsr tikin, ya da abidə... Bəs harda tikəcək?.. Bax, əsas məsələ də budur... Vəzir cənablarına əlavə bir məlumat verim ki, xəlifə bizim şeyxül mühəndisi sarayına dəvət edir... Amma onun bundan xəbəri yoxdur... Bilmirəm bir köhnə qələmdanı, bir cırıq heybəsi olan, müxtəlif cızıqlar çəkilən beş-on köhnə Xorasan kağızını qoltuğunda gözdürən bu Əbubəkr oğlu ən-Nasirin nəyinə lazımdı? İndiyə kimi on beş xəlifəni əlində oyuncaq olan bizim yurddan nə istəyir əmirəlmöminin?.. Özü də bir başa nədənsə mənə yox, Qızıl Arslana yazır ki, Möminə xatun abidəsinin sədəsi bizə də gəlib çatıb. Səyyahlar məni inandırılar ki, bu adı məqbərə deyil, əlqlüba¹ sənət əsəridir... Arran məmləkətə bəzəkdir, növraqdır, heyif ki, işimin çoxluğu müzayiqə eləmir ki, özüm gəlib şəxsən baxam. – Cahan Pəhləvan səsinin ahəngini dəyişərək sözüne davam etdi: – Vəzir, unutma ki, böyük sənətkarlara öz el-

¹ Valehedici

obasından, öz yurdundan kənarlarda daha çox qiymət verilib tarix boyu... Bax, buna görə də gərək iki fərmana qol qoyasan: biriynən iş gördürsən, biriynən də...

İstədi deyə ki, belə olub əzəli gündən. Şahlar ya açıq-aşkar edam elədiriblər düşmən hesab etdiklərini, ya da gizlicə zəhər verdiriblər rəqib bildiklərinə. Bunu gecə yuxumda Möminə xatun ana da mənə irad tutub... Deyib: “Niyə böyük oğlum şahzadə Arslan şahı abidənin açılışına götürməmişdin?.. Yoxsa başında bir iş var?.. Sən kin-küdurətlisən ha, birdən əlindən xəta çıxar, onda səni yanıma qəbul etmərəm... Bir də qoyma Əbubəkr oğlu bizim əbədiyyət evindən yaxşısını tiksin baş-qalarına... Qoy biz ana-balanın əbədiyyət evindən yaxşısı olmasın heç yanda”.

Cahan Pəhləvan sakit-sakit addımlayıb salonun qapısını açdı, astanada ayaq saxlayıb dedi:

– Şair Nizaminin memar Əcəmiyə yazdığı məktubu ələ keçiriblər, deyərəm gətirsinlər oxu... – Və ələ bil qeyb oldu.

Ey ulu tanrı, özün kömək ol!.. Hökmdarın ürəyinə dolan şübhələri özünü kənar et... Saraylarda şübhə çox vaxt oğlu atanın, atanı oğlun qəsdinə durmağa vadar edib... Qardaş-qardaşın üstünə qoşun yeridib, qılınc qaldırıb. Sədəddin Əsədın ələ bil belə büküldü, qəddi daha da əyildi, əvvəlcə zarıdı, sonra ağladı: – Axı sən belə deyildin, Şəmsəddin oğlu!.. Deyəsən əcəlin yaxınlaşdıqca amansız olursan!..

Birdən qəddini düzəltdi və nəşə tapmış, nəşə kəşf etmiş kimi sifətdə bir qırıq işıq ucu peyda oldu. Ürəyində dedi: “Bağışla, zənci balası, bağışla məni... Əbubəkr oğluna görə sən...”

NAMƏLUM SÜVARİLƏR

Vəzir çox narahət idi. Yerində otura bilmirdi. Gah eşiyə çıxıb içəriyə qayıdır, gah pəncərələri məğribə açılan iş otağını ölçür, Ədilağa gölünə, Araza baxır, gah da kürsüdə əyləşib “Afərinnamə”ni əsəbi-əşəbi sağa-sola vərəqləyirdi. Vərəqlədikcə də öz-özünə deyiniirdi: “Elə siz baş sındırın, riyazi qanunlar kəşf edin, göylərin sirtirə əlləşin, həyatda düzlüyün, doğruluğun labüdlüyündən yazın... Bəs dediyiniz ölçü, ədalət, vicdan hanı? Birdən səsini ucaldıb:

– Yoxdur, yalandır! dedi ixtiyar vəzir. İnsan çox mürəkkəb məxluqdur. Onun əməlindən, felindən baş açmaq olmur. Ələlxüsus...

Birdən əlindəki “Afərinnamə” yerə düşdü, ələ bil sarayda olduğunu indicə xatırladı, kitabı götürüb yerinə qoydu, sonra o biri pəncərə önünə gəldi. Buradan “Möminə xatun” apaydın görünürdü. Günəş onun bəzəklərinin üstünə düşüb ətrafda möcüzəli bir aləm yaratmışdı. Günün bu vaxtında abidə lap bəzəkli gəlinə oxşayırdı.

Tikən ələ, bina edən ələ bina etmişdi...

Fikirləşdi: “Ədiblər bu naxışların dünyəvililiyini nəzərə alıb ona nəqşi-cahan desələr də, hökmdar abidənin sifarişçisi kimi o naxışları öz adınan bağlayıb onları nəqşi-cahan adlandırsa da, o naxışlar Əcəmi naxışlarıdır, nəqşi-Əcəmidir... Bəs belə olduğu təqdirdə sən nə haqla, hansı ədalət naminə, memara şübhə ilə baxmağa başlamısən, Nüsrətəddin ibn Şəmsəddin?.. ürəyinə dolan bu şübhələr səni amansız bir hökm verməyə aparıb çıxara bilər... Sən Nizami kimi bir şairin sənət dostuna yazdığı məktubdan da şübhələnməyə başlamısən... Yox, bu nankorluqdur... Nankorluq deyil, cinayətdir!.. Ey ulu tanrı, sən hökmdarın ürəyinə yol tapan çirkin şübhəni qov!.. Qov çıxart onun son illərdə amansız olan qəlbindən!.. Mənə kömək ol, yol göstər... Əbubəkr oğluna bir zaval toxunmasın...”

...Sədəddin Əsəd dəbirin işlədiyi otağa gələndə gözüne çox pejmürdə göründü. Qoca vəzir qapıda görünən kimi dəbir ayağa qalxıb soruşdu:

– Cənab Sədəddin, nə xəbər?

Dəbirin təəccüblənməyə, vəzirə əyləşmək üçün yer göstərmədən belə sual verməyə haqqı var idi. Çünki həm Həmədanda, həm də Naxçıvanda bir yerdə işlədiyi, bir-birinə hörmət qoyub, ehtiram göstərdikləri illər ərzində həmişə dəbir onun otağına gedərdi. Bu, həm onun sarayda atabəy-əzəmin vaxtında icra etdiyi vəzifə çinin indərəcəsindən irəli gəlirdi, həm də Sədəddin Əsədə olan ehtiramının nəticəsi idi, həm də dəbirin mərhum anası onunla bir şəhərli idi- ərdəbilliydilər...

– Halım fənədi, dəbir...

Dəbir tez əl-ayağa düşdü, kürsü çəkib vəzirə əyləşmək üçün kömək etmək istədi:

– Nasazlamırsız yoxsa?..

– Kaş ələ... nasazlıyıdım!- vəzir əyləşdi, işarə etdi ki, o da otursun.

– Bəs axı... nə olub, cənab Sədəddin?

– Saray sahibi Əbubəkr oğlundan şübhələnməyə başlayıb... Sən bilirsən sarayda şübhə nə deməkdir?

– Mənim də ürəyimə dammışdı ki, hökmdar...

– İki gündür, gecələr yata bilmirəm, yaxınlıqda quyu da yoxdur ki, İsgəndərin dəlləyi kimi gedəm... bu qulaqların eşidənləri ora deyəm... Ürəyim sakitləşə...

– Quyu mən... Deyin, ürəyiniz sakitləşsin, cənab Sədəddin...

Sədəddin Əsəd otaqda var-göl etdi, birdən onu öskürək tutdu. Az qala boğulacaqdı...

– Deyəsən hökmdarın qəsdı başqadır, axı?..

– Hə, başqadır... Əcəmiyə daha inanmır.- Qəhərləndi vəzir.

– Hökmdarla söhbətinizi başqa birisi eşidibmi?

– Başqa birisi?

– Hə... üçüncü şəxs.

Sədəddin Əsəd fikrə getdi:

– Üçüncü şəxs... üçüncü... hə, hə... Biz söhbət edəndə o həbəş qulamı içəri girdi... Nüsrətəddin ibn Şəmsəddin üçün həb gətirdi.

– Demək söhbəti də eşitdi?

– Yəqinimdir ki, eşitdi. Səni başa düşürəm, dəbir... Əvvəl mən də belə bir fikrə düşdüm... Amma sonra fikrimdən çəkəndim, yazığım gəldi günahsız zənci balasına...

Xeyli fikrə getdi dəbir, durub otaqda gəzişdi... Sonra vəzirə yaxın gəlib dedi:

– Bu işi mənə həvalə edin...

– Sənə ha?!

– Bəli, mənə...

Vəzirin az qala ağız açılı qaldı.

...Gecədən xeyli keçmişdi. Göydəki ulduzlar bir-bir sönürdü. Eləlni dağı tərəfindən yazın ilk sazağı əsirdi. Şəhərin küçələri bomboş idi. Sarayın darvazası yanındakı dirəklərdə yanan şamdanlar söndürülmüş, küçələrdəki piy-çıraqların piltələri qaralmışdı...

Darvazanı döydülər. Əcəminin bütün fikirləri alt-üst oldu, qalxıb oturdu, qulaq asdı.

Bir də döydülər... O adət etdiyi kimi, alt paltarında otaqdan çıxdı, darvazaya yaxınlaşıb divarın o tərəfindəkinin kim olduğunu xəbər al-

mağa macal tapmamış, əlləri arxasında bir-birinə sarıldı. Kimsə əlini atıb onun köynəyini əynindən çıxardı. Başına torba keçirdilər, ağızını, gözlərini bağladılar... İki nəfər onu bir göz qırpımında qaldırıb yəhərin üstünə qoydu. Çatı ilə ata sarıldılar. Atlılar bir an içərisində küçələrdən çapa-çapa keçib şəhərdən uzaqlaşdılar...

Bütün bu işlər elə cəldliklə icra olundu ki, Əcəmi nə müqavimət göstərdiyi adamları görə bildi; nə onu ata mindirənləri tanıya bildi. Atlar gah yorğa getdi, gah dördnala çapdı, gah yoxuşa dırmandı, gah enişə endi, gah daşlığa düşdü, gah çaydan keçdi. Ancaq Ziyəülmülk çisrini keçəndə Əcəmi başa düşdü ki, onu Arazın o tayına keçirirlər: “Bu xəyanət yenə Əbutahirin işi olmaya?..”

Əcəmi bunları fikirləşəndə alınma bahar günəşinin ilıq nəfəsi dəydi. Demək, səhər açılırdı. Təkcə səhər açılmırdı, uca hasarlı həyətin darvazası da açıldı, süvarilər kiminləsə pıçılı ilə salamlaşdılar da...

– Sabahın xeyir, ustad...

Sos Əcəmiyə tanış gəlsə də, cavab vermədi, daxilən əsəbi olduğu üçün ələ salındığını, yaxud ona həqiqətən “xoş gəldin” edildiyini də ayırd edə bilmədi:

– Bu bənbelən oyunu nədi? – dedi. – Adamı qəfil bayıra çağırıb əl-qolunu bağlamaq nakişilikdir!..

Gecəki qüvvətli qollar Əcəmini yenə bir göz qırpımında yəhərdən götürüb yerə qoydu, əllərini açdı, başına keçirilən torbanı çıxartdı.

Əcəmi qarşısında Əli Şimşəyi görəndə çaşıb qaldı:

– Əli, sənə?!?

– Mənəm... Bunları da tanıdın? Üzlərinin sarıqlarını açan cavanları göstərdi. Əli Şimşəyin qardaşları idi. Görüşdülər, qucaqlaşdılar. Astanada yaşlı bir qadın göründü, onları səhər yeməyinə dəvət etdi. Əcəmi ayağını sürüdü:

– Məni bu işdən hali eləməsəniz, əlimi süfrəyə uzadan deyiləm.

Əli Şimşək güldü:

– Sənin inadkarlığına mən çox yaxşı bələdəm, – dedi. – Siz içəri keçin. Mən bunu bəzi işlərdən agah edim...

Həyətdə Əcəmiylə Əli Şimşək qaldı.

– Di, danış, görüm.

– Nə danışım, mən səni ölümün ağzından qaçırıb bura gətirmişəm.

– Nə ölüm, necə ölüm?! – Əcəmi təəccüblə soruşdu.

– Adicə ölüm... Bir namərdin əliylə icra olunmaq üçün... Sarayın tapşırığı ilə yerinə yetiriləcək qəsd.

– Heç nə başa düşə bilmirəm.

– Buyur oxu... İndi hər şeyi başa düşərsən...

Əli Şimşək qoltuq cibindən dörd qat bükülmüş bir naməni çıxardıb ona uzatdı. Əcəmi naməyə baxan kimi Cəmilin xəttini tanıdı. İlk sətirləri oxudu: “Yalvarıram, oxuyandan sonra yandır, ələ keçməsin, unutma ki, biz ömrümüzü qumara qoyuruq...”

Əcəminin başı hərləndi, gözləri qaraldı: “Hökmdar dostundan yaman şübhələnib. Bu şübhədən qan qoxusu gəlir... Əcəmiyə ancaq sənin köməyin dəyə bilər. Ağıllı bir tədbir fikirləş. Elə clə ki, bu işdən heç kim xəbər tutmasın...”

Əcəmi məktubu axıra kimi oxumadı.

– Bəs mənə niyə uğurluqla gətirmək nəyə lazım idi?

– Fikirləşdik ki, heç kim görməsin... Əcəmi qeyb olub, vəssalam!..

– Bəs soyundurulmağıma nə deyərsən?

– Belə lazım idi... Həyatından qanlı köynəyini tapacaqlar. – Əli Şimşək dostunu bərk-bərk qucaqladı. – Ömrünün axır günlərini yaşayan saray sahibini inandırmaq üçün...

Əcəmi heç nə demədi. Başını qaldırıb Əli Şimşəyin üzünə baxdı. Əli Şimşək atəşzənə qov qoydu, bir dəfə vuran kimi qov közərdi, üfürdü, məktub yazılan Xorasan kağızının alışıması çox çəkmədi. Əli Şimşək onu yerə atıb ayağı ilə əzd.

– Hə, demək belə-belə işlər...

– Darıxma, qardaş, bir gün bax beləcə səhər açılıb Günəş doğanda görəcəksən ki, zalımların da ulduzları sönüb, tacı-taxtları tökülüb yerlə yeksan olub... Hə, indi keç içəri, bura özgə yer deyil. Çörəkdən sonra sənə deyiləsi sözlərim də var... Mən qayıtmalıyam, burada çox qala bilmərəm...

– Özünü gözlə, Əli... Sərvaxt ol...

– Hamını dərddli-sitəmli görəndə adam özünün qeydinə çətin qala bilər...

Əcəmi bir-iki addım atıb dayandı, əvvəlcə tutqun üfüqlərə, sonra Əli Şimşəyin yorğun üzünə baxıb dedi: “Ey zülmüylə xalqı ağlar qoyan zalım, sitəmindən ellər cana doyan zalım! Yerdə qalmaz məzlumların nahaq qanı, qisas günü öz qanına boyan, zalım!..”

– Səhv etmərsə, şər Qətran Təbrizinindir?..

Əcəmi həmsöhbətinə bir də diqqətlə baxdı, bu sadə kəndli oğlu onun nəzərlərində clə bil bir az da böyüdü.

– Əhsən!..

Əli Şimşək onun qoluna girdi, otağın qapısını göstərdi...

Cahan Pəhləvan gecəni pis yatmışdı. Sübhə yaxın yuxuya getsə də, xoruz banı eşidib ayılmışdı. Səbəb də o olmuşdu ki, atabəy-əzəmi yuxuda görmüşdü. Görmüşdü ki, atabəy-əzəm taxta əyləşib, onu yanına dəvət edib. İçəri girəndə atabəy əzəm taxtdan durub, onun qənsörinə gəlir, sağ əlini oğlunun çiyinə qoyur. Sonra atdan yuxarı onu diqqətlə süzür. Axı, oğul atasından həm hündürdür, həm də qəddi-qamətli. Bu, hökmdarın xoşuna gəlir, onu sevindirir... Ürəyində Möminə xatuna razılıq edir: “Mərhəbə südüne, ülya mələkə!..” Sonra deyir: “Mənə gətirilən səhih xəbərlərə görə Rey hakim cızığından çıxır. Və bizim xanədana açıqdan-açığa kin-küdurət bəsləyir. Onu yerin də oturtmaq görəkdir. Hökmdar atanın ilkin oğlu kimi, Eldəgəzlər xanədanın gələcək ikinci hakimi kimi bu işi sən görməlisən. Sənə həm inanıram, həm də qılıncına güvənirəm... Get, sənə uğurlar arzulaıram. Göstər özünü, qoy əmirələr, məliklər, rəislər sənə zərbi-dəstini indidən görünsünlər... Amma unutma ki, müharibə çox pis şeydi, görək onu tez qurtarasan. Yoxsa insanlar bir-birini qırmağa adətkar olurlar. Onlarda şəhərləri, kəndləri viran qoymağa, yandırmaya həvəs çoxalar, adamları qarət etməyə, soymağa meyli artar. Sonra bunun qarşısını almaq olar müşkil iş...”

Sonra müxtəlif vuruş səhnələrini görmüşdü. Məğlub olan Qütlük İncənin onun atının ayaqlarına düşməsi, dil çıxarıb yalvarması, qızını ona ərə verib düşmənciliyi aradan götürmək istəməsi, gəccə ciddi sifətli, süzgün baxışlı, məğrur duruşlu İncə xatunun onun yanına göndərilməsi, evlənmələri şərəfinə düzəldilən eyş-işrət məclisi qırıq-qırıq nəzərində canlanmışdı.

Birdən işiq kimi diksinib ayılmışdı. Bir az sonra yenə mürgüləmişdi.

Bu dəfə kal bir yuxu görmüşdü. Görmüşdü ki, İncə xatun ona şərbət içirmək istəyir. Elə bu vaxt atasının çoxdan ölmüş vəziri Şihabəddin Nişapuri içəri girərək onun əlindəki şərbəti vurub yerə tökür və deyir: “İçməyin, hökmdar, mələkəniz şərbətə zəhər qatıb...” Bu dəfə İncə xatun ərinin ayaqlarına düşüb yalvarır. O isə əlini-əlinə vurur, içəri girən həbəş qulama deyir: “Cəllad gəlsin!.. Şihabəddin Nişapuri mane olur: “Əvvələn, mənə qulaq asın, sonra edam buyurun. Sizin yüksək adınızı və ləyaqətinizi xələdar edən zənən xeylağının boynunu vurdurmaq, həm də oğlanlarınız sizdən rəncidə olurlar. Allah-Təala öz ümmətinin bir qismini zənən xələq edəndə əlilliyi və zəlilliyi də hey-

dəri kimi onların qulaqlarından asıb, özü də müvəqqəti yox, daimi. Saray sahibi sual verir: “Bəs nə edim?” Şihabəddin Nişapüri deyir: “Ana üçün ən ağır cəza onu övladlarına həsrət qoymaqdır. Mələkəni saraydan qovun. Vəssalam...” Hökmdar çıxır: “Rədd ol get burdan!..”

Cahan Pəhləvan öz səsinə ayılmışdı və durub yatağında əyləşib fikirləşmişdi: “Bu yuxular məndən niyə əl çəkmir görəsən?”... xətibdən elə durub, elə düşüb, elə geyinmişdi ki, gec yatıb şirin yuxuya gedən Zahidə xatunun da, Cəlaliyyənin də xəbəri olmamışdı. Bayırda növbə çəkən mühafizə isə işarə etmişdi ki, yerindəcə fərağat dayanıb növbəsini çəksin. Sonra sarayın həyətini gəzmişdi. Ay işığında apaydın görünən mərmər hovuzdakı baliqlara tamaşa etmiş, şəffaf suyu yuxarı millənən fəvvarələrə baxmışdı, həyətdəki sərvi ağaclarına, müxtəlif güllərə nəzər yetirmişdi. Sonra mərmər pillələrlə yuxarı qalxıb pişgaha getmişdi. Bir müddət pəncərənin önündə dayanaraq həyətdə baxmış, burada keçən uşaqlıq illərinin şirin-şirin xatirələrini yadına salmışdı. Xatirələr zəncir kimi uzandıqca uzanmışdı...

Birdən zəncirin halqası qırıldı, xatirələr də bir anın içərisində qeyd olub harasa çəkildilər.

– Sabahınız xeyir, əlahəzrata.

Cahan Pəhləvan dönəndə Xəlili qapının ağzında fərağat dayanan gördü. O, başını sol çiyinin üstünə öyörək məlul-mələl ayaqlarının ucuna baxırdı.

– Hə, sən sən? – Bu dəfə niyə ona “İsfahan lotusu” demədi və çoxdan görmədiyini hərəmxana işlərinə baxan pişxidməti diqqətlə süzüb onun varlığına elə bil şübhə ilə baxdı. – Sən hələ saraydan mürexxəs olmamısan?..

– Xeyir, əlahəzrata... Əvvəla, mən necə mürexxəs ola bilərəm ki, hələ qulluğum baqıdır sizin hüsurunuzda... Ali mənəbin hər hökmünə can-başla bəyət etmək onun müti qulu olan mənim üçün böyük şərəfdir. Bihəmdullah, adillik də sizdədir, bazillik də...

Cahan Pəhləvan sırtıq pişxidmətin tez-tez təkrar etdiyi bu sözdən elə bil darıxdı: – Qurtardın?

– Xeyr, hökmdar... Saniyə, yeni bir cariyyə gətirmişəm ki, indiyə qədər saraya Bəsrədən, Şamdan, Kufədən gətirilən qul qızların ən gözəlidir... Özü də şütbə qızıdır... Yaradan elə bil özü təqdis edib bu afəti. Belələri ərkək üçün göydən düşmə olur, billah! Həmədan bazarlarında hərraca qoyulmuşdu, ən yuxarı qiyməti mən deyib almışam. Özümle də hüsurunuza gətirmişəm. Qız sizin ən sevimli cariyyəniz olacaq. Mən buna əminəm. Məni anamın doğmasına əmin olan kimi...

– Anan səni doğunca qara daş doğaydı. – Cahan Pəhləvan keçib taxtda əyləşdi: – Deyirlər: “Həvəsdir, bəsdir...” Səninlə sövdəmiz qurtardı... Demişəm, səni razı salacaq. Beytulmadan nə versələr... al, get! Daha səni buralarda görməyim. Naxçıvanın iqtadını bundan sonra zənən xeyləti olacaq, ona hərəm lazım deyil!.. Demək bu işlərə baxan pişxidmət də lazım olmayacaq. Qandın?..

Xəlil hökmdarın qırımını görüb heç nə demədi, qapının ağzında necə qəfil görünmüşdü, eləcə də qeyb oldu.

Cahan Pəhləvan taxtdan durub pişgahda var-gəl etməyə başladı.

– Sabahınız xeyir, hökmdar.

Gələn Sədəddin Əsəd idi. Saray sahibi ixtiyar vəzirin salamını aldı, ona əyləşmək üçün yer göstərdi. Ancaq vəzir əyləşmədi, hökmdarın öz taxtına keçməsinə gözlədi. Belə də oldu, hər ikisi eyni vaxtda oturdular, hökmdar öz taxtında, vəzir də sədr kürsüsündə. Cahan Pəhləvan istədi deyə ki, mərhum həmkarını gecə yuxuda görmüşəm, amma nə fikirləşdisə demədi. Daha doğrusu, son vaxtlar çox səksəkəli və qulağı səsdə olan saray sahibi fikirləşdi ki, vəzir yuxunu birdən pis niyyətlə yozar, bu da narahatçılığımı, nigarançılığımı bir az da artırır...

Hökmdarı fikirli görünən vəzir yenə qabağa düşüb sözbə başladı.

– Səni yenə narahat görürəm, bir səbəb var?

– Hökmdarların rahat vaxtı olub ki?.. – Cahan Pəhləvan yanındakı mizin üstündən tacını götürüb başına qoydu.

Sədəddin Əsəd fikirləşdi: “Təqsirin hamısı o başına qoyduğun tacdadır. Onun dəmirində, onun qızılında, üstünə düzülən daş-qaşındadır... O kimə qismət olursa təkə rahatlığımı yox, aqlımı da, insanlığımı da, insafımı da, vicdanımı da elə həmin gün əlindən alırlar... Tac, hökmdarı görünüşcə hamıdan yuxarı qaldırsa da, mahiyyətcə hamıdan aşağı endirir... Rəyasət insanı şərəbdən də çox məst edir... Buna görə vicdanı da, insafı da tez itirilə. Bəlkə də Süleyman peyğəmbərdən sonra Yer üzünə vicdanlı, insafı, rəhimli hökmdar gəlməyib... Və gəlməyəcək...

– Bəs niyə belə tez durmusuz?

– Yata bilmirəm, vəzir. – Özünü axıra kimi saxlaya bilmədi. – Gecələr pis-pis yuxular görürəm...

– Çalışın yatın...

– Hər şeyi özümə tabe eləyə bilərəm, bircə yuxuya gücüm çatmır... Onun sinəsini əlimə keçirib özümə sarı darta bilmirəm... Sən demə yuxu hakimlikdən də güclü imiş.

– Əlbəttə, hökmdar. Dünyada yuxudan güclü heç nə ola bilməz. Onun qarşısında bütün bəni-Adəm acizdir... Yuxu da ölüm kimi bir şeydir...

Sədəddin Əsədin son sözləri hökmdarın xoşuna gəlmədi. Son vaxtlar ən çox zəhləsi gedən sözlərdən biri də “ölüm” sözüydü.

– Demək, istədiyi vaxt mənə də yaxalaya bilər, səni də.

– Kim?

– Dediyin o yuxu, o ölüm.

– Sizə qıymaram, hökmdar. Amma mən səmtə nə vaxt meyl etsən mən hazır. – Ölümdən söhbət salan Sədəddin Əsəd öz-özünü məzəmmət edəndən sonra zarafata keçib Cahan Pəhləvanın könlünü ovutmaq, onu qarmaqarışiq fikirlərin əlindən almaq istədi. – Hökmdara belə hədbinləşmək olmaz. Hakim bu gün dünyadan əl üzmək istəsə vəzir, vəkil, rəiyyət gərək dünən, ya da srağagün köçüb getmiş olaydılar axirət evinə... Bir də sizə nə olub, hökmdar? Maşallah, sağlam, gümrəh! Adam sizə baxanda olavə bir ömür də yaşamaq istəyir.

– Yoxsa ürək-dirək verirsən, Sədəddin?

Cahan Pəhləvan adətində görə qəribşeyəndə, kövrələndə vəzirə adı ilə müraciət edirdi.

Xeyr, hökmdar... Düz sözümdü!..

Came məscidindən “Allahü-əkbər” sədası eşidildi. Müəzzin şəhər əhlini sübh namazına dəvət edirdi. Sədəddin Əsəd qalxıb pəncərənin tağını açdı. Açıq kimi də minarədən axıb gələn güclü səs içəri doldu: “Allahu-əkbər, Bismil-lahirəhmanir-rəhm. Qül hüvellahü əhəd, allahüs-soməd... allühümməsəlli ola Məhəmmədin və ali Məhəmməd...”

Vəzir birdən nə fikirləşdisə pəncərənin tağını qapadı və qayıdıb öz kürsüsündə oyləşdi.

Cahan Pəhləvan taxda dirsəklənib fikrə gətmişdi. Vəzir öz hərəkətini ürəyində pislədi. “Deyəsən qaş qayırdığım yerdə yenə göz çıxartdım!..” Müəzzin “əla Məhəmməd”, “ali Məhəmməd” sözlərindən xoşu gələn zənn etdiyi halda atabəy Məhəmmədi deyəsən bir az da kədərləndirmişdi...

Hökmdar, istəyirəm bir fikrimi sizinlə bölüşəm... – Sədəddin Əsəd başqa bir niyyətə əl atdı.

– Nə fikir? – Cahan Pəhləvan başını qaldırıb xəbər aldı.

– Razılıq versəniz sizin Ruindəj və Karmasın döyüşləriniz barədə dastan bağlamaq üçün sifariş verərdik.

– Kimə?

– Ədiblərə, şüərəyə...

Cahan Pəhləvanın sifətində qəribə bir maraq yarandı. Vəzir məqsədinə çatdığına, saray sahibinin “boş damarını” tapdığına sevindi. Gözlədi ki, görsün hökmdar özü bu barədə nə fikirdədir. Demə Cahan Pəhləvanın ürəyindən elə belə bir istək keçirmiş.

– Yaxşı ki, sarayın vəziri axırda belə bir qənaətə gəldi. – Cahan Pəhləvanın sifətində xüsusi bir ifadə yarandı. – Qətran Təbrizi Sərab yaxınlığında azərbaycanlıların vuruşmağını elə gözəl təsvir edib ki, yazdıqlarını dinlədikcə, onlara qulaq asdıqca insan valeh olur. Məgər Ruindəj ətrafında, Karmasın düzlərində gedən döyüşlər, göstərilən igidliklər, qoçaqlıqlar təsvir edilməyə, mədh olunmağa laqeyd deyil?..

– Əlbəttə, layıqdır!

– Onda sifariş elə yazsınlar. Bəs biz Gəncədə, Həmədanda, yaxud Naxçıvanda bu məclisi-şüəraları nədən ötrü saxlayırıq? Beytülmalda onlara hər il nəyə görə təxsisat ayırırıq? Gəncədə olan kimi mən Naxçıvanda da, Həmədanda da Əbül-Ülalar, Xaqanilər, Nizamilər görmək istəyirəm... Və kim yazsa, layiqincə təsvir etsə, onu layiqincə də qiymətləndirəcəyik.

– Qorxuram inanmayalar. – Sədəddin Əsəd bir an fikrə getdi.

– Niyə?

– Deyəsən Əbubəkr oğluna olan münasibətinizi kimsə saraydan faş edib, kənara çıxarıb. – Vəzir çox ehtiyatla danışdı.

– Kim edə bilər?.. Bu söhbət bizim ikimizin arasında olub...

Sədəddin Əsəd birdən üşəndi, danışığı özünün də xoşuna gəlmədi. Yaxşı ki, bir neçə gün əvvəl Əcəmi barədə aralarında söhbət gedən vaxt qəfil içəri girən həbəş qulamı xatırladı...

– Sizə həb gətirən qulamı nəzərə almırsız... Yoxsa hökmdar mən ixtiyar vəzirəm...

Cahan Pəhləvan onun sözünü kəsdi.

– Dayan, vəzir! – Sədəddin Əsəd kiridi. Cahan Pəhləvan soruşdu: – O qulam indi hardadır?

– Sarayda.

Hökmdar bir müddət fikrə getdi, nəyisə götür-qoy etməyə başladı. Şübhələri artan vəzir siyasətdə çətin aldadıla bilən saray sahibinin fikrini başqa səmtə yönəltməyə qərar verdi:

– Atabəy-özəm dönə-dönə deyərdi ki, sarayı mədh edənlərə ənan verəndə, mədhiyyəçiləri təltif edəndə mükafat verilənin şəxsi dəyəri də, el-oba içərisində nüfuzu da əməlli-başlı yoxlanılmalıdır. Dedi-qodular bir ~~karara~~ qoyub, onun ~~ancaq~~ öz zəhməti, öz alın təri, öz ləyaqəti, öz

bacarığı nəzərə alınmalıdır... Belə olarsa həm hökmdarın fərmanı qiymətə minər, həm də mükafatdan el-oba razı qalar...

– Sözlü adama oxşayırsan, vəzir...

Piştəgahın qapısı açıldı, Hatib ibn Mübarək otağa daxil oldu. Onun özbaşınalığı deyəsən Cahan Pəhləvanın xoşuna gəlmədi, çünki baş şeyxə oturmaq üçün yer göstərmədi. Hatib ibn Mübarək özü keçib sədr kürsülərindən birində əyləşdi və cibindən şəvə kimi qara səddanəsini çıxarıb əsəbi-əsebi çevirməyə başladı.

– Şeyx cənabları, yoxsa çox vacib bir iş var? – Sualı Sədəddin Əsəd verib hökmdarı əsəbləşdirmək ehtimalının qarşısını almaq istədi.

– Şəkk-şübhədən çıxdığım üçün çağrılmamış gəlmişəm. Mənim müridlərimdən biri şair Nizaminin Əbubəkr oğluna göndərdiyi məktubu ələ keçirib. Gəncəli şair naçıvanlı memarı “Xəmsə” yaratmağa çağırır. Heç bilirsiniz bu nə deməkdir? Bu, mərhum Möminə xatunun müqəddəs ruhuna hörmətsizlikdir. Əbubəkr oğlu ağzından qaçırıb ki, çəkilən xərcin üçdə birini verən olsa bundan əzəmətli, yarisini verən olsa bundan qat-qat həşəmətli sərdabə tikərəm... Əbubəkr oğlu bu bəd niyyətinə görə, iti nəfsinə görə mütləqə cəzalandırılmalıdır! – Baş şeyx məktubu Sədəddin Əsədə uzatdı və səddanəsini bir yerə yığıb bu ovcundan o ovcuna, o ovcuna bu ovcuna keçirə-keçirə özünü yalandan narahat göstərməyə cəhd etdi.

Sədəddin Əsəd istədi ki, onu yerində oturtsun, ancaq tez də fikrindən daşındı.

– Sonra?..

Baş şeyx atdığı oxun hədəfə dəymədiyini güman edərək “sadağa başqa bir ox qoymağı” qət etdi.

– Sonrası sizə çox yaxşı məlumdur... Mülhiddir, laməzhəbdir¹ qateüttəriqlərə² rəğbət bəsləyir, din xadimlərinin üzünə ağ olur...

– Səbəbi?

– Səbəbi uzundur. – Baş şeyx birdən Dəryanuru xatırlayıb alındı və atını çox uzaqlara sürdü. – Deyirlər nəslində xürrəmilərdən kimsə olub... O da bununla yeri gələndə öyünür... İslama şübhə ilə baxmağı da, peyğəmbər salavatullah barədə bədgüman olmağı da yəqinimdir ki, elə bunların ucbatındandır... Bir dəfə görün mənə nə deyir.

¹ Dinə inanmayan

² Qaçaqclar

– Nə deyir? – Cahan Pəhləvan nədənsə marağ göstərdi.

– Deyir bilirsən kasıb bir işdən yapışanda niyə “allah qoysa” deyir? Deyirəm niyə deyir? Deyir ona görə ki, inanmır. Fikirləşir ki, birdən namərdlik edər, qoymaz bu işi icra edəm... – Baş şeyx birdən özündən çıxdı. – Bilmirəm nəyi gözləyirsiniz, hökmdar? Belələrinə təxirə salmadan təcili olaraq cəzalandırmaq gərəkdir... Yaxud da məmləkətdən xaric etmək gərəkdir... Mənim məsləhətim belədir, atabəy!

Baş şeyxin danışığı da, gəlişi kimi ürəyinə yatmadı saray sahibinin. Bir müddət Sədəddin Əsədə baxdı. Birdən qəddini düzəldib kürəyini taxtın dayanacağına söykədi:

– Cənab Hatib – Cahan Pəhləvan bəlkə də ilk dəfəydi ki, baş şeyx adı ilə müraciət edirdi:

– Sizə əyandır ki, mənim, Nüsrətəddin ibn Şəmsəddinin İslama da, xilafətə də, xəlifəyə də hörməti var. Amma unutmayın ki, Eldəgozlar xanədanının hakimiyəm. Mərhum atabəy-əzəmdən sonra bu dövləti idarə edən mənəm, onun düşmənlərinə öz yerini tanıtdıran da mənəm. Kimi əfv etmək, kimi cəzalandırmaq bir hökmdar kimi mənim səlahiyyətimə daxildir. Kənardan məsləhətə ehtiyacım yoxdur. Görürsünüz bu ixtiyar vəziri? – Sədəddin Əsədi göstərdi. – Bir vaxtı mərhum Şəmsəddin Eldəgəzə vəzirlik edib, indi də mənə vəzirlik edir... Dünyanın hər üzünü görmüş müqtədir bir qocadır. Amma bir dəfə görmədim nə atabəy-əzəmin hüsurunda, nə də mənim yanımda özündən çıxıb hirsle danışsın. Siz Cameni sarayla qoşalaşdırmayın!.. Bunların hər birisinin öz səlahiyyəti, öz vəzifəsi var. Məsləhət görürəm ki, ancaq sizə verilən səlahiyyətdən istifadə edin. Ancaq öz vəzifənizi icra etməyə təlaş göstərin. Hökmdar da Allah kimi təkdir, hər buyruğu da, hər hökmü də özü verir. Hökmdar – hökmü-fərmandır. Vəssalam!

– Biz belə qanaq ki, hökmdar cənabları bizim xeyrixah təlaşımızdan heç də narahat olmur, hə?

– Hökmdarın nə vaxt rahat, nə vaxt narahat olması da onun özünə-məxsus işdi.

Söhbət bura çatanda Hatib ibn Mübarək xəlifənin bir sözünü xatırladı: “Sənin xidmət etdiyən Arranın camaatı başlayıb xilafətə verilən vergilərdən imtina etməyə. Bu, bizim sülalənin başlanğıcını qoyan möhtərəm və müqəddəs bir zata ləkədir. Bu, Eldəgəz törəmələrinin dərsidir... Unutmaq olmaz ki, Şəmsəddin Eldəgəz öləndə yerində iki varis qoyub gedib. Cahan həqiqətən pəhləvandı, qardaşı Arslan da elə arslandı,

üstəlik, hər ikisi siyasətcildir. Güclə siyasət birləşəndə yenilməz olur. Bu yenilməz qüvvədən daim ehtiyat etmək gərəkdir... Ayıq və sayıq olmaq gərəkdir...”

Bunları tökcə baş şeyx yox, vəzir də fikirləşdi: “Siyasətdə tayın-bərabərin yoxdur, Şəmsəddin oğlu. Mərhum atabəy-əzəm lökdüklərin sən yığışdırmısan...”

Hatib ibn Mübarək özünü zorla onu ələ ala bildi və saray sahibinin cavablarından xeyli narahat oldu. Səddanəsini cibinə qoyub ayağa qalxdı.

– Əvf edərsiniz, hökmdar... Və inana bilərsiniz ki, mən Hatib ibn Mübarək bundan belə sarayın işlərinə qarışan deyiləm... İcazə verərsiz mürəxxəs olum?

Baş şeyxin qaməti xeyli əyilmişdi, o içəri girəndə nümayiş etdiyi şuxluğunu itirmişdi. Bunu hökmdardan əvvəl vəzir hiss etdi və həm də xoşhal olmuşdu...

Saray sahibi baş şeyxi yenə sancmağı əldən vermədi:

– Gələndə icazə almışdınız ki, mürəxxəs olmağa da icazə istəyirsiniz?

– Şair Nizaminin məktubu qalsın, aparım?

– Aparırsınız...O məktubu sizdən qabaq mənə gətirib oxuyublar...

– Kim?!

– Onun sizə dəxli yoxdur!..

Baş şeyxin sifətinə öteri bir qızartı qondu, heç nə deməyib pişgahdan çıxdı.

– Mən bu məqamı çoxdan gözləyirdim, hökmdar. – Sədəddin Əsəd saray sahibinə razılıq etdi. – Ləyaqətli kişi iki şeyi yaxşı bilməlidir: birincisi öz yerini, ikincisi öz sözünü...

– İnsan mürəkkəb məxluqdur, vəzir! Hərəsinin də bir xasiyyəti olur. Xasiyyət pis niyyət daşıyanda onun sahibinə güzəştə getməyəsən. Bu hərif nə sezibse mənim əlimlə düşmən kimi baxdığı Əbubəkr oğlundan intiqam almaq niyyətindədir... Buna görə də saraya qulaqçı-güdükcü xidməti göstərmək həvəsinə düşüb.

Hakim ki, xəbərçiliyə, güdükcülüyə möhtac oldu, elə o vaxtdan kişiliyinin yarısını itirdi...

Sədəddin Əsəd fikirləşdi ki, yaxşı fürsət düşüb, saray sahibinin yenə “boş damarı”nı axtarım, bəlkə tapa bildim...

– Siz də Hatəm¹ səxavəti var, hökmdar. Buna görə üləma da, şüəara da sizdən daim qəddanlıq umurlar, qədr-qiymət gözləyirlər. O cümlədən, Möminə xatun ananın möhtəşəm abidəsini...

Cahan Pəhləvan həmsöhbətinin məqsədini başa düşdüyü üçün əlini yuxarı qaldırdı. Vəzir onun adətinə bələd olduğu üçün fikrini yarımçıq saxladı. Odlu su arasında qalan və vəzirin söhbəti hara gətirib çıxardığını hiss edən Cahan Pəhləvan fikrini handan-hana bir yerə cəm edib dedi:

– Amma mənim ərz etdiyiniz Hatəm səxavətinin bütün sənətkarlara şamil etməyə səy göstərməyin. Və baş şeyxlə söhbətimdən ayrı nəticə çıxarmayın... Vəzir bilməlidir ki, mənim həm Eldar Bəhmənin oğlu barədə, həm də Əbubəkr oğlu barədə...

Həbəş qulam qəfil içəri girdiyi üçün hökmdarın sözü yarımçıq qaldı. Qulam təlaşla xəbər verib dedi:

– Əbubəkr oğlunu gecə oğurlayıblar.

EL-OBA NAMİNƏ

Dağlar da insanlar kimi müxtəlif olur: alçaq-uca, mülayim-sərt... Naxçıvan dağlarının isə başqa bir xüsusiyyəti də budur ki, ilin müəyyən aylarında bir səhərlər, bir də axşamçağılar hərəsi bir rəngə çalır. Çox vaxt ayırd edə bilmirsən ki, bu qərribə rəngləri bu dağların üzünə hansı qəfil bir əl sürtür, onları kimin gözəgörünməz möcüzəli fırçası bu rənglərə boyayır. Elə dağ var, gələnə-gedənə sinəsi üstən cığır açır, yol verir. Elə dağ da var, qalaya-qəsərə çevrilib torpağa yad ayaq döyməsinə, düşmən atlarının keçməsinə keçilməz sədd olur, qənim kəsilir, evindən-əşiyindən iraq düşən igidlərə havadarlıq edir, qoynunda dal-danacaq verir.

Əli Şimşəyin dəstəsi həmişə bu dağlardan ən gözəllərini özünə məskən seçərdi. Bu il də onlar çiyin-çiyinə verib bir-birinə söykənən, pəhləvanlar kimi əzəmətlə yan-yana dayanan Əlincə dağlarında məskən salmışdılar. Bu dağların döşündəki hamar düzənlik cıdır meydanına oxşayırdı. Səma aydın, dağlar çənsiz-dumansız olanda, bura qalxıb məğrib

¹ Şərqdə öz səxavətilə məşhur olan ərəb əmiri və şairi

tərəfə baxanda az qala bütün Naxçıvan torpaqları nəhəng bir süfrə kimi adamın qarşısında açılır; alçaqlı-ucalı təpələr, bu təpələrin yan-yörəsinə dolana-dolana bir-birini kəsən cığırlar, dərələr, gümüş kəmərlər kimi parıldayan sısqaçaylar...

Əli Şimşəyin dəstəsi həmin düzənlikdə məşq edirdi: kənd igidləri at çapır, qurşaq tutub güləşir, qılınc vurub qıy çəkirdilər...

Kənardan baxan olsaydı Əlincə dağlarının qoynuna sərilən güllü-çiçəkli düzənliyi həqiqi cədəlgah zənn edərdi...

...Əli Şimşək mağaradan çıxdı, kənardan dayanıb başına toplaşan igidlərə xeyli baxdı. Dağlar kimi müxtəlif olan bu el qisasçılarını bir yerə bir məqsəd cəm etmişdi: xanəqahın və ona qonşu olan kəndləri kasıb-kusubuna, əlil-zəlilin qəm-xar olmaq, bərk ayaqda onlara kömək əli uzatmaq, onların var-yoxunu talançılardan qorumaq, namusuna uzadılan əlləri kəsmək...

...İgidlərdən biri onu dalğın və fikirli görüb yanına gəldi və əlindəki iki qılıncdan birini torpağa sancmağı ilə geri tullanması bir göz qırpmına qədər çəkdi.

– Özünü müdafiə elə, Əli. – Xəbərdarlıq edən Mahir idi. Əli Şimşək kiçik qardaşının məramını dərhal anladı, qılıncını qəbzəsindən çəkib onu torpaqdan çıxardı və “rəqibi”nin üzərinə şığıdı. Süvarilər atlardan endilər, qurşaq tutanlar aralandılar, qılınc vuranlar kiridilər. Əli ilə qardaşı “vuruşan” yerdə ətdən divar çəkildilər. Bu döyüşdən əvvəlcə baş açmayanlar da get-gedə işdən ağah oldular, böyük maraq göstərərək, iki “rəqib”in, hansının qalib gələcəyini gözlədilər...

Qardaşlar get-gedə qızırsırdılar, gah döş-döşə gəlir, çiyinləri ilə bir-birini geri oturdur, sonra qılıncın qəbzəsinə yaxın yerini bir-birinə söykəyib fırlanır, birdən geri çəkilib təzədən həmlə edirdilər. Əli Şimşəyin sərrast zərbələrinin qarşısını Mahir bəzən məharətlə alır, gah başına, gah ayaqlarına enən zərbələri xüsusi cəldliklə zərərsizləşdirdi... Sinə-sinəyə dayanıb bir də geri çəkiləndə Əli Şimşək qılıncını torpağa sancdı, Mahirin əlindəki qılınc havadan asılı qaldı.

Əli Şimşək qardaşını bərk-bərk qucaqlayıb bağrına basdı. Yavaşca pıçıldadı:

– Mərhəbə, qardaş...

Dövrə vurub dayananlar böyük sevincə əl çaldılar. Əli Şimşək kənardan dayanan qardaşı Tahirə baxıb yerə sancılan qılıncı göstərdi.

– Nağıllarımızda kiçik qardaşlar daha igid olurlar... Göstər görüm məharətini...

Tahir sıçrayıb ortaya atıldı. Qılıncı yerdən çəkib Mahirə “hücum” etdi. Aralarında birbaşa vuruş başladı. Qılıncın səsi elə bil dağlara dəyib əks-səda verdi...

Elə bu vaxt haradansa eşidilən bir haray səsi qılıncın səsinə qarışıdı. Səs get-gedə yaxınlaşdı:

– Əli!.. Haradasan, Əli!..

Hamı qulaq kəsildi. Birdən Əli Şimşəyin işarəsi ilə cavanlardan bir neçəsi xəncəri, qılıncı cəld belinə bağlayıb üzünə gətürüldü. Əli Şimşək cəld dikdirər qalxdı, ətrafı gözdən keçirib səs gələn tərəfə boyladı. Cavanlar gələn adamın başının üstünü kəsdirmişdilər və onu araya alıb yoxuşu qalxırdılar. Əli Şimşək dikdirdən endi və qəfil qonağın pişvazına çıxdı. Birdən gələni tanıdı: qonşu bənənyarlı bəna idi. Salamlaşdılar, qucaqlaşdılar, hal-əhvallaşdılar. Bəna işarə edib Əli Şimşəyi kənara çəkdi.

... Dünən şəhərə getmişdim... Şaqulumu itirmişəm, malam da sınıb... Əbubəkr oğlunun dostu Cəmilə rast gəldim. Qoymadı xərcə düşmə... Mənə təzə mala da verdi, şaqul da... Qazanxan kəndində iş götürdüyümü bilən kimi rica etdi ki, burdan keçəndə sənə bir baş çəkim... Rica etdi sənə deyim ki, sərvaxt olasan. Niyə ki, rəis bu həftənin içərisində Əlincə ətrafı kəndlərin üstünə yenə qoşun göndərəcək. Onun məqsədi də bu ilin taxıl vergisini verməkdən imtina edənlərin var-yoxunu əllərindən alıb aparmaqdı... Cəmilin bu xəbəri göndərməsi, mənim bu xəbəri gətirdiyim qorxulu olsa da, yenə də özümə borc bildim... Di salamat qal...

Əli Şimşək bənənyarlı bənanı yeməyə dəvət etdi, amma qoca razılıq vermədi. Əli onu ata mindirib yola salmaq istəsə də, bəna rəva görmədi. Bənənyarlı gözdən itəndən sonra Əli Şimşək sal daşın üstündə əyləşdi, açıq səmaya baxdı. İki boz qartal Əlincə dağlarının zirvəsində dolanırdı... Hamının intizar dolu nəzərləri Əli Şimşəyə dikilmişdi. O, ayağa durdu, sal daşın üstünə çıxdı və əli ilə işarə edib kənd qisasçılarına yanına çağırırdı...

Xanəgah və ona yaxın kəndlərin vergidən boyun qaçıran kasıb-kusubundan zorla alınan mal-qaranı, var-yoxu yüklənmiş ulaq-qatırı qabağına qatıb şəhərə tərəf sürən bir neçə nəfər darülmülk süvarisi yoxuşdan Pir Çüvar düzənliyinə təzəcə enmişdilər ki, Əshabi-kəhf dağımı ikiyə bölən dərədəki dağdağanlıqdan çıxan bir dəstə atlı onların başının üstünü aldı. Qışda mağaralardan tükünü tüləyən, yaz-yay aylarında Əlincə dağlarının döşlərindəki bol otu, gül-çiçəyi yeyib sığırılarını ətə-qana dolduran kürən və qaşqa kəhərlərin, alapaça və boz ayqırların üstündə şux əyləmiş kənd qisasçılarının səs-küyü bir an içərisində Pir Çüvar düzənliyini ağzına götürdü. Bir az sonra bu həyküyü at kişnərtisi, qılınc səsləri əvəz etdi. Çox da uzun sürməyən bu döyüşdə Əli Şimşək iki süvarini vurub atdan saldı, üç mühafizi yaralayıb şil-küş elədi. Atdan enib Mahirlə qız-gəlinlərin bağlı qollarını açdı...

– Mal-qaranı bir yerə toplayın! Ulaq-qatırı kənara çəkin... Qızlarımızdan, gəlinlərimizdən yorulanları ulaq-qatırlara mindirin... Rəisin bu binamuslarının atlarını götürün. Özü də bu kəsə yolunan geri qaytarın. Mahir, Tahir, İldırım, Cavanşir, siz bunları qabaqda aparın... Biz burada bir az ləngiyəcəyik... Başa düşdünüz?

Adları çəkilən kənd qisasçılarından ən əvvəl Tahir göydəmir atın yəhərinə sıçradı.

İşin nə yerdə olduğunu bilən qız-gəlin birdən Əli Şimşəyə tərəf qaçıb onun ayaqlarına döşəndilər, onların çoxu sevincini gizlədə bilməyib ağladı.

- Allah səni bizə çox görməsin, qardaş!
- Ömrünüz uzun olsun, ay halal südəmmişlər!
- Yüz yaşayın!
- Min yaşayın!
- Var olun! Var olun!..

Əli Şimşək geri çəkilmək əvəzinə, onlara bir az da yaxın gəldi, qız-gəlinin qolundan yapışdı, gah onu, gah bunu ayağa qaldırdı. Eyni sözləri təkrar edərək dedi:

- Bax, bu olmadı... Bax, bu olmadı...

Elə bu vaxt Əli Şimşək birdən zarıyıb zorla qəddini düzəltdi. Kimsə oxu sol kürəyinin altına saplamışdı...

Hamı özünü itirdi. Mahir qaçıb ayaq üstə zorla dayanan Əlinin kürəyindən oxu çəkib çıxardı, onu otların üstünə uzatdı... Zərbə çox sərrast idi. Əli Şimşək birçə kərə gözlərini açıb-yumdu. Deyəsən, Əlincə dağlarının zirvələrində dolaşan boz qartallara baxdı. Nəsə demək istədi, bacarmadı. Birçə kəlmə kəsə bildi:

– Tahir... hamı?

Hamının gözü yan-yörəni gəzdirdi. Bu vaxt uzaqda bir atlı qovan Tahir gördülər. Onun qılıncı bir anın içərisində qalxıb endi. Bir az sonra kəsilməmiş bir baş Əli Şimşəyin ayaqları altına atıldı. Bu, yaxınlıqda böyük-böyük daş qalağının arxasından ox atıb, sonra alapaçanın yəhərinə sıçrayaraq aradan çıxmaq istəyən sarayın qaraulbaşının başı idi.

Pir Çüvar düzənliyində birdən səs-səsə qarışdı; haray çəkərək ağı deyib hönkürən qızlar-gəlinlər idi...

El-oba yolunda vuruşan bir igidə xəyanət edilmişdi...

HAMI GEDƏN YOL

Cahan Pəhləvan sərdabənin açılışından sonra xəstəliyindən Həmədana dönməmişdi. Şirazlı təbib-xünkarın dedikləri düz çıxmamışdı: hökmdar bimarü-rəncür idi. Sarayda da, şəhərstanda da, söz-söhbət gəzirdi ki, şahın halı gün-gün xarablaşır.

Hökmdarın xəstələnməsi, atabəy-əzəmdən sonra üz-gözləri öyrəşmiş vəliəhdin onları əbədilik tərək etməsi ehtimalı bir sıra mülükərin, sarayın xələtəyəsəsinə yaxın olan varlıların ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu. Sarayın daxilində də bayırında da söz-söhbətə bir an belə ara verilmirdi:

– “Yəqin ki, qardaşını yerinə vəsiyyəət edər...”, “Mən bu əqidəyəm ki, oğlanlarından birinə etibar edər taxt-tacı...”, “İnanmıram, oğlanları fərsizdir...”, “Bəlkə türk qızının doğduğuna bel bağlaya, Əbubəkə?”, “Deyirlər çox istəyir həmin vəliəhdi...”, “Qardaşlar səlcuq sultanları kimi bir-birilərinin qəsdinə durmasalar yaxşıdı...”, “Taxt-tac çox köpək-oğlu şeydi”. “Ən böyük iştəha İncə xatunundur deyirlər... Hələ onu da deyirlər ki, nə Mahmuda, nə də Əmir əmirana ülya-mələkə qalanda belə yeriklənməmiş, nəinki indi taxt-tac üçün yerikləyir...”

Sarayda isə hamı özünü bikef aparır, damağı aşağı gəzib dolanırdı. Gizli-gizli bir-birinə qaş-göz eləyənlər də, təkliyə düşən kimi pıçıl-daşanlar da yox deyirdi...

İnsanın ölümünə, kim olur-olsun, sevinmək, onun işıqlı dünyadan köçməsinə şad olmaq ən rəzil, ən namərd işlərdən biridir. Amma şahların, padşahların ölümünə sevinənlər də olur. Bəzən belə ömürlər bir millət üçün toy-bayrama da çevrilir.

Bu da şahların, padşahların bir bədbəxtçiliyidir...

Yer üzünə hələ elə hökmdar, elə rəyasət sahibi gəlib-getməyib ki, onun ölümünə bütün bir ölkə həqiqətən yas tutsun, bütöv bir millət kül halında onun hüzuruna dursun, ondan ötrü sidq-ürəklə göz yaşı töküüb qəm-qüssəyə batsın...

Bu da hökmdarların, rəyasət sahiblərinin bir bədbəxtliyi...

Sədəddin Əsəd bunları fikirləşdikcə qəlbi üşənirdi, saray sahibinin verəcəyi son hökmü səbirsizliklə gözləyirdi. Amma necə? Nə təhər? Heç vəchlə bir qərara gələ bilmirdi. Qalmışdı odla su arasında. Qulağı daim səsdə idi. Günlər isə bir-birini əvəz edirdi.

Elə bu vaxt dəbir içəri girib xəbər verdi ki, Əbubəkr oğlu sağ-salamatdır. Hər şey yaxşı olub...

Sədəddin Əsəd özünü saxlaya bilmədi, ayağa durub onu qucaqladı: – Mərhəba, dəbir! – dedi. – Hökmdar şübhələnməsə yaxşıdır...

Eşikdə külək yalnız kimi uğuldayırdı. Yazın ilk həftələrinə məxsus sazaq adamın iliyinə işləyir, əlini, üzünü dalayırdı. Bəlkə də buna görəydi ki, adamlar küçələrdən şər qarışana kimi çəkilib getmişdilər.

Şəhərdə tam sakitlik idi.

Cahan Pəhləvan axşamlar əmr etmişdi ki, onu tək buraxsınlar. Hamı da xəstə hökmdarın dediklərinə tabe olmuşdu... Hətta təbibixünkara da demişdi ki, gedib dincəlsin.

Onu da əlavə etmişdi ki, guya özünü yaxşı hiss edir, lazım olsa həbəş qulam onu gəlib çağırar; onu da demişdi ki, bəlkə heç çağırmaq lazım olmadı. Təbibixünkar da şübhəli-şübhəli fikirləşmişdi: “Deyən qafil deyil, dedirdən qafildir...”

...Hökmdar arvadları İncə xatunu da, Qüteybə xatunu da qardaşı və oğlanları ilə Həmədana, Təbrizə yola salmışdı. Yanında Zahidə xatunu və Cəlalyyəni saxlamışdı.

Ağrıları sakitləşib azacıq ara verən kimi nədənsə övrətləri barədə xətiləri beyninə doldu. Axı kişiye öz ömür yoldaşından yaxın adam olmur. Əlbəttə, ömür yoldaşı bir olsa...

“...İncə xatunla elə-belə yaşadım. Ürəklə yox, bədənlə... o da bunu qandı, başa düşdü. Mənə həm uşaqlarının atası kimi baxdı, həm də öz atasını məğlub edən bir cəngavər kimi... Üreyinin dərinliyində mənə qarşı bir kin-küdurət də gözdirirdi həmişə... Əlinə fürsət düşsə inanmıram ki, alar atasının intiqamını məndən... Məndən ala bilməsə də qardaşımdan, türk qızından, anaları kəniz olan övladlarından mütləq alar... Yatağa girəndə nə qədər mütidirsə, əvəz çıxmanda bir o qədər qəddardır. Sevməyi də bacarır, nifrət etməyi də... Güləndə ürəkdən gülür zalımın qızı, ağlayanda da ürəkdən ağlayır. Kəsməyinə isə söz ola bilməz: cəllad kimi kəsir xəlifeyi-ruyi-əzminin nəvəsi... Var-dövlət üçün sinov gedir, rəyasətə sahib olmaq üçün hər şeyindən keçər... Çox çalışdı ki, mənə ancaq özü üçün hifz edib saxlasın, ondan başqa heç bir zənən xeylağı ilə üz-üz, nəfəs-nəfəsə olmayım, bacarmadı... İt qursağı yağ götürməz... Rey hakiminin özü kimi də elə satqın övladı olar... Övrət var – gözdən qızar, övrət var – sözdən... Ay İncə, İncə!.. Ömründə hər şeyi bildin, bircə şeyi bilmədin. Bilmədin ki, bu dünya beş günlük imiş, vəfasız imiş... Sənin məhəbbətin, sənin sədaqətin kimi saxta imiş, namərd imiş... Buna bel bağlamağa, etibar etməyə dəyərmisən, tüpürmək gərək bu dünyanın üzünə!..”

Qonşu otaqda Zahidə xatunun öskürək səsi eşidildi. Bu o demək idi ki, yatmamışam, oyağam... Nə vaxt çağırırsan, hüzurunda hazır olacağam...

Cahan Pəhləvan da öskürdü. Bu da bir işarə idi... Əvvəlcə fikri dağıldı, xeyli müddət xəyalından keçənləri bir yerə cəm edə bilmədi. Elə bil Qüteybə xatunun da səsi qulağına gəldi: “Deyəsən, nəşə demək istədi...”

“Sənsən, səlcuq nəvəsi?.. Hə, səni də həmişə kiçik sultanlara atabəylik edən Eldəgəzlər nəslinə səlcuqilərin töhfəsi bilmişəm... Amma sən səmimi övrətsən, həm də yaxşı anasan... Mənim Əbubəkrimin anası... itaətkarlığın, məhrəbanlığın xoşum gəlib həmişə. Sevincini hamı ilə bölüşməyi bacarırsan. Dərdini, qəm-qüssəni gizli saxlaya bilirsən... Ülya-mələkəni həmişə özünə rəqib bilmisən və ondan intiqam almaq istəmisən, amma bunu bir dəfə də olsun bürzə verməmin... Özünü elə

göstərmisən ki, baş mələkə öl desə ölərsən, qal desə qalarsan... Ay öldün ha! İncə xatunun həm xoş, həm bəd sözlərini həmişə incə bir təbəssümlə qəbul etmişən, amma içərinə olan qəzəbi, kini heç kim bilməyib məndən başqa...”, “Mən bilmişəm, amma açıb ağartmamışam...”, “Elə bax, buna görə də səndən xoşum gəldi, cariyə xatun... Yadındadı, sənə zifaf gecəsi “cariyə xatun” deyəndə kəklik kimi qaç-qıldayıb güldün?.. Sonra dedin: “Cariyədən də xatun olar?” Dedim: “Bəs kimdən olar?” Dedin: “Rey hakimin qızı İncədan. Səlcuq sultanın nəvəsi Qüteybədən... Mənim nə əslimə, nə də nəslimə “xatunluq düşür”. “Yadındadı onda sənə nə dedim?” “Yadındadı...” Dedim: “Sabah qazını çağırıb ömr edərəm nigah əqd edər, kəbinimizi kəsər. Əqdnaməni də mücrünə qoyub saxlarsan... Sonra da mənə bir oğul doğarsan... Sənə də hamı “cariyə xatun” deyər... Qadın qadındı... kim olur olsun. Elə kəndli qızı var ki, on şah, on beş də padşah qızına deyər... Elə şah, padşah qızı var ki, bir dəllək qabil qızını əlinə su tökməyə yaramaz... Qadının gözəl sifəti olsun, mütənasib əndamı olsun, təmiz ürəyi olsun. Daha heç nə lazım deyil... Al, özünə övrət elə... Bir qadın kimi sənə hər şeyin yerində idi. Məni də sənə bağlayan bunlar oldu, Zahidə. Səninlə keçirdiyim günlərə həmişə xoş günlərim kimi baxmışam... Bəxtin orda gətirdi ki, mənim kimi zərbi-dəsti olan kişinin övrəti oldun, yoxsa ülyə-mələkə İncə xatun sənə tükünü didərdi. İstədiyi məqamda sənə aradan götürərdi. Bir də bəxtin orda gətirib ki, həm oğul anasısən, həm də qız...”

Hardansa, gecənin dərinliyindən uşaq səsi gəldi. Eşikdəki sazaq ağlayan uşağın səsini şəhərin hansı məhəlləsində qovub saraya gətirdi. Cahan Pəhləvan diqqətlə qulaq asdı. Səs gah uzaqlaşdı, gah yaxınlaşdı...

Görünür, ana oyandı, döşünü körpəsinin ağzına toxundurdu kimi, o da kiridi... Axı körpənin ana südündən başqa dava-dalaşı nə ola bilər?..

“Yadındadı, Zahidə xatun, bizim Özbək də ağlayan uşaq idi... Süd əməndə bir dəfə olimi uzadıb döşünü onun ağzından zoran dartıb çı-

xardı... Bir şivən qopardı ki, pəşman oldum. Dedim: “Bundan yaxşı iqtədar olacaq.” Dedin: “İqtədar nədir?” İzah elədim ki, “İqtədar” nədir... Sənə də xoşuna gəldi... Soruşdun: “Yəni doğurdan da mənim oğlum da şah olacaq?” Dedim: “Niyə olmur, cariyə xatun... Oğlun da olacaq, qızın da...” Birdən niyə uşaq kimi ağladın, sonra güldün... Sən mənim yadımda həmişə beləcə də qalacaqsan, mənim cavan mələkəm...” Saray sahibinin qulaqlarına bu dəfə durna səsi gəldi. Diqqətlə qulaq asdı. Fikirləşdi: “Bəlkə mənə elə gəlir?.. İndi nə durna?.. Yox, durna səsidir... Yəqin köçüb gəlirlər... Axı bir azdan yaz başlayır... Bax, Həmədana da durnalar beləcə tez gələrdi, hələ yaz girməmiş... Onların işini Zahidə hamıdan tez bilərdi... Mənim Zahidə durnam... hara getdim durna kimi uçub dalmıca gəldi. Bu gecə vaxtı Naxçıvana uçub gələn durnalar kimi nə gecə bildin, nə gündüz... Zahidə durna... Göyərçin qızım Cəlalyyənin durna anası... Biz bir-birimizi çox istəmişik. Mənim nə qüsürüm olubsa, bir ər kimi, qızının atası kimi, üstünü vurmamış... ürəyi açıqdır, ürəyində nəyi varsa dilindədir... Xəbis deyil, paxıl deyil, birinin qarasında bu gün deyincə sabah yadımdan çıxır, birinə bu gün acığı tutubsa, sabah onu bağışlayır... Aza da qaldı, çoxa da... Bütün qayəsi, qayığı bir odur ki, həmişə yanında olsun, ikincisi odur ki, özünə oxşar qızı Cəlalyyəni həmişəlik xoşbəxt eləsin... Deyir: “Nə olar hökmdar qızı olanda... O qədər bədbəxt şah, padşah qızları gəlib-gedib bu dünyaya... Mənim Cəlalyyəm onlardan olmasın... Bizdən sora da xoş keçsin hər günü, ayı, ili...”

Qonşu otaqda Zahidə xatunun xorna səsi gəldi. İki-üç ağız xoruldayıb səsini kəsdi.

“Narahat yatanda həmişə xorna çəkər... Neçə gündü narahatdır, nigarandır. Niyə də narahat olmasın, nigaran olmasın? Ürəyinə damıb ki, sahibi sağalmayan bir dərddə mübtəla olub... Cahan bu cahandan getməyə hazırlaşır. Onun ölümünə sevinəcək Kəsrani, Ağ süngər sülalələrinin küçüyündən böyüyünə kimi hamısı... Demetrenin, Georginin nəslə də öz növbəsində lap toy-bayram edəcək... Eldəgəzlər xanədanının ikinci hakiminin ölüm xəbərini eşidən kimi... Həy, yüz dəfə, min dəfə heyf ki, insan ikinci dəfə dünyaya gəlmir. Belə olsaydı mən bilirdim nə edərdim!.. Etmədiklərim çox şey qaldı... Hələ çoxundan intiqam almalıydım, almadım, çoxuna cəza verməliydim, vermədim. Dar ağacları qurmalıydım, qurmadım. Hələ yürüşlər etməliydim, etmə-

dim, vurub-dağıtmalıydım, vurub-dağıtmadım. Məndən sonra nə olacaq? Oğlanların necə yola gedəcəklər? Əmilərinə qulaq asacaqlarmı? Yaxud onlarda səlcuqların baş sultanı məlik şahın oğulları, əmiləri Sultan Səncərin qəsdinə duran kimi Qızılın əleyhdarları olacaqlar?.. Yox, inanmıram... Qardaşım ağıllıdır, təmkinlidir... Bircə maülinəbbaz¹ olmasa, nəfskarlığın² azalda bilsə... Bir də... bir də İncə xatundan özünü hizf edib qoruya bilsə...

Bunlar haradan mənim ağıma gəldi? Bəs indiyə kimi bu fikirlər niyə mənim beynimə dolmurdu?.. Yoxsa... Yox, mənə də Cahan Pəhləvan deyər. Mənim kürəyim hələm-hələmlə yerə gələn deyil... qoy bunu üzünə tüpürmək istədiyim əzrayıl da bilsin..." Bura çatanda elə bil beyninə dolan müxtəlif fikirlərin zənciri qırıldı. Gözlərini qıyıb otağın tavanın bir bucağına zillədi. Xeyli baxdı. Birdən ona elə gəldi ki, bucaq aralandı və oradan həbəş qulamının ən heyvərəsinə oxşar əcayib bir məxluq çıxıb əvvəlcə baş endirdi, sonra iri ayağını irəli qoyub yekə əllərini sinəsində çarpazladı və kinayə ilə gülümsədi...

– "Sən... sən kimsən?" – "İncə üzünə tüpürmək istədiyən əzrayıl".
– "Nə istəyirsən? Niyə gəlmisən?" – "Can istəyirəm... Gəlmişəm canını alam... Düzdür, şahlar, padşahlar çox çətin can verirlər, amma mən də naşı deyiləm, öz işimin ustasıyam... O qədər inadkar davakar şahın, padşahın canını almışam ki, axırda haqq-hesabımı özüm də çəşbaş salmışam..." – "Səni kim göndərib?.. Fələkəddin, ya Şimla?.."
– "Onların canını çoxdan almışam... Məni sənin öz mələkən göndərib..."
– "Hansı?" – "Qanına yerikləyən... Taxt-tacına göz dikən..." – "İncə xatun?" – "Bəli" – "Mən onu zindana saldıraram... Ac itlərə atdıraram!..."
– "Bu ki, mənim ürəyimcə olar... hesab edərim ki, işimin bini də gördüm... Onda sənə möhlət verib gedirəm... Sabah yenə gələrim, İncə xatunla haqq-hesabımı çürüt..." Elə bil otağın bucağı təzədən aralandı və həbəş qulamının ən heyvərəsinə oxşar əcayib məxluq da həmin anda qeyb oldu. Cahan Pəhləvan əvvəlcə diksindi, sonra boğazı birdən açıldı:

– Zahidə!..

Zahidə xatun səs eşidən kimi özünü cəld içəri saldı.

¹ Şərab düşkünü

² Şəhvət düşkünü

– Nə var, Cahan!?
– Yatmısan?
– Yox, yatmamışam... Necə yata bilərəm?.. Yuxum ərsə çəkilib.
– Amma... mən yatmışdım. – İstədi incə gördüyü əzrayıldan söhbət sala, mələkənin qorxacağını nəzərə alıb günorta yatanda gördüyü yuxunu danışdı: hə... hə... Bilirsən, yuxuda görmüşəm... gördüm ki, Əcəmi çox gözəl bir sərdabə tikib... Möminə xatun ananın sərdabəsindən həm gözəl, həm də qəlbi... Özü də başqa bir yerdə... ha baxıram, nə yer mənə tanış gəlir, nə də adamlar... Bu nə ola bilər, Zahidə?
– Özünü üzmə, Cahan...
– Əzrayıla oxşayan o qara həbəşə də, vəziri bura çağırın!
– Bu gecə vaxtı?!
– Axı mən ona tapşırıbmışam ki... Əcəmini...
– Əcəmini neyləyirsən, Cahan?..
– Heç. – Cahan Pəhləvanın fikri elə bil çözüldü, gözlərini yumdu, sinəsi daha tez-tez qalxıb-əndi.

Mələkə istədi Cəlalyyəni oyada, fikirləşdi ki, qorxar... Əllərini sinəsində çarpazlayıb, gözlərini ərinin sifətinə dikdi. Ona artıq bəyan idi ki, saray sahibi ocellə əlbəyaxadır... Ancaq bu adicə can vermək deyildi, əzab idi, dəhşət idi. Elə bil bütün bəd əməlləri, günahları qəsdinə durmuşdu hökmdarın, elə bil sinəsi üstə bir yox, bir neçə əzrayıl əyləşmişdi Şəmsəddin oğlunun... Onun yumşaq, zər-zibalı, taxt-rabda iki yox, on, yüz əl çarımxa çəkirdi, açılıb-qıvrılırdı xanədanın ikinci hakimi...

– Sən demə rahat ölümün özü də bir xoşbəxtlik imiş...
– Bir az yatsan, yaxşı olar... Ağrıların azalar. Zahidə tez fikrini dəyişdi:
– Ağrıların azalıb?!
– Hə... azalıb...
– Özün bilirsən ki, mən səni...
– Bilirəm, sən mələkələrin kiçiyi olsan da mən səni ürəyimdə həmişə böyük mələkə yerinə qoymuşam... Baş mələkə bilmişəm... Özün bilirsən...
– Razıyam... Cahan...
– Cəlalyyə yatıb?
– Hə, yatıb...

– Daş kimi ağır yatır.
 – İndi onun clə vaxtıdır... Zahidə, yaxın otur... Sənə deyiləsi sözümlər... Məni deyəsən atamın, anamın yanına dəvət edirlər...
 – Bu nə sözdü, Cahan? – Zahidə xatun kətildən qalxıb örinin yatdığı taxti-rabin kənarında əyləşdi, onun əlini ovuclarının içərisinə aldı.
 – Hamı bu yolun yolçusudur... Bu, hamı gedən yoldur... İstər şah olsun, istər gəda olsun... – Cahan Pəhləvan clə bil nəsə eşidib qulaq asdı.
 – Elə bil mənı hərdən bir kimsə çağırır, qulağıma səs gəlir, amma hələ çox uzaqdan gəlir:
 “Ey yolçu, hazırlaş!” – deyir bu səs... “Son mənzilə gedən yola hazırlaş!” – deyir bu səs... “Bu gün–sabah bir köhlən at qarında dayanacaq, səni dəvət edəcəklər ki, gəl min bu atın belinə... amma bu at sənın həmişə mindiyin ağ kürən deyil, qara, qapqara bir atdı... Yəhəri də qaradır, tərliyi də, yüyöni də. Başdan ayağa qaradır bu at... Bu at sənın ilxırlarındakı atların heç birindən deyil... Bu at Məhəmməd pəyğəmbərə meraca getmək üçün göydən göndərilən hüca cinsindəndir. Burağın törəmələrindəndir... Bu at əcəl atıdır...”
 – Elə danışma, Cahan...
 – Sözümlə kəsmə... Bu at adamları o dünyaya aparır...
 Zahidə xatun ağıladı.
 – Sən allah, danışma, Cahan... dözə bilmirəm...
 Zahidə xatun onun əlini qaldırıb dodaqlarına sıxdı. İki damla ilıq göz yaş Cahan Pəhləvanın əlinin üstünə düşdü. Qadının göz yaş hökmdar ürəyinə də təsir etdi:
 – Yaxşı... Onda bir bayatı de... Özü də Əbubəkr oğlunun... Əcəminin Cəlaliyyə üçün tertib etdiyi kitabdakı bayatılardan...
 – Bayatı nəyinə lazımdır, Cahan? – Zahidə xatun onun əlini ovuclarını içərisindən götürüb yanına uzatdı.
 – Mərhum anam Möminə xatun... dövlət işlərində atabəy-əzəmin... ən yaxşı məsləhətçisiydi. Həmişə ona kömək edərdi... Buna görə də mənı lap kiçik yaşlarımdan dayə saxlayıb, mənə həmişə laylanı da o çalardı, özü də bayatı çəkə-çəkə... İndi nədənsə o bayatılar yadıma düşdü...
 Zahidə xatun fikirləşdi:
 “Hə, deyəsən, Cahan hoqqətən gedir cahandan...” Örinə baxdı... Cahan Pəhləvan gözlərini yumub onu gözləyirdi. Zahidə xatunun həzin

və hüzünlü səsi eşidildi: “Dağları gözən ağlar, Daşını düzən ağlar... Yarını gedən görüb, Əlini üzən ağlar...”

Cahan Pəhləvan gözlərini açıb diqqətlə Zahidə xatuna baxdı. Mələkə birdən özünü onun üstünə atdı, başını sinəsinə dayayıb, əlini uzadıb əvvəlcə boyun-boğazında, sonra sifətində gəzdirdi.

Çox sağ ol... Mən səni elə belə bilirdim... Amma bayatın lap yerinə düşdü... Vəsiyyətim vəzirdədir... Sədəddin Əsəddə... Demişəm yazıb, imza da etmişəm... möhür də vurmuşam. Əvvələn, vəsiyyət etmişəm ki, məndən sonra xanədana Qızıl Arslan sahiblik etsin... O dura-dura oğlanlarımdan birisini yerimə qoyub getsəm... Möminə xatun ananın, atabəy-əzəmin ruhu məndən inciyər... həm də yeganə qardaşım üçün böyük dərd olar... Fikirləşər ki, yəqin Cahan övladım olmadığı üçün belə hərəkət etdi... Əlincədəki beytülmalın ixtiyarını sənə həvalə etmişəm... oranın açarını sənə verəcəklər... Cəlaliyyəni Naxçıvana iqtidar təyin etmişəm... Qalan vəsiyyətlərim də orda yazılıb... Həmədana dönəndən sonra Sədəddin Əsəd bütün saray ərkanını bir yerə cəm edib həmin vəsiyyətnaməni mənim adımdan elan edəcək. Sən həmin vəsiyyətnamədə yazılanları öz dilinlə mənim adımdan təsdiqləyəcəksən... Deyəcəksən ki, vəsiyyətnamədə nə yazılıbsa... hamısını şəxsən mənim dilimdən eşidibsən... Vəzirə tapşırığım belədir... Bunları sənın bilməyin də vacibdir... Sədəddin Əsədə də demişəm ki, Zahidə bunlardan agahdır... İnsan çiy süd əmib, heç kimə inanmaq olmur...

Amma ürəyimdən indicə bir səs gəldi:

– “Zahidəyə inan, çünki təkcə sənə o sidq-ürəklə övrətlik edib...”

Bir ricamı da səndən gizlətmirəm: ömrüm harda sona çatsa, mənim cənazəni Naxçıvana gətirin... Möminə xatun ananın yanında... Əbubəkr oğlu ikinci adamın dəfn edilməsi üçün... yer saxlayıb... Düzdür, o mənə dedi ki, bir gün gələr atabəy-əzəmin məzarını Həmədandan buraya köçürəcəklər.

Amma yalan danışdı, o yeri əvvəlcədən mənim üçün nəzərdə tutmuşdur... Üzə vurmasam da, mənə diri-diri qəbir hazırlamağı xoşuma gəlməmişdi.

Cahan Pəhləvan dayandı, udqundu. Zahidə xatun ona şərbət süzüb verdi:

– Özünü niyə üzürsən, Cahan... Səhərə az qalır. Bəlkə... bir az yatıb dincələsən?

Yox, sonra gec olardı... Mən deyəsən hər şeyi dedim... hə, birco şey qaldı... Dur, tapşır mənim atımı gətirsinlər... Ağ kürəni. Qara atdan qabaq ağ ata minmək istəyirəm. Yola çıxmaq istəyirəm...

Zahidə xatun diqqətlə ərinin üzünə baxıb ehtiyatla soruşdu.

– Bu gecə vaxtı nə yol, Cahan?

– Gecə niyə olur?.. Görmürsən Elanlı dağının arxa tərəfi ağarır... Şəfəq atır... hə, dağlar, dağlar... Siz daimisiz, biz gəldi-gedər... bir bax... görürsən Elalını... At gəlinə hava işıqlanacaq... Zahidə!..

– Nədir, Cahan!

– Bilirsən nə var?.. Mən yorğan-döşəkdə ölməyi özümə sığışdırı bilmirəm... Bu, kişilikdən deyil... Bəlkə deyəm təxti-rəvan hazırlasınlar... Mühafiz dəstəsi də ayırsınlar... Həmədana dönək... Axı sənin oğulların, qohum-qardaşların.

Axı mənim atam... Şəmsəddin Eldəgəz də, anam Möminə xatun da ömürlərini burada, Naxçıvanda başa vurublar. Mənim ömrümün... qaynar çağları da... burada keçib... hə, Zahidə... sən yanımdasan-bəsimdir... Cəlaliyyə buradadı-bəsdir... Qara atdan qabaq ağ ata minmək istəyirəm... Yola çıxmaq istəyirəm... Qoy desinlər Eldəgəzlər xanədanın hakimi... Cahan Pəhləvan at üstündə öldü... Əbədiyyət evinə də... bir süvari kimi getdi... hə, Zahidə... sən hesab elə ki, vidalaşdıq...

– Cahan Pəhləvan yenə qıvrılıb açıldı və birdən bütün qüvvəsini toplayıb təxti-rəvdan qalxdı.

– Bəs... niyə dayanmısan? Çıx, mənim adımdan tapşır ağ kürəni gətirsinlər... Mən yola çıxmaq istəyirəm!..

– Axı... sənə soyuq olar, Cahan!

– Olmaz.

– Olar. Vallah olar... havada sazaq var.

– Mənim üçün... indi nə soyuq... nə isti...

– Onda deyim təxti-rəvanı da hazırlasınlar. – Zahidə xanım təkidi etdi.

– Yaxşı... ürəyin istəyir, de. – Cahan Pəhləvan axır ki, razılaşdı və öz sözünü dedi:

– Amma... ağ kürəni mütləq gətirsinlər... Taxt-rəvanın önündə... Bildin?.. Ağ kürəni.

Zahidə xatun bu dəfə ərinin üzünə baxanda elə bil dəhşətə gəldi: Cahan Pəhləvanın sifətində anlaşılmaz kin-küdurət yağırdı. Elə bil

ışıqlı dünya ilə axırını haqq-hesabı çürüməyə hazırlaşdı sarayın ikinci hakimi...

Sübh tezdən, Elalının arxasında ilk şəfəq görünəndə Naxçıvandan bir qafilə çıxıb Təbərək yoluna rəvan oldu. Xüsusi mühafizə dəstəsinin əhatə etdiyi təxti-rəvanda Zahidə xatunla qızı oturmuşdu. Cəlaliyyənin başı anasının çiyinə söykənmişdi. Hər ikisinin yanağını göz yaşları ısladırdı...

Qafilənin önündə gedən ağ kürənin yəhərində az qala iki qat olub bükülən hökmdar əyləşmişdir...

Azərbaycan Atabəylər dövlətinin ikinci hakimi Cahan Pəhləvan hüccətin 581-ci ilində zül-hiccə ayının sonunda, özü dediyi kimi, axırını dəfəydi ki, yola çıxırdı...

DƏRBAN VƏ MÜHAFİZ

Qış söhbəti

Böyük çillə təzəcə çıxmışdı. Kiçik çillə bütün gücünü toplayıb şəhər əhlinə öz zərbi-dəstini göstərirdi.

Allahın elə ildə iki dəfə bu yerlərin sakinlərinə qəzəbi tuturdu: yayın ortalarında güclü istisi ilə, qışın ortalarında sərt soyuğu ilə.

Qışda hər tərəf ağ örpəyə bürünürdü: yer ağ, göy ağ, dağlar ağ, dərələr ağ, düzlər ağ... çıpaq ağacların budaqlarında zanbaq-zanbaq qar, divarların üstündə qarış-qarış qar, çeşmələrin ətrafında qalaq-qalaq qar...

Hara baxırsan salxım-salxım sallanan buzlar: evlərin artırmalarında buz, eyvanların məhəccərlərində buz, qapıların örtüklərində üstündə buz, pəncərələrin şüşələrində buz...

Küçələrdə ayaq dəyən yerlər parıldayır, darvazaların hənəcları cırıldayır, yoldan ötən arabaların təkərləri cırıldayır...

Hər yerdə şaxta, hər yerdə qar, hər yerdə buz, hər yerdə cırhacır...

Belə vaxtlarda küçələrə çıxanların hamısı ehtiyatla yeriyir, səfərə gedən süvarilər atlarını ehtiyatla sürür, sürüşüb yıxılanlar ehtiyatla qalxıb-dururlar...

Yəzd-kürd tərəfdən əsən külək də belə günlərdə havada ağ kəpə-nəklər kimi oynayan qarı qabağına qatıb sağa-sola, aşağı-yuxarı qovur, onun-bunun üzünə çırırdı...

Gah bu bucaqda, gah o küncdə bir-birinin üstünə qalayırdı...

Evlərin buxarlarında daldalanan, odun sobalarının divarlardan eşiyə çıxan dirsəklərində gecələyən kirli-çirkli sərçələr özlərini ora-bura vurub dən gözür, yemək axtarır, haray-həşir sala-sala dəstə-dəstə gah yerə, gah divarların üstünə, gah da çılpaq ağacların budaqlarına qonurdular.

Belə şaxtalı-çovğunlu günlərin birində mühafiz yenə dərbanın kiçik köşkünün qapısını açıb içəri adladı. Ələkdən ələnən un kimi sıx qarı özü ilə qovan külək elə bil onu arxadan itələyib qəfil bir yolçu kimi içəri saldı.

Mühafiz xoş-beşdən əvvəl əlindəki sinanı divara söykədi, dəridən tikilən yekə əlcəklərini çıxardı.

Ortada yanan ocağın yanına gəlib əvvəlcə sifətini, sonra qulaqlarını yarım qarışca qalxan göyümtül alovun üstündə qızdırdı. Yun papağını qaşının üstündən arxaya itələdi. Özünə gələndən sonra titrək səslə xəbər aldı:

– Ə, nətərsən, ə?

Kürkə bürünüb köşkün yuxarı başındakı kötüyünün üstündə oturan dərban demisinin qullablayıb könülsüz cavab verdi:

– Nə təhər olacağam?.. Demək olar ki, pisdən də pis...

– Ə, niyə, İman? Nə vaxt soruşdum elə dedin pisdən də pis. Yəni sən bir xoş günün olmur?

– Yox, olmur, Duman... İnan ki, bu yaşa gəlmişəm, ikisini alıb boşamışam, evdəki üçüncüsüdür, nə özümün, nə onun, nə də uşaqlarımın ürəkdən şad olduğumuz gün olmayıb. – Dərban demisinin külünü boşaltdı, yenidən tütün doldurdu, çaxmağın üstünə qov qoydu, nə qədər əlləşdisə qov od almadı.

Mühafiz özünü saxlaya bilmədi, ucadan güldü:

– Ə, İman deyəsən sən də mənim kimi fikrin uçub harasa gedib...

Ocaq yana-yana çıxmaqla neynirsən?

Dərban da gah qova, gah çaxmağa baxıb başını buladı, çiyinləri silkələndi, sonra mühafizə qoşulub xeyli güldü.

– Oyun olsun, ay Duman! – Ocaqdan balaca bir köz götürüb demisinin üstünə qoydu. – Ay Duman, dərd-sorimiz guya az idi, bu qardaşlar

da başımıza əlavə bir oyun açdılar. A kişi, zənən xeylağından da padşah olar?.. Yəni bu mahalda o qədər kişi qıtlığı ki, ümid bir qız uşağına qalıb?.. Bu yerləri balaca xatuna bağışlamaq, onu iqtadar eləmək ən azı insafsızlıqdır. Guya atası öz vəsiyyətnaməsində belə məsləhət bilib. Axı ölünün huşu nə vaxt başında olub? Ölünün hər vəsiyyətini yerinə yetirməzlər ki! Cahan Pəhləvan vəsiyyət etmiş olsa da, gərək xanədanın təzə hakimi onu əməlli-başlı götür-qoy edəydi... Yüz ölçüb, bir biçəydi... Bir də Qızıl Arslan nə qədər igid, ağıllı, tədbirli olsa da, deyirlər meybazdır, kefbazdır... İsti baş da həmişə saz işləməz... Görəsən hansı vədəsinə düşüb fərman verib: “Cəlalyyə xatun da olsun Naxçıvanın hakimi...” – dərban uzun getsə də, ona dəxli olmayan dövlət işlərinə qarışsa da, mühafiz onun danışmalarına fikir vermədi və ürəyindən keçənləri dilinə gətirdi:

– Ə, İman, deyirəm, indi ələyəzli, əvvəlki bir qazan yarma aş ola!.. İçində də balaca-balaca küftələr. Qasığı alıb əlinə düşsən qazanın üstünə, hortahort içəsən... Aş içməli gündür, ləzzət verər adama, başın üçün! – Mühafiz siçanquyruq bığlarını eşdi. – Belə qarlı-qovğunlu qışınkı duru xörəkdir yarması, qurudaşı, umacaşı...

Dərban fikirləşdi:

– Mənim bu siçanquyruq dostumun da fikri-zikri elə yemək yanındadı... Mən deyirəm hədəm-dəmə, bu deyir damdan-dama... Bunları fikirləşə-fikirləşə oturduğu kötüyün üstündən qalxdı, küncdəki qara çörməyi götürüb çalanın kənarına qoydu. Mühafiz bildi ki, hömsöhbəti onu yenə noyosə qonan etmək istəyir. Buna görə dinməyib dərbanın danışmasının gözlədi.

– Xəbərdən xəbərin var?

– Ə, İman, yenə nə xəbər?

– Deyirlər Qızıl Arslanın işləri yaşdı... – Əvvəlki sözüne qayıtdı: – Məliklərin bir qismi ondan üz döndərüb, bir qismi də keçib o firatın – İnan xatunun tərəfinə... Qorx ki, Qızıl Arslanı aradan götürsünlər. Saraydakı ikitirəlik yarandı – axırda bir tufan qopar, fəlakət olar... Dərban olmağıma baxma, demək olar ki, bu darvaza ağzında otura-otura neçə illərdi belə-belə şeyləri çox görmüşəm.

– Ə, atalar yaxşı deyiblər: “Özü yıxılan ağlamaz”. – Mühafiz məxfərini çıxarıb içini odun üstünə tutdu, qaytarıb başına qoydu. Qızıl Arslan gərək Cahan Pəhləvan kimi bir kişinin övrət ilə izdivac bağlamaydı.

Mənim zəndimə görə şəriət yol versə də, ölən qardaşın övretini almaqdan dəyyus iş yoxdur!..

– Elə ki, danışırlar ki, İnanç xatun istədiyi kişini özünə ram edə bilir. Təzə hökmdarın saqqızını də yəqin beləcə oğurlayıb.

– Dərban demisinin müştüyünü çıxarıb onunla ocağın külünü yanlara verdi, yaxındakı kisədən bir neçə kömür götürüb közlərin üstünə atdı.

– Oğrular, oğrular!.. bu övretlərin fitnə-fəsadı dünyaya özlərindən qabaq gəlib... Övret ağacından yıxılan fələyin əli də ayaq üstə qaldıra bilməz... Görmədin Nəsrin xatunu? Neçə il mənim günümü göy əskiyə döndərmədi, dəyyusun qızı... Ə, İman, deyirəm nə yaxşı ki, başımızdan izalə olub getdi, yoxsa şeytan məni aldadıb yoldan çıxaracaqdı...

– Mühafiz bir az fikrə gedəndən sonra siçanquyruq bığlarını eşə-çşə olavə edib dedi: – Amma yaxşı canan idi dəyyusun qızı!

– Yamanca qaçıb qurtardı rəis! Naxçıvana hakimlik eləyənlər buradan hələm-hələm başı salamat çıxıb gedə bilməzlər... Diyarbəkirlə tacir biçəngə çıxdı, bivec kürəkənin yaxasını xəlifənin köməyi ilə Qızıl Arslanın əlindən yaman aldı.

– Dərban başını bir neçə dəfə sağa-sola yırğaladı. – Demək olar ki, əcəl aman vermədi, yoxsa Cahan Pəhləvan onun dərisini diri-diri soyacaqdı... Əbubəkr oğluna görə... Axı dönə-dönə demişdi ki, Əcəminin başından bir tük əskik olsa, özünü ölmüş bil...

Qəfil külək birdən həmlə edib köşkün qapısını açdı. Qar içəriyə doldu. Mühafiz cəld sıçrayıb qapını örtüdü, sinanı götürüb qapının arxasına söykədi, sonra balaca pəncərədən eşiyə baxdı.

– Ə, siyasətdir, ay İman! Əbubəkr oğlunu özləri aradan götürürlər... Ə, elə qızıl əl sahibinə də qıyarlar? Gəl bir məqbərəyə tamaşa elə... Yayda bəzəkli gəlinə oxşayır, qışda həşəmətli pəhləvana. Məqbərəyə baxanda adamın ölməyi gəlir. Bir şərtlə: əvvəlcədən söz verələr ki, qəbrinin üstündə belə bir tikili tikəcəyik... – Başı ilə bayıra işarə etdi: – Heç fikir verməmişdim, sisin-dumanın içərisində gör necə pəhləvan-sayağı dayanıb!

Dərban da yaxına gəlib mühafizin çiyini üstündə eşiyə boylandı.

– Danışığından görürəm ki, deyəsən, təzə xəbərdən xəbərini yoxdur. Deyirlər ki, Əbubəkr oğlu sağdır... Bağdadı onu görən olub.

– Ə, İman düz sözüdür?

– Ocaq yanmasa tüstüsü çıxmaz. Yəqin bir şey var ki, söz-söhbət gəzir.

– Ə, səni şad xəbər olasan, ay İman! Yoxsa nigaran gedəcəkdin.

– Mühafiz siçanquyruq bığlarının uclarını cəvcələrinə doldura-doldura dərbana baxdı.

– Axı gedirəm, İman!..

– Hara gedirsən?

– Ə, hara gedəcəyəm? Lazım olan yerlərə... Belə dağlara...

– Dağ nədir, ay Duman?.. Sən hökmdar sarayının mühafizisən.

– Dərban demisinə təzədən tütün doldurdu.

Mühafiz xüsusi əda ilə etirazını bildirdi:

– Mühafiz idim... Ə, indi nə saray var, nə də hökmdar. İndicə özün dedin ki!.. Mən zənən xeyləyinə qaraul olub çörək qazana bilmərəm. Saraydan da, onu qulluq edənlərdən də, lətifəsi səndən uzaq olsun, sidqim birdəfəlik sıyrılib... Dəyyus oğlu qaraulbaşı Əli Şimşək kimi bir igidə xəyanət edəndən sonra bütün xanədana tüpürmüşəm, lənət oxumuşam... Amma bir şeylə təskinlik tapıram ki, Əli Şimşəyin qardaşı bu qanı yerdə qoymayıb. Hələ qorx ki, rəisdən də bu hayıf alsınlar. Diyarbəkirdə olmasın, lap Bağdadın özündə olsun...

– Nə deyə bilərəm, ay Duman? Demək olar ki, qalmışam mat-məhəttəl. – Dərban burnunu çəkdi: – Baxaq görək nə olur bu işlərin axırı? Əcəmi bir dəfə dedi: – “Şəb obestonəst, ta zayəd səhər”... Dedim usta, yaxşı başa düşmədim. Dedi: “Yəni gecə hamilədi, görək səhər nə doğacaq... “Fars məsələdi, yadımda qalıb...”

– Amma bir ricam var... – Mühafiz bir müddət siçanquyruq bığlarını tumarladı.

Dərbana elə gəldi ki, o nəşə ürəyindəki arzusunu bildirməyə çətinlik çəkir.

– Də, Duman. Ürəyində sözün var deyəsən?

Mühafiz əlini uzadıb dərbandan demisini aldı, bir-iki qullab vurub ona qayıtdı. Çəkən olmadığı üçün tüstüdə az qala boğuldu, xeyli öskürəndən sonra dedi:

– Sənə deməmişəm indiyə kimi... Atam zərgor olub... Bir dəfə tanışlardan biri kiçik qardaşını gətirib atamdan təvəqqə eləyir ki, onu özünə şagird götürsün. Atam da onun təvəqqəsini yerinə yetirir. Bir gün şagirdinə deyir: “And iç ki, əliyərilik eləməyəcəksən...” Şagird bir allaha, on iki imana, yüz iyirmi dörd min peyğəmbərə and içir. Atam

heç nə demir, gətirib süfrə açır, şagirdlə bir yerdə çörək yeyir. Süfrəni yığıdırmamış əvvəlki sözünü təkrar edib şagirdinə deyir: “And iç ki, əliəyrilik eləməyəcəksən...” Şagird təəccüblə soruşur:

– “Usta, axı mən indicə and içdim”. Atam deyir: “Mən onları and hesab eləmirəm.

“De kəsdiyimiz çörək haqqı... Mənim and yerim Kənisyei-Babək olan kimi, atamın da and yeri çörək idi... İndi də sənidlə məni, ə, İman kəsdiyimiz çörək dost edib, qardaş edib. Gərək bu sirt ikimizin arasında qala. Buradan birbaşa Əlincə dağlarına gedib Əli Şimşəyin qardaşlarına qoşulacağam...”

Dərbanın demisi əlindən yerə düşdü, götürüb külünü boşaltdı, cibinə qoydu.

– Sən nə danışırısan, Duman?

– Ə, doğru sözümdü, başın için!

– İnanmazlar! Qaraulbaşının əhvalatından sonra...

Mühafiz onun sözünü yarımçıq kəsdi:

Çalışaram inansınlar... İnanmazlar, özümə qəsd edəmə, vəssalam!

– Ağlın olsun! Demək olar ki...

Dərbanın söznün ardı gəlmədi, diqqətlə mühafizi süzdü. Başını aşağı salıb fikirdi-fikirli şişanquyruq bıqlarını uclarını dodaqlarına sürtən mühafiz onun nəzərlərində birdən başqalaşdı. Dərban qara çölməyin ocağın kənarından götürüb yerə qoydu, bucaqdakı qoyun dərinlərindən birini öz altına, birisini də mühafizin altına çəkdi. Süfrə açıldı. Sac lavaşının sirkəyə qoyulan baldırğanın iyi köşkə doldu. Qara çölməkdən yarma çəkməsini sinyə qoyub ortalığa qoydu.

– İndicə yarma aş arzuladın... Götür görək... yenə çörək kəsək.

– Dərban qəhərləndi, burnunu bir neçə dəfə çəkdi. – Amma bu bizim bu yerdə kəsdiyimiz axırıncı tikəmiz olmasın, Duman!

– Ə, ürəyin geniş elə, İman! Dünya hali deyil. – Mühafiz də qəhərləndi, pəncərədən uzaqlara baxıb adəti üzrə bayatı çəkdi:

Araz, Araz, xan Araz,
Mən yerdən axan Araz.
Dərd əlindən üstündə,
Şimşəklər çaxan Araz...

Yeməyə başladılar.

Eşikdə çovğun cövlan edirdi.

QƏFİL KÜLƏKLƏR ƏSƏNDƏ

Günəş məşriqdən neçə dəfə çıxıb məğribdə neçə dəfə doğub qürub etdi – heç kəs hesablamadı, neçə-neçə bulaqlar birləşib çaylara qovuşdu, heç kim baş açmadı, dəryalara nə qədər təzə sular axdı – heç kim fərqi nə varmadı, neçə-neçə gündüz gecəni qovdu, neçə-neçə gündüzün gecə üzünə zülmət pərdəsi çəkdi – heç kim bilmədi.

Əcəmi də günəşin doğub batmasına tamaşa edə-edə, bulaqlardan su içə-içə, çaylardan adlayıb neçə-neçə gecəni gündüzə, gündüzü gecəyə qata-qata, nağıllarda deyilən kimi, neçə-neçə yollardan keçdi, aşırımlar aşdı, keçdikcə də, aşdıqca da saçlarına düşən dən çoxaldı, illər çin-çin olub yaşının üstünə qalandı...

Bir də gördü ki, cavan çağlarında ürəyində baş qaldıran ülvi hisslər get-gedə azalır, dizlərinin kirdarı zəifləyir, gözləri işıqdan düşür, əvvəllər böyük həvəs göstərdiyi işlər üçün kahallığı artır. Ətalət ayaq açıb onun kölgəsi ilə yanaşı addımlayır, gecələdiyi yerlərdə ona yoldaş, sirdaş olmasa can atır.

Ətalət... Şərqliləri min illərlə geriye atan ətalət! Bir sıra böyük-böyük kəşfləri şərqlilərin əlindən alıb soxavətlə qərblilərə bəxş edən ətalət!..

Əcəmi bu qarmaqarışlıq fikirlər içində Xorasan bazarına gəldi. Bazar hələ bağlı idi. Arıq-argaz dəvələr divarların dibində xıxıb ləz-zətlə kövşək vururdular. Hərdən bir də başlarını silkələyərək zıncırovlarını səsləndirirdilər.

Bir az keçəndən sonra bazarın darvazası önünə təbil çalındı. Qapılar açıldı... Hərə öz matahını içəri sürdü, münasib yer tapmaq, gətirdiyini tez satmaq üçün səy göstərdi.

Əcəmi adamların, yan-yana xıxlanmış dəvələrin, bir-birinə çatılmış ulaq-qatırın yanından keçib yuxarı başa tərəf addımladı. Çörəksatanın yanına gəldi, cibindən naxışlı kisəsini çıxartdı, götürdüyü pulu ona uzatdı.

– Nə istəyirsən, qoca... Qalın, ya səngək?

– Hansı təzədirsə ondan ver... yol gedəcəyəm...

– Nə hərəcayı–hərəcayı danışırsan? Təzə olmamış köhnə olacaq? Pah atonnan, hamı olub şərbaz! Bilmirəm bu Mühəməd ümmətinin şərşamatadan niyə xoşu gəlir? – Çörəkçi birdən özündən çıxdı. – A kişilər, qandırın da məni... Bəlkə mən qanmazam... Bu da ixtiyar məxluq! – Müştəriyə təpindi: – Qoca, xeyir–dua vermək əvəzinə bazarımı korlama. Çəkil get! Heç sənə çörək satmıram, sənə pulun da mənə lazım deyil. Vəssalam!

– Pulu onun üstünə tulladı.

– Bağışla, bəradəzi–öziz, – Əcəmi çörəksatanın yersiz əsəbliyini azaltmaq istədi. – Bilirsən, uzaq yol gəlmişəm... Yorulmuşam... Bağdaddan gələn qafiləmiz bir az bundan əvvəl Xorasana çatıb... Aclığım var... hirs-lənmə, mən təzəsindən deyəndə yumşağın demək istədim. – Əlindəki quruşlardan bir neçəsini təzədən ona uzatdı. – Götür, neçəsi lazımdırsa, bir az da artıq götür... Mənə təzə çörək lazımdır, karvan sabah, sübhədən yola düşəcək... Naxçıvana gedib çatana kimi...

Çörəkçi onun söznün ağzında qoydu:

– Gözlərim aydın! Kişi Naxçıvana gedəcək!.. Qoca kişisən qaxıl otur evində, bu qafilədən ayrılıb o birisinə qoşulmaq, bu dövədən düşüb o birisinə minmək xoşuna gəlir? – Çörəksatan yenə qızıışmaq istədi.

Əcəmi onun uzun gedəcəyini görüb dedi:

– Bəradəri–əziz, evindən–eşiyindən sərgərdan düşənlərin nəsibi əzəli gündən karvanlar olub, qafilələr olub, yollar olub... Bu yollar da ki, uzandıqca uzanır, nə əvvəli var, nə də sonu...

Çörəkçi qocanın ağ saqqalına, əlindəki səndəl ağacına xeyli baxandan sonra istehza ilə soruşdu:

– Qoca, yoxsa məlikülhəccan?¹ – Əlini əlinə çırpıb şit–şit güldü.

Əcəmi fikirləşdi: “Həyatda təzədə bax ha? Gözəl–gözəl gülləri bəzən kifir–kifir adamlar satar... Çörək kimi əziz–ləziz neməti də belə–belə heyvərlər...”

Əcəmi çörəksatana baxıb başını buladı, ovcundakı pulu qaytarıb kəsəsinə qoydu, bazardan çıxmaq istədi. Elə bu vaxt adamların içərisindən başı çarşablı bir zənən xeylağı onun boy–buxununa, sonra başındakı ağ çalmasına, əynindəki xaki rəngli mahud çuxasına, çuxanın altından geydiyi tünd sarı ipək köynəyinə, köynəyin yaxasında buta–buta na-xışlara diqqətlə baxdı. Nəzərləri bir anlığa onun mütənasib sifətində,

tamam ağarmış topa saqqalında gəzdi və nəhayət, hələ də diri görünən qayğılı gözlərində ilişib qaldı. Sonra qurşağına keçirdiyi səndəl ağacından bir müddət nəzərlərini çəkmədi. “Özüdür... odur... amma yaman qocalıb...” deyib öz–özünə pıçıldadı.

Əcəmi isə yerindəcə donub qalmışdı. Fikirləşirdi: “Görəsən mənə kimə oxşadır?..”

Zənən xeylağı nəhayət dilə gəlib dedi:

– Gəlin bura... məndən alın... Səngək məndə var... özüm bişirmişəm... təzədi, yumşaqdı...

Müştərisinə zənən xeylağının müştəri çıxması çörəkçinin xoşuna gəlmədi.

– Hə, get, get! O bihəyanın müştərisi ol... Səngəyi də özü kimi yumşaqdı.

Misir pambığı kimi... Nişapur mütrüblərinin göbəyi kimi! – Ucadan qəhqəhə çəkib güldü. Ağız deyənə qulaq eşitməyən səs–küylü Xorasana bazarında çörəkçinin qəh–qəhəsini çoxu eşitdi.

– Bir az ədəbli olun, bəradəri–əziz...

– Bəradəri–əziz, bəradəri–əziz! – Çörəkçi Əcəmini yamsıladı. – Qoca, sənə mənle görəsən kim qardaş elədi? Əcəlin mayallaq vurmasın, rədd ol!..

Əcəmi kor–kobud çörəkçiyə baxıb xeyli başını buladı.

– Çox şükür ki, qardaş deyilik...

– Əlbəttə, çox şükür! .

Çörəkçi Əcəminin sözlərini başa düşmədiyi üçün razılaşdı və birdən yenə qəhqəhə çəkib güldü və gülə–gülə də dediyi sözləri bir neçə dəfə təkrar etdi:

– Əlbəttə, çox şükür, əlbəttə, çox şükür.

Zənən xeylağı Əcəminin qolundan tutub onu yana çəkə–çəkə dedi:

– Baş qoşma ona... Adam deyil, əzrayıldı... Tünbətün Hatib ibn Mübarəkin tayfasındandır... Bəri gəl.

Əcəmi Hatib ibn Mübarək adını eşidəndə, üstəlik onun ölümünə işarə vurulanda ayaqları yerə yapışdı. Demək, zənən xeylağı kimdisə, onu tanıyıb...

– Sən... sən kimsən, bacı?!

– Gəl... gəl...

– Yox! Gərək biləm, sonra... Zənən xeylağı onun qolundan dartışdıranda çarşabı başından siyirilib çiyinlərinə düşdü. Əcəmi ona diqqətlə

¹ Ziyarətə gedənlərin bələdçisi

baxdı, saçları gümüşə çalan, qırış-qırış olsa da, ovvəlki təravətini qismən hiifz edib saxlayan sifət ona tanış gəlirdi...

Zənən xeylağı daha dözə bilmədi:

– Sən tanıya bilməzsən... Amma mən gören kimi tanıdım səni, Əcəmi!.. Bir... gözlərindən tanıdım... bir də... səndə!..

– Dəryanur!..

...Əcəmi gələn qafilə bir isfahanlı tacirin karvanı idi. Naxçıvandan xalça-xalı, dulusçuluq məmulatı yükləyib geri qayıdacaqdı. Əcəmi sarbana kifayət qədər pul verib onu Naxçıvana aparmağa razı sala bilməmişdi.

Xorasandan aralanandan sonra qara nərın belinə bərkidilən arvanada mürgüləyə-mürgüləyə yol gedən Əcəmi gecə Dəryanurun ona danışdıqlarını bir-bir yadına salırdı...

...“Qüdsi-barigah” Bağdada varid olan günün səhərisi məni xəlifənin sarayına apardı. Xəlifə ipək pərdənin arxasında oturmuşdu. Özünü güclə görcək də, səsinə yaxşı eşidirdik: “Hatib, illər yaman tez gəlib-gedir... Verdiyən vədə nə vaxt gəlib çatdı, boyun olduğun bu ceyran nə vaxt böyüyüb ərsəyə gəldi, heç bilmədim...”

Amma ceyranın xoşuma gəlir, Naxçıvanda deyəsən belələri çoxdu, hə?..” Şeyx şit-şit gülüb dedi: “Əmirəlmöminin, bu ceyran Naxçıvan ceyranı deyil, Təbriz ceyranıdır. Bunlar iki bacı idilər. Bunun adı Dəryanurdur, kiçiyinin adı Cahannur idi... Palanduz qızıdırlar. Bunu mən alıb saxladım. Əhd elədim ki, böyüdüb, yetkin vaxtı hüzurunuza gətirim. Özünü hələ cavanlıqdan agahdı ki, mən borclu qalmağı xoşlamıram...”

Ağız-ağıza verib xeyli gülüşdülər, biri pərdənin bu tərəfində, biri də o biri tərəfində... handan-hana xəlifə özünü düzəldib dedi:

– Hatib, özündən az de, heç mən də borclu qalan oğul deyiləm... Nə demişəm, nəyə söz vermişəm mütləqə olacaq... Şeyx öz sözünü yerinə yetirəndə, xəlifə dünəndən yerinə yetirib...

Mən isə sakitcə bir tərəfə qısılib dayanmışdım... Bütün bədənim əsirdi... Bu nə sövdələşməydi?.. Baş aç bilmirdim... Xəlifə soruşdu: “Dedin bunlar iki bacıydı?.. Bəs kiçiyi necə oldu?” Şeyx dedi: “Kiçiyi

bir axşam evdən yoxa çıxdı... Dedilər ki, Təbriz hakimi Fələkəddinin adamları oğurlayıblar qızı... Bir həftə Fələkəddinin yanında qalan qızı qul kimi satmağa aparanda qaçıb, hər yeri ələk-vələk eləyiblər tapa bilməyiblər... heç bilirsiniz, həmin Cahannur sonralar harda peyda olub? Həmin qızdı ki, Cahan Pəhləvanı aldadıb oğlan adınan onun məktubunu Ruindəj qalasında Təbriz hakiminə aparıb. Qəsdə də Fələkəddini öldürmək imiş. Bunu bilən hakim də onun boynunu vurdurub, atı ilə birlikdə başını Nüsrətəddin ibn Şəmsəddinə qaytarıb... Bəlkə də həmin qız olmasaydı, Cahan Pəhləvan bizim köhnə dostumuz Fələkəddin Əhmədin gözlərinə mil çəkdirməyi rəva bilməyəcəkdi...”

Mən xəlifə ilə şeyxin söhbətindən sonra bildim ki, adı uzun müddət Naxçıvanda, Təbrizdə, Həmədanda xoş niyyətlə çəkilən, yad olunan Cahannur mənim bacım Cahannurmuş... Çox heyfəsiləndim ki, bir neçə günlüyə Naxçıvana gətirilən bacım mənim orada olmağını bilməyib... Həç mənə bilməmişəm... İstədim qışqıram, özümü şeyxin üstünə atıb üzünə tükürəm, onu boğam, amma bacarmadım. Xəlifə də, şeyx də bir müddət dinmədilər... Birdən xəlifə sağ əlini üç dəfə sol əlinin ovcuna vurdu. Xidmətçi tez qapının dalından çıxıb özünü içəri saldı, əllərini sinəsində çarpazlayıb baş endirdi. Xəlifə əsəbi-əsəbi dedi:

– Bu qızı mənim istirahət otağıma apar... Xəlifə əl-Mükafatı məni birçə gün öz otağında saxladı. Özü də elə bil mənədən intiqam alırdı...

Təkcə mənədən yox, mənə süd verən anamdan, palanduz atamdan, padşahla üz-üzə dayanaraq başını onun qılıncının altına verən bacımdan intiqam alırdı... Mən o gecə hər şeyə nifrət etdim... Xilafətə də, xəlifəyə də, hətta adı onların üstündə olan Məhəmmədə də, kölgəsi onların üstündə olan Allahın özünə də... Nə başını ağrıdım, səhərisi xəlifə mənim qulağıma heydəri saldırb heyvərə bir zindan gözetçisinə bağışladı. Həm də ona döno-döno tapşırırdı ki, nəbada-nəbada bunu zindandan kənara buraxasan! Buraxsan, həmin gün başını bədəninin üstündə görməyəcəksən... Beləliklə də həm bədnam oldum, həm də zindan dustağı. Ömrümün düz on altı ilini beləcə zindanda keçirdim. Neçə dəfə cəhd göstərdimsə zindandan qaça bilmədim, özümü öldürmək istədim, gürsət düşmədi. əvəzində cəzalandım, təhqir olundum... Bir gün zindancı ağır xəstələndi, məni də ona qoşub zindandan buraxdılar, amma üstümüzə elə göz qoydular ki, bir addım kənara ata bilmədik.

Bir gün gəldi ki, xəlifə cəhənnəmə vasil oldu. Zindançı da elə bil onu gözləyirdi, ömrünü sənə bağışladı.

Qaldım onun bu komasında tək-tənha. Əvvəllər bilmədim nə eləyim... Sonralar yavaş-yavaş əlimi yığdım başıma, xırda-xuruş alver etdim. Bir neçə ildi şatırcılıq edirəm. Axşamlar səngək bişirib səhərlər satıram... Bu vəfasız dünyaya niyə gəlmişəm, bilmirəm... niyə yaşayıram, onu da bilmirəm..."

Əcəmi qara nərin zıncırovlarının səsinə xəyaldan ayrıldı. Yan-yörəsinə baxıb təzədən mürgüləməyə başladı. Bu dəfə də öz başına gələnləri Dəryanura danışmasını yadına salmaq istədi, ancaq bacarmadı. Bacarmadı deyəndə ki, Dəryanurun hönkür-hönkür ağlaması, avazla ağı deməsi yadına düşdü, bədənindən bir gizilti keçdi.

Vidalaşanda etdikləri söhbət qulaqlarında səsləndi:

– Razi ol sənə kömək edirəm..."

– Çox sağ ol, Əcəmi!"

– Heç olmasa yüz dinar..."

– Bu niyyətini bilsəydim, özümü tanış verməzdim..."

– Ötən illər ərzində hara getmişəm gözüm səni gəzib... Təbrizdə də axtarmışam, Bağdadda da... Amma heç gözləmədiyim halda gəlib Xorasanda tapmışam... Gəl səni də Naxçıvana aparım".

– Mən daha o tərəfə ayaq basmamam..."

– Peşman olmazsan..."

– Yox, Əcəmi!. Bircə ona sevinirəm ki, bir-birimizdən qiyamət gününə kimi nigaran qalmadıq... Sən yolundan qalma, get... vətəncüdə¹ olmaq ağır dərddir... Bir də sənin ata-baba yurdunda əziz yadigarların var. Sənə yaxşı yol. Sağ-salamat gedib çatasan... Cavan vaxtların xatırlayanda məni də yad eləsən, elə bəsimdir... Allah amanında!..."

...Qafilə Şahab meydanında dayandı. Əcəmi dövədən enəndə və sərbana razılıq edəndən sonra yorğun olmasına baxmayaraq əvvəlcə Yusif ibn Küseyrin sərdabəsinə gəldi, onun başına hərləndi, içəri girib tələsik ziyarətname oxudu. Şəhdigülü yad etdi. Onu ilk dəfə burada gördüyü çağları xatırladı. Şahab meydanından keçib Yəzd-kürd qalasına tərəf getdi, dar küçələrdən keçib sağa buruldu, Atabəylər meydanına çıxdı. Mömünə xatun ananın abidəsini görəndə özün saxlaya bilmədi, əlindəki səndəl ağacını yol kənarındakı qələmələrdən birinə söykəyib

¹ Qürbətdə yaşayan

doluxsundu. Ürəyindən qəribə hisslər keçdi. "Ey qələmə ağacları, gələn mənəm, Əcəmiyəm... Bir vaxtı sizi əkib-becərəm Əcəmi... Sizsiz də-rıxan, sizin həsrətinizi çəkən Əcəmi!.. Siz yazda yaşla bürünürsünüz, qışda çılpaq olursuz. Mən Əcəmi isə daha yarpaqlayıb yaşıllaşan deyiləm..."

Getdi Əcəminin yarpaqlayıb yaşıllaşması!.. Kəndi Əcəminin başı üstünü payızın qalın-qalın, boz-boz buludları!.. Düz demirəm Eləmi?!.. Düz demirəm Araz?!.. Düz demirəm ülya-mələkə Mömünə xatun?!"

Birdən bədənindən qəribə bir üşütmə keçdi, ayaqlarının altı, əllərinin içi göynədi, çiynlərindən soyuq bir sızılı axıb barmaqlarının uclarına doldu. Elə bil boğurdular onu... Dərindən nəfəs ala-ala yola düzəldi, abidəyə çatan kimi kövrəldi, nə kövrəldi!.. Sümükləri çıxan qollarını yanlara açıb "Mömünə xatun"u qucaqladı, üzünü kitabələrə sürte-sürte başına dolandı, dolandı:

– Salam, mənim suheyli!.. Sədi-əkbərim!..¹

Özünü saxlaya bilmədi, sürüşüb abidənin səkisinə yıxıldı...

Qoca bir kişi iki əli ilə onu silkələyib ayıltı, uzandığı yerdən qaldırıb oturdu.

Əcəmi ağarmış başını yavaş-yavaş qaldırıb dumanlı gözlərini qonşerində dayanan qocaya dikdi. Sır-sifəti dəyişilsə də gözləri, xoş təbəssümü yerində idi qocanın. Xeyli baxışdılar, birdən Əcəmi qollarını yanlara açıb onu bərk-bərk qucaqladı:

– Cəmil!

– Əcəmi!..

– ...Səni soraqlamağa başladım. – deyə Cəmil evinin balaca eyvanındakı taxta çarpayımın üstündə yatağa uzanan Əcəmiyə olub keçənləri nəql edirdi: – Məndən də çox, bax, bu narahat idi. – Kənarında dayanan Zəhranı göstərdi. – Elə oturub-durub deyirdi ki, sən necə dostsan, bəs adamı bir ayırıb-axtarmazlar? Amma mənim üroyim rahat idi... Elə hey eşidirdim ki, Bağdadda bir bəna görüblər, lap Əbubəkr oğluymuş ki, durmuşmuş. Marağada bir məqbərə tikiblər, naxışlarını elə bil Əcəmi əlləri vurub... Xorasanda söz gəzir ki, Cahan Pəhləvanın şeyxül-mühəndisi sağdır...

– Hə, – Əcəmi dərindən köks ötürdü. – Mən hələ sağam. Amma Əlini hifz edib saxlaya bilmədiniz... Bir gün Bağdadda bir adama rast gəldim.

¹ Güneşə ən yaxın olan ulduz

Söhbətindən məlum oldu ki, xanəgahlıdır... Məni tanımadı, dedim ki, bir dəfə Əlincəyə gəlmişəm. – Öskürdü, bir an gözlərini yumdu, sonra söhbətinə davam etdi: – Xanəgahda da olmuşam. Tanıdığım adamları ondan soruşdum, o da bildiklərini danışdı... Mən bilirdim ki, axırı belə olacaq... Ancaq heyf Əlidən, həqiqətən şimşək idi, çaxdı və söndü... Bəşər övladı üç bələdan qaçıb qurtara bilməz... Bunun biri pis övladdır... Mən bundan azadam... Biri qocalıqdır, biri də ölüm... Bunların hər ikisi məni haqlayıb... Gedirəm... Yaxşı ki, yer üzündə yadigarlarım var... Onlara baxıb məni yada salarsız...

– Sənin qədrini bilmədilər, Əcəmi! – Cəmil onun başının altına əlavə bir balıq qoydu.

– Saraylardan bundan artıq nə gözləmək olardı?.. İnsan oğlu yüz illərdir... min illərdir ədalət axtarır, amma tapmır. Min-min il də axtarsa tapmayacaq... Bu arzu qiyamətə kimi ürəklərdə qalacaq. – Əcəmi bir müddət yenə öskürdü, sakitləşəndən sonra gözlərini bir müddət səmanın dərinliyinə dikib dayandı. Birdən nəyəsə qulaq kəsildi. Cəmilə elə gəldi ki, o nəsə eşidib qulaq asır. Yanılmamışdı. Əcəminin qulağına yenə ud səsi gəlirdi, çalan Kor Əhsən idi... Udda muğam çalırdı, qədim bir muğam...

– Odur... yenə çalır... Mərhəba, eloğlu!..

Cəmil qulaq asdısa da, heç nə eşitmədi.

– Kim çalır, Əcəmi... Nə çalır?!

– Eşitmirsən... Əhsəndi çalan...

Cəmil sınıb məyus oldu.

– Sənə... sənə elə gəlir, Əcəmi... Əhsən keçən il rəhmətə gedib...

Cəmilin bu sözündən sonra Əcəminin “qulağına gələn səs” xırıp kəsildi.

Eşitdiyi bir əhvalatı yadına düşdü: Əhsən şərab nuş edib rəisin qabağını kəsir. Rəis soruşur: “Niyə içmişən?” Əhsən deyir: “Sənin zülmünə, bəd əməllərinə dözmək üçün gərək yarıyıq, yarıxumar olasan...” Rəisin onun başına endirdiyi zərbə ani olur. Əhsən yıxılır, ayılanda dünya onun nəzərində artıq zülmət idi...

– Heyf!.. Qəbri nurla boyansın... Yaxşı sənətkar idi. Onun udunu heç kim çala bilməzdi... İndi elə qulaq asardım!..

Cəmil Zəhraya baxdı. Fv sahibəsi heç nə demədi, başını aşağı salıb içəri keçdi, ud səsləndi.

– Sən... sən mənim sözümü niyə qəribliyə salırsan... Axı kimsə ud çalır... özü də lap yaxında.

– Hə... çalır. Cəmil qəhərləndi. – Zəhra çalır... O, bu evə ayaq basandan uda əl vurmamışdı. Udu Cəlaləddinə bağışlamışdı. Cəlaləddinin ölüm xəbəri gələndən sonra udu qırıb parçalamaq istədi, qoymadım. Amma bu gün sənin xatirindən keçə bilmədik...

– Mərhəba!..

Əcəmi gözlərini yumub bu sözü kəsik-kəsik təkrar etdi. Dəryanuru xatırladı... Udda çalınan tərənə də dəyişildi. İlk dəfə Hatib ibn Mübarəkin həyətinin yanından keçəndə cariyə qızın – o vaxtkı dəcəl, deyib-gülən cavan Zəhranın çaldığı mahnı ilə əvəz olundu...

Əcəmi yavaş-yavaş dikəldi, sinəsi üstə qoyduğu səndəl ağacını götürdü və əlini Ağrı dağına tərəf uzadıb nəsə demək istədi, lakin nəfəsi gedib-gəldiyindən dili bir müddət söz tutmadı. O, handan-hana sakitləşdi və qırıq-qırıq danışmağa başladı:

– Ehe... heyyy!!!

– Kimi çağırırsan, Əcəmi?..

– Cavanlığımı...

– O uzaqdadı, qardaş... çox uzaqdadı... Ona daha əl çatmaz, ün yetməz...

Əcəmi bir az fikrə getdi, gözlərini yumub dinmədi. Sonra handan-hana qırıq-qırıq danışdı:

– Düz deyirsən Cəmil... Elə buna görə uzun-uzun yollar... keçib gəlmişəm ki, ata-baba... yurdu... övladlarımı... Şeyx Yusifin məqbərəsini... Möminə xatunun abidəsini yaxından görüm... Yoxsa bu torpaq... məni öz qoynuna... halallıqla qəbul etməz. – Əcəmini yenidən öskürək tutdu. Cəmil ev sahibəsini çağırdı. Udu səsi kəsildi.

– Su gətir...

Zəhra əlində cam gəldi. Cəmil bir-iki qurtum suyu ona zorla içirdi.

– Məni... yerə uzat...

– Bu saat

Onun xahişini yerinə yetirdilər, hər ikisi gözlərini ağzına dikib nə deyəcəyini gözlədilər. Əcəmi bir-iki ağız da öskürüb güclə sözüne davam etdi:

– Dostum Nizami deyib: “Həme momkenol-vocudi rəqəme-hələk darəd...”¹

¹ Əcəldən heç kim yaxa qurtara bilməz. (fars.)

Cəmili qəhər boğdu:

– Dostun axı bunu da deyib: “To ke, vacebol-vocudi... özəlo əbəd... bəmani”¹

– Hə... düz deyirsən...

– Özün dedin ki, Naxçıvana əbədi bir möhür vurmaqdır məramim. Qoy bu mahir gələcək nəsillər desin: “Bu yerlər bizim ata-baba yurdu-muzdur... Başqaları bura göz dikməsinlər...”

– Qocanın qocaya təskinlik verməsi əbədir... Yadından çıxarma mənim sözlərimi... dünyada acı olmasa şirin... yaman olmasa yaxşı, nadan olmasa arif, kədər olmasa sevinc yada düşməz... Bəşər övladı düşməne görə dostun, namərdə görə mərdin, qürbətə görə vətənin qədir-qiyətini bilib... Deyirlər Şərqdə təbəbətın tacı sayılan... “Əlqanunu fitibb” kimi bir kitab bağlayan... min bir dördə əlacın yolların göstərən... Hüseyin Əbuəli² öz dərdinə dərman tapa bilmədi...

Əcəmi gözlərini yumdu...

Cəmil mütəəssir oldu. “Elə bil ölümə yox, şirin yuxuya gedir...” Zəhra hönkürüb yaylığının ucunu gözlərinə sıxdı... Yəzdi-kürd tərəfdən qəfil küləkləri əsməyə başladı...

SARAY DƏBİRİNİN SON YAZISI

Ey dünya! Ey ərşi-fələk! Ey asəfi-dövrən! Gərdişindən fələyin özü də baş açə bilməyən dünya! Bolluca-bolluca dərdi-səri, acısı- ağusu, azca-azca şadlığı-sevinci, şirini-şəkəri olan dünya!.. Birinə batman-batman yamanlıq, birinə misqal-misqal yaxşılıq paylayan dünya... Gəlimli-gedimli, olumlu-ölümlü, qalımı-itimli dünya. Gör kimlər gəldi, kimlər getdi, kimlər öldü, kimlər qaldı, kimlər itdi səndə? Birinə mərd, birinə namərd dünya!.. Hanı atabəy-əzəm Şəmsəddin Eldəgəz? Hamı onun bir sözü iki olmayan, qılıncından qan daman oğulları Nüsrətəddin Cahən Pəhləvan, Müzəfərəddin Qızıl Arslan? Hanı atlarının kişnərtisi bir günlük mənzildən eşidilən nəvələri Mahmud, Əmiran, Əbubəkr, Özbək? Hanı bütün bəni-Eldəgəz, Hanı? Bəyaz saçlı mərhum anam deyərdi: “Bizim bu dünyadan köçüb axirət dünyasına getməyimizə bir o qədər

¹ Yaradana ölüm yoxdur bu dünyada (fars.)

² İbn Sina

qalmır. Bu gün-sabah cənab Mehdi Sahib əs-Zaman zühur edəcək. Zühur edən kimi də bu dünyaya onun öz ümməti gələcək...” Madam ki, belə olacaq, onda bu dünyanı mütləqə hişf edib Mehdi Sahib əs-Zamana da, onun ümmətinə də abad halda, qurulu qaldı tikili halda təhvil vermək gərəkdir... Əlbəttə, bunlar çox vaxt bizdən asılı olmur, tarixin öz dərsi, zamanın öz gərđişi mövcuddur. Tarix, zaman isə istiqbala gedən yollardır. Əyri-üyrüsü də olur, düpdüzü də, dolayısı olur, hamarı da... Nə olur-olsun, amma mən bir dəbir kimi onu bilirəm ki, gün keçəcək, həftə ötəcək, ay dolunacaq, il ilə qovuşacaq, Günəş yenə məşriqdən tülu edib doğacaq, məğribdə qürub edib batacaq. Bu ulu dünyamıza nəsillər gəlib, nəsillər gedəcək, nə şahları yada salacaqlar, nə də padşahları; nə xaqanları xatırlayan olacaq, nə də hökmdarları... Amma Əcəmini, Əbubəkr oğlu Əcəmini hamı yad edəcək, hamı xatırlayacaq-xeyirxah əməlinə görə, ilkin növbədə, bəzəkli gəlinə oxşayan, həmişə canlı kimi görünən, nəfəs alan, insanların ovqatını təzələyən “Mərhaba, mərhəba!” Və bunu da deyəcəklər:

“Ey insanlar, bu yurd da, onun üstündəki abidələr də sizə bir ata-baba amanatı...” Axı böyük ustadın özü də ürəyindən keçənləri abidənin lal kitabələrinə elə beləcə həkk edib: “Təlatüm icrə biz, sükunətdə daim ruzgar. Köçərik dünyadan, amma bu qalar yadigar...”

1973-1984

KİTABDAKILAR

Şəxsiyyətin və sənətin zirvəsi 4

ƏSRİN ONDA BİRİ

Saray dəbirinin ön yazısı	21
Yollar, yollar	22
Xufdəc söhbəti	30
Bu xatirə Əcəmi dilindəndir	38
Şahab meydanında	46
Düşənbə günü	50
Baş şəhər	56
Söz sözü gətirər	68
Bu xatirə də Əcəmi dilindəndir	78
Qəbullar	87
Hökmdarın qəzəbnak vaxtı	105
Dərban və mühafiz	108
Kuzəçi, dəmirçi, zərgər	115
Memar və mələkə	127
Düşüncələ, düşüncələr	134
Karvan yola çıxır	142
Axşam əzanından sonra	146
Əsrin onda biri	152
Analar kövrək olurlar	158
Ovda	165
Balaca xatun	177
Məlik oğuz	183
Hökmdar hökmü	189
Dərban və mühafiz	193
Yurdun qədim məkanlarından biri	201
Məsciddə	213
Boz rəng	220
Allah, peyğəmbər, xəlifə	225
Şəhdigül	235
Bu xatirə yenə Əcəmi dilindəndir	239

Əli Şimşək	250
Söyüd ağacı	260
Təşrif	264
Ay işığında	265
Pişgahda	270
Üz-üzə, göz-gözə	277
Dərban və mühafiz	287
Xeyirxahlıq	293
Zaman – nəhrdir	299
Oxşar talelər	301
Sevinc və kədər	306
Əl qisas, bil qisas	310
Tövbə	318
Qan pulu	322
Saray ehsanı	325
Göydən yerə cnmiş süheyf	330
Namolum süvarilər	338
Odlu su arasında	343
El-oba naminə	351
Hamı gedən yol	355
Dərban və mühafiz	365
Qəfil küləklər əsəndə	371
Saray dəbirinin son yazısı	380

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*
Texniki redaktor: *Mübariz Piriyyəv*
Kompyuter səhifələyicisi: *Azər Quliyev*
Korrektor: *Rəhilə Quliyeva*

Yığılmağa verilib 27.11.2004. Çapa imzalanıb 17.06.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 24. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 154.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.